

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са I научног скупа младих филолога Србије одржаног 14. фебруара 2009.
године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

Година I / Књ. 1

Издавач

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Уредници

проф. др Милош Ковачевић
проф. др Радивоје Младеновић
доц. др Никола Рамић
мр Владимир Поломац

Рецензенти

проф. др Радоје Симић
проф. др Милош Ковачевић
др Стана Ристић, научни саветник
проф. др Радивоје Младеновић
проф. др Божинка Петронијевић
проф. др Рајна Драгићевић
проф. др Видан Николић
проф. др Јулијана Вучо
проф. др Тијана Ашић
доц. др Никола Рамић
доц. др Јелена Јовановић
доц. др Веран Станојевић
доц. др Анђелка Пејовић
доц. др Јована Димитријевић-Савић
др Сања Ђуровић

Лектура и коректура

др Сања Ђуровић
мр Владимир Поломац
Милица Милојевић

За издавача

проф. Слободан Штетих, декан ФИЛУМ-а

Технички уредник

Ненад Захар

Штампа

Импрес, Крагујевац

Тираж

300 примерака

Зборник радова са I научног скупа младих филолога
Србије одржаног 14. фебруара 2009. године на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година I / књ. 1

Крагујевац, 2009.

О ЗБОРНИКУ

У овоме двотомноме зборнику штампани су реферати прочитани на I научном скупу младих филолога (постдипломаца и докторанада) Србије – *Савремена проучавања језика и књижевности* – одржаном 14. фебруара 2009. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Идеја за организовање научног скупа, чији би учесници били млади филолози, потекла је од сарадника Катедре за српски језик Одсека за филологију ФИЛУМ-а, док је Колегијум новопокренутих докторских студија из језика и књижевности ФИЛУМ-а преузео послове припреме и организације скупа, сврставајући га у једну од обавезних научноистраживачких активности студената Докторских студија из језика и књижевности ФИЛУМ-а.

На нашем научном скупу – првом оваквога карактера у Републици Србији! – поднесено је више од стотину реферата у оквиру двеју секција: *Савремена проучавања језика* и *Савремена проучавања књижевности*. Већину референата чинили су млади филолози из научних центара Србије (Београда, Новог Сада, Ниша, Крагујевца, итд.), док је мањи број референата дошао из иностраних научних центара (Цириха, Загреба, Скопља, Бањалуке, Источног Сарајева, итд.). Позитивне реакције референата и научне јавности наметнули су нам обавезу да научни скуп младих филолога учинимо традиционалним. Стога се овај зборник може сматрати и најавом наредног, II научног скупа младих филолога Србије који ће бити одржан 6. марта 2010. године на ФИЛУМ-у.

Реферати који су достављени уредништву зборника, а који су потом прошли и стручну рецензију, разврстани су и штампани у две књиге: прва доноси лингвистичке реферате, а друга реферате из области науке о књижевности. Иако се ради о радовима младих аутора, од којих се неки овде први пут представљају научној јавности, уверени смо да је већина радова, ако не и сви, на завидном научном нивоу, те да ће као такви наћи пут до читалаца. Будући да већина радова објављених у зборнику репрезентује актуална научна интересовања младих филолога Србије и ширег региона, зборник у великој мери представља и својеврсну слику актуелног тренутка савремене филологије, као и путева којим ће се она кретати у непосредној будућности.

За подршку одржавању научног скупа, као и за сарадњу у припреми и штампању зборника реферата, поред ФИЛУМ-а, најсрдачније захваљујемо свим учесницима научног скупа, свим ауторима радова који се овде објављују, као и колегама који су се прихватили рецензирања радова.

О ПРВОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА

Прва књига зборника *Савремена проучавања језика и књижевности* доноси укупно 49 лингвистичких реферата тематски разврстаних у седам поглавља: I. Синтаксичка проучавања; II. Морфолошка и лексиколошка проучавања; III. Анализа дискурса и стилистичка и прагматичка проучавања; IV. Историјскојезичка проучавања; V. Социолингвистичка и нормативистичка проучавања; VI. Општелингвистичка и когнитивносемантичка проучавања; и VII. Примењенолингвистичка проучавања.

Унутар овако тематски конципиране прве књиге зборника, издвајају се две велике групе радова. Прва група, којој припада и највећи број радова, а самим тим и највећи део ове књиге, обухвата радове из лингвистичке србистике, најчешће посвећене актуелним питањима граматике (морфологије и синтаксе) и лексике савременог српског језика, затим питањима анализе дискурса, као и питањима стилистике и прагматике, при чему се у мањем броју радова језичке појаве у српском језику контрастирају са одабраним страним језиком. Историјскојезичка и дијалектолошка проучавања српског језика заступљена су мањим бројем радова. У другој, такође великој групи, налазе се радови посвећени примењенолингвистичким темама, најчешће теоријским и практичним аспектима предавања и учења страних језика у Србији (најчешће италијанског), док је мањи број радова из ове групе посвећен проблемима превођења са страног језика на српски, као и проблемима академског писања.

Већина радова обухваћених овом књигом зборника, ако не и сви, уверени смо, доносе квалитет како у одабиру тема, тако и у начину њихове обраде. Стога смо такође уверени да ће ова књига, иако зборник радова младих филолога, успети да нађе своје место у српској лингвистици, те да ће представљати не само почетак једне лепе лингвистичке традиције, већ и једну значајну књигу савремене српске лингвистике, која ће се и читати и цитирати.

У Крагујевцу, децембра 2009. године

Уредници

Садржај

О ЗБОРНИКУ / 5

О ПРВОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА / 7

I. СИНТАКСИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Биљана Вићенђић

Синтаксички аргументи девербативних именица
у руском у поређењу са српским / 15

Милена Ивановић

Средства изражавања фазног почетног значења у српском језику / 35

Илијана Чушуре

Статичка просторна локализација у изразима са пренесеним значењем / 47

Сања Куљанин

О интензификаторским партикулама у дјелима
Милисаве Савића и Радослава Братића / 61

Јелена Пејковић

Синтаксичка негација у светлу математичке и логичке негације / 75

Sonja Miletić

Direkcionni adverbijali u modalnim iskazima bez glagolskih dopuna / 85

Тања Русимовић

Адјективне реченице с релативизатором који и
показним детерминатором у антецеденту / 95

Ружица Бајић и Мирјана Гочанин

Сусрет старог и новог у савременом српском језику (О рекцији и
значењу глагола наставити/настављавати/настављати) / 105

Vera Jovanović

Analiza temporalne strukture Kamijevog romana L'étranger: francuski
narativni perfekat (le passé composé) i temporalna progresija / 113

Горана Зечевић-Крнеић

Улога клитике “МЕ, ТЕ, SE...” у формирању типа
глаголске ситуације у шпанском језику / 125

II. МОРФОЛОШКА И ЛЕКСИКОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

Бранимир Сћанковић

О одређености као категорији именица у српском језику / 139

Ненад Ивановић

Прилози у служби других врста речи у српском
језику (на материјалу из Речника САНУ) / 149

Данијела Сћанић

Проблем синонимије простих речи у лексикографским
дефиницијама речника савременог српског језика / 167

Милица Милојевић

О придевима са префиксом *не-* у српском језику / 177

Марина Сјасојевић

О воденичкој терминологији ресавског краја / 185

Нашашиа Марковић

Народна медицинска терминологија(творбени аспект) / 193

Драгана Насијановић

О неким аспектима адаптације англицизама из области моде у српском језику / 205

Semihа Rebronja

Anglicizmi u nazivima elektronskih uređaja u srpskom jeziku / 213

Nenad Tomović

Srbizmi u engleskom jeziku / 221

Александра Штевановић

Семантичка анализа придева *sale* у француском језику и његовог српског еквивалента прљав / 231

III. АНАЛИЗА ДИСКУРСА И СТИЛИСТИЧКА И ПРАГМАТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Милица Марјановић

Маркирана значења глагола умирања у српском језику / 237

Јелена Максимовић

Три примера стилистичке и прагматичке анализе новинске вести / 247

Милка Николић

Стилистички аспект поредбених конструкција у историјским романима Добрила Ненадића / 259

Vesna Lazović

Lingvistička analiza tekstova na ambalaži / 271

Славко Сјанојчић

Значење именских лексема и значење дискурса (Оглед анализе конкретног уџбеничког језика) / 285

Оља Јојић

Како се жалити учтиво на енглеском језику / 295

IV. ИСТОРИЈСКОЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Владимир Поломац

Језик у повељи великог челника Радича манастиру Кастамониту из 1430/1431. године / 307

Драгана Новаков

„Беговско или старосрпско писмо” / 327

Биљана Самарџић

О главним особинама повеља Твртка I Котроманића / 339

Ирена Цветковић-Теофиловић

Графијске одлике „Телемака“ (1814) Стефана Живковића / 347

V. СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА И НОРМАТИВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Ивана Вучина-Симовић

Језичка идеологија као мерило губитка престижа и замене етничког језика: пример јеврејско-шпанског на Оријенту / 357

Вера Ђевриз-Нишић

Разликовне црте између српског, хрватског и бошњачког стандарднојезичког израза у БиХ / 373

Virna Karlić

Kontrastivna analiza aktualnih pravopisa Matice hrvatske i Matice srpske / 385

VI. ОПШТЕЛИНГВИСТИЧКА И КОГНИТИВНОСЕМАНТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Snežana Mocović

Afazija i bilingvalnost / 403

Aneta Trivić

Sapir-Vorfova hipoteza: za i protiv / 411

Душан Сјаменковић

Улога когнитивне семантике у изучавању прозне књижевности: концептуално стапање у баснама / 425

VII. ПРИМЕЊЕНОЛИНГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

Biljana Radić-Bojanić

Vokabular u nastavi stranih jezika: budućnost ponikla u prošlosti / 439

Marija Runić

Gramatičko beleženje kategorije određenosti kod govornika srpskog koji uče italijanski / 453

Danijela Đorović i Vojislava Janković

Nastava italijanskog jezika na nematičnim fakultetima: očekivanja i potrebe studenata / 463

Aleksandra Šuvaković

Institucionalizovano učenje stranih jezika i uvođenje italijanskog jezika u osnovnoškolski sistem u Srbiji / 473

Jelena Drljević

Razvoj veštine pisane produkcije u početnoj nastavi italijanskog jezika / 487

Tijana Kukić

Italijanski kao međujezik kod srpskih govornika: morfosintaksički aspekt / 499

Marija Koprivica

Glotodidaktički aspekti jezika struke – nastava jezika elektrotehnike / 507

Katarina Zavišin

Bilingvalna nastava i podučavanje gramatike: studija slučaja / 521

Ana Jovanović

Some Methodological Concerns in the Implementation of an Independent Field Research / 531

Бранка Миленковић

Увод у креативно и критичко размишљање у писменом изражавању / 545

Маја Јовановић

О неким аспектима описног и нумеричког оцењивања у основним школама / 555

Тиана Тошић

Вербални хумор у филму: типологија и превод / 565

Јулијана Вулећ

О преводенју именичко-глаголских колорација на српски језик у роману *Mišljenja jednog klovna* Хајнриха Бела / 573

Аутори / 583

I. СИНТАКСИЧКА ПРОУЧАВАЊА

СИНТАКСИЧКИ АРГУМЕНТИ ДЕВЕРБАТИВНИХ ИМЕНИЦА У РУСКОМ У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКИМ

У раду се описују и анализирају синтаксички аргументи девербативних именица у руском и српском језику. Анализа показује да се ради о три врсте појава: чисто номинализационим (које се тичу промена при номинализационим процесима), појавама које се тичу промене врсте речи, тј. транспозиције глагола у именицу и лексичким појавама (подразумевају копирање, преношење глаголских аргумената).

Кључне речи: синтаксички аргументи, девербативне именице, руски, српски

0. Основне поставке истраживања

Девербативним именицама као неизосемијским средством изражавања предикативности са синтаксичког аспекта бавили су се многи синтаксичари и семантичари, користећи притом најразличитије термине да означе исту појаву или појаву посматрану из другог угла. У нашој литератури наилазили смо на следеће термине: **номинализације, синтаксички деривати, предикативна имена** (предикативные или отпредикативные имена код руских аутора, рецимо, Падучева 1977, 1991), **глаголске именице, девербативи или девербативне именице**, а онда и на називе који упућују на прецизније или уже конципиран предмет: *action nominals, nomina actionis* (Comrie 1976), *event nominals*, имена действия, имена ситуациј и имена емоциј (Пазельская 2006) итд¹.

Узимајући у обзир лингвистичка достигнућа из области номинализација и сродних подручја углавном руских, али и наших и западних аутора, ми покушавамо да на својој грађи дођемо до закључака у вези са функционисањем девербативних именица у именској синтагми, а у односу на базични глагол с његовим аргументима у оквиру реченице. Под девербативном именицом ћемо у овом раду подразумевати само ону именицу творбено насталу од глагола која има значење радње, процеса, ситуације. Према моделу датом у Тополињска 2003 и ми ћемо проучити, полазећи од примарних предикативних структура – реченица, какве промене повлачи за собом номинализација у наша два језика. Закључци до којих долазимо тичу се а) законитости у синтаксичким променама номинали-

1 Ми ћемо у нашем раду користити већину ових термина не да бисмо га учинили сложенијим, већ управо да бисмо боље ставили акценат на неки од аспеката појаве који је тренутни предмет анализе.

зованих конструкција у односу на полазну предикацију, али и б) семантичких узрока деловања или неделовања одређених синтаксичких законитости.

Под аргументима се подразумевају на првом месту вршилац радње-субјекат изражен номинативом, други персонални аргумент изражен дативом, објекат радње изражен акузативом, као први неживи објект-про-тагонист и објекат радње изражен инструменталом, као други неживи објект. Ово су прототипске улоге падежа који знају за опозицију живо-неживо. Неутралан према овој опозицији је локатив, чија је прототипска улога окарактерисана просторним одређењем (о улози аргумената у про-позицији види у Синтакса 2005).

1. Конструкције с једним аргументом израженим номинативом

1.1. Субјекат изражен заједничком именицом

У једноаргументским реченицама, тј. реченицама у којима је субјект-вршилац радње изражен номинативом, цела предикатско-аргументска структура се трансформише у именску синтагму са вршиоцем радње у генитиву.

*поезд отшправляеџся – отшвление поезда
пџище цвркућу – цвркућање пџища*

1.2. Субјекат изражен присвојном заменицом

У случају када је субјекат изражен заменицом, у оба језика се употребљавају присвојне заменице у препозицији у односу на деривирану глаголску именицу, на пр.:

*џы ворчиџь – џвое ворчание
он хрче – његово хркање*

Присвојна заменица може имати и објекатско значење: *его убийство* (= его убили). Када постоји и субјекат и објекат, онда се прва улога изражава посесивном заменицом, а друга генитивом: *џвое исполнение эџой пџсни*.

Према нашим увидима, као и према написима Падучева 1984, чини се да је најобичнија употреба присвојне заменице у субјекатском значењу. То нису само случајеви када је адноминални генитив заузео објекат, већ и конструкције без објекта, конструкције у којима се субјекат и не може изразити генитивом, већ се обавезно изражава присвојном заменицом.

Ради се о следећим случајевима (в. Падучева 1984):

а) присвојна заменица у значењу субјекта уз девербативну именицу добијену од непрелазног глагола. Употреба субјекатског генитива уопште није могућа:

Мне надоело џвое поџтоянное ворчание – * ворчание џебя

Исто важи и за српски језик:

Све се ово догодило због његовог противљења – * због противљења њега

Ово правило важи и за девербативне именице од прелазних глагола које не остварују објекатски аргумент у генитиву, већ у неком другом падежу:

Никако није могао да се помири с њеном мржњом према деци – * мржњом ње

Падучева такође примећује да је употреба субјекатског генитива личне заменице могућа само у случајевима присуства зависних речи уз заменицу и наводи пример:

Он ставио под сомнение вашу компетиентност – *Он ставио под сомнение компетиентност вас как биографа.*

б) присвојна заменица као субјект уз девербативне именице од прелазних глагола с израженим објектом, али под условом да девербатив иначе допушта употребу субјекатског генитива именице:

Его защитил докторской диссертации: защитил кандидата Петрова не состоявшийся

в) присвојна заменица као субјект уз девербативне именице које означавају начин вршења радње. Значење ових девербатива се обавезно објашњава уз помоћ везничке речи како:

их толкование проблемы

Ваше разумевање стварности се разликује од моје = то како ви разумевате стварности

У случају када девербативна именица не означава начин вршења радње, већ **чињеницу**, не употребљава се присвојна заменица већ инструментал личне заменице (Падучева 1984):

Шолен в вашем исполнении великолепен. – начин вршења радње: то како сте извели/изводили Шопена...

Исполнение вами Шолена было неуместно. – чињеница да сте извели/изводили Шопена...

Српски језик би ову дистинкцију најбоље могао да пренесе употребом глагола у личном глаголском облику с везником како у првом примеру, и везником *што/да* у другом. Наравно, могуће су и девербативне синтагме *Шолен у вашем извођењу* и *Ваше извођење Шолена*, с тим што се у првој ставља акценат на начин извођења, а друга је неутрална у погледу дистинкције чињеница/начин.

г) присвојна заменица као субјект уз девербативне именице са значењем процеса или догађаја:

Мне очень приятно, что контакты у нас с последней нашей встрече в Москве развиваются успешно по всем направлениям.

Заправо, његов повраћај је само логичан след свих догађаја, почев од одласка у Свету Гору, његовог замонашења, доласка Немањиног, по-

дизања Хиландара и коначно уздизања Немање у свеца и стварање његовога кулџа.

Објекатско значење присвојне заменице

1. присвојна заменица уз девербативну именицу означава неживи објекат:

Порядок утверждения норм современного русского литературного языка при его использовании в качестве государственного языка Российской Федерации, правил русской орфографии и пунктуации определяется Правительством Российской Федерации.

И у српском смо нашли примере с девербативном именицом и присвојном заменицом која упућује на неживо:

Није лично учествовао у овим акцијама већ је њихово вођење поверио својој браћи, Мирославу и Стирацимиру.

Морамо признати да се сви примери које смо навели могу тумачити двосмислено, иако смо ми издвојили овде објекатско значење присвојне заменице. У номинализованом исказу *его использование (использование русского языка)* девербативна именица корелира и са прелазним глаголом *использовать*, као и са непрелазним повратним *использоваться*, тако да се, а приори, и присвојна заменица, као и присвојни генитив могу тумачити не само као објекат, већ и као субјекат.

2. присвојна заменица уз девербативну именицу означава живи објекат:

В министерстве у Кабанова уже лежит приказ о твоём переводе в Большой театр.

Српски:

Само заробљавање Грџура од стране Турака и његово ослељење, могло је у њим политичким комбинацијама да се учини Јерини као добра услуга(...)

Его чтение было прервано появлением командира.

Присвојна заменица *его* овде може бити протумачена искључиво као субјекат, уз девербатив *чтение* се објекат употребљава искључиво у генитиву: *чтение Маяковского*.

1.3. Субјекат изражен властитом именицом

Када је субјекат изражен властитом именицом, руски и српски потежу за различитим средствима у трансформисаној синтагми:

Маша поет – Пенне Маши

Маша пева – Машино певање

Постоје случајеви када је и у српском обавезна употреба посесивног генитива: када је посесор (на нивоу реченичне предикације – субјекат) изражен сложеним изразом, синтагмом са више речи типа *певање њвоје*

Маше, рецитовање Владимира Висоцког или властитом именицом (именом, презименом и сл.) од које се тешко образује или се уопште не образује присвојни придев: *пријоведане Достијевског* (среће се невешто, незграпно и недопустиво у српском образовање *Достијевскијево*).

1.4. Субјекат изражен присвојним придевом

У складу са употребом присвојних придева изведених од именица које означавају сродство у руском језику уопште, употребљавају се и присвојни придеви уз девербативне именице:

Он еле дождаљся маминогo возврацения с работы.

Они углавном упућују на субјекат предикације изражене девербативном именицом. Мада смо наишли и на пример употребе присвојног придева овог типа у објекатском значењу:

(...) я вижу перед собой алкаша, понимаю, что дело плохо, что дедушка был неправ, прав был Иван Карлович, с таким алкашом мы дело проиграем, устроим отца, от Терещенко надо отделаться, только обдуманно, деликатно; начинать пайину зацщиту со скандала – еще большая глупость.

Овде *пайини зацщита* значи – *зацщитит пайу*, контекст упућује на то.

Када је у питању употреба присвојних придева изведених од назива животиња с девербативним именицама у субјекатском значењу, Белошопкова и Земска примећују да се сачувао само један тип конструкција (раније је у историји руског језика била обичнија употреба присвојних и односних придева уз глаголску именицу), а то је:

– са девербативима који означавају звук који животиња производи: *лошадиное ржанье, пчелиное жужжание, собачий лай, волчий вой...*

У савременом руском језику честа је употреба присвојних придева у својству описних. Другим речима, овај тип конструкција номинализује поредбену конструкцију с глаголом и поредбеним везником *как* или *подобно*.

Посудите сами, если Чарли не ангел, откуда у него эта воробьиная походка, ищичьи поворошья головы, голубиное кокетство.

Воробьиная походка – ходит, как воробей, *ищичьи поворошья головы* – поворачивать голову, как птица, подобно птице, *голубиное кокетство* – быть кокетливым, кокетничать, как голубь.

Што се тиче употребе односних придева као субјекта номинализације с девербативном именицом, ауторке Белошопкова и Земска (в. Белошопкова, Земская 1962) констатују да се већ крајем 18. и почетком 19. века овакве конструкције све више губе (в. и Иванникова 1974). Оне се срећу и дан-данас, али не као тип конструкција које слободно могу да се образују. У питању су само мање-више устаљене употребе, присвојно значење је пригушено, а квалитативно и описно долази до изражаја: *солнечный восход, зубная, головная боль*. Уп. српски *излазак, залазак сунца* (*сунчев залазак, ређе*), *зубобоља, главобоља*.

Употреба односних и присвојних придева у функцији објекта номинализоване синтагме била је веома ретка и на крају 18. и почетком 19. века, према запажању поменутих ауторки. У питању су биле терминологизоване синтагме, од којих су се неке и до данас сачувале: *рыбная ловля, книжная торговля, книжная продажа, дорожное строительство*. У српском и овде или сложена именица (*риболов*) или синтагма са зависним падежом (*продаја књига, трговина књигама*), мада се у устаљеној, терминологизованој употреби срећу именице типа *храмска производња – производити храну, црквено градитељство – градитељство цркава*.

Да упуте на вршиоца радње, агенса могу и посесивни придеви који развијају у неким својим употребама и нијансу описног значења. Ради се о руским придевима изведеним од презимена на *-ов* и *-ин* уз помоћ суфикса *-ск-* типа *пушкински, лермонтовски, булгаковски*. Осим посесивног значења: *пушкинская Пикова дама*, ови придеви могу имати најшире могуће односно значење, тј. упућивати на веома широк дијапазон ствари с којима се може асоцирати име, тј. презиме од ког је придев образован: *булгаковские места в Москве* (места везана за Булгакова у најширем могућем смислу: где је писац живео, боравио, одлазио; места везана за Булгаковљеве јунаке).

2. Конструкције са два аргумента. Однос акузатив: генитив у процесу синтаксичке деривације

Синтагме са истовремено израженим и субјектом и објектом различито су оформљене у двама језицима. У руском функцију субјекта врши инструментал: *чтение произведения автором*, али искључиво у синтагмама с обавезно израженим објектом (не може *чтение автором*). У случају када објекат није изражен, субјекат се изражава адноминалним генитивом (*чтение автора*). У српском је и овде обична употреба присвојног придева у функцији субјекта: *пишчево рецитовање*.

Прећи ћемо на питање како се у процесу деривације решава статус објекта, тј. аргумента у акузативу (најчешће акузатив, мада позицију другог аргумента може заузети, у зависности од рекције, и неки други падеж). Основно правило гласи у оба језика (а о томе су многи писали: Терзић 1969, Тополињска 2003, Radovanović 1977, Comrie 1976): објекат у акузативу, као и субјекат у номинативу, у номиналној синтагми, након замене глагола у личном глаголском облику девербативном именицом, долази у облик генитива.

Још прецизније правило гласи: **у облику генитива се у номиналној синтагми налази објекат, а у случају да објекат није изражен или га глагол не захтева, ту позицију попуњава субјекат.**

У случају када је генитивом изражен објекат, а постоји потреба за изрицањем субјекта предикације, руски језик прибегава следећим могућностима.

Он помогаеӣ усвоению кислорода организм̄ом.

У наведеној реченици вршилац радње (субјекат реченице с личним глаголским обликом *усвоићь*) јесте именица *организм* у облику инструментала без предлога (и то обично у постпозицији у односу на објекатски генитив; независна употреба без објекатског генитива није могућа: **усвоение организмом*).

Многи научници који су проучавали аргументску структуру номинализација у руском језику (Babby 1995, Comrie 1976, Rappaport 2000, Падучева 1977, Сердобольская 2005, Ревзин 1973) уочили су сличност на формалном плану између номиналних конструкција с изражена оба аргумента (субјектом и објектом) и пасивне конструкције. Прво, класичне глаголске именице се релативно регуларно граде уз помоћ суфикса *-ниј-*, *-шиј-*, што их зближава с облицима трпног партиципа који такође има суфикс *-ен-* у својој морфемској структури, а што може указивати и на њихову творбену везу. Друго, субјекат пасивно представљене предикације, као и субјекат номинализације изражени су беспредлошким инструменталом, тј. ранг њихове комуникативне улоге је снижен (са централне синтаксичке улоге субјекта финитно изражене предикације на споредну сиркостантну улогу).

- 1 а) Они *пригошвили обед*.
- б) *пригошвление (ими) обеда*
- ц) *Обед пригошвлен (ими)*.

Наравно, јасно је да су комуникативне функције ових двеју конструкција потпуно различите. Конструкција 1(б) актуализује сам процес, објекатски генитив представља резултат тог процеса који је дат као још увек неостварен. У конструкцији 1(ц) објекат је подигнут на највиши комуникативни ранг, изражен је номинативом, а облик трпног партиципа свршеног вида говори о оствареном резултату.

Беби, рецимо, наводи одмах и сумњу у повезаност номинализација с пасивом (в. Babby 1995). Субјекат номинализације се може изразити и на друге начине (в. раније), не само уз помоћ тзв. *by phrase* (инструменталом у руском), како се пасивни субјекат једино изражава, и то: адноминалним генитивом код непрелазних глагола (*приезд делегации*), посесивним генитивом (присвојном заменицом или придевом) код непрелазних и прелазних глагола (*его исполнение романа, шишкинского изображение природы*).

Дакле, када долази до номинализације непрелазног глагола, субјекат се може изразити једино уз помоћ адноминалног генитива (или посесивног).

- приезд Ивана*
*приезд Иваном

У случају номинализације прелазних глагола, субјекат може бити изражен на сва три горе наведена начина:

- исполнение певцы*
ее исполнение романа
исполнение романа певицей

Други аргумент који говори у прилог повезивања номинализација и пасива односи се на конструкције с девербативима који објекатски аргумент не изражавају генитивом (адноминалним или посесивним), већ неким другим зависним падежом:

*уважение детей к родителем
торговля бананами*

Тај зависни падеж најчешће копира рекцију датог глаголског аргумента: *торговать бананами* – *торговля бананами*, али може, не тако ретко, и да се разликује од глаголске рекције: *уважать родителей* – *уважение к родителям*. Нити је могуће ову конструкцију конципирати на исти начин као *исполнение романа Лавицей*, нити је уобичајена њена пасивна употреба. Другим речима, ако не може:

* *родители уважаемы детьми*

онда не може ни:

* *уважение родителей детьми*

Међутим, како Сердоболска сматра, ни ово није довољан аргумент за повезивање номинализација с пасивом, јер постоје девербативне конструкције с субјектом у инструменталу, а да пасив уопште не образују. У Сердоболская 2005 наводи се пример:

из-за незнания москвичами английского языка (...)

* *москвичами не знаетса английский язык*

Сердоболска такође цитира Копчевску-Там која експериментално утврђује да субјекатски и објекатски генитив у девербативној конструкцији представља две различите синтаксичке позиције које се узајамно искључују и не координирају:

1(а) *возникновение проблемы* – *ее возникновение*

(б) *обсуждение проблемы исследователями* – *ее обсуждение исследователями*

(в) **ее возникновение и обсуждение исследователями*

(*проблемы* у 1(а) је једини (субјекатски) аргумент једновалентног глагола, *проблемы* у 1 (б) је објекатски аргумент двовалентног глагола).

2. 1. Субјекатски и објекатски генитив

Поставићемо правила која се тичу попуњавања аргументских места девербативне именице у номинализацијама.

1. правило: субјекатски и објекатски генитив се узајамно искључују, заједно не иду никад (осим кад је у питању наслеђени генитив од глагола, Беби га назива лексичким падежом, в. 2.2).

* *исполнение песни Лавицы
лишение Анны свободы*

2. правило: субјекат тежи да попуни прво слободно аргументско место девербативне именице; ако се ради о непрелазном глаголу, онда ће то бити адноминални генитив (или посесивни)

*приезд Ивана
еџо приезд*

3. правило: ако је у питању прелазни глагол са два аргументска места, онда ће генитивом бити изражен објекат, а субјекат ће морати на неки други начин да буде изражен да не би дошло до удвостручавања генитива:

**испoлнение пeсни пeвицы
испoлнение пeсни пeвицей
ее испoлнение пeсни*

4. правило: ако је у питању глагол који захтева тзв. лексички падеж за унутрашњи аргумент, онда ће номинализована конструкција понављати глаголску рекцију, тј. субјекат ће бити изражен адноминалним генитивом, а објекат – наслеђеним од глагола падежом:

*тoрговати бананaми – торговля бананaми
Дети подражают родитeлям – подражание детей родитeлям*

5. правило: ако је у питању тзв. емотивни предикат, субјекат (експеријенцер) ће бити у адноминалном генитиву, а објекат (стимулус) – у дативу с предлогом *к*.

*дети уважают родитeлей – уважение детей к родитeлям
Анна ненавидит Виктoра – ненависть Анны к Виктoру*

2. 2. Структурни генитив и лексички генитив (наслеђени од глагола)

Немогућност употребе конструкција типа **oткpытие пeриодическo-џо закона Менделеева* с двоструким генитивом говори о постојању само једне адноминалне позиције уз девербативну именицу. Поставља се питање, међутим, како тумачити онда сасвим правилне конструкције типа:

*жажда счастья брата
лишение Анны свободы*

– које дозвољавају двоструки генитив. Рапапорт (в. Rapaport 2000) третира објекатски генитив (*счастья, свободы*) као наслеђени глаголски аргумент, инхерентан мотивном глаголу, па онда и девербативу. Овај инхерентни падеж он пореди с конструкцијама с обавезним падежом типа:

*подражание детей родитeлям с обавезним дативом
недовольство жизнью детей с обавезним инструментом*

Структурни генитив, за разлику од лексичког, према Бебију (Babby 1995), кореспондира или са номинативом субјекта или са акузативом објекта у финитној предикацији. Он, дакле, није лексички, није инхерентан глаголу од ког је девербативна именица изведена, већ је секундаран, настаје као продукт номинализације. Другим речима, он настаје и услед снижавања синтаксичког комуникативног ранга: уместо да субјекат буде изражен номинативом, да има централну синтаксичку улогу, он бива изражен генитивом; такође, уместо да се објекат изрази акузативом, тј. да

заузме позицију која идеално одговара улози објекта радње, он се изражава генитивом (у вези са статусом генитива у систему падежа као кореспондента номинатива и акузатива у номинализованим изразима в. Курилович 1962).

2. 3. Српски језик. Субјекатски и објекатски генитив

Питањем изражавања тзв. субјекатског генитива (агенса номинализоване предикације) и тзв. објекатског генитива (пацијенса) у српској лингвистици, на материјалу српског (српскохрватског) језика бавио се М. Радовановић у својим многобројним радовима посвећеним номинализацији и кондензацији. И он за српски издваја три могућа синтаксичка решења за изражавање субјекта односно објекта: а) посесивну заменицу, б) посесивни придев, в) генитивну падежну именичку конструкцију (Radovanović 1977). Радовановић скреће пажњу и на постојање феномена синтаксичке двосмислености која потенцијално постоји на свим нивоима изражавања агенса или објекта, уколико је контекст, ужи или шири, није отклонио.

хайшење кайеџана
кайеџаново хайшење
његово хайшење

Иако с правом констатује да су синтаксичке двосмислености најчешће лингвистичке конструкције, јер их ужи или шири контекст веома брзо разрешава у прилог читања као субјекта односно објекта, Радовановић наводи и чисто граматичке начине тумачења одређених номинализација на овај или онај начин. Тако, рецимо, пише он, недоумицу око субјекта/објекта може да уклони сама семантика именице у генитиву: *искрцавање џуџника* (живо је у питању: *џуџници се искрцавају*, дакле, субјекатски генитив), *искрцавање робе* (неживо: *робу искрцавају*, дакле, објекатски генитив). Наравно, и само значење девербативне именице сугерише значење адноминалног генитива: *долазак цара* (*цар долази*), *дочек цара* (*цара дочекују*). Дакле, транзитивност глагола од ког је образована девербативна именица повлачи за собом употребу генитива објекта.

Као и у руском језику, и у српском је недозвољена употреба двају генитива (и субјекатског и објекатског) уз девербативну именицу: **излагање реферата студента* (*студент излаже реферат*). У овом случају се комбинују различита средства:

студентово излагање реферата

– присвојним придевом ће бити изражен субјекат, а генитивом – објекат предикације изражене девербативном именицом.

У случају одсуства присвојног придева, прибегава се другим стратегијама. Или се реченица другачије комуникативно конципира, тако да се субјекат саопшти у новој предикативној јединици, или се стварају генитивски конгломерати *ad hoc*: *чињање реферата студента четврте године славистике*, што би, наравно, требало избегавати.

Српски језик је изгубио употребу инструментала у функцији изражавања субјекта (агенса) у пасивним реченицама, па и у реченицама са девербативном именицом. Осим већ наведених могућности изражавања субјекта номинализације (присвојним придевом или заменицом), у случајевима када је објекат у облику адноминалног генитива, Танасић 1996 скреће пажњу на могућност употребе генитива с предлогом *од сџране*, нарочито у публицистичком, административном и научном стилу.

(1) *Рајшификовање мира у Сеџедину од сџране уџарског краља Владислава, он (султан Мураи II) није дочекао (...)*

(2) *Након Ђурђевог смрџи и преузимања Десџошовеине од сџране Лазара, џочеле су ошворене чарке између приџадника џородице Бранковић.*

Танасић примећује да се конструкција *од сџране* + генитив среће и онда када објекат-пацијенс није формално изражен, па чак и када је девербативна именица образована од непрелазног глагола. В. примере из Танасић 1996:

*уџућивање на рад у иносџрансџиво од сџране џредузећа
расџолагање средсџивима од сџране делова џредузећа*

Ово се може објаснити погодношћу дате конструкције тј. могућношћу „да се издваја паузама или помјера унутар реченице“, те „омогућава да говорно лице – у складу са комуникативним циљем – различито варира реченични значењски садржај“ (Танасић 1996).

3. Конструкције са два аргумента. Однос акузатив: неки други падежни облик

3.1. Руски језик

Морамо напоменути да акузатив на реченичном нивоу може у процесу синтаксичке деривације да пређе не у генитив, већ у неки други падеж. Издвојили смо четири групе глагола с правим објектом у акузативу и одговарајуће именице с неправим објектом у акузативу с предлогом или неком другом падежу².

Прву групу чине глаголи *аџаковаџиџь, џнаџиџь, давиџиџь, џодозреваџиџь коџо-чиџо* чији синтаксички деривати *аџака, џонение, давление, џодозре-ние*, имају објекат у акузативу с предлогом *на*: *аџака на враџов*, а чијим се увођењем именица у генитиву предодређује за улогу субјекта (уп. *аџака враџов на нас*).

2 Ове групе глагола смо издвојили проучавајући материјале следећих речника: *Словарь словосочетаний с зависимой управляемой формой* (у: Н. Н. Прокопович, Л. А. Дерибас, Е. Н. Прокопович, *Именное и глагольное управление в современном русском языке*), *Синтаксический словарь* (Г. А. Золотова), *Управление в русском языке. Словарь-справочник* (Д. Э. Розенталь) и *Словарь сочетаемости. Глаголы, предикативы и прилагательные в русском языке* (В. И. Красных). Потребно је напоменути да су информације о именичкој реакцији у свим овим изворима оскудне, тако да смо се морали служити сопственим истраживањима грађе из електронског корпуса и с интернета, као и интервјуима с изворним говорницима руског језика.

Подозрений на неџо было мноџо.

Исти тип рекције имају и глаголи *разрешиџь, зайреџиџь, заказаџь чџо* и њихови синтаксички деривати *разрешение, зайрещение/зайрети, заказ: V + Acc = N(v) + па + Acc.*

У неким случајевима могућа је варијантна употреба генитива без предлога и акузатива с предлогом *на*:

Зайрети ввоза и реализации эџиловых наџиџков.

Зайрети на ввоз алкоџоля на Чукоџку снимети мноџие џроблемы...

Чини се да је овакав облик уведен да би се избегла двосмисленост генитива (може бити и субјекат и објекат) у позицији иза глаголске именице. Није ново у језику да се некакав облик доживи као «неубедљив», «недовољно јасан и прозиран», па да из тог разлога сâм језик изнађе задовољавајуће решење.

Другу групу чине глаголи и глаголске именице са следећим односом: **V + Acc = N(v) + k + Dat**. Ради се о глаголима: *любиџь, ласкаџь, жалетиџь, ненавидеџь, презираџь, блаџодариџь, џросиџь, уважаџь коџо-чџо* чији синтаксички деривати граде синтагме с објектом у дативу с предлогом *к*: *любовь к родине, ласка к деџьям, жалостиџь к бедным, ненавистиџь к враџам...* Приметили смо да има још девербативних именица с варијантним објектом у дативу с предлогом *к*, образованих од глагола са значењем осећања која се усмеравају на другога, на пример: *сочувствоваџь кому – сочувствие кому (к кому), злиџься на коџо-чџо – злоба на коџо-чџо (к кому-чему)* и сл. Изгледа да овај облик (датив с предлогом *к*) има предиспозицију да се уопшти код великог броја именица од глагола са значењем осећања усмерених на другог.

С друге стране, постоји и група глагола чији синтаксички деривати захтевају од допуне датив без предлога, али у том случају девербативна именица се ретко самостално употребљава, већ чешће са семикопулативним глаголом, те заједно чине перифрастичну конструкцију.

Они хоџяџь, чџобы министр юстиџии Юрий Чайка вынес џредуџреждение Борису Грызлову за незаконное, џо их мнению, совмещение џарџийноџо и министрскоџо џостџов.

У трећој су групи глаголи *конџиролироваџь, џобедитџь, џревзойџи, судитџь* чији синтаксички деривати-именице *конџироль, џобеда, џревосходство* и *суд* захтевају инструментал с предлогом *над* од допуне (*конџироль* иде и уз предлог *за* с инструменталом): *конџироль над џроизводством, џобеда над смерџью, џревосходство над друџими, суд над џленными*. Формула би овако изгледала: **V + Acc = N(v) + nad + Inst.**

И хоџя индиец имеет явное џревосходство над Крамником (5 џобед и лишь одно џоражение, остџальные џарџии завершились вничью), еџть все основания џолагаџь, чџо россиянин сможет одолетиџь своеџо соџерника.

Год назад состоџался суд над учасџниками бандиџскоџо наџадения на Кизляр.

В текущем году руководство Приморского пенсионного фонда намерено закончить перевод всех платежей в Примсоцбанк и поэтому желает сохранять полный контроль над ним.

Четврту групу чине глаголи *возразити*, *исследовать*, *обещать*, *реши*, *сообщить*, *указать* чији се синтаксички деривати *возражение*, *исследование*, *обещание*, *сообщение*, *указание* употребљавају уз локатив с предлогом *о*: **V + Acc = N(v) + о + Loc**.

Нарушение такого порядка дает ответчику право, опираясь на закон, заявить свои возражения об оисуществии условий для возникновения указанного правоотношения либо его продолжения.

Зато он сообщил о выполнении обещания об увеличении стипендий, данного студентам МГУ два года назад.

Дате глаголске именице се у свим овим случајевима варијантно (синонимично) употребљавају и са дативом с предлогом *по*, као у примеру:

(...) Виктора эта партия уличила в игнорировании указаний Владимира Пушина по изменению законодательства о гражданстве (...)

У језику публицистике, пословном и језику административних докумената уместо ове две користи се конструкција са сложеним предлогом *по поводу* са генитивом. Конструкција је погоднија за овај подстил јер изражајније, јасније указује на синтаксички однос зависности допуне која стоји уз овај предлог. Јасно је да се сва три средства употребљавају да означе тему говора, одлуке и сл.

(...) из Дейарштамента туризма никаких указаний по поводу работы с ними пока не поступило.

Приметили смо и да се други глаголи са значењем говорења са допуном у инфинитиву или у виду зависне реченице трансформишу у већ поменути конструкцију **N(v) + о + Loc** (или **N(v) + Inf**).

Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с вопросом агентства Интерфакс относительно обращения Союза буддистов Калмыкии к МИД России с просьбой о выдаче въездной визы для визита в Калмыкию Далай-ламе...

Просьба прокомментировать обращение Союза буддистов Калмыкии к МИД России с просьбой выдать въездную визу для пастырского визита в Калмыкию Далай-ламе.

3.2. Српски језик

Наше истраживање^{3*} углавном показује да девербативна именица копира глаголску рекцију. Изузеци од овога су малобројни и навешћемо све које смо пронашли.

3 На основу Речника глагола са доунама Владиславе Петровић и Косте Дудића (Петровић 1989) извршили смо анализу рекције девербативних именица у српском језику у поређењу с рекцијом глагола заступљених у датом речнику.

Најпре ћемо навести оне случајеве који постоје и у руском језику. То су глаголи с директним објектом у акузативу који имају значење осећања упућених другоме: *волећи кога-шћа, мрзети, презираћи, жалићи и поштоваћи*. Именице образоване од ових глагола захтевају датив с предлогом *према* у савременом српском језику: *љубав према коме-чему, мржња, презир, жалост, поштовање према коме-чему*. Све именице немају једнак статус, неке од њих имају и друкчију рекцију. Рецимо, од глагола *презираћи* може бити образована *nomen actionis* *презирање* која може доћи с објектом у генитиву. *Nomen actionis* *поштовање* такође иде уз генитив објекта: *поштовање родитеља / поштовање према родитељима*.

У другој су групи глаголи *нападаћи кога-шћа* и *пријискајући* с допуном у акузативу без предлога и одговарајуће именице *напад* и *пријисак* које захтевају од допуне акузатив с предлогом *на*: *напасти/нападаћи непријатеље – напад на непријатеље (напаѓање на непријатеље), пријиснути/пријискајући руку – пријисак на руку (може и пријискање руке)*. У овој групи се у руском налазио и значењски еквивалент глагола *дозволити* (разрешити) који у српском иде с акузативом без предлога, а одговарајућа именица с акузативом с предлогом *за* (у руском иде предлог *на*): *дозволити увоз пшенице – дозвола за увоз пшенице*.

У трећу групу, такође слично руском, можемо сврстати глаголе *победити* и *надзираћи* чији номинални еквиваленти иду с инструменталом и предлогом *над*: *победити противничку екипу – победа над противничком екипом (победа противничке екипе значи сасвим супротно!), надзираћи децу у вртићу – стални надзор над децом*.

Слично руском опет, можемо издвојити и глаголе чији именички еквиваленти имају алтернативну рекцију *према* с дативом: *љубити се на кога-шћа – љубиња према коме-чему (поред љубиња на кога-шћа), интересоваћи се за кога-шћа – интересовање према коме-чему (поред интересовање за кога-шћа), саосећајући с ким – саосећање према коме (искључиво)*.

Приметили смо да се именице с допуном у дативу образоване од глагола с правим објектом у акузативу у руском ретко употребљавају самостално, већ чешће у саставу перифрастичног, аналитичног предиката. Наша грађа показује да исто важи и за српски:

*изненадити пријатеља – изненађење пријатељу (приредити)
 подстићицај развој привреде – подстицај развоју привреде (дати, иружити, омогућити)
 молити друга – молба другу (изнети, исказати, рећи, иренети)
 подржати колеге – подршка колегама (иружити, дати)
 похвалити ђаке – похвала ђацима (изрећи...)
 ударити ђса – ударац ђсу (нанети)
 ойменути децу – оймена деци (ионовити, изрећи)*

4. Конструкције са аргументским изразом у генитиву

За разлику од руског, у српском још морамо издвојити групу глагола с објектом у генитиву без предлога типа *одрицајти се кога-чега, ослободити се/ослобађајти се, сјасити се/сјасавати се, плашити се* (или *бојати се*) (ради се, очигледно је, о повратним глаголима, и то о веома малој групи глагола). Именички еквиваленти датих глагола обавезно иду с генитивом с предлогом *од*: *одрицање од слајкиша, ослобођење/ослобађање од не-пјријатеља, сјасење/сјасавање од најасити, сјрах од смрти*. Напоменућемо само да се глаголи *ослободити се* и *сјасити се* могу варијантно употребити и с предлогом *од* уз генитив (према *Речнику глагола са дојунама* В. Петровић и К. Дудића, Петровић 1989). У савременом руском језику нисмо могли да издвојимо ову групу. Наиме, глаголи *ошречься, освободиться* и *сјаситься* захтевају генитив с предлогом *ош*, па и еквивалентне именице *ошречение, освобождение* и *сјасение*. Глаголи *бояться, пугаться, сјрашиться* (могући еквиваленти глагола *плашити се, бојати се*) иду уз генитив без предлога, као и српски, док именица *сјрах*⁴, за разлику од српске, захтева генитив без предлога (*сјрах смрти, сјрах наказания*). Слично се понаша и именица *боязнь* у руском (*боязнь одиночества*).

У руским синтагмама типа *сјрах смрти* именица *сјрах* добија једну нијансу надређености појмовима који се могу наћи у генитиву, а који показују тип могућег страха (ужи појам): *сјрах одиночества, сјрах наказания*. Дакле, овај тип синтагми има највише квалитативног значења. На сличан начин се понаша и именица *радосиь* као уопштени појам, а који бива конкретизован употребом именице у генитиву: *радосиь общення, радосиь встрече, радосиь жизни*.

У српском језику се употребом предлога *од* уз именицу у генитиву (*сјрах од смрти, сјрах од живота*) добија нијанса узрочног значења, а квалитативно је потиснуто у други план. Док, с друге стране, именица *радосиь* не уводи узрочно значење, већ искључиво квалитативно, те се и употребљава с генитивом без предлога: *радосиь живота*.

Ван група је једино остао глагол *сећати се кога-чега* (генитив без предлога) и његов именички еквивалент *сећање* које иде с акузативом и предлогом *на*: *Увек га се сећам с радошћу – сећање на њега ме увек радује*. Руски глагол *всјомнитъ/всјоминатъ кого-что* (акузатив без предлога) може се употребити и с локативом с предлогом *о* (минимална разлика у значењу постоји), док именица *восјоминание* од објекатске допуне захтева искључиво локатив с предлогом *о*: *всјомнитъ/всјоминатъ военные годы – восјоминание о военных годах; всјоминатъ первую любовь – восјоминания о первой любви*.

4 Овде занемарујемо творбени проблем везан за примат глагола или именице: *страшиться* или *страх*, јер није релевантан за нашу анализу.

5. Конструкције с аргументским изразом у дативу

5.1. Руски језик

Конструкције с дативном синтагмом као јединим аргументским изразом имају секундаран значај и не подлежу синтаксичкој деривацији.

Именска синтагма у дативу појављује се у реченичним моделима с номинативном и акузативном заједно. У случају да је могуће од датог глагола образовати девербативну именицу, именска синтагма у дативу неће променити свој формални лик, за разлику од номинативне и акузативне. Ово тврђење износимо уз ограду која се односи на промене до којих ипак долази код именских трансформа у односу на глагол. Ради се о глаголским именицама *доверие, жалоба, зависть, сочувствие*, образованих од глагола *доверя́ть, жалава́ться, завидова́ть, сочувствива́ть кому-чему*, које могу имати (код именице *зависть* као једину могућу) рекцију *к + датив*. Именице *доверие, жалоба, сочувствие* иду као и њихови мотивни глаголи уз датив без предлога, али чешће у саставу перифрастичних предиката:

По мнению члена научно́го совета́ Фонда Карнеги́ Андрея Рябова, и́того го́лосования по во́тсуму помо́гуи избира́телям увиде́шь, как неко́торые фракци́и окажу́т доверие пра́вительству́ после то́го, как их лиде́ры (па́ртийные, фракцио́нные) акти́вно крити́ковали рабо́ту кабинета́ и ои́дельных его́ предста́вителей.

У самосталној употреби ове именице морају да «појачају» рекцијски однос, и оне то чине уз помоћ предлога *к*: *доверие избира́телей к своим избра́нникам*. Слабост рекцијске везе проузрокована је често и удаљеношћу од главног члана синтагме-девербативне именице, јер непосредно иза њега долази субјекатски генитив (као у нашем примеру).

Већ смо скретали пажњу на то да постоји тенденција употребе предлога *к* с дативом и код других девербативних именица, образованих од глагола са значењем осећања усмерених на другога, односа према другоме (на пример, *сочувствива́ть кому – сочувствие кому (к кому), зли́ться на ко́го-чи́ю – злоба на ко́го-чи́ю (к кому-чему), и́ренебречь кем-чем – и́ренебрежение к кому-чему, инт́ересова́ться кем-чем – инт́ерес к кому-чему*) и сл.

5.2. Српски језик

У српском језику издвојили смо само глагол *завидети коме-чему* и његов еквивалент именицу *зависть према коме-чему* (дакле, глагол иде с дативом без предлога, а именица с дативом с предлогом *према*). О девербативним именицама с предлогом *према* (еквивалентима глагола с објектом у акузативу и другим) в. раније.

6. Аргументски изрази у инструменталу и локативу

Тополињска у својој студији о синтаксичкој деривацији у македонском и пољском језику (Тополињска 2003) констатује да се аргументске

именске синтагме у инструменталу и локативу не мењају у процесу синтаксичке деривације. Чини нам се да је ова тврдња само начелно тачна. Навешћемо неколико примера.

- 1а *После очередногo прихода домой в 4 уџира, я сказала, чџо развожусь с ним (џџо была не первая уџроза разводом).*
- 1б *Настoящая уџроза развода возникает тoгда, когдa один или оба суџруга начинают обдумывать свою жизнь после возможнoгo развода.*
- 2а *Ошграницение уџрозы убийствoм oт обнаружения умысла, пригoтовления к убийству и покушения на убийство (...)*
- 2б *Чебоксарскогo депутата обвиняют в уџрозе убийства.*

У примерима 2аб чешће се ипак јављају синтагме с инструменталом за разлику од примера 1аб код којих је генитив обичнији. Није искључено да постоји и разлика у значењу: пример 1а има личнију димензију, јер због актуализације глаголске рекције упућује на конкретну ситуацију: *Х ѓрозити Y, чџо разведџтся.* У примеру 1б *уџроза развода* се наводи као појава независно од учесника, неодређено, као нешто надређено могућим учесницима, јаче од њих: *Развод ѓрозити X-у.* Тог типа су још синтагме с истим главним чланом: *уџроза выкидџша, уџроза прџждевременных родов.* У српском би овим последњим примерима с генитивом одговарала сасвим друга реч: не *прџтџња*, већ *oпасности* или *ризик од развода, џобачаја, прџвременоџ џорођаја.*

С друге стране, навешћемо и случајеве када долази до промене средства изражавања рекције везе: *инџтересоватџсь кем-чем – инџтерес к кому-чему, прџнебречь кем-чем – прџнебрежение к кому-чему* (равноправно са *прџнебрежение кем-чем*).

Я тoлько не терџлю недобросовџстности, халџтуру, прџнебрежение своим прџфессиональным долџом, недисциплинированности.

Не люблю Буша за фанаберию, американское самодовольство и прџнебрежение к остальнoму миру и еџо истoрии, за ковбойскую бесцеремонности (...).

Услед копирања лексичког инструментала (наслеђеног од глагола) када се у номинализованој конструкцији исказује и субјекат наилазимо на двоструки инструментал уз девербативну именицу, као у примеру:

То, чџо совершил Гастџев, – недоџустџмо, вредоносно, избoличаети в нем недостџпџочную идейно-џолиитическую џокованности, свидетџельствуети о скудoсти еџо теорџтического багажа, о прџнебрежении им џрудами классииков!..

Занимљива је чињеница да се субјекатски инструментал не може употребити у синтагми конципираној као код емотивних предикативних имена (с објектом у дативу с предлогом к):

*прџнебрежение им к џрудам классииков
(еџо) прџнебрежение (Петџрова) к џрудам классииков
еџо прџнебрежение џрудами классииков

пренебрежение им твудами классиков

*пренебрежение Петрова твудами классиков

Именно отсюда якобы берет начало его ошкренное пренебрежение мнением Лужкова, официально главы Москвы.

Дакле, ако је објекат изражен дативом с предлогом *к*, тј. ако је конципиран као стимулус, субјекат може бити изражен само посесивним генитивом (или посесивном заменицом). Али ако је објекат изражен интрукталом без предлога, онда се субјекат изражава присвојном заменицом (али не и присвојним адноминалним генитивом).

У потпуности се слажемо с Тополињском да се локатив не мења у процесу синтаксичке деривације. Како у објекатском, тако и у адвербијалном значењу употребљен, он остаје формално неизмењен и у именској синтагми с девербативном именицом.

Его всегда упрekali в беспечности – эти упрeki в беспечности в его адрес...

Не надо ее обвинять в безответственности – Все обвинения в безответственности ее неверны.

играй на флейте – игра на флейте

отдыхай на море – отдых на море

У последњем примеру локативни аргумент *на море* употребљен у именској синтагми стиче квалитативну димензију значења (какој *отдых*, у смислу какој *твуд* *отдыха*) коју у оквиру реченице нема (врши функцију адвербијала за место). Ова наша напомена не тиче се само локативног аргумента, већ свих аргументата синтаксичког деривата-девербативне именице.

Све овде речено за руски важи и за српски језик.

Уживам у добрим филмовима – Уживање у храни није прејоручливо.

шакмичији се у иливању – шакмичење у иливању

летоваји на мору – летовање на мору

7. Закључак

Синтаксичка деривација, тј. прелазак глагола у именицу намеће неколико типова односа на синтаксичком нивоу између полазишне предикације и добијене номинализације:

- регуларне номинализационе граматичке промене, тј. промене до којих нужно настаје услед номинализације;
- промене настале успостављањем нових синтагматских веза добијене девербативне именице;
- прекопирани, непроменењени глаголски односи које именица понавља.

На материјалу руског и српског језика покушали смо да уочимо сваки од ова три односа или нивоа синтаксичке структуре номинализационе конструкције.

Литература:

- Белошопкова В. А., Земская Е. А. Из истории функционирования отсубстантивных прилагательных у: *Материалы и исследования по истории русского литературного языка*. Т. 5, Москва, 1962, 4–25.
- Грицкат Ирена, О именицама типа *n a l e t u* српскохрватском језику у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 1981, 24/1, 101–134.
- Золотова Г. А., *Синтаксический словарь*. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса, Москва, УРСС, 2001, 439.
- Иванникова Е. А., О субъектно-объектном характере синтаксических отношений отглагольных существительных у: *Русский язык в национальной школе*, Москва, 1974, 2, 67–70.
- Клајн Иван, Граматички и лексикографски статус глаголских именица од несвршених глагола у: *Научни састајанак славистија у Вукове дане*, Београд, 1998, 27/2, 149–158.
- Клајн Иван, *Творба речи у савременом српском језику 2. Суфиксација и конверзија*, Београд, 2003, 514 стр.
- Курилович Е., *Очерки по лингвистици*, Москва, 1962.
- Красных В. И., *Словарь сочетаемости. Глаголы, предикативы и прилагательные в русском языке*, Москва, 2001.
- Падучева Е. В., О производных диатезах отпредикатных имен в русском языке у: *Проблемы лингвистической типологии и структуры языка*, Ленинград, 1977, 84–107.
- Падучева Е. В., Притяжательное местоимение и проблема залога отглагольного имени у: *Проблемы структурной лингвистики*, Москва, 1984, 50–66.
- Падучева Е. В. Отпредикатные имена в лексикографическом аспекте у: *НТИ*, 1991, 5, сер. 2, 21–29.
- Пазельская А. Г., *Наследование глагольных категорий именами ситуаций (на материале русского языка)*. Диссертация на соиск.уч. ст. канд. фил.наук. Москва, МГУ, 2006.
- Петровић Владислава, Дудић Коста, *Речник глагола са дојунама*, Београд – Нови Сад, 1989, 123.
- Прокопович Н. Н., Дерибас Л. А., Прокопович Е. Н. *Именное и глагольное управление в современном русском языке*, Москва, 1975, 187.
- Радовановић Милорад. О «именичком стилу» у уму и језику у: *Когнитивно-лингвистичка проучавања српског језика*, Београд, САНУ, 2006, 211–229.
- Ревзин И. И. Трансформационное исследование конструкций с субъектным и объектным приименным дополнением (*genitivus subjectivus* и *genitivus objectivus*) у: *Проблемы грамматического моделирования*, Москва, 1973, 88–96.
- Розенталь Д. Э., *Русский язык. Управление в русском языке. Практическая стилистика*, Москва, 2005, 751.
- Сердобольская Н. В., *Синтаксический статус актантов зависимой нефинитной предикации*. Диссертация на соискание ученой степени канд. фил. наук, Москва, 2005.
- Синтакса савременога српског језика. Просја реченица*. У ред. Милке Ивић, Београд, 2005, 1164.
- Танасић Срето, Исказивање агенса уз девербативне именице у: *Јужнословенски филолог*, Београд, 1996, ЛП, 79–87.

Терзић Александар, Структурно-семантичке одлике глаголских именица творбеног типа –ние, -ение, -тие у руском и –ње, -ење, -ће у српскохрватском језику у: *Анали Филолошког факултета*, Београд, 1969, св. 9, 27–93.

Тополињска Зузана, *Полски-македонски. Грамаџичка конфронџација*. б. *Синтаксичка деривација*, Скопје, 2003, 191.

Урысон Е. В., *Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике*, Москва, 2003, (137–167).

Babby L., Nominalization in Russian у: *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics*. The Cornell Meeting 1995, Ann Arbor, 1997, 54–83.

Comrie Bernard, The syntax of action nominals: a cross-language study у: *Lingua*, 1976, № 40, str. 177–201.

Ivić Milka, Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom u: *Lingvistički ogledi*, Beograd, 2008, 173–195.

Radovanović Milorad, Imenica u funkciji kondenzatora (I) у: *Зборник МС за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 1977, XX/1, 63–144.

Radovanović Milorad, Imenica u funkciji kondenzatora (II) у: *Зборник МС за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 1977, XX/2, 81–154.

Rapaport Gilbert, The slavic noun phrase in: *Comparative Slavic morphosyntax*. G. Fowler (ed.), Bloomington, 2000.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ АРГУМЕНТЫ ДЕВЕРБАТИВНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В СРАВНЕНИИ С СЕРБСКИМ

Резюме

В работе описываются и анализируются синтаксические аргументы глагольных имен в русском и сербском языках. Анализ обнаружил, что это феномены трех типов: глубоко номинализационные, касающиеся изменений при номинализационных процессах; частеречные, связанные с транспозицией глагола в имя; и лексические, относящиеся к копированию глагольных аргументов.

Бильана Вићенџић

СРЕДСТВА ИЗРАЖАВАЊА ФАЗНОГ ПОЧЕТНОГ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се даје преглед два различита типа средстава којима се у српском језику изражава почетно значење. Први пут су једном анализом обухваћена творбена средства (префикси *за-*, *по-*, *про-*, *уз-*, *раз-*), којима се почетно значење изражава унутар глагола и лексичка средства (почетни глаголи у ужем смислу – глаголи чије је основно значење почетно: *почећи/почињаћи, оћипочети/оћипочињати, зајочећи/зајочињати, старјоваћи* и они чије основно значење није почетно, али који под одређеним условима функционишу као носиоци почетног значења у конструкцији: *стајати, поћи, кренући, бацити се, узети, прихвати се, лапати се, даћи се, нагаћи се, ударити, зајоденути, заметнути, повести, принути...* Анализирају се значења, фреквентност и особености спојивости ових глагола.

Кључне речи: српски језик, синтакса, фазно почетно значење

Категорија фазности нема дугу традицију проучавања у словенској науци о језику. У српској славистици може се говорити само о проучавању појединих елемената ове категорије и то – у оквиру морфологије кроз проучавање категорије вида, у оквиру творбе речи – кроз проучавање различитих префикса и у оквиру синтаксе кроз проучавање сложеног глаголског предиката. Радова – чланака или монографија – који проучавају ову аспектуалну категорију у целини нема. Она се помиње у монографији Ђуре Грубора *Аспектна значења* (Грубор 1953) и монографији Предрага Новакова *Глаголски вид и његова глаголска ситуација у енглеском и српском језику* (Новаков 2005). За Ђ. Грубора у основи видских значења лежи „количина извршености радње“ (да ли је једна количина радње „извршена сва од почетка до краја, као једна целина, без обзира на развитак“ (Грубор 1953: 136) и с обзиром на ову карактеристику класификује глаголе у дванаест група. Једну од тих група чине инхоативни глаголи, чије значење Ђ. Грубор дефинише као „радњи је извршен почетак“, док се сама анализа своди на поделу ових глагола с обзиром на лексичко значење и префиксе којима се изражава инхоативно значење (Грубор 1953: 28–30). П. Новаков аспектуалност (у оквиру које издваја вид и типове глаголске ситуације) анализира с обзиром на Вендлерову класификацију глаголских ситуација на активности, стања, остварења и достигнућа (Новаков 2005:15), а фазно почетно значење издваја у оквиру анализе изражавања типа глаголске ситуације помоћу префиксације/суфиксације. Најзад, најдетаљнију анализу ове категорије до сада налазимо у монографији Људмиле Поповић *Језичка слика стварности* (Поповић 2008), која овом про-

блему приступа с тачке гледишта когнитивне лингвистике, али су њеном анализом, као и у претходним монографијама, обухваћене само акционалне класе фазних глагола код којих је почетно значење изражено помоћу различитих префикса.

Овај чланак резултат је нашег рада на докторској дисертацији која је још у фази израде и чији је један део посвећен аспектуалној категорији фазности. Покушаћемо да укратко представимо резултате истраживања једног елемента ове категорије – фазе почетка и да први пут на једном месту обухватимо и творбена и лексичка средства њеног изражавања (с тачке гледишта њихове спојивости са лексичким и граматичким класама глагола, специфичности значења која се њима изражавају, евентуалних ограничења у функционисању, као и њихове фреквентности у нашем корпусу¹).

Категорију фазности посматрамо као део поља акционалности², односно, шире, аспектуалности. Реч је о скупу значења којима се описују етапе ситуације локализоване у времену. Припајањем овог акционалног обележја интерпретацији ситуације врши се „издвајање једне фазе у протицању радње или стања – почетне, средње или завршне“ (Храковски, ТФГ 1987: 153). Најчешће се издваја управо почетна фаза, за чије изражавање постоји највише специјализованих акционалних средстава различитог типа³. Значења завршне и средње фазе мање су самостална будући да се често сливају са значењем достизања границе или приближавања њој, односно незавршености, недостизања границе, што су основна видска значења. За изражавање завршне фазе постоји мање средстава, а за изражавање средње фазе могу се користити специјална средства само у оним случајевима када се указује на њено одвијање упркос спољашњим сметњама, односно на њен наставак (Храковски, ТФГ 1987: 153, Храковски 1980: 22).

Почетна фаза представља тачку на оси времена. Издвајањем почетног значења у интерпретацији ситуације указује се на тренутак у коме је ситуација започета: до тог тренутка ситуација се није одвијала, од тог тренутка она се одвија. Почетно значење изражава се помоћу великог броја средстава различитог типа. Централно место међу њима заузимају творбена средства, односно префикси који у семантику глагола уносе сему почетности и помоћу којих се формира акционална класа почетних глагола и лексичка средства, односно глаголи чије је основно лексичко значење или једно од лексичких значења јесте почетно. Творбена средства – пре-

1 Српска лепа књижевност XX века и публицистички текстови на интернету (око 2000 страна).

2 Акционалност представља семантичку категорију која обухвата такве невидске аспектуалне карактеристике радње као што су фазност, различита ограничења протицања радње у времену (нпр. делимитативност, пердуративност), специјалну резултативност, квантитативне карактеристике радње, као и степен интензитета радње итд.

3 У великом броју и разноврсности средстава којима се изражава пре свега почетно, али и завршно значење, Храковски види указивање на „велики прагматички значај“ ових фазних значења (Храковски 1980: 22).

фикси *за-* (*зајевати*), *по-* (*поштрачати*), *раз-* (*разболети се*), *про* (*проговорити*) и *уз-* (*узбунити се*) – обично нису специјализована само за изражавање почетног значења, оно је тек само једна од компоненти њихове семантике. Глаголе у чију семантику почетно значење уносе афикси називамо афиксалним почетним глаголима. У лексичка средства спада низ глагола у чијој је семантичкој структури присутно почетно значење. Ово значење они изражавају у оквиру конструкције са неком другом речју, глаголском или именском, којима се номинује ситуација чији се почетак изражава, те ћемо их назвати конструктивним почетним глаголима. Код ових глагола почетно значење може бити примарно, основно – као што је то случај са глаголима *почети*/*почињати* и њиховим изведеницама, као и позајмљеницом *стирати*, које називамо конструктивним почетним глаголима у ужем смислу. Поред ових глагола постоје и конструктивни почетни глаголи у ширем смислу – то су глаголи код којих почетно значење није основно, а у односу на почетне у ужем смислу имају мању фреквентност и ограничења у спојивости. Истовремено, ова група глагола је најбројнија и најразноврснија.

Под творбеним средствима изражавања почетности подразумевамо, дакле, афиксе који у семантику глагола уносе сему почетности. Будући да је реч искључиво о префиксима, ова средства се могу назвати и префиксална средства изражавања почетног значења. Код глагола добијених припајањем префикса који уноси почетно значење мењају се аспектуална својства у односу на мотивни глагол у правцу фокусирања почетне фазе ситуације и они чине акционалну класу почетних глагола.

У продуктивнија творбена средства изражавања почетности у српском језику спадају префикси *за-* (*зајевати*), *по-* (*поштрачати*), *раз-* (*разболети се*), *про* (*проговорити*) и *уз-* (*узбунити се*). У табели (1) дати су статистички подаци о фреквентности ових префикса [ПРФ] у нашем корпусу (према броју примера [ПР] у којима се срећу и броју глагола [ГЛ] заступљених у тим примерима), као и о додатном елементу интензивности који уносе поједини префикси [ИНТ].

Табела 1

ПРФ	ПР	ГЛ	ИНТ
ЗА-	517	198	-
ПО-	192	62	-
РАЗ-	64	25	+
УЗ-	39	25	+
ПРО-	114	34	-

Префикс *за-* најфреквентнији је међу творбеним средствима изражавања почетног значења и по броју примера ексцерпираних из нашег корпуса и по броју глагола са којима се спаја. Његова спојивост, као, уоста-

лом, и спојивост свих префикса је ограничена. Граматичко ограничење односи се на вид глагола с којим се спаја и важи за сва творбена средства и све конструктивне почетне глаголе: будући да је у питању означавање почетне фазе/тачке ситуације која траје у одређеном времену могућа је спојивост само са глаголима несвршеног вида. Формално (творбено) ограничење, које се такође односи и на остале префиксе, али не и на конструктивне почетне глаголе, може се дефинисати на следећи начин: уколико у творбеној структури глагола већ постоји неки префикс, од њега се не може помоћу другог префикса формирати глагол са почетним значењем.

Семантичка ограничења не могу се прецизно одредити нити објаснити⁴. Може се говорити само о тенденцији, односно претежној употреби појединих префикса са одређеним класама глагола. Тако се префикс *за-* претежно употребљава са акционалном класом атерминативних глагола: *заблистајши*, *загосподариши*, *заујаши*, *зајогуниши се*, *закишиши*, *замирисаши* итд, али је могућа, иако изузетно ретка, његова употреба са терминативним глаголима: *закосиши*, *засврдлаши*, *застругаши* итд. У вези са тим, чешћа је употреба префикса *за-* са непрелазним (као типично атерминативним) глаголима, него са прелазним.

Највећи број почетних глагола са префиксом *за-* спада у лексичко-семантичку класу глагола продуковања звука и говора, односно глагола перцепције слухом: *заблејаши*, *загаламиши*, *засвучаши*, *закукаши*, *заридаши*, *зајеваше* итд. Другу велику групу чине глаголи перцепције чулом вида: *забелети се*, *заблисташи*, *заискриши се*, *засветилети се* или другим чулима: *замирисаши*, *засмрдеши*, *засврбетиши*. По бројности њима су једнаки глаголи кретања: [СРП] *завеслаши*, *закорачаши*, *зајливаши*, *зајузаши*, *заскакаши*, међу којима је највише глагола тзв. дискретног кретања: *завршиши се*, *загегаши се*, *заљуљаши се*, *зајешураши се*, *заујукаши*. Међу почетним глаголима са префиксом *за-* мањим бројем примера представљене су и друге лексичко-семантичке групе глагола.

Префикс *по-* у почетном значењу мање је фреквентан од префикса *за-*. За овај префикс карактеристично је често спајање значења почетка ситуације и значење постизања резултата у једној лексеми. Овакав спој значења типичан је за глаголе са придевском основном типа *побелети*. Значење глагола овог типа може се дефинисати као *постати* (односно *почети бити*) *некакав*, а њима се означава истовремено и резултат терминативне ситуације (процеса), односно еволутивне почетне фазе – *постајаши* (односно *почињаши бити*) *некакав* и почетак атерминативне ситуације.

4 Као један од семантичких момената битних за могућност образовања почетних глагола помоћу префикса обично се наводи перцептивност. Реч је, по правилу, о ситуацијама које се могу непосредно перцепирати, код којих се тренутак перцепције подударе са тренутком почетка ситуације (Гловинска 2002: 62–63). Већина глагола са префиксом *за-* у нашем корпусу управо и означавају ситуације које се перцепирају неким од чула – слухом, видом, њухом, додиром.

ације (стања) *бићи* некакав: *белџи* – *побелџи* – *бићи* бео, *лудџи* – *полудџи* – *бићи* луд. Већина почетних глагола са префиксом *по-* су глаголи кретања или каузације кретања: *повести*, *појурићи*, *полетџи*, *понећи*, *пошрчати*, *поћи* и он представља основно средство изражавања почетног значења код глагола кретања. Осим глагола кретања и глагола типа *побелџи* који у нашем корпусу чине 80% примера почетних глагола са префиксом *по-*, почетно значење има и низ глагола који припадају различитим лексичко-семантичким групама: *побунити* се, *поверовати*, *поколебати* се, *покуњити* се, *посумњати*, *пошутити* се. Обележје које обједињује све наведене глаголе јесте атерминативност, односно означавање почетка атерминативне ситуације⁵.

Иза префикса *за-* и *по-* по фреквентности следи префикс *про-*. Сви почетни глаголи са овим префиксом односе се на почетак атерминативне ситуације, а међу њима највише је глагола говорења и звучања: *проговорити*, *прогунђати*, *прозвати*, *прогрмљати*, *пројевати*, *прошајутати*. Ту су глаголи који означавају процесе: *проклијати*, *прокључати*, *процветати*, глаголи перцепције *прогледати*, *прочути* и два глагола кретања: *прогмити*, *проходати*.

Специфика почетних глагола са префиксом *про-* огледа се у томе што они релативно ретко изражавају почетно значење у чистом виду, као што је то случај са неутралним *за-* и *по-*, већ оно бива усложњено додатним семама. Наиме, у већини случајева ови глаголи изражавају значење почетка ситуације која се одвија први пут, односно моменат стицања одређене способности⁶ (а) или поновно испољавање неког обележја након дужег прекида (б). У оба случаја реч је о почетној фази испољавања сталног обележја које се приписује неком лицу:

- (а) Безбројне пироге пуне атласних огртача и наге деце; затим деца која су тек проходила а већ пливају и прскају око себе, радујући се ма воду, светлост и себе (Р. Петровић).
- (б) Када сам поново прочуо и прогледао, камион је стајао (В. Стевановић, СП20в).

Потом је хитро ставио маску на њено лице и жена је продисала (М. Петровић).

Тек у неколико примера глаголи са префиксом *про-* означавају само почетак радње, без додатних сема:

Брзо сам се окренуо, извукох пиштољ, остало ми је само да испружим руку, а човјек с врата проговори (М. Лалић).

Помоћу префикса *уз-* и *раз-* изражава се интензиван почетак ситуације. Префикс *уз-* има ретку употребу и спаја се махом са глаголима

5 У погледу атерминативности/терминативности специфични су и глаголи кретања, чија је терминативност спољашња: достизање временске границе подудар се са достизањем просторне границе и заправо је условљено њом.

6 Углавном код деце као резултат природног развоја или учења – *проходати*, *проговорити*.

стања. Већина глагола из нашег корпуса је мотивисано основама које саме по себи означавају стање праћено узнемиреношћу, појачаним интензитетом: *узбунити се, узбуркати се, узврћити се, уздрмасти се, уздрхтати се, усковилати се, ускомешати се, усћаничити се*.

Сви почетни глаголи са префиксом *раз-* су повратни, али формирано су како од повратних глагола: *ражестити се, развеселити се, разљуштити се*, тако и од глагола који нису повратни: *расилакати се, разјарити се, расшужити се, разбукити се*, што значи да заправо имамо два начина творбе. Први, који се своди на припајање префикса повратном глаголу везан је за изражавање чисто почетног значења, али не искључује постојање семе појачаног интензитета у семантичкој структури мотивног глагола – стања попут *жестити се, веселити се, љуштити се* подразумевају углавном емоције повишеног интензитета. Други подразумева сложено творбу помоћу тзв. конфикса *раз- ... се*, и, у већини случајева, представља модификацију почетног значења као (а) „почетак измене степена интензитета ситуације која се већ одвија“: *размахати се, распричати се* али може означавати и (б) интензиван почетак ситуације која се није раније одвијала: *разбукити се, расилакати се* итд. И овде неретко мотивна основа већ садржи сему интензитета. Значење појачаног интензитета посебно је уочљиво ако се упореде почетни глаголи истог корена са префиксом *за-*: *завикати се и развикати се, зайлакати се и расилакати се, замахасти се и размахати се*. Сви почетни глаголи са префиксом *раз-* су атерминативни. Ови глаголи најчешће означавају стања: *ражестити се, разболести се, расилакати се, расшужити се* и процесе: *разбукити се, разгорети се*.

Глаголи *почети/почињати* и њихове изведенице представљају лексичка средства изражавања почетности и то таква која су специјализована искључиво за изражавање овог значења. За ове глаголе у односу на творбена средства карактеристична је практично неограничена спојивост са лексичко-семантичким и граматичким класама глагола и висока фреквентност, што их у хијерархији средстава изражавања почетног значења ставља на прво место. Ове глаголе називамо конструктивним почетним глаголима, будући да почетно значење изражавају у оквиру конструкција са допуном у виду (а) глагола (у облику инфинитива, чешће да + презент) или (б) именске речи (у облику акузатива без предлога или инструментала са предлогом *са*). При том су именске допуне представљене махом именицама са непредметним, односно процесуалним значењем, ређе предметним (и тада је реч о објекту елиптиране глаголске допуне):

- (а) Неки дугокоси људи почели су скакати на зидове, викати и бунити народ (М. Црњански).
- (б) Петар и ујак нису знали одакле да почну остварење свог замашног и велелепног пројекта (М. Савић)

Канцеларија се све више пунила службеницима, који су заузимали своја места за разнобојним столовима, почињали би затим са припремама за рад ... (М. Јанковић Бели).

Ови глаголи могу функционисати и као једновалентни. Разликујемо два типа овакве употребе. Први представља специфичну дијатезу конструкција са глаголом или именском речју као допуном у којој говорник фокусира саму радњу или стање, услед чега њен вршилац, односно његов носилац бива елиминисан са формалног нивоа, а радња или стање промовисани у првог учесника ситуације (а). Други тип почетних ситуација за чије се описивање употребљавају глаголи *почети/почињати* као једновалентни јесу егзистенцијалне почетне конструкције у којима се констатије почетак, настанак неке појаве⁷ (б):

- (а) У нашој планини *почело је пробивање* тунела који би варош најкраћим путем повезао с морем (М. Савић)
 (б) Не треба ићи пошто је *почела шрамонџана* (Р. Петровић).

Глаголи *започети/започињати*, *опочети/опочињати* представљају творбене и семантичке творенице глагола *почети/почињати* од којих се не разликују по значењу. Ови глаголи, међутим, имају знатно мању фреквентност, а разлике се уочавају и у формалној спојивости: они се употребљавају махом у конструкцијама са именским речима. Могућа је и њихова једновалентна употреба:

Пошто се окупах, заћох по башти и *опочех да берем* цвеће, које ће мати, са свећом, однети на очев гроб (Б. Станковић).

Зато је са великим страхом *опочињао* све те *припреме* за починак а будио се с још јачим осећањем прогоњеника кога само што нису стигли његови гониоци (М. Петровић).

Испрва су је сви ћутке удивљено гледали, али домало *започе смијех и пијана граја* (И. Андрић).

Осим ових глагола, које ћемо назвати почетни глаголи у ужем смислу, међу лексичким средствима издаваја се још низ глагола који осим почетног могу имати и нека друга значења и који имају ограничену спојивост⁸. То су почетни глаголи у ширем смислу: *стијати*, *кренути*, *прихватијати се/прихватијати се*, *лајати се/лаћати се*, *прислуђујати*, *узети*, *ударијати*, *дати се*, *надајати се*, *повести*, *зајоденути/зајодевати*, *заметијати/заметијати*.

По својој семантици, спојивости и фреквентности почетним глаголима у ужем смислу најближи је глагол *стијати*. Овај глагол, као прво, у свом значењу садржи сему фазности, на шта указују и његове изведенице *постати*: *почети бити* и *престијати*. Као друго, има знатно ширу спојивост и већу фреквентност у односу на остале почетне глаголе у ширем смислу. Овај глагол употребљава се са различитим класама глагола (и терминативним и атерминативним, и глаголима радње, и глаголима стања и

7 Уколико појам „ситуација“ не схватамо уско као „радња, процес, стање“, већ и као „постојање“, онда се конструкције са овим глаголима у потпуности уклапају у схему којом се дефинише почетна фаза: (до тренутка t ситуација не-Р); у тренутку t почиње ситуација Р“.

8 Детаљнију анализу појединих глагола овог типа даје З. Тополињска (Тополињска 1985: 1–11).

глаголима процеса). Почетним глаголима у ужем смислу близак је и тиме што изражава „чисто“ почетно значење (без додатне семе интензитета, резултативности и сл.):

Младић, скоро дечак, прво се уплашио од мене, а онда ми нагло стаде прислањати лице уз руку (Р. Петровић).

Она је тек, као да то није ништа, поново стала да се тресе (М. Петровић).

У исто време, од почетних глагола у ужем смислу разликује се:

- непостојањем видског пара несвршеног вида;
- спојивошћу искључиво са глаголском допуном: глагол *почети*, регуларно се спаја са именском допуном и могућа је пасивна трансформација (*почели су борбу – борба је (за)почета*); глагол *стати* спаја се само са глаголском допуном, па је пасивна трансформација немогућа;
- употребом само у прошлом времену у афирмативним конструкцијама.

Почетно значење у конструкцијама са допуном у виду глагола или именице има и низ глагола чије основно значење није почетно или је везано за почетак само одређене ситуације. Међу њима доминирају глаголи који означавају почетак кретања, где је реч, заправо, о метафоричном преносу са кретања у простору на кретање у времену.

У српском језику то су глаголи *поћи* и *кренути*, при чему је почетно значење код глагола *поћи* сведено само на безличне конструкције уз обавезну одредбу за начин (*пошло је добро, лоше, како треба* и сл.). Глагол *кренути*, се спаја са глаголском допуном и има већу фреквентност од глагола *поћи*. Од глагола чије је значење повезано са променом места као почетни може функционисати глагол *пристиуити* који има значење „приблизжити се, прићи“. Овај глагол спаја се са именицом са процесуалним значењем у облику датива.

Они наново почеше да се одевају, стрина Перса крете да распаљује запретену ватру у штедњаку и да приставља велики лонац да се подгреје (Д. Михаиловић).

Ја сам, тог поподнева, из необјашњивих разлога приступио сређивању одавно запостављене збирке марака (Д. Албахари).

На специфичан начин семантику почетка изражава глагол *прећи*. Аспектуално значење почетка радње, као и код свих глагола кретања у овој функцији, изводи се из просторног, али је с кретања напред (у простору, односно времену) пренето на прелазак одређене границе која означава престанак једне ситуације и почетак друге. Допуна је изражена именицом у облику акузатива с предлозима *на* и *у*:

Није било онда бакра, калај велика реткост, нешто се шверцом добијало из Грчке, па смо прешли и на оштрење свих ножева (А. Исаковић)

Ситуација коју смењује нова ситуација, односно ситуација која престаје може бити експлицирана – именицом у облику генитива с предлогом *са*. У овом случају глагол *прећи* функционише као завршно-почетни:

Хитао сам да са оишћих разматрања пређем на оно што ме боли (М. Селимовић).

Осим глагола кретања као почетни могу функционисати и **глаголи радњи које каузирају поседовање** или глаголи изведени од њих. То су глаголи *узети, прихвати се, лати се, прионути*. Ови глаголи су мање фреквентни и спајају се са глаголима (*узети*) или именицама изведеним од глагола који означавају контролисану радњу:

Стигао сам у Праг поподневним возом и узео да тражим конач (А. Тишма).

Била је ослоњена на лактове па је скидање појаса ишло теже, или је то требало да намами Лејдела да се и он прихвати скидања њеног скерлетног појаса (С. Радовановић).

Премишљајући о том он сагореваше од жеље да оздрави, не што му живот беше толико слadak, колико да с новом снагом прионе на посао (Г. Божовић).

При употреби са предметном именицом, која није ретка, долази до метонимијског преноса објекат→радња, оруђе→радња:

Што је најнеобичније, прихватио се књиге, пенкала и машине за куцање (<http://www.hendidrustvo.info/forum/index.php?topic=132.0>).

Само сам једном подлегао изазову своје знатижеље и латио се једне од таквих књига (<http://www.istocnik.com/diocese/teme/105.html>).

Чим цело једно друштво прионе на јело и пиће, лакше се човек снађе у њему (В. Петровић).

Неколико глагола који се спајају са именском допуном изражавају интензиван почетак радње. То су глаголи *гаћи се, нагаћи се, ударити*, чија је фреквентност мала, а спојивост ограничена на поједине лексичко-семантичке групе именица:

Дошавши до овог закључка Павле се даде на изучавање све оне литературе која се, на било који начин, односила на убиство ножем (М. Јанковић Бели).

Изненада, ждребе се преплашило, истргло улар из очевих руку и надало у луди трк (М. Савић).

Чувени хармоникаш је сматрао (...) да би било много боље да се више дружи с њим, ујаком, па да обојица ударе у тешко весеље и кажу, у песму и свирку (М. Савић).

Најзад, посебну групу почетних конструктивних глагола у ширем смислу чине глаголи са веома ограниченом спојивошћу, која се може сматрати и фразеолошком: *повесити, замешнути и зайоденути*. Сва три глагола управљају именицама у облику акузатива (и то именицама типа *разговор* и типа *свађа, борба*) и заступљени су у нашем корпусу малим бројем примера:

Страх га није поткопао, рекох у себи, јер од страха се човек шћућури, а не тражи по ноћи и по киши гдје ће кавгу заметнути (М. Лалић).

Покуша да заподене разговор са неколико пролазника, али нико није обраћао пажњу на њега (З. Јакшић).

Франк Рилман открива своје право лице; не само да је ликвидирао С. Водолију већ је, има неколико месеци, повео рат против мене и Јужне дијецезе (С. Радовановић).

У табели 2 приказане су основне карактеристике конструктивних почетних глагола⁹.

Табела 2

Глагол	Ф	ВП	Г	И	Инт	Е	ЈВ	Н
бацити се	1,1 (1,2)	+	-	на + акузатив у + акузатив	+	-	-	Спојивост само са именицама формираним од глагола контролисане радње
дати се	1,1 (1,2)	-	-	на + акузатив у + акузатив	+	-	-	Ограничена, готово фразеолошка спојивост
заметнути	1,3 (1,4)	+	-	акузатив	-	-	-	Ограничена, готово фразеолошка спојивост
заподенути	0,9 (1)	+	-	акузатив	-	-	-	Ограничена, готово фразеолошка спојивост
започети	8,9 (10)	+	инфинитив/ да+презент	акузатив/ с + инстр.	-	+	+	-
кренути	1,6 (1,75)	-	инфинитив/ да+презент	на + акузатив у + акузатив	-	+	+	Спојивост само са глаголима контролисане радње
лагити се	-	+	-	генитив	-	-	-	Спојивост само са именицама формираним од глагола контролисане радње
надати се	0,3 (0,35)	-	-	у + акузатив	+	-	-	Ограничена, готово фразеолошка спојивост
отпочети	5,5 (6,1)	+	инфинитив/ да+презент	акузатив/ с + инстр.	-	+	+	-

9 Ф – фреквентност (изражена у процентима у односу на најфреквентнији глагол – глагол *почети*; у случају да глагол има видски пар несвршеног вида, који такође функционише као почетни, дата је збирна вредност; код глагола који нису забележени у књижевном корпусу не наводи се фреквентност); ВП – постојање видског пара несвршеног вида који такође функционише као почетни; облик допуне: Г – глагол или И – именска реч; Инт – постојање значења појачаног интензитета; Е – могућност елипсе допуне, ЈВ – могућност једновалентне употребе; Н – напомене о специфичностима функционисања. Глаголи су наведени према азбучном реду.

повести	0,9 (1)	-	-	акузатив	-	-	-	Ограничена, готово фразе- олошка споји- вост
поћи	0,5 (0,5)	-	инфинитив/ да+презент	у + акузатив	-	-	+	-
почети	89 (100)	+	инфинитив/ да+презент	акузатив/ с + INSTR.	-	+	+	-
прећи	2 (2,3)	+	-	на + акузатив у + акузатив	-	-	+	Почетно-заврш- но значење
прионути	0,6 (0,7)	-	-	на + акузатив	+	-	-	Спојивост само са глаголима контролисане радње
приступити	0,5 (0, 6)	+	-	датов	-	+	-	-
прихвати- ти се	0,3 (0,35)	+	-	генитив	-	-	-	Спојивост само са глаголима контролисане радње. Семантика „преузимања обавезе“
стартовати	-	-	-	акузатив/ с + INSTR	-	+	+	-
стати	19,5 (21,9)	-	инфинитив/ да+презент	-	-	-	-	-
ступити	0,6 (0,7)	+	-	у + акузатив	-	-	-	Ограничена, готово фразе- олошка споји- вост
ударити	0,8 (0,9)	-	-	у + акузатив	+	-	+	-
узети	1,6 (1,75)	-	инфинитив/ да+презент	-	-	-	-	Спојивост само са глаголима контролисане радње

Литература:

1. Гловинска 2002 – М. Я. Гловинская, *Периферийные видовые пары и их отличие от способов действия*, в сб. ОПРА 2002, 54–67.
2. Грубор 1953 – Ђ. Грубор, *Аспектна значења*, Загреб, 1953.
3. Новаков 2005 – П. Новаков, *Глаголски вид и њихов глаголске ситуације у енглеском и српском језику*, Нови Сад, 2005.
4. ОПРА 2002 – *Основные проблемы русской аспектологии*, Санкт Петербург, 2002.
5. Поповић 2008, Љ. Поповић, *Језичка слика стварности: когнитивни аспекти контрастивне анализе*, Београд, 2008.

6. Тополињска 1985: 3. Тополињска, *Из проблематике словенских инхоатива (односно глаголског вида и фазе радње)*, у: Јужнословенски филолог, ХЛ, Београд, 1985, 1–11.
7. ТФГ 1987 – *Теорија функционалне грамматики: уводено. Аспекти уопштеног. Временна локализованост. Таксис*, Ленинград, 1987.
8. Храковски 1980 – В. С. Храковский, *Некоје проблеме универзално-типолошке карактеристике аспектуалних значења*, в сб. ВРАУ 1980, 3–24.

Извори примера:

1. АСП, *Антилогија српских приповедача ХЛ и ХХ века*, Београд, 1999.
2. Д. Албахари, *Судија Димитријевић*, <http://www.tvorac-grada.com/knjige/albahari/iindexsudija3.html>
3. И. Андрић, *Пути Алије Ђерзелеза*, у: АСП, Београд, 1999.
4. Г. Божовић, *Злате од Слатине*, у: АСП, Београд, 1999.
5. А. Исаковић, *Молба из 1950*, у: АСП, Београд, 1999.
6. З. Јакшић, *Никадорски Ходочасник*, Београд, 1992.
7. М. Јанковић Бели, *Бледа месечева свећлоси*, Београд, 1974.
8. М. Лалић, *Лелејска Гора*, Београд, 1962.
9. Д. Михаиловић, *Чија ти душа овуда шумара*, у АСП, Београд, 1999.
10. В. Петровић, *Салашар*, у: АСП, Београд, 1999.
11. Р. Петровић, *Африка*, Београд, 1955.
12. Р. Петровић, *Људи зоворе*, Београд, 1931.
13. М. Петровић, *Панкратион*, Београд, 1998.
14. С. Радвановић, *Обрнута црква*, http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/umetnicka/sradovanovic/sradovanovic-obrnuta_c.html
15. М. Савић, *Ујак наше вароши*, Београд, 1977.
16. М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сарајево, 1968.
17. Б. Станковић, *Ђурђевдан* у: АСП, Београд, 1999.
18. А. Тишма, *Хиљаду и друга ноћ*, у: АСП, Београд, 1999.
19. М. Црњански, *Сеобе*, Београд, 1998.
20. М. Црњански, *Врћи благословених жена*, у: АСП, Београд, 1999.

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ НАЧИНАТЕЛЬНОСТИ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе рассматриваются два типа средств выражения начинательности в сербском языке. Впервые одним анализом охвачены словотворные средства (приставки *за-*, *по-*, *про-*, *уз-*, *раз-*), которые выражают начинательность „внутри“ глагольной лексики, и лексические средства (собственно начинательные глаголы, т.е. глаголы основного значения которых – начинательное: *почејти/почињати*, *ојипочејти/ојипочињати*, *зајпочејти/зајпочињати*, *стирати/стирати*, и те глаголы, основное значение которых не начинательное, но при определенных условиях функционируют как начинательные: *стајти*, *поћи*, *кренути*, *бацити се*, *узети*, *прихвати се*, *лајти се*, *дати се*, *нада се*, *ударити*, *зајденути*, *замети нути*, *повести*, *прионути*... В работе анализируются значения, частотность употребления и сочетаемость этих глаголов.

Милена Ивановић

СТАТИЧКА ПРОСТОРНА ЛОКАЛИЗАЦИЈА У ИЗРАЗИМА СА ПРЕНЕСЕНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

У раду се анализирају неке могућности и услове употребе израза статичне просторне локализације (првенствено са именицама *место* и *страна*) у пренесеном значењу, и то у сфери означавања људских односа. Разматрањем прилошких израза, слободних синтагми и устаљених израза и фразеологизама, показује се да изрази и синтагме са овим именицама могу означити позицију људског бића у неком систему (у социјалном систему, систему вредности, ставова, веровања, међуљудских односа).

Кључне речи: просторна локализација, метафора, прилошки изрази, устаљени изрази, статичка локализација

1.1. Устаљени изрази и слободне синтагме са примарним просторним значењем често се употребљавају и у метафоричком, пренесеном значењу. Циљ рада јесте указивање на могућности и услове овакве употребе израза (првенствено са именицама *место* и *страна*), кад означавају релације у сфери људских односа уопште (позицију јединке у друштвеном систему, однос између особа или група људи и сл.). Стога у раду разматрамо:

а) прилошке изразе који се остварују у одређеним (предлошко-) падежним формама, укључују веома мали број детерминатора опште семантике (најчешће су то демонстративне заменице или лексеме које изразу дају значење идентификације), и најчешће су заменљиви лексичким прилозима: *на овом / њом / оном месту, на истом / другом / једном и сл. месту*;

б) слободне синтагме, у којима је детерминација лексема категоријалне семантике (*место, простор, страна* и сл.) слободна, тј. остварује се именичким, придевским и бројевним лексемама или њиховом комбинацијом (као конгруентним или неконгруентним атрибутом), зависном односном реченицом и сл.; овакви спојеви, за разлику од прилошких израза, нису везани за прилошку функцију;

в) устаљене изразе и фразеологизме типа *не држи за место, на лицу места, штачка зледишћа, склонићи у страну* и сл.

1.2. Основно значење свих ових израза и синтагми, с једне стране, и пренесена значења, с друге, потичу од семантике употребљених детерминатора или од метафорички дефинисаног, постављеног окружења израза. Пренесену употребу како устаљених израза тако и слободних синтагми са наведеним и сличним лексемама омогућује широкозначност ових именица.

1.3. Метафоризација просторних односа, као најконкретнијих и људској перцепцији најдоступнијих, предмет је многих когнитивнолингвистичких истраживања последњих деценија. Ова су истраживања заснована на *локалистичкој хипотези* (хипотези о лингвистичком локализму (Lyons, 1978)), по којој су просторне релације базичне. Најопштији домен у који се пресликавају просторне релације јесте време (о томе: Jackendoff, 1985; код нас Пипер 1997, Ашић 2008¹), али спацијалност је изворни домен метафоричког изражавања (и уопште когниције) и других, специфичнијих домена (нпр. емоција, градуелности и сл.; о томе: Lakoff & Johnson 1980, Herskovits 1986, Fauconnier & Turner 1996, 1998; код нас: Кликовац 2004, Расулић 2004).² Пренесена значења остварују се, према наведеним ауторима, метафоризацијом – тако што је просторни домен, као конкретнији и семантички и когнитивно фундаменталан, изворни домен метафоре. Према теорији о концептуалној фузији (*conceptual blending*), између изворног и циљног домена налази се и (ментални) простор у којем се одређени појмови и релације првог „пресликавају“ у област другог (основе теорије постављене су у: Fauconnier & Turner 1998, 2002). Изрази са именицама *место*, *простор*, *шачка*, *угао*, *сирана*, пренесену употребу остварују интегрисањем домена просторних односа са другим, апстрактнијим доменима. Разумевање и језичко изражавање тих апстрактнијих домена одвија се у терминима и релацијама просторног карактера, при чему је то „уобичајен ... начин ... да се о нечему говори“ (Кликовац 2004: 93), те сами конструкти могу постати до те мере уобичајен начин мишљења да се више не препознају као метафорички: „Through entrenchment, blending can influence conventional structures and their conventional connections. Blends can themselves become conventional“ (Fauconnier and Turner, 1996).

1.4. Пренесену употребу израза са значењем статичке просторне локализације, како смо већ напоменули, омогућује њихова широкозначност. Појаву широкозначности И. Грицкат разликује од динамичне, развојне полисемије (многозначности) и назива је платисемијом (Грицкат 1967: 224), при чему примећује да се не може увек пратити „пресликавање“ из једног домена у други, тј. да се под платисемију „подводе они случајеви за које се ни историјски ни према данашњем језичком осећању не може тврдити да представљају у било ком правцу филијацију неког првобитног јединственог значења, апстраховање или померање. Наиме, немогуће је утврдити да је придев *велик* морао некад да означава просторну величину... Исто се може констатовати, рецимо, за глагол *ићи*: нема основа за претпоставку да би тај глагол морао некада значити само ход помоћу ногу“ (Грицкат 1967: 224).³ Широкозначност ових именица (најпре

1 У студији Т. Ашић овом питању посвећено је треће поглавље (*Temps et espace*).

2 Већ су класичне студије о метафоризацији уопште Lakoff & Johnson: *Metaphors we live by* (1980), Lakoff: *Women, Fire and Dangerous Things* (1987).

3 Појам платисемије даље развија Д. Гортан-Премк (Гортан-Премк 2004: 59–67), разграничавајући је од сродних појава (секундарних семантичких јединица добијених поновљеним метафоричким варирањем истог типа, деривата чија су различита значења

место и *страна*), а тиме и могућност њихове употребе у непросторним доменима, пропорционална је општости њихове семантике (енгл. термин *underspecification* увео је, према Ивић 2005: 73–81, Џ. Пустејовски; М. Ивић га у том раду преводи као *значењска њодспецификованост*). Значењска подспецификованост појединих лексема, односно њихова „недовољно специфична значењска природа“ (Драгићевић 2008: 123), резултира тиме да се оне „појављују у упадљиво различитим семантичко-синтаксичким окружењима, а при том су свакоме од њих, у значењском погледу, на одговарајући начин прилагођене“ (Исто, 123).⁴ Међутим, и И. Грицкат у поменутом раду говори о примату просторних односа: „врло је тешко говорити о томе шта је сигурно било од почетка широкозначно, а шта представља давнашње преношење – рецимо, са просторних појмова на временске... Неке наговештаје ћемо ипак наћи у месним и временским прилозима. Наиме, месни прилози могу да послуже и за временске односе, али временски по правилу не служе за месне, што указује на тенденцију преношења просторног поимања на временско. Тако се, нпр., говори: село је *близу* – подне је *близу*, међутим, *скоро* је подне не може се претворити у *скоро* је село; столица је *шу* – *шу* смо имали (тј. у том и том веку) велике писце и сликаре, али је непреносив прилог *шага* (*шага* смо имали велике писце и сликаре) на указивање у простору: *шага* је столица“ (Грицкат 1967: 225).

2.1. Именица *место* јавља се у устаљеним изразима *не држи [когда] место* и *на лицу места*, нпр.:

Био је од оних мушкараца које, једноставно, *не држи место*, а такви су смрт за жене. (Твој сам, 35);

Бити *на лицу места*, бити обавештен, знати, прикупити сваку чињеницу. (А.Исаковић, Т1, 67); Тај ти је читаве године лутао испод Грмеча, од села до села, и људима правио и поправљао самаре, пропијајући своју

добијена понављањем истог модела морфолошко-семантичког варирања, и употребе хиперонима уместо хипонима).

4 У раду *Метифора и (хипер)екстензија* Ј. Радић говори о сличним појавама, наводећи и примере глагола *стајајати* и његових супституената *седети* и *ћушати* („У тим се говорима [захваћеним процесима балканизације] стање мировања (непокретност, инертност и привремена или трајна нефункционалност) неживих и живих предмета неутрално не исказује глаголом *стоји*, већ глаголима *седи* и(ли) *ћуши*. У косовско-метохијским говорима глагол *седети* се примењује и у смисловима ‘остати’, ‘становати, пребивати’ (‘Де седите ви сад?’)... ‘стајати, пристајати’ (‘Ич ти лепо не седи тај фермен’). У смислу ‘стајати, ништа не радити, ишчекивати, оклевати’ у истом се дијалекту јавља и глагол *ћушети* (... ‘Ћути ли ти још она њива?’... ‘Седи ли ти још она секира?’“ (Радић 2008: 356–357). У раду се истиче разлика између *интензивне метифоре*, која „почива на аналошком повезивању два предмета или појма“ („поетска метафора“) и *екстензивне метифоре* „која се увек тиче само једног предмета или појма – шири се, не опажа се и остаје на површини (неаналогска, језичка и(ли) појмовна метафора). Дефиниција метафоре и контекст у којем је она обрађена у Аристотеловој *Поетици* недвосмислено показују да је у неаналогском преношењу израза аутор препознавао темељни језички механизам, – метафоре као ‘властите и обичне’ речи којима се у разговору сви служимо, ‘без примећивања (реторичке) вештине’“. (Исто, 361)

зараду често и на лицу мјеста, уз домаћина код кога је радио. (Б. Топић, ГКНВ, 17); Руком самог арх. Разина, на брзину и очигледно на лицу места, ухваћен је тлоцрт летњиковца, једне класицистичке зграде. (Предео сликан чајем, 155).

2.2. У раду Уйошреба прилошких израза са именицом место у пренесеном значењу⁵ утврдили смо да „именица `место`, као структурно најбитнији лексички елемент прилошких израза типа на овом месту, са овог места и сл., супсумира више значења, која се преносе и у значење прилошких израза. То су значења позиције у одређеном систему, која је хијерархијски истакнута, позиције у одређеном систему рангирања, јединствене позиције коју неко или нешто запрема у систему истоврсних бића или појава“. Значење позиције у социјалном простору⁶ имају и синтагме типа место министра А⁷_(ген.), место директора А_(ген.), сличне синтагме у којима је уместо именице / синтагме у беспредлошком генитиву употребљена именица / синтагма у форми за+акузатив, као нпр.:

Ипак, оно што је неспоран утисак јесте да је Дулић у целу ову причу упао тек да не остане без иједне функције у Влади пошто му је пропала аквизиција на месту министра за европске интеграције. (Standard 111, 4.7.2008, 18).

Будући да именица место у оваквом значењу подразумева „посао, радно место“, као истакнуту позицију, али и као целовито „намештење“ (РМС, под „место“) са свим својим сегментима, у следећем примеру је ово значење и наглашено:

Управо избор бившег председника Скупштине Србије на место министра просторног планирања и екологије, које као свој најзначајнији сегмент има сектор грађевине, једно је од оних нелогичних персоналних решења апострофираних на почетку текста. (Standard 111, 4.7.2008, 17).

Зависна реченица (чији је део истакнут) односи се на синтагму место министра просторног планирања и екологије, и експлицира могућност да се једно такво „место“ не схвата само као хијерархијски истакнута позиција, и то јединствена, већ и као скуп већег броја саставних елемената (овде: сектор грађевине).

5 Рад је изложен на скупу Језик, књижевности, уметности на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2008. године.

6 „Служба, запослење, намештење, посао; б. положај, функција“ (РСАНУ, под „место“).

7 Са А_(ген.) обележавамо именицу или именичку синтагму у беспредлошком генитиву, као нпр.: Овај специјалиста интерне медицине, доктор наука, писац многобројних стручних радова, није био политички активан до доласка на место министра здравља 2002, после изласка из владе Зорана Ђинђића тадашњег министра Обрена Јоксимића... (Standard 111, 4.7.2008, 22); На крају ни од тога није било ништа, пошто је Петровић извукао дебљи крај у унутарстраначком препуцавању са Тадићем, а на место министра финансија доспела је Драгутиновићева, са којом ће моћ овог министарства бити сведена на ниво струке. (Standard 111, 4.7.2008, 20); Осим тога, Дачић ће највероватније морати да се помири и са наслеђивањем Милорада Вељовића на месту директора полиције. (Standard 111, 4.7.2008, 17).

Осим истакнуте позиције, слободне синтагме (као и израз *радно место*) могу означити било коју позицију у социјалном систему, нпр.:

Још један од министара који је, као и Дулић, некомпетентан за *место на које је одређен* јесте ветеран СПС Петар Шкундрић. (Standard 111, 4.7.2008, 18); Тата, наравно, није имао појма о овој мојој допунској делатности, ... али је једном дошао и затекао ме на *радном месту*. (Gloria 297, 11.2.2009, 63); Кад сам оставио *мјесто учишћеља* и дјецу коју сам поучавао, ишао сам у некакву славу... (М. Селимовић, Тврђава, 7).

Ово се значење преноси и на остале домене друштвеног живота – хијерархију у систему вредности, систему важности, организације и сл. – када се реализује као значење апстрактне градуелне хоризонтале одн. вертикале (в. Пипер 1997: 95, Расулић 2004: 234–251), зависно од семантике детерминатора, нпр.:

Васпитани смо тако да нам је породица увек на *првом месту*. (Gloria 297, 11.2.2009, 22); То што мудраци сматрају да је *најмоћније место у земљи* оно на којем седи Борис, или оно друго, где је устоличен први Деда Мраз који ће делити пакетиће у јулу, једнако је истинито као и илузија да је управљање полицијом, војском или тајном службом доказ да сте спаковали у панталоне најчвршће полуге моћи. (Standard 111, 4.7.2008, 21); Уследиле су и полемике и консултације око тога да се косовска тачка с *првог помера* на *последње место* како би се добило време за усаглашавање. (Vreme, 24.7.2008, 33); Иако волим различите слаткише, торта „аргентино“ и палачинке *заузимају посебно место*. (Gloria 297, 2.11.2009, 90); Да је ислам демографски остао на *месту на којем је био на самом почетку 20. века*, једва да бисмо данас уопште говорили о њему. (НИН 2930, 22.2.2007, 65).

У примеру (*померици*) с *првог на последње место* комбинују се значења просторне (локализација текста – означено се место може посматрати и као место на листи (дневном реду)) и временске локализације (да се о њему не расправља на почетку, већ на крају седнице). Слични изрази, а у зависности од контекста, могу реализовати и значење вредносног ранга (*То ми је сада задња тачка дневног реда*. (разг.)).⁸ Додатно, и изрази са именицом *тачка* могу бити аналогни разматраним изразима с именицом *место*, али је њихова употреба ограниченија. Именица *тачка* не може остварити нити значење „позиције у социјалном систему“, нити конкретног рангирања, већ само упутити на неку претходно познату (дакле, додатно детерминисану) позицију, нпр.:

Највероватнији исход је да ћемо се 10. децембра наћи на *истој тачки* с које смо и кренули и где смо били последњих неколико година. (Европа 175, 16.8.2007, 8).

2.3. Значење оцене адекватности изразима могу дати специфични детерминатори (*право, одређено, своје*), али ово значење може имати и предлошко-именички прилошки израз на *место* (чест у командама), као нпр.:

8 Пример је забележен у разговору студената Педагошког факултета у Јагодини.

Приближавао се избор за ново колективно Председништво Југославије. Ту се морам убацили. Треба се наћи *на правом месту*. (Д. Ђосић, ВВИ, 250); Мноштво се искашљује, протеже, све се поставило *на одређено место*. (А.Исаковић, Т1, 200);

И све се врати *на своје место*: Жутог су одвели у болницу, мене у амбуланту... (А.Исаковић, Т2, 71); Ништа на том лицу није потпуно и право *на свом месту* као код других људи. (Кућа на осами, 16); А ствар онога момка Мехмеда спада под шеријат; испитаће се, па ако буде крив, биће кажњени мораће вратити жену; ако буде прав, неће му бити ништа. Све остало остаје по старом, у реду и *на свом месту*. (И.Андрић, ТХ, 190); Сасвим би било *на месту* да поштујући резолуцију 1244 вратимо наше војнике који би обезбеђивали границу... (НИН 2949, 5.7.2007, 12); Не знам, можда ту и није *на месту* давати савете. (Предео сликан чајем, 39); Све што је говорио било је на месту. (Vreme 946, 19.2.2009, 15).

2.4. Значење адекватности кореспондира са значењем „место које ’некоме или нечему припада, одговара‘ (РСАНУ)“, са импликацијом да свакој појави, ствари и појединцу припада једно место у одређеном систему, а то место може бити одређено занимањем, рангом, статусом и сл., вредношћу, рангом, квалитетом или адекватношћу.

У значењу оваквих израза садржана је и идеја о томе да свака људска јединка запрема једно „место“ у универзуму, у систему сличних, истоврсних бића (упор. *Мајци је место поред деце. Жени је место у кухињи. Њој је место поред мене*)⁹. Место појединца у свету (систему осталих људских бића) може бити одређено различитим параметрима, те се, у социјалном смислу, интерпретира и као повољна/неповољна, а у крајњој линији и постојећа/непостојећа позиција:

Нашао је *своје место*; Има мужа инжењера // пред којим је каријера // и *место у друштву високом*¹⁰; ...с тим што њему припада *ово сублиорније место у друштву* (РТС 1, 13.2.2009, Око); Сигурна сам да ћете потом одлучити да јој доделите *посебно место у вашем срцу*. (Gloria 299, 25. 2.2009, 102); Почео сам искрено да презирем те људе, непрелазним зидом одвојене од оних којима је *мјесто на њом скупу*. (М. Селимовић, Тврђава, 48); *Њему је мјесто тамо*, а не мени. *Мјесто му је прије свих који долазе*. (М. Селимовић, Тврђава, 55).

Овакво значење веома је сродно значењу фразеологизама *поставити ствари на (своје) место*, *ствари су дошле на (своје) место*, јер се и они базирају на датом полазишту: да све, и свако, има или треба да има припадајуће место.¹¹ Тим је изразима сличан и фразеологизам без допуне

9 Као и: „Место које ти припада, иако опогањено, чека те...“ (П. Цветковић, *Коњушар из Призрена* (14.в.), у: *Грчка лоза*, Рад, Београд 1994.

10 Из песме Ђорђа Балашевића „Прва љубав“.

11 Изрази сличног значења могу се реализовати и са другим детерминаторима, при чему они нису сами метафорички, него је метафора контекстуална: „Шта ћеш, прође тако читав живот, несигуран и заљуљан, текао и текао, а ти, бенашу један и говече божје, вјечито мисли да чврсто стојиш *на једном месту* и да је све у твојим рукама.“ (Б. Ђо-

поставићии ствари на месту,¹² са варијантама добро/исправно (лоше/погрешно) поставићии/постављати ствари:

Један глупак који добро поставља ствари – овако је прокоментарисао овогодишњу одлуку о додељивању Нобелове награде за књижевност.... (О међувремену, 122).

На крају, метафорички израз *бити на нечијем месту* (’бити у истој позицији као неко’), илустроваћемо следећим примерима, од којих је први методичко упутство у једном основношколском уџбенику. Доносимо га у нешто ширем контекстуалном окружењу, јер парафразира израз *бити на нечијем месту*:

Замислите да сте ви на *дедином месту*, у *дединој улози*. Замислите да се вама догодило оно што се догодило *деди*. Да ли бисте тада причу испричали у трећем лицу? Да ли би тада прича била о догађајима? (Српски језик и језичка култура за пети разред, Српска школа, Београд 2009: 117);

Да сам ја на *њиховом месту*, све би то изгледало друкчије. (О међувремену, 122); А да је не знам какав светац био на *моме мјесту*, у оној прљузи у Глибајцу, питао бих га ја би л’ био бољи од мене. (Не тугуј бронзана стражо, 103)

3.1. Изрази са именицом *страна* укључују се у систем израза чије је једно од пренесених значења позиција људског бића у систему (вредности, ставова, веровања, међуљудских односа). То се најексплицитније испољава у изразима типа *бити на нечијој страни* (*стати на нечију страну*), као нпр.:

Седа за сто, уз хартију и наливперо, замисли се: како да му каже да је на *његовој страни*, а да не повреди мајку? (Отпадник, 24); Потпуно сам био заборавио за тог свог рођака, ... а заборавио сам и зашто је побјегао и на *чијој је страни* био, на страни браће Морића или градских трговаца. (Тврђава, 36); Да не пређе на *вашу страну*, овај мој син харамија, коме међу очима расте помрчина, а међу зубима пољупци. (Последња љубав у Цариграду, 37);¹³ Овако од мене нико не зависи, ја сам само посредник, да туђе молбе дођу до туђих очију, и могу да жалим и тјешим људе због правих или замишљених несрећа. Тако сам увијек на *њиховој страни*. (М. Селимовић, Тврђава, 67);

пић, ГКНВ, 40); „Ту Дефосе и фратар наставише разговор, измењујући ударе од којих је сваки од њих остајао на *свом месту*.“ (И. Андрић, ТХ, 371).

12 „Питање експликације детерминатора уз именицу *место* регулисано је као и уз остале сличне именске лексеме. Међутим, он може бити и имплицитан, уколико се њиме конкретизује простор уобичајен за дати објекат. У том случају би дубински детерминатор могла бити заменица *своје*...“ (Арсенијевић 2003: 168).

13 У нешто дужем изводу показује се да Павић, поред наведеног израза, неколико пута употребљава именицу *страна* у различитим изразима, од којих је у једном метафоричност производ значења детерминатора (*прећи на жалосну страну*): „Пи, пи, пи, лепи моји. Да не пређете на *жалосну страну*, на црно раме, са обала берићета и мере на обалу песка и ветра, где свака тежина и вредност чили ко цена капи без главе. Чувајте ми се и с *друге стране*! Да не пређе на *вашу страну*, овај мој син харамија, коме међу очима расте помрчина, а међу зубима пољупци“ (Последња љубав у Цариграду, 37).

Немачка ће стати на *страну* Аустро-Угарске, изјавивши да је неће спречавати да нападне Србију ако ова не прихвати новонастале међународне околности изазване анексијом. (Vreme 926, 2.10.2008, 37).

Именица *страна* може означити, дакле, позицију појединца (*мајчина страна*), сферу која припада актеру; „појединца или колектив који се бори за нешто (пред судом, у рату, на утакмици)“ (РМС, под *страна*). У том значењу именица *страна* се, са својим конгруентним атрибутом, јавља у падежном облику *на*+локатив (бити на нечијој страни) или *на*+акузатив (*стићи*, *прећи* на нечију страну). Форма *са*+генитив углавном је специјализована за означавање сфере актера, његових активности (упор. *Дачић ће се са своје стране бавити државом...*), односа или става према некоме или нечему (као нпр. у примеру: *С моје стране се она овог јутра проглашава потпуно избрисаном*).

Односи са том честољубивом и самовољном владарком били су од првог сусрета напорни и строго званични *са обе стране*. (Д. Ћосић, ВВІІ, 206); Имате ли *са било које друге стране* неку врсту притисака у вези са останком у Влади? (Време 896, 6.3.2008, 12); САД су, са своје стране, обећали да ће Северну Кореју скинути с листе „терористичких држава“... (НИН 2930, 22.2.2007, 69); Дачић ће се *са своје стране* бавити државом и патриотизмом, таман онако како је у очима пука државотворно хапсити криминалце... (Standard 111, 4.7.2008, 7); *Са моје стране и стране мојих сарадника* све је урађено најкоректније што је могло, а сада је на њима да се снађу и да даље раде посао који сам ја радио и заврше пројекте које сам започео. (Правда 412, 9.7.2008, 2); *С моје стране* се она овог јутра проглашава потпуно избрисаном. (Прељубници, 111); У Травник је стигао катил-ферман за Церића и укор везиру што трпи такве капетане и што Порта за њихово издајство мора *са других страна* да сазнаје. (И. Андрић, ТХ, 240).

У одношењу на сферу актера садржана је и импликација о релативној супротстављености и неслагању више „страна“ од којих једна врши или не врши радњу (као у последњем примеру: ...што Порта за њихово издајство мора *са других страна* да сазнаје), или пак о релативној супротстављености двеју „страна“ које врше исту радњу (као у првом примеру: односи... званични *са обе стране*). Именица *страна* и израз *са X стране* у овом су значењу донекле сродни и агентивној одредби у пасивним реченицама (нпр. *Програм је акредитован или сертифицирован од стране Комисије за акредитацију...* (Комуникативне компетенције, 62)).

Тако и придев *једностран* (-а, -о) и прилог *једнострано* означавају акцију коју проводи један актер (или група), без пристанка или са непристајањем/отпором другог актера (групе), као нпр.:

Евентуална одлука о *једностраном* проглашењу независности Косова неће бити обавезујућа за Србе на Косову, који ће дан после одржати своје скупштине, где год да живе на Косову. (Вести ТВ Палма плус, 12.2.2008); Полази се и од одлуке (...) о поништавању противправних аката привремених органа самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу *једностране* независности од 18. 2. 2008. (Vreme, 24.7.2008, 33);

Он је изјавио да Русија може *једнострано* да изађе из тог договора... (НИН 2930, 22.2.2007, 60).

У изразу *са свих страна* тако се комбинује значење „од свих актера“ и значење просторне локализације (‘одасвуд’):

Та бар тога купуса има на избор, нуде ти га *са свих страна*. (Б. Ђопић, ГКНВ, 36); Ви сте, бар у мом времену и памћењу, једини писац кога напада највиша власт. Они с врха и *са свих страна*. (Д. Ђосић, ПЗ, 44); Нереди су одмах осудили САД, генерални секретар УН Бан Ки Мун, Хавијер Солана, Словенија као председавајућа ЕУ и, уопште, *са свих страна* стизали су изрази забринутости и позиви на смирење ситуације. (НИН 2986, 20.3.2008, 12).

Именица *страна* појављује се и самостално (ван израза у прилошкој функцији), са значењем самих актера радње, опет, дакле, „појединца или колектива који се бори за нешто“ (РМС), као нпр.:

Обе стране се у овом тренутку, међутим, налазе у пат позицији. (Стандард 59, 6.7.2007, 19); Он сматра да је непотребно представљати предлог Савету безбедности УН док се на преговорима не постигне сагласност *обе стране* и да би у овом моменту било најбоље да се сачека конститусање српског парламента... (НИН 2928, 8.2.2007, 12); И тако бисмо оставили прилику и *другој страни* да на исти такав ... начин објасни грађанима свој став. (РТС 1, Да можда не, 4.2.2009).

Овакво значење супротстављености двеју страна могу остварити, у одређеним контекстима, и изрази *на другој страни*, *ни на једној ни на другој страни*. То значење омогућава потпуно одсуство именована актера, као нпр.:

Лако се уочава да се после 1945. и завршеног рата ми Срби свесно одричемо наглашавања своје националне посебности, уверени да се тиме још потпуније улажемо у социјалистичко југословенство. *На другој страни*, пак, постепено се прећкују, потискују или недовољно истичу садржаји и облици испољавања целокупности испољавања културне свести у Срба и тежње за потврђивањем јединства српске културе, без обзира на републичке и територијалне поделе и границе. (Д. Ђосић, ПЗ, 63);

Значај нормализације односа није споран *ни на једној ни на другој страни*. (НИН 2953, 2.8.2007, 69).

Тако, у првом наведеном примеру израз *на другој страни* (*прећкују се садржаји...*) функционише као одредба предиката у пасивној реченици са рефлексивном конструкцијом и уопштеним агенсом, а информација о агенсу садржана је управо у конструкцији *на другој страни*, која је употребљена са значењем супротстављеног актера (групе или сл.). Трансформисана реченица гласила би: „*Они други*, пак, постепено прећкују, потискују или недовољно истичу садржаје...“. Неименовани, неодређени „други“ остају у неодређеној сфери; на њих се тако реферише само као на супротну, *другу* „страну“.

3.2. Значење супротстављене стране може се реализовати у различитим областима у којима постоје јасно дефинисани бинарни односи – међу људима, ставовима, идејама и сл. Тако, на пример, РМС бележи и зна-

чења: „пол, род: *Знајте добро да у тој кући у свему само женска сџрана има реч*); „линија, грана сродства“ (*са мајчине сџране*; Почео је да мрзи свога сина, чинило му се да се овај уметнуо на мајчину сџрану.) (РМС, под сџрана). Значење „пол“ реализује се опет у смислу бинарних односа, супротстављености, подељености људских бића на два пола (што кореспондира и са просторним значењем именице сџрана „гранична линија неке површине или гранична површина нечега“ (РМС). Тако ће се партнер (у грађи из часописа – углавном хороскопских текстова) именовати као *партнер, брачни партнер, вољена особа, особа коју волиш*, али и *друза сџрана*, па чак и *сујројина сџрана*:

Размислите шта *партнер* жели да вам каже својим понашањем. (Gloria 297, 11.2.2009, 99); Једни ће озбиљно планирати заједнички живот и брак, док ће се други смирити уз *партнера* који им савршено одговара. (Gloria 297, 11.2.2009, 99); Незаобилазна тема новца могла би бити разлог несугласице и предмет расправе с *брачним партнером*. (Gloria 297, 11.2.2009, 99); Важно је да *вољену особу* не занемарујете... (Gloria 211, 20.6.2007, 108); Препоручљиво је улагати енергију у побољшање односа с *вољеном особом*, али да бисте то успели мораћете да покажете изузетно стрпљење јер ће *друза сџрана* бити неуобичајено својеглава. (Gloria 211, 20.6.2007, 108); Могли бисте доћи у искушење и пасти на чари особе с којом пословно сарађујете. То би вам могло проузроковати доста тешкоћа, посебно ако је *сујројина сџрана* у браку. (Gloria 211, 20.6.2007, 108); Нећете бити сигурни у наклоност *сујројине сџране* и размишљаћете о одустајању од својих жеља. (Gloria 297, 11.2.2009, 99); Љубомора боли, мучи, љути... Не можете јести, увече сан никако да дође на очи, сумњате у све и свакога, више ни себи не верујете јер вас друга страна обично убеђује да сте сишли с ума и да вам се све причињава. (Gloria 301, 11. 3.2009, 102).

Синтагме са именицом *сџрана* употребљене су у оним случајевима у којима:

а) није могуће употребити неко од осталих наведених именовања (такав је претпоследњи пример у којем је став према особи релативно неутралан и нестабилан („доћи у искушење“, „пасти на чари“)), или је б) сугерисано релативно неповољно понашање партнера (нпр. „Нећете бити сигурни у наклоност супротне стране“). У овом примеру могуће је заменити синтагму *сујројина сџрана* синтагмом *вољена особа* или именицом *партнер* („Нећете бити сигурни у наклоност партнера/вољене особе“). Међутим, у обрнутим случајевима исказивања изразито позитивног става, чини нам се, замена није могућа:

Једни ће озбиљно планирати заједнички живот и брак, док ће се други смирити уз **друзу сџрану / *сујројину сџрану*... Опуштено ћете уживати у друштву *особе коју волиш / *друзе сџране / *сујројине сџране*. (Gloria 211, 20.6.2007, 108).

У једном од наведених примера присутна су два начина реферисања на партнера:

Препоручљиво је улагати енергију у побољшање односа с вољеном особом, али да бисте то успели мораћете да покажете изузетно стрпљење јер ће *друга страна* бити неуобичајено својеглава, где је први пут употребљена синтагма *вољена особа*, али у другом делу речнице се показује да „неуобичајено својеглава“ „вољена особа“ постаје – „друга страна“.

4.1. У раду смо указали на неке могућности и услове употребе израза статичне просторне локализације (првенствено са именицама *место* и *страна*) у пренесеном значењу, и то у сфери означавања људских односа. Разматрањем прилошких израза, слободних синтагми и устаљених израза и фразеологизама, показује се да изрази и синтагме са именицом *место* могу означити позицију у социјалном систему, које кореспондира са значењем „место које `некоме или нечему припада, одговара““, са импликацијом да свакој појави, ствари и појединцу припада једно место у одређеном систему (у крајњој линији и у животу уопште). Изрази са именицом *страна* укључују се у систем израза чије је једно од пренесених значења позиција људског бића у систему (вредности, ставова, веровања, међуљудских односа), нпр. у изразима типа *бити на нечијој страни* (*стати на нечију страну*), или упућивањем на особу или групу људи синтагмом „друга страна“. Док је, дакле, *место* појединца она вишеаспектна јединствена позиција коју он заузима, *страна* представља сферично концептуализовану област која појединца окружује, стварајући област његовог утицаја („ја сам на твојој страни“) или његове моћи („учинићемо све с наше стране“). На крају, у бинарним односима појединаца или група, именица *страна* означава и позицију и сферу (идеолошку, вредносну или какву другу), што се преноси и на односе појединац– појединац („он је демократа, а ја сам на другој страни“; „обојица навијамо за Партизан, на истој смо страни“). Употреба именица *место* и *страна* у оваквом значењу последица је преношења израза са овим именицама на друге, специфичније домене, што је условљено контекстом у којем се израз јавља. Управо лексеме попут именица *место* и *страна* имају могућност прилагођавања различитим семантичко-синтаксичким окружењима, будући да их одликује најшира (*подрецификована*) семантика.

Извори:

- РМС: Речник српскохрватског књижевног језика 1–6, Матица српска (1–3 и Матица хрватска), Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ – Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–17, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–2006.
- И. Андрић, ТХ: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево, 1976.
- Кућа на осами: Иво Андрић, *Кућа на осами*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево, 1976.
- А. Исаковић, Т1: Антоније Исаковић, *Трен 1*, Просвета, Београд, 1983.

- А. Исаковић, Т2: Антоније Исаковић, *Трен 2, Казивања Чейрку*, Просвета, Београд, 1983.
- Матија Бећковић, *О међувремену и још понечему*, Октоих, Подгорица, 2002.
- Твој сам: Мирјана Бобић-Мојсиловић, Чигоја штампа, Београд, 2006.
- Јовановић 2006: Јелена Јовановић, *Књиџа српских народних пословица I, II*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 2006.
- Комуникативне компетенције: *Развијање комуникативних компетенција наставника и ученика, зборник радова са научног скупа*, Педагошки факултет у Јагодини, 2005.
- В. Огњеновић, Прељубници: Вида Огњеновић, *Прељубници*, Стубови културе, Београд, 2007.
- Павић ПСЧ: Милорад Павић, *Предео сликан чајем*, Просвета, Београд, 1996.
- Последња љубав у Цариграду: Милорад Павић, *Последња љубав у Цариграду* Дерета, Београд 1994.
- Не тугуј бронзана стражо: Бранко Ћопић, *Не шуџуј бронзана стражо*, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Б. Ћопић, ГКНВ: Бранко Ћопић, *Башта сљезове боје*, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Башта сљезове боје: Бранко Ћопић, *Башта сљезове боје*, Свјетлост – Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Меша Селимовић, *Тврђава*, Штампар Макарије, Београд, 2008.
- Д. Ћосић, *Ошпадник*, БИГЗ, Београд, 1986.
- Д. Ћосић, ВВ II: Добрица Ћосић, *Време властии II*, Просвета, Београд 2007.
- Д. Ћосић, ПЗ: Добрица Ћосић, *Пишчеви зајиси (1969–1980)*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
- Вечерње новости, дневне новине, Београд
- Време, недељне новине, Београд
- Glogia, недељни часопис, Београд
- Европа, недељне новине, Београд
- Курир, дневне новине, Београд
- НИН – НИИ, Недељне информативне новине, Београд
- Правда, дневне новине, Београд
- Press, дневне новине, Београд
- Standard, недељне новине, Београд
- ТВ емисије на каналима РТС и Палма плус

Литература:

- Арсенијевић, Н. (2003): *Акузаџив с љредлоџом у савременом српском језику*, Зборник МС за филологију и лингвистику XLVI/1 Матица српска, Нови Сад, 107–263.
- Ашић, Т. (2008), *Espace temps prepositions*, Droz, Geneve.
- Гортан-Премк, Д. (2004), *Полисемеџа и организација лексичког система у српском језику*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат, И. (1967), *Стилске фиџуре у свейлу језичких анализа*, Наш језик 16, Београд, Институт за српскохрватски језик САНУ.

- Драгићевић, Р. (2008), *О значењској подсеицификованости лексеме основа*, Јужнословенски филолог LXIV, 123–134, Београд, Институт за српски језик САНУ.
- Ивић, М. (2005), *Значењска подсеицификованост лексеме ствар*, у: *О речима*, 73–82, Београд, Библиотека XX век.
- Jackendoff, R. (1985), *Semantics and Cognition*, Cambridge (Mass.), The MIT Press.
- Кликовац, Д. (2004): *Метафора у мишљењу и језику*, Библиотека XX век, Београд.
- Lakoff, George, & Johnson, Marc, (1980), *Metaphors we live by*, Chicago, Chicago University Press.
- Пипер 1997: Предраг Пипер, *Језик и простор*, Библиотека XX век, Београд.
- Радић, Ј. (2008): *Метафора и (хијер)екстензија*, Јужнословенски филолог LXIV, 347–363, Београд, Институт за српски језик САНУ.
- Расулић (2004): *Језик и просторно искуство – концептуализација вертикалне димензије у енглеском и српскохрватском језику*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Fauconnier Turner 1996.
- Fauconnier G. & Turner M. 1998: *Conceptual Integration Networks*, Cognitive Science 22/2, 133–187.
- Fauconnier G. & Turner M. 2002: *The Way we Think, Conceptual blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York, Basic Books.
- Herskovits, A. (1986), *Language and Spatial Cognition*, Cambridge, Cambridge University Press.

STATIC SPATIAL LOCALIZATION IN THE PHRASES WITH NON-SPATIAL MEANING

Summary

The paper studies some possibilities and conditions of metaphorical use of phrases which denote static localization (primarily with nouns *mesto* and *strana*, and mainly in the field of human relations). The phrases with the noun *mesto* can denote somebody's position in the social system, which corresponds to the meaning "the place which belongs to something or somebody", implying that each person/thing has one concrete place in a certain system (and in the world/life in general). Phrases with the noun *strana* denote the position of a human being in a certain system (of values, attitudes, beliefs, relationships). *Strana* represents spherically conceptualized area which surrounds the subject, creating the field of subject's acting or impact (as in: *I am on your side*).

Ilijana Čutura

О ИНТЕНЗИФИКАТОРСКИМ ПАРТИКУЛАМА У ДЈЕЛИМА МИЛИСАВА САВИЋА И РАДОСЛАВА БРАТИЋА

У раду се говори о партикулама, које заједно с модалним ријечима чине ријечце, као посебну врсту непромјенљивих ријечи. Основна функција партикула јесте модификација једног реченичног сегмента, при чему се означавају различити односи између елемената дискурсног садржаја. Будући да изражавају став говорног лица, партикуле уносе емотивну обојеност у исказ, те функционишу и као јединице прагматичког плана, а често имају и пресупозицијски садржај. На основу значењских компоненти можемо издвојити интензификаторске, квантитативне, презентативне и партикуле (не)очекиваности. У овом раду ријеч је о *интензификаторским* партикулама *и*, *ни*, *баи*, *бар*, као најфреквентнијим у датом корпусу (дјелима Милисав Савића и Радослава Братића). То су појачајне, асеверативне ријечи, којима се, са становишта говорника, посебно истиче један реченични елемент. У овој групи карактеристичне су партикуле *и* и *ни* јер се при њиховој употреби често гријешу, те морамо, за разлику од осталих које интуитивно употребљавамо, познавати правила њихове употребе.

Кључне ријечи: партикуле, интензификација, модификација, реченични члан.

Тема овога рада припада области граматичке прагматике српскога језика и подразумеива анализу партикула које интензификују један реченични члан. Илустроваћемо их најфреквентнијим у анализираном корпусу – дјелима М. Савића и Р. Братића, а то су – *и*, *ни*, *бар*, *баи*.

Термин партикула у 'граматичкој дескрипцији означава непроменљиву јединицу (...), нарочито такву која се не може лако уклопити у уобичајену поделу на врсте речи' (Кристал1998: 181). Због хомоформности с другим непромјенљивим врстама ријечи и позиције партикула у језичком систему као аморфних лексема, сталан је проблем разграничавања с осталим тзв. граматикализованим ријечима, те су отежани класификација, дефинисање и опис партикула. Будући да немају денотате у ванјезичкој реалности, тј. немају лексичко значење, оне се реализују у одређеној језичкој/говорној ситуацији, а у том процесу комуницирања реченица се подвргава модификовању различитих видова. Због тога се при разматрању ових језичких јединица морају узети у обзир сви релевантни елементи комуникативне ситуације, а то у значење партикула уноси и прагматичке компоненте, а затим и аспекте пресупозиције (заједничка знања учесника комуникације која не морају да се саопштавају али без којих нема ефектне комуникације).

У граматикама српског језика (а и у оним из периода када се овај језик звао српскохрватски) партикуле су разматране у оквиру морфологије, као врста непромјенљивих ријечи, али је њихов статус нестабилан јер је, како смо већ напоменули, тешко повући границу према другим непромјенљивим ријечима, у првом реду према прилозима и везницима и посебно модалним ријечима, као другој компоненти ријечца. А у овом раду се управо и полази са становишта да партикуле заједно с модалним ријечима чине ријечце као посебну врсту непромјенљивих ријечи. Да нејасноће постоје свједоче и сами наслови у граматикама – ријечце, ријечце или партикуле, честице (најчешће у хрватским граматикама), из чега је очигледно да се партикуле најчешће поистовјећују с ријечцама, а диференцијација партикула од модалних ријечи је оправдана јер је основна функција партикула модификација једног појма у реченици, а модалне ријечи модификују садржај цијелог исказа

Преглед писања о партикулама (Куљанин 2006: 343–357) указује на различите ставове граматичара у вези с идентификацијом и класификацијом ових језичких јединица. Из прегледа се види да се термин партикула употребљава у три главна значења: 1) термин партикула као општи назив за све граматикализоване ријечи, 2) термин партикула као синоним за ријечце, 3) термин партикула као подврста, односно интегрални дио ријечца (партикуле и модалне ријечи представљају ријечце). Сматрамо да је научно најоправданије значење термина партикула наведено под тачком три, тј. партикуле треба прихватити као језичке јединице које заједно с модалним ријечима чине ријечце као посебну врсту непромјенљивих ријечи, с напоменом да је основна функција партикула модификација једног реченичног сегмента, а модалне ријечи модификују садржај цијелог исказа.

У интензификаторске, појачајне (асеверативне) партикуле сврстали смо сљедеће језичке јединице: *и*, *ни* *баш*, *бар*, са заједничким карактеристикама истицања ријечи испред које стоје. Оне, дакле, „издвајају неки сегмент исказа ... као најважнији са становишта говорника. Тако ове јединице уносе компоненте интензификације у лексичко значење партикула, а у садржај исказа емотивно-експресивни набој (...) и различите прагматичке импликације. Уз значење истицања оне имплицирају и информацију да је модификовани сегмент и најважнији на фону контекста“ (Ристић, Радић-Дугоњић 1999: 97). У овој групи су, како смо већ навели, партикуле *и* и *ни*, које се разликују од осталих по томе што при њиховој употреби поуздан критеријум не може бити језичко осјећање као код других, које употребљавамо интуитивно. Због тога је потребно познавати правила употребе ових партикула (Ковачевић 2002).

Партикула И

Примјери ће показати да партикула И може стајати испред било ког реченичног члана. У првој групи реченица (1 – 14) партикула И усмјерена је на субјекат.

- 1) Рачуна *и она* на туђу осетљивост. (Братић, 15),
- 2) *И срце* има свој трансформатор који губи напон ... (Братић, 10),
- 3) *И псећи зласови* на некога урлају, реже и насрћу разјарених тела. (Братић, 10),
- 4) *И он* има своју политику. (Братић, 21),
- 5) Срамна је *и његова биографија*. (Братић, 53),
- 6) *И име* му је било сељачко, просто: „Дуца“, као „гољо“, као „сељо“. (Савић, 28),
- 7) *И он* би мало да се умеша и омирише овај вашар над вашарима. (Братић, 52).

Примјери показују да је партикулом *И* истакнут значај субјекта у односу на остале реченичне чланове, и то тако што она увијек заузима позицију испред наглашеног члана. Међутим, ова језичка јединица овдје има и пресупозицијску улогу, тј. указује се и на постојање неког неексплицитног садржаја, познатог и говорном лицу и саговорнику, а који мора бити у вези са садржајем интензивираниог реченичног члана.

А морфолошки потврдна форма предиката битна је карактеристика наведених реченица (1–7). Наиме, потврдни предикат условљава интензификацију реченичног члана управо партикулом *И*, а заједничко обиљежје тих реченица јесте и сагласност наглашеног члана и неексплицитних, пресупонираних појмова у вези с реализацијом радње исказане предикатом¹.

У реченицама (8–14) ситуација је нешто друкчија. Овдје су интензификовани чланови координиране синтагме у функцији субјекта. У оваквим случајавима партикула *И* стоји испред сваког од чланова координиране синтагме, тј. интензификација се врши редупликацијом партикуле *И*.

- 8) Када дете хтеде да се напије воде, *и мајка и отац* панично му зграбише чашу из руку и просуше воду. (Братић, 30),
- 9) Жена отвара торбу да ослободи одећу, *јер и човек и ствар* једнако пате затворени у својој тескоби. (Братић, 27),
- 10) Иако је, тога дана, све било бесплатно, *и возови и аутобуси и такси*. (Братић, 85),
- 11) Све му је то личило на нествара сан, *и слепи йисац и мистична аймосфера у кући и речи* које је чуо. (Братић, 116),
- 12) *И злас и изглед* су му непријатни и грабљиви. (Братић, 52),
- 13) *И стваро и младо, и женско и мушко*, даноноћно је рило и чепркало око манастира ... (Савић, 140),
- 14) *И деца и одрасли*, похрлили су да их виде. (Братић, 43).

¹ У раду *Дистрибуција и правила употребе партикула И и НИ у: Синтаксичка негација у српском језику*, М. Ковачевић даје осам правила употребе тих партикула. Дио I правила је и навођење услова за интензификацију неког ванпредикатског реченичног члана партикулом *И*, а то је управо потврдна форма предиката и реализација радње и интензивираниог појма и подразумијевајућих појмова.

За наведене примјере (8–14) карактеристично је да овдје партикула И нема пресупозицијски карактер, јер су појмови на које се односи садржај предиката експлицирани. Заузимајући позицију испред сваког од чланова координиране синтагме, партикула И добија само појачајни карактер, тј. наглашава све чланове обухваћене радњом предиката.

У сљедећој групи примјера (15–22) интензификован је објекат:

- 15) Млађи партизан, бивши студент, изгуби и *саџи*. (Савић, 32),
- 16) Имао сам и *једну дружарицу из дјетињства*. (Братић, 77),
- 17) Знају пацови да оглођу до кости и човека и коња. (Братић, 53),
- 18) Кају се и исповедају, а у ствари лажу и себе и мене. (Братић, 62),
- 19) Питај шишмиша и ону буљаву совуљагу, одговорих и њему и себи и вама. (Братић, 55),
- 20) Њих двојица су били далеко од сна, али далеко и од овог времена и *просјора*. (Братић, 37),
- 21) Иако су то најопасније звери, малишани завољеше и лава и медведа и лисицу. (Братић, 43),
- 22) Као да су ступили у везу са давно умрлим царевима и краљевима, чувају и своје и њихове *шајне*. (Братић, 35).

Примјери потврђују да партикула И може истицати и објекат реченице. Исти је начин интензификације као и у претходним случајевима. Имамо исказе у којима та партикула носи пресупозицијски садржај и оне гдје она само наглашава ријечи испред којих стоји. У исказима (15) и (16) ова партикула има пресупозицијски садржај: подразумевају се неексплицирани појмови, обухваћени радњом предиката (Млађи партизан, бивши студент, изгуби и *саџи* /као и *остјало*/ као *шијо* изгуби и *остјало*, *шиј* још *нештио* је изгубио). У осталим примјерима исказани су сви појмови на које се односи садржај предиката, па самим тим партикула губи пресупозицијски карактер, а остаје јој само асеверативна улога, коју остварује позицијом испред сваког члана координиране синтагме.

Навешћемо још неколико примјера интензификације ванпредикатског реченичног члана партикулом И, у овом случају адвербијалне одредбе (23–29):

- 23) Осећа и данас трагове њихових жуљева. (Братић, 14),
- 24) И *шамо* хоће да изазову хаос, глад и проливање крви. (Братић, 23),
- 25) Није говорио никоме гдје станује, плашио се да ће га и *одати*ле избацити. (Братић, 220),
- 26) Њихов осмех је доказ да и у *оваквом свету* има ведрине. (Братић, 22),
- 27) Тако се парадокс, иначе толико драг великом аргентинском пиџу, поиграо и са самим Борхесом. (Савић, 174),
- 28) Троја је могла бити и у *Габели* и у *мосћарском пољу* и у *Требињу*. (Братић, 36),
- 29) Свађао се и с њом и са собом. (Братић, 132),

Потврдна форма предиката и сагласност у реализацији радње експлицитног члана и пресупонираних појмова омогућавају истицање адвербијалне одредбе партикулом И у реченицама (23–29): *Осјећа и данас/ као и осталих дана* што је *осјећао/ трагове њихових жуљева*, или са значењем: *Осјећа и данас као што је и раније (већ) осјећао* – познато му је то осјећање од раније; И тамо хоће/ *као што хоће и друкђе!* или *као што су друкђе већ изазвали!* да изазову хаос.

У реченицама (28–29) партикула И нема пресупозицијски карактер, него само интензификаторску функцију, тј. улогу појачајне партикуле. Наглашена је координирана синтагма, а у функцији адвербијалне одредбе. У оваквом типу интензификације подразумијева се да партикула стоји испред сваког члана синтагме и тада је њена улога двострука, тј. има и везничку и интензификаторску функцију. Наравно, испред првог члана синтагме има само функцију појачајне партикуле. Како смо већ навели, у оваквим конструкцијама партикула нема пресупозицијско значење, јер су сви појмови битни за дату комуникативну ситуацију наведени.

Видјели смо да партикула И може да наглашава различите ванпредикатске реченичне чланове. А сљедећи примјери (30–36) показује како ова партикула интензификује садржај самог предиката, чија је интензификација партикулом (И)И иначе нешто сложенија у односу на интензификацију осталих реченичних чланова. Више је фактора који утичу на то која ће партикула, И или НИ, учествовати у интензификацији предиката: његова потврдност или одричност, тип морфолошког глаголског облика – прости или сложени, синтаксички тип предиката – глаголски или неглаголски, прости или сложени предикат (Ковачевић 2002: 49). У вези с тим су и изведена правила употребе ових партикула (Ковачевић 2002: 33–57).

- 30) Зато се они *и сахрањују* изван гробља. (Братић, 19),
- 31) Волите једино да пркосите властима. Зато вас тако *и глобе*. (Братић, 72),
- 32) У потрази за манастирским даровима на таквом једном путу *је и умро*. (Братић, 159),
- 33) ... заједно с осталима одјурџи откуда *је и дошао*. (Братић, 76),
- 34) Кад је мало боље размислио, професор је увидео да га Мара можда *и није одбила ...* (Братић, 80),
- 35) Оно се *и не може испрочитати*, када сам послат од предузећа у бању на лечење. (Братић, 80),
- 36) Нико *и не помишља* на вредне руке које су направиле хидроцентралне и укротиле дивљину природе и река. (Братић, 21),

Заједничко обиљежје претходних реченица јесте интензификација предиката партикулом И. Примјери показују да ова партикула интензификује и потврдни и одрични предикат. При интензификацији овог реченичног члана партикула И има само асеверативну, појачајну функцију, а нема пресупозицијски карактер. Наиме, са становишта говорног лица најважнији сегмент исказа је предикат и он га појачава, интензивира пар-

тикулом И, која тако уноси значење субјективног односа према елементу исказа.

Партикула НИ

Партикула НИ такође може да интензивира било који реченични члан, наглашавајући његов значај у односу на остале дијелове у реченици. Прва група примјера показале како партикула НИ интензивира субјекат (1–8):

- 1) *Ни филмске звезде* нису му биле равне! Савић, 100),
- 2) Не може *ни он* вршљати како хоће. (Братић, 111),
- 3) *Ни она* не успева да заспи. (Братић, 73),
- 4) *Ни Ане ни Ваножла* не би неколико дана. (Савић, 24),
- 5) Не помажу *ни њовка ни јаукање*. (Братић, 23),
- 6) Не примећује пролазнике као *ни они* њу. (Братић, 57),
- 7) *Ни старица ни Иконија* нису се мицале са својих прагова све до првих киша и снегова. /Савић, 8).
- 8) *И она* (*ни она* – исправан облик) не воли дању, нема чари као ноћу, каже. (Савић, 93).

Битан фактор за избор овог облика партикуле јесте морфолошки одрична форма предиката. Осим тога, на избор те партикуле утиче и пресупонирани садржај који она уноси. Нпр. у исказима (1–3) уочавамо да се садржај предиката не односи само на интензивирани субјекат, него и на неексплицитане појмове пресупонирани партикулом НИ: Ни филмске звезде нису му биле равне /*као ни дружи*/ *као што му нису били равни ни дружи*. За избор партикуле НИ битна је управо ова ‘сагласност интензивираниог појма с другим (подразумијевајућим) појмовима у погледу нереализације радње предиката“ (Ковачевић 2002: 37).

У реченицама (4–7) партикула губи пресупозицијско значење будући да су познати сви појмови на које се односи садржај предиката, али зато посебно наглашава ријечи испред којих стоји. Његов жели да истакне да су сви експлицитани појмови подједнако значајни са његовог становишта и најзначајнији у одређеној комуникативној ситуацији. Без интензификације тих чланова имали бисмо координирану синтагму и лексему И али само у функцији везника хомофункционалних чланова.

И у сљедећим реченицама (9–14) партикула НИ интензификује чланове координиране синтагме, али овдје је та синтагма у функцији објекта:

- 9) *Ни нама ни цурама* које је раније шетао више није био занимљив. (Савић, 84)
- 10) Никодије обрису згужвано лице, сети се да у кући нема *ни кафе ни шећера*. (Братић, 11),
- 11) Решили да нас поморе, не дају нам *ни гориво ни лекове*. (Братић, 21),

- 12) *Ни лаву ни медведу ни хијени* није ваљало месо које су им чувари донели. (Братић, 45),
- 13) Не трпе *ни слабог ни болесног*. (Братић, 144),
- 14) Немци који су окупирали земљу, ваљда због осећања кривице, за све време рата, кажу, нису дирали *ни музеј ни краљев аутомобил*. (Братић, 68).

У примјерима (9–14) чланови координиране синтагме наглашени су партикулом НИ, која је овдје у функцији и партикуле и везника (*ни нама ни цурама није био занимљив, нема ни кафе ни шећера, не дају ни гориво ни лекове* итд.). Интензификација партикулом НИ условљена је одричном формом предиката у свим реченицама, а постиже се тако што партикула стоји испред сваког од хомофункционалних чланова. Испред првог од тих чланова НИ, има чисто интензификаторску функцију ..., а у свим међупозицијама хомофункционалних чланова координиране синтагме има уз интензификаторску и везничку улогу (Ковачевић 2002: 47). И у овим исказима говорник експлицира све појмове обухваћене садржајем предиката, тако да интензификаторска партикула губи пресупозицијско обиљежје, а задржава само функцију наглашавања, истицања.

Још неколико реченица потврдиће начине интензификације реченичног члана партикулом НИ. У примјерима (15–19) партикула НИ наглашава адвербијалну одредбу.

- 15) *Ни ше године* није сјајно прошао – пао је из два предмета. (Савић, 111),
- 16) Ја сам европског првака у тешкој категорији послао у нокдаун и није се повратио *ни за месец дана*. (Братић, 38),
- 17) Ионако се *ни овде ни у свешћу* скоро никада не сазна ко је кога и зашто убио. (Братић, 233),
- 18) Није прошло *ни месец дана* од мог боравка на Голији а мене су сменили са места главног уредника Књижевне речи. (Савић, 188),
- 19) Пронесе се глас по Рашкој да је Митар у Андраку, где нико жив и *дању и ноћу* не залази, раскопавао гробове и вадио из лобања златне зубе. (Савић, 70).

У првом примјеру (15), који илуструје интензификацију адвербијалне одредбе, партикула НИ упућује и на неексплициране појмове, који су заједно с оним исказаним и наглашеним обухваћени садржајем предиката дате реченице. Пресупонирани садржај којим партикула попуњава садржај овог исказа могли бисмо представити тако што ћемо навести те неексплициране појмове: *Ни ше године није сјајно прошао, као што није прошао сјајно ни ранијих година...*, или: *Те године није сјајно прошао, али то није први пут и раније је лоше пролазио* и сл.

У другом исказу (16) – ... *није се повратио ни за месец дана* – у првом плану је наглашавање, тј. интензификаторска функција партикуле, она само посебно истиче сегмент испред којег стоји, не проширује садржај пресупозицијским значењем. Наиме, говорник са свог становишта емфатички истиче одређени временски период, експлициран адвербијалном

одредбом, сматрајући да је то, према његовој процјени, дуг период. У овој реченици интензификацијом временског периода (*ни за мјесец дана*) интензивира се, што и јесте говорникова намјера, и садржај предиката претходне клаузе (*послао у нокдаун*). Наиме, говорник сматра да је садржај адвербијалне одредбе који он наглашава управо посљедица претходне радње. Дакле, при интензификацији овог дијела исказа партикулом НИ реализује се емоционални став говорног лица.

Сљедећи примјер (17) представља интензификацију координиране синтагме у функцији адвербијалне одредбе, при чему партикула НИ заузима позицију испред сваког члана синтагме. Као што смо и раније видјели, при оваквој интензификацији партикула нема пресупозицијско значење јер су експлицирани сви појмови које говорник жели посебно да нагласи.

Наглашавање адвербијалне одредбе партикулом НИ само с том функцијом, без пресупозицијског значења, имамо и у независносној реченици (18), са негираним предикатом у првој, а потврђним у другој клаузи. Међутим, у оваквим реченичним конструкцијама партикула НИ има још једну улогу. Она, наиме, наглашавајући временски квантификатор, указује ‘на краће од нормалног (оčekиваног) времена вршења радње прве клаузе, тј. на ‘прекраткост’ времена њене реализације“ (Ковачевић 2002: 152), па тако намеће субјективно ‘виђење таквог сукцесивног односа у коме се радња или стање из друге клаузе реализује прије радње или стања из негиране прве клаузе“ (Ковачевић 2002: 150).

У сљедећим примјерима партикула НИ интензификује предикат реченице:

- 20) *Не би ти то ни схватио*, а још мање би издржао. (Братић, 194),
- 21) Док је лежао на плажи *нисмо ни видели* колико је гојазан. (Братић, 29),
- 22) *Нисмо ни свесни* колико смо близу ратишта и да нам на главу може пасти граната. (Братић, 29),
- 23) Да си прескочио који стих, до свађе *не би ни дошло*. (Братић, 51),
- 24) ... као да Врана *није ни жив*. (Братић, 90)
- 25) ... *нису ни помислио* да сам се твојим именом послужио пре свега зато што је вредело у уредничком, чиновничком смислу. (Савић, 185),
- 26) *Не можеш ни замислити* шта ћу ти урадити. (Братић, 130),
- 27) *Не воли много ни да се мази!* (Братић, 25),
- 28) ... она *није хћела ни да га погледа*. (Братић, 170),
- 29) *Неће данас ни да ме погледа*. (Братић, 63)

У свим наведеним реченицама предикат је у одричној форми, а позиција партикуле НИ зависи од тога чиме је он изражен. У примјерима (20–24) прости негирани предикат изражен сложеним глаголским обликом или негираним копулативним глаголом с предикативом интензификован је тако што партикула НИ стоји испред лексеме у радном глаголском придјеву или испред предикатива (*не би НИ схватио*, *нисмо НИ видели*,

нисмо НИ свесни, не би НИ дошло, није НИ жив). Када сложени глаголски предикат интензификујемо партикулом НИ, она заузима позицију испред глагола допуне у инфинитиву или у форми презента с везником да (*не можеш ни замислити, не воли ни да се мази, није хишела ни да погледа*).

Из свих наведених примјера с партикулом Н(И) уочава се интензификаторска, појачајна функција наглашавања неког реченичног сегмента овом партикулом. А у тој функцији ова језичка јединица може стајати испред било ког реченичног члана.

Партикула БАШ

У рјечничкој, граматичкој и научној србистичкој литератури лексема *баш* сврстана је и у прилоге и у ријечце, али у погледу њеног значења граматичари се слажу да она истиче ријеч или израз уз који стоји, због чега је у овом раду и сврстана у групу интензификаторских партикула. „На плану комуникације (...), јављају се и у улози експонента експресивног говорног чина. Њихово лексичко значење организују емоционалне и експресивне компонента чији се смисао реализује као значење: одобравања, прихватања (*нормално, свакако, наравно, ... баш, вала баш*)“ (Ристић, Радић-Дугоњић 1999: 108).

У примјерима које ћемо навести партикула *баш* модификује један реченични елемент. У првој групи реченица (1–5) наглашен је субјекат, са значењем да се садржај предиката односи управо на експлицирани субјекат и да је тај реченични дио најважнији у садржају исказа.

- 1) А онај ко га слуша осјећа да је *баш он* тај кривац и да је казна њему намијењена. (Братић, 162),
- 2) Као да *баш то* потисну свјетлост и замрачи откосе ... (Братић, 7),
- 3) И *баш она* ју је прва на превару шчепала, утегла јој ноге пређом и објесила је изнад жрвња. (Братић, 11),
- 4) Неко је испричао да је лисица, *баш она* коју Мијат тражи, прегризла себи ногу и да је сва крвава утекла из тулца. (Братић, 17),
- 5) И што је најгоре, обично *баш испључени* испадају кривци и за казну добијају још жешће батине. (Братић, 33).

У претходним примјерима партикула *баш* указује на став говорног лица према субјекту, а тај став се реализује у виду прагматичких компоненти, са значењем интензификације: истицања и појачавања значења субјекта: *баш он* (*нико други неџо/до он*), *баш то* (*ништа друго неџо/до то*), *баш она* (*нико други неџо/до она*), *баш испључени* (*нико други неџо/до они*). Садржај предиката наведених реченица на неки начин неочекивано се приписује субјекту, а управо та неочекиваност и донекле изненађеност постиже се интензификаторском партикулом *баш*. Наравно, за вјеродостојније уочавање свега тога и разрјешавање свеукупног смисла, значења

и разлога интензификације овог реченичног члана потребно је и познавање контекста, тј. цјелокупне комуникативне ситуације.

У примјерима (1–4) еквивалент партикули *баш* била би партикула *управо*, што се не би могло рећи и за исказ број пет, јер би у том случају *управо* могло да има функцију временског прилога: *...да је баш/управо он тај кривац; као да баш/управо то пошисну свјетлост; баш/управо она ју је ичепала; баш/управо она коју Мијаши изражи; баш / (управо) истучени(!)*.

Партикулом *баш* могу се интензификовати и остали реченични чланови. Садржај предиката наглашен је у реченицама (6–9):

- 6) *Баш сам волео да чујем своју песму – рекао је Мацко ...* (Савић, 104),
- 7) *Баш је зротно бити напољу!* – рекао је Брко. (Савић, 107),
- 8) *Баш је вољан да јој помогне.* (Савић, 78),
- 9) *Ако баш желиш да чујеш новости – бирај што више програма, и домаћих и страних.* (Братић, 233).

На прагматичком плану, говорник партикулом *баш* наглашава садржај глагола, истичући свој емотивни став: *баш сам волео (стварно, заиста, изузетно), баш је зротно (стварно, заиста, изузетно), баш је вољан (стварно, заиста жели да јој помогне), баш желиш (ако то сваку цијену желиш, и поред свега, стварно, заиста желиш)*.

У сљедећој групи примјера појачано значење имају објекат и адвербијалне одредбе.

- 10) *Да ли је вријеме баш све потрошило и прогутало?!* (Братић, 189),
- 11) *Осјети се поносним и задовољним што је баш њему, храбром Куги, између толико других, припала важна дужност да чува Дућићеву заоставштину ...* (Братић, 127),

Реченице (10) и (11) илуструју интензификацију објекта партикулом *баш*, која и овдје стоји испред ријечи коју наглашава. У реченици с упитном формом и замјеницом *све* партикула *баш* имплицира значење: *има ли ишта/бар нешто што вријеме није потрошило и прогутало*; док би у изјавној реченици *Вријеме је баш све потрошило и прогутало*, ова партикула значила *‘ајсолућно све’, ‘све без остатака’*. У другом примјеру, с интензификованим објектом (11), партикула *баш* (*баш њему*) значи: *ником другом него/до њему*. Она је овдје синонимична с партикулом *управо* (*управо њему је припала дужност*).

Наредним пријерима илустроваћемо интензификацију количинских одредби партикулом *баш*. У првој реченици (12) *баш* истиче став говорника да је нешто заступљено у већој мјери него што је он очекивао, а у другој (13), уз негирани предикат и прилог *много*, значи управо супротно – заступљеност у мањој мјери, а у овој реченици, уз ироничан став говорника, оваква конструкција више има значење *‘нимало’*.

- 12) *Или ти баш толико годе београдски салони.* (Братић, 158),
- 13) *Не волим баш много кајгану са стаклом.* (Савић, 101).

Уз поредбену ријечцу као партикула *баш* наглашава говорникову констатацију у вези са поређењем двају истовјетних појмова.

14) Моја жена је имала плаву косу ... *баш* као *џи*. (Савић, 34).

Сви наведени примјери (1–14) илуструју интензификацију неког реченичног елемента партикулом *баш*: субјекта, предиката, објекта, адвербијалних одредби. У позицији испред тог члана партикула *баш* истиче и појачава његово значење.

Партикула БАР

У граматицама српског језика ова лексема најчешће је одређивана као ријечца за истицање, којом се нешто издваја и посебно истиче (Стевановић 1979: 384, Станојчић, Поповић 1997: 121). На основу класификације партикула коју је понудила С. Ристић, *бар* припада дванаестој парадигми са значењем „ограничавања, лимитирања, усмеравања (фокусирања)“ (Ристић, Радић-Дугоњић 1999: 112). У Речнику Матице српске је такође „речца за изузимање и ограничавање, за истицање речи уз које стоји: у најмању руку; ако не што друго“ (РМС 1967: 140). Ексерцирани примјери потврдиће значења ове партикуле, коју ми анализирамо у погледу њене основне функције – модификације, и то интензификације (истицања, појачавања, наглашавања).

Веома често партикула *бар* интензификује један реченични члан стојећи непосредно испред неког броја (1–7). У прва четири примјера то је број *један*, а затим бројеви *џри*, *џети* и *десети*:

- 1) Покушава да испреде *бар једну* нит сна, али и то је узалуд. (Братић, 73),
- 2) А мени је сумњив сваки човек који се *бар једном* није напио. (Братић, 76),
- 3) Ако се не потуче *бар јадном* у недељи дана, он није жив. (Братић, 34),
- 4) Да ли си икад помислио да си ти неком упропастио *бар један* дан живота!? (Савић, 182),
- 5) Зар не видиш да у животу *бар џри* пута можеш имати све и опет ништа. (Братић, 241)
- 6) Прочитала сам је *бар џети* пута. (Братић, 61),
- 7) *Бар десети* људи чуло је да је Мацко јасно и гласно рекао: – Патуљчић! Патуљчић! (Савић, 107).

Говорник исказује свој став да је количина нечега изражена бројем испред којег стоји *бар* најмања могућа, са његовог становишта процијењена. Значење које тако употријебљена партикула *бар* има јесте: *најмање, макар (Покушава да испреде бар/најмање/макар једну ниш ..., Који се бар/најмање/макар једном није напио ..., Ако се не потуче бар/најмање/макар једном у недељи ..., Да си упропастио бар/најмање/макар један дан ..., итд.)*. У сваком случају, партикула *бар* интензификује ријеч испред које

стоји и тако маркира неки елеменат исказа као битан са становишта говорног лица.

И у сљедећој групи примјера партикула *бар* употријебљена је у својој основној функцији – интензификације једног појма, једног реченичног елемента.

- 8) Али ко данас умије да слуша другог и да *бар мало* зађе у прошлост. (Братић, 193),
- 9) Покушај да ми *бар мало* сакријеш ћелу! – рекао је бријачу, уморно склопивши очи. (Савић, 118),
- 10) Да покушаш пружити *бар мало* отпора свеколиком ништавилу. (Братић, 244).

Врло често *бар* стоји испред количинског прилога *мало* (8–10). У таквом исказу она појачава значење тог прилога у смислу да је, ако ништа више, и то мало довољно за ваљану реализацију предикатског садржаја.

У свим наведеним примјерима партикулом *бар* модификује се један реченични члан, чије се значење ограничава, издваја, изузима, али у сваком случају, са становишта говорног лица, тај се дио исказа интензификује, тј. појачава се његово значење.

И на крају да укратко закључимо. Партикуле се, дакле, реализују у одређеној комуникативној ситуацији, тј. контекстуално су условљене, те имају могућност да у различитим контекстима изражавају различита значења. Основне карактеристике партикула потврдиле су и интензификаторске партикуле *и*, *ни*, *баш* и *бар*, обједињене заједничком функцијом појачавања, истицања неког реченичног сегмента.

Извори:

Милисав Савић, *Пролазе ли возови Ибарском долином*, Изабране приче, Библиотека Изабрана дела, Градац, Рашка, 2001.

Радослав Братић, *Зима у Херцеговини*, СКЗ, Београд, 2001.

Литература:

Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка делатност Универзитета у Нишу.

Кристал 1988: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

Куљанин 2006: Сања Куљанин, *Класификација партикула у грамаћичкој и научној српстичкој литератури*, у: Радови Филозофског факултета, бр. 8, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву Филозофски факултет.

Ристић, Радић-Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, *Реч. Смицао. Сазнање* (студије из лексичке семантике), Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

РМС 1967: *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. 1, Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска.

Станојчић, Поповић 1997: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српскога језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 1* (граматички системи и књижевнојезичка норма), Београд: Научна књига.

ON INTENSIFYING PARTICLES IN THE WORKS OF MILISAV SAVIC AND RADOSLAV BRATIC

Summary

The paper deals with function words which with modal words form particles, as a special kind of invariable words. The basic function of particles is modification of a sentence segment. Concerning the fact that they express the attitude of a speaker, particles colour the statement emotionally, they also function as the units of the grammar plan, and often they have the presupposition content. Here we talk about *intensifying* particles (*i*, *ni*, *baš*, *bar*) as the most frequent in the given corpus. In this group, particles *i* and *ni* are the most characteristic because they are often mistaken, and contrary to the others used intuitively, we have to know the rules of their use.

Sanja Kuljanin

Јелена ПЕТКОВИЋ
Крађујевац

СИНТАКСИЧКА НЕГАЦИЈА У СВЕТЛУ МАТЕМАТИЧКЕ И ЛОГИЧКЕ НЕГАЦИЈЕ¹

У раду се разјашњавају основни појмови у вези са синтаксичком негацијом, првенствено вишеструком, али тако што се она посматра у саоднесу са математичком и логичком негацијом са којима дели нека заједничка својства. Полази се од одређења негације у аристотеловској логици, али се даје и нешто другачије виђење проблема негације, интуicionистичко. На одабраним и репрезентативним примерима показује се на који се начин остварује конгруенција и множење негација у српском језику.

Кључне речи: математичка негација, логичка негација, синтаксичка негација, двострука негација

1. Увод

Основно питање којим ћемо се у нашем раду бавити јесте проблем синтаксичке негације посматран у њеном саоднесу са питањима математичке и логичке негације, а посебно проблеми негације негације, тј. множења негације. Свакако је добро познато да се питањима негације баве и математика и логика и синтакса (а наравно и реторика, што неће бити предмет нашег посматрања) и то свака од ових дисциплина проучавајући само оне елементе негације који улазе у поље њеног интересовања. Део питања у вези са негацијом деле све ове три науке, а за нас ће најзанимљивије бити да посматрамо питање негације али полазећи од синтаксичке негације као основе. О математичкој и логичкој негацији доста је писано и код нас и у свету, и практично да нема елемената ни једне ни друге који до сада нису уочени и истражени². С друге стране, питањима синтаксичке негације у нас се бавио јако мали број аутора и то већина њих спомињући негацију само посредно приликом истраживања неких других језичких појава³, док у свету постоји знатан број радова из ове области. Но, пођимо редом.

2. Однос између математичке, логичке и синтаксичке негације

Да бисмо до краја појаснили везе међу трима поменутиим наукама када је негација у питању, свакако се морамо осврнути на принципе кла-

1 Рад је урађен у оквиру научног пројекта 1480 24Д који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

2 Литература коришћена у сврхе овог истраживања дата је на крају рада.

3 Свакако се мора поменути рад проф. Милоша Ковачевића на овом пољу, који је своја сазнања представио у два књигама из ове области *Огледи о синтаксичкој негацији и Синтаксичка негација у српском језику*.

сификације судова у аристотеловској логици и на предикатски рачун у математичкој логици. Пођемо ли од питања негације у логици неизбежно је рећи нешто у вези са појмовима и у вези са судовима. Појам се у различитим теоријама одређује као „елемент суда“ (Петровић 1990: 20), као „општа представа, представа о ономе што је заједничко већем броју предмета“ (Петровић 1990: 21), или као „само ријеч, име (номен) којим означавамо једну или више појединачних ствари“ (Петровић 1990: 23). Уважавајући све дефиниције може се рећи да је појам „мисао о бити онога што мислимо односно мисао о битним карактеристикама онога што мислимо“ (Петровић 1990: 42). Најједноставније речено суд је „спој појмова којим се нешто тврди или пориче“ (Петровић 1990: 43), будући да је суд порицање или тврдња, он мора бити истинит или неистинит, а у савременој логици истинитост и неистинитост називају се „истиносним вриједностима“ (Петровић 1990: 44) и у складу са тим можемо рећи да је суд мисао која поседује неку истиносну вредност. „По предикационој теорији у сваком суду нужно се садрже два појма, од којих један називамо *субјектом*, а други *предикатом*. *Субјекат* је мисао о ономе о чему у суду нешто тврдимо, *предикат* – мисао о ономе шта о субјекту тврдимо.“ (Петровић 1990: 44). Поделу предикационих судова по квантитету, квалитету и модалитету налазимо већ код Аристотела, а поделу по релацији додао је његов ученик Теофраст. Кант је ову поделу објединио па ћемо код њега наћи, оно што је за нас занимљиво, поделу судова по квантитету на универзалне, партикуларне и сингуларне, а по квалитету на афирмативне, негативне и лимитативне. Комбинацијом ова два критеријума поделе судова добијамо четири врсте судова, и то: универзално-афирмативне, који имају форму „Сви С су П“, партикуларно-афирмативне, са формом „Неки С су П“, универзално-негативне, који имају форму „Ниједан С није П“ и партикуларно-негативне са формом „Неки С нису П“.

Упоредимо ли логичке и језичке критеријуме јасно је да ће логичке категорије појма и суда у доброј мери бити пандани језичким категоријама речи (лексема) и реченице.⁴ Свако синтаксичко и граматичко разматрање негације, дакле, у себе нужно мора укључити и разматрање логичке негације. „Јер, као што се негација у логици везује за појмове, тако се она у лингвистици везује за лексеме; као што је она у логици карактеристика суда, тако је у граматички карактеристика реченице.“ (Ковачевић 2002: 11). Из овога проистиче и подела негације на нивоу граматике на лексичку, уколико је негирана јединица реч (лексема) и реченичну, уколико је негирана јединица реченица. Овом приликом ми се нећемо бавити питањима лексичке негације, док ће нас реченична негација занимати само једниом својим делом, и то оним који се односи на проблеме двоструке негације. Двострука негација у Симеоновом *Енциклопедијском*

4 Треба истаћи да као што појмове изражавамо речима, судове изражавамо реченицама, али да ни међу појмовима и речима, ни међу судовима и реченицама не постоји апсолутна подударност, за шта потврда може бити и чињеница да исти суд на различитим језицима изражавамо различитим реченицама.

рјечнику лингвистичких назива дефинише се као „двапут исказана негација у саставу једне изреке“ (Симеон 1969: 432).

Поље где се ове три науке (логика, математика и лингвистика) најближе додирују, када је о негацији реч, управо су питања множења негације или двоструке негације. Математика све аритметичке бројеве дели на позитивне и негативне, логика све појмове и судове деле на позитивне и негативне, а лингвистика све лексеме и реченице. Како математика каже производ два броја истог знака је број чија је апсолутна вредност производ апсолутних вредности тих бројева, а његов знак је +, дакле производ два негативна броја у математици је увек позитиван број. Логика каже: „под двоструком негацијом неког исказа П разумемо исказ није није П“ (Петровић 1990: 75). Интуитивно гледано, тврдити како није случај да није случај да пада киша јесте исто што и тврдити да пада киша, а то важи и уопште за било који исказ: двострука негација неког исказа еквивалентна је самом том исказу. Због тога из двоструке негације исказа можемо ваљано извести тај исказ, као и *vice versa*. Ово начело лежи иза правила двоструке негације (ДН): ако је као премиса дата двострука негација исказа, ДН нам допушта да као закључак изведемо сам тај исказ, а кад је неки исказ дат као премиса, ДН нам допушта да као закључак изведемо његову двоструку негацију. За разлику од неких других правила извођења у логици (*modus ponendo ponens*-а и *modus tollendo tollens*-а), ДН у својој примени изискује само једну премису, а не две. Померимо ли се из подручја математике и логике, видећемо да се тај математичко-логички принцип множења негације остварује и у лингвистици⁵.

3. Интуicionистичко виђење негације

Задржаћемо се сада на нешто другачијем виђењу математичко-логичке негације, а посебно питања двоструке негације, које заступају интуicionисти. Убрзо након свог настанка теорија скупова постизала је енормну популарност међу математичарима, с друге стране било је и оних који су критиковали како саму теорију тако и математику која је настајала на њеним темељима. Најкритикованије је било третирање актуелне бесконачности као објекта који је подложен математичким истраживањима. Канторов став (творца теорије скупова) био је да док год су тврђења граматички коректна а њихови докази логички сагласни, она имају концептуални значај, чак и ако одударују од наше основне интуизије о коначним колекцијама. Кронекер је одбацивао велики број појмова заснованих на бесконачним скуповима. Он је сматрао да логичка коректност теорија не имплицира постојање објеката које оне описују. Заправо, објекти су, сматрао је Кронекер, лишени било каквог значаја ако

5 У литератури је већ примећено да се принцип негације не остварује „нужно на исти начин у различитим језицима, јер је негација као математичка и логичка категорија универзална, док је језичка негација увијек категорија одређеног језика“ (Ковачевић 2004, 8).

се не могу 'стварно произвести'. Сличне ставове заступао је и Поенкаре. Конструктивистички ставови у погледима Кронекера и Поенкареа нашли су свој прави одраз у филозофији интуиционизма. Оцем интуиционизма сматра се холандски математичар Брауер. Да бисмо добили право математичко знање и открили које су методе резонувања коректне морамо се, према Брауеру, вратити оригиналном извору математичке истине. Брауеров став јесте да се овај извор налази у нашој примарној интуицији о математичким објектима. За њега, математика је самостална и самодовољна активност независна од језика. Језик је секундаран и служи једино да би се комуницирало о математичком разумевању. Он се појављује формирањем вербалних паралела математичком мишљењу. Тада се језик анализира и одакле се развијају формални језици и аксиоматски системи. Тако, логика анализира језичке структуре које су паралелне математичком мишљењу. Ни на какву језичку активност не може се гледати као на део саме математике. Она има практичну функцију у описивању и комуникацији, али никакву при извођењу менталних конструкција. Суштински садржај математике јесте интуитивни, никако формални. Математички искази описују нешто чије постојање зависи од људског ума, нешто што тај ум конструише, при чему се претпоставља да људски ум може конструисати само нешто коначно. Одбацујући класичну математику и логику, Брауер је изградио сопствену позитивну и снажну филозофију.

За интуиционистичку математику неприхватљиви су закони искључења трећег и закон двојне негације. Закон двојне негације је неприхватљив за интуиционисте јер Брауер каже да доказ да 'не може да не важи неко својство' не значи да је то својство доказано, и он је то математички показао на примеру децималних развоја броја π , али са друге стране иако се одбацује *није није фи имџицира фи*, прихвата се *фи имџицира није није фи*⁶.

Једна, дакле, од главних разлика између класичне и интуиционистичке математике јесте у схватању негације. Прихватимо ли Брауерово одређење двојне негације, то би значило да исказ *Она није нерасположена*, никако не би могао бити семантички еквивалентан исказу *Она је расположена*, заправо да би тако нешто тврдили није нам довољно само да знамо да је истинит формално другачији исказ, већ су нам потребни неки додатни логички докази. Заправо, не бисмо могли говорити о семантички истим садржајима ових исказа, већ би они у језику функционисали као два потпуно различита сигнификата који реферишу и на различите денотате.

6 Детаљно о овоме читати у: Миодраг Рашковић, Небојша Икодиновић, *Приче о малим и великим бројевима, о бројању, мерењу, закључивању...*, Математички институт САНУ, Друштво математичара Србије, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, у штампи.

4. Неколике напомене о синтаксичкој двострукој негацији

Ми ћемо се за потребе овог рада ипак држати класичног схватања математичке и логичке негације и њене везе са синтаксичком негацијом. О односу између, горе поменуте, лексичке и реченичне негације, и понашању *не* и *ни* негатора исцрпно је писано у већ поменутих радовима проф. Ковачевића, овом приликом ћемо се само делимично осврнути на улогу коју лексема негиране префиксом *ни* имају у реченичној тоталној негацији⁷. Употреба оваквих лексема у реченици, које могу бити из категорије одричних заменица (*нико, ништа, никакав,...*), одричних заменичких прилога (*никад, нигде, никако,...*) и малог броја незамењивих прилога (*нимало, ниједанш,...*) у српском језику условљава двоструку негацију, тј. условљава и негацију предиката⁸, што можемо илустровати примерима:

Никад није видео да дуван тако дими. (КО 43); Ђорђе се никад ни с децом није играо. (КО 61); У живоћу немам ништа сем дукаћа и муке. (КО 81)

Треба истаћи да се под термином двострука негација у српском језику подразумева и негација која се остварује као трострука, четворострука..., при чему важи „правило да употреба универзалног одричног квантификатора у једној синтаксичкој позицији уз негирани предикат искључује навођење потврдног универзалног квантификатора у било којој другој синтаксичкој функцији...” (Ковачевић 2002: 20). Тако да кумулацијом негација у реченици увек долази до конгруенције негација, и у таквим случајевима нагомилавање универзалних одричних квантификатора не утиче на одричност или потврдност реченичног садржаја, који је условљен искључиво одричном или потврдном формом предиката.

Више нико не рече ништа и на томе остале разговор о тој најновијој вестии. (ТХ 8); Свети ће сумњати и зоворкати, али нико не може ништа да каже а још мање да докаже. (ТХ 49); Украјина није крива за јануарски прекид испорука гаса Европи и нема намеру никоме ништа да плаћа,... (Политика, 27. 1. 2009.)

На овом месту морамо се свакако осврнути и на термин универзални квантификатори и два њихова типа: афирмативни и негативни, и егзистенцијални квантификатори, о којима између осталих типова, анализирајући типове квантификатора у српскохрватском језику, говори Предраг Пипер⁹. Универзални квантификатори односе се, каже он, „на објекте квантификације узете у целини, односно на све елементе извесног објекта квантификације без изузетка, уколико је у питању сложени објекат“

7 „С обзиром на опсег реченичног садржаја који се негира, реченична негација може бити парцијална (одриче се садржај дијела реченице, по правилу неког реченичног конституента) или тотална (одриче се цио реченични садржај)” (Ковачевић 2002: 13).

8 О употреби лексема са префиксом *ни* које условљавају негирану форму и субпредиката, који може бити изражен глаголским прилогом или неким глаголским процесуалним придевом овде неће бити речи.

9 Уп.: Пипер 1981.

(Пипер 1981: 96). За илустрацију универзалних квантификатора углавном се наводе заменичке речи *сви, све, сваки, свуда, увек*, као и одричне заменичке речи *нико, ништа, ниде* и сл., те се с тим у вези може говорити о афирмативним и негативним квантификаторима. Пипер примећује да се ова два типа квантификатора са лексиколошког становишта третирају као антоними, и узети ван контекста они то и јесу, али посматрамо ли њихову семантику у реченици запазићемо да они функционишу као „допунске синтаксичке варијанте исте семантичке структуре чији је избор одређен присуством или одсуством негације у реченици“ (Пипер 1981: 97). Заправо, посматрамо ли реченице *Нико није несрећан* и *Сви су срећни*, запазићемо да оне различитим формалним средствима упућују на исте денотате.

Да бисмо даље повезали синтаксичку негацију са математичко-логичком неће нам бити довољни само логички појмови афирмативних и негативних судова, већ ћемо морати да се осврнемо и на појам бескрајних или лимитативних судова, које уводи својом логиком Имануел Кант. Као што смо већ поменули у Кантовој логици судови се по квантитету деле на опште, посебне и појединачне, а по квалитету на потврдне, одричне и бесконачне. „У одречним судовима негација се тиче увек копуле, а у бесконачним судовима негацијом се дотиче не копула, већ предикат који се на латинскоме најбоље да изразити.“ (Петровић 1990: 27). „То су (бескрајни судови, прим. аут.) судови са афирмативном копулом и с негативним предикатом, дакле судови као „*Душа је несмртна*“, „*Лажљивци су нејоуздани*“, „*Злочинци су нејоправљиви*“. (Петровић 1990: 53).

Ако се сада вратимо на синтаксички план, лако ћемо уочити да су бескрајним судовима пандан реченице са именским предикатом у којима је или копула у афирмативној форми, а предикатив у негираној, или је копула у негираној, а предикатив у афирмативној форми. Овакве реченице ће за нас бити интересантне јер се у њима или негацијом копуле уз негирани предикатив, или негацијом предикатива уз негирану копулу добија двострука негација у оквиру предиката која подлеже свим правилима математичко-логичке негације, другим речима нећемо, као у горе навођеним примерима, имати конгруенцију негација већ множење негација, које ће као производ дати афирмацију, као у примерима:

Неки дечаки нису нејослушни. (неки дечаки су послушни)¹⁰; *Од 26 јавних чесама у граду, само три извора немају исправну воду у физичко-хемијском и макробиолошком погледу.* (само три извора имају исправну воду); *То није немогуће ако се постигне успех у борби против криминала и корупције.* (то је могуће); *Ахисаријев план није тако недвосмислен, као што се чини.* (план је двосмислен)¹¹

Оно на шта треба обратити пажњу јесте понашање универзалних квантификатора у реченицама са двоструком негацијом. Као што смо већ

10 У заградама је дат реконструисани идентични семантички садржај.

11 Сви примери су из дневног листа *Полишика*, интернет издање за 12. фебруар 2009. године.

истакли употреба одричних универзалних квантификатора у реченици у било којој синтаксичкој функцији захтева и негацију предиката. У реченицама у којима се у предикату остварује негација негације, пошто се формално опет ради о негираном предикату, уколико се у било којој синтаксичкој функцији појави универзални квантификатор, његова форма мора бити одрична. Заправо, на формалном плану у предикату се остварује множење негација, између предиката и осталих реченичних чланова у чијој функцији су употребљени универзални одрични квантификатори остварује се конгруенција негација, а на семантичком плану имамо афирмативну вредност таквог исказа, тј. долази до „конгруенције афирмација“ (Ковачевић 2002: 19), па имамо заправо афирмативну вредност свих формално употребљених одричних универзалних квантификатора.

Нишиџа није било непознато, госпођи фон Митерер. (све је било познато госпођи фон Митерер) (ТХ 329); *Ниједан мудрац није нескроман.* (сви мудраци су скромни) (Ковачевић 2002: 26); *...нишиџа није немогуће.* (све је могуће) (Ковачевић 2002: 26); *Украјина наглашава да „није недозвољено узимала гас“.* (било јој је дозвољено да узме гас) (Вечерње новости, 17.1. 2009.); *Ниједну државу не можемо да не кривимо за то.* (сваку државу морамо да кривимо за то) (Вечерње новости, 10. 3. 2009.)

У српском језику се на описани начин не понашају реченице са простим глаголским предикатом који је у одричној форми и у којима је употребљен неки од одричних универзалних квантификатора, оне, заправо, немају овакву могућност супституције. Значење исказа (1) *Сви младићи нису отишли у град* није еквивалентно значењу исказа (2) *Ниједан младић није отишао у град*, јер у исказу (1) ми само тврдимо да скуп *сви младићи* није празан, тј. неки младићи нису отишли у град, али зато неки јесу. Заправо користимо ли се примерима из књиге Љиљане Шарић *Квантификација у хрватскоме језику*¹² лако можемо показати да реченици *Нико не сјава* није еквивалентна реченица *Сви не сјавају*, која може бити еквивалентна само реченицама *Неки сјавају* или *Неколико њих сјава*.

Но, вратимо се сада проблему негације негације у другим типовима простих реченица у српском језику. На исти начин у српском језику понашају се и реченице са семикопулативним глаголима и придевским предикативом. Наиме, уколико се у таквим реченицама негира и семикопулативни глагол и предикатив доћи ће до множења негација, па ће предикат имати афирмативну вредност, што ће за собом повући и афирмативну семантичку вредност свих формално употребљених универзалних одричних квантификатора.

Одавде нико неће изаћи непослужен. (сви ће изаћи послужени); *Овај случај неће остати нерешен.* (овај случај ће бити решен); *Не постоји негативан став српске владе, јер ова влада просто брани очување дела своје територије унутар државе.* (постоји позитиван став)¹³

12 Уп.: Шарић 2002.

13 Сви примери су из дневног листа *Вечерње новости*, интернет издање за 26. август 2009. године

У погледу остварења логичко-математичке негације оваквим реченицама су сличне реченице типа *Она никад у град није изашла недоштерана* (она је увек у град одлазила дотерана), у којима је употребљен придевско-предикатски атрибут (апозитив). У књизи проф. Ковачевића говори се и о још једном типу глаголско-прилошке везе у коме двострука негација има потврдну семантичку вредност, за који у нашем корпусу нисмо пронашли потврде, па ћемо тај тип само илустровати примерима из помену-те књиге. Ради се о реченицама типа *Он то не ради несћурчно* (он то ради стручно), *Она не говори неразговешно* (она говори разговешно).

Логичко-математичка негација у српском језику није карактеристика само до сада наведених типова предиката, већ се остварује и у сложеном глаголском предикату, наиме увек када се негира и модални глагол у сложеном предикату и глагол који га допуњава долази до множења негација.

Нисам могла да не мислим на тебе чистиаве ноћи. (морала сам да мислим на тебе) (Gloria 4. 11. 2009); *Нећу моћи да се не насмејем њежовој лудости.* (мораћу да се насмејем) (Gloria 4. 11. 2009); *Ниси могао да не прокоментаришеш, укори га Живка.* (морао си да прокоментаришеш) (Блиц 25. 10. 2009.); *Не могу да не приметим да је врло мало штога урађено на остварењу плана.* (морам да приметим) (Политика 22. 9. 2009.)

И да закључимо, синтаксичка негација се у српском језику може остваривати и као вишеструка негација при чему или долази до конгруенције негација, када формално одрични исказ има исту такву семантику или до множења негација, када формално одрични исказ има афирмативну семантичку вредност. Питања вишеструке негације и проблеми у вези са њом изузетно су садржајни и комплексни и захтевају, како смо показали, приступ који поред синтаксичке, тј. језичке компоненте, мора да укључи и математичку и логичку компоненту.

Литература:

- Грицкат 1961-1962: Ирена Грицкат, „О неким проблемима негације у српскохрватском језику“, у: *Јужнословенски филолоз*, XXV, Београд, 115–136.
- Devide 1972: Vladimir Devide, *Matematička logika*, Matematički institut, Beograd.
- Зечевић 2006: Светлана Зечевић, *Античка исказна логика (шемпоралности и модалности)*, Јасен, Београд.
- Јонке 1965: Ljudevit Jonke, „Ne treba izbjegavati dvostruke negacije“, у: *Književni jezik i teoriji i praksi*, Zagreb, 404–405.
- Кант 1990: Imanuel Kant, *Logika*, Grafos, Beograd.
- Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Издавачка јединица Универзитета у Нишу, Ниш.
- Ковачевић 2004: Милош Ковачевић, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Завод за уџбенике и наставна средства, Српско Сарајево.
- Коларић 2004: Ivan Kolarić, „Elementi matematičke logike“, у: *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta*, br. 5, Užice, 117–138.

Кристал 1999: Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.

Пипер 1981: Предраг Пипер, "О типовима квантификатора у српскохрватском језику", у: *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 11/2, Београд, 93-105.

Петровић 1990: Гајо Петровић, *Логика*, Школска књига, Загреб.

Прешић 1979: Marica Prešić, Slaviša Prešić, *Uvod u matematičku logiku*, Matematički institut, Beograd.

Рашковић, Икодиновић: Миодраг Рашковић, Небојша Икодиновић, *Приче о малим и великим бројевима, о бројању, мерењу, закључивању...*, Математички институт САНУ, Друштво математичара Србије, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, у штампи.

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.

Шарић 2002: Ljiljana Šarić, *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.

SYNTACTIC NEGATION IN THE LIGHT OF MATHEMATIC AND LOGIC NEGATION

Summary

This paper clarifies basic terms of syntactic negation - a multiple negation, in the first place- from the perspective of its correlation to negation in mathematics and logics, that syntactic negation shares certain common properties with. The starting point defines negation according to Aristotelian logics, but another perspective is offered as well, the intuitive one. Carefully selected and relevant examples are used to demonstrate congruence and multiplication of negatives in Serbian language.

Jelena Petković

DIREKSIONI ADVERBIJALI U MODALNIM ISKAZIMA BEZ GLAGOLSKIH DOPUNA

Predmet rada predstavljaju konstrukcije sa direkcionim adverbijalima u srpskom jeziku u kojima se modalni glagol javlja bez inače obavezne glagolske dopune. Generativna literatura opisuje ovu strukturu u nekoliko evropskih jezika i identifikuje sintaksičke kriterijume neophodne za njenu gramatičnost (modalni glagol u funkcijskom domenu klauze, φ -obeležja). Praveći razliku između modalnih glagola (koje karakteriše specifična semantika i morfosintaksa) i glagola koje karakteriše samo modalna semantika, analiziramo datu strukturu sa obe vrste glagola u srpskom jeziku i definišemo dva tipa uslova nužna za kvalifikaciju direkcionog adverbijala u odsustvu dopunskog glagola: (a) semantički (neepistemička modalna osnova); i (b) formalni (specifična svojstva modalne reči kao pridruživača padeža).

Ključne reči: modalnost, modalni glagoli, direkciono adverbijali

1. Uvod

U radu analiziramo modalne konstrukcije sa direkcionim adverbijalima, ilustrovane u primerima (1–3), u kojima se modalni glagol javlja bez inače obavezne glagolske dopune:

- (1) Moram u školu.
- (2) Ne smeš na žurku.
- (3) Kad napunim 18 godina, moći ću na more sâm.

Dok se u domaćoj literaturi ova struktura pominje usputno, kao jezičkom upotrebom ustaljen eliptični idiom (Batistić 1983), generativna literatura, koja beleži identičnu konstrukciju u nekoliko dijalekata nemačkog (van Riemsdijk 2002, 2003), srednjem engleskom (Gergel 2004) i slovenačkom (Marušić&Žaucer 2005), odbacuje ovu mogućnost, zastupajući stanovište da rečenice poput (1–3) sadrže u podležnoj sintaksičkoj strukturi apstraktni glagol *IČI* sa značenjem kretanja uopšte i da je upravo ovaj glagol zadužen za kvalifikaciju direkcionog adverbijala u odsustvu leksičkog glagola *ići*.

Nezavisno od toga za koji se od pomenutih pristupa opredelimo, nameće nam se sledeće pitanje: šta je to što konstrukciju modal+adv_[+DIR] čini gramatički prihvatljivom? Ako su rečenice (1–3) primeri elipse, šta je to što u konstrukciji omogućuje elidovanje leksičkog glagola *ići*? Ako su, s druge strane, rečenice (1–3) primeri upotrebe apstraktnog glagola *IČI*, šta je to što ovom glagolu omogućuje da bude generisan u podležnoj strukturi? Ostajući neutralni po pitanju eliptične/neeliptične analize, mi ćemo u ovom radu pokušati da definišemo kriterijume koji pomenutu konstrukciju čine mogućom u srpskom jeziku. U isto vreme, preispitaćemo kriterijume koji se u dostupnoj literaturi

smatraju odgovornim za gramatičnost konstrukcije modal+adv_[+DIR] i predložiti da je za njeno postojanje nužno sadejstvo čisto lingvistički kodiranih informacija i specifičnog načina konceptualizacije sveta koji govornici opisuju koristeći datu konstrukciju.

2. Specifičnosti konstrukcije modal+adv_[+DIR]

Prva specifičnost konstrukcije modal+adv_[+DIR], a koju van Riemsdijk (2002, 2003) i Marušić i Žaucer (2005) koriste kao argument u prilog neeliptičnoj analizi, potiče od same prirode elipse u prirodnom jeziku. Elipsa zahteva poštovanje uslova identičnosti, tj. elidovani izrazi, baš kao i anafore, moraju u rečenici ili lingvističkom kontekstu imati antecedente koji su im sintaksički/semantički identični (4), a u slučaju tzv. situacione elipse, sâm čin izvođenja neke radnje funkcioniše kao antecedent nedostajućem izrazu (5):

- (4) A: Šta si polagala? – B: Lingvističke discipline.
(5) (*A uštira B za podlakticu*) A: Boli, zar ne?

Ako napred navedene uslove indentičnosti primenimo na konstrukciju koju analiziramo, primećujemo da ni lingvistički ni situacioni kontekst nije nužan za kvalifikaciju direkcionog adverbijala u odsustvu glagola *ići*, što je ilustrovano primerima (6–9):

- (6) (*Maja i Ana pričaju već dva sata telefonom o VP-elipsi. Ana baca pogled na sat.*) Uh, već je pet sati. Nastavićemo sa pričom neki drugi put. Sada **moram na fakultet/u školu/na posao/na koncert/do mame/u obdanište po dete.**
- (7) (*Nina priča o tome šta voli da radi u slobodno vreme. Pomenula je da voli da čita, da pliva, da se brine o svom psu.*) A volim i žurke, samo **na njih ne smem/ne mogu sama**, tata mi ne dozvoljava, zato uvek moram da vodim stariju sestru sa sobom.
- (8) (*Marina priča o svom petogodišnjem sinu Đorđu, koga uči nekim navikama. Kaže kako Đorđe sâm namešta svoj krevet, sprema sâm sebi doručak, pa dodaje:*) A **hoće i u prodavnicu** da nam kupi hleb i mleko, ali prvo moram da ga lepo zamolim. Uz to, **ume sâm i do bake**, naročito ako mu ona ispeče kolače, tada otrči.
- (9) (*Marko i Anđa provode poslednje minute sa prijateljima kod kojih su u poseti nekoliko dana. Danas se vraćaju kući.*) E, dragi naši, dosta je bilo priče. **Sad nam valja na stanicu** ako ne mislimo da zakasnimo na autobus.

Druga osobenost konstrukcije modal+adv_[+DIR], takođe pomenuta kod Marušića i Žaucera (2005) kao argument protiv eliptične analize, zasniva se na negramatičnosti rečenica koje sadrže kombinaciju modal+lokativni adverbijal (10–11) ili kombinaciju modal+objekatska np/dp (12–13). Drugim rečima, nijedan glagol, osim glagola *ići*, ne može u odsustvu odgovarajućeg konteksta biti izostavljen iz modalne rečenice a da to ne dovede do njene neprihvatljivosti:

- (10) Moram [_{ADV+DIR} u školu]. / * [_{ADV+LOC} u školi].

- (11) Ne smeš [_{ADV+DIR} na žurku]. / * [_{ADV+LOC} na žurci].
 (12) Moram * [_{NP} lutku].
 (13) Ne smeš * [_{NP} lutku]

Poslednju, treću specifičnost konstrukcije modal+adv_[+DIR] ilustrujemo primerom (14), koji ukazuje na to da, u odsustvu glagola *ići*, adverbijal može upućivati samo na ciljnu, ne i polaznu tačku kretanja. Ovo svojstvo suprotstavlja konstrukciju modal+adv_[+DIR] nemodalizovanim primerima situacione elipse u (15) i (16), u kojima se adverbijal može upotrebiti bilo u značenju polazne tačke (16) bilo u značenju ciljne tačke (15):

- (14) *Moram iz škole.
 (15) A: Kuda? – B: U školu.
 (16) A: Odakle? – B: Iz škole.

Da bismo pristupili analizi pomenutih specifičnosti, u tekstu koji sledi najpre ćemo definisati kategoriju *modalni glagol* i izdvojiti glagole u srpskom jeziku koji se koriste za izražavanje modalnih pojmova.

3. Modalni glagoli i glagoli modalnog značenja u srpskom jeziku

Modalnim glagolima pristupamo sa stanovišta formalne semantike u kojoj se oni standardno tretiraju kao restriktivni kvantifikatori nad mogućim svetovima. Takođe, sledeći teoriju o modalnosti Kracerove (Kratzer 1981, 1991), pretpostavljamo da značenjski prikaz svake modalne rečenice sadrži bar dva semantička parametra: modalni glagol i *modalnu osnovu*. Kracerova, naime, smatra da sposobnost modalnog glagola da izrazi širok raspon različitih, često nesrodnih, modalnih pojmova nije posledica njegove inherentne višeznačnosti, već je, u tumačenju von Fintela (von Fintel 2000), rezultat zasićenja monosemičnog modalnog glagola kontekstualno dostupnim propozicijama-mogućim svetovima koje sačinjavaju ono što Kracerova naziva *modalnom osnovom*. Ovo, zapravo, znači da su modalni glagoli u leksikonu predstavljeni kao semantički jednoznačne jedinice (semantička informacija koju sadrže obuhvata samo pojam nužnosti/mogućnosti), a da su modalni pojmovi koje ovi glagoli izražavaju kompleksni, tj. dobijeni interakcijom pojma nužnosti/mogućnosti sa modalnom osnovom.¹

Sledeći ovaj pristup, pod modalnim glagolima podrazumevaćemo one glagole koji ne leksikalizuju modalnu osnovu, tj. moguće svetove u odnosu na koje se komplement modala tumači kao nužan/moguć. Ovde ćemo svrstati sledeće glagole: *morati*, *moći*, *smeti*, *trebati*, *hteti* i *umeti* (kao u primeru *Ume/*

¹ Ovo, međutim, ne znači da se svaki modalni glagol može kombinovati sa bilo kojom modalnom osnovom (epistemičkom ili nekom od okolnosnih (engl. *circumstantial*): deontičkom, buletičkom, itd.). Na primer, modalni glagol *smeti* u srpskom jeziku nikada ne bira epistemičke svetove i čini se da je „predodređen“ za interpretaciju unutar okolnosnih (deontičkih) svetova. Ovo bi moglo značiti da, pored toga što kodiraju pojam nužnosti/mogućnosti, modali, kao deo svog leksičkog unosa, nose i dodatna „selektivna“ obeležja o tipu modalne osnove koju biraju (±epistemička), kao što, na primer, glagoli punog značenja sadrže informaciju o vrsti tematskih uloga koje mogu da pridruže svojim argumentima.

Hoće ovde da pada kiša četiri dana neprestano), valjati i imati (kao u primeru *Ima da pojedješ sve što sam ti spremila!*).

U posebnu grupu izdvojićemo glagole koji izražavaju modalne pojmove, ali nisu modali u strogom značenju tog termina, zato što, za razliku od pravih modala, leksikalizuju tip modalne osnove/mogućih svetova u odnosu na koju/e se njihov komplement tumači. U ovu grupu glagola uvrstićemo tzv. glagole pozicioniranih stavova (pro-glagoli) poput *verovati*, *sumnjati*, *pretpostaviti*, *smatrati*, *želeti*, deziderativnog *hteti*, itd.

Zbog potreba analize u sledećem odeljku, napred izdvojene modalne glagole podelićemo na osnovu morfosintaksičkog kriterijuma u dve grupe: (A) *kongruirajuće modale* (*morati*, *moći*, *smeti*, *hteti* i *umeti*) koji se sa svojim sintaksičkim subjektom, a logičkim subjektom dopunskog glagola (u ovom slučaju glagola *ići*), slažu u licu, broju i rodu (φ -obeležja), što je ilustrovano primerima (17–21); i (B) *nekongruirajuće modale* (*trebati*, *valjati* i *imati*) koji za sintaksički subjekt imaju nultu ekspletivnu zamenicu (*pro_{expl}*) i, time, fiksna φ -obeležja trećeg lica jednine srednjeg roda, nezavisna od φ -obeležja logičkog subjekta glagolske dopune, što je predstavljeno u primerima (22–24):²

- (17) **Ti** moraš da **ti** ideš u školu.
 (18) **Ti** možeš da **ti** ideš u školu.
 (19) **Ti** smeš da **ti** ideš u školu.
 (20) **Mi** hoćemo da **mi** idemo u školu.
 (21) **Mi** umemo i **sâmi** da **mi** idemo u školu.
 (22) *pro_{expl}* Treba da *pro_{2SG}* ideš ponovo u školu.
 (23) *pro_{expl}* Ima da *pro_{2SG}* ideš ponovo u školu.
 (24) *pro_{expl}* Valja da *pro_{2SG}* ideš ponovo u školu.

U tekstu koji sledi, analiziraćemo napred izdvojene glagole u konstrukciji modal+adv_[+DIR] i pokušaćemo da definišemo uslove koji je u srpskom jeziku čine mogućom.

4. Kriterijumi za gramatičnost konstrukcije modal+adv_[+DIR]

4.1. Konstrukcije sa modalnim glagolima

Henk van Riemsdijk (2002, 2003) predlaže semantičko-strukturalni kriterijum po kojem apstraktni glagol *İÇI*, a time i direkcionni adverbijal, može biti kvalifikovan nekim elementom koji se nalazi u funkcijskom domenu klauze, i to onim koji je u funkciji modalnosti. Marušić i Žaucer (2005), međutim, smatraju da modalni status elementa koji kvalifikuje apstraktni glagol *İÇI* nije presudan, već da odlučujuću ulogu igraju φ -obeležja na kvalifikujućem glagolu.

2 Nekongruirajući glagol *imati*, za razliku od glagola *trebati* i *valjati*, može imati varijabilna φ -obeležja, ali samo u pasivnim rečenicama kada mu je sintaksički subjekt objekt dopunskog glagola (*Oni se imaju smatrati izdajicama roda svoga* nasuprot negramatičnom **Oni se trebaju/valjaju smatrati izdajicama roda svoga.*). Ova osobina glagola *imati* nije od značaja za naše izlaganje, jer se kriterijum kongruencije koji ovde primenjujemo zasniva na (ne)kongruenciji modala sa logičkim subjektom dopunskog glagola.

Primenjena u srpskom jeziku (25–32), ova dva kriterijuma daju sledeće rezultate. Niti je kriterijum modalnosti dovoljan za kvalifikaciju direkcionog adverbijala, jer kombinacija nekongruirajući modal+adv_[+DIR] u (30–32) rezultira neprihvatljivim rečenicama, niti je kriterijum φ -obeležja nužan, jer je nekongruirajući modal *valjati* u (33) u potpunosti prihvatljiv u analiziranoj konstrukciji:

- (25) Moram u školu.
- (26) Mogu u školu.
- (27) Smem u školu.
- (28) Hoću i sama u školu.
- (29) Umem i sama u školu.
- (30) *Treba ponovo u školu.
- (31) *Ima ponovo u školu.
- (32) ??* Valja ponovo u školu.
- (33) Valja meni ponovo u školu.

Naše je stanovište da je kontrast između primera (32) i (33) ključan za identifikaciju kriterijuma koji konstrukciju modal+adv_[+DIR] čine mogućom u srpskom jeziku. Šta je to što glagol *valjati* čini tako specifičnim? S jedne strane, njegova φ -obeležja nezavisna su od φ -obeležja logičkog subjekta nedostajućeg glagola *ići*, što glagol *valjati* svrstava u grupu nekongruirajućih modala. S druge strane, *valjati* deli jednu osobinu sa kongruirajućim modalima, a to je svojstvo pridruživanja padeža onoj NP/DP koja, u ovom slučaju anaforično, upućuje na vršioca radnje kretanja. U primeru (33), dativna zamenica *meni*, kao podležni objekt glagola *valjati*, koreferencijalna je sa logičkim subjektom dopunskog glagola, kao što se može videti u punom obliku rečenice u (34):

- (34) Valja **meni** da *pro*_{1SG} idem ponovo u školu.

Iz ovoga sledi da sposobnost direkcionog adverbijala da se nađe u modalnim rečenicama bez dopunskog glagola *ići* zavisi od svojstva modalnog glagola da pridružuje padež logičkom subjektu glagola *ići* (slučaj kongruirajućih modala) ili onoj NP/DP koja je u datoj strukturi koreferencijalna sa tim subjektom (slučaj nekongruirajućeg *valjati*).

4.2. Konstrukcije sa *pro*-glagolima i glagolskim klitikama

Našu analizu proširićemo sada na glagolske klitike i *pro*-glagole. Iako su sve glagolske klitike u srpskom jeziku pridruživači padeža, samo one klitike koje imaju modalni ili dvojni modalno-temporalni status mogu učestvovati u konstrukciji modal+adv_[+DIR] (35), dok to nije slučaj sa isključivo temporalnim klitikama (36).

- (35) Ja bih/ću u školu.
- (36) *Ja sam išla u školu.

Među *pro*-glagolima takođe nailazimo na podelu. Primer (37) pokazuje da *pro*-glagoli koji leksikalizuju epistemičku modalnu osnovu ne mogu graditi

konstrukciju modal+adv_[+DIR], dok je ova mogućnost prisutna kod pro-glagola koji leksikalizuju neku od neepistemičkih modalnih osnova (38):

- (37) *Verujem/Pretpostavljam/Sumnjam da SUBJEKT u školu.
(38) Želim/Hoću u školu.

Ova zapažanja u skladu su sa modalnim značenjima svih do sada pomenutih primera sa modalnim glagolima i glagolskim klitikama, jer ni u jednom od primera modalni element nema epistemičku interpretaciju.

Možemo, dakle, zaključiti da je konstrukcija modal+adv_[+DIR] u srpskom jeziku proizvod udruženog dejstva dvaju kriterijuma: *semantičkog*, koji nalaže da modalni element, bio on modalni glagol, pro-glagol ili glagolska klitika, mora imati (kontekstualno dostupnu ili leksikalizovanu) neepistemičku modalnu osnovu, i *formalnog*, koji zahteva da takav modalni element bude pridruživač padeža logičkom subjektu izostavljenog dopunskog glagola (slučaj kongruirajućih modala) ili onoj NP/DP koja je u datoj strukturi koreferencijalna sa tim subjektom (slučaj nekongruirajućih modala).

5. Značaj semantičkog kriterijuma

Kriterijum neepistemičke modalne osnove, kontekstualno dostupne ili leksikalizovane, garantuje da komplement modalnog glagola, glagolske klitike ili pro-glagola neće imati status propozicije (mogućeg sveta/situacije), već status svojstva (nekog tipa događaja ili stanja).³ Ovo lako proveravamo primenom standardnog testa za propozicionalnost (Thomason&Stalnaker 1973):

- (39) *Propozicija* da on ide na žurku večeras je nužno/moguće/verovatno istinita.
(40) *Propozicija da on ide na žurku večeras je obavezna / dozvoljena / zabranjena / poželjna.
(41) *Radnja* odlaska na žurku, čiji je agens Petar, je obavezna / dozvoljena / zabranjena / poželjna.

Semantičko-ontološki status komplementa neepistemički interpretiranog modalnog elementa naročito je značajan pri razmatranju imperativa, koji, kao i komplementi neepistemičkih modala, pro-glagola i glagolskih klitika, ne pripadaju kategoriji propozicija. Ako se uz to složimo sa novijim semantičkim pristupima imperativima, po kojima su oni implicitno modalni iskazi koji sadrže nultu varijantu deontičkog modala (Han 1998, 1999, Schwager 2005, Grosz 2009, *inter alia*), očigledne paralele između konstrukcije modal+adv_[+DIR] i imperativa u (42) i (43) nije teško objasniti:

- (42) Kući! / U školu! / Napolje!
(43) *U kući! / *Na žurci! / *Kod kuće!

3 Za analizu deontičkih modala kao operatora nad radnjama videti Jackendoff (1999) i Portner (2007, 2009).

6. O mogućnosti primene jedne analize

Kriterijumi koje smo u prethodnom tekstu izdvojili kao nužne za kvalifikaciju direkcionog adverbijala u modalnim rečenicama bez dopunskog glagola *ići* daju odgovor na pitanje koji lingvistički parametri u srpskom jeziku čine konstrukciju modal+adv_[+DIR] gramatički prihvatljivom. Ipak, ovi kriterijumi ne mogu da objasne neke od specifičnosti konstrukcije modal+adv_[+DIR] koje smo izdvojili u Odeljku 2. Zašto se, na primer, nijedan glagol osim glagola *ići* ne može izostaviti iz modalne konstrukcije ili imati apstraktnu realizaciju? Takođe, zašto adverbijal, kako u modalizovanim rečenicama tako i u bezglagolskim imperativima, označava samo tačku *KA* kojoj se krećemo a ne i tačku *OD* koje se krećemo? Odgovori na ova pitanja sigurno se ne mogu tražiti među isključivo lingvistički kodiranim informacijama analizirane konstrukcije. Mi ćemo predložiti jedno rešenje koje uzima u obzir dva u filozofiji uma dobro poznata tipa rasuđivanja (teorijsko i praktično) i čijoj je jezičkoj manifestaciji Serl (Searle 1979, 1983, 2001, 2005, *inter alia*) posvetio gotovo čitav svoj opus.

U najkraćem, *teorijsko rasuđivanje* leži u osnovi verovanja, sumnji ili pretpostavki i, kao takvo, podrazumeva rasuđivanje o *propozicijama* jer se tiče onoga što jeste, bilo je ili će biti slučaj u svetu o kojem se rasuđuje. S druge strane, *praktično rasuđivanje* leži u osnovi želja, obaveza ili obećanja, te podrazumeva rasuđivanje o *radnjama*, jer se tiče toga kakav bismo želeli da svet bude ili šta nam je u tom svetu činiti. Ova razlika između teorijskog i praktičnog rasuđivanja, smatra Serl, odražava se i u jeziku kojim izražavamo verovanja, sumnje, želje, obaveze, dozvole ili obećanja. Tako se za sadržaje verovanja, sumnji ili pretpostavki, budući da su propozicionog tipa, može reći da su istiniti ili ne, u zavisnosti od toga da li iskazani sadržaj odgovara stanju stvari u svetu ili ne. S druge strane, sadržaji želja ili obaveza, koji nisu propozicionog tipa, nisu ni istiniti ni neistiniti, jer stanja stvari na koje ovi sadržaji upućuju tek treba da dostignu tačku u kojoj se za njih može reći da odgovaraju ili ne odgovaraju stanju stvari u svetu. Ove ćemo razlike dalje interpretirati na sledeći način. Kod *teorijskog rasuđivanja*, subjekt koji rasuđuje konceptualizuje svet kao *uramljenu sliku* u kojoj "vidi" da određeno stanje stvari postoji, je postojalo ili će postojati s obzirom na ono u šta veruje, sumnja, pretpostavlja ili se nada, dok kod *praktičnog rasuđivanja*, subjekt konceptualizuje određeno stanje stvari kao *cilj* koji svojim delovanjem tek treba da dostigne kako bi dato obavezno, poželjno ili obećano stanje stvari postojalo u svetu (Miletić 2007).⁴

Kako se ova zapažanja mogu primeniti u našoj analizi konstrukcije modal+adv_[+DIR]? Ako se složimo sa tim da sadržaj imperativne rečenice i komplementa neepistemičkog modalnog elementa (modalnog glagola, proglagola, glagolske klitike) bude shvaćen kao stanje stvari *KA* kome se subjekt

4 Otuda se temporalna interpretacija komplemenata neepistemičkih modalnih glagola, nepropozicionih komplemenata pro-glagola (*želeti*, *hteti*) i nepropozicionih DA-komplemenata modalnih glagolskih klitika (*bih/bi/bismo...*, *ću/ćeš/će ...*) gotovo po pravilu odnosi na budućnost. Nasuprot tome, komplementi epistemičkih modala i pro-glagola koji leksikalizuju epistemičke svetove iskazuju čitav raspon različitih temporalnih interpretacija.

kreće (cilj), onda će direkcionni adverbijal koji u tom komplementu/imperativu upućuje na fizičku tačku KA kojoj se subjekt kreće (cilj) biti u potpunosti kompatibilan sa konceptualizacijom komplementa/imperativa kao cilja. Moguće je onda da je značenje cilj unutar entiteta koji i sâm označava cilj dovoljno za izostanak elementa koji označava radnju kretanja. Nasuprot tome, adverbijal koji upućuje na tačku OD koje se krećemo (polazište) suprotan je po značenju komplementu/imperativu-cilju, te se radnja kojom u komplementu/imperativu izražavamo kretanje mora lingvistički artikulirati. Na sličan način, lokativno značenje adverbijala nekompatibilno je sa konceptualizacijom komplementa i imperativa kao cilja, pa se kopula ili glagol koji upućuje na način pozicioniranja (sedenje, stajanje, sadržavanje) takođe ne može izostaviti. Ovakvo objašnjenje specifičnosti konstrukcije modal+adv_[+DIR] sigurno nije ni nemoguće ni neverovatno, ali ga je svakako neophodno potvrditi na obimnijem empirijskom materijalu.

Literatura

- Batistić, T. 1983. O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola MORATI i MOĆI. *Južnoslovenski filolog* XXXIX, 99–111.
- Gergel, R. 2004. Short-Distance Reanalysis of Middle English Modals: Evidence from Ellipsis. *Studia Linguistica* 58, 53–87.
- Grosz, P. 2009. German Particles, Modality, and the Semantics of Imperatives. To appear in *The Proceedings of NELS 39*.
- Han, C.-H. 1998. *The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in Universal Grammar*. Doctoral Dissertation. University of Pennsylvania.
- Han, C.-H. 1999. Deontic Modality, Lexical Aspect and the Semantics of Imperatives. In: *Linguistics in Morning Calm* 4. Seoul: Hanshin Publications.
- Jackendoff, R. 1999. The Natural Logic of Rights and Obligations. In R. Jackendoff, P. Bloom and K. Wynn (eds.) *Language, Logic, and Concepts*. Cambridge, MA.: MIT Press, 67–95.
- Kratzer, A. 1981. The Notional Category of Modality. In H. J. Eikmeyer and H. Reiser (eds.) *Words, Worlds, and Contexts: New Approaches in Word Semantics*. New York/Berlin: Walter de Gruyter, 38–74.
- Kratzer, A. 1991. Modality. In A. von Stechow and D. Wunderlich (eds.) *Semantics: An International Handbook of Contemporary Research*. New York/Berlin: Walter de Gruyter, 639–650.
- Marušić, L. and R. Žaucer. 2005. On Phonologically Null Verbs: GO and beyond. *Proceedings of ConSOLE XIII*, 231–248.
- Miletić, S. 2007. Deontic Modality at the Semantic-Conceptual Level. Paper presented at *The Third International Conference on Modality in English*. Thessaloniki, Greece, May 4–6, 2007.
- Portner, P. 2007. Imperatives and Modals. *Natural Language Semantics* 15, 351–383.
- Portner, P. 2009. *Modality*. Oxford: Oxford University Press..
- Schwager, M. 2005. *Interpreting Imperatives*. Doctoral Dissertation. University of Frankfurt.

- Searle, J. R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. 1979. *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. 1983. *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. 2001. *Rationality in Action*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Searle, J. R. 2005. Desire, Deliberation, and Action. In D. Vanderveken (ed.) *Logic, Thought and Action*. Dordrecht: Springer, 49–78.
- Thomason, R.H. and R. Stalnaker. 1973. A Semantic Theory of Adverbs. *Linguistic Inquiry* 4, 195–220.
- van Riemsdijk, H. 2002. The Unbearable Lightness of GOing. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 5, 143–196.
- van Riemsdijk, H. 2003. The Morphology of Nothingness: Some Properties of Elliptic Verbs. Ms. Tilburg University.
- von Stechow, K. 2000. Lecture Notes on Intensional Semantics. Ms. MIT.

DIRECTIONAL ADVERBIALS IN V-LESS MODAL SENTENCES

Summary

Structures with directional adverbials in Serbian are discussed in which the modal verb does not require an otherwise obligatory verbal complement. Within the generative framework, this structure has been extensively described in several European languages, and syntactic criteria have been offered to account for its grammaticality (overt morphology on the modal posited in the functional layer of the clause). Distinguishing between modal verbs proper (modal semantics, modal verbs' specific morphosyntax) and verbs exhibiting a modal semantics only, we analyse the structure with both verb types in Serbian and define two conditions necessary for the licensing of directional adverbials in the absence of the overt verb *ići*: (a) semantic (nonepistemic modal base); and (b) formal (specific case-assigning properties of the modal).

Sanja Milenić

АДЈЕКТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ КОЈИ И ПОКАЗНИМ ДЕТЕРМИНАТОРОМ У АНТЕЦЕДЕНТУ

Иако је рестриктивност/нерестриктивност адјективне реченице резултат узајамног односа више различитих чинилаца, ипак је могуће по важности издвојити улогу формалног конституента антецедентове синтагме – детерминатора. Рад представља анализу начина на који показни детерминатори доприносе рестриктивности или нерестриктивности адјективне реченице с релативизатором *који*.

Кључне речи: адјективна реченица, детерминатор, антецедент рестриктивност, нерестриктивност, анафора, катафора

1. Увод

1.1. О природи адјективних реченица Михајло Стевановић ће рећи да се „оне најчешће односе на облике самосталних речи“, и „као атрибути, одређују раније неодређене“ или „као апозиција, већ одређене појмове“ (Стевановић 1991: 851).

1.2. Међутим „односна реченица и кад је одредба именице – а то није увек – не може се сматрати атрибутом ни онда када заузима позицију атрибута. То би се могло признати једино самом релативизатору.“ Дакле „релативизатор има и улогу прономинализатора и у тој улози својом анафорском асоцијативношћу обавља идентификацију агенса“ (Симић 2002: 1030).

1.3. Милош Ковачевић (1998: 223) опрезније разматра однос релативних реченица и атрибута, радије истиче присупстантивну позицију адјективних реченица и говори о нерашчлањености и рашчлањености релативних реченица уместо о атрибутском и апозицијском карактеру ових јединица.

1.4. Према структурно-семантичком критеријуму све адјективне реченице са својом основном реченицом чине зависносложену реченицу нерашчлањеног типа. Значи, адјективна реченица се увек односи на један део основне реченице који је најчешће изражен супстантивном категоријом речи.

2. Рестриктивност и нерестриктивност адјективне реченице

2.1. Најбитнија разлика између адјективних реченица везана је за њихов семантички статус који проистиче из међуодноса антецедента и за-

висне реченице. Тако разликујемо рестриктивне и нерестриктивне зависне реченице⁵.

2.1.1. Тако је у литератури (Кордић 1995: 25–28) истакнуто да рестриктивност подразумева сужавање појма именованог супстантивним антецедентом. Рестриктивна реченица, заправо, идентификује семантички неиндивидуализован појам означен именицом. Кад се то пренесе на логички план који се може пратити преко односа семантичког обима именице и релативне заменице којом почиње адјективна реченица, онда се види да код рестриктивне реченице никад нема подударности у семантичком опсегу именице и релативне заменице. По опсегу је релативна заменица увек ужа од именице, тако да она захвата само део именичког појма.

2.1.2. Код нерестриктивних зависних реченица семантички опсег релативне заменице и супстантивног антецедента је увек исти. То значи да релативна заменица редуплицира или понавља целу семантички корелативну именицу па самим тим адјективна реченица има нерестриктивни карактер, она не идентификује именички појам, него износи неки накнадни податак о већ идентификованом именичком појму.

2.2. Критеријуми по којима је подела на рестриктивне и нерестриктивне адјективне реченице вршена везани су за одређеност или неодређеност антецедента, а на одређеност или неодређеност антецедента у првом реду утиче синтагматски контекст.

2.2.1. Овај рад бави се улогом формалног конституента антецедентове синтагме, тј. улогом детерминатора у остваривању адјективне реченице као рестриктивне, односно као нерестриктивне. Анализом су обухваћене само адјективне реченице с показним детерминатором и с релативизатором *који*. Анализа се врши на корпусу који обухвата књижевноуметнички, научни и публицистички стил са циљем да се покаже да је фреквентност ових реченица велика у свим наведеним стиливима.

2.2.2. У раду се полази од чињенице да адјективна реченица има нерестриктивни карактер уколико је именица праћена анафорски⁶ употребљеном заменицом као атрибутом. Уколико је, пак, именица праћена

5 У литератури се користи неколико различитих термина за означавање ових двају типова атрибута, па тиме и адјективних реченица: термине рестриктивни и нерестриктивни користе: нпр. Прањковић (1986: 15; 1993: 96), Ковачевић (1988а: 82), Мразовић и Вукадиновић (1990: 554 – 556), Поповић (1992: 33); термине атрибутни / апозитивни користе: нпр. Дмитриев (1961 – 62: 360 – 364), Станојичић и Поповић и Мицић (1989: 299), Стевановић (1991: 52); термине одредбени / допунски користе нпр. Дмитриев (1961 – 62: 364), Грицкат (1975: 220).

Зато је нерестриктивна зависна реченица, за разлику од рестриктивне, непосредни члан сложене синтагме. Док је рестриктивна реченица зависна и синтактички и семантички, нерестриктивна је само формално зависна реченица. За њу се истиче да нема синтаксички однос према свом антецеденту, те да на семантичком плану има улогу самосталне предикације, тј. може се рећи како „надређена реченица са својом нерестриктивном одредбом формира два израза“ (Ковачевић 1988: 47).

6 Анафорска функција је она која упућује на неки елемент који претходи датој језичкој јединици.

катафорски⁷ употребљеном заменицом као атрибутом адјективна реченица има рестриктивни карактер.

2.2.3. Разликовање рестриктивне и нерестриктивне реченице проверавамо тестом супституције релативизатора. Код нерестриктивних реченица релативизатор се може заменити именицом која је у антецеденту, тако да се сложена реченица може реорганизовати у две просте, а да се информација не измени. Код рестриктивних то је немогуће.

3. Детерминатор у антецеденту

3.1. У сербокроатистици детерминаторе у антецеденту помиње, на нивоу констатације, Михајло Стевановић и то показне заменице и заменицу *неки* као „корелативе уз управне речи“ (Стевановић 1991: 852). Детерминаторе у антецеденту највише је проучавала Снежана Кордић у својој студији *Релативне реченице* (1995: 72–108).

3.1.1. У детерминаторе се убрајају *показне, присвојне, неодређене, оишће* и *одричне* заменице као и реч *један*. Ови детерминатори се међусобно разликују по количини одређености коју својим сталним садржајем додају референцији именичког појма. То значи да поједини детерминатори функционишу као један од формалних знакова чије појављивање је повезано са рестриктивношћу или нерестриктивношћу адјективне реченице. Детерминатори одређују, детерминирају, начин (тип) референца; то су облици по форми слични заменицама, а по функцији и најчешће по дистрибуцији, најближи одређеном и неодређеном члану.

3.1.2. Да ли детерминатори доприносе рестриктивности или нерестриктивности адјективне реченице у анализи ће бити проверавано тако што ће се анулирати детерминатор у антецеденту и пратити да ли неприсуство детерминатора мења статус адјективне реченице.

4. Показни детерминатори

4.1. Показни детерминатори или указују директно на референта номиналне синтагме изван текста или упућују на део текста где се тај референт експлицитно одређује.

4.1.1. Показни детерминатор *овај* указује на некога или нешто у непосредној близини говорника односно упућује на део текста у близини синтагме којој *овај* припада. „Пошто близина подразумева одређеност то својство детерминатор *овај* придаје, као део свог сталног садржаја именичком појму“ (Кордић 1995: 80). Дакле, детерминатор *овај* тумачи се као анафора која упућује на већ споменуто реч. Зато се за показни детерминатор *овај* може рећи да доприноси нерестриктивности одредбе. Ову тврдњу доказују и примери из корпуса:

7 Катафорска функција је она која упућује на садржај текста који следи после дате језичке јединице.

Рабини нису одобравали ову пажњу, КОЈУ је њихов сународник покљонио хазарском речнику. (М. Павић, 93); На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци ове деце, КОЈА се одводе заувек. (И. Андрић, 23); Један посебан кривудаџи захват сабљом у знаку Овна показивао се на овом пртежу, КОЈИ омогућује излаз из кавеза или мреже. (М. Павић, 42); О детаљима везаним за овај нарочити ансамбал, КОЈИ ће у среду 4. фебруара увеличати Дан Велике дворане Коларца, у продукцији Центра за музику Коларчеве задужбине, више сазнајемо од Љубинка Лазића. (Данас, 4144, 2.02.2009, 23)

Издвојићемо један пример и подробније га анализирати:

Пример 1. На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци ове деце, КОЈА се одводе заувек. (И. Андрић, 23)

Овој реченици претходи следећа реченица:

Пример 1.а. На коњу су била два плетена сепата, као за воће, са сваке стране по један, и у сваки сепат стављен је по један дечак и са њим мали завежљај и колут пите, последње што носи из очинске куће. (И. Андрић, 22–23)

Када узмемо у обзир контекст примера 1. намеће се закључак да је детерминатор овај анафорски употребљен, тј. да упућује на елементе који претходе датом језичкој јединици.

Сада ћемо изоставити детерминатор овај (у примеру ове):

На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани, многи родитељи или рођаци деце КОЈА се одводе заувек.

Јасно је да је адјективна реченица сада рестриктивна, тј. да показни детерминатор овај доприноси нерестриктивности.

4.1.2. Показни детерминатор шај указује на некога или нешто у близини саговорника или на некога или нешто релативно близу говорнику. Наравно, исто важи и кад упућује на део у тексту. Упућивањем на нешто близу, детерминатор шај придодаје референту именичког појма одређеност. Зато адјективна реченица која следи у истој номиналној синтагми има улогу нерестриктивне одредбе.

Из ших сепата, КОЈИ су се једномерно клатили и шкрипали, вирила су свежа и преплашена лица уграбљених дечака. (И. Андрић, 22); У шим удубинама, КОЈЕ су округле а широке и дубоке као овећи чанци, задржи се још дуго после кише вода, као у каменим судовима. (И. Андрић, 15); Каган је презирао шу секту, КОЈА је припадала странци хазарске принцезе Атех. (М. Павић, 54); Дакле, шај човек, КОЈИ сања будног, не може се више пробудити и рећи нам шта је видео у сну. (М. Павић, 27); Неискрена и лажљива, чинила се да га страсно љуби, али шај плач, КОЈИМ је заливала своје пољубце, није више био горак. (М. Црњански, 66).

Да се и детерминатор **шај** може тумачити као анафора која упућује на већ споменућу језичку јединицу, доказ је контекст (пример 2.а.):

Пример 2. Неискрена и лажљива, чинила се да га страсно љуби, али **шај плач**, **КОИМ** је заливала своје пољубце, није више био горак. (М. Црњански, 66)

Пример 2. а. И тако јој се, кроз плач, чинио Вук Исакович и његова кожа и његове очи, уста, као неко биље и сазвежђе које није могла да заборави све док јој се, у мислима, не појави онакав какав је сад: кривоног, подбуо, и тежак, као буре. (М. Црњански, 66)

Изоставимо ли детерминатор **шај** (Неискрена и лажљива, чинила се да га страсно љуби, али **плач КОИМ** је заливала своје пољубце, није више био горак) видећемо да је адјективна реченица и у овом примеру рестриктивна.

4.1.2.1. Тако показни детерминатори **овај** и **шај** означавају одређеност у српском језику и убрајају се у средства која изрежавају уникатност референта. Они доприносе нерестриктивности, јер без ових детерминатора у антецеденту адјективна реченица је рестриктивна.

4.1.3. Показни детерминатор **онај** указује на некога или нешто удаљено и од говорника и од саговорника. Тако се може очекивати да ће адјективна реченица после антецедента са детерминатором **онај** кад се он користи за упућивање у тексту бити рестриктивна, јер удаљеност подразумева потребу за прецизнијим одређивањем. У корпусу могуће је издвојити велики број адјективних реченица са показним детерминатором **онај** у антецеденту. Неки од њих су:

У исто време почели су да стижу чиновници, ситни и крупни службеници са породицама и послугом, а за њима мајстори и вештаци за **оне послове и занате КОИХ** код нас **дотле није било**. (И. Андрић, 155); На овом месту лежи **онај читалац КОИ** неће никада отворити **ову књигу**. (М. Павић, 1); **Оном човеку КОИ** дође до краја пута, пут више и није потребан, па му се више и не даје. (М. Павић, 54); Налазио се управо поред **оне оград**е иза **КОЈЕ** је тог јутра свирао **младић**. (М. Павић, 76); Дубински ниво, будући апстрактнији подразумева, напротив, **оне односе КОИ** се не уочавају непосредно посматрањем оствареног језичког феномена. (М. Ивић, 10); Лексикон је **онај део базичне компоненте КОИ** је замишљен као скуп специфичних комплекса лексичких појединости. (М. Ивић, 12); У мени је и **она црта патриотизма КОЈА** ме учини нарочито **радосним** када сарађујем с нашим уметницима који нимало не заостају за светском музичком елитом. (Блиц, 4302, 2.02.2009, 20)

4.1.3.1. У наведеним примерима, реч **онај** је знак да ће се извршити одабирање подскупа референата на основу критеријума који доноси адјективна реченица. Тако **онај** катафорички упућује на адјективну реченицу као на одредбу која ће донети критеријум за одабирање референата. По томе се разликује од заменице **овај** и **шај**, које или указују на референта у ванјезичкој стварности, или се тумаче као анафоре које упућују на већ споменућу језичку јединицу. Након анафора долази нерестриктивна

адјективна реченица (видели смо да детерминатори *овај* и *тај* доприносе нерестриктивности), а након катафора долази рестриктивна адјективна реченица. Међутим, за детерминатор *онај* Снежана Кордић ће рећи да доприноси рестриктивности⁸. То би значило да је адјективна реченица без детерминатора *онај* у антецеденту у истом примеру – нерестриктивна. Наведени примери показују да након детерминатора *онај* у антецеденту следи рестриктивна реченица, тј. да детерминатор *онај* својом појачаном интонацијом наговештава да ће уследити рестриктивна одредба у облику адјективне реченице. Ако изузмемо детерминатор *онај*, адјективна реченица ће остати рестриктивна.

Пример 3: На овом месту лежи онај читалац КОЈИ неће никада отворити ову књигу. (М. Павић, 1)

Пример 3.а. На овом месту лежи читалац КОЈИ неће никада отворити ову књигу.

Дакле, непрецизно је тврдити да детерминатор *онај* доприноси рестриктивности, али је очигледно да ће након овог детерминатора најчешће уследити рестриктивна реченица.

4.1.3.2. Пошто је детерминатор *онај* у корпусу најчешћи, могуће је издвојити примере у којима над утицајем детерминатора преовладава утицај неког другог чиниоца.

Узгред буди речено, онај сандук књига, на *КОМЕ* почива добрим делом мудерисов глас учена човека, још је неисцрпен и непочитан. (И. Андрић, 237); На том месту никла је јагуруда, оно дивље грожђе, *КОЈЕ* се не продаје и не купује никад, јер је то грех. (М. Павић, 65); Оно „оловно ђуле“, *КОЈЕ* му је легло у груди кад је угледао црвен крст на руци аустријског војника и кроз сузе прочитао „царске речи“, није додуше ишчезло, али је постало малено као зрно са бројаница, тако да се са њим дало живети. (И. Андрић, 154).

У овим примерима знање о ванјезичкој стварности поништава семантику одабирања детерминатора *онај*. Овде *онај* не најављује одредбу која би издвојила подскуп референата именичког појма, већ *онај* упућује на свог јединог референта – на сандук књиџа, на дивље ѓрожђе, на оловно ђуле, али ови појмови нису помињани у непосредном контексту, већ је то тзв. шири контекст (пример 4.а. је 15 страна пре примера 4):

Пример 4. Оно „оловно ђуле“, *КОЈЕ* му је легло у груди кад је угледао црвен крст на руци аустријског војника и кроз сузе прочитао „царске речи“,

8 Занимљиво је да Снежана Кордић (1995: 85–86) у својој студији о релативним реченицама истиче да је семантика одабирања детерминатора *онај* толико јака да доводи у питање нерестриктивност релативне реченице и у ситуацији када је антецедент властита именица. У примеру којим ову тврдњу доказује антецедент је име народа (мноштва). Међутим, познато је да постоје и рестриктивне адјективне реченице уз властиту именицу која представља име народа, јер је адјективном реченицом могуће издвојити подскуп тог мноштва. Пример: Константин је довршио словенску азбуку и заједно с братом отишао у Моравску, међу *Словене КОЈЕ* је знао из свог завичаја (М. Павић, 82). Дакле, адјективна реченица је рестриктивна и без детерминатора *онај*.

није додуше ишчезло, али је постало малено као зрно са бројаница, тако да се са њим дало живети. (И. Андрић, 154)

Пример 4. а. Не боли га толико ухо колико оловно и горко ђуле које му је одједном, после читања „царских речи“, легло усред груди. (И. Андрић, 139)

Већ смо констатовали да након анафора следи нерестриktivна адјективна реченица. Нерестриktivности такође доприноси и број и садржај одредби унутар антецедента.

Дакле, адјективне реченице са показним детерминатором **онај** у антецеденту у примерима из корпуса најчешће су рестриktivне, али тој рестриktivности не доприноси сам детерминатор **онај**. Оне могу бити и нерестриktivне, али под условом да у антецеденту осим детерминатора постоје и други чиниоци који утичу на одређеност антецедента.

4.1.4. Показни детерминатори **овакав, шакав, онакав**, упућују на особину и квалитет некога/нечега у поређењу с неким / нечим. Ови детерминатори се ређе јављају у корпусу:

С шакавим људима КОЈИ нам допуштају да се разликујемо од њих и та разлика им не квари сан, обрачунаћемо се и ми и наши непријатељи удруженим снагама. (М. Павић, 46)

Детерминатор **шакав** у наведеном примеру појављујући се у антецеденту испред адјективне реченице, најављује да ће њеним садржајем бити изречено својство које је критеријум за издвајање подскупа референата. Зато се адјективна реченица тумачи као рестриktivна. Изоставићемо детерминатор **шакав** у наведеном примеру:

Пример 5. **С људима КОЈИ нам допуштају да се разликујемо од њих** и та разлика им не квари сан, обрачунаћемо се и ми и наши непријатељи удруженим снагама.

Јасно је да адјективна реченица остаје рестриktivна.

4.1.5. Показни детерминатори **оволики, шолоки, онолики**, који упућују на величину или количину некога/нечега у корпусу се ретко појављују испред релативизатора **КОЈИ**. Изузетак су примери:

Захвалан сам на **шолоком поштовању КОЈЕ** ми се указује, али мени је сасвим довољно да будем једноставно добар гитариста. (Блиц, 4302, 20); Дрхтао је од страха и заиста није могао да схвати шта се то десило и како се нашао одједном, везан и изубијан, овде на капији, у средишту пажње, пред **оволиким светом КОМЕ** трба сад да одговара. (И. Андрић, 99)

Анулирамо ли детерминатор у антецеденту видећемо да адјективна реченица остаје рестриktivна.

Пример 6. Захвалан сам на **поштовању КОЈЕ** ми се указује, али мени је сасвим довољно да будем једноставно добар гитариста.

Дакле, на рестриktivност/нерестриktivност адјективне реченице не утичу показни детерминатори који упућују на квалитет или количину некога/нечега, већ именица у антецеденту и друге одредбе у антецеденту.

5. Закључак

5.1. Иако је рестриктивност/нерестриктивност релативне реченице резултат узајамног односа више различитих чинилаца, међу којима и чиниоци прагматичке природе имају значајну улогу, ипак је могуће по важности издвојити улогу формалног конституента антецедентове синтагме – детерминатора.

5.2. Анализа примера у овом раду показала је да у великом броју случајева постоји повезаност између присутности појединог детерминатора у антецеденту и рестриктивности, односно нерестриктивности адјективне реченице. Поједини детерминатори који се одређују као анафоре које упућују на већ споменуту језичку јединицу утичу да се адјективна реченица која следи протумачи као нерестриктивна. То су показни детерминатори *овај* и *тај*. Да ови детерминатори доприносе нерестриктивности адјективне реченице, потврђују и примери у којима се адјективна реченица може тумачити и као рестриктивна и као нерестриктивна, док се без ових детерминатора у антецеденту тумачи само као рестриктивна.

5.3. Међутим, за показне детерминаторе *онај*, као и за показне детерминаторе који упућују на квалитет или количину некога/нечега не може се рећи да доприносе рестриктивности адјективне реченице која следи, јер је та адјективна реченица рестриктивна и без ових детерминатора у антецеденту. Зато је могуће закључити да ће после ових детерминатора у антецеденту најчешће уследити рестриктивна адјективна реченица, тј. да ови детерминатори наговештавају, чак истичу адјективну реченицу која следи као рестриктивну, јер ови детерминатори катафорички упућују на адјективну реченицу као на одредбу која ће донети критеријум за одабирање референата.

Извори:

Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Сабрана дела књ.1, Просвета, Београд, 1963.

Милорад Павић, *Хазарски речник*, Београд, Просвета, 1985.

Милош Црњански, *Сеобе I*, БИГЗ, Београд, 1987.

Милка Ивић, *Правци у лингвистици (2)*, Библиотека XX век, Београд, 2001.

Блиц – *Блиц*, дневне новине из Београда.

Данас – *Данас*, дневне новине из Београда.

Литература:

Грицкат 1967: Ирена Грицкат, «Релативно *КОЈЕ* и *ШТО*», Београд, *Наш језик*, 16/1–2, 32–48.

Дмитријев 1970: Петр Андрејевич Дмитријев, «Неке особености изражавања атрибутивних односа у српскохрватском језику», Београд, *Наш језик*, 5/16, 341–349.

- Ивић 1967: Милка Ивић, «Поводом реферата о релативним реченицама», *Славица*, 2/ 4, 343.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Рашка школа.
- Кордић 1995: Снежана Кордић, *Релативна реченица*, Знанствена библиотека Хрватског филолошког друштва 25, Загреб, Матица хрватска.
- Кристал 1998: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд, Нолит.
- Мразовић/Вукадиновић 1990: Павица Мразовић, Зора Вукадиновић, *Грамматика српскохрватског језика за старице*, Нови Сад, Сремски Карловци: Добра вест, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Прањковић 1986: Иво Прањковић, «КОЈИ и ШТО», Загреб, *Језик*, 34/1, 10–17.
- Симеон 1969: Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива I и II*, Загреб, Матица хрватска.
- Симић/Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса III-IV*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Станојчић 1989: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић и Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1991: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II (синтакса)*, Београд, Научна књига.

ADJECTIVAL CLAUSE WITH THE RELATIVE ELEMENT 'KOJI' AND THE DEMONSTRATIVE DETERMINERS IN THE ANTECEDENT

Summary

The paper represents an analysis of the way in which demonstrative determiners contribute to the non-restrictiveness of the adjectival clause with the relative element *koji*. The analysis showed that demonstrative determiners *ovaj* and *taj*, which are interpreted as anaphoric elements referring to an already mentioned word, contribute to the interpretation of the following adjectival clause as unrestrictive. Demonstrative determiner *onaj* and demonstrative determiners which denote a quantity or quality of something/someone are interpreted as cataphoric and they cannot be said to contribute to the restrictiveness since the adjectival clause remains restrictive even when they are omitted.

Tanja Rusimović

**СУСРЕТ СТАРОГ И НОВОГ У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**
(О рекцији и значењу глагола
***наста̀вѣиши/наста̀вљаваѣиши/наста̀вљаѣиши*)**

У раду је размотрена рекција и значење глагола *наста̀вѣиши / наста̀вљаваѣиши / наста̀вљаваѣиши* у *Охридском прологу* св. Николаја Велимировића, као делу православно-религијске садржине, писаном на савременом српском језику. Резултати су поређени са семантичким дескрипцијама ових глагола у описним речницима: једнотомном *Речнику српског језика* (РСЈ), шестотомном *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РС) и незавршеном, седамнаестотомном *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ). Нека од значења, окарактерисана као застарела у наведеним речницима, на нашем корпусу показала су се продуктивнијим од примарних, те сматрамо да се та значења у текстовима овакве и сличне садржине актуализују и престају да буду застарела. У томе видимо својеврстан сусрет старог и новог у савременом српском језику.

Кључне речи: наставити, настављати, рекција, сакрални стил, значење

0. У овом раду покушаћемо да наведемо примере глаголске рекције нетипичне за савремени српски језик. Користили смо материјал из сакралног стила, чије изучавање није уобичајено за нашу научну средину, али се последњих година примећује веће интересовање за интерференцију језика и религије, првенствено Православља. Ово интересовање започело је код нас деведесетих година XX века радовима проф. др Ксеније Кончаревић, редовног професора руског језика Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Њен рад на овом интердисциплинарном пољу истраживања крунисан је монографијом *Језик и православна духовност* [Кончаревић, 2006]. Сам пројекат оваквих истраживања ауторка именује исто тако и даје и библиографију радова из ове области (од 1997–2005) [в. Кончаревић 2006: 37–39]. Још једна монографија појавила се наредне, 2007. године [Бајић, 2007]. Тиме су постављени темељи истраживању односа између лингвистике и Православља. Данас се тематски блиским истраживањима придружују и други млади научници са својим објављеним радовима [в. нпр. Гочанин, 2007; Драгин, 2007], те сматрамо да за пројекат има све више заинтересованих српских филолога.

0. 1. У неким другим словенским земљама, нарочито Русији, такође је у току актуелизација дисциплине која се често назива и *џеолингвисти-*

ка. У славистици овај термин нарочито употребљава украјински филолог А. Гадомски, чијом заслугом ускоро треба да изађе и хрестоматија радова из области теолингвистике. Почетком 2007. године у Нижњем Новгороду у Русији одржан је научни скуп са општом темом „Церковь и проблемы современной коммуникации“. У једном од реферата са скупа предвиђа се, чак, преовладавање теоцентричног приступа филолошким истраживањима у будућности [Бугаева, 2007: 39–40].

0. 2. Ми смо се определили за ову врсту материјала из тог разлога што управо у њему могу да се очекују особености старог српског језика (пре свега рускоцрквенословенског и српскоцрквенословенског). С друге стране, управо у материјалу из овог стила може се очекивати и проналасити повратак неких особина старосрпског језика у савремени српски језик.

1. Примери су узети из једног од најчитанијих дела сакралног жанра — *Охридско̄ проло̄га* св. Владике Николаја Велимировића [в. нпр. једно од последњих издања — Манастир Лелић, 2007]. Св. владика Николај Велимировић (1880–1956) јесте један од најбољих и најпознатијих православних богослова не само XX века, него и уопште, и не само у Србији, него и у целом свету. Његова дела преводе се, такође, не само на језике православних народа, него и на друге, пошто је и за живота био проповедник познат широм света (нарочито су познате његове проповеди изговорене у Лондону). Од Другог светског рата живео је у Америци, где је и скончао. 1991. године мошти су му пренете у Србију, у манастир Лелић, где и данас почивају. Његова дела нису вредна само у богословском смислу, већ имају и велику уметничку вредност. Неки предавачи српског језика и књижевности у средњим школама укључили су поједина његова дела у наставне планове и програме, а дело *Охридски проло̄г* свакодневно чита већина верујућих Срба.

1. 1. Само дело је жанровски шаролико. Поред кратких житија святих, највећим делом преведених, за сваки дан у години св. владика написао је и лирске стихове, дидактичке текстове и тумачења. Конкретно: расуђивање, созерцање и беседу [детаљније о овом делу в. Бајић, 2008: 265]. Пошто је један велики део (житија), у ствари превод, сматрамо наш материјал репрезентативним и очекујемо појаву особина старосрпског језика.¹

2. Глаголи, са својим морфолошким и граматичким категоријама представљају комплексну врсту речи у српском језику. По свом односу према објекту радње они могу бити *прелазни* и *непрелазни*, а поред тога и *повраћени* [опширније в. нпр. Стевановић, 1979; Поповић—Станојчић, 1997; Танасић, 2005]. Ми ћемо се бавити рекцијом глагола [о рекцији в. нпр. Гортан-Премк, 1977; Деже, 1977; Лалевић, 1957; Павловић, 1962; Петровић—Дудић, 1989; Ружић, 2005а; Ружић 2005б; Стевановић, 1962]

1 Статистички подаци показују да је од 27 примера одабраних за нашу анализу, 17 (62,96 %) из житија святих, 5 (18,52 %) из песама, 2 (7,41 %) из расуђивања и 3 (11,11 %) из беседа.

који представљају видски пар: *наста̀вља̀йџи* (несвршени вид), *наста̀вља̀ва̀йџи* (несвршени вид, учестали глагол) и *наста̀вѝйџи* (свршени вид). Дати глаголи сматрају се обавезно-прелазним [Петровић—Дудић, 1989: 55].

2. 1. У савременом српском језику глаголи *наста̀вља̀йџи* и *наста̀вѝйџи* употребљавају се најчешће као фазни, јер указују на продужетак неке радње. Ово њихово значење потврђују најавторитетнији речници савременог српског језика: незавршени *Речник ср̀искохрва̀йског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (у даљем тексту РСАНУ), шестотомни *Речник ср̀искохрва̀йског књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РСМ) и најновији, једнотомни *Речник ср̀иског језика*, такође у издању Матице српске (у даљем тексту РСЈ).

2. 1. 1. Материјал из *Охридског џролога* показује да су глаголи *наста̀вља̀йџи* и *наста̀вѝйџи* само у неким случајевима фазни:

1) прошло време (перфект) глагола *наста̀вља̀йџи* + инфинитив глагола *џројоведати*:

Из Мисира се вратио у Грчку, где је **настављао** с великом ревношћу **проповедати** и људе Христу обраћати, без обзира на своју дубоку старост (18. октобар, житије).

2) свршено прошло време (аорист) глагола *наста̀вѝйџи* + именице *џуџи*, *џодвиг*, *џоњење*, *дело* у акузативу:

Вишњем Богу хвалу одадоше | Испод звезда пут свој **наставише** (23. фебруар, песма). Пресели се у Цариград, где у близини града **настави** свој подвиг (19. јули, житије). Тиридат потом **настави** гоњење хришћана у царству своме, и удари на један женски манастир (30. септембар, житије). Он **настави** дело славног претходника (28. октобар, песма). Близу цркве Влахерне у Цариграду направи себи колибу, и ту ... **настави** свој прекинути испоснички подвиг (8. децембар, житије).

3) садашње време глагола *наста̀вѝйџи* + инфинитив глагола *учиџи*, *саветџовати*:

Јован заћута и целу годину не проговори ни речи, док га браћа не умолише да проговори и **настави** учити их својом богоданом мудрошћу (30. март, житије). Хришћани узму мученика и однесу у дом удовице, где се мало окрепи јелом и пићем, па **настави** саветовати верне да буду истрајни у вери и у мукама за веру (17. мај, житије).

4) прошло време (перфект) глагола *наста̀вѝйџи* + именица *џодвиг* у акузативу:

Подвизавао се код чувеног духовника Георгија у гори Црној. Одбегао у Свету Гору, и **наставио** је подвиг у манастиру Иверу (30. јуни, житије).

5) садашње време глагола *наста̀вѝйџи* + именице *чиџање*, *џојање*, *служба* у акузативу:

Братија су била подељена у 24 чреде; свака је чреда знала свој час дана или ноћи, и одлазила је у цркву, да **настави** читање и појање претходне чреде (3. јули, житије). Чим од Оца исходи, значи да је једног бића са Оцем; чим се

Сином шаље, да **настави** службу Сина, значи да је раван Сину (23. септембар, беседа).

6) Футур I глагола *наставиѣти* + именица *оѣдомињање* у акузативу:

А сад иде још даље и обећава, да **ће** он то опомињање **наставити** и по растанку, т.ј. по исходу ... из овога живота, када буде тијело своје одбацио (19. јули, беседа).

2. 1. 2. Конструкције глагола *наставиѣти*, *наставиѣти* са другим глаголима у облику инфинитива (*проповедати*, *учити*, *саветовати*) и девербативним именицама (*пуѣ*, *подвиѣ*, *гоњење*, *дело*, *чиѣњање*, *појање*, *служба*, *оѣдомињање*) у акузативу, сматрају се синонимним:

- 1) настављао је проповедати = настављао је да проповеда // настављао је проповедање;
- 2) пут свој наставише = наставише да путују // наставише путовати;
- 3) настави свој (прекинути испоснички) подвиѣ // наставио је подвиѣ = настави (наставио је) да се подвизава // настави (наставио је) подвизавати се;
- 4) настави гоњење хришћана = настави да гони хришћане // настави гонити хришћане;
- 5) настави дело славног претходника = настави да делује као славни претходник // настави деловати као славни претходник;
- 6) настави учити = настави да учи // настави учење (са учењем);
- 7) настави саветовати = настави да саветује // настави да даје савете;
- 8) настави читање = настави да чита // настави читати;
- 9) настави појање = настави да поје // настави појати;
- 10) настави службу = настави да служи // настави служити;
- 11) **ће** наставити опомињање = **ће** наставити да опомиње // **ће** наставити опомињати.

3. У нашим примерима, међутим, показује се да су ови глаголи чешће пунозначни и да изражавају значења: *учити*, *научити*, *поучити*, *васпитавати* (некога); *уѣуѣити*, *уѣуѣивати* (некога) и сл. која су у савременом српском језику означена као застарела, а РСЈ их, вероватно из тог разлога (застарелости) и не бележи.

3. 1. Када реализују овакво значење, захтевају прави објекат у акузативу, као у примерима:

Настављај ме, свети Саво (8. фебруар, песма); Међ' велике свеце ... | Црква Света броји и светог Кирила | Он ... | и данас **наставља слабе, малOVERне** (18. март, песма); Због велике љубави његове према Богу Дух Божји **га настави** на сваку истину, и без другог учитеља научи га, како се треба подвизавати (31. октобар, житије).

3. 1. 1. Исто то значење реализује се и у следећим примерима, где су ови глаголи глаголи двојаке рекције:

- 1) глагол *наставиѣти* (у значењу *уѣуѣивати* *духовним руковођењем*, *саветовањем* (некога нечему):
- акузатив (живо +) + (к) + датив (живо -):

Бог **наставља** кротке истини, учи кротке путу своје (Пс. 24, 9; 12. март, расуђивање); сваког верног човека ангел **наставља** сваком добром делу (20. април, расуђивање); и друге к спасењу мудро **настављаше** (29. октобар, песма); он их **настављаше** к животу вечном (11. децембар, житије).

2) глагол *настављавати* (у значењу, такође, *ујучивати духовним руковођењем, савешовањем* (некога на нешто):
- акузатив (живо +) + на + акузатив (живо -):

Настављавао [је] многу братију на пут спасења.

3) а. глагол *наставити* (у истом значењу *ујучивати духовним руковођењем, савешовањем* (некога на нешто):
- акузатив (живо +) + на + акузатив (живо -):

Настави многе на пут спасења (19. јули, житије); Дух Божји га **настави** на сваку истину (31. октобар, житије); Стриц великога светитеља Николаја ... овога ... **настави** на духовни живот (6. децембар, житије).

б. глагол *наставити* (у значењу *обучити, поучити духовним руковођењем* (некога нечему):
- акузатив (живо +) + реченице (с везником да + презент глагола *мислити, говорити, чинити*):

Он **ће** вас упутити, саветовати, **наставити** шта треба да мислите, шта треба да говорите, шта треба да чините (17. мај, беседа).

3. 2. Наш материјал потврђује оно што пише Д. Гортан-Премк у свом раду о двојској глаголској рекцији у српском језику. Она, наиме, истиче да је двојака глаголска рекција – знак истовремено и двојаког значења глагола и измена производних уопште у семантичко-синтаксичкој потчињености и начину њеног означавања [Гортан-Премк 1977: 237–245].

4. Већ смо видели да се у *Охридском прологу* појављује и глагол *настављавати* у значењу *поучавати, ујучивати духовним руковођењем, савешовањем*. Пример гласи:

Подвизавао се у свом манастиру близу једног језера код града Арсиноја, и **настављавао** многу братију на пут спасења (22. октобар, житије).

У савременом српском језику, како сведоче поменути речници, тога глагола нема. У РСАНУ регистрован је само глагол *настављивати* са истим тим значењем, али без илустрације, тј. без примера. Реално постојање глагола потврђује само девербативна именица *настављивање*, илустрована једним примером. Одредница *настављивати* успостављена је, дакле, на основу глаголске именице, што је уобичајен лексикографски поступак при изради РСАНУ. У РМС и РСЈ ни овај глагол није забележен. У тезаурусу какав је РСАНУ сматрамо да и ова варијанта глагола треба да има своје место, уз квалификатор *нераспрострањено* или *неуобичајено*.

5. Поменута значења, која се у савременом српском језику квалификују као застарела, у нашем материјалу констатују се и у примерима где се глаголи *наставити* и *настављати* појављују у облицима партиципа прошлог и садашњег времена и при томе функционишу као кондензато-

ри [о герунду као кондензатору в. Ружић 2005: 551–553] следећих значења која се односе на реченице:

- 1) ... 33 године напуних као презвитер **учећи** људе и **настављајући** их на пут спасења с помоћу Христовом (13. април, житије) = 33 године напуних као презвитер **који** учи људе и **наставља** их на пут спасења с помоћу Христовом;
- 2) Угодивши Богу и **наставивши** многе на пут спасења упокоји се св. Лот мирно у V столећу (22. октобар, житије) = Пошто **је** удио Богу и **наставио** многе на пут спасења, упокоји се св. Лот у V столећу.
6. Материјал указује на присуство како прошлих, тако и сложених облика глагола *наст*ављати, *наст*ављавати и *наст*авити:
  - А) прости глаголски облици (22 пута или 81,48%):
    - 1) презент (6 пута или 22,23%)
    - 2) свршено прошло време – аорист (11 пута или 40, 74%);
    - 3) несвршено прошло време – имперфект (2 пута или 7,41%);
    - 4) заповедни начин – императив (једанпут или 3,70%);
    - 5) глаголски прилог садашњи (партицип) (једанпут или 3,70%);
    - 6) глаголски прилог прошли (партицип) (једанпут или 3,70%);
  - Б) сложени глаголски облици (5 или 18,52%):
    - 1) прошло време – перфекат (3 пута или 11,11%);
    - 2) футур I (2 пута или 7,41%);

Најраспрострањенија су прошла времена, свакако због приповедачког карактера житијног жанра (17 или 62,96%).

7. Након дескрипције рекције и значења глагола *наст*авити / *наст*ављати / *наст*ављавати можемо да закључимо следеће:

Сакрални стил је део савременог српског језика у којем постоје особине старосрпског језика у већој мери него у другим стилевима. Анализа рекције и значења ових глагола у *Охридском прологу* као делу из православној религиозне сфере показује да глаголе *наст*ављати / *наст*ављавати / *наст*авити, са семантичком компонентом „поучавати, упућивати, усмеравати и сл.“ не треба сматрати застарелим², већ их само стилски квалификовати. Осим тога, неопходно је у будућим лингвистичким истраживањима савременог српског језика, а посебно у лексикографској пракси, узимати као корпус и дела из области православној духовности.

Литература и извори

Бајић 2007 – Р. Бајић, *Божослужбени језик у Српској православној цркви: прошлост, савремено стање, перспективе*, Београд, 2007.

Бајић 2008 – Р. Бајић, *Црквенословенски језик у «Охридском прологу» св. владике Николаја Велимировића*. Црквене студије, 5. Ниш, 2008, 265–271.

2 У нашем материјалу, глаголи се у овом значењу појављују у 16 од 27 примера, што је, дакле, већина.

- Бугаева 2007 — И. Бугаева, *К вoйрoсу о мeтoдoлoгичeских и тeорeтичeских oснoвaх изучeния рeлигиoзнoй кoммуникaциe. Цeркoвь и прoблeмы сoврeмeннoй кoммуникaциe (Сбoрник стaтeй пo мaтeриaлaм Мeждунaрoднoй нaучнo-прaктичeскoй кoнфeрeнциe). Нижний Нoвгoрoд. 2007, 39–54.*
- Вeлимирoвић 2007 – Н. Вeлимирoвић, *Охридски прoлoг. Мaнaстир Лeлић, 2007.*
- Гoртaн-Прeмк 1977 – Д. Гoртaн-Прeмк, *О нeким пoстaвкaмa дoвoдaкe злaгoлскe рeкциje. у: Јужнoслoвeнски филолoг. Бeогрaд. 1977. № XXXIII, 237–246.*
- Гoчaнин 2007 – М. Гoчaнин, *Сeмaнтичeскo-дeривaциoннo гнeздo лeксeмe Бoг в сeрбскoм язикe. Цeркoвь и прoблeмы сoврeмeннoй кoммуникaциe. (Сбoрник стaтeй пo мaтeриaлaм Мeждунaрoднoй нaучнo-прaктичeскoй кoнфeрeнциe). Нижний Нoвгoрoд. 2007, 65–77.*
- Дeжe 1997 – Л. Дeжe, *Грaмaтичкa и лeксикa у прoучaвaњу вaлeнцe злaгoлa. у: Нaучни сaстaнaк слaвистa у Вукoвe дaнe. Бeогрaд, 1997. № 26/2, 25–33.*
- Дрaгин 2007 – Н. Дрaгин, *Лeксeмe мoтивисaнe имeницoм Бoг у Омилиjаmа Св. Никoлajа српскoг (синхрoнo-диjахрoни прoстaвкa). у: Probleme de filologie Slavă. — Timișoara: Universitatea de vest, 2007, 521–532.*
- Кoнчaрeвић 2006 – К. Кoнчaрeвић, *Језик и прaвoслaвнa духoвнoст, Крагуjeвaц, 2006.*
- Лaлeвић 1957 – М. Лaлeвић, *О пoјaвaмa вeзaним зa злaгoлску рeкциjу, у: Наш језик. Бeогрaд, 1957, № VIII/7–10, 251–258.*
- Пaвлoвић 1962 – М. Пaвлoвић, *Рeкциje и функциje, у: Наш језик, Бeогрaд, 1962. № XII/3–6, 90–93.*
- Петрoвић – Дудић 1989 – В. Петрoвић и Дудић, К., *Рeчник злaгoлa сa дoпунaмa, Бeогрaд – Нoви Сaд, 1989.*
- Пoпoвић–Стaнoјчић 1997 – Љ. Пoпoвић и Стaнoјчић М., *Грaмaтичкa српскoгa језикa, Бeогрaд – Нoви Сaд, 1997.*
- Рeчник српскoгa језикa, Нoви Сaд, 2007.*
- Рeчник српскoхрвaтскoгa књижевнoг језикa III, Нoви Сaд, 1969.*
- Рeчник српскoхрвaтскoг књижевнoг и нaрoднoг језикa XIV. Бeогрaд. 1989.*
- Ружић 2005a – В. Ружић, *Рeкциjски oднoси у злaгoлскoј, имeничкoј и придевскoј синтaкcи. у: Синтaкcа сaврeмeнoгa српскoг језикa. Прoстa рeчeницa. Бeогрaд. 2005. С. 536–547.*
- Ружић 2005b – В. Ружић, *Из синтaкcичкe пaрaдигмaтичкe. у: Синтaкcа сaврeмeнoгa српскoг језикa. Прoстa рeчeницa, Бeогрaд, 2005, 548–564.*
- Стeвaнoвић 1962 – М. Стeвaнoвић, *Рeкциjа злaгoлa и oблици њихoвe дoпунe, у: Наш језик, Бeогрaд, 1962, № XII/1–2, 1–11.*
- Стeвaнoвић 1979 – М. Стeвaнoвић, *Сaврeмeни српскoхрвaтски језик II. Синтaкcа. Бeогрaд. 1979.*
- Тaнaсић 2005 – С. Тaнaсић, *Прoстaвкa синтaкcи злaгoлa. у: Синтaкcичкe тeмe.*

THE OLD AND THE NEW MEETING IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE (ON RECTION AND MEANING OF THE VERBS “НАСТАВИТИ/НАСТАВЉАВАТИ/НАСТАВЉАТИ”)

Summary

In this paper we describe concordance and meaning of the verbs *nastaviti / nastavljavati / nastaviti*, comparing the examples from sacral style of standard Serbian with the relevant data

from the three descriptive dictionaries of Serbian (RSANU, RMS and RSJ). Some of the meanings, qualified in the dictionaries as obsolete, are more productive than other meanings of these verbs in our material, so we think they should not be considered obsolete, but only belonging to sacral style of Serbian.

Ružica Bajić and Mirjana Gočanin

Vera JOVANOVIĆ
Kragujevac

ANALIZA TEMPORALNE STRUKTURE KAMIJEVOG ROMANA *L'ÉTRANGER*: FRANCUSKI NARATIVNI PERFEKAT (LE PASSÉ COMPOSÉ) I TEMPORALNA PROGRESIJA

U radu se analizira diskurzivna semantika francuskog perfekta i njegova upotreba u narativnom kontekstu i to na primerima iz teksta romana *L'étranger* francuskog nobelovca Alberta Kamija.

Ključne reči: passé composé, temporalna progresija, naracija, *L'étranger*

“Un texte construit un certain univers”.
(Vetters C., *Temps, aspect et narration* : 1)

Ako usvojimo stanovište da se upotrebom passé composé (PC) može ispričati priča, tj. ostvariti naracija u književnom delu, iako je ovaj glagolski oblik orijentisan prema momentu govora¹, naš rad ćemo započeti popisom temporalnih relacija koje se mogu uspostaviti između rečenica u PC na nivou diskursa. Analiza temporalnih relacija važna je za razumevanje narativnog diskursa. Naime, temporalni odnosi igraju značajnu ulogu u koherentnosti diskursa.

Kamijev roman *L'étranger* je iznenadio javnost kada se pojavio 1942. godine zato što je radnja ispričana u PC, a ne u tradicionalno književnom vremenu passé simple (PS). Podaci iz našeg korpusa iz teksta ovog dela ukazuju da između dve rečenice u PC mogu da se uspostave sve temporalne relacije: posteriornost, preklapanje (simultanost, inkluzija) i temporalna inverzija. Međutim, treba reći da ovaj roman nije prvi u kojem je francuski perfekat upotrebljen u naraciji. Još 1930. godine Jean Giono je objavio delo *Regain* u kojem je radnja ispričana u perfektu i istorijskom prezentu.

Primeri iz *Stranca* potvrđuju deiktički karakter PC i njegovu vezu sa momentom govora S. Našli smo zanimljive primere u kojima se perfekat kombinuje sa deiktičkim adverbima počev od čuvene prve rečenice romana :

[1] *Aujourd'hui* maman est morte. Ou peut-être *hier*, je ne sais pas. (E : 9²)

1 Za razliku od francuskog aorista, PC izražava ne samo prošlu izvršenu radnju, već i rezultat njime uvedenog procesa koji važi u momentu govora. Npr. : Je vois que les invités sont venus (*qu'ils sont maintenant ici*). Aorist u kompletivnoj rečenici ovde ne bi bio moguć: * Je vois que les invités vinrent.

2 Ovaj primer, kao i ostali u radu citirani su iz Albert Camus (1942) : *L'étranger*, Gallimard, Paris. Zbog ekonomičnosti, dalje u tekstu, navodićemo samo redni broj strane.

O događajima koji su se odigrali dva dana kasnije glavni lik koji je ujedno i narator nastavlja svoju pripovest sledećim rečima:

- [2] Mais d'une part, ce n'est pas de ma faute si on a enterré maman *hier* au lieu d'*aujourd'hui*. (E : 33)

Između prethodno rečenog i događaja iz sledećeg primera protekla su još dva dana, a narator ponovo koristi adverb „danas“:

- [3] *Aujourd'hui* j'ai beaucoup travaillé au bureau. Le patron a été aimbale. (E : 43)

To znači da koristeći ove deiktičke adverbe pisac pomera vreme govora tj. naracije napred zajedno sa radnjom. Između događaja iz prve rečenice romana (primer [1]) i onih iz rečenice iz drugog primera protekla su dva dana. Mersoova majka je umrla u četvrtak (primer [1]), sahranjena je u petak, a izveštavajući o suboti glavni junak izgovara rečenicu iz drugog primera. Treći primer ilustruje događaje koji su se odigrali u ponedeljak, što znači da ih od događaja iz prethodne citirane rečenice dele još dva dana. Dakle, tri različita dana označena su adverbom *aujourd'hui* („danas“), te zaključujemo da je temporalna progresija ostvarena pomeranjem momenta govora udesno na vremenskoj osi. Ovi primeri sugerišu da je umesno semantizam francuskog perfekta definisati Rajhenbahovom formulom E-R, S koja ističe vezu perfekta sa momentom govora.

Pogledajmo sada koji su temporalni odnosi mogući između rečenica u PC na primerima iz *Létranger* :

- 1) **Posteriornost** je vremenski odnos između rečenica koji ukazuje da su se predstavljeni događaji odigrali onim redom kojim su i jezički prikazani.
- [4] *Je me suis assoupi. J'ai dormi* pendant tout le trajet. Et quand je *me suis réveillé*, j'étais tassé contre un militaire qui m'*a souri* et qui m'*a demandé* si je venais de loin. *J'ai dit* „oui“ pour n'avoir plus à parler. (E : 10)
- [5] Trois juges, deux en noir, le troisième en rouge, *sont entrés* avec des dossiers et *ont marché* très vite vers la tribune qui dominait la salle. L'homme en robe rouge *s'est assis* sur le fauteuil du milieu, *a posé* sa toque devant lui, *essuyé* son petit crane chauve avec un mouchoir et *déclaré* que l'audience était ouverte. (E : 132)
- [6] Mais le président *a dit* qu'il allait faire procéder à l'appel des témoins. L'huissier *a lu* des noms qui ont attiré mon attention. Du sein de ce public tout à l'heure uniforme, *j'ai vu* se lever un par un (...) le directeur et le concierge de l'asile. (E : 133)
- [7] Il *s'est assis* sur ma couchette et m'*a invité* a me mettre près de lui. *J'ai refusé*. (E : 176)

U navedenim primerima iz Kamijevog romana, niz rečenica u PC odgovara redosledu događaja koje one uvode. Posteriornost izražena u ovim primerima važan je argument za tvrdnju da je perfekat narativno vreme kao i aorist. Vremenski odnos posteriornosti je moguć kod rečenica u PC što znači da PC dopušta temporalnu progresiju (+TP). Podsetimo da je PC neutralan u pogle-

du temporalne progresije (Swart and Molendijk 2003, Stanojević i Ašić 2006). On dakle dopušta temporalnu progresiju, ali ne ometa temporalni inverzni redosled što ćemo kasnije videti u radu.

Na više mesta (Vetters 1996, Swart and Molendijk 2003, Borillo et al. 2004, Stanojević i Ašić 2006) već je ukazano da perfekat sam po sebi nije dovoljan da bi predstavio temporalnu progresiju. PC ne nosi inherentne prinude u pogledu vremenskog reda događaja, za razliku od PS. U nizu perfekata temporalni redosled je uslovljen leksičkom semantikom glagola ili našim znanjem o svetu. Dakle, temporalna progresija se ostvaruje na semantičkom i pragmatičkom nivou i na nivou diskursa. U primeru [7] semantika glagola *inviter* i *refuser* ukazuje nam na prethođenje procesa *m'a invité* u odnosu na proces *j'ai refusé*, jer kada nas neko pozove da sednemo pored njega, prirodno je da posle tog poziva sledi ili prihvatanje ili odbijanje. Da bi se ostvarila temporalna progresija neophodna je upotreba izraza i adverbja koji ukazuju na posteriornost. Takvi adverbja omogućavaju interpretaciju +TP tj. događaj u PC sa kojim su kombinovani tumači se kao posterioran u odnosu na prethodno uveden događaj.

[8] Il a *d'abord* allumé sa lampe à pétrole, *puis* il a sorti un pansement assez douteux de sa poche et a enveloppé sa main droite. (E : 48)

U ovom primeru na vremenski redosled procesa *a allumé* i *a sorti* jasno ukazuju proceduralni izrazi prethođenja *d'abord* i posteriornosti *puis*.

[9] C'est *peu après* qu'elle m'a écrit. Et c'est à partir de ce moment qu'ont commencé les choses dont je n'ai jamais aimé parler.

Izraz *peu après* smešta proces *a écrit* posteriornu u odnosu na prethodni kontekst.

[10] J'ai mis du temps à le comprendre, à ce moment, parce qu'il disait „sa maitresse“ et pour moi, elle était Marie. *Ensuite*, il est venu à l'histoire de Raymond. (E : 153)

Događaj *il est venu* sledi prethodno uvedenim događajima na osnovu instrukcije date adverbom *ensuite* koji jasno ukazuje na sukcesiju radnji.

[11] Nous avons attendu très longtemps, près de trois quarts d'heures, je crois. *Au bout de ce temps*, une sonnerie a retenti. (E : 163)

Priloška odredba *au bout de ce temps* jasno ukazuje na posteriornost događaja *a retenti* u odnosu na proces *nous avons attendu* omeđen intervalom vremena *près de trois quarts d'heure* na koji anaforički ukazuje ova odredba.

[12] Le président a fait un signe et l'huissier a apporté trois éventails de paille tressée que les trois juges ont utilisés *immédiatement*. Mon interrogatoire a commencé *aussitôt*. (E : 134)

Proces *ont utilisé* smešta se neposredno posle procesa *a apporté* zahvaljujući instrukciji koju daje prilog *immédiatement*. Početak ispitivanja označen događajem *a commencé* smešta se posteriornu u odnosu na prethodno uvedene procese *a fait* i *a apporté*, usled upotrebe priloga za neposrednu posteriornost *aussitôt*.

[13] *Ici*, le procureur a essayé son visage brillant de sueur. Il a dit enfin que son devoir était douloureux, mais qu'il accomplirait fermement. Il a déclaré que je n'avais rien à faire avec une société (...). (E : 157)

U primeru [13] adverb prostorne lokalizacije *ici* ima temporalnu upotrebu (sa značenjem „à ce moment-là“) i omogućava lokalizovanje procesa *a essayé* posteriorno na vremenskoj osi u odnosu na događaje iz prethodnog konteksta.

Dakle, temporalni adverbi i adverbijalni izrazi tipa *puis, ensuite, aussitôt, alors, deux jours plus tard, à ce moment-la*, imaju odlučujuću ulogu u interpretaciji vremenskog redosleda niza događaja u PC budući da je ovo glagolsko vreme neutralno u poledu TP. Kamijev roman obiluje ovakvim, ali i drugim izrazima o kojima ćemo ovde govoriti koji omogućavaju interpretaciju +TP u nizu perfekata. Na taj način obezbeđena je linearnost priče, tj. naracija.

Uočavamo sličnost PC sa PS budući da je perfektom moguće izraziti posteriornost, te i on može biti upotrebljen u narativnom književnom tekstu.

2) **Simultanost** je vremenski odnos između dva prošla događaja e1 i e2 koji su se odigrali istovremeno. Dakle, simultanost može da ukazuje na: a) potpunu simultanost događaja e1 i e2 koji su na snazi istovremeno u toku jednog intervala vremena; b) preklapanje intervala vremena u kojima su se odigrali dati događaji, što znači da je proces e1 počeo pre procesa e2, ali e2 je trajao duže od procesa e1; i c) inkluziju – interval u kojem se odigrao događaj e2 jeste deo dužeg intervala vremena u kojem se odigrao događaj e1 (Stanojević i Ašić 2006). Dva procesa u perfektu mogu uspostaviti ovu temporalnu relaciju, a isti vremenski odnos omogućava i francuski aorist. Navešćemo kao argument primer Kampa i Rorera (Kamp and Rohrer, 1983) u kojem dva simultana procesa u PS predstavljaju elaboraciju iste teme:

Marie chanta. Pierre l'accompagna au piano.

Pogledajmo sada primere iz *Stranca* u kojima rečenice u PC ostvaruju vremenski odnos simultanosti:

[15] À cinq heures des tramways sont arrivés dans le bruit. (...) Les tramways suivants *ont ramené* les joueurs que j'ai reconnus à leurs petites valises. Ils hurlaient et chantaient à pleins poumons que leur club ne périrait pas. Plusieurs *mont fait* des signes. L'un *m'a même crié*: „On les a eus.“ (E : 39)

U ovom primeru uočavamo globalnu simultanost između procesa *ont ramené, ont fait* i *a crié*.

[16] Aujourd'hui *j'ai beaucoup travaillé* au bureau. Le patron *a été aimable*. Il *m'a demandé* si je n'étais pas trop fatigué et il *a voulu savoir* aussi l'âge de maman. (E : 43)

Interval vremena u kojem se odigrao proces *j'ai beaucoup travaillé* uključuje naredne procese *a été aimable, m'a demandé* i *a voulu savoir*. Na taj način prvi proces u nizu u ovom primeru predstavlja kapsulu koja obuhvata čitav niz narednih događaja (v. Saussure 1996). Takođe, možemo uočiti da su dva poslednja procesa u nizu uključena u proces *a été aimable*. Prema teoriji diskur-

zivnih relacija diskurzivne ili retoričke relacije predstavljaju odnose između rečenica ili tekstualnih celina koji obezbeđuju koherentnost teksta (v. Borillo et al. 2004). To su naracija, elaboracija, rezultat, pozadina, objašnjenje itd. Imajući u vidu ovu teoriju možemo zaključiti da se perfektom *a été aimable* uvodi tema, a naredni perfekti u navedenom primeru predstavljaju njenu elaboraciju. Značajan deo teksta romana u perfektu predstavlja elaboraciju jedne početne teme (takođe izražene perfektom), a to je dan smrti Mersoove majke : „Aujourd’hui maman est morte“ (v. Stanojević i Ašić 2006 : 53)

[17] Puis *j’ai lu* la lettre à haute voix. Il *m’a écouté* en fumant et en hochant la tête (...). (E : 54)

Događaji *j’ai lu* i *il m’a écouté* su simultani. Normalano je da se čitanje i slušanje čitanog pisma odvijaju istovremeno.

[18] Raymond *m’a téléphoné* au bureau. Il *m’a dit* qu’un de ses amis m’invitait à passer la journée de dimanche dans son cabanon, près d’Alger. *J’ai répondu* que je voulais bien, mais que j’avais promis ma journée à une amie. Raymond *m’a tout de suite déclaré* qu’il l’invitait aussi. (E : 67)

Događaji *il m’a dit*, *j’ai répondu* i *Raymond m’a déclaré* temporalno su uključeni u kapsulu *Raymond m’a téléphoné* koja im prethodi u tekstu. Potonji procesi međusobno stoje u vremenskom odnosu kako se javljaju u tekstu, dakle povezani su odnosom posteriornosti. Ovde imamo diskurzivnu vezu elaboracije teme označene prvim perfektom *Raymond m’a téléphoné*. Slično imamo i u sledećem primeru:

[19] Tout de suite après mon arrestation, *j’ai été interrogé* plusieurs fois. Mais il s’agissait d’interrogatoires d’identité qui *n’ont pas duré* longtemps. La première fois au commissariat, mon affaire semblait n’intéresser personne. Huit jours après, le juge d’instruction, au contraire, *m’a regardé* avec curiosité. Mais pour commencer, il *m’a seulement demandé* mon nom et mon adresse, ma profession, la date et le lieu de ma naissance. Puis *il a voulu savoir* si j’avais choisi un avocat. *J’ai reconnu* que non (...). (E : 99)

Procesi *n’ont pas duré*, *m’a regardé*, *il m’a demandé*, *il a voulu savoir* i *j’ai reconnu* simultani su sa uvodnim perfektom *j’ai été interrogé* i predstavljaju njegovu elaboraciju.

[20] Un huissier *a annoncé* la cour. Au même moment, deux gros ventilateurs *ont commencé* de vrombir. (E : 131)

Procesi *a annoncé* i *ont commencé* su istovremeni, na šta ukazuje i proceduralni izraz *au même moment*.

[21] C’est alors qu’il *a parlé* de mon attitude envers maman. Il *a répété* ce qu’il avait dit pendant les débats. Mais il *a été beaucoup plus long* que lorsqu’il parlait de mon crime (...). (E : 156)

Procesi *a répété* i *a été beaucoup plus long* temporalno su uključeni u proces *il a parlé*.

3) **Temporalna inverzija** (obrnut vremenski redosled, anteriornost)

Upotreba PS blokira temporalnu inverziju, tj. interpretacija -TP nije moguća u nizu od dva procesa u aoristu (Saussure 1996).

Dva procesa u aoristu nameću sledeću interpretaciju: prvi navedeni proces prethodi drugom navedenom procesu. U sledećem primeru [22] kauzalno-inverzna interpretacija nije moguća, već samo temporalna. Stoga ovaj primer ne može biti prihvatljiv:

[22] La maitresse punit mon fils. *Il arriva en retard.

Ali ako ovde PS zamenimo sa PC, dobijamo lingvistički prihvatljiv niz rečenica:

[22a] La maitresse a puni mon fils. Il est arrivé en retard.

I u *Strancu* smo našli primere u kojima se u nizu perfekata ostvaruje obrnuti vremenski redosled.

[23] *J'ai pris le bus* (e1) à deux heures. Il faisait très chaud. *J'ai mangé* (e2) au restaurant, chez Céleste, *comme d'habitude*. Ils avaient tous beaucoup de peine pour moi et Céleste *m'a dit* (e3): «On n'a qu'une mère.» Quand *je suis parti* (e4), *ils m'ont accompagné* (e5) à la porte. J'étais un peu étourdi parce qu'il a fallu que je monte chez Emmanuel pour lui emprunter une cravate noire et un brassard. *Il a perdu* (e6) son oncle, il y a quelques mois.

J'ai couru (e7) pour ne pas manquer le départ. (E : 10)

Procesi *j'ai mangé au restaurant* i *ils m'ont accompagné* temporalno pretihode procesu *j'ai pris le bus à deux heures*. Ovde nemamo kauzalni odnos niti diskurzivnu relaciju elaboracije koji su kompatibilni sa inverznim temporalnim redosledom. Na povratak ulevo na vremenskoj osi ukazuje i PC sa početka sledećeg paragrafa *j'ai couru pour ne pas manquer le départ*, koji nas vraća na momenat pre događaja *j'ai pris le bus à deux heures*. Tako se proces *j'ai couru* smešta anteriorno u odnosu na *j'ai pris le bus*. Upravo poslednji perfekat u nizu omogućava posrednu vezu između PC *j'apris le bus* i PC *j'ai mangé au restaurant*. Dakle, Merso je ušao u autobus u dva sata. U Selestovom restoranu je ručao pre ulaska u autobus, jer nam vanjezičko znanje govori da se obično ruča pre dva sata, dakle u ovom slučaju pre Mersoovog ulaska u autobus, a ne posle vožnje autobusom. Izraz *comme d'habitude* takođe ukazuje na to da je ručao kao i obično u mestu gde i radi, u restoranu sa svojim kolegama i prijateljima, a ne posle vožnje autobusom u selu gde se nalazi starački dom njegove majke. Proces u perfektu *il a perdu son oncle* anterioran je u odnosu na sve ostale procese na šta ukazuje i priloška odredba *il y a quelques mois*. Hronološki redosled događaja iz ovog odlomka je sledeći : e6<e2<e3<e4,e5<e7<e1 gde matematički simbol „<“ znači „prethodi“ a „,“ (zarez) je oznaka simultanosti. Iz ovog primera zaključujemo da PC dozvoljava temporalnu inverziju i kada nema odnosa kauzalnosti.

[24] *J'ai retourné* ma chaise et *je l'ai placée* comme celle du marchand de tabac *parce que j'ai trouvé* que c'était plus commode. (E : 38)

Proces *j'ai trouvé* anterioran je u odnosu na prethodno uvedene procese, ali ne samo to. On sa njima uspostavlja kauzalni odnos na šta ukazuje i veznik *parce que*.

Sledeći primer ilustruje temporalnu inverziju:

[25] Nous avons tous pris du café, servi par le concierge. Ensuite, je ne sais plus. *La nuit a passé* (e1). Je me souviens qu'à un moment *j'ai ouvert les yeux* (e2) et *j'ai vu* (e3) que les vieillards dormaient tassés sur eux-mêmes, à l'exception d'un seul qui, le menton sur le dos de ses mains agrippés à la canne, me regardait fixement comme s'il n'attendait que mon reveil. Puis *j'ai encore dormi*. *Je me suis réveillé* parce que j'avais de plus en plus mal aux reins. (E : 21)

Događaj *la nuit a passé* odigrao se posle događaja *j'ai ouvert les yeux* i *j'ai vu*. Hronološki sled je sledeći : e2<e3<e1.

[26] *J'ai bien vu* (e1) qu'il y avait de le tromperie. Alors je *l'ai quittée* (e2). Mais *d'abord je l'ai frappée* (e3). (E : 51)

Događaj *je l'ai quittée* vremenski je posterioran na kasnije uvedeni proces *je l'ai frappée*. Ovaj je uveden adverbom *d'abord* koji pruža instrukciju za njegovo anteriorno postavljanje u odnosu na prethodno uveden događaj. Vremenski sled događaja u primeru [26] je sledeći : e1<e3<e2.

Primeri [4]-[26] koje smo analizirali pokazuju da su između rečenica u perfektu mogući svi temporalni odnosi, posteriornost, simultanost i inverzni redosled. Međutim, perfekat sam po sebi ne obezbeđuje temporalnu progresiju iako je ne blokira. Perfekat nije anaforičko, već deiktičko glagolsko vreme. To znači da PC održava vezu sa momentom govora S (speech point po Rajhenbahu) te se lako koristi u naraciji u govornom jeziku, ali ta referentna tačka u pisanom jeziku više ne važi i naracija se obezbeđuje na drugi način. Pokazaćemo sada na primerima iz Kamijevog romana na koji način i kojim jezičkim sredstvima se obezbeđuje linearnost pripovesti. Temporalna struktura teksta u perfektu nije ista kao struktura teksta u aoristu. Naime, pokazaćemo da se temporalna struktura narativnog teksta u perfektu oslanja na naše znanje o svetu, na leksičku semantiku glagola, na upotrebu određenih izraza i adverbja koji označavaju protok vremena, na upotrebu scenarija, tj. ustaljenog, uobičajenog sleda aktivnosti na osnovu kojeg zaključujemo o posteriornosti naredne radnje u odnosu na prethodno navedenu. Za sve ovo nalazimo argumente u korpusu primera iz teksta Kamijevog romana *L'étranger*.

1. U primerima [27]- [29] upotrebljeni su deiktički adverbi :

[27] *Aujourd'hui* maman est morte. Ou peut etre *hier*, je ne sais pas. (E: 9)

O onome što se odigralo dva dana kasnije glavni junak Merso kaže :

[28] Mais d'une part, ce n'est pas de ma faute si on a enterré maman *hier* au lieu *d'aujourd'hui*. (E : 33)

Između prethodno rečenog i događaja iz primera [29] protekla su još dva dana, a narator ponovo koristi prilog "danas":

[29] *Aujourd'hui* j'ai beaucoup travaillé au bureau. Le patron a été aimable. (E : 43)

To znači da koristeći ove deiktičke adverbne pisac pomera vreme govora napred zajedno sa radnjom. Između događaja iz prve rečenice romana (primer [27]) i onih iz rečenice iz primera [28] protekla su dva dana. Mersoova majka je umrla u četvrtak (primer [27]), sahranjena je u petak, a govoreći o suboti glavni junak izgovara rečenicu iz primera [28]. Primer [29] ilustruje događaje koji su se odigrali u ponedeljak, što znači da ih od događaja iz primera [28] dele dva dana. Dakle, tri različita dana označena su adverbom *aujourd'hui* („danas“) te zaključujemo da je temporalna progresija ostvarena pomeranjem momenta govora udesno na vremenskoj osi. Ovi primeri sugerišu da se semantizam francuskog perfekta umesno definiše Rajhenbahovom formulom E-R, S. Naime, ova formula ističe upućenost perfekta na momenat govora. U pogledu osnovnog semantizma perfekta slažemo se sa de Swart & Molendijk (2003), kao i sa Ašić i Stanojević (2006) da francuski perfekat ima jedinstvenu temporalnu strukturu E-R, S budući da PC zadržava svoju vezu sa momentom govora i kada je upotrebljen narativno.

2. U narednim primerima upotrebljeni su prilozi, priloški izrazi i veznici koji jasno ukazuju na posteriornost:

[29] *Quand* elle est partie, le concierge a parlé : « Je vais vous laisser seul. » Je ne sais pas quel geste j'ai fait, mais il est resté, debout derrière moi. (...) J'ai dit au concierge, sans me retourner vers lui : « Il y a longtemps que vous êtes là? » *Immédiatement*, il a répondu : « Cinq ans » – comme s'il avait attendu depuis toujours ma demande.

Ensuite, il a beaucoup bavardé. On l'aurait bien étonné en lui disant qu'il finirait concierge à l'asile de Marengo. Il avait soixante-quatre ans et il était parisien. *A ce moment* je l'ai interrompu : « Ah! Vous n'êtes pas d'ici? » *Puis* je me suis souvenu qu'avant de me conduire chez le docteur, il m'avait parlé de maman. (E : 15)

[30] Il a *d'abord* allumé sa lampe à pétrole, *puis* il a sorti un pansement assez douteux de sa poche et a enveloppé sa main droite. (E : 48)

[31] J'ai mis du temps à le comprendre, à ce moment, parce qu'il disait „sa maitresse“ et pour moi, elle était Marie. *Ensuite*, il est venu à l'histoire de Raymond. (E : 153)

[32] Le président a fait un signe et l'huissier a apporté trois éventails de paille tressée que les trois juges ont utilisés *immédiatement*. Mon interrogatoire a commencé *aussitôt*. (E : 134)

Budući da perfekat sam po sebi nije narativno glagolsko vreme, čestom upotrebom ovakvih priloga (*immédiatement*, *d'abord*, *aussitôt*, *puis*, *ensuite*) postiže se izražavanje posteriornosti na nivou diskursa. To su prilozi koji ne lociraju događaj na vremenskoj osi, već služe kao potpora naraciji. Već je pokazano (Borillo et al. 2004) da adverbni tipa *puis* ne označavaju samo da je prošlo neko vreme, već uvode sledeći događaj, što znači da pomeraju priču napred i obezbeđuju naraciju.

3. Leksička semantika obezbeđuje interpretaciju posteriornosti. Odgovor prirodno sledi posle pitanja, ponavljanje dolazi posle prve izjave itd. Dakle, u interpretaciji temporalnog redosleda učestvuju implikacije i presupozicije.

[33] *Je lui ai demandé où était son chien. Il m'a répondu brusquement qu'il était parti.* (E : 63)

Pitanje prethodi odgovoru, *je lui ai demandé* prethodi procesu *il m'a répondu*.

[34] *Il a émis la supposition que je devais être bien malheureux depuis que maman étais morte et je n'ai rien répondu.*

Posle iznete pretpostavke iza koje se očekuje slaganje ili neodobranje, sledi Mersoovo ćutanje umesto odgovora.

Navodimo primer koji su uočili i Borillo et al. (2004):

[35] *Je me suis levé sans rien dire et il m'a précédé vers la porte. Dans l'escalier, il m'expliqué (...).* (E : 12)

I ovde se presupozicije i implikacije koriste kao potpora temporalne strukture. Priloška odredba *dans l'escalier* prostorno locira rezultativno stanje prethodnog procesa. Događaj *m'a précédé vers la porte* implicira da su obojica prišla vratima, a priloška odredba *dans l'escalier* upućuje na to da se oni nalaze sa druge strane vrata. Budući da je kretanje ka vratima i kroz vrata do stepeništa zauzelo određeni vremenski interval, možemo zaključiti da je događaj *il m'expliqué* posterioran u odnosu na prethodno uvedene procese.

[36] *La garde est entrée à ce moment. Le soir était tombé brusquement. Très vite, la nuit s'était épaissie au-dessus de la verrière. Le concierge a tourné le commutateur et j'ai été aveuglé par l'éclaboussement soudain de la lumière.* (E : 17)

Ovaj primer pokazuje da se temporalne presupozicije ne ograničavaju samo na glagole kretanja (v. Primer [35]). Događaj *j'ai été aveuglé* se interpretira kao posterioran u odnosu na događaj *a tourné le commutateur*.

4. Vanjezičko znanje o uobičajenom redosledu radnji takođe učestvuje u uočavanju temporalnog redosleda između ispričanih događaja. Takav ustaljeni redosled aktivnosti naziva se scenario (Borillo et al. 2004). U ovom romanu smo našli primer scenarija jutarnjih aktivnosti koje se odigravaju uobičajenim redom – najpre buđenje, zatim ustajanje, potom jutarnja toaleta itd.

[37] *En me réveillant, j'ai compris pourquoi mon patron avait l'air mécontent quand je lui ai demandé mes deux jours de congé : c'est aujourd'hui samedi. (...) J'ai eu de la peine à me lever parce que j'étais fatigué de ma journée d'hier. Pendant que je me rasais, je me suis demandé ce que j'allais faire et j'ai décidé d'aller me baigner.* (E : 34)

5. Izrazi koji ukazuju na protok vremena brojni su u romanu *L'étranger* :

[38] *Nous sommes restés silencieux assez longtemps.* (E : 24)

[39] *La journée a tourné encore un peu. Au-dessus des toits, le ciel est devenu rougeâtre et, avec le soir naissant, les rues se sont animées.* (E : 39)

Kami često upućuje na lociranje događaja na vremenskoj osi sredstvima koja ukazuju na svetlost ili toplotu, tj. temperaturu vazduha. Tako je dan sahrane Mersooove majke strukturisan na sledeći način:

[40] Le jour glissait sur la verrière. (...) Quand je suis sorti, le jour était complètement levé. (...) Le soleil était monté un peu plus dans le ciel: il commençait à chauffer mes pieds. (...) Le ciel était déjà plein de soleil. (...) J'étais surpris de la rapidité avec laquelle le soleil montait dans le ciel.

Iako su oznake za doba dana česte u *L'étranger*, kao različiti adverbi, imenice, glagoli, oni su isključivo upotrebljeni da pokrenu vreme napred, i nikada ne označavaju temporalnu regresiju.

Zaključak

U analizi našeg korpusa primera iz romana Alberta Kamija *L'étranger* utvrdili smo da francuski perfekat (PC) omogućava sve vremenske relacije. Pokazali smo da perfekat omogućava temporalni odnos simultanosti, posteriornosti i anteriornosti između rečenica u kojima se javlja. Time smo potkrepili našu hipotezu i stav drugih autora da je PC neutralan u pogledu temporalne progresije. Pokazali smo da se temporalna progresija u narativnom tekstu oslanja na naše znanje o svetu, na leksičku semantiku glagola, na upotrebu određenih izraza i adverbija koji označavaju protok vremena, kao i na upotrebu scenarija. Naš zaključak o diksurzivnoj semantici perfekta je da se temporalna progresija sa PC ostvaruje na semantičkom i pragmatičkom nivou i na nivou diskursa.

Korpus

E : Camus, Albert (1942) : *L'étranger*, Gallimard, Paris.

Literatura

Benveniste, Emile (1966) : *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris.

Borillo, Andrée et al. (2004) : „Tense and Aspect“, in: Swart H. de and F. Corblin (eds.) *Handbook of French Semantics*, Center for the Study of Language and Information – Lecture Notes vol. 170, Stanford.

Luscher, Jean-Marc et Sthioul Bertrand (1996) : « Emplois et interprétations du Passé Composé », *Cahiers de linguistique française* 18 : 187–195.

Kamp, Hans and Christian Rohrer (1983) : „Tens in texts“ in: Baurle R., C.Schwarze and A. von Stechow (eds.), *Meaning, use and interpretation of language*, Mouton de Gruyter, Berlin : 250–269.

Moeschler, Jacques et al. (1994) : *Langage et pertinence : référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore*, Presses Universitaires de Nancy, Nancy.

Moeschler, Jacques (2000) : « Inférences directionnelles », *Cahiers de Linguistique Française* 22 : 57–100.

- Petrović, Nada (2002) : *Francuska glagolska vremena II : Imperfekat, aorist, perfekat*, Filološki fakultet, Narodna knjiga, Beograd.
- Riegel, M., J.-C. Pellat et R.Rioul (2004) : *Grammaire méthodique de français*, Quadrige/PUF, Paris.
- Saussure, Louis de (1996) : « Encapsulation et référence temporelle d'énoncés négatifs au passé composé et au passé simple », *Cahiers de linguistique française* 18 : 219–242.
- Sperber, Dan and Deirdre Wilson (1993) : « Pragmatique et temps », *Langages*, vol. 27, No 112 : 8–25.
- Stanojević, Veran i Tijana Ašić (2006) : *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, FILUM, Kragujevac.
- Swart, Henriëtte de and Arie Molendijk (2003) : „In the Pursuit of the ‘perfect’ perfect“, *ACL Papers*, Amsterdam.
- Vet, Co (1980) : *Temps, aspect et adverbes de temps en français contemporain*, Droz, Genève.
- Vetters, Carl (1996) : *Temps, aspect et narration*, Rodopi, Amsterdam-Atlanta, GA.

L'ANALYSE DE LA STRUCTURE TEMPORELLE DU ROMAN *L'ÉTRANGER* : LE PASSÉ COMPOSÉ ET LA PROGRESSION TEMPORELLE

Résumé

Nous analysons la sémantique discursive du passé composé ainsi que son emploi dans le contexte narratif en utilisant les exemples tirés du texte du roman *L'étranger* d'Albert Camus. Nous montrons que le passé composé permet toutes les relations temporelles entre les phrases dans lesquelles il figure, la simultanéité, la postériorité et l'inversion temporelle. En défendant l'hypothèse des autres auteurs que le PC est neutre à l'égard de la progression temporelle, nous avons montré que la progression temporelle dans un texte narratif au PC s'appuie sur notre savoir extralinguistique, sur la sémantique des lexèmes verbales, l'emploi de certains adverbes ou expressions qui indiquent le passage du temps, ainsi que sur l'emploi des scénarios. Après notre analyse nous concluons que la sémantique discursive du PC se réalise aux niveaux sémantique, pragmatique et discursif.

Vera Jovanović

УЛОГА КЛИТИКЕ “МЕ, ТЕ, SE...” У ФОРМИРАЊУ ТИПА ГЛАГОЛСКЕ СИТУАЦИЈЕ У ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Кренувши од поставке да предикати не чине недељиву целину већ да могу да се разложе, и да евентуалности поседују унутрашњу структуру која прецизира њихову аспектуалну интерпретацију, у овом раду потврђујемо становишта лингвисткиња Де Мигел и Фернандес Лагуниље (2000), као и Перес Васкес (2003), о аспектуалној природи клитике “se”. Закључујемо да је њена основна функција наглашавање одређене фазе унутар евентуалности, а такође утиче и на прагматичко нијансирање исказа у коме се јавља. Поред тога, анализирамо могуће последице у преводу конструкција са или без клитике “se” на српски језик.

Кључне речи: ‘se’, аспект, тип и концептуализација глаголске ситуације, интерна предикатска структура

Облик ‘se’ је поливалентан у шпанском језику. Може да представља неотуђиви део глагола (пример 1); затим личну (2), повратну (3) или реципрочну заменицу (4); може да буде ознака за глаголско стање: повратни пасив (5) или медиј (6), потом ознака за безличну конструкцију (7) или стилско наративно средство (8); и, на крају, ‘se’ које је било предмет многих полемика, и које се данас углавном тумачи као делимитирајуће, аспектуално или теличко ‘se’(9).¹

1. *Quizá se arrepintió, pero era tarde.* [Можда се покајао, али било је већ касно.]
2. *Le rompió el libro a su hermana.* → *Se lo rompió.* [Поцепао је књигу својој сестри. → *Поцепао јој ју је.]
3. *Juan se rompió el dedo para evitar así hacer el examen.* [Хуан је себи сломио прст да не би радио испит.]
4. *Se rompieron las narices en la pelea.* [Поломили су један другога нос у тучи.]
5. *Se rompieron (están rotas) todas las estatuas del dictador.* [Поломљене су све статуе диктатора.]
6. *La tela se rompió fácilmente.* [Тканина се лако поцепала.]
7. *En España se recicla todavía poco.* [У Шпанији се још увек недовољно рециклира.]
8. *Érase una vez un príncipe azul.* [Био једном један приц.]

1 Примере које наводимо у овој раду преузели смо делимично из литературе која се бави овом проблематиком (углавном из студије Де Мигел и Фернандес Лагуниље (2000), али и из једнојезичних речника шпанског језика).

9. *No se tomó la leche.* [Није попио млеко.]

У овом раду анализираћемо обележја и употребу клитике „*me, te, se, nos, os, se*”² у шпанском језику, којој се првобитно приписивала перфективна вредност, да би данас била схваћена као елемент који, уколико се појави, учествује у спецификацији интерне глаголске структуре. Испитаћемо, такође, која су то обележја у глаголским лексемама која се тичу глаголске категорије аспекта, а која омогућавају, односно спречавају, појављивање ‘*se*’ и како то утиче на шири синтаксички и прагматички контекст.

Различити начини на које српски и шпански језик испољавају категорију глаголског аспекта, као и чињеница да је српски језик, захваљујући разуђеној глаголској префиксацији и инфиксацији, изражајно бога тији, послужиће нам да испитамо аспектуалне вредности које је могуће постићи у преводу на српски језик, с обзиром на то да у српском језику не постоји слична аспектуална речца.

Пре него што пређемо на примере употребе клитике ‘*se*’, рећи ћемо нешто уопштено о аспекту и о начинима изражавања аспекта у шпанском језику, а затим и о главним обележјима аспектуализатора³ ‘*se*’.

О аспекту

Аспект, како наводе Станојевић и Ашић (2008), означава различите начине на које се може појмити, односно представити интерна структура једне евентуалности⁴. Две су информације које аспект пружа: прва је информација о типу ситуације коју описује реченица са свим својим конституентима, а друга је начин сагледавања дате ситуације, тј. да ли се сагледава целина, део ситуације или поједине фазе.

Традиционално, аспект или глаголски вид⁵ (шп. *aspecto flexivo*) најчешће је повезиван са изражавањем свршености/несвршености или са трајањем глаголске ситуације. Међутим, Комри (1976) указује на то да поменута опозиција није суштинска, и да повезивање глаголског вида са трајањем неоправдано и са становишта глаголских лексема и са стано-

2 У наставку рада помињаћемо облик ‘*se*’ који се односи на 3. лице једине и множине, јер је он најчешће навођен у литератури, али наглашавамо да све што се односи на ‘*se*’, односи се и на облике 1. и 2. лица једине (*me, te*) и множине (*nos, os*).

3 У шпанском језику углавном се користи термин *el operador aspectual ‘se’* или ‘*se aspectual*’ (Де Мигел и Фернандес Лагуниље 2000), па сматрамо да би било прихватљиво означити га у српском језику као аспектуализатор ‘*se*’ или аспектуално ‘*se*’. Термин *аспектуализатор* стоји у Кристаловом речнику (Кристал 1996) као форматив који означава видски однос.

4 Преузимамо разликовање појмова *евентуалности/догађај* од Станојевић и Ашић (2008) који наглашавају да је евентуалност шири појам од догађаја, јер догађаји по дефиницији подразумевају промену, а евентуалности не. Догађаји су, као и стања, под- типови евентуалности.

5 Глаголски вид је термин који се најчешће користи у сербокроатистичкој литератури, а ми га преузимамо у тумачењу Стевановића (Стевановић 1979).

вишта синтаксичког понашања тих лексема. Наиме, већи број како перфективних тако и имперфективних глагола могу да се на синтаксичком нивоу ограниче истим прилошким одредбама за време.

Уско повезан с појмом аспекта је појам типа глаголске ситуације (традиционално назван *Aktionsart*, шп. *aspecto léxico*). Тип глаголске ситуације представља лексичку категорију и показује каква је природа глаголске ситуације. Полазећи од Вендлерових⁶ поставки о аспектуалној природи глагола, тип глаголске ситуације може да се одреди на основу следећих дистинктивних обележја:

- (а) да ли ситуација подразумева процес и развој или не, односно да ли садржи сегменте који су део таквог процеса (+/- динамичност), нпр. *odiar* [мрзети], *saber* [знати] / *construir* [градити], *trabajar* [радити].
- (б) да ли су ти сегменти, ако постоје, једнаки по квалитету (+/- хомогеност) или подразумевају и сегмент који означава природну кулминацију или крај ситуације (односно, да ли ситуација тежи циљу након кога се завршава или не, +/- теличност⁷), нпр. *morir* [умрети] / *viajar* [путовати].
- (в) да ли ситуација може да траје одређено време или обухвата само један тренутак (трајање), нпр. *llegar* [стићи], *disparar* [пуцати] / *dormir* [спавати], *correr* [трчати].

Треба напоменути да тип глаголске ситуације, иако је садржан у глаголској лексеми, није коначно одређен у лексикону, већ тек у комбинацији са осталим реченичним елементима постиже коначну аспектуалну интерпретацију (нпр. *construyó casas* [градио је куће] vs. *construyó una casa* [саградио је кућу]).

Начин изражавања аспектуалности у шпанском језику

Шпански језик, као и други језици, користи различите начине како би пружио информацију о типу ситуације коју описује реченица са свим својим конституентима. Разноврсност конституената који утичу на аспектуалну интерпретацију једне евентуалности најбоље се види у схеми коју је Де Мигел (1999) прилагодила за случај шпанског језика. На основу схеме, коју наводимо у наставку у Табели 1, може се закључити да у формирању аспектуалности у шпанском језику учествују различити морфолошки, лексичко-семантички и лексичко-синтаксички елементи који се међусобно преплићу и заједно учествују у декодификацији аспектуалне структуре реченице.

6 Теорију Зена Вендлера (*Zeno Vendler*) о аспектуалној природи глагола преузимамо из Станојевић и Ашић (2008).

7 Догађај је теличан уколико поседује природну унутрашњу границу, односно јасно одређену завршну тачку, нпр. *caer* [пасти], *golpear* [ударити] на супрот *jugar* [играти се].

Табела 1.

глаголска аспектуалност			реченична аспектуалност		
<u>опозиција глаголских времена</u> (<i>imperfecto/perfecto simple</i>) <i>dejaba/dejó</i> [остављао је/оставио је]	<u>префикси</u> (<i>re-, sobre-</i>) <i>tener/ retener</i> , [држати/задржати] <i>volar/sobrevolar</i> [летети/прелетети]	<u>семантичке одлике глагола</u> (Aktionsart) <i>viajar/llegar</i> [путовати/стићи]	<u>глаголски изрази са аспектуалним (фазним) глаголима</u> <i>empezar a/dejar de coser</i> [почети шити/престати шити]	<u>лексичке и функционалне јединице</u> (прилошке одредбе, негација, аспектуализатор ‘se’)	<u>граматичке особености учесника у евенуално-сии</u> (синтаксичка функција, семантичка улога, граматичка категорија броја, делимитација и квантификација)
граматички аспект	морфолошки аспект	лексички аспект	лексичко-синтаксички аспект		

Овде ћемо укратко да поменемо и начине на које је могуће изразити аспект у српском језику, односно, видећемо које су то специфичности аспектуалног енкодирања у српском језику. Станојчић и Поповић (2008) разматрајући аспектуалну вредност глагола у српском језику разврставају их у три велике групе: несвршене, свршене и двовидске. Несвршени се даље деле на трајне (*јесути, имајути*) и учестале (*дрхујути, шрејујути*), док се свршени разврставају у тренутно-свршене (*сесути, пасути, шрејунути*), почетно-свршене (*заилакајути, проговорити*), завршно-свршене (*доћи, насликајути, поити*) и неодређено-свршене (*загрисути, заиграти се*). Напомиње се да неодређено-свршени глаголи означавају свршени тренутак радње и извесно, дуже или краће вршење дате радње, стања или збивања. И на крају, двовидски глаголи би били они чија аспектуална интерпретација би могла да се протумачи искључиво на основу контекста (*чути, видети, шелефонирати, ручати, вечерати*). Како додаје Новаков (2006), префикси у српском језику имају граматичку функцију и обележавају граматички вид, али истовремено и модификују лексичко значење глагола.

Класификација предиката према интерној глаголској структури

Како би приказале инхерентна глаголска обележја Де Мигел и Фернандес Лагуниља (2000) предложиле су класификацију предиката комбинујући термине из граматичке традиције (нпр. *јункшуелан, ингресиван* тј. *инхоајуван*) са појединим савременим тумачењима интерне глаголске структуре.⁸ Циљ њихове класификације био је утврдити и објаснити како

8 То се првенствено односи на тумачење интерне глаголске структуре предложено од стране Пустејовског (*Pustejovsky*, 1991. *The Syntax of Event Structure*. Oxford: Blackwell)

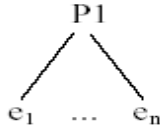

лексички аспект утиче на синтаксичку реализацију аспектуалности унутар реченице, па, тако, установљују осам врста евентуалности које предикати изражавају:

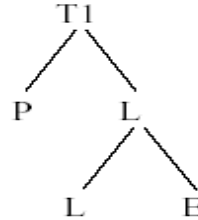
a. Estado

b. Proceso (P1)

c. Transición(T1)

a. Стања (E)

Просте евентуалности, не подразумевају процес, немају сегменте и означавају само трајање ситуације: (*tener* [имати], *odiar* [мрзети], *saber* [знати])

b. Активности (процеси) (P1)

Секвенце једнаких сукцесивних сегмената који могу да трају, не теже циљу и немају издвојен крајњи сегмент којим се ситуација завршава: (*estudiar* [учити], *nadar* [пливати])

с. Транзиције (T1)

Завршно-свршени догађаји
Активности које могу да трају и имају издвојен крајњи сегмент којим ситуација природно завршава и резултује променом у стању: теже циљу и кулминирају у завршном сегменту: (*leer un libro* [прочитати књигу], *pintar un cuadro* [насликати слику])

d. Logro simple (L1) (puntual)

e. Logro compuesto (L2) (ingresivo)

f. Logro compuesto (L3) (ingresivo)

d. Тренутно-свршени догађаји (L1)

Наглашавају завршни сегмент којим ситуација завршава али иницијални и завршни сегмент се поклапају; ови глаголи су пунктуелни: (*explotar* [експлодирати], *llegar* [стићи], *nacer* [родити (се)]).

е. Почетно-свршени догађаји праћени стањем (L2)

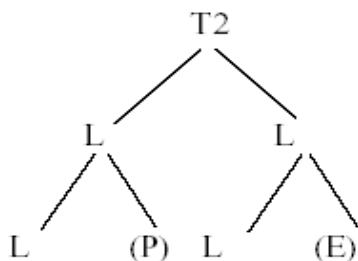
Имају издвојену природну унутрашњу границу, кулминирају у почетном сегменту и након кулминације следи стање: (*ocultar(se)* [сакрити (се)], *sentar(se)* [сести]).

f. Почетно-свршени догађаји праћени активношћу (L3)

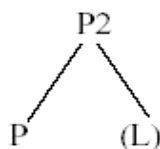
Имају издвојену природну унутрашњу границу, кулминирају у почетном сегменту након чега следи активност: (*hervir* [проврети], *florecer* [процветати], *oscilar* [осцилирати]).

које преузимамо онако како то наводе Де Мигел и Фернандес Лагуниља (2000).

g. Transición (T2)

h. Proceso (P2)

<p>g. Транзиције (T2) Сложени догађај са природном границом који представља прелаз између две локације или два стања; и почетни и завршни догађај могу додатно да се разложи на две фазе. (<i>bajar(se)</i> [спустити (се)], <i>caer(se)</i> [пасти], <i>ir(se)</i> [(от)ићи], <i>morir(se)</i> [умрети], <i>subir(se)</i> [попети (се)], <i>dormir(se)</i> [заспати]).</p>	<p>h. Прогресивно-свршени (резултативни) процеси (P2) (<i>eventos de acabamiento gradual</i>) (<i>adelgazar</i> [свршати], <i>engordar</i> [удебљати се], <i>encanecer</i> [оседети], <i>envejecer</i> [остарити], <i>crecer</i> [расти], <i>perseguir</i> [прогонити]).</p>
--	---

У даљој разради ове класификације, Де Мигел и Фернандес Лагуниља (2000) предвиђају да ће аспектуално ‘se’ моћи да се појави само уз глаголе типа T1, L2 и T2, јер они означавају евентуалности које кулминирају у једном сегменту након чега наступа стање (што може да се представи конструкцијом *estar/ser* + партицип глагола)⁹ и тиме објашњавају зашто глаголи који такође достижу тачку кулминације, али коју прати одређена активност, не могу да се појаве са аспектуалним ‘se’. Управо стога, наводе да инкомпатибилност ‘se’ са глаголом *hervir* [прокључати] произилази из тога што након кулминације у почетном сегменту наступа процес кључања, а не стање; затим, прогресивно-свршени глаголи нпр. *engordar* [удебљати се], *envejecer* [остарити], изражавају прогрес у некој средњој фази и могу да се заврше, али не достижу тачку кулминације у стриктном смислу па због тога не могу да се појаве са ‘se’. На пример:

El agua (*se) hirvió en un instante. [Вода је за трен прокључала.]
Juan (*se) engordó dos kilos. [Хуан се удебљао две киле.]

Треба напоменути да глаголи који означавају стање (E) не могу да се појаве са аспектуализатором, међутим када ти исти глаголи имплицирају неку тачку кулминације након које наступа промена стања, у смислу да пре није било тако, али од овог тренутка јесте, ‘se’ може да се појави:

Me sé la lección. [Знам /Научила сам лекцију.]
Me estuve callada. [Заћутала сам.]

⁹ *Un ángel se cayó del cielo. → El ángel está caído.* [Један анђео је пао с неба. → Анђео је пали.]

Тумачења клитике ‘se’

Као што је већ поменуто, облику ‘se’ традиционално се приписивала перфективна вредност, али нису могле да се објасне ситуације у којима је глагол перфективан, а облик ‘se’ није могао да се појави, нити су се могле предвидети ситуације у којима би била могућа употреба овог облика.

Било је настојања да се ‘se’ тумачи као датив интересовања или етички датив, односно, као елемент с експресивном, емфатичком функцијом. Па тако, Д’Интроно, Гонсалес и Ривас (2007) подвлаче да је главна улога клитике да изрази појам “у корист” или “на штету”, као и да појављивање ‘se’ нема никакве везе са аспектом. Разматрајући само случај прелазних глагола, наводе основне карактеристике конструкција у којима се појављује ‘se’, а то су: присвојност (субјекат поседује објекат), делимитација директног објекта, као и утицај субјекта на реализацију глаголом означеног догађаја са јаком вољом да се радња изврши. Ови аутори закључују да је делимитација директног објекта у многим примерима једини и довољан предуслов да се појави ‘se’ умањујући тиме значај осталим разматраним елементима. На пример:

Juan (*se) comió manzanas.

[Хуан је јео јабуке.]

Juan (se) comió una manzana.

[Хуан је појео јабуку.]

Неки аутори доводе у везу ‘se’ са појмом теличности и са семантичком природом предикатских аргумената. У реченици мора да се појави интерни глаголски аргумент над којим се делује, као и субјекат који има улогу агенса односно иницијатора евентуалности. Тумачећи могућност/немогућност појављивања ‘se’ у следећим примерима, Санс и Лака (2002) наводе да субјект у првом случају има семантичку улогу агенса, док у другој реченици, субјекат има семантичку улогу експериментатора:

Me vi la película en un par de horas. [Одгледала сам филм за пар сати.]

He salido al jardín y (*me) he visto a tres niños que salían corriendo.

[Изашао сам у башту и видео троје деце која су истрчала.]

Разматрајући случај непрелазних глагола, Мендикоеча (1999) такође истиче да се појављивање облика ‘se’ везује за промену аспектуалне вредности датог глагола. Па тако појављивање ‘se’ модификује начин конципирања аспектуалне структуре. На пример:

Juan ya ha ido a la guerra.

[Хуан је већ био у рату.]

Juan ya se ha ido a la guerra.

[Хуан је већ отишао у рат.]

Неки аутори су покушали да са становишта прагматике објасне појављивање аспектуалног ‘se’. Тако, Перес Васкес (2003) полази од аспектуалне интерпретације облика ‘se’ којим се наглашава тачка кулминације након које наступа стање, и додаје да поменути облик, поред аспектуалне вредности, има и своју прагматичку компоненту: утиче на концепцију ванлингвистичке стварности. Резултат комуникације биће исти у исказу са или без облика ‘se’:

Juan (se) saltó el muro.

[Хуан је прескочио зид.]

али, оно што се мења јесте начин поимања развоја евентуалности. У варијанти без ‘se’ поима се цела евентуалност, фаза пре, током и после прескакања зида, док у варијанти са ‘se’ фокусира се само последња фаза и стање које наступа. → *Zig je прескочен.*) Па тако, полазећи од наших ванлингвистичких сазнања, ако се једна евентуалност може сагледати у потпуности, глагол ће моћи да се употреби и са аспектуалним ‘se’, а ако крајње стање евентуалности не може да се сагледа, варијанта са ‘se’ ће да изостане. Могућност, односно, немогућност појављивања ‘se’ у следећим примерима тумачи се могућношћу/немогућношћу концепције крајњег стања евентуалности:

La pelota se cayó sobre el tejado. [Лопта је пала на кров.]

La maldición (*se) cayó sobre la familia. [Проклетство је пало на фамилију.]

Такође, ова ауторка објашњава и употребу ‘se’ са глаголским облицима који изражавају несвршени вид, нпр. имперфект:

Juan (se) comía la tortilla con alegría. [Хуан је с радошћу јео тортиљу.],

и наводи да употреба аспектуалног ‘se’ доприноси сагледавању микроевентуалности унутар једне евентуалности, односно употребом аспектуалног ‘se’ наглашавало би се крајње стање сваке микроевентуалности, тј. сваког залогаја.

Сва поменута тумачења која су настојала да открију праву природу облика ‘se’ допринела су, у мањој или већој мери, бољем сагледавању онога шта представља односно не представља овај облик.

Главне одлике и употреба аспектуалног ‘se’

Оно што би биле главне одлике овог облика, који није обавезан у реченици, јесте слагање са субјектом у лицу и броју:

(Me) dormí/ (se) durmió boca abajo. [Заспао, спавао сам/је потрбушке.]

Један од главних предуслова његовог појављивања јесте делимитација глаголске ситуације:

Juan (*se) come normalmente en ese bar. [Хуан обично једе у том ресторану.]

Juan (*se) come tortilla siempre que puede. [Хуан једе тортиљу кад год може.]

Juan (se) come una tortilla él solo. [Хуан може да поједе целу тортиљу сам.]

Може да стоји и уз прелазне и уз непрелазне глаголе. Како наводе Де Мигел и Фернандес Лагуниља (2000), делимитација глаголске ситуације код прелазних глагола постиже се детерминисаношћу објекта, док је код непрелазних глагола потребна прилошка одредба која одређује тачку са које радња почиње или мету ка којој тежи. На пример:

Juan (se) acabó el queso. [Хуан је докрајчио сир.]

La humedad se ha comido los frescos de la pared.

[Влага је оштетила фреске на зиду.]

El libro (se) cayó del estante. [Књига је пала са полице.]

(Me) llegué hasta la puerta y contuve el aliento.

[Стигао сам до врата и задржао дах.]

Se salió la leche de la lechera y puso toda la cocina de pena.

[Млеко је искипело и унередило целу кухињу.]

Међутим, уколико не може да се појми крајње стање евентуалности, и поред свршености радње и делимитираног директног објекта 'se' неће моћи да се појави:

(*Se) *siguió las huellas del animal.* [Следио је трагове животиња.]

Што се тиче појединих глагола у шпанском који показују двојако понашање нпр. *ver* [видети], *oír* [чути], они би и у шпанском, као и у српском језику, били двовидски глаголи, јер њихова аспектуална интерпретација зависи од контекста, а често и од агентивности субјекта. То се јасно види у следећим примерима:

Me vi la película en un par de horas. [Видео/одгледао сам филм за пар сати.]

(*Me) *vi la costa y me dirigí a ella.*

[Видео/угледао сам обалу и упутила се према њој.]

Me vi la costa entera. [Видео/разгледао сам целу обалу.]

Me oí todo el concierto. [Чуо/одслушао сам цео концерт.]

(*Me) *oí un grito.* [Зачуо сам врисак.]

Као што смо већ поменули, употреба клитике 'se' зависи од тога да ли желимо да нагласимо кулминацију и промену стања или не; међутим, када се већ појави, 'se' уводи одређене рестрикције у прилошку модификацију као и у секундарну придевску предикације. Присуство 'se' захтева од секундарне предикације да информише о стању у коме се налазио субјект у тренутку када је радња кулминирала:

Juan (se) murió tranquilo. Estando tranquilo, Juan se murió.

[Хуан је умро спокојан. Налазећи се у стању спокојства, Хуан је умро.]

**Juan se murió fusilado. Estando fusilado, Juan se murió.*

[*Хуан је умро стрељан. Налазећи се у стању стељања, Хуан је умро.]

Исто тако, све прилошке одредбе којима се наглашава начин вршења радње или сам процес, а не крајње стање евентуалности, биће инкомпатибилне са 'se'. Нпр:

Juan se salió *difícilmente de la cueva. [Хуан је тешко изашао из пећине.]

Juan se saltó la valla *torpemente. [Хуан је неспретно прескочио ограду.]¹⁰

Треба још напоменути однос који клитика 'se' има са другим клитикама. Наиме, када се појаве друге дативске клитике нпр. бенефактив, употреба аспектуалног 'se' постаје обавезна. С обзиром да бенефактив захтева свршену аспектуалну интерпретацију да би могао да се протумачи као лице које прима радњу, отуда, вероватно, произилази чињеница да бенефактив условљава и појављивање аспектуалног 'se'.

(**(Se)*) *me cayó un botón de la camisa.* [Отпало ми је дугме са кошуље.]

(**(Se)*) *me ha muerto el canario.* [Угинуо ми је канаринац.]

10 У овим примерима у српском језику, као што видимо, није могуће представити нијансе које облик 'se' уноси у предикацију, где би прилози *difícilmente* [тешко] и *torpemente* [неспретно] могли да се појаве само уколико би указивани на стање у којем се субјект налази у тренутку кулминације радње.

Закључак

У овом раду настојали смо да илуструјемо природу и употребу овог облика комбинујући елементе различитих теорија. Појављивање аспектуалног ‘se’ у предикацији захтева одређене аспектуалне вредности енкодиране у глаголским лексемама, али уколико реченични контекст то омогући, облик ‘se’ ће се наћи и уз глаголе нешто другачије интерне структуре. Наиме, облик ‘se’ може да се појави уз теличне глаголе и то само уз оне у којима је кулминација праћена променом стања. Такође, посматрано из прагматичке перспективе, појављивање облика ‘se’ утиче на поимање ванјезичке реалности исказане предикатом. Та два обележја имају пресудну улогу како у самом појављивању облика ‘se’ у предикацији, тако и у његовом комбиновању са осталим елементима глаголске предикације. Агентивност субјекта може да се наведе као разлог присуства ‘se’ само у неким случајевима, али не може се применити на све случајеве. Такође, и у шпанском језику, поједини глаголи имају могућност двовидске интерпретације, која се може утврдити тек у комбинацији са осталим реченичним елементима. У тим случајевима, предикатске конструкције са аспектуалним ‘se’ када се преведу на српски језик омогућавају прецизније читање аспектуалне информације захваљујући морфолошкој разноврсности (префиксацији и инфиксацији) коју српски језик показује у изражавању различитих аспектуалних вредности.

Оно што може још да се закључи јесте да аспектуално ‘se’ нема свој преводни еквивалент у српском језику, али предикатске конструкције у оквиру којих се у шпанском појављује аспектуализатор увек ће да буду преведене свршеним глаголским видом у српском језику, док варијанте без аспектуализатора дозвољавају и перфективно и имперфективно читање, осим ако није реч о имперфективним глаголским облицима који изражавају радњу која траје или је трајала, али у оквиру које фокусирају крајња стања микроевентуалности.

Предстоји још, можда, да се додатно испита однос употребе ‘se’ и комуникативне намере говорника као лица одговорног за декодирање глаголске ситуације у датом комуникацијском чину.

Литература

Бара Ховер 1996: Barra Jover, Mario, “Dativo de interés, dativo aspectual y las marcas de aspecto perfectivo en español”, *Verba*, 23. 121-146.

Гутјерес Ордоњес 1999: Gutiérrez Ordóñez, Salvador, “Los dativos”, en: Bosque, Ignacio y Violeta Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*. Vol. 1. Madrid, Espasa Calpe, 1855-1930.

Д’Интроно, Гонсалес и Ривас 2007: D’Introno, Francesco; Verónica Gonzáles y Javier Rivas, “Aspectos sintácticos y semánticos del pronombre SE”, *Boletín de lingüística*, 19, N° 28. 5-25.

Де Мигел 1999: De Miguel, Elena. “El aspecto léxico”, en: Bosque, Ignacio y Violeta Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Vol. 2, Madrid, Espasa Calpe, 2977-3060.

- Де Мигел & Фернандес Лагуниља 2000: De Miguel, Elena y Marina Fernández Lagunilla, “El operador aspectual SE”, *Revista Española de Lingüística*, 30, № 1. 13-43.
- Комри 1976: Comrie, Bernard, *Aspect*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Кристал 1999: Kristal, Devid, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, No-lit.
- Мендикоечеа 1999: Mendikoetxea, Amaya, “Construcciones con SE: medias, pasivas e impersonales”, en: Bosque, Ignacio y Violeta Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Vol. 2, Madrid, Espasa Calpe, 1631-1722.
- Нишида 1994: Nishida, Chiyo, “The Spanish reflexive clitic SE as an aspectual class marker”, *Linguistics*, 32, № 3, 425-458.
- Новаков 2005: Novakov, Predrag, *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad, Futura publikacije.
- Онјева Моралес 1999: Onieva Morales, José Luis. *Cómo dominar el análisis gramatical superior. Nivel superior (teoría y práctica)*, Madrid, Playor.
- Перес Васкес 2003: Pérez Vázquez, Enriqueta, “El pronombre aspectual con verbos de movimiento y cambio de estado en español (posibilidad de una explicación pragmática)”, in: *Quaderni del Laboratorio di Linguistica della Scuola Normale Superiore di Pisa*, № 15. 189-213.
- Родригес Рамалџе 2005: Rodríguez Ramalle, María Teresa, *Manual de sintaxis del español*, Madrid, Castalia.
- Сагона 1994: Zagona, Karen, “Compositionality of aspect: Evidence from Spanish aspectual ‘se’”, en: Parodi, Claudia et al. (eds.). *Aspects of Romance Linguistics: Selected papers from the Linguistic Symposium on Romance Languages 24*. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 475-488.
- Санчес Лопес 2002: Sánchez López, Cristina, “Las construcciones con SE. Estado de la cuestión”, en: Sánchez López, Cristina, (ed.), *Las construcciones con SE*, Madrid, Visor, 13-163.
- Санс & Лака 2002: Sanz, Montserrat y Itziar Laka, “Oraciones transitivas con SE: el modo de acción en la sintaxis”, en: Sánchez López, Cristina, (ed.), *Las construcciones con SE*, Madrid, Visor, 309-338.
- Станојчић & Поповић 2008: Stanojčić, Živojin i Ljubomir Popović. *Gramatika srpskog jezika: udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Станојевић & Ашић 2008: Stanojević, Veran i Tijana Ašić. *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Kragujevac, Filološko-umetnički fakultet.
- Стевановић 1979: Stevanović, Mihailo, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, Beograd, Naučna knjiga.

LA FUNCIÓN DEL CLÍTICO “ME, TE, SE...” EN LA FORMACIÓN DEL ASPECTO LÉXICO EN ESPAÑOL

Resumen

Partiendo de la idea de que los predicados verbales no constituyen entidades atómicas, sino que pueden descomponerse en diferentes partes o no descomponerse, y de que los eventos constan de una estructura interna responsable de sus propiedades aspectuales, en este trabajo retomamos algunas conclusiones de De Miguel y Fernández Lagunilla (2000) y de Pérez Vázquez (2003), y demostramos una vez más el carácter aspectual del

clítico “se”, cuya función principal es enfocar una fase del evento pero que añade también unos matices pragmáticos. Asimismo analizamos las repercusiones que conlleva la aparición o no del clítico en las estructuras traducidas al serbio.

Gorana Zečević-Krmeta

II. МОРФОЛОШКА И ЛЕКСИКОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА

О ОДРЕЂЕНОСТИ КАО КАТЕГОРИЈИ ИМЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Последње деценије у кroatистичкој литератури појавио се читав низ радова¹ у којима се категорија одређености у хрватском језику дефинише као четврта категорија именица, која се остварује актуалносинтактички, а што се поткрепљује навођењем разноврсних језичких средстава за њено изрицање, поред избора придевског вида, као њеног граматикализованог, морфологизованог репрезента. Износе се и тврдње да је одређеност језичка универзалија јер је логичка универзалија, тј. произилази из истоветности људског логичког суда. Задатак ове студије је да преиспита лингвистичку заснованост ових ставова, покуша да укаже на евентуалне теоријско-методолошке пропусте и понуди адекватне моделе за формализацију интуитивног приступа аутора.

Кључне речи: одређеност, специфичност, језичке универзалије, логичке универзалије

1.1. *Одређени и неодређени придевски вид*

Употреба неодређеног и одређеног придевског вида у српском језику², и поред постојања значајне литературе на ту тему, није у потпуности описана. Разлог овоме свакако лежи у чињеници да се феноменом бавимо у поодмаклој, али непревредној фази, далеко од тачке *status nascendi* – дакле, у тренутку када је сама морфолошка опозиција неутралисана у највећем броју падежних наставака, док су преостале опозиције добиле вишеструке синтаксичке, семантичке и прагматичке функције, те нас и не чуди често колебање изворног говорника при избору дуже или краће форме придева. Овај рад требало би да допринесе бољем разумевању поменутих функција и буде предлог за исцрпнуј дескрипцији употребе придевског вида у српском језику.

1.2. *Дефиниција одређености*

На почетку неопходно је прецизно одредити појам одређености. Прањковић је дефинише преко контекстуалне или ситуационе познатости: „Predmet је naime (iz konteksta ili situacije) poznat ili nepoznat, tj. određen ili neodređen.“ (Прањковић2000: 344) Ово, дакле, значи да саговорници у њиме дељеном дискурсу тачно знају која је информација стара,

1 Зника 2004, Зника 2005, Прањковић 2000, Прањковић 2004, Силић 2000.

2 У раду се тврдње изнете у литератури у вези са хрватским језиком узимају као релевантне и за српски језик, осим у случајевима када идиосинкразије заиста постоје, а што ће се посебно нагласити.

поменути или се њена познатост подразумева, у сложеној мрежи знања о свету који нас окружује и свести о таквим знањима код наших саговорника.³ Али, Прањковић не одређује тачно којем учеснику у комуникацији предмет треба да буде познат: локутору, колокутору или можда чак актеру екстралингвистичких збивања описаних актуализованом реченицом. Из тих разлога се догађа да појам *књиџа* у реченици:

1. *Ivan je i prije donosio knjigu.* (Прањковић2000: 345)

буде окарактерисан као одређен, дакле познат. Аутор, разуме се, сматра како је књига позната зато што је и раније била доношена. Запоставиће мо за тренутак чињеницу да књига није морала бити иста, те да овде употребљени итератив никако не подразумева јединственост аргумента. И да је ово исправно, то и даље не значи да је књига позната или поменути, тј. стара у дискурсу, већ само да је можда позната учесницима у ситуацији о којој се говори. Прањковић, дакле, није на трагу одређености, већ неодређене специфичности израза *књиџа* у (1).

1.3. Специфичности

Специфичност, за разлику од одређености, не подразумева познатост или непознатост колокутору, већ је њоме обележена веза коју локутор твори између именице и тачно одређеног ентитета, а не било којег другог.⁴ Конкретни представник именоване врсте чак не мора бити познат ни говорнику, већ он може само знати за његово постојање у екстралингвистичкој стварности, као на пример⁵:

2. Марија ће убрати један цвет који је видела са балкона.

3 „A definite is used to refer to something that is already familiar at the current stage of the conversation. (Одређени језички израз се користи за упућивање на нешто што је већ познато у актуелном стадијуму конверзације.)“ (Хајм 1982)

4 „The crucial difference that separates definite from specific, as we understand it, is to whom something is identifiable: to both the speaker and the hearer (definite), or just to the speaker (specific).“ (Тренкић2004, стр. 1406)

5 Код Хансена (2003) на стр. 4 налазимо дистинкцију између специфичности, неспецифичности и неререференцијалности: „Wir unterscheiden drei Referenzstatus: – spezifisch

Ich habe das Auto gekauft. (definit)

Ich habe mir ein Auto gekauft. (indefinit)

– nicht-spezifisch

Ich möchte mir endlich ein Auto kaufen.

Karl Benz hat das Auto erfunden.

– nicht-referenziel

Der neue Audi TT ist ein erfolgreiches Auto.“

Можемо приметити да се чланом у немачком језику може обележити и неспецифична и неререференцијална именица. Велики део примера употребе одређеног члана за неодређеност у енглеском објашњен је управо специфичношћу.

Израз *један цвет* је неодређен, али специфичан, јер Марија разликује цвет који намерава убрати од свег осталог цвећа. Другачија је ситуација у исказу:

3. Марија жели убрати један (неки) цвет за Милана.

Иста јединица је сада неодређена и неспецифична, јер Марији није важно који ће тачно цвет убрати.

Говорник у случају специфичности не мора бити (али најчешће јесте) у могућности да идентификује ентитет или тачно одређен скуп ентитета на који се именица односи, док они саговорнику не морају бити познати. Локутор мора имати приступа субјекту и знању о његовим искуствима, намерама, односима према другим субјектима и сл. У литератури се овај услов дефинише као доступност одређујућег описа (*definite description*). Она се може реализовати и преко другог субјекта, али мора бити доступна локутору. Према Енцу⁶, обе категорије остварују везу у дискурсу, с тим што је код одређености та веза идентификујућа, а код специфичности инклузивна. Логички однос ових категорија је уређен – одређеност подразумева и специфичност, али не и обрнуто. У турском језику специфична неодређеност реченичног објекта исказује се акузативом, док се падежно немаркирана форма интерпретира као неспецифична неодређеност.⁷ У афричкој породици Гунгбе језика постоје специјално граматикализоване постпозитивни чланови за обележавање неодређене специфичне именске синтагме.⁸

2.1. *Одређености као именичка категорија*

Троје хрватских аутора доследно се држи тврдње изнете у Феците 1969/1973 да је носилац одређености у језику искључиво именица. „Категорија *određenosti* именичка је категорија која се актуализира избором именице ради идентификације именице и њоме означеног садржаја.“ (Зника 2004: 50)

Пре него се позабавимо самом тезом о одређености као искључивој особини именица, требало би преиспитати став да се категорија одређености актуализује избором именице, а ради идентификације именице и њоме означеног садржаја. Оваква формулација чини се неприхватљивом. Наиме, не идентификује се именица, већ њен екстралингвистички референт.⁹ Уколико је ова веза у контексту већ успостављена, ради се

6 Енц1991.

7 Исто, 12.

8 Абох 1997, стр. 4: “ This is illustrated in examples where we see that the noun *távò* ‘table’ precedes the specificity marker *l̥ʒ* which I take to be the manifestation of the category *Determiner* in Gungbe.”

9 Ауторка на још једном месту објашњава референцију преко значења именице: „... govornik pomoću nje [*određenosti*, Б.С.] upućuje sugovornika na baš taj imenicom označeni sadržaj, baš na taj referent (denotat), baš na tu jedinku da je on može identificirati, da je može prepoznati.“ (Зника 2004: 50) Именицом означени садржај представља само

о одређеном језичком изразу. Одређеност би дакле представљала познату, већ успостављену дискурсну релацију између језичког израза и јединственог референта у реалном свету.

Вратимо се сада тези да је одређеност искључиво именичка категорија. Овакав закључак све троје аутора доноси на основу чињенице да се једино именицама означавају конкретни или апстрактни појмови, док се придевима откривају само особине појмова. Пошто једино појам може бити познат или непознат, сматрају аутори, носилац одређености није придев, већ именица, без обзира на то што се одређеност граматикализовала као део придевске парадигме. Придевски вид, тако, граматички је знак поменутог/непоменутог именице уз коју стоји. Иако у највећем броју случајева ово јесте тачно, морамо напоменути да постоје језички изрази у којима се придевским видом указује на познатост/непознатост особине на коју се придевом упућује, а не референта именичког појма. У раду „Неодређени придевски вид у одређеним окружењима“ ово је један од три прагматичка маркера која у изразима попут *шај леј рад* краћи облик придева може представљати, поред референцијалне и временске максимизације (в. више у Арсенијевић/Станковић 2008).

Погледајмо како максимизација функционише у условима када је јединственост (која је логички еквивалентна максимизацији, и заједничка за одређена и специфична значења), наметнута суперлативом:

4) Најбржи је огребани аутомобил.

5) #Најбржи је огребан аутомобил.

Употреба дуже форме придева била би потпуно бесмислена уколико би постојао још неки референт који задовољава денотацију [*огребан аутомобил*], дакле, уколико је још неки од аутомобила у релевантном дискурсу огребан. Чак и да су неки огребани аутомобили већ били предмет разговора, па је, према томе, поменут и онај огребани који је и најбржи, нејединственост тог најбржег у погледу огребаности не дозвољава му да се уз њега нађе придев одређеног вида! Ово логично води закључку да семантичко-прагматички опсег именичког референта не мора захватати и својство, већ се придевским видом могу исказивати и информације о особини и њеној дистрибуцији.

2.2. Аргументи за инаугуравање категорије одређености

Сада би се требало позабавити аргументацијом модерне кроатистике која тврди да је одређеност логичка и лингвистичка универзалија, па је, разуме се, присутна и у хрватском језику. Прањковић, на пример, пише:

„S obzirom na to jedna jednostavna rečenica (koju čine subjekt i predikat) predstavlja model koji uključuje najmanje četiri aktualne inačice, na primjer:

менталну репрезентацију концепта означеног именицом и он је резултат вишеструког апстраховања појма. Нешто налик односу интензија: екстензија, референт је, пак, ентитет у реалном (или замишљеном) свету на који се језички израз односи. Дискретни однос језички израз – концепт – референт у основи је Огден-Ричардсоновог троугла.

- (1) Prijatelj stiže .
- (2) Stiže prijatelj.
- (3) Prijatelj stiže.
- (4) Stiže prijatelj.

U primjerima (1) i (2) imenica je tema, a glagolski oblik rema, što znači da se u obama primjerima signalizira određenost imenice *prijatelj* (tema proizlazi iz konteksta, pa je zato njime određena). Među tim dvama primjerima nema gramatičke razlike (ni s obzirom na neodređenost/određenost ni inače), ali se oni razlikuju stilski. S obzirom na red riječi i rečenični naglasak prvi je primjer stilski neobilježena, neutralna inačica, a drugi je stilski obilježena, ekspresivna inačica. U primjerima (3) i (4) imamo donekle obrnutu situaciju. U njima naime imenica ima obilježje neodređenosti i predstavlja jezgru реме. Tu međutim i glagolski oblik pripada remi, pa je s aktualnoga stajališta u tim primjerima riječ o neraščlanjenom, tzv. općobavijesnom iskazu. I te se inačice međusobno razlikuju stilski. Neobilježena je, stilski neutralna inačica (4), a obilježena, ekspresivna inačica (3).“ (Прањковић 2000: 346)

Питање које се овде намеће јесте: У којој мери смо у могућности да судимо о одређености свих именичких појмова који се јављају у исказу на основу реда речи и реченичне мелодије? Оваква тврдња морала би бити поткрепљена конкретним истраживањима која би доказивала тезу о реду речи и реченичном акценту као обавезним, доследним и недвосмисленим маркерима одређености. Оваква граматикализација референцијалности била би сасвим довољан доказ, који никако не бисмо могли игнорисати!

Често потезани аргумент је чињеница да се у језику лексеме *један*, *неки*, *извесни* користе и као маркери неодређености. Ово је генерално тачно, можемо додати да се лексемом *извесни* обележава специфичност, а да се другим двома може исказати и специфичност и неспецифичност неодређеног појма. Међутим, као што и Ивићева (Ивић 1971: 119) тврди: „Што се тиче службе неодређеног члана који би се могао приписати лексеми један, она у ствари не долази у обзир, мада заиста има извесних елемената у граматичком понашању посматране лексеме који веома подсећају на чланску употребу.“

Постојање категорије придевског вида, употреба реда речи и реченичног акцента, те чланска употреба ових лексема били би сасвим довољан граматички арсенал за покривање једне категорије у једном језику. Напротив, одређеност се код Прањковића, Силића и Знике детектује на много више разних стратума језичке структуре.

Интересантан је аргумент о избору конкурентног падежног облика као маркера одређености. Тако се тврди да у исказима типа *Дај ми воде* и *Дај ми воду* има елемената за дистинкцију одређености или неодређености. Ми стојимо при уверењу које можемо наћи у новијој генеративистичкој литератури да се овде ради о разликовању специфичности или неспецифичности неодређеног појма. Има и радова који појаву генитива на месту правог објекта у словенским језицима сматрају негенетичком, неприродном, те ове примере интерпретирају посредством елизије

Дај ми (мало) воде, при чему је прилошки елемент, који би природно по-нео „акузативност“, елидиран.

Прањковић тврди и следеће:

„Још јасније се neodređenost изражава множином у примјерима типа *Vojnici su mi ukrali kapi*, у којима је јасно да је у питању заправо једнина (*vojnici* би се на њемачки превело као *ein Soldat*), а да је множина обилжеже neodređenosti. Nasuprot tome, određenost се изражава једнином неријетко и онда кад би по смислу боље одговарала множина, али се једнином сугерира значење ‘типичан представник’ или сл. уз својеврсну емфатичност. Тако имамо нпр. *Što Nijemac napravi, tomu nema para*, а не би išlo нпр. * *Europskim narodima pripadaju Nijemac, Francuz i Talijan*, него само *Europskim narodima pripadaju Nijemci, Francuzi i Talijani*.“ (Прањковић 2000: 327)

Одакле тврдња да је немогуће исказом *Војници су му украли капу* изрећи да је стварно више од једног војника учествовало у крађи капе? Граматички број је у потпуности неутралан у односу на одређеност и специфичност. Даље, ни исказ *Војник му је украо капу* не представља никакву одређеност која би стајала у граматичкој опозицији са тобожном неодређеношћу. И један и други исказ могу али не морају да максимизују, па су потенцијални носиоци свих трију референцијалних нивоа.

Погледајмо још један аргумент из Прањковић 2000:

„У изравној релацији према категорији neodređenosti/određenosti може бити и категорија глаголскога vida (аспекта). Тако свршени (perfektivni) глаголи често signaliziraju neodređenost, нпр. *Danas sam dobio poklon* или *Ivan je donio knjigu*, а несвршени (imperfektivni) određenost, нпр. *Poklon nisam nikome pokazivao* или *Ivan je i prije donosio knjigu*. То је везано за чињеницу да се уз свршене облике често вежу ознаке за новоспоменуте предмете, а уз несвршене облике ознаке за већ познате и/или споменуте предмете (нпр. познате из контекста). Određenost се особито наглашава ако несвршени глагол означаје итеративну радњу јер се у поновљеној радњи нужно претпоставља предмет (објект) који је познат (ponavlja се радња, па онда и предмет радње, а понављати се може само нешто што је познато и/или одређено)“ (Прањковић 2000: 324).

Први реченични пар више би био аргумент о реду речи као знаку одређености:

6) *Poklon nisam nikome pokazivao.*

7) *Danas sam dobio poklon.*

Преокренемо ли само њихов редослед, добићемо реченице са истим глголским аспектом, а различите (претпостављене) одређености:

8) *Nikome nisam pokazivao poklon.*

9) *Poklon sam dobio danas.*

Други пар нимало није убедљив:

10) *Ivan je i prije donosio knjigu.*

11) *Ivan je donio knjigu.*

Напросто, испред именице *књиџа* у обема реченицама могу стајати разни други детерминатори (једну, неку, ту, ову, ону). Према томе, прва реченица може значити и *Иван је и пре доносио неку књиџу*, на шта се гла-

голским видом никако не може утицати, а о чему смо детаљније говорили у одељку 1.2. овог рада.

3. О одређености као језичкој универзалији

На самом крају позабавићемо се ставом да је одређеност језичка универзалија, те аргументацијом којом се поткрепљује ова тврдња, изнетим у раду Силић 2000:

„Kategorija je neodređenosti/određenosti rezultat apstraktnoga mišljenja, koje je u svih naroda isto. Ako je to tako, onda nema jezika za koji bi se moglo reći da nema načina njezina izražavanja. U svim se jezicima ona izražava, ali ne na isti način. Prema tome je i logička i lingvistička univerzalija. A budući da ona ima svoje ishodište u sintaksi, ona je sintaktička, i to aktualnosintaktička, a ne morfološka. Ona je univerzalna aktualnosintaktička kategorija po tome što komponente aktualne sintakse kao komunikacijske vrijednosti izlaze iz logičkoga suda, koji je u svih naroda načelno isti. Suodnos komponenata aktualne sintakse teme i реме (obavijesnoga subjekta i obavijesnoga predikata) izlaze iz suodnosa logičkoga suda i logičkoga predikata. Tako je to i u svih naroda i u svih jezika bilo jučer, tako je to i u svih naroda i u svih jezika danas i tako će to biti i u svih naroda i u svih jezika sutra. I logičke su i lingvističke univerzalije univerzalije upravo po tome što su u smislu vrijednosti uvijek i svugdje iste. Stvar je samo u tome što načini izražavanja tih vrijednosti nisu uvijek i svugdje isti“ (Силић 2000: 406).

Проблем у вези са овом тврдњом је уверење да између универзалних когнитивних функција и језичке структуре постоји једносмерни однос. Оно што је незаобилазна когнитивна компутација не мора бити и формално обележено у сваком људском језику, већ га ограничностима својих моћи процесуирања мора дозволити:

„Human cognition and physiology cannot be invoked as direct causes of synchronic language structure: the body and mind of an English speaker do not directly cause the grammar of English to be the way it is: the language is given to the speaker and to the language learner. Apart from instances of conscious “language engineering”, the speaker is not like an architect that builds something from scratch and is thus fully in charge of what the structure will come out like; he is more like a person who inherits a house and perhaps re-models it a bit. Thus, the relationship here is only a permissive one: all synchronic language structure must be permitted by human cognition and physiology“ (Моравчик 2008: 17).

Доказа да свака ментална категорија не мора незаобилазно имати свој језички пандан има пуно. На пример, узмимо категорију природног рода. Готово са сигурношћу можемо тврдити да свако људско биће, без обзира на то којим се језиком служи, разликује пол, али то не мора бити видљиво и у језику. Тако, мађарски језик нема ниједне језичке јединице којом би род био обележен – чак ни заменицом за треће лице. То ипак не смета говорнику мађарског да може пренети информацију или разумети исказ саговорника и из контекста докучити ког је природног рода особа о којој се говори. Из овог следи да граматикализација претпоставље-

них когнитивних перформанси не мора бити обавезујућа, јер је основно својство граматичких категорија обавеза чињена избора између два или више формалних обележја неког процедуралног значења.

4. Закључак

Истраживање природе одређености и њеног манифестовања изискује далеко прецизнији појмовни апарат и чвршће теоријско-методолошко утемељење од оних понуђених у радовима троје хрватских аутора. Због овога се врло често дешава да њихове констатације крећу од премица које се не подразумевају, што готово увек води непрецизним или некоректним закључцима о одређености. Одређеност најчешће јесте именичка категорија, мада то не мора увек бити. Она, на крају, свакако није језичка универзалија зато што је и логичка универзалија.

Литература

Абох 1997 – Aboh E. O, „On the Syntax of Gungbe Noun Phrases“, Paper Presented at the Annual Meeting of the African Language and Linguistics Colloquium, Leiden, 1997, 1–57.

Арсенијевић/Станковић 2008 – Арсенијевић, Б. и Станковић, Б., „Неодређени придевски вид у одређеним окружењима“, у: Српски језик, књижевност и уметност: зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 31. октобра и 1. новембра 2008. године, књ. 1.

Енц 1991 – Енц М, The Semantics of Specificity, Linguistic Inquiry 22–1, The MIT Press, Cambridge, 1991, 1–25.

Зника 2004 – Znika, Marija, „Kategorija određenosti u hrvatskom jeziku“, u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2003*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2004, 49–64.

Ивић 1973 – Ивић М., „Елементи неодређеног члана у савременом српскохрватском књижевном језику“, у: Реферати за 7. Међународни конгрес слависта у Варшави, Нови Сад, 1973, 11–14.

Моравчик 2008 – Edith A. Moravcsik, *Explaining language universals*, to appear in Jae Jung Song (ed.) *The handbook of language typology*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 1–29.

Прањковић 2000 – Pranjković I, „Izražavanje neodređenosti/određenosti imenica u hrvatskom jeziku“, Riječki filološki dani, Zbornik radova 3, Rijeka, 2000, 343–349.

Прањковић 2004 – Pranjković, Ivo, „Kategorijalna svojsva imenskih riječi“, u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2003*, Filozofski fakultet, Zagreb, 2004, 25–32.

Силић 2000 – Silić, Josip, Kategorija određenosti/neodređenosti i načini njezina izražavanja, Riječki filološki dani 3, (zbornik), Rijeka, 401–406.

Тренкић 2004 – Trenkić D., Definiteness in Serbian/Croatian/Bosnian and some implications for the general structure of the nominal phrase, *Lingua* 114, University of Portsmouth, Portsmouth, 2004, 1401–1427.

Фекете 1969/73: Фекете, Егон, „Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог* 28/1,2, Београд, 1969, 321–386 и 2. део у: *Јужнословенски филолог*, 29/3,4, Београд, 1973, 339–523.

ON DEFINITENESS AS A CATEGORY OF NOUNS IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

This study represents a critic overview of the opinions stated in modern Croatian linguistics, concerning the category of definiteness in Croatian language. It reconsiders the given definitions of this category and the problems arising from their poor formality. For this to be done, the category of specificity is introduced and defined, as well as a suggestion for a proper definition of definiteness itself. The central part of this study is a general overview of the language forms that definiteness can be expressed by, as found in literature. Finally, it looks upon the statement that all logical universals become language universals.

Бранимир Сџанковић

Ненад ИВАНОВИЋ
Београд

ПРИЛОЗИ У СЛУЖБИ ДРУГИХ ВРСТА РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (на материјалу из Речника САНУ)¹

У раду се даје опис лингвистичких фактора који мотивишу употребу прилога у служби других врста речи у српском језику. На основу грађе од 74 лексикографски обрађених прилога који су употребљени у служби **именица, придева, предлога, везника, речца и узвика**, ексцерпираних из 18 томова великог описног Речника САНУ, групишу се и класификују језички чиниоци који су се показали најзаслужнији за поменуту употребу прилога у служби ових граматичких класа. У закључку рада, истиче се и питање семантичке локализације овакве употребе прилога између **полисемије** и **хомонимије**, а износе се и проблеми који се јављају приликом лексикографског приступа описаном систему прилошких трансформација у српском језику.

Кључне речи и изрази: прилог, граматичка класа, функционално-семантичка анализа, Речник САНУ

1. Увод

1. Прилози у српском језику представљају врсту непроменљивих речи чији функционални оквири у знатној мери превазилазе постојеће дефиниције њихове граматичке класе. Захваљујући томе, прилошке речи чине предмет сталног научног интересовања, што за последицу има растући број лингвистичких студија о њиховој природи и значењу. Међутим, и поред тога што је у нашој науци о језику последњих деценија доста урађено на плану семантичког мапирања и синтаксичке анализе прилога, мање је расправљано о функционалним границама њихове категорије, односно о додирним тачкама прилошких речи са другим врстама речи у граматичком систему.

Стога ће основни задатак овог рада бити да, путем типолошког описа употребе прилога у служби других врста речи српског језика, расветли мотивацију те лингвистичке појаве; као и да, кроз семантичко-прагматички оријентисан приступ теми, баца светло на питање функционалне ре-евалуације прилога као централне категорије непроменљивих речи.

---

1 Овај текст је настао као резултат рада на пројекту 1597: “Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“, који у целини финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

2. Функционално-семантичка анализа прилога у служби других врста речи: теоријске поставке и разматрања

1.1. Иако је особину појединих прилога да своје значење и функцију прилагођавају именицама или придевима са којима су се нашли у синтагматским спојевима половином 20. века приметио још А. Белић², помнута особина је први пут представљена као **опште својство прилога** тек у раду И. Грицкат о односу прилошких према придевским значењима из 1961. године (Грицкат 1961: 69–70). Мотивисана дескриптивном анализом прилога у првим томовима Речника САНУ, која је указала на њихову велику функционалну и семантичку раслојеност, ауторка је приметила да саставни део граматичких функција прилога као врсте речи представља њихова употреба у служби *именица, везника, речца, предлога* и *узвика*.³ Иако није понудила научни термин за овакву врсту прилошких трансформација, називајући их једноставно „обртима“, И. Грицкат је одредила основе методолошког оквира за анализу датог питања, тврђом да оно припада функционално-семантичкој равни језичких проучавања.⁴

Две деценије касније, у познатом раду о различитим видовима анализе прилога у нашој лингвистичкој науци, иста ауторка се вратила на питање промене њихове граматичке службе у различитим контекстима језичке употребе. Указујући на блиску повезаност промене синтаксичког окружења прилога са њиховим преласком у друге врсте речи, И. Грицкат је указала на постојање неких стилско-језичких чинилаца који могу мотивисати тај процес, попут архаичних, односно локалних узуса у слагању прилога са другим реченичним члановима (Грицкат 1981: 16).

1.2. Изложене тезе о прилозима као категорији непроменљивих речи која је под утицајем језичких чинилаца склона променама граматичке парадигме, теоријски је заокружио И. Стевовић, у раду који је објединио лексичко-граматичку проблематику прилошких речи и функционални приступ лексикону (Стевовић 1973). Разматрајући прилоге као врсту

2 „Када се прилог употреби уз именицу, он не може остати у својој прилошкој функцији јер се одредбене речи морају слагати у флексивним језицима са именицом у роду (колико га има), броју (јед. и мн.) и падежу ... Дакле ни у једном се [оваквом] случају не чува прилог као прилошка категорија већ се претвара по значењу и функцији или у именицу или, по значењу, облику и функцији, у придевску (односно заменичку) реч“ (Белић [1956] 1998: 561).

3 У свом раду И. Грицкат не спомиње употребу прилога у служби *придева*, будући да таква служба представља маргиналну, и стога тешко уочљиву језичку појаву (уп. т. 4.3).

4 Имајући у виду традиционално схватање синтаксе као науке о принципима на основу којих се, од ограниченог броја конститутивних елемената, формира неограничен број реченица, И. Грицкат је истакла да употреба прилога у служби других врста речи представља појаву која спада „пре у проблематику вишезначности и полифункционалности одређених речи него међу питања о реченичним службама прилога и његових подврста, јер су могућности за таква пребацивања ограничене“ (Грицкат 1961: 70). У потоњим деценијама, а под утицајем савремених истраживања која су показала значај синтаксичких истраживања за развој теорије о врстама речи, И. Грицкат је овај став подвргла ревизији.

речи која не поседује формална обележја, већ се у граматичком систему дефинише кроз спој функције и значења⁵, овај аутор је указао на способност једног броја прилога да, када се нађу у функцији других врста речи, модификују своје основно значење у складу са семантичким обележјима циљних граматичких класа. На примерима употребе прилога у служби модалних речца, И. Стевовић је показао да је један од најчешћих мотива-тора овакве употребе – експресивизација исказа у коме се прилози налазе (Стевовић 1973, 81–83).

1.3. И поред научних радова и сродних увида у дескриптивним гра-матикама⁶ који су се, у другој половини 20. века, бавили питањима кон-текстуалне употребе прилошких речи, до целовитије анализе односа њиховог граматичког статуса према семантичком и прагматичком аспекту дошло је тек у раду П. Пипера о заменичким прилозима у српском језику (Пипер 1983); односно у студији С. Ристић о начинским прилозима у савременом језику (Ристић 1990).

1.3.1. Разматрајући питања класификације и употребе заменичких прилога као међукаатегоријалне форме која обједињује функционално-се-мантичке елементе обе врсте речи, и заменица и прилога, П. Пипер је, између осталог, указао и на велик утицај прагматичких фактора, који обухватају субјективну језичку оријентацију говорника према објекту квали-фикације, на чињеницу да је реч у одређеном контексту употребљена као заменица или као прилог (Пипер 1983: 60 и д.). Овај аутор је, при том, подвукао и чињеницу да научна разрада изложеног проблема у највећој мери почива у оквирима функционалних теорија о врстама речи.⁷

1.3.2. Са друге стране, у анализи утицаја контекста на промену се-мантичке структуре речи, С. Ристић је, посматрајући употребу начинских прилога у случајевима промењеног комуникативног циља, формулисала важан закључак да се прилози прилагођавају измењеном контекстуалном окружењу тако што развијају интегралне семе нових значењских пара-дигми (Ристић 1990: 37). У контексту анализе изведене у нашем раду, ова констатација је поткрепила тезу да поменути развој семантичке структу-ре прилога има изванкаатегоријалну природу, тј. да није нужно ограничен на једну граматичку класу.

5 „Прилози се, као и остале пунозначне речи, морају дефинисати по функцији, према структурној вредности њиховог стварног значења. Прилози имају функцију околнос-ти (време, место, начин, прилике). Стварно значење прилога оформљено је у струк-турно-граматичко значење околности под којима се врши глаголска радња“ (Стево-вић 1973: 83; курзив ауторов).

6 Типологији синтаксичких функција прилога у односу на промене њихове морфолош-ке структуре посвећени су одељци Граматике П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990: 397 и д.).

7 У складу са изложеним, за анализирани заменичке прилоге П. Пипер употребљава термине *заменичка реч* и *прилошка реч*, чиме наглашава функционално–семантички приступ одабраној теми (Пипер 1983: 17 и д.).

3. Лексикографска обрада прилога у служби других врста речи у Речнику САНУ као основ за лингвистичку анализу

2.1. Изложена сазнања о форми и функцији прилошких речи, присутна у теоријској мисли наше науке о језику, током друге половине 20. века нашла су примену у методологији израде великог описног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (у даљем тексту: Речник САНУ). Напоредо са научним увидима у сложеност и полифункционалност прилога као граматичке класе, током израде овога речника развијале су се аналитичке методе регистровања и дефинисања фактора који су, у равни писане и говорне комуникације, мотивисали различите контексте употребе семантичког садржаја прилошких речи. У складу с овим, у процесу лексикографске обраде прилога у Речнику САНУ примећено је да се, под утицајем сасвим одређених лингвистичких чинилаца, лексичке јединице са прилошким семантичким садржајем употребљавају у служби других врста речи, при чему важи правило да се оваква употреба региструје и издваја под засебну тачку у речничком чланку.⁸

Сагледавањем услова под којима је дошло до поменуте појаве, као и анализом семантичких процеса који су се при том одиграли унутар њихове полисемне структуре, дошло се до закључка да је употреба прилога у служби других граматичких класа мотивисана на различитим нивоима реализације језика. У складу с овим, лексикографски опис поменуте појаве, поред тога што је пружио увид у промене граматичког статуса прилога у односу на контекст њихове употребе, такође је, поред семантичке, обухватио и унификовано образложење њене прагматичке (односно ситуационе) и функционално-стилске мотивације. Нарочиту улогу у овом образложењу одиграли су принципи обраде лексике у једнојезичним речницима, који, према речима И. Грицкат, налажу тумачење речи на више језичких нивоа, уколико то допуштају њихова граматичка врста и семантика (Грицкат 1983: 23).

2.2. Имајући ово у виду, анализу која је изведена у раду спровели смо на основу грађе од 74 прилога у служби других врста речи, који су као такви обрађени у 18 до сада израђених томова Речника САНУ⁹. Утврђивањем типологије лексикографских описа дате појаве, као и анализом

8 У одељку *Упућивања за израду Речника САНУ*, спису који дефинише и нормира главне аспекте његове израде, прописано је обавезно издвајање и, под засебном тачком, дефинисање контекста у којима се прилог употребљава у служби друге врсте речи. То је учињено следећом формулацијом: „**Шетање речи кроз врсте**. Прелази речи из једне категорије у другу ... показују се на тај начин што се реч-одредница даје са ознаком оне врсте којој она припада по чешћој употреби или по пореклу, али се под засебном тачком значења, у загради, неподвучено, каже у којој се служби још употребљава. Тако неки прилог може бити у служби везника, или у служби предлога“ (*Упућивања за израду Речника САНУ*, чл. 313).

9 Корпусу од 17 објављених томова Речника САНУ прикључен је и осамнаести, необјављени том, тренутно у фази завршних рецензентских напомена и припреме за штампу. На тај начин, у раду је заокружен преглед прилога на слова А–О.

прагматичких и стилских контекста у којима је до ње дошло, били смо у стању да групишемо и лингвистичке чиниоце који су је мотивисали.

2.3. Аналогно њиховој семантичко-граматичкој обради у Речнику САНУ, случајева употребе прилога у служби других врста речи у раду смо разликовали, и раздвојили, од случајева када се једна лексичка јединица истовремено употребљава у форми више граматичких класа (при чему је једна од тих класа прилог, а друга везник, предлог и сл.). У првом типу случајева, лексичка јединица која је иницијално прилог прилагођава свој семантички садржај циљној врсти речи у чијој служби се налази; док у другом, семантички садржај једне лексичке јединице истовремено може стајати у својству основног значења више врста речи. Тако је, на пример, лексема *докле* ушла у домен нашег истраживања, а лексема *када* није – будући да се прва у свом основном значењу у Речнику САНУ дефинише само као *ујийџни* и *ујийџно-узвични* *прилоџ*; а друга, истовремено, као *прилоџ за време, везник и речца*. Из истог разлога, предмет анализе овог рада не представљају ни лексеме: *џде* (у Р. САНУ дефинисана као *прилоџ за место (ређе* *правац или време) и везник*); *куда* (*прилоџ за правац и везник*); *како* (*прилоџ за начин и везник*) и друге, сродно обрађене лексичке јединице.

***

3.1. Судаћи према прикупљеној грађи, као језички мотиватори употребе прилога у служби других граматичких класа издвајају се три типа лингвистичких фактора, које начелно, према њиховим основним одликама, можемо дефинисати као: **семантички, прагматичко-модификациони и функционално-дискурзивни**. Изложена класификација грађе условљена је чињеницом да у Речнику САНУ постоје одговарајућа три типа лексикографског описа прилошких трансформација.

3.1.1. Код **семантички** оријентисаног типа описа, који у Речнику САНУ карактерише дефиниције прилога у служби **именица и придева**, истакнуто је да се семантички садржај прилога реализује са функцијом идентификације, односно квалификације појмова. Тако је, на пример, именичка употреба прилога *вољно* у примеру: „После **вољног** војници се окупише око чланова комисије“ (Давичо О.), у овом речнику представљена као генерализација начинског значења прилога у референцијално значење општег стања, које је својствено именици.

3.1.2. Код **прагматички-модификационо** оријентисаног типа лексикографског описа, који карактерише прилоге у служби **речца и узвика**, истакнуто је да се реализација семантичког садржаја прилога одвија у контексту модално или експресивно уобличене комуникативне намере говорника. Тако је, на пример, суперлативна употреба временског прилога *касно* у служби допусне речце, у примеру: „У нашем крају нема школе ... па **најкасније** и чему?“ (Новак В.), у Речнику САНУ представљена као модална употреба садржаја прилошке речи, у функцији појачавања основног исказа.

3.1.3. Код **функционално-дискурзивног** типа описа, који у Речнику САНУ карактерише дефиниције прилога у служби **предлога и везника**, промена граматичке класе прилога образложена је њиховим постављањем у синтаксичку, релациону функцију односа између речи, синтагми или реченица. Као што показују обрађени случајеви, овакве измене у употреби прилога увек мотивишу функционално-стилски чиниоци. Тако, на пример, у реченици: „**Истом** што је царев син заспао, дођу виле опет“ (НПр Продановић Ј.), употреба временског прилога *истом* у служби везника за увођење временских зависних реченица представља једно од диференцијалних обележја приповедног (наративног) стила (уп. т. **6.0.3**).

4. Прилози у служби именица и придева

4.1. Прилози у служби именица

У зависности од значењске класе којој припадају, код прилога у именичкој служби могу се издвојити два типа случајева у којима прилошки садржај задобија именичку реализацију и вредност.

4.1.1. Прилози у служби заједничких именица. Код ове групе случајева, као именице се користе они прилози са општим значењем *места, времена и начина*, који се у појмовном свету говорника прихватају као номиналне вредности. То значи да семантички садржај одговарајућих прилога задобија универзална својства квалитета или мере, чиме се прилошка вредност супституише појмовима које изворно означава. Овде спадају прилози са следећим значењем:

места: *ван* („иностранство“); *унуира* („простор омеђен државним границама, држава“): „Уједињење на основу великосрпске монархије, без слободе *унутра* и без независности према *ван*“ (Поповић Ј.);¹⁰

времена: *данас* („садашњост, данашњица“); *јуче* („јучерашњи дан, јучерашњица“): „Ваљда ће да мине то проклето *данас*, | Које око тебе | Разлива и пружа | Злочиначки талас“ (Вучо А.); „Твоје *данас*, бит ће сутра *јуче*“ (Ујевић Т.); и

начина: *жао* („неправда, увреда“); *вољно* („слободно време ван строја или службе“): „Гласовити човек ... пада изнебуха у њихово село које му је *жао* учинило“ (Божовић Г.); „За време *вољног* збисмо се, као обично, у гомилице и већ отпоче ... разговор“ (Нушић Б.); „Најзад – добили су *вољно* и редови су се расули по крупном шљунку“ (Лалић М.).

4.1.2. Посебну подгрупу унутар ове групе примера представљају **прилошки изрази**, попут: *будибогснама* („чудно, наопако“) и *бог-ше-пийша* (у временском или месном значењу); који се персонализују и тиме прелазе у именичку службу. Овом супституцијом, поменути изрази задобијају ре-

10 Семантичке дефиниције прилога у служби других граматичких класа које се у раду доносе под наводницима, као и пратећи примери који служе као илустрација овакве употребе, преузети су из одговарајућих сегмената њихове лексикографске обраде у Речнику САНУ.

ференцијална значења „нечисте силе, ђавола“ (за *будибоџснама*); односно „непознатог или безвредног човека“ (за *боџ-ше-пийиша*). Примери: „Видео је он сам, да не ваља шта ради; али га узео буди-бог-с-нама на своју руку, па га не пушта“ (Лазаревић Л.); „Узео га буди бог с нама за уши, па ич не види де иде“ (Елезовић Г.); „Па као да му је Јоцко, неки шегрт, неки бог-те-пита, наставља он“ (Конфино Ж.), и сл.

4.1.3. У обе групе наведених случајева, именичку службу врши ограничени број прилога чије значење се, у свести говорника српског језика, генерализује у појмовно-референцијални модел. Захваљујући томе, ови се прилози реализују у сасвим одређеним, конвенционалним синтагматским окружењима.

4.1.4. Прилози као позајмљенице из страних језика у именичкој служби. Други тип случајева у којима долази до употребе прилога у служби именица везан је за процесе рецепције и семантичког прилагођавања лексичких позајмљеница, преваходно из романских језика. Дobar пример за илустрацију овог процеса представља усвајање прилога за начин који изворно припадају музичкој терминологији италијанског језика: *адађо*, *алеђро*, *андантие*, *вибратио*, *модератио* и сл. Прелазак ових прилога, са изворним значењем музичког темпа, у граматичку класу именица, праћен је ширењем њихове семантичке структуре на општу појмовну вредност, што за последицу има и њихову детерминологизацију. Примери: „[Његови су] анданти подсећали на прскање пролећног ветрића, фини адађи на јесењу кишу“ (XX век, часопис); „Очекивао сам нестрпљиво кад ће отпочети анданте, кад ће се та чудна мелодија још једном појавити у челима“ (Живадиновић С.); „Таквог пјевања више нема или је на том мјесту отегнуто ‘ој’ искићено дуготрајним триљем или вибратом“ (Широла Б.) и сл.

На исти тип случајева наилазимо и код употребе прилога *инкогнишо* („стање прикривеног идентитета“) и *екс* („чаша која се испија на дужак“) из латинског језика; *аконтио* („аконтација“) из италијанског; и *визави* („особа која се налази преко пута некоме“) из француског – који употребом у свакодневном говору своје начинско значење супституишу номиналном вредношћу. Примери: „Јутрос је баш молио за аконто због Ускрса“ (Нушић Б.); „Наполеон, не могући да сачека долазак своје царске веренице на уговореном месту, одјурио [је] обичним колима, у инкогниту, њој у сусрет“ (Андрић И.); „Испија се ‘екс’ ... Изврћу се испражњене чаше без капи“ (Јањушевић М.); „Занима ме ко ће у тој игри бити мој визави?“ (Ред. пример, Р. САНУ), и сл.

4.1.5. Посебну подгрупу унутар ове групе примера представља именичка употреба прилошких архаизама *зухар* („корист, добробит, вајда“); *јандал* („засебно, издвојено место“); и *колај* („место погодно за чување стоке“), који су усвојени из турског језика. Будући да се код ових лексема изворно прилошко значење сасвим изгубило, оне се у Речнику САНУ још само етимолошки обележавају као прилошке речи.

4.2. У свим набројаним трансформацијама (т. **4.1.1 – 4.1.5**), прилози задобијају морфолошка и синтаксичка својства именица као циљне граматичке класе.

4.2.1. Тако, на морфолошком плану, запажамо да се код ових речи развијају формална обележја граматичког броја и падежа, што је нарочито уочљиво у групи примера који обухватају позајмљенице из страних језика, нпр.: у *инкогниту*, *фини адаћу*, *ошегнуто* 'ој' *искићено ... вибрашом*, и сл.

4.2.2. Истовремено, овако употребљени прилози на синтаксичком плану задобијају функције субјекта, правог или неправог објекта – а у складу с тим, у стању су да улазе у синтагме са детерминативним изразима попут *мој, твој, наш, његов, исти онај*, што представља основну одлику именица као класе речи која поседује својство референцијалне идентификације појмова (уп. Бејкер 2003: 127 и д.): *о нашему данас, твоје јуче, његови анданџи, неки боџ-ше-џиџи* и сл.

4.3. Прилози у служби придева

Будући да између придевског и прилошког система у српском језику постоји широк семантичко-функционални паралелизам, који је у науци више пута истицан¹¹, не чуди појава да је употреба прилога у придевској служби сведена на мали број специфичних случајева. До њих долази у примерима у којима се семантички садржај прилога не остварује у служби семантичке модификације глаголског значења – већ у служби атрибутивне модификације значења именице, која је својствена придевским речима.

4.3.1. Код **прилошких израза**, попут *аџа-драџа* („неуредан, алкав“) и *будибоџснама*, долази до супституције прилошког придевским значењем, у следећим примерима: „Тако се женска по мало привикне на своју алкавост, па је увек ... аџа-драџа“ (Поповић Д.); „Ражалило се Симеуновици што је вечерас такав, буди бог с нама“ (Симић Н.), „Што си данас некако будибокснама?!“ (Стојановић С.).

4.3.2. Аналогно са прилозима у служби именица, у Речнику САНУ је забележен мали број **позајмљеница из турског језика**, које се перципирају као придеви, а још само по етимологији се квалификују као прилози: *букадар* („многи“); *башка* („особит, који није као остали“, са обликом компаратива *башкије*); и *мукџе* („бесплатан“). Примери: „Те ти ферман пишу на букадар стране (Шантић А.); „Ово је дијете башка, али је оно

11 Тако се, у већ помињаном раду И. Грицкат из 1961. године, опсежно расправља о односу прилошких према придевским значењима. У оквирима истог питања, у току израде Речника САНУ примећено је да је тешко разграничити случајеве у којима су употребљени придевски облици средњег рода од оних у којима су, у истом контексту, употребљени прилози, попут: „Говорио је *шужно*“, „Гости се *богаџо*“, и сл. За синтетички преглед односа између придева и прилога у англосаксонској и домаћој лингвистици почев од 70-тих година 20. века в. новији рад М. Ивић о овом питању (Ивић 2007²).

опет башкије, значи: боље, уредније, одвојеније“ (Јовићевић А.); „Гладним Циганчићима све се привиђају дебеле, печене коке, мукте батаци на богатој даћи и хлебови“ (Шапчанин М.), и сл.

5. Прилози у служби речца и узвика

Као што смо већ истакли, до промене граматичке класе којој припада семантички садржај прилога може доћи и услед измене комуникативне ситуације, тј. прагматичког контекста унутар кога је употребљен. У тим случајевима, прилошка реч представља лексичко средство којим се изражава говорников став о одређеној појави, или његово емоционално стање. Стога су следеће две групе случајева употребе прилога – у служби речца и узвика – везане за промене које су мотивисане модализацијом, односно експресивизацијом контекста њихове употребе.

5.1. Прилози у служби речца

Како показује прикупљена грађа, у језику се прилози најчешће користе у служби **модалних речца**, којима се изражава *личан став говорника према предмету разговора*. У овим случајевима, функција модификације садржаја глагола, која је својствена прилозима, постаје функција модификације садржаја целог исказа, која је својствена речцама.¹² У Речнику САНУ забележени су следећи примери овакве употребе прилога:

5.1.1. У службу речца за *изражавање утиска и оцену ситуације*, којима се износи говорников став према садржају исказа, улазе прилози са следећим значењем:

времена: *најзад* и *најпосле* (у значењу: „узимајући у обзир све речено, уосталом“). Примери: „Јер, најзад, доскора је Србија ... била тако бедно сиромашна и незнатна земља, да ваше евентуалне националне жртве не би имала на шта и да употреби“ (Секулић И.); „То је, напоследку, добро; критичар треба да води рачуна о овоме што песник сам о својим песмама рече“ (Недић Љ.);

начина: *збиља* („кад смо већ код тога, узгред“); *једноставно* („просто-напросто“); *као* (1. „изгледа, рекло би се“; 2. „бајаги, тобоже“). Примери: „Шта је, збиља, било даље с том кућом?“ (Ред. пример, Р. САНУ); „Једноставно се направио да нас не види“ (Милићевић В.); „Плашила се човјека ... који је једноставно луд“ (Дончевић И.); „Пријатељ му се као мало устезаше“ (Сремац С.); „Као каква је несрећа, ако буде и побегла!“ (Стерија Ј. П.); „А шта му као значе те речи?“ (Нушић Б.); „Царица, која је догле као спавала, отвори очи“ (Гавриловић А.), и сл.

5.1.2. У службу речца са *ојшћим значењем уверености* говорника да је оно што је изнето у исказу истинито, улазе прилози са следећим значењем:

¹² О разликама између функција прилога и модалних речца у односу на њихову синтаксичку позицију в. у: Мразовић–Вукадиновић 1990, 407.

времена: *застално* („зацело, сигурно, поуздано“): „Сличних насеобина ... било је, застално, више и ако о њима немамо ... потврда“ (Малећић Ђ.);

начина: *очигледно* („без сумње“), *просто* („баш, управо“), *јединствено*. Примери: „Очигледно, стара добра времена отишла су у неповрат“ (Ђорђевић М.); „Без наследности сваки би органски напредак био напросто немогућан“ (Поповић Б.), „Понеки се наши критичари чак ни толико не труде, већ само просто напросто препричају дело, рецимо приповетку“ (Домановић Р.); „Ни у политичком и друштвеном животу напредак, као крајњи резултат, не зависи јединствено од добрих вођа“ (Поповић Б.).

5.1.3. У службу речца за *изрицање сујројности*, којима се у исказ уводе говорникови ставови супротни садржају исказа, улазе прилози са следећим значењем:

места: *овамо; онамо*. Примери: „Бајаги, браник вере Христове [папа], | а овамо претежнија је реч | власника римског него Христовог“ (Костић Л.), „Какав јој је муж и крв би потекла ... А овамо опет с њиме [љубавником] се виђа“ (Станковић Б.); „А онамо која ми корист тајити“ (Пеција П.); и

начина: *опет*: „То је био леп и значајан успех, којему су се Срби много радовали, а који је опет бацао у бригу Аустријанце“ (Новаковић С.), „Један је опет одликован што се после учињеног великог дефицита није убио“ (Домановић Р.).

5.2. Из изложених примера је видљиво да модализација прилошког значења, употребљеног у функцији обележавања или модификације исказа, често подразумева и његово апстраховање, при чему конкретни значењски елементи везани за просторну или временску локализацију рађе, који су својствени прилозима, улазе у службу нијансирања односа између информације дате у исказу и говорниковог личног става, који се изражава речцама.

5.3. Прилози у служби узвика

У функционално-семантичкој анализи узвика као граматичке класе нарочито се истиче њихова способност да, у својству пратилачких елемената исказа, интерпретирају различита душевна стања, расположења или ставове говорника који их употребљавају.¹³ При томе је нарочито приметна могућност ових речи да, у споју семантичких и експресивно-прагматичких елемената, супституишу информације које су својствене читавом исказу.

5.3.1. Стога у службу узвика обично улазе они прилози који поседују потенцијал експресивизације свог основног значења у смеру изражавања емоција говорника, односно исказивања њихових личних ставова о

¹³ „Узвизима ... се упућује на различита душевна стања и дојмове, као што су: радост, жалост, страх, сумња, угода, бол, изненађење и др.“ (Барић *et al.* 1997: 283).

предмету разговора или ситуацији у којој се налазе, као што је видљиво у следећим примерима:

Прилози са значењем **места**: *бестрага*; *добога*; *напред* (у својству борбеног поклича): „Иди бестрага кад ниси ни за шта!“ (Сремац С.), „Заиста, гдје ли је бестрага она последња окука!“ (Ђопић Б.); „Добого! ... За кваку ухватила, – ено уђе!“ (Настасијевић М.), „Добого, шта учини?“ (Петровић П.); „Напред! напред! Ко је јунак храбар!“ (Јакшић Ђ.);

Прилог са **начинским** значењем: *здрavo*: „Здрavo, браћо, здрavo!“ (Змај Ј. Ј.);

Прилог са значењем **мере, количине**: *дајбуди* (у покр. значењу: „нека тако буде, нека ти буде, нека буде како кажеш“ (Лика, Шкарић М.);

Прилог са значењем **степенa особине**: *баи*: „Е, ти си, дакле, нови уча! ... Е, баи, баи!“ (Веселиновић Ј.).

5.3.2. Другу групу случајева употребе прилога у служби узвика чине они прилози који се употребљавају у својству заповести, тј. команди којима се саговорнику налаже да нешто учини, односно заузме одређени став, положај и сл. Примери:

Прилози са значењем **места**: *далеко* (само у облику компаратива са значењем наредбе: *даље*); *налево* и *надесно* (у облику војничких заповести); *напред* (као војничка наредба): „Даље, нечастиви!“ (Ранковић С.), „Опет се зачу тихо ... куцање. – ’Даље!’ повикну Јаков“ (Кумичић Е.); „На команду; „На дес-но” или „на ле-во”, војник се окрене у означену страну“ (Пешадијска правила); „Командири напред! – зачу се оштар глас команданта“ (Јаковљевић С.);

Прилог са **начинским** значењем: *вољно*: „Капетан командоваше: вољно!“ (Јакшић Ђ.). “Седница [је] била завршена и Радисав дао члановима суда: ’Вољно!’ те се ови дигоше и пођоше сваки својој кући“ (Нушић Б.);

Прилог са значењем **количине**: *доста*: (у значењу: „прекини, престани, умукни“): “Почне бијесно лупати ногама и дерати се: – ’Доста, доста, јеси ли чула?!“ (Шегедин П.).

5.4. Основно прагматичко обележје прилога у служби узвика представља њихово везивање за узак круг сасвим одређених комуникативних ситуација, које обезбеђују експресивну маркираност информације и дају додатна семантичка обележја значењу прилошке речи. Стога се ова појава, као што показује прикупљена грађа, најчешће реализује у контексту дијалoшких форми (раз)говорне ситуације.

6. Прилози у служби предлога и везника

Трећа група случајева у којима долази до промене прилошке функције и значења везана је за њихову употребу у **служби предлога и везника**. Ова употреба подразумева коришћење семантичког садржаја прилога у синтаксички мотивисаним функцијама именовања и означавања односа између речи, синтагми и реченица.

У нашој науци о језику одавно је констатовано да су категоријалне границе између граматичке класе прилога с једне, и везника и речца с друге стране – врло нејасне. Овај закључак је заснован на чињеници да, захваљујући елементима месног, временског или начинског значења у свом семантичком садржају, који одговара сродним функцијама предлога и везника, прилози могу имати граматички статус ових функцијских речи. Тако је, у одељку своје граматике посвећеном овој теми, М. Стевановић утврдио да се за неке речи, попут *више*, *ниже* и *близу* – само према синтаксичкој функцији, односно контексту употребе, може закључити да ли припадају генитивним предлозима или прилозима;¹⁴ док је А. Белић, констатацијом да се прилошки садржај може поставити у везничку функцију, то исто утврдио и за однос између односних прилога и везника.¹⁵

Међутим, бројни примери употребе прилошких речи у служби предлога и везника, који су присутни у Речнику САНУ (в. т. **6.1.** и **6.2.**), упућују нас на три међусобно повезана закључка који додатно осветљавају дати проблем из семантичке, прагматичке и функционално-стилске равни, и који, у извесној мери, усложњавају изнете тезе.

6.0.1. Прво, у вези са **семантичком реализацијом** овако употребљених прилога.

За разлику од претходно изложених случајева, у којима је прелазак прилога у друге граматичке класе био мотивисан променом њиховог појмовног садржаја (т. **4.**), односно модализацијом основног значења (т. **5.**) – прелазак прилога у службу предлога и везника мотивисан је на други начин: потребом да се прилошки садржај постави у синтаксичку функцију увођења предлошких синтагми или зависних реченица у целину исказа. Према томе, измене у семантичком садржају самих прилога који стоје у функцији предлога и везника своде се на прилагођавања њиховом новом синтаксичком окружењу (в. т. **6.2.** и **6.4.**).

6.0.2. Друго, у вези са **значењем исказа** у којима се овако употребљени прилози налазе.

Познато је да се, у граматичкој класификацији, предлози и везници сматрају примарно функцијским речима, дакле, речима које обележавају и модификују односе између чланова синтагми и реченица. Другим речима, сматра се да ове две врсте речи немају сопствену семантичку структуру, већ се као граматичке речи дефинишу функцијама (уп. Остојић 1998: 199). Међутим, будући да прилози као врста речи поседују сопствено лексичко значење (уп. т. **1.2.**), њихова употреба у служби предлога и везника подразумева одређену семантичку модификацију функције са којом су употребљени. Поменута модификација, на прагматичком плану, у зна-

14 „Предлози, дакле, поред главног значења ... имају и прилошко значење ... То су, нпр. непроменљиве речи *више*, *ниже*, *близу*, о којима само према њиховој функцији можемо закључити којој од ове две врсте речи припадају“ (Стевановић 1975¹: 380–381).

15 „Најразличитији релативни (односни) прилози, вршећи *функцију* временску, начинску или месну – служе у свима језицима и као свезице“ (Белић [1956] 1998: 97, курзив: Н. И.).

чајној мери утиче на значење читавог исказа, имплицирајући да постоји нарочита комуникативна ситуација у основи овакве прилошке употребе.

Ово стање најбоље се уочава када, у оквиру истих исказа, упореди-мо примере употребе предлога или везника са примерима употребе при-лога у предлошкој или везничкој служби: *„Држаше дућан ... поред ових сеоских потлеушица“ (предлог за место употребљен у неутралном кон-тексту) : „Држаше дућан ... малочак ових сеоских потлеушица“ (прилог у служби предлога за место); односно: *„Скочи Кулин као помамљен“ (по-редбено-начински везник употребљен у неутралном контексту) : „Скочи Кулин колико помамљен“ (прилог у служби поредбено-начинског везни-ка), и сл.

6.0.3. И треће, у вези са **функционално-стилским аспектима** овакве употребе прилошких речи.

Примери предлошке и везничке службе прилога, који су ексцерпирани из Речника САНУ, потврђују да прагматичка модификација исказа у којима се они налазе представља диференцијално обележје специфичне функционално-стилске организације текста. Судећи према изворима наше грађе, постављање прилошког садржаја у предлошку или везничку функцију чини једно од најмаркантнијих обележја усмено-поетског и усмено-наративног стила с половине 19. века; као и оних функционалних стилова наративно-реалистичке прозе с почетка 20. века који се развијају по угледу на усмену књижевност.

6.1. Прилози у служби *предлога*

Сви прилози који су употребљени у предлошкој служби употребљавају се уз један падеж, генитив, и махом имају **опште месно значење**. Службу предлога узимају прилози са следећим значењима:

места: *испрека*; *наоко* („около“); *наоколо*; *около*; *кружом*; *најоред*. При-мери: Сакупљало [се] друштво и домаће и испријека Драве око карташ-ког стола (Новак В.); Ја имам заповијед од нашега ... Цара, да са сваким наоколо себе мирно и лијепо живимо (Петровић П.); „Данас [се] саста-досмо ... да умиримо два домаћа браства ... около главе покојнога Рада Николина“ (Врчевић В.); „Ваше војске истурите | По границам' поставите | Кругом влашке Горе Црне“ (Његош); „Неће ходит' Мило пред овцама, | Него иде напоред оваца“ (НП Вук);

начина: *наокрст*; *наочиглед*. Примери: „Позове га да ... дође у Стаб-на ... ће ће му ... бити сигурније но игдје наокрст свијета бијелога“ (Бо-санска вила, часопис); „Јесенице и Дуће јесу ... на очиглед мора, које пла-че њи'ов крај“ (Иванишевић Ф.);

количине: *мало(чак)*: „Држаше дућан ... малочак ових сеоских потле-ушица“ (Наметак А.).

6.2. На равни промена у семантичкој структури употребљених при-лога, запажа се појава свођења начинских сема у прилозима *наокрст* и *наочиглед*, односно количинске семе у прилогу *малочак*, на опште зна-

чење места, које одликује конструкције са генитивним предлогом. Ово свођење изазвано је чињеницом да је, у наведеним случајевима, значење прилога мотивисано механизмом визуелне перцепције говорника.

6.3. Прилози у служби везника

Судећи према прикупљеној грађи, сви прилози који су употребљени у служби везника имају субординативни карактер, што значи да се користе за увођење зависних реченица (са временским, узрочним и поредбеним значењем) у комуникативну целину.

6.3.1. У служби везника за увођење *временских зависних реченица* користе се прилози са следећим значењем:

времена: *истом* и *ошшокле* (за обележавање различитих временских перспектива напоредног одвијања радње исказане зависном реченицом, са значењима: „у исто време“, „одмах после, пошто, након“, „неочекивано, изненада“, „истовремено“ и сл.). Примери: „Истом што заврши председник, устаде г. надзорник и захвали на поздраву“ (Напредак 1901); „Свако се постарао ... да се ријешу фине паучине, што их одасвуд омотала, отпокле се у тај посао уплетоше женски прсти“ (Драженовић Ј.);

места: *докле(доћ)* и *дошле* (за означавање мере времена, односно завршне границе трајања ситуације исказане зависном реченицом): „Докле ружица мирише, долде свак’ је бегенише“ (НПосл. Вук), „Докле мене то веселе прође, | Обојицу хоћу објесити“ (НП Вук), „А народ Српски, доклегоћ својим језиком узговори, пјеваће му име“ (Забавник, Давидовић Д.).

6.3.2. У служби везника за увођење *узрочних зависних реченица* користе се прилози са следећим значењем:

места: *ошкуда* („због тога, зато“): „Наша се земља свака 24 часа ... одједанпут око своје Осовине обрће, одкуда дани и ноћи постају“ (Спасић М.);

узрока: *зашто* („јер, пошто“); *зашто* (само у конструкцији са везником *што*, у некњ. примерима и са везником *јер*): „Пишите ... читко, зашто се више неће примати ... молбе које нико не може да чита“ (Подунавка), „Ако кокош пјева, треба је заклати, зашто слути смрти једној од мушких глава“ (Чајкановић В.); „Стане ... мрзити на своју пасторку ... за то што (за то јер) је она била много љепша од њезине кћери“ (НПр Вук).

6.3.3. У служби поредбено-начинског везника за увођење *поредбених зависних реченица* користи се **количински прилог** *колико* (у функцији и значењу везничког споја *као да*), а у следећим примерима:

„Скочи Кулин колико помамљен“ (С. М. Сарајлија); „Кад ја дођем своме мајору, а он узврати на ме своје сурове и кржаве очи, колико да се нијесмо нигда познавали“ (Зелић Г.), и сл.

6.4. На равни семантичких померања које прате прилоге у функцији везника, запажа се појава апстраховања месног значења прилога *докле* и *ошкуда*. Код прилога *докле*, месно значење апстрахује се у временско;

а код прилога *ошкуда* – у узрочно. У другим случајевима, при употреби прилога у функцији везника нису регистроване знатније промене њихове семантичке структуре.

***

7.1. У досадашњем току излагања указали смо на то да, судећи према грађи из Речника САНУ и њеној лексикографској обради, постоје три типа лингвистичких фактора који мотивишу употребу прилога у служби других граматичких класа српског језика. Као што је показала анализа изведена у раду, избор поменутих фактора у највећој мери зависи од семантичких, прагматичких и функционално-дискурзивних (или функционално-синтаксичких) чинилаца који су заслужни за реализацију циљне граматичке класе у чијој служби се остварује прилошки садржај. Користећи се резултатима ове анализе, у закључку рада ћемо осветлити један проблем који се јавља приликом лексикографског приступа описаном систему прилошких трансформација у српском језику.

7.2. Поменути проблем везан је за семантичку локализацију језичке појаве која се у Речнику САНУ дефинише као употреба прилога у служби других врста речи. Наиме, уз ослањање на аргументе који истичу измењена морфосинтаксичка обележја прилога у служби других граматичких класа (попут, на пример, развоја њихових флективних облика у именичкој и придевској служби), у науци о језику се за поменути појаву усталио назив **конверзија**, што значи да се ради о творбеном процесу који подразумева настанак нових речи њиховим преласком у другу граматичку класу (исп. Бауер 1983: 32). Међутим, као што је у литератури већ више пута наглашавано, терминолошко одређење описане појаве не решава лексикографско питање да ли овакву употребу прилога у описним речницима треба обрађивати као **полисемију**, тј. као ширење значењске структуре прилошке речи – или као **хомонимију**, тј. као самосталну реализацију прилога у својству засебне граматичке класе (уп. Грицкат 1967: 226; Драгићевић 2007: 142–143 и 322–323).

Једно од могућих решења овог проблема у лексикографској пракси налазимо код Б. Тафре, у констатацији да, гледано са становишта промена који се одвијају у значењској структури посматраних лексема, разлику између полисемантичке и хомонимијске природе конверзије чини количина семантичког садржаја полазне речи који остаје у значењској структури циљне речи после њене трансформације у другу граматичку класу (Тафра [1986] 2005: 103). Другачије речено, што мање елемената прилошког значења преостане у граматичкој класи у чијој служби је прилог употребљен, то има више основа да поменути појаву идентификујемо као хомонимију.

7.3. Међутим, велики број прелазних стадијума између хомонимије као самосталне реализације прилога у својству друге врсте речи, и полисемије као семантичке екстензије прилога у истом контексту, наводи нас на закључак да на ово питање, у контексту наше теме, није могуће дати је-

динствен одговор, већ да се у његовом сагледавању мора ићи од случаја до случаја.

7.3.1. Семантички посматрано, хомонимији као процесу настанка нових речи са сопственим значењем најближе стоје прилози у служби именица и придева, будући да у овим случајевима долази до употребе семантичког садржаја прилога у својству номиновања или квалификовања сталних ситуација или појмова, које одговара општој референцијалној функцији циљних граматичких класа. Измене семантичког садржаја прилога нарочито су видљиве у случајевима када се ради о речима позајмљеним из страних језика, будући да тада именичка вредност сасвим асимилује њихово изворно, прилошко значење.¹⁶

7.3.2. Прилози употребљени у служби речца и узвика чине групу случајева која се, на семантичком плану, налази на прелазу између полисемије и хомонимије. Са једне стране, елементи семантичког садржаја прилошких речи бивају измењени или проширени конотативним семама својственим речцама и узвицима, за чију употребу је заслужна експресивна, односно модална измена прагматичког контекста исказа у коме су употребљени. Са друге стране, међутим, анализа изведена у нашем раду показала је да оваква употреба прилошких речи подразумева активно учешће њиховог основног семантичког садржаја у прагматичким механизмима моделовања говорне ситуације.

7.3.3. У складу са изложеним, најмање трагова хомонимије налазимо код употребе прилога у служби предлога и везника. Као што смо већ истакли, када се нађу у улози функцијских речи, прилози у полисемној структури задржавају елементе свог основног семантичког садржаја. Захваљујући овоме, тако употребљени прилози модификују значење зависних чланова, синтагми и клауза, које се на тај начин уводе у реченицу, што за последицу има појачану стилску рељефност исказа.

Извори и литература:

Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, књ. 1–17 (**А–Опово**), Београд, 1959–2007; књ. 18 (**оповргавање–ошчуро**), Београд 2008–2009 (у припреми).

16 У складу са овим, уп. **чл. 258** *Упуштава за израду Речника САНУ*, који предлаже оригинално решење да се овако употребљене речи у речнику обрађују прво као именице, а онда као прилози: „*Сирани непроменљиви придев или прилог могу бити у именичкој служби ... Међутим, како таква реч може да добије и промену по падежима ... боље је у таквим случајевима именичку службу стављати на прво место, тј. одредницу показивати као именицу, по свим правилима, а у даљој тачки споменути придевску одн. прилошку службу, без обзира на то којој врсти припада реч у сираном језику*“ (курзив: Н. И.).

У контексту изложеног, в. рад Николић 2002, у коме се дати проблем опсежније разматра са становишта лексикографског искуства израде и редакције великог описног речника САНУ, као и једнотомника МС (стр. 51 и д.; т. **4.а-в.**).

***

- Антош 1974:** Аница Антош, *Основе лингвистичке стилистике*, Загреб.
- Барић 1997:** Еугенија Барић et al., *Хрватска драматика, 2. промијењено издање*, Загреб.
- Бауер 1983:** Laurie Bauer, *English Word-formation*, Cambridge.
- Бејкер 2003:** Mark C. Baker, *Lexical categories (Verbs, Nouns and Adjectives)*, Cambridge.
- Белић 1941 [1998]:** Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Изабрана дела, том I, Београд, Завод за уџбенике.
- Гортан-Премк 1997:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 14, Београд.
- Грицкат 1961:** Ирена Грицкат, „Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима“, *Наш језик* XI, св. 3–4, Београд, 69–80 (св. 3) и 78–89 (св. 4).
- Грицкат 1967:** Ирена Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа“, *Наш језик*, књ. XVI, св. 4, Београд, 218–235.
- Грицкат 1983:** Ирена Грицкат, „О прилозима у српскохрватској језичкој науци“, *Јужнословенски филолог* XXXIX, Београд, 1–41.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд.
- Ивић 2007¹:** Милка Ивић, „Актуелни увиди у ‘врсте речи’“, *Наш језик* XXXVIII/1–4, 5–7.
- Ивић 2007²:** Милка Ивић, „О односима између придева и прилога“, *Наш језик* XXXVIII/1–4, 9–13.
- Ковачевић 1998:** Милош Ковачевић, „Диференцијација партикула и хомоформних (дијелова) везника“, *Научни састај слависта у Вукове дане 27/2*, Београд, 215–228.
- Ковачевић 2008:** Милош Ковачевић, „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију зависних реченица“, у: *Српски језик у (кон)тексту*, *Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, Крагујевац, 65–83.
- Корин 1998:** Andrew R. Corin, „Врсте речи између структурализма и генеративизма“, *Научни састај слависта у Вукове дане 27/2*, Београд, 55–71.
- Крофт–Круз 2004:** William Croft, D. Alan Cruse, *Cognitive Linguistics*, Cambridge.
- Круз 2004:** Alan Cruse, *Meaning in Language (An Introduction to Semantics and Pragmatics)*, second edition, Oxford.
- Лашкова 1998:** Лили Лашкова, „Подела на врсте речи у словенским језицима – могућности и перспективе“, *Научни састај слависта у Вукове дане 27/2*, Београд, 31–37.
- Мразовић–Вукадиновић 1990:** Павица Мразовић, Зора Вукадиновић, *Граматика српскохрватског језика за старице*, Београд.
- Николић 2002:** Мирослав Николић, „Тешкоће при утврђивању одреднице у реченицама српског језика“, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, *Зборник радова са међународног научног скупа о лексикографији и лексикологији*, Нови Сад – Београд, 49–56.
- Остојић 1998:** Бранислав Остојић, „О једном типу замјеничких и прилошких везника у српском језику“, *Научни састај слависта у Вукове дане 27/2*, Београд, 197–204.

Пипер 1983: Предраг Пипер, *Заменички прилози (граматички сјај и семантички прилози)*, Нови Сад.

Половина 1998: Весна Половина, „Врсте речи и лингвистичке теорије“, *Научни саставак слависта у Вукове дане 27/2*, Београд, 73–82.

Ристић 1990: Стана Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику (лексичко-граматички прилози)*, Библиотека јужнословенског филолога, књ. 9, Београд.

Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Београд.

Ристић–Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић–Дугоњић, *Реч, смисао, знање (стаудија из лексичке семантике)*, Београд.

Симић 1998: Радоје Симић, „‘Прагматичка’ и ‘лингвистичка’ теорија о врстама речи“, *Научни саставак слависта у Вукове дане 27/2*, Београд, 19–29.

Станојчић–Поповић 2002: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика, 8. прерађено издање*, Београд.

Стевановић 1964¹: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 1*, Београд.

Стевановић 1969²: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 2*, Београд.

Стевановић 1982: Михајло Стевановић, „Синтакса у лексички“, у: *Лексикографија и лексикологија (зборник реферата са истоименог научног скупа)*, Београд – Нови Сад, 289–296.

Тафра 1986: Бранка Тафра, „Разграничавање хомонимије и полисемије (лексиколошки и лексикографски проблем)“, *Филологија*, књ. 14, Загреб, 128–139.

Тафра 2005: Бранка Тафра, *Од ријечи до рјечника*, Загреб.

Тополињска 1998: Зузана Тополињска, „Да ли су везници хомогена врста речи?“, *Научни саставак слависта у Вукове дане 27/2*, Београд, 191–196.

Упутства за израду Речника САНУ, интерни спис Института за српски језик САНУ, Београд.

THE ROLE OF ADVERBS SERVICING OTHER PARTS OF SPEECH IN SERBIAN LANGUAGE (based on the corpus of SASA Dictionary)

Summary

This paper presents an account of linguistic factors which motivate the use of adverbs in the functions typically realized by other word classes in Serbian. Based on the corpus of 74 lexicographically treated adverbs used as **nouns**, **adjectives**, **prepositions**, **conjunctions**, **particles** and **interjections**, which were excerpted from the corpus for 18 volumes of the descriptive SANU Dictionary (letters: A–O), we grouped and classified the linguistic factors that were shown to be the most important in the use of adverbs as other word classes.

In the conclusion, the issue of semantic localization of such use of adverbs between polysemy and homonymy is emphasized, as well as the problems which may occur in the lexicographic treatment of the outlined system of adverb transformations in Serbian.

Nenad Ivanović

Данијела СТАНИЋ
Београд

ПРОБЛЕМ СИНОНИМИЈЕ ПРОСТИХ РЕЧИ У ЛЕКСИКОГРАФСКИМ ДЕФИНИЦИЈАМА РЕЧНИКА САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА¹

Изрази рада приступила сам са лексиколошког и лексикографског становишта. У раду сам анализирила лексикографске дефиниције РСАНУ, РМС и Једнотомника МС. Рад представља анализу једне простице именице са конкретним значењем и две простице именице са апстрактним значењем. Покушала сам да покажем да и простице именице, али само оне са апстрактним значењем, могу имати синониме у основном, номинационом значењу. Различитост у употреби синонима у лексикографским дефиницијама ових трију речника показала сам и табеларно.

Кључне речи: синонимија, дефиниција, синонимски ред, синонимски низ, квазисинонимија

Д. Гортан-Премк (1997: 127) дефинише синониме као речи које у свом семантичком садржају имају исту архисему² и бар једну исту сему или више истих сема. Д. Гортан-Премк даље објашњава синониме као „речи исте или сличне референцијалне вредности“. По њој су „простице, неизведене речи увек једнореферентне и њихов је референцијални однос немотивисан“, док су изведене речи обично двореферентне и њихови су референцијални односи мотивисани, с једне стране, речју у творбеној основи, а с друге стране – семантичко-категоријалном вредношћу творбеног форманта. У семантичком садржају основних речи велики је број сема нижег ранга и оне су продуктивне, док код изведених сема нижег ранга изостају или су десемантизоване. Последица тога је и велика полисемична продуктивност простица речи и веома мала изведених, и с друге стране – веома велики број деривата који у творбеној основи имају просту реч.

1 Овај рад је настао као резултат истраживања на пројекту 148005 Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника САНУ коју финансира Министарство за науку и технолошки развој РС.

2 Архисема је најопштија сема и она одређује најопштију категорију којој та лексема припада, па тако имамо различите категорије речи, нпр. делови човековог тела, психофизичка стања, емоције, сродство, покућство. Све остале семе, осим архисеме, називају се диференцијалним семама. Оне „носе апстрактне информације о индивидуалним карактеристикама лексема, о оним карактеристикама на основу којих се једна лексема разликује од друге лексема са истом архисемом“ (Гортан-Премк 1997: 43). Пошто је циљ рада одређивање синонимије у лексикографским дефиницијама, приликом рашчањавања семантичког садржаја на архисему и диференцијалне семе, задржаћемо се само на оним диференцијалним семама које се разликују у синонимском пару, низу или реду.

Д. Гортан-Премк даље сматра да просте именице у основним, номинационим значењима по правилу не ступају у синонимске односе. Једно-референтне речи, премда немају апсолутне синониме, могу имати делимичне, релативне синониме, а ми ћемо на основу одабраних примера видети да ли су њена тврђења у потпуности оправдана.

Настојала сам да у свом истраживању проверим да ли просте именице у основним, номинационим значењима ступају у синонимске односе, а на основу њиховог функционисања у дефиницијама дескриптивних речника. На питање шта је синонимија и да ли она уопште постоји научници дају и различите одговоре. Навешћемо још нека мишљења о синонимији. Л. Згуста (1991: 81) значење схвата као збир денотације, конотације и домена употребе. То би били критеријуми по којима би се једна лексема могла сматрати апсолутним синонимом. Међутим, ако постоји разлика барем у једној од три основне компоненте значења, реч је о блискозначницама. Ту Б. Тафра (2005: 215) оправдано примећује да уколико се реч разликује у денотацији или референтности, онда то никако не би могла бити реч са истим значењем. Док многи аутори доводе у питање постојање апсолутних синонима, Б. Тафра каже да се „синонимичност не може ступњевати, па да неке речи буду мало више синоними од других. Или су двије ријечи синоними или нису“. Дакле, она негира поделу синонима на праве и неправе, потпуне и непотпуне. По њеном мишљењу, постоје само истозначнице. Оно што други аутори називају блискозначницама, она назива паронимима.

У досадашњим истраживањима истиче се постојање скале синонимности (Р. Драгићевић (2007: 245), иако је њу тешко утврдити, како то примећује Б. Тафра, али Р. Драгићевић износи идеју и о бинарном односу истозначнице – блискозначнице. Многи аутори сматрају да је основни критеријум за одређивање апсолутне синонимије замењивост дате речи другом речју у свим контекстима. Б. Тафра показује на примерима метод супституције, уз напомену да и он открива неке недостатке. У примеру *Зајјевала је ијица*, реч *ијица* можемо заменити са зоонимом *ластџавица*, а тада је већ реч о односу хиперонима и хипонима, а не о односу синонимима. И Б. Петровић (2006: 129) се слаже с мишљењем према коме би се морала два израза међусобно замењивати у свим контекстима да би били потпуно, а то би значило да су „синоними само тзв. ‚прави‘ синоними“. Б. Тафра наводи још један услов за одређивање синонимије, а то је критеријум идентичности. На пример, називи *рачунало* и *комијушер* су синоними, јер им је денотат исти. Кад су у питању апстрактни појмови, ситуација је компликованија, јер је питање да ли су нпр. придеви *смеон* и *храбар* идентични. По Б. Тафри најлакше је наћи случај за синонимију у терминологији, јер она не дозвољава постојање истих. Тај парадокс је објашњив постојањем, бар привремено, два назива, домаћег и позајмљеног (нпр. *зубар* – *дентист*). Они могу дуго егзистирати заједно јер су стилски маркирани. Један се употребљава у разговорном, а други у стручном дискурсу. Р. Драгићевић наводи међу научним терминима и парове апсолут-

них синонима: *малокрвност* – *анемија* и *акцента* – *нагласак*. Карактеристика терминских парова је да један временом нестане.

Опште је мишљење да синоними морају припадати истој врсти речи. Такође, синоними могу бити и синтагме и реченице. Правим синонима не сматрамо оне случајеве када се семантички садржај једне лексеме идентификује са семантичким садржајем синтагме или реченице. Дакле, услов за праву синонимију је да се синонимска релација успоставља између две лексеме, две синтагме или две реченице. Р. Драгићевић случајеве синонимности између лексеме и синтагме и остале наведене случајеве одступања сматра квазисинонимијом (Р. Драгићевић 2007: 249). Б. Петровић (2005: 138) такав случај илуструје примерима *шуча – физички обрачун* и *аларм – алармни уређај*. Овом мишљењу бих додала и своје примере: *служавка – кућна помоћница* или *просијашушица – јавна девојка*. Квазисинонимијом се називају и случајеви када лексеме не припадају истој врсти речи. Б. Тафра (2005: 216) наводи за тај случај пример реченица *Иван је лисица* и *Иван је лукав*, где се именица *лисица* у сфери колективне експресије поистовећује са лукавом особом, дакле, именица је употребљена у секундарном значењу. Поред квазисинонимије, постоји и случај контекстуалне синонимије (Р. Драгићевић 2007: 255). Ово је случај неправе синонимије која се остварује само у контексту. Треба нагласити да контекстуалне синонимије у језику има знатно више него праве. Случајеве апсолутне, праве синонимије, поред термина, налазимо још у малобројним лексичким паровима, као што су *домовина – ошацибина* или *ученик – ђак* (примери Р. Драгићевић).

У овом раду анализирао сам синонимске дефиниције трију именица из савременог српског језика (*девојка*, *бес* и *брига*), на основу грађе Речника САНУ, шестотомног Речника Матице српске и једнотомног Речника српског језика. Мој задатак је био да упоредим употребљене синониме у синонимским и синонимско-описним дефиницијама и да одредим који би од њих могли функционисати као блискозначнице, а који као апсолутни синоними. Анализирао сам употребу и контекстуалних синонима, као и оправданост употребе квазисинонима. Њима сам се бавила приликом анализе лексеме *девојка*. Да бих одредила који би се синоними могли сматрати за истозначнице у српском језику, користила сам се методама супституције и идентификације. Ако је у анализи синоним одређен као блискозначница, проверавано је колико би дати синоним био значењски удаљен од анализираних одредница. Потом сам синониме у оквиру једног значења посматрала у оквиру синонимских низова или синонимских редова и одређивала њихову доминанту, тј. микротему.

Поред тога циљ рада ми је био да проверим да ли у свим случајевима важи став Д. Гортан-Премк, која се највише бавила овом проблематиком, о томе да просте лексеме немају праве синониме у примарним значењима или ипак постоје неки случајеви одступања од оваквог закључка. Занимало ме је да проверим да ли број синонимских дефиниција зависи од тога које се значење дефинише – примарно или неко од секундарних.

Такође, занимала ме је разлика у вези са употребом синонима у РСАНУ, РМС и ЈМС. Ту разлику сам приказала и табеларно.

Лексема *девојка* у РСАНУ има укупно 13 значења, али од тога само 4 имају своје синонине. Основно значење ове лексеме у РСАНУ гласи: „млада, неудата женска особа; она која је дорасла за удају, *удавача*“. Из ове дефиниције, на основу синонима који је употребљен (*удавача*), видимо да РСАНУ потенцира на семи „неудата“. Што се тиче номинационих значења других двају речника, видимо да је ЈМС целу комбиновану дефиницију из РСАНУ унео, док се у РМС узима само описни део дефиниције, без употребе синонима.

Затим, под значењем 1. б. у РСАНУ дата су нам два блиска значења одвојена тачком-зарезом. Наиме, после описног дела „она која води љубав (с неким) наилазимо на синонине *вереница; невестиа, млада*. Матичини речници бележе синоним *заручница*, као апсолутни синонимски пандан лексеми *вереница*, па је секундарно значење у РМС дато само синонимском дефиницијом *заручница, вереница*. Поред тога, Матичини речници уводе још неке новине. ЈМС једини сврстава у два засебна значења низове *вереница, заручница и млада, невестиа*, дакле, жене пре и за време церемоније венчања, док РМС низ *млада, невестиа* не сматра уопште синонимским низом лексеме *девојка*, што бисмо могли да објаснимо као начин да се у потпуности одвоје ова, и по мени, два удаљена значења. По мом мишљењу, то су исправне одлуке оба речника. С друге стране, РМС издваја као засебно значење низ *драга, љубавница* не дајући описну дефиницију, али под тим синонимским низом вероватно подразумевајући сваку женску особу вољену од стране мушкарца. ЈМС тај низ допуњује синонимом *драгана*. Напомена код овог значења је да не бисмо смели, поистовећујући лексеме *драга* и *драгана* са лексемом *љубавница*, именицу *љубавница* да изједначимо са лексемом *прељубница* или са пејоративним обликом *швалерка*, иако се она у том значењу у нашем језику много чешће употребљава.

РСАНУ под подзначењем 1. в. најпре бележи синоним *девица*, па онда описно објашњење „она која није имала сексуалне односе са мушкарцем, тј. она која се није удавала“. Кад је у питању ово значење, ЈМС наводи и описни део и синоним. Следи, потом, синоним КБИ, забележен у сва три речника. И на крају, у ЈМС наилазимо на једну потврду квазисинонимије. Лексема *служавка* употребљена је поред синтагме *кућна помоћница*. РСАНУ овакав синоним не наводи, али се зато под четвртим значењем наводи иза упућенице синтагма *јавна девојка*, након које бисмо опет могли очекивати једнолексемски синоним *простишиушка*, али се ни он не наводи, што би могло да нас доведе до закључка да РСАНУ избегава употребу експресивне лексике социјално снижене конотације.

ЈМС наводи највећи број синонима, чак 10, распоређених на само 10 значења. Ни за један од побројаних синонима не бисмо могли сматрати за синоним ван контекста. Чак ни лексема *удавача* која се јавља у номинационом значењу није адекватна. Она је у прошлости била културолош-

ки позиционирана као блискозначница, али посматрана у контексту савременог друштва лексема девојка не би требало да има ниједан синоним, а поготову не у номинационом значењу, тако да су лексикографи РСМ исправно поступили кад су уз ову лексему само дали описну дефиницију.

ДЕВОЈКА

	описне дефиниције	описно-синонимске	синонимске дефиниције
РСАНУ	7	5	1
РСМ	1	1	2
Једнотомник МС	0	4	2

Лексема *бес* има укупно 10 значења у РСАНУ и по 6 у РСМ и ЈМС. Ову сам лексему изабрала јер показује велики број синонима на релативно малом броју значења и један велики лексикографски пропуст. Ова лексема показује врло интересантна размимоилажења у дефинисању појединих значења у наведеним речницима. Наиме, РСАНУ у номинационом значењу наводи са квалификативом празн. и синонимски низ *злогух, враг, ђаво* и квазисиноним *нечасћива сила*. Потом у оквиру истог значења са квалификативом фиг. наводи три контекстуалне употребе ове именице: 1) помаман, необуздан коњ 2) покр. несташно, немирно дете и синонимски низ под 3) *олуја, нејоџода*. РСАНУ под секундарним 2. значењем наводи мед. и вет. термин, у облику упућенице *беснило*, а тек у осталим значењима синониме из сфере емоционалне лексике: *инстинкти, нагон, стираси, ђомама, љућина, гнев, јароси, силина, расјомамљености* (Животињски бесови у човеку; дивља ерупција беса). Речници МС и Једнотомник Матице српске поменути синонимски низ (*ђаво, враг, нечасћиви*) стављају на последње место док синонимски низ *љућина, гнев, јароси* стављају као примарно, потом научни термин, па друга значења. Анализирајући дефиниције из ових речника, ми не бисмо могли са сигурношћу да кажемо у коју семантичку категорију именица поменута лексема припада. Да ли она спада у именице које означавају натприродна бића, да ли у апстрактне именице или у научне термине? По мом мишљењу, у праву су Матичини речници, који стављају под номинационо значење низ из сфере емоционалне лексике: *гнев, јароси, стираси, разбеселости, ђомама*. Проверавајући порекло речи у етимолошком речнику П. Скока налазимо да се ради о лексеми секундарног речничког фонда. Наиме, реч је балто-словенска, код нас је *бијес* према придеву *objestan*, у примарном значењу „демон, табу за враг, ђаво“, док секундарно значење гласи „страшан, ужасан“ од лит. *baisa*, „страх“. Ипак, мој задатак је да испитам синониме у синхроној перспективи, па стојим иза закључка да је ово проста реч која има синониме у основном значењу.

Бес се даље дефинише у сва три речника метафорички изведеним синонимима *обеси, осиносити* или синонимским низом *ћеф, хир, прохшев* (Добићеш само онолико колико ти треба да можеш водити живот, а не

и твоје бесове). Поменути низ је додатно интересантан јер показује социјалну и вероватно временски условљену употребу релативних синонима са доминантом и микротемом *порохшев*. Али, ако размотримо низ *ћеф, хир, порохшев*, ЈМС једино наводи под одредницом *хир* синоним *обесит* која би била дериват именице *бес*, тако да би *хир* и *бес* били јако блиски синоними, али не и апсолутни. Проверила сам номинациона значења и низа *ћеф, хир, порохшев* и приметила да су забележени апсолутни синоними код сваке од ових лексема у РМС и ЈМС³. И на крају, сва три речника наводе синонимски ред *размешљивост, расийништво* који би опет имао микротему *порохшев*.

Заједничка карактеристика сва три речника је да у основном значењу (1. а.) наводе синонимске низове што такође негира поменути став Д. Гортан-Премк у вези са синонимијом простиких речи. Навешћу примере: '*порохшев*' – *ћудљивост, каириц*, а синоними лексема '*хир*' гласе *обесит, ћуд, порохшев, каириц*, дате само кроз синонимску дефиницију. Лексема *ћуд* даје своје синониме у комбинованој дефиницији и они гласе: *нарав, природа, карактер*, а под секундарним значењем и *ћеф, хир, каириц*. Именица *бес* спада у секундарни лексички фонд, па вероватно одатле велики број синонима у њеном основном значењу па према томе овај налаз се не односи на све просте апстрактне именице.

Ова лексема се истиче и по великом броју чисто синонимских дефиниција. Има их 11 у РСАНУ, рачунајући и једно фигуративно објашњење, свих 6 у РМС и 4 у ЈМС, а преостала 2 су комбиноване дефиниције.

БЕС

	описне дефиниције	описно-синонимске	синонимске дефиниције
РСАНУ	0	0	11
РМС	0	0	6
Једнотомник МС	0	2	4

Лексема *брига* у РСАНУ има 4 значења, у РМС само 3, а такође и у ЈМС. *брига* је још једна проста именица из сфере емоционалне, апстрактне лексике која има синониме у номинационом значењу, после описне дефиниције, а то су *мука, шешкоћа* (РСАНУ и ЈМС): „У бризи сам због вас што ми одавно не пишете“. У овом значењу налазимо на синонимски низ *стиарање, пажња, неџа* (Откако је мајка умрла, краве су на мојој бриги). У овом контексту, можда је могуће заменити лексему *брига* са *стиарање*, па да значење остане непромењено. И у овом случају треба напоменути да је *брига* дериват од старог глагола *бријесити, брижет*. Имперфекат ове балтословенске речи је значао „стражити над нечим, бригу водити о нечем“.

3 Ове лексеми још нису обрађене у РСАНУ.

Методу супституције ћемо применити и са семантичким реализацијама *шруд*, *настојање* (Енглеској беше једина брига да Србију и њеног књаза потчини своје утицају). У овом контексту ћемо извршити замену лексеме *брига* са лексемама *мука* или *шешкоћа*, из полазног значења, па да реченица и даље логично функционише, мада са другачијом стилском нијансом. Али, већ у контексту: „Ој девојко, бриго матерна! / Све се бринеш, удати се нећеш!“, замена би била неприкладна, јер тада би се променило и значење. Лексема *брига* је употребљена у значењу „предмет старања, пажње, страховања, а не *мука*, *шешкоћа* из полазне дефиниције. Дакле, можемо извести закључак да дати синоними из номинационог значења можда јесу најопштији, али сигурно нису апсолутни, већ блискозначнице.

Сматрам да је у примарном значењу поред наведених синонима требало уврстити и лексему *секирација*. Њу бележи РМС, али без синонимског упућивања на лексему *брига*, па би и у том смислу ваљало указати на пропуст РМС.

РМС и ЈМС не дају никакве новине у погледу значења, нити дају нове синониме, већ представљају само преформулисане дефиниције РСАНУ. РСАНУ има 2 синонимске, 1 комбиновану и 1 описну дефиницију. РМС има 1 комбиновану и остале описне дефиниције, а ЈМС 2 комбиноване и 1 описну дефиницију.

Из ове 2 последње обрађене лексеме стекла сам закључак да именице које припадају сфери емоционалне лексике имају већи број синонима него лексеме које означавају конкретне појмове.

БРИГА

	описне дефиниције	описно-синонимске	синонимске дефиниције
РСАНУ	2	1	1
РМС	3	1	0
Једнотомник МС	1	2	0

Из овог рада би се могло закључити да просте речи када означавају нематеријалне појмове, у овом случају психичка стања (лексеме *бес* и *брига*), имају апсолутне синониме, али да би се тако нешто поуздано тврдило, требало би испитати много већи број апстрактних именица. Треба нагласити да су ове две именице карактеристичне по томе што спадају у секундарни лексички фонд, тако да критеријум апстрактно / конкретно није једини критеријум у утврђивању синонимске валенце. Наводим примере: *брига* – *мука*, *шешкоћа* и *бес* – *знев*, *јарост*, *стирас*, *разбеселост*, *помама*. Синониме, такође, имају и именице *ћеп*, *хир*, *прохшев*. Тиме би став Д. Гортан-Премк у вези са синонимијом простих речи био релативно пуноважан. Ове апстрактне именице надмашују по броју синонима, у односу на укупан број значења, остале именице. Лексема *бес* има чак 11

синонимских дефиниција на укупно 10 значења⁴. То би био доказ да би речи са апстрактним значењем могле имати више синонима од речи са конкретним значењем. Одговор треба тражити вероватно у неодређеном смислу денотата. Становиште базирам на синхроној перспективи која би и требало да буде најбитнија за речнике савременог стандардног језика.

Истраживање је, такође, показало да се у нашој лексикографској пракси понекад сувише слободно узимају речи као синоними помоћу којих се објашњава значење једне речи другом речју, па овим радом бисмо могли да скренемо пажњу лексикографима да јако удаљена значења није неопходно увек дефинисати синонимском дефиницијом.

Литература:

- Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и орџанизација лексичког сисџема у српском језику*, Београд, Институт за српски језик САНУ.
- Гортан-Премк 1980: Даринка Гортан-Премк; „О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речника“, *Наш језик*, XXIV/3, 107- 114.
- Гортан-Премк 1983: Даринка Гортан-Премк, „Синонимски низ у лексикографској дефиницији“, *Научни састјанак славистиа у Вукове дане*, књ. 12/1, 45–50.
- Драгићевић Р. 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Згуста 1991: Ладислав Згуста, *Приручник лексикографије*, (превод и предговор Д. Шипка), Сарајево, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Матијашевић Ј. 1982: Јелка Матијашевић, „О синонимији и синонимима“, у: *Лексикографија и лексикологија, зборник реферата*, Београд – Нови Сад; САНУ, Институт за српскохрватски језик, Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, Филолошки факултет у Београду, 115 – 131.
- Петровић Б. 2005: Бернардина Петровић, *Синонимија и синонимичности у хрватскоме језику*, Загреб, Хрватска свеучилишна наклада.
- Тафра 2005: Бранка Тафра, *Од ријечи до ријечника*, Загреб, Школска књига.
- Фекете 2002: Егон Фекете, „Употребна вредност лексема и лексикографских дефиниција“, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, САНУ, МС, Институт за српски језик САНУ.
- Марија Клеут, *Научно дело од истраживања до шптампе*, Нови Сад, Академска књига.

Списак коришћених речника:

1. РСАНУ: *Речник српског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959 – 2007.
2. РСМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967 – 1976.
3. ЈМС: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

4 Нисмо навели и пагинирана подзначања, у оквиру 1. значења, којих има чак три. Дакле, са њима би било 12 значења и укупно 11 синонимских дефиниција.

4. СДР 2003: *Семантичко-деривациони речник, свеска 1: Човек – делови тела*, ред. Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков, Нови Сад, Филозофски факултет.
5. СДР 2006: *Семантичко-деривациони речник, свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизичка стања и радње, психофизичке особине, средство*, ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Р. Драгићевић, Нови Сад, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
6. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1, Jugoslovenska akademija znanosti i umetnosti, Zagreb, 1971.

THE PROBLEM OF SYNONIMITY OF SIMPLE WORDS IN LEXICOGRAPHIC DEFINITIONS IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

The methodology used in this research was both lexicological and lexicographical. The aim of my work was to analyze the lexicographical definitions of simple nouns in three dictionaries: The Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts (RSANU), The Dictionary of the Matica srpska (RMS) and The One Tome Dictionary of the Matica srpska (Jednotomnik MS). The corpora consisted of one simple noun with a concrete meaning and two simple nouns with abstract meanings. My aim was to show that basic nouns, but only the ones with abstract meanings, can have synonyms in their elementary (nominational) senses. I made tables for the representation of the differences in the use of synonyms in lexicographical definitions.

Danijela Stanić

Милица МИЛОЈЕВИЋ
Крађујевац

О ПРИДЕВИМА СА ПРЕФИКСОМ НЕ- У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Корпус анализираних грађа обухвата придеве са префиксом *не-* у српском језику ексцерпирани из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*. На основу релевантне лингвистичке литературе примери наведених придева примарно су анализирани на морфолошком плану. Циљ рада је представљање фреквентности поменуте групе придева, као и њихових специфичности на пољу стилско-функционалне маркираности и семантичких обележја. Закључено је да је творбени модел у којем учествује префикс *не-* продуктиван у српском језику и да доноси промене најчешће на семантичком пољу, обележене стилски, временски, регионално.

Кључне речи: негација, придев, антоним, творбени формант, мотивна реч

0. Увод

Шире посматрано, питање негације спада у поље проучавања филозофије, тачније логике. Но, предмет овог рада је план језичке негације, прецизније, анализа семантичких садржаја неких придева са префиксом НЕ- ексцерпираних из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*.¹ С обзиром на то да префикс НЕ- у придевским образовањима остварује различите функције, настојаћемо да укажемо са синхронијског становишта на једну од могућих подела лексема насталих по творбеном моделу префикс НЕ- + придев. Циљ рада је издвајање функција које анализирани префикс реализује према следећим критеријумима: а) присуство/одсуство неког својства или особине, б) промена значења основног придева по квантитету, в) промена значења основног придева по квалитету. У раду се, такође, придевске творенице представљају са аспекта творбе речи са циљем да се утврде творбени елементи који су у њиховом саставу.

1. Семантички приступ

Најпре ћемо скренути пажњу на статус партикуле НЕ- у вези са придевима у чијем је првом делу. У РСАНУ је наведено да префикс НЕ- „*као први део сложеница 1. означава негацију а. у сложеним придевима, прилозима, партиципцијима и именицама негира значење оног што значи други део сложенице:* небитан, неважан, невелик, недобар, неискрен; нема-

1 У даљем тексту РСАНУ.

ло, неозбиљно, нерадо; неисказан, непрочитан, несхваћен; незнање, непостојање, неспавање, несналажљивост, несталност, непливач, непущач, нечлан; **б.** у неким сложеним именицама негира особине које се претпостављају у позитивном значењу придајући им нејоративно значење: небрат, немајка, нечовек и сл. **2.** (дијал. ијек. ње) у неодређеним заменицама означава нејошности, неодређености онога на кога или на што указује заменица: неко, нешто, некакав, нечији, негде, некако, неколико (њешто, његде и сл.)“ (РСАНУ XIV: 668).

Полазећи од значења префикса НЕ- које налазимо у РСАНУ уочавамо да је, када су придеви у питању, као примарно истакнуто означавање негације (1.а). Међутим, кроз следеће анализе ћемо покушати да покажемо како, осим овог наведеног значења да негира значење придева коме претходи, префикс НЕ- са придевима развија нове нивое семантичких реализација. Оне су настале из потребе говорника за постизањем нијансираних основних значења придева подстакнуте субјективним и комуникативним факторима. Дакле, наведени префикс нема улогу само да са придевом пред којим стоји оствари негацију, већ постаје средство стилске реализације језика. Уколико се не своди на потпуно одрицање одређеног својства, префикс НЕ- може укључити по квантитету или квалитету друго, тј. потпуно ново значење. Пре него што разложимо проблем могућих утврђивања семантичких садржаја придева са префиксом НЕ-, потребно је подсетити да је антонимија „лексички механизам заснован на асоцијативном повезивању двеју лексема које именују семантичке садржаје који се супротстављају“ (Гортан-Премк 2004: 146). Дакле, антоними су лексеме које имају супротна значења. Значајно је навести да постоје бројне класификације антонима према различитим критеријумима, а ми ћемо указати само на оне које ћемо користити у даљој анализи. Уколико се супротстављеност антонима заснива на степену заступљености/незаступљености неке особине или својства називају се степенованим антонимима (*велик – мален*). Насупрот наведеном, постоје нестепеновани антоними код којих се особине њима означене не могу изразити у различитом степену, већ потпуно покривају појмовни домен (*ожењен – неожењен*). Најчешће, код антонима код којих не уочавамо етимолошку сродност, као што су *мали – велики*, спој са префиксом НЕ- добија значења извесног ублажавања (*не-велик*) или негативне конотације (*нелеп*). Како Милица Радовић-Тешић (2002: 36) запажа да су у РСАНУ речи грађене са префиксом НЕ- бројније у категорији придева него у категорији именица, скрећемо пажњу на важност анализирања питања негације, као и степена и начина на који је ова појава у вези са придевима у савременом српском језику потврђена.

У релевантној лингвистичкој литератури постоје различита схватања у одређивању значења које префикс НЕ- има са придевима, као и многе поделе ових придева на основу најразноврснијих критеријума.

У овом делу рада ћемо издвојити три групе придева на основу функција које префикс НЕ- са њима остварује:

а) Према критеријуму **присуство/одсуство** неког својства или особине префикс НЕ- остварује функцију стварања антонима. У том смислу, значење негације реализује се као негирање, тј. одрицање значења основног придева што је једино од лексикографски потврђених значења. Придеви из РСАНУ који илуструју постизање супротности семантичког садржаја су следећи:

пр. КАЖЊИВ : НЕКАЖЊИВ МОРАЛАН : НЕМОРАЛАН
СПОЈИВ : НЕСПОЈИВ ДУБРОВАЧКИ : НЕДУБРОВАЧКИ
ЗБУНЉИВ : НЕЗБУНЉИВ

кажњив, -а, -о који *подлеже казни, који повлачи казну, који се кажњава* (РСАНУ: IX, 61)

некажњив, -а, -о који *се не кажњава, који не подлеже казни*. – Римско право нужну одбрану сматрало [је] само као некажњиву радњу (Ав. 3,88) (РСАНУ: XV, 109)

Засновани на искључивости, нестепеновани антоними на семантичкој линији остварују или једно или друго својство, не односећи се на исти денотат. Неко може бити или *збунљив* или *незбунљив*, при чему могућност реализације међустепена наведеног значења изостаје. Из постојања заједничког општег својства двају значења произилази семантичка равнотежа лексема које се супротстављају. Ступајући у антонимијске односе, чија се релација заснива на садржини, настају бинарне опозиције придева, односно, парови придева који имају апсолутну вредност, чије постојање доноси стабилност у структури језика као система. У анализирану групу придева који исказују два комплементарна својства могли бисмо сврстати и придеве које у овом значењу наводи Клајн (2002: 215): *незрео, нејошћун, нејознаш, нездрав*.

Занимљив је придев НЕИЗЛЕЧИВ који, осим супротстављеног примарног значења, поседује и секундарна, додатна значења, од којих су нека маркирана фигуративно.

излечив ијек. **изљечив**, -а, -о, који *се може излечити, исцелити*. – У болницу се примају на лечење само они болесници који болују од какве излечиве болести. (Прав. 6,5) (РСАНУ: VII, 489)

неизлечив ијек. **неизљечив**, -а, -о; **1.** *Који се не може излечити, исцелити, неискелити*. – Насмијеш се дјечак оним смијехом неизљечивих болесника (Новак Вј. 3, 19) **2. А.** *Који се не може поправити, одн. изменили набоље, у позитивном смислу, непоправљив*. – Давил је био задовољан што је у везировом неизлечивом песимизму налазио бар за тренутак додирну тачку са њим (Андрић, 5, 216) **б.** *фиг. који је истрајно прошиван, који не зна за помирење, непомирљив*. – Његови чиновници . . . су, као стари неизлечиви руски противници, потпомагали . . . радњу противну јавној политици (Нов 14, 95) (РСАНУ: XV, 76)

Говорећи о негацији, Ирена Грицкат (1961/1962: 121) подсећа на тзв. „терминолошке антониме“ које речници обично не бележе: *равнокраки* и

неравнокраки (троугао), инструментално и неинструментално (посматрање), кристалне и некристалне (врсте). Она истиче да је у овим примерима присутно значење не само негације, већ и искључивања.

Пример облика придева *вин* који је потврђен у РСАНУ припада првој групи придева наше поделе, а издваја га чињеница да се изгубио из употребе у савременом језику. Основни облик овог придева истиснула је употреба синонимног облика различитог корена придева *крив*.

Пр. ВИН : НЕВИН

<p>1. вин, -а, -о цсл. Који има неку кривицу, крив. – Где је ту правда? – Уз вине казните и невинне (Нуш. 8,224)</p>	<p>невин и невин, -а, -о 1. Који није крив, који је без кривице, који није учинио ништа кажњиво; недужан 2.а. неискварен, непорочан, чедан; безазлен, наиван б. који изражава чедности, безазлености, наивности; у којем се огледа безазлености, наивности 3.а. који није живео сексуалним животом, који није имао полне односе, који нема сексуалног искуства (обично о девојци) б. фиг. неупрљан, чисти; недирнути, нећакнути 4.а. који не садржи никакву опасности (по никога, нешто), безазлен; безопасан, нешкодљив уопште б. мед. Заст. који није злоћудан, који је безопасан, доброћудан, бенигни (обично о израстани) 5. Песн. У полусложеницама са значењем: невин (2.а) (РСАНУ: XIV, 726)</p>
---	---

б) Према критеријуму **квантитета** префикс НЕ- остварује функцију промене значења основног придева резултирајући појмом неодређеног значења или појмом који обједињује све међувредности антонимског пара. Степеновани антоними означавају супротстављеност крајњих степена једног својства. Уколико узмемо за пример антониме *крашак – дуж*, заједничко својство би било: *онај који има неку дужину*. Под међувредностима подразумевамо потенцијалне вредности између степенованих антонима (*крашак – некрашак – дуж*). У РСАНУ налазимо: **некратак**, -тка, -о који није много крашак, дужи, подужи. – Након некратке шутње проговори (Цар Ем. 5, 152) (РСАНУ: XV, 123). Дакле, ту не постоји негирана значењска релација као у првом случају, већ извесна модификација основног значења придева. У придевима ове групе антонимијска компонента је изгубљена (или се губи), те семантички садржаји нису у потпуности супротстављени стварајући само привид антонимије (*мали : немали, лош : нелош, леј : нелеј*). Ако кажемо да је *нелеј* између *леј* и *ружан*, а да није ни *леј* ни *ружан*, не произилази из тога да ће сви антоними имати ове међустепене, односно међувредности.

Једно од објашњења из литературе даје Ирена Грицкат када (1961/1962: 216) уводи категорију којом се ублажава значење негираног придева, односно, „казује се средња мера између основног и њему супротног придева“. Ову могућност И. Грицкат препознаје најпре код оних придева који

имају несродне етимолошке антониме (*млад – стар, крајњак – гуљ*). За разлику од Ирине Грицкат, М. Стевановић (1964: 449) придеву *нелей* додељује потпуно ново, пејоративно значење *ружан*.

С. Ристић (1999: 66), указујући на различитост степена особине коју придајемо употребом негације у наведеним придевима овог дела анализе, наводи тврдњу Нине Давидове Арутјунове да употреба негације уз једног члана антонимског пара не значи исто што и његов антонимски пар на супротној крајњој тачки градационе скале. Истовремено, из наведеног се поткрепљује законитост којом овакав начин негирања укида супротност антонимијског пара. Следи закључак да се уместо супротности појављује одређени степен својства на линији квантитета који садржи семантички оквир придева ове групе. Углавном се негирани придеви ове групе не користе у разговорном језику, већ можемо закључити да су њихови облици конструисани по моделу.

в) Према критеријуму **квалитета** префикс НЕ- остварује функцију промене значења основног придева доносећи потпуно нова значења. Додавањем префикса НЕ- испред придева у следећим примерима потврђујемо да настаје потпуно нова лексичка вредност.

Пр. ЗГОДАН : НЕЗГОДАН

згодан, -дна, -дно **1. А.** који може добро послужити, који задовољава одређену намену, *погодан*. – Стане тражити згодно дрво за ноћиште (НПр. Вук, 168) **б.** који одговара одређеној ситуацији, *повољно одабран, прикладан поделсан*. – Увек ... нађе нешто згодно ... да исприча (Срет. М. 6,9) **в.** који се одликује извесним квалитетом, *сиреџан, окреџан; вешити, умешан*. Није он много говорљивији, ни згоднији у опхођењу (Радич, Д. 4, 128) **г.** сачињен са много смисла, *добар, усјео*. – Данас сам чуо згодну московску анегдоту (Крањч. Стј. 4, 28) **2. Додаљив, лей, наочити**. – Беше диван, згодан, гледан (Радич. 1, 303) **3. Покр. Богати, имућан, доброситојећи**. – Више би давао сиромашним него што би узимао од згодних (НПр Чајк., 389) (РСАНУ: VI, 704)

незгодан и незгодан, -дна, -дно **1. А.** *непријатан, неугодан б.* *неповољан, нелагодан, шежак в.* који *представља препреку, сметњу, опасност 2. А.* који *није добро, срећно одабран, лишен потребних квалитета, неприкладан б.* *непристојан, скаредан, ојсцен 3. А.* који *је неугодне, шешке ћуди, нарави, шежак, осоран, груб у опхођењу б.* *својствен њакој особи в.* *осион, надмен, силовити г.* *чије присуство није пожељно, непожељан 4.* Који *није згодан, који је неугодне шелесне грађе, недодаљив, ружан 5. А.* *неспособан за нешто б.* *покр. Који није у могућности да нешто (у)ради, предузме, несиреман в.* *покр. Који се лоше осећа, индиспониран б. А.* *покр. Бедан, убог, сиромашан б.* *сиротињски, сиромашки 7. Осетљив на повреду, лако повредљив (о делу људског тела) 8. Ружан, нездрав, непогодан (о времену)* (РСАНУ: XV, 47)

Из приказаних значења можемо установити да је антоним од придева *згодан* – *ружан*, а да придев *незгодан* развија ново значење означавајући примарно неког ко је непријатан, неповољан и сл. Дакле, не ради се о правом антониму, већ о новом значењу које у комуникацијску мрежу доноси негирани облик придева.

Пр. ЉУДЕВАН : НЕЉУДЕВАН

људеван , -вна, вно покр. 1. <i>Ваљан, чесишии, човечан, пошшен, моралан</i> 2. <i>Снажан, одважан, мужеван</i> (РСАНУ: XI, 687)	нељудеван , -вна, вно покр. <i>Слабо развијен неуљедан; немужеван</i> (РСАНУ: XV, 139)
---	---

Поређећи значења наведеног примера препознајемо неподударана на семантичком нивоу која резултирају потпуно новим лексичким језгром придева који садржи префикс НЕ-.

Пр. НАДМОРНИ : НЕНАДМОРАН

надморни , -а, -о заст. в. <i>надморски а. који се рачуна од нивоа мора, морске површине б. који је изнад мора, над морем</i> (РСАНУ: XIII, 636)	ненадморан , -рна, -рно песн. <i>Несавладив, нейобедив</i> (РСАНУ: XV, 186)
---	--

Наведени пример показује да поједини придеви могу мењати значењске компоненте узроковане стилским или временски застарелим обликом. Употребљен у оквиру књижевноуметничког стила придев *ненадморан* губи право значење „онога што је над морем“ добијајући метафорично нову семантичку димензију.

2. Творбени приступ

Битно је нагласити да партикула НЕ- у области морфологије има статус одричне речце, а да је у творби речи префикс. У литератури наилазимо на различите интерпретације речце НЕ-:

- да је префикс (М.Радовић-Тешић 2002: 35; И. Клајн: 2002: 215),
- да је одрична речца (М. Стевановић 1964: 449),
- префиксоид (Е. Фекете 1994: 130-133).

Традиционална граматика (А. Белић, М. Стевановић, Ж. Станојчић, Љ. Поповић) образовања речи са префиксом третира као сложенице, док су мишљења дела модерне (руске) граматике да су овакве речи изведенице. По дефиницији сложенице су речи настале срастањем двеју или више посебних речи. Ако анализирамо синтагме *не леи*, *не излечив* уочићемо две речи: одричну речцу НЕ- и придев. Можемо закључити да нова реч настаје слагањем рашчлањених делова. Али, традиционални граматичари не наводе ни за једну реч која је у првом делу сложенице врсту речи, већ само њихову функцију префикса. Доводећи у везу термине *префикс* и *суфикс* са знањем из области морфологије, још ближе творбе речи, у којој

префикси не егзистирају као самостална врста речи, већ су морфеме, има смисла да речи попут *немогућ*, *немали*, посматрамо као изведенице. С обзиром на то да су изведенице само оне речи настале по моделу *творбена основа + суфикс*, оправданије је за ове примере прихватити термин *префиксалне творенице*.

Надовезујући се на новије могућности сагледавања творбених структура, можемо издвојити као прихватљив приступ Ивана Клајна, једног од савремених граматичара, који префиксацију сматра посебним типом творбе речи (Клајн 2002: 173-182).

Дакле, творенице са формантом НЕ-, настале директним спајањем са придевом, можемо поделити у две групе, у зависности да ли им је у творбеној основи прост или изведени придев:

- а) прост придев у основи имају: *нељуџи*, *невелики*, *недуџ* и сл.
- б) изведени придев у основи имају: *несрећан*, *незгодан*, *непријатељски* и сл.

3. Закључак

Са аспекта творбе речи префикс НЕ- нема способност да мења граматичке карактеристике придева који улази у структуру нове речи. Али, на семантичком плану се истиче разноликост функција овог префикса. У споју са лексичком осномом префикс НЕ- мења значење придева и то кроз три анализирани функције: негирањем значења основних придева, модификовањем значења основних придева на основу критеријума квантитета и модификовањем значења основних придева на основу критеријума квалитета. Као резултат ове анализе добијамо антониме, степенована значења придева или нове лексичке вредности. Код једнокоренских антонима процесом негације једног члана постиже се афирмација другог (онај који није спојив је *неспојив* и супротно). Али, код степенованих антонима наведени однос важи само у једном смеру (оно што је *дуџачко* није *крајко*, али оно што је *крајко* не мора бити *дуџачко*).

Неопходно је указати на чињеницу да је творбени модел у којем учествује префикс НЕ- продуктиван у савременом српском језику. Употреба придева наведеног типа у великој мери зависи од фактора комуникативне ситуације уносећи у језик економичност и експресивност.

Литература

- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат 1961/1962: Ирена Грицкат, „О неким проблемима негације у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолоџ XXV*, Београд, 115-136.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I, Слагање и префиксација*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ.

Радовић-Тешић 2002: Милица Радовић-Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, Београд, Институт за српски језик САНУ.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I-XVII, Београд, Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959-2006.

Ристић 1999: Стана Ристић, „Неке карактеристике придева са префиксима о- и по- у савременом српском језику“, *Наш језик* XXXIII/1-2, Београд, 57-67.

Станојчић/Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика - уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд, Научно дело.

Фекете 1994: Егон Фекете, „Апелативи с негацијом као лексикографске одреднице“, *Јужнословенски филолог* L, Београд, 129-137.

ABOUT SOME ADJECTIVES WITH THE NEGATIVE PREFIX NE- IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper examines usages of adjectives starting with the negative prefix *ne-* in the Serbian language extracted from *The dictionary of the Serbo-Croatian literary and folk language (Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika)*. In accordance with the relevant linguistic literature, the excerpted lexemes are primarily analyzed with the aim of establishing the frequency of the aforementioned group of adjectives, as well as their peculiarity in the field of stylistic-functional markedness and semantic features. The conclusion to be drawn from the research indicates that the prefix *ne-* is very productive in word formation processes in Serbian, commonly introducing changes on the semantic level, marked in terms of style, region, and temporal variation.

Milica Milojević

Марина СПАСОЈЕВИЋ
Београд

О ВОДЕНИЧКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ РЕСАВСКОГ КРАЈА

У раду се даје преглед инвентара воденичке терминологије ресавског краја. Лексеме и вишечлани лексички спојеви су груписани по тематским групама, односно лексичко-семантичким пољима.

Кључне речи: воденица, терминологија, лексичко-семантичко поље, Ресава

0. Воденице и воденичарски занат представљају веома важан сегмент материјалне културе српског народа. Под налетом савремених технологија воденице постају раритетне и сужава се њихова функција. Овај некада веома развијен занат сада се изобичајио, и људи га обављају или из хобија или због породичне традиције, па лексика којом се именују ентитети из овог сегмента живота ишчезава из активног фонда српског језика и приближава се слоју историзама.

0.1. У воденичку терминологију спада скуп лексичких јединица којима се именује воденица, њени делови, активности које се обављају при њеном раду или којима се омогућава њен рад и сл. Циљ овога прилога је да се прикупи и презентује инвентар тих лексема (и лексичких спојева) у области средње Ресаве. Грађа је прикупљена од информатора родом из варошице Велики Поповић (ВП) и села Милива (М)¹ који су се у тим местима бавили овим занатом. Као полазиште и подстрек за ово истраживање послужио нам је рад о воденичкој терминологији рачанског краја и упитник за истраживање ове тематске групе речи, аутора Милосава Тешића, објављен у *Српском језику* III (Тешић 1998а и Тешић 1998б).

0.2. У овом терминолошком систему може се издвојити неколико семантичких поља на основу семантичких диференцијалних знакова: називи за воденицу и врсте воденице, називи за особе које се баве тим послом, делови воденице, називи радњи које се односе на сфере млевења жита, односно кукуруза, називи за врсте и квалитет млива итд.

1. Прво тематско или семантичко поље чини назив зграде са уређајем за млевење жита који покреће вода: *То је воденица*.

¹ Информатори су нам били воденичари Милош Милорадовић (1935) из Великог Поповића и Павле Вуксановић (1937) из Миливе, а као додатни корпус користили смо и исказе мештана: Косаре Милорадовић (1931), Љубинке Спасојевић (1931), Љубице Спасојевић (1953), Љупчета Спасојевића (1955) и Вере Милорадовић (1962).

1.1. За тип воденице који је у овом крају заступљен, а покреће га речна или поточна вода користи се и назив *вошочѝра*. Зграде могу стајати на *бешѝнском* (темељу), на *бешѝн* или пак на *сѝјама*, тј. дрвеним дирецима. Термином *морѝвке* етикетирају се воденице према типу градње. То су воденице које стоје уздигнуте над водом, а не на каменом темељу.

1.2. Претходно поменуто се поклапа са Мијатовићевим описом и типологијом воденица у етнографској студији о ресавској области, где се каже да „воденица има три врсте: поточарке или поточаре, ресавке и моравке. Поточарке су по грађи врло сличне ресавкама, само што су мало мање. Прве су на рекама и потоцима које не пресушују, а друге на Ресави. Моравке су сличне воденицама, којих има дуж Саве и Дунава, као и дуж све три Мораве. Оне су од дасака и стоје на 'скели' и 'пантону'. Основа им је правоугаона, а кров двостран. Ресавке и поточарке се граде на одводницама из главне реке, које се зову 'јаруге' (јаз). Оне су од дурунага, брвана или од цигле и камена. Покривене су ћерамидом или даском (шиндром). Обично су дводељне: у једном одељењу меље се брашно, а у другом је 'оѝаклија' са ватриштем и димњаком, и у њој борави воденичар са помељарима. Прво је одељење обично над водом, а друго није. Ових воденица има са једним до шест витлова или каменова. На једној одводници или јарузи реке Ресаве у њеном доњем току могу да буду по пет шест воденица“ (Мијатовић 1930: 155–156). Назив *ресавка* нашим информаторима није познат, а јасно је да је реч о воденици поточари на речном кориту, а не на одводници. Дакле, ресавка би била етнографски, научни термин, који се не користи у народним говорима.

1.3. Према исказима наших информатора, у савременом језику је дошло до диференцијације лексема *воденица* и *млин*, мн. *млинови*. Прва се, наиме, користи за означавање зграде у којој је смештен уређај за млевење који покреће вода. На ово се место у данашње време долази да би се млевењем кукуруза добило брашно. Некада синонимна лексема – *млин* данас се користи за зграду са уређајем на електрични погон, где се добијају све врсте брашна: *Воденица меље се тишеница, меље се кукуруз, са шалѝском, џѝо клиѝ, кѝрен, јѝрма и меље се чистио зрѝно кукуруза за брашно ѝрѝјино ... у млину на електричну стирѝју ... ово се меље због дрѝжих ѝдѝреба, а ово брашно има мекѝње више шѝто се меље на вѝду и леба е ѝрн, а у овѝ вѝлики електрични млинови више бѝло брашно, истиѝра се мекѝње, избѝце се*. Само је у неколико случајева лексемом *млин* именован сам уређај за млевење жита, односно – воденично камење (в. исказ под 3.2).

1.4. Као деминутиви егзистирају варијанте са суфиксима *-че* и *-(ч)* *ица*: *водениче* и *воденичица*, али од лексеме *млин* забележено је само *млинче*, што је у складу са запажањем о распрострањености деминутивно-хипокористичког суфикса *-че* у овом говору (Пецо–Милановић 1968: 359). *Nomina agentis* се од обе именичке лексеме творе суфиксом *-ар*, уз горепоменуто диференцијацију: *воденичар* – особа која ради у воденици, *млинар* – особа која ради у млину; а женска особа која обавља ове послове је *воденичарка*, односно *млинарка*. Посесивни придеви гласе *воденичаров*

и мли́наров, а релациони придеви који се граде од основе *nomina agentis* гласе воденичарски и мли́нарски, нпр.: *усу́као си се ка воденичарски ма́чак* : *изучио мли́нарски занáти*. Релациони придеви од именице воденица граде се двојаким суфиксима *-ан*, *-на*, *-но* и *-ски*, и гласе воденични и воденички, с тим што је прва варијанта раширенија, нпр.: *воденични шд́чак* : *воденички крај*. На именичку основу млин такође се додаје суфикс за творбу релационих придева *-ски*: мли́нски.

1.5. Место на коме је подигнута воденица назива се воденични *плáц* (М), а лексеме воденичиши́е или млиниши́е данас у овом крају нису познате.

2. Следеће семантичко поље чиниле би лексеме којима се номинује процес довођења воде до воденице и радње у вези са тим.

2.1. Уколико воденица не лежи на реци, вода се до ње доводи каналом који се назива *јару́га* / *јеру́га*² (у ВП) или *јеру́жина* (у М). Лексему *јару́га* наводи и Мијатовић „Од Деспотовца па наниже одваја се од Ресаве неколико воденичних јаруга (јазова), с једне и с друге стране, на којима међу воденице са по неколико витлова“ (Мијатовић 1930: 111). Као њен синоним даје лексему *јаз*, међутим, у овим местима лексемом *јаз* се означава преграда (од коља, прућа, земље и сл.) којом се вода из реке усмерава у јаругу. Каже се да се јазом *преграђује од веће воде, прáви се ма́ња, преврáћа се вòда за воденицу, јáз посто́ди да преврди вòду да преврáћа у пошочáру. Јáз се прáви од коља и пру́ћа и зéмље. Исилети́е се пру́ће, шò коље, као плóти и сшáвља се зéмља са зòрње сшáране одáкле наилази вòда ... Вòда осéка се у шш́м шакозвáним јеру́гама. Вòда йде кроз јеру́гу* (ВП).

2.2. Сама радња постављања јаза, тј. прављења бране означава се глаголима *јазити, *зајазити: *Вòда ... од глáвне рéке ... се зајáзи рéка, погй́гне се, сшáви се брáна, јáз* (ВП); *Јáз се јáзи шш́о скреће вòду за воденицу. Шш́дви се би́ју, па йду жи́це...* (М).

2.3. Лексемом *појáзак* означава се споредни канал који прихвата вишак воде из јаруге: *Воденица се посто́вља на јеру́гу, а јеру́га йма појáсци, јèдан-гвá, зáвйси од дужйне ... Онда кад прèвише вèлика вòда воденица не мòже да рáди ... шш́ појáсци служе да повучу вòду.*

2.4. *Гáз* је плитко место на реци где се прелази вода, а *ћèрей* је даска испред жлебова која спаја обале и служи за прелазак са једне обале на другу: *Ћèрей је мòс за прéлаз преко јару́жине* (М); *Ћèрей шò је мостй́ћ кòди на почéшкy овйх жлèбова ... Ту се прелáзи преко рéке, шш́ јеру́ге. Уједно служи да се на ћèрей йде ... Сшáне на ћèрей и сш́сшш́и усшáву да затш́дри вòду да не йде у жлèб да не зòни кáмен.*

3. За направе и делове из којих истиче вода и покреће механизам забележили смо следеће лексеме.

2 О вокалским супституцијама у овом говору в. Пецо–Милановић 1968: 352–354.

3.1. Жљеб је предмет у облику дрвеног корита кроз који вода долази до точка и покреће га: *Жљеб наводи тачно на пераја г-удара и ондак оно окреће ... он је од дасака искључан четвртасастог облика.*

3.2. Устава је, такође, дрвена направа у облику лопате којом се зауставља улазак воде у жлеб на горњем крају, те се на тај начин зауставља воденица: *Устава да би се усправило даска иде у жљеб. Они ставе уставе и зашворе, вода не шече више под воденицу, удашше, него до ћерца само.* Овим се термином именује и водоравна даска којом се зауставља вода на доњем крају жлеба пред точком. За њихову се диференцијацију некада користе придеви *збрња* и *доња*: *Ту има мошка округла, за ову другу уставу, доњу, која е уз камен у воденицу код овог сандука што се скућља брашно ... и кад оће да се покрене камен, млин, он подигне мошку, односно мошку сјушти на дол према води да сјушти жљеб да бије вода у пераја. А кад оће да заустави, он шу мошку подигне увис и вода не пада у пераја, него како подигнуто, она пада преко тог тачка, ших пераја и не покреће га.*

4. Следећи лексички слој односи се на сам воденички механизам.

4.1. Лексемом *тачак*, односно вишечланим лексичким спојем са дeрминативом *воденични* номинује се округла метална направа у коју удара вода и која се окреће. Некада се као синоним за точак користи и *камен*: *То камење што се тди стоји дол, а ово је збр камење.* У ограниченој је употреби за овај део и лексема *вишо* – када се жели указати на капацитет воденице: *воденица са два (шири итд.) виша*, или када се говори о расподели ујама: *куј колко виша има, цео вишо, идла вишла, тдлки дго добива.* Овом лексемом се именује и точак у води, али и камење које точак покреће.

4.2. Дашчице на точку су *пераја*, а *дбруч* је круг који их учвршћује. Покретање воденичког механизма можемо илустровати исказом: *Тачак је звојздѣн, има пераја, удара вода у њѣга. Има жљеб који наводи воду. Пролази вода кроз њѣга и удара у тачак доле да врши дбрш (ВП); У воду, како оћеш, има и други тачак. То је метални или мже да бде и дрвени, али обично бде метални са перајама ... вода кад удара у ша пераја, она покреће (М).*

4.3. Грѣда на којој је постављен точак именује се лексемом *руда* (М), или вишечланим називом из општег лексичког фонда – *лежѣна грѣда* (ВП): *Тачак стоји на јѣдну доле грѣду. Оно је лежѣна грѣда где је тачак.* Руда је ракласта на делу на коме лежи точак, и тај део се назива *раклаш*. На ракластом делу руде налази се метална справа *кућиште*, у које је уграђен точак. *Кѣнац* је метална куглица која спаја точак и кућиште³. Са супротне, неракласте стране та руда је повезана са вертикалном рудом која се диже и спушта у зависности од тога да ли се жели млети ситније или крупније: *Руда се подиже регулише сјино и круино брашно. Кајла је*

3 Овај део представља иновацију у механизму. Ту је некада долазио *шиљак* (исп. Тешић 1998а: 289), метални део који је улазио у кућиште и причвршћивао точак.

дашчица помоћу које се диже и спушта вертикална руда. Ситне капи воде које прште у виду магле приликом окретања точка називају се *омаја*.

4.4. За дрвену или гвоздену нараву ваљкастог облика која се окреће око своје осе и покреће горњи камен користе се лексеме *врешѐно* / *вршѐно*, односно његова деминутивна варијанта са редукованим *е* – *вршѐнице*: *Тдчак ... йма вршѐнице којѐ сировдди до збрѣѣга кѧмена. Тдчак је нѧшѧкнуиш на шб вршѐнице. Тдчак се окрѣће. Вршѐнице йокрѣће збрѣни кѧмен.*

5. Следеће семантичко поље обухвата лексику којом се именује сложени механизам унутар воденице помоћу којег она ради.

5.1. Направе којима се директно врши притисак на зрна означавају се лексичким спојевима *збрѣни кѧмен* и *дбѣни кѧмен*, односно збирним ликом – *камѣње*, а само за горњи камен забележен је назив *збрѣѧк*. Избушено средиште горњег камена окружено лимом кроз које пада жито на доњи камен назива се *зрне* (М). *Дбѣни кѧмен сшбјѧи, а збрѣни се окрѣће ... вдда зѧ збни, окрѣће зѧ преко одрѣћене осовѣне, врешѐна ... удѧра скдро кѧмен у кѧмен, а жѣшб или кукурѣз пѧда йзмеђу кѧмена и дбн зѧ мѣље; но збрѣни кѧмен бн је на средѣну, у цѣншѧр избушен цѣлом свдјом дебљѣном, йма јѣдан као лѣвак, одбдно круз мѣшѧлни де пѧда зрнѧ и фѧкшѣички дбн пѧда на дбѣни кѧмен, али прѣшѣиш йод камѣње и кад се кѧмен збрѣни окрѣће, бн зѧ мрѣви и мѣље зѧ* (ВП); *Тѧј круз, шб се зовѣ зрне* (М).

5.2. Лексемом *зѣздо* именује се дрвена ограда, искована од дасака, која окружује камење и спречава расипање млива: *Кѧмен је окрѣзго зблика, окрѣзо, а шѧ је йдсуда скдвана од дѧсѧка чѣшѣршѧсшб зблика, на јѣдној сшрѧни йма прблас, шѧ двѧ кѧмена де се додирѣју шѣ је исѣчен прблас за јѣдну йоловѣну прѣчника кѧмена и дбн кѧко се окрѣће дбн исшѣрѣје брѧшно у мѧгли шѣ и дбн пѧда у дрѣзу йдсуду.*

5.3. *Паѣрѣца* је назив за комад гвожђа која лежи преко пречника рупе у горњем камену и у који је уграђено вретено да би се точак окретао, а *сеѣ* је лексичка јединица којом се означава шипка која спаја вретено и паприцу: *На њѣга [сеѣ] лежѣ паѣрѣца* (ВП). *Тѣлац* је трупчиѣ у доњем камену кроз који пролази сеѣ. Исковане даске на којима стоји доњи камен називају се *пѧшбс*.

5.4. Справа за оштрење камена овде се именује лексемом општег лексичког фонда *чѣкиѣ*, а сама та радња означава се глаголима *ковѧши* или *клеѧѧи*: *Чѣкиѣ је чѣлѣчан шшб се ковѣ кѧмен, ковѣ се а не дшѣри* (ВП); *Кѧмен се ковѣ, клѣѧ се, с чѣкиѣ* (М).

6. За ентитети у којима се складиште зрна и помоћу којих она доспевају у уређај за млевење забележене су следеће лексеме.

6.1. *Кдш* је дрвени сандук у који се сипа оно што се меље. *Корѣшб* или *корѣшѧнце* је дрвена или метална посуда⁴ у дну коша из које падају зрна у камен. *Рѣза* је клинаста дашчица којом се регулише брзина којом ће испа-

4 Ову металну посуду округластог облика воденичар из ВП назива и *чавура*.

дати зрна из коша. Чекешило је дашчица за усмеравање и истеривање зрневља: *На шај кош има једно дрво које се окреће, удара у камен и покреће шу чавуру. То је чекешило ... шако испидају зрна; Има повише камена, на шим мотицама, клешта, како се зову, стиоји кош дрвен, дрвена идсуда ко вана је косо ... доле уска десетину санишметира, горе висока до осамдесет санишметира и шу се сита зрно и испод шог дела, шог коша има коришанце, које је причвршћено са гвожђе, обичним армираним гвожђем за кош. Зрна идају у коришито широугласто. ... На шог гвожђе шито држи коришанце је везана једна летица која стоји косо и једним крајем за шог гвожђе двлаш стоји, а други део удара у камен, шај шито се окреће и како она удара, она пошреса ово коришанце и испреса ша зрна. Услед ове активности настаје бука, што је мотивисало фразеологизам: *звони ка чекешило*⁵, што се односи на особу која много, гласно говори, обично бесмислене ствари. Овом изразу је синониман и израз: *меље ка празна воденица*, који настаје истим асоцијацијама.*

7. Наредно семантичко поље обухвата лексеме којима се именују врсте материје које се мељу, као и врсте и квалитет млива.

7.1. Хипероним *жито* се у овом крају користи само у значењу хипонима *пшеница*. На питање шта је *жито*, добили смо одговор: *Жито је пшеница*. За именовање онога што се меље користи се и лексема (*х*)*рана*: *како храна иде у млин*. *Брашно* је прах од самлевених зрна, а брашно може бити *пшенично / житино / бело, овсено, ражено, јечмено, кукурузно*. За ову последњу врсту, чини се, чешће је у употреби синтагма *пројино / пројно брашно*. Уопште се за самлевени прах користи лексема *мливо*. Мора се напоменути да се данас у воденицама овога краја, у ствари, добија само ова врста брашна. Каша од пројиног брашна именује се лексемом *качмак*.

7.2. *Јарма* је назив за млевени клип кукуруза – *кџрен*: *За стиоку јарма се меље, меље се џо кџрен са шалуске*. Љуспице које се одвајају при млевењу брашна називају се *мекње* или *шрице*. Овај други назив је устаљен само у изразима *Скупио се ка миш у шрице* и *Шта си се стиго ка шрице у воденице*, што се односи на уплашену, јадну особу.

8. Следећи лексички слој именује предмете у којима се складишти брашно и којима се мери.

8.1. *Мучњак*, у чијој је основи сачуван стари словенски назив за брашно – *мука*, јесте сандук у који пада брашно при млевењу. *Лоидша* (ВП) или *чаван* (М) је дрвена кашика којом се сакупља брашно. *Амбар / сандук* је дрвена кутија у којој се чува ујам. (Платнени) предмет у који се сакупља брашно и у коме се доноси зрно обично се именује хунгаризмом *џак*, врло ретко – *врџа*. *Набијач* је дугачка мотка која се ставља у џак да би стајао усправно.

5 Са тим је повезан и тамошњи обичај да се од брашна скупљеног испод чекетала умеси колач детету које неће да говори, како би оно звонило ка чекешило.

8.2. Надокнада која се у воденици узима за обављени посао назива се *ујам*. *Мџрица* је старинска запреминска мера за материју која се меље или за брашно, а метонимијском трансформацијом ова лексема означава и дрвену посуду у коју та запремина стаје. *Баџаиш* је, такође, запреминска мера за жито и брашно, као и назив за металну посуду у коју стаје та запремина.

9. Ако воденица има више власника, каже се да је *оршџачка* (ВП) / *аршџачка* (М), а један од власника назива се *оршџак* / *аршџак* (мн. *оршџаци* / *аршџаци*): *Оршџаци дџеле ујам, дџеле колџко кој њма дџела у воденици. Кључџар је особа која у случају ортаклука држи кључеве од амбара: Мџж да бџде сџџално кључџар, ал мџж да џа мџњџју*. Лексеме *лишџра* и *џолић* су познате информаторима као део лексичког инвентара везаног за воденицу, односно за означавање удела у власништву воденице и расподеле добити, али они не знају шта оне значе.

10. Поређењем са воденичком лексиком рачанског краја можемо уочити подударност у лексици која, у ствари, именује појмове и предмете који су основ овог сегмента материјалне културе. С друге стране, запажамо одсуство посебних лексичких назива за поједине реалије из овог заната у ресавском крају, као и то да се у ове две области истом лексемом именују различити ентитети или да се за исти ентитет користе различите лексеме.

10.1. Исту семантичку вредност у обе области имају лексеме: *воденица*, *џошочара*, *воденичар*, *жљеб*, *усџава*, *обруч*, *врџено*, *џорњи* / *џоњи камен* (камење), *џаџрица*, *руда*, *чекџтало*, *кош*, *брашно*, *мекиње*, *јарма*, *ујам* и сл.

10.2. Изостају лексичка факта која су у рачанском крају забележена за поједине ентитете, нпр. назив за горњи и шири део жлеба у који утиче вода (*лакомице*); за доњу греду на коју належе жлеб (*џемељ*); за справу којом се подиже и спушта горњи камен, и тиме регулише крупноћа млива (*кобила*), или посебан назив за чекић за оштрење камена (*сјечивица*); затим за део точка у који су усађена пера (*џруџина*); за направу којом се корито причвршћује за кош (*кључаница*); за дрвце на које се ослања водоравна дашчица чекетала (*ракљџица*); за један од усека на дашчици чекетала (*зарез*), и тако даље. Информатори су нам ове предмете именовали лексемама из општег лексичког фонда, као нпр. *руда*, *мошџка*, *даска*, *гвожђе* итд.

10.3. Уочавамо, такође, да се поједине лексеме у овим крајевима користе за различите ентитете: лексемом *јаз* се у рачанском крају именује канал којим долази вода до воденице, а у Ресави се њоме именује преграда помоћу које се канал ствара. Лексемом *мучњак* се у рачанском крају именује сандук који служи за сакупљање прљавог брашна, а у Ресави у њега пада брашно при млевењу, итд.

10.4. Различити називи се за исти ентитет употребљавају у ресавском и рачанском крају у следећим случајевима: *коло* = *џочак*, *кућџише*

= бронза, реза = лопаџица, кајла = клин, сењ = преслица, зрне = зрошло, зњездо = околицнице, патиос = маказе, карличница = коришћо итд.

11. Овај тип дијалекатске термилошке лексике одражава ступањ развоја материјалног живота, али је значајан и за духовни план, јер се утемељеност и значај воденице у колективном искуству виде по томе што су њоме мотивисани бројни фразеологизми, а о магијској и митској улози воденица често су писали етнографи и етнологзи (нпр. в. Раденковић 1996). Описи оваквих термилошких система из различитих крајева значајни су због праћења лексичких глоса, нпр. *коло* – *шочак*, *млин* – *воденица*, *жишћо* – *пшеница* и сл., односно – ради посматрања географског распореда дијалексема. Оваква истраживања су значајна и за праћење развоја и историје значења лексема.

Литература

Мијатовић 1930: Станоје М. Мијатовић, „Ресава“, *Српски етнографски зборник* XLVI, Београд, 97–239.

Пецо–Милановић 1968: Асим Пецо – Бранислав Милановић, „Ресавски говор“, *Српски дијалектолошки зборник* XVII, Београд, 241–351.

Раденковић 1996: Љубинко Раденковић, „Воденица – место додира човека и демонских сила“, *Даница* III, Београд, 1996, 122–128.

Тешић 1998а: Милосав Тешић, „Из воденичке терминологије рачанског краја“, *Српски језик* III/1–2, Београд, 287–292.

Тешић 1998б: Милосав Тешић, „Основни текст упитника за воденичку терминологију“, *Српски језик* III/1–2, Београд, 529–534.

*

Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI, Матица српска (I–III и Матица хрватска), Нови Сад (I–III и Загреб), 1967–1978.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XVII, Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, Београд, 1959–2006.

К МЕЛЬНИЧНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ОБЛАСТИ РЕСАВА

Резюме

В настоящей работе дается обзор мельничной терминологии области Ресава в рамках семантических полей. Лексемы распределены в семь семантических полей, в которых определено значение каждой статьи.

Марина Сјасојевић

НАРОДНА МЕДИЦИНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА (творбени аспект)

У раду су представљени механизми настанка неких народних медицинских назива. Највећи број народних назива је потврђен за болести које су биле широко распрострањене, а неизлечиве (*туберкулоза, падавица*). Називи су најчешће давани према начину и месту испољавања болести. Називом су се могли изразити веровање у магијску улогу језика (*некома болест*), непроверени ставови (*дивља вајра*), жеља да се умилостиви болест (*добрица*) или одбојност према њој (*ођњуишина*) и сл. По структури, народни термини могу бити једночлани и вишечлани. Најпродуктивнији начин стварања народних медицинских назива је код сложеница где је назив добијен на основу обољења које напада одређени део тела (*нозобоља, гушобоља*), или на основу изгледа оболелог места (*кривоврај*). Продуктивност у творби уочавамо и код изведеница насталих од глагола (*дрмалица, куњалица*), као и од придева (*црвеница, сушица*).

Кључне речи: народни назив, болест, обољење, творбена мотивација, творбени модел

1.0. Терминологија је део лексичког слоја језика који обухвата групу речи нарочито сачињених како би се њима означили појмови из различитих стручних, научних и других области. Термином се експлицитно изражава конкретан појам и детерминише опсег његове употребе. У оквиру термилошког система српског језика богатством лексике издваја се област народне медицине.

1.1. Народну медицинску терминологију, као део великог корпуса медицинске терминологије, чине народни називи којима се именују појмови из области медицине, као што су болести и средства за њихово лечење. Реч је о називима начињеним према колективним представама или доживљајима одређене болести у свести говорника, тј. у назив је неретко уношено поимање узрочних или последичних односа, асоцијативно повезаних са блиским појмом. Ови називи су настајали на основу човековог колективног поимања конкретне болести.

2.0. Предмет нашег рада биће механизми настанка неких народних медицинских термина¹, будући да у овој лексичкој групи налазимо велики број различитих назива за одређену болест, који су забележени у разним крајевима српског говорног подручја. Ови термини су настајали одређеним творбеним процесима. На основу учесталости основних механизма постанка народних назива, издвојићемо неке најчешће творбе-

1 Овде нећемо анализирати називе за народне лекове, пошто та област заслужује детаљнију анализу.

не моделе. У творбеној анализи наша пажња биће усмерена на творбenu мотивацију, тј. на питање шта је асоцирало обичног човека, лаика, да одређеној болести да баш то име.

2.1. У поређењу са стручном, кодификованом терминологијом која је недвосмислена, једнозначна², народна терминологија познаје варијантне називе (нпр. *стезавица*, *давница*, *задавица*, *жрлобоља*, *врашобоља* за анги-ну), а има и лексичких варијаната са заједничком основом (као *кољавина*, *кољава* и *кољара* за колеру). Једним народним називом може се именовати више болести (*дройљика* — сушица, водена болест; *красша* — богиње, губа; *жрижа* — колика, дизентерија и пролив; *мамка* — пробадање у костима, врста главобоље). Одлика термина је и једночланост, док код народних назива, поред оних који се састоје од једне речи, има велики број двочланих, па и трочланих назива (*бабиња огњица*, *болест с жоре*). Народни називи су настајали механизмом асоцијативних веза, па је зато њихов број велики. Код лексема које смо анализирали, значење болести је углавном обрађено као секундарно (*круша* као често значење има значење болести; *брзица* као треће има значење болести).

3.1. Велики број проучавалаца културе и обичаја разних крајева српског говорног подручја записао је у својим књигама и називе болести и средстава за њихово лечење. Навешћемо неке: Тодор Бушетић „Народна медицина Срба сељака у Левчу“, Сава Милосављевић „Српски народни обичаји из среза хомољског“, Марцел Кушар „Народно благо“. Милан Јовановић Батут, који је био медицински стручњак, у својим књигама „Грађа за медицинску терминологију“ и „Књига о здрављу“ забележио је велики број народних назива. Осим тога, и у медицинске речнике унети су народни медицински називи. Речник Реље Катића садржи терминологију српске средњовековне медицине.³ Структуру и механизме постанка ових термина анализирао је В. Поломац.⁴ Александар Костић је објавио седмојезични „Медицински речник“. Вредан је помена „Енциклопедијски латинско-српски медицински речник“ Миодрага Одавића, који представља „најпоузданији инвентар домаћих и народних речи, назива и термина из опште и народне медицине“ (Фекете Е., предговор у ЕМР). Поред њега, скоро је објављен и двојезични „Медицински речник“ енглеско-српски и српско-енглески аутора Софије Мићић, у коме су многи меди-

2 Идеалан термин морају одликовати следеће карактеристике: транспарентност — да се на основу назива назире значење, интернационалност — да је назив препознатљив у великом броју језика, устаљеност — да је термин општеприхваћен у дајој области, краткоћа — да је углавном једночлан, системност — да је уклопљен у терминолошки систем, недвосмисленост, прецизност и несинонимност (в. Шипка 1998: 128–129).

3 Катић у Уводу свог речника истиче да су Срби у XV веку имали потпуно изграђену националну медицинску терминологију (1987: 10).

4 Аутор у својој анализи запажа да је средњовековна медицинска терминологија била богата описним називима, и то објашњава чињеницом да је настајала превођењем грчких и латинских медицинских списа. Због тешкоћа да се пронађе одговарајући термин, стварани су описни реченични и синтагматски називи (в. Поломац 2008: 465–475).

цински називи оквалификовани као народни. Наведена литература послужила нам је као контролни корпус за анализу.

3.2. Главни корпус био нам је Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (РСАНУ), јер је овај тезаурусни речник најбогатији народном лексиком, па смо из њега могли најбоље сагледати начине творбе медицинских назива. У овом речнику, уз народне медицинске термине стоје квалификатори *мед.* (медицински) и *нар.*⁵ (народно, народски), па нам је то био критеријум за одабир лексике за анализу. Из тако богате грађе, за потребе овог рада, преузели смо део, јер би анализа целокупне грађе захтевала много више времена, а уз то сматрамо да је на основу овог корпуса могуће утврдити најчешће начине творбе народних медицинских назива.

4. Најпре ћемо навести одабране примере класификоване у одређене тематске групе. Првенствено смо бирали лексику која је именovala познатије болести, као и лексику која има богату синонимику. Највећи број народних назива постоји за болести које су биле широко распрострањене, а тешко излечиве или неизлечиве, као што су *ејилејсија*, *шуберкулоза*, *богиње*, *џрозница* и сл. Лексику смо условно класификовали по групама — за једну болест или за више сродних болести:⁶

1. називи за епилепсију: *џора*, *џоробоља*, *зџранило*, *манџавица* (Дувно), *џрекојас*, *џрзавица*, *џорица*, *џоройаџ*, *џрамак* (Банија), *зџоройав* (БиХ), *заврџица* (Пољица), *манџавица* (Дувно), *манџалук* (Пољица), *мимоходац*, *џрекојас*, *џаџајућа болесџ*, *џаџаћа болесџ*, *велики бешџџ*, *мрска болесџ*, *мрзна болесџ*, *џрџа болесџ* (ЦГ)⁷, *болесџ с џоре*, *џорска болесџ*, *некома болесџ*, *некама болесџ*, *болесџ свешџџ Валенџина* (Пољица), *џоройаџна болесџ*, *велика болесџ*, *неваљашина болесџ*, *она болесџ*, *рђава болесџ*;

2. називи за туберкулозу: *џруди*, *џрудобоља*, *џрудвица*, *џройљика*, *зверинац*, *неумиџница*, *суиџица*, *сува болесџ*, *џуџуља* (Призрен);

3. називи за кугу, колеру: *кољава* (Далмација), *кољара* (Херц. и ЦГ), *краџешљ*;

4. називи за велики кашаљ: *маџарац* (Шумадија, Ужице), са варијантама *маџаревац* (Левач), *маџареџица*, *маџареџница*, *маџареџњак*, *маџариџица*, *маџарица* (источна Србија), *задухљиви кашаљ*, *зли кашаљ* (Морача), *маџареџи кашаљ*, *џасџи кашаљ*, *рикавац*;

5. називи за разне врсте богиња: *кожварке* (Лесковац), *кожуваре*, *кожуварке*, *кожухарке*, *коза*, *козице*, *козјаче*, *козомак* (Босна и Далмација), *кравље богиње*, *добринке*, *добрац*, *добриња*, *добрача*, *добрица* (Хомоље);

5 Квалификатором **нар.** при дефинисању лексема лексикографи сигнализирају да је употребљена реч народне или народске вредности. Оно што је **народско** својствено је обичним људима из народа, карактеристично за широке народне слојеве, док се **народно** односи на народ — припада народу и потиче из народа. Дакле, квалификатором **нар.** се указује на порекло, статус и домен употребе конкретне лексеме.

6 Код неких назива смо наводили подручје на ком се реч јавља. У случајевима где је термин потврђен у разним крајевима српског говорног подручја нисмо наводили извор.

7 Црна Гора.

6. називи разне врсте грознице, грип: *врућ* (БиХ), *врућица*, *рђушићина*, *зависница*, *љућица*, *огњица*, *трескавица*, *куњавица* (Пољица), *куњалица*;

7. називи за разне стомачне болести: *вија* (Левач, Крагујевац), *вијавица*, *лажичица*, *џрижа*, *џриз*, *џризица* (Шумадија), *крућа*, *дравица*, *џрица*, *наџезавица*, *брза*, *брзица*, *црљеница*;

8. називи за болести коже и косе: *косиасица*, *мршвица*, *косоједа*, *зверинац*, *кожобоља*, *љушћавица*, *перушица*, *пошрагуша*, *огнојак* (Босна), *црљеница*, *огњичак* (ЦГ), *вукоједина*, *једрица*;

9. називи за обољења костију: *кршобоља*, *костобоља*, *мукавица* (источна Србија), *мамка* (Ниш), *костојед*, *костоједина*, *костоједица*;

10. називи за израштај, тумор: *новораст*, *новораслица*, *злоџука*, *везивник*;

11. називи за разне врсте отока, приштева, чирева: *брука*, *џрудвица* (БиХ), *добрић*, *добрич*, *нејоминик*, *црнац*;

12. називи за очне болести: *мешалка*, *мешалџе*, *наmeshалка*, *окобоља*;

13. називи за гнојно запаљење прстију руке: *нокшобоља*, *жлић*, *нокшojeђа* (источна Србија), *кокошињак*, *кокошњак*, *кукац*;

14. називи за нервно обољење праћено трзајима тела: *видовица*, *млашарача*, *шосунчица*, *дрмалица*;

15. називи за маларију: *блаћина* *џрозница*, *пресшуйна* *џрозница*, *мочварна* *џрозница*, *нашшуйна* *џрозница*;

16. називи за болести језика: *језикобоља*, *јашшерица*, *крућица*, *лаџавица* (Зеница);

17. називи за ангину и гушење: *задушица*, *задушница*, *давница*, *шезавица*, *задавица*, *џрлобоља*, *врашшобоља*, *мршвуљица*;

18. називи за горушицу: *дравица*, *дравица*, *љушћичина* (Левач и Темнић), *љућавина*;

19. називи за скрофулозу и болести врата: *живица*, *кршешљак*, *кршешњак* (Банат), *кршешњак*, *кривовраш*, *кривоврашшост*, *кривошљав*;

20. називи за анемију: *белица*, *бледобоља* (БиХ), *бледица*, *бела болест*, *мршвица*;

21. називи за разне врсте болести: *брзак* (антракс), *врелица* и *омарица* (болест коју изазива оморина), *ноћничавост* (мокрење у сну), *џризштина* (рана од уједа), *мамка* (главобоља), *нејробух* (непроходност цевастих органа), *нецвейш* (изостајање циклуса код жена), *шомешшнуће* и *шовршло* (побачај), *црвеница* (црвени ветар), *болешштина* и *огњушштина* (тифус), *болина* (сифилис), *мозшгача* (болест мозга), *белоћа* (погоршање ране); *добришшица*, *нашшуй*, *нашшуйшница*, *нејоменик*, *нејоминик* (уопштени називи за болести).

5.0. Анализираћемо творбену мотивацију неких, по нашем мишљењу, репрезентативних народних термина. Обични говорници језика посматрајући свет око себе уочавају сличности између разних бића, предмета и појава, па тако представљене асоцијације вербализују преношењем од-

говарајућих номинација са једне на другу. Ово се потврђује и код начина творбе народних медицинских назива.

5.1.1. Епилепсија (падавица) је, према РСАНУ, „нервна болест коју карактеришу напади губљења свести и грчења“. За *епилепсију* у народном говору постоји преко тридесет назива — једночланих и вишечланих. Народ је различитим именима, на разне начине, изражавао своју одбојност, па и страх од ове болести. У основи неких назива за болест падавицу могао би бити компаратив придева *зао* — *џори*, у значењу који наноси бол, непријатност, опасан, тежак (*џоробоља*, *џороиад*, *зџоройав*, *болесџи с џоре*, *џорска болесџи*). *Манишавица* и *манишалук* имају у основи глагол *манишати се* „губити свест, имати вртоглавицу“, *тирзавица* глагол трзати, а *завршица* глагол завртети. Називима *џрдна*, *мрска*, *неваљашна болесџи* изражава се негативан став, одбојност и тешко прихватање болести, као и негативне емоције које прате овакве опасне и тешке болести.

У неким опшним називима којима се именује падавица, као што су *некама*, *некома* и *она болесџи*, има елемената празноверја. Заменице су овде употребљене уместо оних речи које се не жели споменути, које се избегавају. Тиме обичан човек жели да отера болест од себе, са жељом да га не задеси, као што је задесила „неког тамо“. Оваквим називима се изражава веровање у магијску улогу језика и речи, имена чијим би се поменом могла призвати опака болест.⁸ У основи овакве употребе језика и имена је веровања да се са изазивачима свих болести, тј. злим духовима може борити једино молитвом, гатањем, записима, магијским формулама, амајлијама и сл., који више служе за превентивне него куративне сврхе, јер је увек било боље и лакше отерати злог духа док се још не појави него излечити већ оболелог човека (Видети и т. 6).

5.1.2. Неки од народних назива за туберкулозу плућа су *џруди*, *џрудобоља*, *дройљика*, *џуџуља*. Назив *џрудобоља* творбено је мотивисан именицом *џруди*, јер је то болест плућа, чији је један од назива груди. За туберкулозу има и описни назив *велики беџеџ* састављен комбинацијом домаћег придева и стране именице (хунгаризам *беџеџ* означава болест).⁹

5.1.3. *Козице*, *коза*, *козјача* су неки од назива за богиње. Поред именица, ту су и глаголи *окозичавиџи*/*окозичиџи*, а дефинисани су као „добити козице, постати козичав, богињав“. За порекло именице *козице* Скок износи претпоставку да је преведеница од немачког *Kinderpocken* (Скок 2, 173 s.v. коза). Лексема *козице*, има исто значење као и немачко *Pocken*. У народној етимологији *Pocken* је доведено у везу са *Wock*, па одатле преведеница *козе*, *козице*. Пошто се немачко *p* не рефлектује са *b* у нашим позајмљеницама из немачког, може се претпоставити да се умешала реч *боџ*

8 Исти принцип важи и за неке животиње (змију, вука) или Сотону, нпр. *нејоменик*, *нејоменница*.

9 Комбинација домаће и стране речи чини и народни назив за тифус — *велика вибра* (*вibra* је фонетски адаптиран талијанизам фебра (*febbre*) у значењу грозница, висока температура). У Речнику Р. Катића за грозницу је потврђен србизирани латински назив *фебриши* (од *febris*).

(Скок 1, 182 s.v. богиње). Поред ових назива, *козице* зову још и еуфемистички *добрике*.

5.1.4. *Кољава* и *кољара* су гласовно измењени облици лексеме *коле-ра*, а као синоним може им се додати и *краишељ* „болест која има кратак, акутан ток, као што су куга и колера“. Лексеме *кољава* и *кољара* могу се довести у везу са речју *клаиши*, која је у РСАНУ дефинисана као „убијати, усмрћивати ножем или каквим другим оштрим предметом (обично презревањем грла); убијати, уништавати уопште“, пошто је колера смртоносна.

5.5. *Брза*, *брзак*, *брзица* су називи за болест која има брз, акутан ток и брзо се развија (као што су антракс, дизентерија).

5.1.6. *Вијавица* је назив за грчеве у стомаку, а назив је отуд што се „човек од ње ’вије’ (превија, мучи)“ (РСАНУ).

5.1.7. За болест која се манифестује кривљењем врата и главе забележени су називи *кривошија*, *кривоврашћост* и *кривоглав*. Сви називи су добијени према начину испољавања болести, а то је кривљење врата. За обољење вратних жила, скрофулозу, имамо три фонетски незнатно измењена назива: *кршељак*, *кршењак* и *кршињак*. Ови су називи, претпостављамо, мотивисани придевом *крш* са значењем „нееластичан, ломљив“.

5.1.8. *Омарица* је „топлотни, сунчани удар, сунчаница“. Именица *омарица* је мотивисана именицом *омара* „спарина, велика врућина“, што је пренето на болест која је изазвана оморином, спарним временом.

5.1.9. *Крејпа* је „болест која се манифестује отоком јетре“. За болест антракс (прострел) у РСАНУ имају три синонима са истом основом — *крејпа*, *крејавица*, *крејпаћ*, а за далак (подрост) два — *крејпа* и *крејица*. Свима је мотивационо гнездо глагол *крејпа(ва)ши*, са значењем „угинути, црћи, липсати“. Ови називи болести су у колективној представи повезани са чињеницом да се од њих може умрети.

5.1.10. *Кукурекавац/кукурикавац* је народни назив за велики кашаљ, хрипавац. Именица је мотивисана глаголом *кукурикаши*, коме је једно од значења, забележено у РСАНУ, „јако, храпаво кашљати, хрипати“. Ови ономотопејски називи су настали асоцијацијом на звук који производи оболела особа и овим се називима одражава акустични ефекат. За велики кашаљ постоји и назив *маџарац* (са варијантама *маџаревац*, *маџарећица*, *маџарећица*, *маџарећњак*, *маџарињица*, *маџарица*), као и синтагма *маџарећи кашаљ*. И ови називи су настали на основу акустичког утиска — оболела особа кад кашље производи сличне звукове као кад се оглашава маџарац:

(1) Напао га јак кашаљ, као да је маџарећњак однекуд набавио, риче, шмрче (Радић Д., РСАНУ, под маџарећњак).

5.1.11. *Повргнуће* и *повргло* су називи за побачај — насилан или ненасилан. У основи назива *повргнуће* и *повргло* је глагол повргнути са зна-

чењем „одбацити, напустити“, пошто се овим поступком одваја нерођено дете од мајке.¹⁰

5.1.12. *Лађавица, круџа и круџица* су називи за „херпесни пликчић на језику“. Кад се појави *лађавица*, у народу се каже да је неко рекао лаж за човека коме се она појавила на језику. Овај назив болести заснован је на празноверју.

5.1.13. Клороза је врста анемије код женске деце у доба пубертета. У народним говорима има неколико назива *белица, бледобоља, бледица, бела болест, мршвица*. Ови називи су творбено мотивисани (бледом, белом) бојом лица код оболелих особа (*белица, бледобоља, бледица, бела болест*), или изгледом особе која има ову болест — она је слаба, изнемогла (*мршвица*).

5.2. Међу народним медицинским називима има и описних термина:
– *кречење жила* је народни назив за закречавање зидова артерија, артериосклерозу. Народни назив одговара латинском медицинском називу;

– *дивља ватра* је врста кожне болести која се, по народном веровању, добија од ватре луталице. То је обољење која се јавља ненадано на разним просторима, од њега може оболети било ко и не може се обуздати, дивље је. У мотивацији за овај назив има елемената празноверја, пошто се заснива на непровереном мишљењу;

– са придевом *зао* су изрази *зли грч* (тетанус), *зле гуше*¹¹ (обољење вратних жлезда) и *зли кашаљ*. Придевом *зао* у изразима наглашава се негативан однос говорника према именованом појму. Негативан однос према болести видљив је и у примерима *погана мицина, шишки огањ* и сл.;

– имамо неколико описних назива чији је управни члан лексема *грозница*, а означава неке типове: *грозница ледница*, а име је добијено на основу средства за лечење:

(2) Ко има таку грозницу, таре ледом ручне и ножне жиле“ (Оток, Ловретић Ј., РСАНУ).

Са управним чланом синтагме *грозница* има још народних назива: *међудневичка грозница* (јавља се на махове), *невидна грозница* је лакша врста грознице, коју зову и потајница, пошто се јавља изненада, кришом, без видљивих симптома; *грозница независница* означава грозницу која траје више од годину дана;

– *блајна грозница, барска грозница, мочварна грозница и настјуина грозница* су називи за *маларију*, пошто се најчешће јавља у влажним, мочварним крајевима;

– *чир кокошар* је врста чира који се појављује по телу, а зову га тако зато што га лече кокошијим изметом. Ово је један од ређих приме-

10 Интересантно је да покрајински глагол *повргнути* се значи „родити се“ — Ја сам се повргнуо у Горњијем Поборима (Љубиша, РСАНУ).

11 Назив *гуша* јавља се и у средњовековној медицини, у значењу оток, тумор.

ра где је болест добила име на основу средства које се користи за исцељење;

- *коњева нога* означава урођену деформацију мишића и костију стопала која својим изгледом подсећа на коњско копито. Тај назив је настао на основу слободне асоцијације, јер оболели део тела изгледом подсећа на неки појам. Исти тип мотивације је и код израза *пачије ноге*.

Ово су само неки од вишечланих назива. И ови називи, као и једночлани, настајали су на основу говорникове перцепције дате болести. Углавном је употребљаван придев негативне конотације — *зао, шежак, њоган, диваљ, леден* и сл. Мотивациона база може бити и место на коме се болест испољава — *црбушина њошалина* (трбух), *очни жар* (око), *водена глава* (глава) и сл.

6.0. Посебно треба споменути називе којима говорник изражава лични став према некој болести. Еуфемистички називи *добрач, добрача, добринке, добрињица, добрић, добрица, добрич* настали су из потребе човека да умилостиви болест, да не задеси човека, да не пође нагоре, па отуда и те именице субјективне оцене. У називима *она болесѝ, некома болесѝ* има елемената празноверја — њима је неук човек терао болест од себе¹². Исти је случај и са називом *неѝоменик (неѝоминик)*. То је „назив за разне (обично теже) болести код људи и стоке“ (РСАНУ). Оваквим називима се уносе прагматичке и конотативне компоненте у значење термина.¹³ Чајкановић наводи да еуфемистичких назива за неке речи које човек не жели назвати правим именом има доста и код нас и код других народа (Немаца, Швеђана). Објашњење је просто. Рђавог демона, зло уопште, не треба звати по имену, јер може доћи¹⁴. Да би се избегло рђаво знамење, називају се зле ствари другим именима, и то обично лепим именима, еуфемистички, не би ли се тако зло ублажило (в. Чајкановић 1973: 57–67). Поред деминутивних, има и пејоративних назива (*рђушиѝина, ођњушиѝина, болешѝина*), којима се изражава негативан однос према болести. Код ових назива пејорација се испољава употребом аугментативно-пејоративног суфикса *-ушиѝина*. *Болина* је назив за сифилис, а аугментативним суфиксом *-ина* истиче се негативан став говорника према болести. Основно значење лексеме *брука* у РСАНУ је „нешто што изазива стид, што заслужује ругање или покуду, што се сматра недоличним; срамота; ругање, подсмевање; стид“. Треће значење ове лексеме је „оток; пришт, красота“, дакле, именовање болести као нечег рђавог и срамотног. Негативна осећања, одбојност и страх од болести изражавана су и кроз описне називе (*мрска болесѝ, неваљашина болесѝ, зли грч, њогана миѝина*).

12 Исти поступак се примењује и за именовање особе која има неку болест или коју је задесила нека несрећа — тамо он, тамо онај, онамо онај и сл.

13 У РСАНУ потврђен је и еуфемистички назив *кума* за кугу, но пошто нема квалifikаторе нар. и мед., није узет за предмет наше анализе.

14 У Вуковим пословицама је забележена и ова: Не зови зло, јер само може доћи (НПосл, 221).

7.0. Према структури народни медицински термини могу бити једночлани и вишечлани. Једночлани се састоје од једне речи (изведенице или сложенице), а вишечлани из најмање два дела.

7.1. Међу медицинским називима преовлађују једночлани називи — *врућица, рђушићина, љушица, огњица, шрескавица, куњавица, зрисица, брзица, црљеница, косијасица, зверинац, пошрагуша, црљеница, магаревац, рикавац, новораси, зрудвица, добрић, нејоминик, костобоља, костојед, костоједина, костоједица, намешалка, окобоља, ноктобоља, ноктојеђа, кокошињак, видовица, језикобоља, лагавица, задушица, давница, љушичина, живица, кршељак, кривоврашост, добрињица, настујница, нејоменик, нецвети, поменнуће, огнушићина, мозгача, ноџобоља* итд. Једночланост народних назива одговара једној од одлика научних термина — да буду кратки, а тиме и јаснији.

7.2. Вишечлани називи се најчешће састоје од две речи: *барска зрозница, мочварна зрозница, међудневичка зрозница, невидна зрозница, зрозница независница, зли грч, зле зүйе, зли кашаљ, погана мицина, дивља вајфра, шешки огањ, коњева нога, пачије ноге, бела болести, мрска болести, неваљашна болести, зорска болести, некама болести, некома болести, зрда болести, падајућа болести, болести светио Валентићина, зориадна болести, она болести, рђава болести* итд. Забележили смо два трочлана термина: *болести с зоре* и *болести светио Валентићина*. Из наведених примера види се да су најчешћи чланови синтагме лексеме *болести* и *зрозница*. Болест је могла добити име према начину испољавања (*падајућа* болест, *пачије* ноге), према боји оболелог места (*бела* болест), према подручју које је извор инфекције (*мочварна* зрозница, *барска* зрозница), а највише назива је добијено према личном односу говорника према болести (*мрска* болест, *зли грч, неваљашна* болест, *рђава* болест и сл.). Овакво стање је и разумљиво с обзиром на то да је тако неук човек најлакше могао именовати обољење — правио је имена описно, према начину на који се болест испољавала, манифестовала, и како ју је он доживљавао. У наведеним називима терминолошку синтагму чине именица и придев. Редак је случај да је назив настао комбинацијом две именице. Потврђено је неколико таквих назива — *кречење жила, чир кокошар, зрозница независница, зрозница леденица*.

8.0. На основу изложене грађе може се видети да постоје одређени творбени модели за настанак народних медицинских назива, тј. да су неке речи продуктивне у именовању одређене болести: *окобоља, костобоља, језикобоља, кожобоља, ноџобоља, ноктобоља, кршобоља, увобоља, кривовраш, кривошија, костојед, крвозриз, зушобоља, зубобоља, ноктојеђа, врашобоља, костоједина, костоједица, шрескавица, маншавица, куњавица, натезавица, лагавица, вијавица, сушица, црвеница, брзица, врућица, добрица, љушица, живица, једрица, кврговица, дрмалица, задушица, задушница, давница, дравница, белица, бледица, мршвица, добрињица, настујница, врелица, кврговица* и сл.

8.1. Продуктивна реч је она која својим обликом може послужити као модел за творбу нових речи исте категорије. Народни називи

за болести су могли настати по истом творбеном моделу тако што је назив мотивисан обољењем које напада одређени део тела (део тела + боља), или изгледом оболелог дела тела. Тај творбени модел је најзаступљенији код термина сложеница¹⁵ — *окобоља, костџобоља, кожобоља, ноџобоља, крстџобоља, увобоља, кривоврати, кривошија, костџојед, крвоџриз, џушобоља*.¹⁶ Ови називи су настали комбинацијом именице са придевом, од носно глаголом, и семантички су веома прозирни.

8.2. Други продуктивни творбени модел је извођење додавањем одређених суфикса. Суфиксација је најобичнији начин стварања нових номинативних јединица¹⁷ у српском језику, па већ и по томе треба очекивати да ће овај тип творбе бити заступљен и код стварања кратке верзије термина (Ђорић 1996: 54). То се потврђује и код начина творбе народних медицинских термина: *сушица* од *сува болести, суви кашаљ; вијавица* од *болести од које се вије; куњавица* од *болести од које се куња* и сл. Анализирана грађа показује да је веома продуктиван тип творбе изведеница од глагола, додавањем суфикса *-авица*¹⁸: *шрескавица, маншавица, куњавица, најшезавица, лаџавица, злоџадавица, вијавица* и сл. Исти принцип важи и за називе болести изведене од придевске основе додавањем суфикса *-ица*: *сушица, црвеница, брзица, врућица, добрица, мртвица, љутица, врелица, живица, једрица, кврџавица*.

9.0. Велика већина народних термина за болест добијена је извођењем именица од глагола: *ојлањевина* (од (о)палити), *крвљање* (од крвљати), *кривица* (од кривити (се)), *кречење* (од закречавати), *кукурекавац, кукурикавац* (од кукурирати), *дрмалица* (од дрмати), *шрескавица* (од трескати), *џриз* (од грести), *кољава, кољара, кољавина* (од клати), *дрмалица* (од дрмати), *куњавица* (од куњати), *мамка* (од мамити), *маншавица* (од мантати (се)), *најшезавица* (од натезати) и сл.

Од придевске основе су називи *брза, брзак, брзица* (од брз) *добрач, добрача, добринке, добрињица, добрић, добрица, добрич* (од добар), *сушица* (од сух).

Извођењем глагола од придева добијен је глагол *окозичавиџи* „постати козичав“, а глагол *окозичиџи* као мотивну реч има именицу *козице*.

Неки од назива изведени од именичке основе су *џрудвица, кожуваре, мозџача, оџњица, круџица* и сл.

15 М. Стевановић (1964: 399) констатује да су сложенице обично некадашње синтагме, а ређе и некадашње целе реченице, што се код народних назива за болести и потврђује.

16 Овај творбени тип је познат још у средњовековној медицини, па га има у речнику Р. Катића (*главобол*, али поред овог јављају се и описни називи *болџные главо, болџстиџ въ главо* и *коџ боли глава*); за вртоглавицу имају називи *врџиџглави* и *врџиџглавџво*.

17 Под номинативним јединицама подразумева се производ добијен разним творбеним начинима (суфиксацијом, слагањем, префиксацијом, срastaњем и конверзијом) (в. Ђорић 2008: 8).

18 Клајн наводи да овај суфикс нема одређено значење, али имају две групе изведеница са овим суфиксом насталих од глаголских основа, а једну од тих група чине називи болесних стања или симптома (2003: 120).

10.0. Народни медицински називи су настајали различитим творбеним поступцима:

– извођењем: *манџавица, крешош, добрић, врућица, рђушићина, зависница, љушица, огњица, шрескавица, куњавица, деравица, жрица, наџезавица, брзица, црљеница, љушићавица, перушица, једрица, мађаревац, мађарећица, рикавац, жрудвица, добрић, црнац, кокошињак, млашарача, дрмалица, крујица, лагавица, задушица, давница, мршвућица, деравина, љушићина, живица;*

– композицијом: *кривовраш, кривошија, окобоља, косшобоља, нокшобоља, језикобоља, кожобоља, зубобоља, нокшојеђа, кршобоља, зглобобоља, ноџобоља, врашобоља, срџобоља, кукобоља, жоробоља;*

– комбинованом творбом: *кривоврашосш, косшоједина, косошасица, крвожриц, косојед, нездравило, кривоглав, намешалка, нейоменик, новорасш, косшоједица, нашоједина.*

Забележили смо и један назив настао префиксацијом — *нецветш*.

11.1. На крају, можемо закључити да је највише назива добијала болест која је била широко распрострањена, а тешко се и дуго лечила (*падавица, шуберкулоза, жрозница*). Такође смо видели да је велика већина народних медицинских термина транспарентна, пошто се из лексема којом се именује болест схвата на шта се болест односи (*косоједа, косшобоља, окобоља, косошасица, деравица, перушица, врућица* и сл.). Обичан човек је давао назив према асоцијацијама на конкретну болест. Веровање у магијску улогу језика изражавало се одређеним називима јер се сматрало да ће се поменом имена призвати опака болест (*некома болесш, она болесш*). Заменице су овде коришћене уместо оних речи које човек не жели споменути. Потврђени су и називи којима човек жели да умилистави болест (*добрица, добрић*), или да означи одбојност, мржњу (*рђушићина, болина*). Такође, у народним називима има и оних који су настали на основу непроверених ставова (*лагавица, дивља вашра*).

11.2. По структури, народни термини могу бити једночлани и вишечлани (двочлани, трочлани). Кад је реч о творби, запажамо да је најпродуктивнији начин стварања народних медицинских назива код сложенца где је назив добијен на основу обољења које напада одређени део тела — ту је читав низ *боља* (*окобоља, косшобоља, увобоља*), или на основу изгледа оболелог места (*кривошија*). Продуктивност у творби уочавамо и код изведеница насталих од глагола (*шрескавица, куњавица*), као и од придева (*сушица, брзица*).

11.3. Приметно је да се неки народни називи подударају са средњовековним називима (*главобоља, жуша, велика болесш, велика немоћ, огњица, мешалка, лишај зли, козјаче, боља*), па се може констатовати да народна медицинска терминологија унеколико представља наставак средњовековне медицинске терминологије.

11.4. У медицини за болести са народним именима постоје одговарајући латински називи, али то не значи да се понекад и званично неће употребити неки од народних назива. Термини су по правилу лишени

емоционалности, а код народних медицинских термина уноси се лични став говорника. Тиме се народни медицински називи удаљавају од прaviх термина.

Извори и литература

ЕМР: Miodrag Odavić, *Enciklopedijski latinsko-srpski medicinski rečnik*, Prosveta, Beograd, 2002.

Катић 1987: Реља Катић, *Термиолошки речник српске средњовековне медицине*, Посебна издања САНУ, Београд, 1987.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други гео, Суф-иксација и конверзија, Београд.

НПосл: Вук Ст. Караџић, *Српске народне пословице и групе различне као оне у обичај узете ријечи и загонетке*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933.

Поломац 2008 Владимир Поломац, „Структура и постанак назива болести у српској средњовековној медицинској терминологији“ у: *Српски језик у (кон)тексту*, зборник радова, ФИЛУМ, Крагујевац.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд, 1959–.

Скок 1–4: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971–1974.

Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд, Научна књига.

Ђорић 1996: Божо Ђорић, „Кратка верзија термина“ у: *Стандардизација терминологије*, Српска академија наука и уметности, Београд.

Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.

Чајкановић 1973: Веселин Чајкановић, *Мити и религија код Срба*, Српска књижевна задруга, Београд.

Шипка 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.

FOLK MEDICAL TERMINOLOGY

Summary

In this paper author discusses creating processes of some folk's medical terms and represents the most common derivational models. Special attention is given to derivational motivation, i.e., what made a common people to give certain name to certain disease. Among these given names we have rich synonymy. Most names were given to wide-spread diseases that demanded a long time to be cured. The most productive model of creating folk's medical terms is compounding of words, where the first element is the name of the organ attacked by particular disease, and the second element is special formant meaning disease. One of the other also very productive models is creating derivatives from verbs and adjectives by adding suffix *-avica*, *-ica*.

Nataša Marković

Драгана НАСТАНОВИЋ
Београд

О НЕКИМ АСПЕКТИМА АДАПТАЦИЈЕ АНГЛИЦИЗАМА ИЗ ОБЛАСТИ МОДЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се анализирају англицизми из области моде у српском језику са аспекта творбе речи, адаптираности у језику примаоцу, те начина њиховог представљања у речницима српског језика.

Кључне речи: српски језик, лексичко позајмљивање, модна лексика, англицизам, адаптација

1.0. Под термином *англицизам* подразумева се реч позајмљена из енглеског језика која се употребљава у српском језику с различитим степеном интегрисаности у његов систем. Да би се неки англицизам могао, бар делимично, уклопити у српски језик, нужно је да буде подвргнут поступку прилагођавања, односно адаптације његовом систему. Адаптација се одвија у две фазе. У првој фази, прилагођавање се одвија док англицизам постаје део српског језика и то спада у домен примарне адаптације, а у другој, прилагођавање настаје након што је англицизам постао део српског језика и то спада у домен секундарне адаптације. Примарна адаптација огледа се у следећим аспектима: ортографији, фонологији и морфосинтакси. Уклопивши се у граматички и лексички систем српског језика, англицизам постаје његов део и спреман је да ступи у синтагматске и парадигматске односе с осталим домаћим или одомаћеним речима и изразима у том систему (Прћић 2005: 137). Након примарне адаптације може се остварити и секундарна адаптација, која се огледа у стварању нових деривата и развијању деривационих гнезда, као и у ширењу полисемантичке структуре позајмљенице и њених деривата.

1.1. Предмет нашег разматрања је лексика из области моде. Она обухвата одевне предмете, обућу, материјале од којих су израђени модни предмети, боје, као и лексеме којима се означавају појмови различитих видова модних презентација и предмета у вези са њима (модне ревије, манекени, модне куће, индустрије, производи, публика, купци и сл.).

Циљ рада јесте да се покаже у којој мери су англицизми из области моде заступљени у српском језику и који су најчешћи процеси њихове адаптације.

1.2. Грађу за ово истраживање црпили смо из следећих извора: Речник српскохрватског књижевног и народног језика (даље РСАНУ), Речник српскога језика (даље РСЈ), Велики речник страних речи и израза (даље РСРИ), Англицизми у хрватском или српском језику (даље АРС) и

Речник новијих англицизама (даље РНА). Поред речника користили смо и модне часописе „Elle“, „Joy“, „Grazia“, затим дневне новине „Политика“, „Блиц“, „24 сата“, часопис „Практика“, модне билтене са недеље моде у Београду и интернет.¹

2.0. Уношење страних речи у језик свакодневне комуникације и у нестандардне идиоме јесте управо најновија тенденција у усвајању стране лексике (Ристић 2006: 169). Постоје различити разлози позајмљивања речи из других језика. Они могу бити лингвистичког и ванлингвистичког карактера. Најважнија је, свакако, потреба за именовањем нових садржаја, идеја, ствари, дакле, нових назива за нове појмове у језику и сл. Када у домаћем језику нема адекватне речи којом би се именовао неки појам или садржај тог појма, онда је употреба стране речи пожељна, па чак и неминовна. То могу бити речи за предмете и појмове који се преузимају из других језичких и друштвених заједница, што потврђују примери из нашег корпуса којима се означавају одевни предмети и обућа: *вранглернице, колеџице, левиске, најке, сџарке, шрајерице* или лексема којима се обележавају представници неког модног и музичког покрета типа *даркер, рејџер, рокер* и сл. Међутим, страна лексика се често користи без преке потребе и из уверења да већом употребом страних речи и термина делујемо ученије и образованије, што се огледа у учесталој употреби лексема попут: *ауџифиџи, бизнис лук, дрес код, јаџи, камбек, милиџари џринџи, селебритиџи, џишериџи, џоџиал лук, џирендсејџер, урбан, фул дрес, џоџинџ мол, џоурум* и сл.

2.1. Модна лексика из нашег корпуса тематски обухвата:

а) одевне предмете: *бермуде, бикини, блејзер, боди, боксерице, вондербра, вранглернице, дукс, кардиган, кеј, монџомери, џоло мајџица, џуловер, свејџер, слиџ, слиџер, смокинџ, сџиринџ, џанџа, џоџи, џоџилес, шрајерице, џиренерка, џиренчкоџи, хоџи-џениџс, фармерке, џеџер, шал* и друге;

б) обућа: *каубојке, колеџице, мокасина, најке, сџенсерице, сџарке, шимике*;

в) материјале од којих су израђени одевни предмети: *џеним, жерсеј, камбрик, кашмир, корџ, ласџекс, ликра, микро фибер, мохер, мул, муслин, џачворк, џолиесџер, силк, скај, сџиреч, џарџиан, џвџид, фланел, хомсџун, џинс* и боје: *каџи* и *џинк*;

г) различите видове модних и других презентација и предмета у вези са њима: *ауџи, ауџифиџи, бексџејџи, бренџ, бук, џламур, џламурозан, даркер, денџи, денџизам, денџијевсаџи, дизајн, дизајнер, дизајниратиџи, имиџ, имиџ-дизајнер, ин, камбек, касџинџ, коверџерл, кул, лук, маџазин, модел, макси, миџи, модел, џу вејџ, џу лук, рејџро, софџиџиџиран, сџајлинџ, суџер модел, џоџи-модел, џоџиал-лук, џиренџ, џиренџи, џиренџовски, џирендсејџер, фанџи,*

1 Навешћемо основне податке (месец и годину) за дневне новине, модне часописе и билтене из којих је ексцерпирана грађа за рад: „Elle“ (јул 2008), „Joy“ (мај 2008), „Grazia“ (јун 2007), „Политика“ (јул, август 2008), „Блиц“ (август, септембар 2008), „24 сата“ (јун, јул, август 2008), „Практика“ (мај 1986, септембар 2001), модни билтени са недеље моде у Београду (април 2008, октобар 2008).

фенси, фешн, фешнвик, фии, фул-дрес, хейенинг, хии, џеи-сеи, џииси-лук и друге.

2.2. Анализом грађе уочавамо да је знатно већи број лексема из области моде у новијим, специјалним речницима: РСРИ – око 70; РНА – око 60; РСЈ – око 40, за разлику од РСАНУ² – 23 лексеме. У новијим изворима забележени су: *беџ, боди, бренд, касџинџ, нудлук, њу лук, џинк, скај, сџиреч, сџиринџ, џанџа, џои, џоџал-лук, џреш, фоио сеин, џииси-лук, џоџинџ мол*, и многи други. Тиме се потврђује чињеница да је продор енглеског језика у српски у последње време веома велики. У Речнику САНУ налазе се углавном старији англицизми који су у потпуности адаптирани и понашају се као одомаћене речи типа *жерсеј, карџиган* „врста плетеног прслука“, *кеј а.* „дуг женски пролећни огртач без рукава“ и *б.* „кратак огртач без рукава који штити од кише и ветра“, *мекинџош* „огртач од непромочиве гумиране материје (назив дат по шкотском хемичару и проналазачу те тканине Мекинтошу)“, *мокасина, најлонка* и сл.

2.3. У нашем корпусу налазе се и неки англицизми које смо забележили из дневних новина, часописа и са интернета а не налазе се у наведеним речницима: *анимал џринџ* „врста штампе са животињским мотивима на модним (одевним) предметима“, *бизнис лук* „начин облачења младе, пословне особе“, *јаџи* „начин облачења и изглед младог, успешног човека“, *милиџари лук* „начин облачења који подражава војну униформу“ *муслин* „врста танког, лепршавог материјала“, *селебриџи* „славна и чувена особа“, *софџи лук* „начин облачења који се распознаје по лаганим и меким одевним предметима“. Ове лексеме су нове у језику и процес њихове адаптације је у току, како би постепено биле прихваћене од стране језичке заједнице и с временом се избориле за статус одомаћене речи.

Примери са интернета:

- (1) Мени је одећа са *анимал џринџом* супер али када неко зна да је носи.
- (2) Вечерња хаљина урађена је од *муслина*, свилених реса и кристала.
- (3) Изгледа онако како изгледају млади светски бизнисмени – тај *јаџи* изглед.
- (4) Коју *селебриџи* сте имали прилике да видите?

Тематски су најбројније лексеме којима се означавају појмови различитих видова модних и других презентација и предмета у вези са њима а њих бележе и речници: *бекџеџи, бренд, гламур, денди, имиџ, ин, касџинџ, кежуал, лук, реџро, софџиџициран, џренд, фенси, фешн, фоио-сеин, фул-дрес, хейенинг, џеи-сеи*, а затим лексеме које означавају одевне предмете као *вондербра, блејзер, боксерице, карџиган, кеј, мекинџош, џиџама, џуловер, смокинџ, џанџа, џоџлес, фармерке, џеџер, шал, џорџс* и сл.

² Грађа из РСАНУ је непотпуна јер је речник још увек у изради, тако да смо је ексцерпирани до слова О (одвркао–Опово).

3.0. У нашем корпусу највише је именица и придева, понеки глагол и прилог. Дакле, најбројније су именице, међу којима се по фреквенцији издвајају следеће: *беџ*, *блејзер*, *боди*, *бренд*, *гламур*, *гламурозност*, *денди*, *дендизам*, *дизајн*, *дизајнер*, *имиџ*, *мокалина*, *џуловер*, *смокинџ*, *џиренџ*, *фармерке*, *џемпер*, *џинс*, *шал*. Наиме, за већину ових именица имамо потврда у свим анализираним речницима и примећујемо да су оне у највећој мери адаптиране па су се с правом нашле у њима.

3.1. Страна лексика која је једном прихваћена прилагођава се законитостима језика у који улази. Тако, речи добијају граматичка обележја српског језика као језика примаоца. Многе именице које су у енглеском језику средњег рода, у српском језику се адаптирају као именице мушког рода и имају нулти наставак.³ Такве именице из регистра моде у оквиру нашег корпуса јесу: *бук* „албум с узорцима фотографија неке манекенке, фото-модела“, *имиџ*, *џуловер*, *смокинџ*, *џиреч* „растегљива тканина која се користи у производњи одеће“, *џемпер*. Велики је број оваквих именица и како Филиповић Р. (1990: 34) примећује, ова појава се објашњава тенденцијом мушког рода у српском језику.

3.2. И именице које се завршавају на *-и* или *-у* у енглеском језику, према овој тенденцији мушког рода морфолошки се интегришу у именице мушког рода. Такав је пример именица *бикини* (Филиповић С. 2003: 185). У српском језику постоје четири могућности за наставак у номинативу сингулара (*-а*, *-е*, *-о*, и *-о*), тако да се стране именице које у номинативу сингулара садрже неки други вокални наставак, осим поменута три третирају као именице са нултим наставком (Ивић 1960: 194–195).

3.3. Код великог броја именица из регистра моде извршена је у потпуности морфолошка адаптација (именице разликују и број и деклинацију): *гламурозност*, *дендизам*, *дизајн*, *блејзер*, *кеј*, *мекинџиш*, *најлонка*, *џиџама*, *џуловер*, *шал*. Међутим, бројне су лексеме које су у процесу адаптације. Именице *слии* „врста уских гаћица“, *слипер* **1.** „женска папуча; лагана женска ципела од гуме“ и **2.** „лагани огртач“, *џиринџ* „женски купаћи костим направљен од веома уских комадића тканине“, *џој* „горњи део женске одеће“ јесу мушког рода и у једнини би имале промену као именице мушког рода на консонант у српском језику: *џој*, *џоја*, *џоју* и сл., али облици множине у грађи нису потврђени што указује на то да оне нису у потпуности адаптиране.

4.0. Статус позајмљенице поред примарне адаптације (ортографије, фонологије и морфосинтаксе) лексема стиче и секундарном адаптацијом, тј. у стварању нових деривата и развијању деривационих гнезда. Од лексема из регистра моде које су ушле у наш језик са творбеног аспекта издвојићемо лексему *шал* и њене изведенице. Потврде за изведенице од лексеме *шал* имамо једино у РСЈ (у оквиру наше грађе) и по томе се овај речник издваја од осталих. Увиђамо како једна лексема развија дери-

3 Именице које означавају предмете у енглеском језику су средњег рода (в. Филиповић С. 2003).

вацију, која се више своди на граматичку (аугм. и дем.), него на семантичку деривацију, мада то и јесте показатељ њене уклопљености у лексички систем српског језика. Тако, имамо лексеме *шалина* и *шалчина*, које означавају аугментатив и пејоратив од *шал*, затим *шалић*, *шалче* и *шалчић*, као деминутиве и хипокористике од *шал*.

4.1. Лексеме *даркер*, *денди*, *дизајн*, *тренд* такође развијају у извесном смислу деривацију. Лексема *дизајн* у РСАНУ је дефинисана као „узорак, нацрт, дезен примењен на модерно технолошки, индустријски обликоване предмете широке потрошње“. И лексема *дизајнер*, која се у речнику дефинише као „уметник, технолог који се бави дизајном, који пројектује и естетски обликује индустријске производе широке потрошње“, преузета је у готовом облику (енгл. *designer*). Додавањем моционог суфикса *-ка* секундарном адаптацијом добијамо нову реч *дизајнерка* „женска особа дизајнер“⁴.

4.2. Лексема *денди* се у РСАНУ дефинише као „онај који се одева и живи по моди, помодар, монден“. Од ове речи смо деривацијом добили *дендизам* додавањем суфикса *-изам*⁵. У новијим речницима није забележено чак ни основно значење лексеме *денди*. Претпостављамо да је лексема *денди* (и њене изведенице) застарела у језику, а да се уместо ње користе неки други, новији синоними типа *помодар*, *кицош*. Међутим, ови синоними не обухватају у потпуности значење лексеме *денди*, јер је денди био неко ко је имао изграђен стил, префињен изглед и понашање. Наведени синоними садрже помало негативну експресивност код говорника српског језика.

4.3. Лексема *даркер* у новијим речницима се дефинише као „млађа особа која носи тамну, нарочито црну одећу“. Од овог англицизма додавањем моционог суфикса *-ка*, добили смо секундарном адаптацијом изведеницу *даркерка* „женска особа даркер“. Именицом *трендсетер* означава се „особа која својим примером покреће или популарише неки нови тренд, моду“. Англицизам је у целости преузет из енглеског језика и као такав се адаптирао у нашем језику. Ова лексема је у РСРИ маркирана квалификатором „жарг.“, што упућује на њену жаргонску употребу. Додавањем моционог суфикса *-ка* на именицу *трендсетер*, секундарном адаптацијом добијена је именица *трендсетерка* „женска особа трендсетер“. Лексема *тренд* је у новије време актуелна у српском језику па су потиснути у одређеним значењима синоними *тенденција*, *кретање*, *мода*. Анализирани примери потврђују чињеницу да позајмљенице немају богату полисемију нити деривацију. Када има деривата, то указује на већи степен уклопљености у језик прималац.

4 Забележили смо и глагол *дизајнирати*, који је такође настао суфиксацијом *дизајн* + *-ирати*.

5 Бележимо и прилог *дендијевски* који је дефинисан „као денди: облачити се као денди“.

4.4. Деривацијом настају и неке именице *pluralia tantum* из регистра моде и то додавањем множинског облика *-ице* од суфикса *-ица*: *врангле-рице, колеџице, левисице, тирајерице*.

4.5. Неколико лексема је настало универбацијом. Један тип универбације јесте и скраћивање двочланих, синтагматских назива применом модела суфиксалног типа (Ђорић 2008:161). Тако, од двочланих синтагми добијамо изведеницу у истом значењу, што је мотивисано језичком економијом. У нашем корпусу то су следеће лексеме: *левиске* „фармерке марке Levi Strauss“, *тениске* „врста патика“, *најлонке, хулахойке*. Универб *најлонке* веома је заступљен у неформалном разговору а настао је од синтагме *најлонске чараје*. Универб *хулахойке* такође означава врсту чарапа и настао је од синтагме *хула-хой чараје*, од придева *хулахойни*. У ову групу сврставамо и *шимике*, које се у РСЈ дефинишу као „дугачке и уске ципеле са зашиљеним врхом“.

5.0. У нашем корпусу забележили смо неколико придева који су се као позајмљенице интегрисали у лексички и граматички систем српског језика. То су *гламурозан, дендијевски, дизајнерски, мокасински, софистициран, ирендовски, фланелски*. Ови придеви су настали секундарном адаптацијом, тј. додавањем придевских суфикса језика примаоца *-ски, -ан*, имају све морфолошке особине придева и понашају се као одомаћене речи у српском језику.

Примери:

- (1) Имаги стила значи изабрати оно што се слаже с нашом личношћу, али не мора да буде *ирендовски* (РНА).

5.1. Један број придева из области моде преузет је из енглеског језика без адаптације. Задржали су непроменљивост, тј. немају деklinацију и не разликују број. Такође, неки од њих се ни ортографски нису адаптирали, што потврђују примери из часописа и дневних новина. Такви су: *ауџи, ин, кежуал, кул, миди, макси, софџи, иренџи, фанки* „неконвенцијалан и оригиналан“, *фенси* „веома квалитетан, отмен, скуп и сл.“, *фџи*.

Примери:

- (1) Шта је *in* а шта *out* то те баш и не занима („Блиц“, септембар 2008).
- (2) Одличан спој *кул* гардеробе и равних ципела (билтен са Београдске недеље моде).
- (3) Буди тотално *in* („Јоу“, мај 2008).
- (4) Колекција је апсолутно *иренџи* (билтен са Београдске недеље моде).

5.2. Врло је илустративан придев *хиџичан*, који смо забележили само у РНА. Дефинише се као „који је постао хит и отуда врло успешан, популаран и сл.“ Придев је настао додавањем суфикса *-ичан* на основу именице *хиџи* у процесу хибридикације, тј. додавањем домаће / одомаћене основе на страну препозитивну компоненту.

5.3. Иначе, многи неадаптирани именички англицизми јављају се у придевској служби.

Примери:

(1) *Хиџи* комбинације су љубичасто-зелена („24 сата“, јун 2008).

У придевској служби јављају се и именице из регистра моде у оквиру нашег корпуса: *ласџекс* фармерке, *сџреч* панталоне, *џинс* јакна.

Примери:

(1) Прву слим *џинс* јакну „Lee Company“ креира 1931. године (билтен са Београдске недеље моде).

6.0. Анализом грађе увидели смо да степен интегрисаности и одомаћености неког англицизма зависи од тога на ком је плану и у ком обиму извршена адаптација. Да би неки англицизам био потпуно одомаћен у српском језику неопходно је да буду испуњени сви аспекти адаптације: употреба и значење, у оквиру садржинске адаптације, те писање, изговор, граматичке карактеристике и творба, у оквиру обличке адаптације (Прџић 2005: 138).

6.1. Корпус је показао да је лексика из енглеског језика која се односи на моду бројнија у новијим речницима. У специјалним речницима као што су РНА и РСРИ и анализираним часописима налазе се и англицизми који су заступљени у актуелном језику али се још увек нису адаптирали у језику примаоцу, што потврђује непроменљивост именица и придева, неразвијеност деривације и сл. Такви су англицизми *ауџифиџи*, *јаџи*, *касџинџ*, *кеџуал*, *кеџвок*, *кул*, *милиџари*, *џинк*, *џиренди*, *џреш*, *феџин*, *феџинвик*, *шоџинџ мол*, *шоурум* и сл. Овакве речи су углавном стилски обојене. Неке од њих ће ући у општи лексикон стандардног српског језика, а друге неће обезбедити статус у лексичком систему српског језика. У РСАНУ се налазе искључиво старији англицизми који су одавно ушли у систем српског језика и понашају се као одомаћене речи, а такве су лексеме *жерсеј*, *карџиџан*, *кеџ*, *мекинџоџи*, *мокасина*, *мохер*, *мул*, *наџлонка*. Старији англицизми су углавном адаптирани или су у већем степену прилагођени систему српског језика, што потврђују, као што смо видели, примери из РСАНУ. Такви англицизми су стабилни у лексичком систему српског језика и налазе се у новијим речницима, чиме потврђују своју постојаност. Међутим, неки старији англицизми се потискују из актуелног језика: *денџи*, *карџиџан*, *кеџ*, *мекинџоџи*, а њих замењују нове, распрострањеније лексеме због промене модних трендова.

6.2. Учили смо да се иновације јављају и на морфолошком и творбеном плану англицизама из области моде. Морфолошки и творбени процеси у највећој мери захватају именице и придеве, ретко глаголе. Бројни су примери речи добијених творбом суфиксима, који су веома продуктивни у српском језику: *даркерка*, *дизајнерка*, *дизајнерски*, *џламурозан*, *рејерка*, *рокерка*, *софџиџиџиран*, *џирендсеџерка*, *фланелски*, хибридикацијом: *хиџичан*, затим универбацијом: *наџлонке*, *хулахоџке*, *левџске*, *вранџерице* и сл.

Англицизми представљају средство за богаћење домаћег лексичког фонда (уколико је њихова употреба оправдана), али и опасност од кварења језика (уколико је њихова употреба неоправдана). Ако англицизам уноси ново значење и попуњава лексичку или појмовну празнину у језику, онда је његова употреба пожељна. Сваки англицизам је објективно непотребан уколико у српском језику већ постоји реч с истим значењем.

Процес усвајања стране лексике представља део природног процеса и јавља се као последица урбанизације језика и као легитиман начин богаћења лексике српског језика.

Литература и извори

АРФ: Рудолф Филиповић, *Англицизми у хрватском или српском језику: по-ријекло-развој-значење*, Југославенска академија знаности и умјетности, Школска књига, Загреб, 1990.

Ивић 1960 : Милка Ивић, *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику* [у]: Наш језик X/7–10, Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд, 192–211.

Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Прћић 2005: Твртко Прћић, *Енглески у српском*, Змај, Нови Сад.

Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд.

РНА: Вера Васић, Твртко Прћић, Гордана Нејгебауер, *Di you speak anglosrpski? Речник новијих англицизама*, Змај, Нови Сад, 2001.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17, САНУ – Институт за српски језик, Београд, 1959 –.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

РСРИ: *Велики речник сџраних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006.

Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.

Фекете 2008: Егон Фекете, *Језичке доумице (књига друга)*, Београдска књига, Београд.

Филиповић Р. 1986: Рудолф Филиповић, *Теорија језика у контакту. Увод у лингвистичку језичких додира*, Југославенска академија знаности и умјетности, Школска књига, Загреб.

Филиповић С. 2003: Соња Филиповић, *Англицизми из реџисџра моде у српском језику: формална анализа* [у]: Прилози проучавању језика 34, Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 179–196.

ON SOME ASPECTS OF FASHION ANGLICISM ADAPTATION FOUND IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper we analyze three aspects of Serbian fashion terms originated from English: the aspect of word formation, their adaptation in the recipient language, and the ways of their representation in Serbian language dictionaries.

Dragana Nastanović

Semiha REBRONJA
Kragujevac

ANGLICIZMI U NAZIVIMA ELEKTRONSKIH UREĐAJA U SRPSKOM JEZIKU

Zbog naglih promena u leksičkom fondu srpskog jezika, usled sve učestalijeg priliva stranih reči (pre svega engleskih) u gotovo svim registrima, ne ostaje dovoljno vremena da se za svaki novi pojam, pojavu ili predmet pronade adekvatan prevodni ekvivalent u srpskom jeziku, kako bi se popunile leksičke praznine, pa sve češće dolazi do prostog preslikavanja ili prepisivanja oblika iz engleskog jezika. Zbog neadekvatne primene adaptacionih pravila, nastaje više leksema sa istim značenjem, što dovodi do pojave komunikativno neopravdanih anglicizama. Veliki broj takvih anglicizama pristize u srpski jezik svakodnevno i to pojavom novih elektronskih uređaja, čiji nazivi u srpski jezik dolaze upravo sa engleskog govornog područja. Nagli razvoj tehnologije, u svakom pogledu, pa i u jezičkom, ima svoje prednosti, ali i svoje mane. Kada su u pitanju anglicizmi u nazivima elektronskih uređaja, prednost je što oko 50% pomenutih anglicizama predstavlja one koji su komunikativno opravdani, i to iz razloga što su takvi anglicizmi (uglavnom preoblikovani) ekonomičniji od njihovih prevodnih ekvivalenata. Ipak postoji veliki broj onih anglicizama koji su preoblikovani i nisu komunikativno opravdani (iz gore navedenih razloga). Kako se anglicizmi u nazivima elektronskih uređaja dele prema vrsti, nastanku, opravdanosti i statusu, te koliko u procentima ima prototipskih anglicizama, kao i koliko srpski jezik podleže uticaju engleskog jezika i kako rešiti problem ubrzanog priliva stranih reči i njihove, u većini slučajeva, neopravdane upotrebe u komunikaciji, neka su od pitanja kojim će se ovaj rad takođe baviti.

Ključne reči: anglicizmi, vrsta, nastanak, opravdanost, status, prototipski anglicizam

1. Uvod

Ovaj rad će se pre svega baviti analizom sve učestalije pojave anglicizama u nazivima elektronskih uređaja, prikupljenih pretraživanjem lokalnih veb-sajtova¹ vodećih svetskih proizvođača (HP, Panasonic, EPSON, Sony, Toshiba, Samsung, LG, itd.). Anglicizmi će biti sagledani iz četiri različita, ali međupovezana ugla, i to prema modelu Prčića (2004)².

Cilj rada je da se na korpusu koga čini trideset jedan naziv elektronskih uređaja. Pored utvrđene vrste, nastanka, opravdanosti i statusa pomenutih

1 Sajtovi korišćeni u svrhu prikupljanja korpusa nalaze se u prilogu 2.

2 Prčić anglicizme deli na sledeći način: (1) prema vrsti, s uspostavljenim kontrastom između očiglednih, skrivenih i sirovih anglicizama, (2) prema nastanku, s uspostavljenim kontrastom između preoblikovanih, prevedenih i mešovitih anglicizama, (3) prema opravdanosti, s uspostavljenim kontrastom između sasvim opravdanih, opravdanih, uslovno opravdanih, neopravdanih i sasvim neopravdanih anglicizama, i (4) prema statusu, s uspostavljenim kontrastom između potpuno odomaćenih, delimično odomaćenih i neodomaćenih anglicizama.

anglicizama, cilj rada je da se na osnovu korpusa koji obihvata 31 naziv za elektronske uređaje utvrdi koliko u proseku ima prototipskih anglicizama (prema pomenutom modelu), kao i da se potvrdi teza o velikom broju preoblikovanih, naspram prevedenih, odnosno kalkiranih anglicizama u srpskom jeziku. Da bi uzorak bio što reprezentativniji, primeri su odabrani iz skupa različitih vrsta elektronskih uređaja: audio- i video- uređaja, računarske tehnike, pomoćnih i prenosnih uređaja itd.

Rezultati analize naziva elektronskih uređaja iz engleskog jezika u deset evropskih jezika: nemačkom, holandskom, francuskom, španskom, italijanskom, ruskom, poljskom, češkom, mađarskom i srpskom (Panić et al. 2005) nam pokazuju da je indeks receptivnosti (čija se vrednost kreće od 0 do 10), odnosno otvorenost srpskog jezika prema preuzimanju stranog uzora najveća među pomenutim jezicima. Dakle, srpski jezik ima najveći indeks receptivnosti, jer ima veći broj preoblikovanih leksema od zbira broja kalkiranih i prevedenih naziva, pa je zato njegov indeks dostigao vrednosti od čak 5,6. Ni jedan drugi jezik nije ostvario veću vrednost indeksa receptivnosti od 5 (francuski-1,9; poljski-2,0; španski-3,2; mađarski-3,3; ruski-3,3; češki-3,6; italijanski-4,0; nemački-4,1; i holandski-4,4). Ova analiza nam govori da srpski jezik „u najmanjoj meri koristi sopstveni jezički potencijal pri adaptiranju engleskih reči“ (Panić et al. 2005).

2. Analiza anglicizama

Pre rezultata analize pomenutih anglicizama, sledi nekoliko primera na osnovu kojih će biti ilustrovani kako je analiza izvršena:

Primeri:

- *diktafon*: **očigledan**, jer se radi o imenici preuzetoj iz engleskog jezika, koja je postala integrisana u sistem srpskog jezika – na ortografskom, fonološkom, morfosintaktičkom, semantičkom i pragmatičkom planu; **preoblikovan**, jer se radi o obličko-sadržinskoj inovaciji, tj. preuzimanju novog oblika i njemu pridružene nove sadržine; **sasvim opravdan**, jer popunjava leksičku i pojmovnu prazninu; i **potpuno odomaćen**, jer se suštinski ne razlikuje od (etimološki) domaćih ili odomaćenih reči, jer raspolaze ne samo ustaljenom upotrebom i značenjem, nego i pisanim, izgovornim, gramatičkim i tvorbenim oblicima. Ovo je pravi **primer prototipskog anglicizma**.
- *kućni bioskop*: **skriven**, jer se značenje i upotreba, koji su svojstveni oblicima engleskog jezika, kriju u obliku srpskog jezika; **preveden**, jer se radi o preuzimanju nove sadržine iz engleskog jezika koja se izražava kroz postojeće oblike, sadržinski i oblički upotrebljene na nov način; **sasvim opravdan**; i **potpuno odomaćen**.
- *laptop*: **očigledan**; **preoblikovan**; **opravdan**, jer unosi novu nijansu značenja u sistem srpskog jezika i koja je u funkciji stvaranja hiponima (*laptop*, kao ‘mali prenosivi kompjuter’ je vrsta kompjutera); i **potpuno odomaćen**.

- *plazma tv*: **očigledan; preoblikovan; uslovno opravdan**, jer nudi mogućnost upadljivije kraćeg i ekonomičnijeg izražavanja novog sadržaja od domaćeg izraza (televizor sa ravnim ekranom); i **potpuno odomaćen**.
- *ekvilajzer*: **očigledan; preoblikovan; neopravdan**, jer postoji mogućnost prevođenja stranog sadržaja (≈izjednačivač ili ujednačivač); i **potpuno odomaćen**.
- *printer*: **očigledan; preoblikovan; sasvim neopravdan**, jer već postoji domaća reč za dati strani sadržaj (štampač); i **potpuno odomaćen**.
- *sabvufer (subvufer)*: **očigledan; preoblikovan; sasvim opravdan; i delimično odomaćen**, jer je uklopljen samo sadržinski i za njim postoji objektivna potreba, ali se u pogledu svog oblika nalazi u prelaznoj fazi između engleskog i srpskog jezika, tj. nema ustaljeno pisanje. Isto se dešava i sa anglicizmima koji nemaju ustaljen izgovor, kao DVD /di-vi-di/ ili /de-ve-de/, itd.

Svi analizirani anglicizmi su dati u tabeli 1, u prilogu 1, gde početni stubac tabele 1 (koja je iz tehničkih razloga podeljena na dva dela 1a i 1b, i treba ih posmatrati kao jednu celinu) sadrži nazive elektronskih uređaja (gde slovo ^E ispred **zadebljane reči** predstavlja nazive uređaja na engleskom jeziku, ^A ispred **ukošene i podvučene** reči predstavlja anglicizam, a ^S predstavlja ustaljeni srpski ekvivalent, dok znak ≈ predstavlja novopredloženi i možda ne tako ubedljiv srpski ekvivalent, a u zagradama se nalaze sinonimi, kako engleskih, tako i srpskih naziva elektronskih uređaja). Prvi red nam daje informacije o tome kako su izdvojene kolone, odnosno anglicizmi, prema vrsti, nastanku, opravdanosti i statusu anglicizama. Zatamnjeni redovi predstavljaju prototipske anglicizme.

3. Rezultati analize

Pomenutom analizom se došlo do sledećih rezultata:

- **Prema vrsti**: očigledni (77,42%), skriveni (22,58%) i sirovi (0%) anglicizmi:

Kada govorimo o **sirovim anglicizmima**, to je ona grupa reči koje su direktno preuzete iz engleskog jezika, bez ikakvog prilagođavanja njihovog pisanja srpskom jeziku, (*CD player, scanner*). Iz ove analize su isključeni sirovi anglicizmi iz zato što je njihova upotreba u ovom registru isključivo vezana za pojedinca, koji nekada oseća potrebu da u pisanju nekog teksta dati anglicizam upotrebi kao sirovi anglicizam (možda iz ubeđenja da će na taj način zvučati modernije, ili zato što datu reč ne ume da prevede, ili iz nekog drugog razloga). To je tzv. **subjektivna opravdanost** potrebe za unošenjem nekog anglicizma, koja postoji u svim registrima, pa i u ovom, naspram one **objektivne**, gde dakle postoji objektivna potreba ili opravdanost za upotrebom određenog anglicizma, a koja se tiče doprinosa datog anglicizma izražajnosti srpskog jezika.

- **Prema nastanku**: preoblikovani (77,42%), prevedeni (22,58%) i mešoviti (0%) anglicizmi:

Datom analizom potvrđeno je da u pomenutom registru ima najviše preoblikovanih anglicizama, dok, s druge strane, prevedenih ima tri puta manje od preoblikovanih. Dolazimo i do informacije da mešoviti anglicizama nema, odnosno, nema onih anglicizama koji su delom preoblikovani, a delom prevedeni, kao na primer, *prebukirati* (overbook) ili *kolateralna šteta* (colateral damage).

- **Prema opravdanosti:** sasvim neopravdani (25,81%), neopravdani (12,90%), uslovno opravdani (6,45%), opravdani (3,22%) i sasvim opravdani (51,61%) anglicizmi:

Ono što je za kategoriju opravdanosti anglicizama bitno, a što nam analiza i pokazuje, jeste da najviše ima sasvim opravdanih anglicizama. Međutim, činjenica da skoro isto toliko anglicizama u korpusu pripada kategoriji neopravdanih, ne deluje ni malo ohrabrujuće.

- **Prema statusu:** potpuno odomaćeni (80,64%), delimično odomaćeni (19,35%) i neodomaćeni (0%) anglicizmi:

Dakle, potpuno odomaćenih je 80,64%, što je itekako pozitivna informacija, ali samo ako se izuzme činjenica da nisu svi anglicizmi koji su potpuno odomaćeni, opravdani ili sasvim opravdani. **Neodomaćeni anglicizmi** su oni kod kojih oblička adaptacija nije ni otpočela. Dakle, samo sirovi anglicizmi (a i neki mešoviti, na primer, *BEAUTY centar*) su i neodomaćeni, a s obzirom na to da sirovi anglicizmi nisu uključeni u ovu analizu, dolazi se i do rezultata da neodomaćenih anglicizama nema.

Pošto analizom uzorka dolazimo još jednom do zaključka da u srpskom jeziku ima najviše preoblikovanih, a samim tim i očiglednih anglicizama, jasno je da u srpskom jeziku postoji opšta tendencija za preoblikovanjem, pa bi u tom slučaju pre svega trebalo voditi računa da bar ti preoblikovani anglicizmi budu opravdani ili sasvim opravdani i potpuno odomaćeni, kako bi predstavljali prototipske anglicizme, odnosno najistaknutije i najbolje predstavnike pomenute kategorije. Redovi koji su u tabeli 1a i 1b zatamnjeni predstavljaju upravo prototipske anglicizme, ali oni čine svega 25,80% obrađenog uzorka.

Razlozi za ovako mali procenat prototipskih anglicizam su sledeći:

1. 54,17% preoblikovanih i očiglednih anglicizama čine oni koji su sasvim neopravdani, neopravdani ili uslovno opravdani (od 24 preoblikovanih, 13 čine oni koji nisu ni *opravdani*, ni *sasvim opravdani*), što znači da oko pola pomenutih anglicizama nema svoju komunikativnu opravdanost.
2. 44% potpuno odomaćenih anglicizama čine oni koji su uslovno opravdani, neopravdani i sasvim neopravdani (12 od 25 potpuno odomaćenih anglicizama, ne spada među opravdane i sasvim opravdane).

Jedan od osnovnih problema u preuzimanju stranih reči je što većina njih nema svoju komunikativnu opravdanost u srpskom jeziku, a razlog je često zanemarivanje postojanja srpskih ekvivalenata za određene strane reči, kao i mogućnost njihovog uspešnog prevođenja, onda kada srpski ekvivalent ne narušava jezičku ekonomičnost. Komunikativno opravdan anglicizam je onaj an-

glicizam koji predstavlja uvođenje nove lekseme u srpski jezik onda kada za novonastali pojam ne postoji leksema u srpskom jeziku i ne postoji mogućnost njegovog prevođenja, kao i situacija kada srpski prevod narušava jezičku ekonomičnost. Ali, dok anglicizama sa komunikativnom opravdanošću u proučavanom registru ima oko 50%, u većini drugih registara ih ima znatno manje. Recimo, u registru mode ih ima svega 26% (Filipović, 2006). Tako da, i pored većeg procenta komunikativno opravdanih anglicizama u ovom registru, ne možemo govoriti o zadovoljavajućem procentu prototipskih anglicizama (25,80%). Jedan od načina, možda ne potpunog i brzog rešenja problema, onda bar kao polazna tačka daljeg delovanja i smanjenja ubrzanog priliva stranih reči i njihove, u većini slučajeva, neopravdane upotrebe u komunikaciji, je istraživanje kojim će se utvrditi koji su to govornici skloni upotrebi komunikativno neopravdanih anglicizama i zašto.

Dakle, izvodi se zaključak da srpski jezik itekako podleže uticaju engleskog jezika, pa zato češće srećemo one anglicizme koji su preoblikovani od onih koji su prevedeni ili kalkirani. Ovde treba uzeti u obzir činjenicu da pri adaptaciji preoblikovanjem, engleski jezik itekako utiče na fonološki, morfosintaksički i semantički standard srpskog jezika. Problem velikog broja preoblikovanih anglicizama u ovom registru, za razliku od većine drugih registara, jeste naravno i brz razvoj tehnologije, koji nas neprekidno bombarduje novim proizvodima, čije nazive prosto nije moguće u toj brzini zameniti odgovarajućim domaćim ekvivalentima. Jasno je, dakle, da uticaj engleskog jezika pri adaptaciji engleskih leksema jeste neizbežan, ali ne treba dozvoliti da on menja sistemska obeležja srpskog jezika.

Literatura

- Filipović, S. (2006). „Semantika anglicizama u srpskoj jeziku u registru mode”. *Philologia* 4: 57–05.
- Panić, O. et al. (2005). „Generički nazivi elektronskih uređaja u nekim evropskim jezicima: Upporedna analiza adaptacije engleskih uzora”. *Philologia* 3: 19–25.
- Prčić, T. (2004). „O anglicizmima iz četiri različita ali međupovezana ugla”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLVII/1–2: 112–129.
- Prčić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Vasić, V., Prčić, T., Nejgebauer, G. (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj.

Prilog 1.

Nazivi elektronskih uređaja	VRSTA			NASTANAK			OPRAVDANOST				STATUS			
	Očigledni	Skriveni	Sirovi	Preoblikovani	Prevedeni	Mešoviti	Sasvim neopravdani	Neopravdani	Uslovno opravdani	Opravdani	Sasvim opravdani	Potpuno odomaćeni	Delimično odomaćeni	Neodomaćeni
Airconditioning <i>A</i> erkondišn Sistem za klimatizaciju (klima-uređaj=klima; rashladni uređaj)	X			X			X					X		
Amplifier <i>A</i> pojačalo (pojačivač)		X			X						X	X		
Camcorder <i>A</i> kamkorder	X			X							X	X		
CD changer <i>A</i> CD-čejndžer S=CD-menjač (izmenjivač)	X			X			X					X		
Clock radio <i>A</i> radio sat (radio sa satom; radio-budilnik)		X			X						X	X		
Converter (converter) <i>A</i> konvrter (konvertor) Spretvarač	X			X			X						X	
Dictation machine (dictaphone; notetaker; voice recorder) <i>A</i> diktafon	X			X							X	X		
DVD/VCR combi (DVD/VCR combo; DVD/VHS combo) <i>A</i> DVD/VCR kombi	X			X							X		X	
Equalizer <i>A</i> ekvilajzer S=izjednačivač (ujednačivač)	X			X			X					X		
Hard disc <i>A</i> hard disk Sčvrsti disk (tvrđi disk)	X			X			X					X		
Headphones <i>A</i> slušalice		X			X						X	X		
Home cinema (home theater) <i>A</i> kućni bioskop		X			X						X	X		
Immobilizer <i>A</i> imobilajzer Simobilizator	X			X			X					X		
Joystick <i>A</i> džojstik Supravljajčka (komandna) palica	X			X			X					X		
Keyboard <i>A</i> kibord Stastatura	X			X			X					X		
Laptop <i>A</i> laptop S mali pranosivi kompjuter	X			X						X		X		
Laser <i>A</i> laser	X			X							X	X		
Loudspeaker <i>A</i> zvučnik		X			X						X	X		
Modem <i>A</i> modem	X			X							X	X		
Monitor <i>A</i> monitor	X			X							X	X		
Plasma tv <i>A</i> plazma televizor (tv) Stelevizor sa ravnim ekranom	X			X				X				X		

	VRSTA			NASTANAK			OPRAVDANOST					STATUS		
	Očigledni	Skriveni	Sirovi	Preoblikovani	Prevedeni	Mešoviti	Sasvim neopravdani	Neopravdani	Uslavno opravdani	Opravdani	Sasvim opravdani	Potpuno odođaćeni	Delimično odođaćeni	Neodođaćeni
^E rear projection tv ^A projekcioni televizor (tv) ^S televizor sa projekcijom na zadnjoj strani ekrana		X			X				X			X		
^E printer ^A printer ^S štampač	X			X			X					X		
^E receiver ^A risiver (satelitski ili radio) ^S prijemnik	X			X			X					X		
^E scanner ^A skener	X			X							X	X		
^E slot machine ^A slot-mašina ^S jednoruki džek (automat za kockanje)	X			X			X					X		
^E subwoofer ^A sabvufer (subvufer)	X			X							X		X	
^E synthesizer ^A sintisajzer (sintesajzer) ^S sintetizator	X			X				X					X	
^E videobeam (video projector) ^A bim (video-bim; video-projektor)	X			X							X	X		
^E video recorder ^A video-rekorder (video-rikorder)	X			X							X		X	
^E widescreen tv ^A televizor široki ekran (televizor sa širokim ekranom)		X			X						X		X	
UKUPNO:	24	7	-	24	7	-	8	4	2	1	16	25	6	-
UKUPNO u procentima:	77,42%	22,58%	-	77,42%	22,58%	-	25,81%	12,90%	6,45%	3,22%	51,61%	80,64%	19,35%	-

Prilog 2.

Sajtovi korišćeni u svrhu prikupljanja korpusa, u periodu od 01.12.2008. do 01.02.2009. god., su:

www.hp.rs

www.panasonic.rs

www.epson.rs

www.sony.rs

www.toshiba.rs

www.tehnomanija.rs

www.samsungshop.rs

www.etrone.rs

www.adriatiko.com

www.coolshop.rs

ANGLICISMS IN THE NAMES OF ELECTRONIC DEVICES IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper deals with the fact that Serbian language is very much exposed to constant inflow of foreign (English) words in every thematic registers, and the fact that it is impossible to find an appropriate equivalent for them in time, especially when we deal with the names of electronic devices that are constantly coming to Serbian language. So we are faced with the problem that leaves us with two or more words referring to one meaning. The paper also examines anglicisms in the names of electronic devices in Serbian language, characterized from four different but interrelating angles: according to type (obvious, hidden and raw anglicisms); according to formation (transshaped, translated and mixed anglicisms); according to justification of use (fully justified, justified, conditionally justified, unjustified and fully unjustified anglicisms); and according to status (completely naturalized, partially naturalized and unnaturalized anglicisms). It also defines the number of prototypical anglicisms in the corpus of thirty one anglicisms, and focuses on their communicative relevance. The only solution that may help, or be the starting point of solving the problem of constant inflow of English words and its inappropriate application of adaptation methods, in this and every other register, is the research that will confirm who are the speakers that use those words and why.

Semiha Rebronja

Nenad TOMOVIĆ
Beograd

SRBIZMI U ENGLESKOM JEZIKU

U ovom radu obrađeni su neki aspekti leksema koje su iz srpskog jezika ušle u engleski. Na samom početku dat je kratak pregled englesko-srpskih jezičkih kontakata, nakon čega sledi opis korpusa i metoda obrade. Prvi deo rada se bavi hronologijom ulaska srbizama u engleski jezik. Drugi deo rada je posvećen morfološkoj adaptaciji srbizama u engleskom, a kao najbitniji aspekti ove pojave obrađeni su transmorfemizacija srbizama i upotreba srpskih sufiksa za oblike množine. Treći deo rada opisuje transliteraciju i transkripciju srpskih reči u engleskom.

Ključne reči: srbizam, engleski, srpski, jezici u kontaktu

Istorijski uvod

Tokom velikog dela svoje istorije Srbija i Engleska nisu imale bliske kontakte. Bilo da govorimo sa kulturološke, sociološke ili političke tačke gledišta, pravi kontakti dve zemlje uspostavljeni su tek u devetnaestom veku. Ovo ne znači da kontakata nije bilo i ranije, ali oni se mogu opisati kao izuzetno retki. Oni se uglavnom svode na opise iz pera engleskih putopisaca, diplomata i ostalih koji su putovali kroz Srbiju ili su se susretali sa Srbima. Opisujući način života lokalnog stanovništva, njegove kulturne i državne institucije, običaje i sve ostale realije iz sfere srpskog života, u engleski jezik su ulazile i srpske reči koje su i danas registrovane u najbitnijim rečnicima engleskog jezika.

Usled spleta istorijskih i političkih okolnosti, u devetnaestom veku se pojačavaju dodiri između Srbije i Engleske. U tom periodu mnogi evropski narodi počinju borbu za oslobođenje, jačaju nacionalni pokreti, nastaje romantizam, koji je uticao i na formiranje nacionalnih književnosti. Evropski intelektualci, a među njima i engleski, sa simpatijama gledaju na male narode i na njihovu borbu za slobodu. Osim toga, romantičarski pokret u književnosti deluje podsticajno na autore koji pišu na „malim“ jezicima, koji polako počinju da pronalaze put ka anglosaksonskoj sredini.

Kako navodi Kićović-Pejaković (1973:21), prvi Englez koji je prošao kroz naše krajeve bio je Henri Ostel (Henry Austell), koji je 1585. proputovao deo jadranske obale koji danas pripada Hrvatskoj, deo Srbije i Bugarske. Tačno osamdeset godina kasnije, kroz Srbiju putuje diplomata Pol Riko (Paul Ruycaut) i o tome ostavlja zapise, dok sledeći tekst, autora Edvarda Brauna (Edward Brown), datira iz 1669. godine. Uprkos vremenskoj „praznini“ između prva dva zapisa, možemo pretpostaviti da je u Srbiji bilo engleskih putnika, ali u obrađenoj literaturi o tome nema podataka. Od ostalih zapisa o Srbiji možemo pomenuti i onaj koji potiče od leđi Meri Wortli Montegu (Mary Wortley Mon-

tagu), koja je 1717. godine boravila u Beogradu, a o svojim putovanjima je pisala mnogim znamenitim ličnostima, među kojima su čuveni pesnik Aleksandar Poup (Alexander Pope) i princeza od Velsa.

Za početak direktnih englesko-srpskih jezičkih kontakata možemo uzeti devetnaesti vek, iako su jezičkim kontaktima prethodili diplomatski. Prvi diplomatski kontakti Srbije i Velike Britanije vezuju se za 1807. godinu (Kićović-Pejaković 1973:15), kada je Srbija od Engleske zatražila pomoć u novcu i naoružanju kako bi se lakše borila protiv Turske. Ipak, prvi britanski konzul, Džordž Lojd Hodžis (George Lloyd Hodges) dolazi u Srbiju tek 1837. Tokom devetnaestog veka politički odnosi Srbije i Britanije su bili promenljivi i u zavisnosti od britanskih interesa. Na osnovu više istorijskih izvora, Ignjačevićeva (2005) navodi da je kvalitet diplomatskih odnosa ove dve zemlje zavisio od priklanjanja Srbije tadašnjim velikim silama – Rusiji, Austro-Ugarskoj i Turskoj. Prvi vladar Srbije koji je stekao nešto veću naklonost Britanije bio je Miloš Obrenović, koji je čak i bio dobar prijatelj prvog britanskog konzula Hodžisa. Vladar iz iste dinastije, knez Mihailo je tokom posete Londonu 1849. godine upoznao Luizu Hej Ker (Louisa Hay Kerr), koja je dve godine ranije na engleski prevela knjigu Leopolda Rankea *Die serbische Revolution* ('Srpska revolucija'). Osim ove knjige, sa nemačkog je prevodila i druge tekstove o Srbiji. Kako isti autor navodi (Ignjačević 2005:56), knez Mihailo joj je u znak zahvalnosti omogućio da 1850. godine poseti Srbiju, a pratilac joj je za to vreme bio Vuk Stefanović Karadžić. Šezdesetih godina devetnaestog veka Srbiju posećuju Adelina Polina Irbi (Adelina Pauline Irby) i Džordžina Mjur Makenzi (Georgina Muir MacKenzie). Svoja iskustva opisale su u knjizi *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* ('Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi'), a poznate su po tome što su se bavile i humanitarnim radom. Danas se i jedna ulica u Beogradu zove po Adelini Irbi. Od ostalih Britanaca koji su pomagali Srbiji u devetnaestom veku možemo spomenuti i Fransisa Makenzija, koji dolazi u Srbiju 1876. godine tokom srpsko-turskog rata, a koji se pokazao kao veliki dobrotvor, izgradio naselje nazvano Englezovac (između današnje Slavije i Crvenog krsta) i poklonio zemljište za Hram sv. Save (Ignjačević 2005:57). Današnja Makenzijeva ulica u blizini Slavije nosi ime upravo po njemu.

U dvadesetom veku kontakti dve zemlje jačaju, ali je broj reči koje ulaze u engleski gotovo isti. Srbija i Velika Britanija se kao saveznici bore u dva svetska rata, saradnja između dve države se pojačava, a dva naroda sve češće dolaze u direktan dodir. Velika geografska udaljenost više nije prepreka, tako da Srbija postaje sve poznatija britanskoj javnosti.

Korpus i metod

Korpus za ovaj rad sačinjen je uz pomoć više rečnika. Prilikom odabira rečnika trudili smo se da to budu rečnici najeminentnijih izdavača iz Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država, koji su aktuelni, registruju sve relevantne reči savremenog engleskog jezika, njihovu etimologiju i izgovor. Da bi se mogućnost greške ili previda svela na najmanju moguću meru, pri izradi ovog rada su, gde god je bilo moguće, korišćene elektronske verzije rečnika,

kojima je dovoljno zadati određene parametre u pretrazi kako bi se dobili relevantni rezultati. U daljem tekstu navedeni su rečnici, kao i skraćenice koje upućuju na odgovarajući rečnik.

- *Merriam-Webster's 11th Collegiate Dictionary*. 2003. CD ROM V3.0 – **MW11**
- *Merriam-Webster's Unabridged Dictionary*. 2003. CD ROM V3.0 – **MWUD**
- *Oxford English Dictionary*. 1989. Second Edition with the Addition Series 1993–7. CD-ROM version 3.00, 2002. – **OED2**
- Partridge, E. 2006. *Origins – An Etymological Dictionary of Modern English*. London/New York: Routledge. – **EDME**
- *Webster's New World College Dictionary on Power CD*, ©1994–96. CD ROM Version 2.5. Zane Publishing Inc. – **WNWCD**

Premda se izvan korpusa javljaju još neki srbizmi, oni se mogu okvalifikovati kao okazionalizmi, usled čega je njihova zastupljenost u engleskom jeziku minorna, te su izostavljeni iz korpusa. U korpus su stoga unete jedino reči registrovane u rečnicima engleskog jezika koji su ovde navedeni. Osim toga, pošto se u rečnicima koje smo koristili za naziv jezika često upotrebljava termin *srpskohrvatski*, odlučili smo da u korpus unesemo samo reči koje se mogu vezati za srpski kulturni prostor (npr. *gusle*, *slava*, *slatko*), ili su zajedničke (npr. *polje*), dok reči koje pretežno pripadaju hrvatskom kulturnom prostoru (npr. *cravat*, *ban*, *pandour*) nisu obrađene. U korpus su kao srbizmi ušle reči koje su kao takve i navedene, bez obzira na krajnje etimološko poreklo, koje ne mora čak ni da bude slovensko (npr. *dinar*). Iako mnogi od ovih rečnika navode kada je koja leksema ušla u engleski, kao glavni izvor smo koristili navedeno izdanje oksfordskog rečnika engleskog jezika (u daljem tekstu OED2), jer jedino u njemu ima podataka o tekstu ili autoru koji su srpsku leksemu prvi put upotreбили na engleskom. Podaci o vremenu ulaska se ne razlikuju, što ne važi i za podatke o poreklu reči, iako su u pitanju malobrojni slučajevi (npr. *paprika* i *vampire*). Iako je pri određivanju porekla reči teško dati konačne sudove, kao najpouzdaniji kriterijum za određivanje statusa srbizma koristili smo podudarnost podataka u više različitih izvora. Istraživanje je uglavnom bazirano na Filipovićevoj teoriji jezika u kontaktu (Filipović 1986), kao i njegovim određenjima osnovnih pojmova kontaktne lingvistike.

Hronologija ulaska srbizama u engleski

Prema raspoloživim podacima, prva reč koja iz srpskog ulazi u engleski jeste *vampire*, koja se prema OED2 prvi put u engleskom javlja 1734. godine. Naslov teksta u kome je upotrebljena je *The Travels of three English Gentlemen, from Venice to Hamburg ... in 1734*, a potiče iz nekog nepoznatog rukopisa u zbirci *The Harleian Miscellany*. Iako je poreklo ove reči sporno, mnogi izvori je pripisuju srpskom jeziku (npr. EDME, MW11, Grimm), mada je ponegde određena kao reč slovenskog porekla, pri čemu se kao srodni oblici navodi

i srpski oblik (OED2, MWUD), ili u nekim manje bitnim izvorima čak i kao neslovenska.

Devetnaesti vek je bio relativno plodan za ulazak srpskih reči u engleski. Prema navodima iz OED2 tada u engleski ulaze *dinar*, *glagolitic*, *guslar*, *gusle*, *paprika*, *polje/polye*, *slivovitz*, *tesla*, *vila* i *zadruga*. U tabeli koju navodimo date su reči i godine njihove prve pojave u engleskom.

<i>dinar</i>	1882.
<i>glagolitic</i>	1861.
<i>guslar</i>	1891.
<i>gusle</i>	1869.
<i>paprika</i>	1896.
<i>polje/polye</i>	1894.
<i>Skupshtina/Skupština</i>	1847.
<i>slivovitz</i>	1885.
<i>tesla</i>	1896.
<i>vila</i>	1827.
<i>wili</i>	1841.
<i>zadruga</i>	1887.

Kako se iz tabele može videti, prva reč koja u devetnaestom veku stiže iz srpskog u engleski je *vila*, upotrebljena u antologiji srpske narodne poezije Džona Bauringa (John Bowring, *Servian Popular Poetry*). Ostale reči u engleski dolaze relativno ujednačenim tempom, i to u drugoj polovini, odnosno krajem devetnaestog veka. Čuvena *Enciklopedija britanika* (*Encyclopaedia Britannica*) u ovom periodu uvodi dve srpske reči u engleski – *slivovitz* i *zadruga*. Još jedna bitna publikacija, *The Statesman's Yearbook*, uvodi u engleski i novo značenje reči *dinar*, koja se sada odnosi na srpsku nacionalnu valutu. *Geographic Journal* uvodi i reč *polje*, dok *Grocer's Manual* Džejmsa Loa (James Law) uvodi reč *paprika*. Među sličnim izvorima koji uvode srpske reči nalazi se i jedan američki – *The American Journal of Science* – gde se pominje *tesla* kao merna jedinica. U nešto ranije pomenutom prevodu Rankeovog dela *Die serbische Revolution* Luiza Ker uvodi u engleski reč *Skupshtina*. Među izvorima preko kojih srpske reči ulaze u engleski ima i putopisa. Jedan od njih je i putopis Džona Mejsona Nila (John Mason Neale) koji je boravio u Dalmaciji i Crnoj Gori, a u engleski uveo reč *glagolitic*. Iako su reči *guslar* i *gusle* srodne, u engleski su ušle sa dvadesetak godina razlike. Prvo je ušla reč *gusle* kroz putopis Henrija Fenšoa Tozera (Henry Fanshawe Tozer) u kome se govori o putovanju kroz tadašnju Tursku, a potom *guslar*, i to kroz delo Edvina Sidnija Hartlenda (Edwin Sidney Hartland: *The Science of Fairy Tales*). Jedina reč čija je hronologija ulaska sporna je *wili*, pošto OED2 kao izvor u kome se prvi put pojavljuje na engleskom navodi francuski tekst, dok sledeću pojavu vezuje za 1949. godinu, odnosno sa više od sto godina razlike.

Ostale srpske reči ulaze u engleski u dvadesetom veku. I ovde ćemo radi preglednosti upotrebiti tabelu.

<i>chetnik</i>	1909.
<i>hum</i>	1921.
<i>kolo</i>	1911.
<i>ponor</i>	1921.
<i>slatko</i>	1941.
<i>slava</i>	1900.
<i>stokavian/štokavian</i>	1911.
<i>takovite</i>	1957.
<i>tamburitza</i>	1941.
<i>uvala/ouvala</i>	1902.
<i>zurla</i>	1940.

Prva srpska reč koja na razmeđi vekova ulazi u engleski je *slava* i to kroz putopis ser Čarlsa Eliota (Charles Eliot; pseudonim Odysseus) pod naslovom *Turkey in Europe*. Sledeća reč koja ulazi samo dve godine kasnije je *uvala*, a izvor je *Geography Journal*. Reč *chetnik* ulazi preko štampe već 1909. godine. Dve godine kasnije, zahvaljujući knjizi *Dancing Ancient and Modern*, autorke Etel L. Urlin (Ethel L. Urlin) ulazi i reč *kolo*, a iste godine *Britanika* uvodi i engleski naziv za štokavski. Tokom 1921. ulaze reči *ponor* i *hum* (*Geographic Review*), nakon čega nastupa pauza od dvadesetak godina, kada u engleski ulazi reč *zurla* kroz čuvenu knjigu Kurta Saksa (Curt Sachs) *The History of Musical Instruments* (1940.). Jedna slična knjiga, *Ancient European Musical Instruments* Nikolasa Besarabova (Nicholas Bessaraboff) uvodi i reč *tamburitza* godinu dana kasnije. Iste godine u engleski ulazi i *slatko* posredstvom putopisa Rebeke Vest (Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey Through Yugoslavia*). Nastupa pauza usled Drugog svetskog rata, a sledeća i poslednja reč sa ovog spiska je *takovite*, stručni termin koji je ušao kroz engleski prevod *Zapisnika Srpskog geološkog društva*. Zanimljivo je primetiti da je ovo jedini srpski izvor koji je uveo neku reč u engleski.

Postoji i nekoliko reči čija hronologija ulaska nije navedena, ali za koje možemo pretpostaviti da su u engleski ušle u dvadesetom veku. To su *banovina*, *bilo*, *Columbatz [fly]*, *glagolitsa* i *perper*. *Banovina* u engleskom označava isključivo administrativnu oblast iz vremena Kraljevine Jugoslavije (od 1929. godine), *perper* je bio novčana jedinica u Crnoj Gori koja se koristila u dvadesetom veku, *bilo* je oblik reljefa u dinarskim predelima (što se vezuje za savremenu nauku, kao i reč koja sledi), *Columbatz fly* je vrsta insekta, dok se za reč *glagolitsa* možemo samo pretpostaviti da je u engleski ušla tokom dvadesetog veka, odnosno na osnovu onoga što se može pronaći u nekim savremenim slavističkim tekstovima.

Morfološki aspekti srbizama. Transmorfemizacija

Srbizmi se u engleskom jeziku adaptiraju na više načina. Da bismo to bolje objasnili, počecemo od procesa transmorfemizacije, koji se najjednostavnije može odrediti kao supstitucija modela na morfološkom nivou. Prema mi-

šljenju Filipovića (1986:119), tip transmorfemizacije zavisi od sastava pozajmljenice i adaptacije vezane morfeme. U ovom radu se neće koristiti podela na tipove transmorfemizacije kakvu koristi Filipović, već donekle modifikovana, imajući u vidu osobine jezika koji su učestvovali u pozajmljivanju, kao i smer pozajmljivanja. U korpusu srbizama primećuju se tri tipa transmorfemizacije, koje su označene kao **T1**, **T2** i **T3**. Tipove ćemo odrediti na sledeći način:

T1 – citatni oblik iz jezika davaoca je preslikan u engleskom, npr. *guslar*: *guslar*, *zadruga*: *zadruga* itd.

T2 – replika dobija englesku morfemu koja zamenjuje odgovarajuću morfemu modela, ili koja je uneta kako bi se napravila nova vrsta reči, npr. *takovite*: *takovit*, *Štokavian*: *štokavski* itd.

T3 – replika se znatno razlikuje od modela ili je izvorni model nepoznat, npr. *glagolitic*, *vampire*, *willi* itd.

Iako ova podela deluje opštije od one koju predlaže Filipović, opšte karakteristike srpskog jezika, s jedne strane, i redukovanoost engleske morfologije s druge, otežavaju stvaranje preciznijeg sistema koji bi omogućio bolje poređenje. Kod leksema koje su došle direktno iz srpskog citatni oblik podrazumeva nominativ imenice. Međutim, i pored navedenih konstatacija, potrebno je dati i dodatna objašnjenja u vezi sa predloženom tipologijom. Kada je u pitanju **T1**, formulacija u kojoj piše „citatni oblik“ je upotrebljena kako bi se izbeglo dalje morfološko analiziranje modela, odnosno zalaženje u dubinu. Na primer, iako se reč *guslar* može dalje analizirati u okviru srpske morfologije, ali ne i u okviru engleske, i model i replika se na neki način moraju načiniti samerljivim. **T1** zapravo u velikoj meri podseća na Filipovićevu nultu transmorfemizaciju, pri kojoj se model preuzima u jeziku primaocu kao slobodna morfema bez vezane morfeme, a morfološki sistem jezika primaoca preuzima takve pozajmljenice bez promena (Filipović 1986:119). Pošto srpski u citatnom obliku može sadržati druge kategorije koje u engleskom ne postoje, ili se drugačije realizuju, model možemo opisati formulom citatni oblik + neutralna morfema. Kako je u pitanju oblik koji sadrži izvesne kategorije, ali se navodi kao osnovni, odlučili smo da upotrebimo termin *neutralna morfema*. S druge strane, mnoge imenice u jeziku davaocu imaju nultu morfemu, pa navedena formula pokriva oba slučaja. Iz praktičnih razloga smo u ovaj tip ubrojali i neke reči čiji je citatni oblik zapravo množinski oblik u jeziku davaocu, kao recimo *gusle*. Način transkripcije ili transliteracije nije uziman u obzir.

U **T2** bi se moglo ubrojati sve reči koje sadrže bar jednu englesku morfemu koja se u replici javlja kao pandan odgovarajućoj srpskoj (npr. *Štokavian*: *štokavski*).

T3 na prvi pogled izgleda relativno široko određeno, odnosno da pokriva veći broj morfoloških procesa, ali je kod svih leksema koje pripadaju ovom tipu zajednička velika razlika između replike i modela.

Pri određivanju klasa smo se trudili da budemo dosledni, ali smo ipak naišli na nekoliko problema u klasifikaciji koje ćemo ovde navesti. Neke reči ima-

ju više oblika, pa mogu da spadaju u više tipova (*sljivovica/sliwowitz* itd.). U takvim slučajevima tip je određen prema najfrekventnijem obliku, odnosno onom koji se u rečnicima prvi navodi. U slučajevima kada neka reč ima više grafijskih realizacija (npr. *polje: polye*) vodili smo se kriterijumom da odgovara citatnom obliku, bilo da je u pitanju transkripcija, bilo transliteracija. Oblici nepravilne množine takođe nisu uzeti u obzir, već su razmotreni u posebnoj odeljku. Prema navedenim kriterijumima ovde ćemo navesti sve reči iz korpusa razvrstane prema tipu transmorfemizacije.

T1: *banovina, Četnik, dinar, guslar, gusle, hum, kolo, paprika, perper, polje, ponor, Skupština, slatko, slava, tamburitza, tesla, uvala, vila, zadruga, zurla.*

T2: *Štokavian, takovite.*

T3: *glagolitic, vampire, wili.*

Nepravilna množina

Kako primećuje Katamba (Katamba 1994:204), proces pozajmljivanja može imati i gramatičke efekte, koji su prema autorovim rečima relativno skromni. Ovaj autor dalje navodi da je usvajanje stranih imenica uvelo veći broj alomorfa morfeme množine. Može se navesti i konstatacija (Carstairs-McCarthy 2002) da je jedini uslov koji se mora ispuniti da bi se u engleskom pojavila strana morfema taj da strana leksema u kojoj se ona javlja mora biti retka, pa stoga i laka za učenje. Osim relativno malog broja izvornih engleskih reči, čija nepravilna množina potiče iz prethodnih perioda razvoja jezika (npr. *children, oxen, mice, feet* itd.), postoje i strane reči koje su zadržale množinu jezika davoaca. Osim reči iz klasičnih i nekih drugih jezika (kao npr. *analysis: analyses, criterion: criteria, kibbutz: kibbutzim, stratum: strata* i dr.), neke od srpskih reči takođe iskazuju ovu osobinu ili imaju dvojne, ili čak trojne oblike množine, kao recimo *banovina: banovinas/banovine, guslar: guslari, perper: perpers/perpera, polje: poljes/polja/poljen, tamburitza: tamburitzas/tamburitzan, vila: vilas/vile* i *zadruga: zadrugas/zadruge*, dok *tesla* ima isti oblik u oba broja. Kod svih reči, osim kod *guslar*, rečnici navode da se za množinu mogu koristiti i engleski i srpski sufiksi. Zanimljivo je pomenuti da se čak kod dve lekseme, *polje* i *tamburitza*, množina može dobiti dodavanjem i nemačkog sufiksa *-n*, na osnovu čega se može zaključiti da su ove lekseme ušle u engleski preko nemačkog.

Transkripcija i transliteracija srbizama

Imajući u vidu da je srpski jedan od retkih jezika koji koriste dva pisma, činjenicu da su srbizmi u engleski ulazili u različitim razdobljima, da se način pisanja srpskih reči menjao, fleksibilnost engleskog pravopisa, nisku frekventnost srbizama u engleskom, jezike posrednike i još neke faktore, možemo konstatovati da kriterijumi beleženja srbizama u engleskom nisu uvek isti, što ćemo potkrepiti primerima iz nekih od korišćenih rečnika. Uopšteno govoreći, reči koje su u engleski došle iz jezika koji se pišu ćirilicom (pri čemu je ruski najznačajniji), ponekad se transkribuju (glasovi izvornog jezika se prenose u slova ciljnog jezika), a ponekad se prenose prema pravopisu jezika originala,

što podrazumeva transliteraciju, odnosno da se svaki karakter izvornog jezika pretvara u odgovarajući karakter ciljnog jezika (prema Kristal 1998:346). Iako je više sistema kako transkripcije tako i transliteracije prilagođeno engleskom jeziku, oni su se često menjali, a reči koje su prenete nekim starijim sistemima ili u doba kada engleski nije imao standardizovan pravopis i danas su se zadržale u tadašnjem obliku, što još više komplikuje situaciju. Među ovim sistemima, odnosno standardima, kao najvažnije ćemo nabrojati ISO (koji se nekoliko puta menjao), zatim ALA-LC (koji propisuju Američko udruženje bibliotekara i Kongresna biblioteka), BGN/PCGN (američki i britanski komiteti za geografska imena) i standarde Ujedinjenih nacija. Činjenica da su neki srbizmi došli posredstvom drugih jezika (veoma često su u pitanju nemački i francuski) jasno je vidljiva kroz pisanje pojedinih srbizama koje odgovara tim jezicima. Zbog toga se i javljaju oblici kao što su *sliwowitz* ili *gustlé*. Mnogi srbizmi se mogu pisati na više načina, što stvara još veću konfuziju. Kao primere za više načina pisanja istog srbizma možemo navesti nekoliko reči:

*slivovitz, sliwowitz, slivovic(e), slivovitza, sljivovica: šljivovica/шљивовица
uvala, ouvala: uvala/увала*

polje, polye: polje/поље

gusle, gusla, gousle guzla, guszla, gustlé: gusle/гусле

Iako engleski jezik primarno ne koristi dijakritičke znakove, može se primetiti da se javljaju kao ortografske varijante u nekoliko srbizama: *Četnik*, *Skupština* i *Stokavian*. OED2 navodi i alternativne oblike pisanja ovih reči: *Chetnik, Skupshtina /Scubschtina/Scoupschina, Šhtokavian³/Stokavian*. Ovde možemo primetiti da je sa stanovišta praktičnosti u engleskom uvek bolje upotrebiti transkribovanu verziju, jer se tada izgovor replike ne razlikuje mnogo od modela. Iako konsultovani rečnici često daju oblike sa dijakritičkim znacima kao primarne, reprezentativni citati (pre svega oni u OED2 i mnogim tekstovima dostupnim na internetu) ih ne koriste uvek za ove reči. Razlog za to su ponekad tehničke nemogućnosti štamparije ili softver koji to ne omogućavaju, ali i tipografska praksa anglofonih zemalja. Na osnovu rečničkih podataka možemo primetiti da u većini navedenih slučajeva izgovor modela odgovara izgovoru replike, mada je ovo teško moguće potkrepiti podacima iz govornog jezika zbog pomenute niske frekventnosti srbizama.

Zaključak i završna razmatranja

Iako je broj srbizama u engleskom gotovo zanemarljiv (prema rečnicima ih ima 28) i premda je njihova frekventnost niska, mogu se doneti izvesni zaključci u vezi sa njihovom adaptacijom, osobinama i hronologijom ulaska u engleski. Nisku frekventnost srbizama možemo pripisati njihovom značenju – osim reči *vampire* i *paprika*, koje se u engleskom često koriste, većinom su vezane za srpski kulturni prostor, odnosno institucije, predmete, pojmove, folklor, reljef i sve ostalo što postoji na teritoriji gde se govori srpski jezik. Nekoliko reči koje

3 Oblik *Šhtokavian* je naveden u OED2, iako ne odgovara izvornoj grafiji.

se odnose na oblike reljefa (*polje, ponor, hum i uvala*) mogu se naći uglavnom u stručnim tekstovima (geologija i srodne nauke), *takovite* je naziv minerala, dok se *tesla* koristi kao merna jedinica u fizici. Zbog niske frekventnosti i malog broja srbizama ne mogu se dati detaljniji podaci o njihovoj fonološkoj adaptaciji ili izgovoru, ali se na osnovu izgovora navedenog u rečnicima može konstatovati da je došlo do izjednačavanja fonema najpribližnije artikulacije.

Iako su korišćeni rečnici novijeg datuma, ne beleže nijedan srbizam koji je ušao u dvadeset prvom veku. Iako su dva jezika danas u neprekidnom kontaktu, engleski je trenutno dominantan kao jezik davalac, pa se o bitnijem budućem uplivu srbizama u engleski teško može govoriti.

Literature:

- Carstairs-McCarthy, A. 2002. *An Introduction to Morphology: Words and Their Structure*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Encyclopaedia Britannica Deluxe Edition*. 2005. CD ROM.
- Filipović, R. 1986. *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU/Školska knjiga.
- Grimm, J. und W. Grimm. 1854–1960. *Deutsches Wörterbuch*. 16 Bde. [in 32 Teilbänden]. Leipzig: S. Hirzel.
- Ignjačević, A. 2006. *Engleski jezik u Srbiji*. Beograd: Filološki fakultet.
- Katamba, F. 1994. *English Words*. London/New York: Routledge.
- Kićović-Pejaković, S. 1973. *Engleska književnost u Srba u XVIII i XIX veku*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Kristal, D. 1998. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, (prev. I Klajn i B. Hlebec). Beograd: Nolit.
- Merriam-Webster's 11th Collegiate Dictionary*. 2003. CD ROM V3.0
- Merriam-Webster's Unabridged Dictionary*. 2003. CD ROM V3.0.
- Oxford English Dictionary*. 1989. Second Edition with the Addition Series 1993–7. CD-ROM version 3.00, 2002.
- Partridge, E. 2006. *Origins – An Etymological Dictionary of Modern English*. London/New York: Routledge.
- Webster's New World College Dictionary on Power CD*, ©1994–96. CD ROM Version 2.5. Zane Publishing Inc.

SERBISMS IN ENGLISH LANGUAGE

Summary

The aim of this paper is to give a brief overview of Serbian loanwords in English. The corpus of Serbian loanwords consists of 28 words found in major English dictionaries. Most of them were borrowed in the 19th and 20th centuries, and one section of the paper provides a short history of Serbian loanwords in English. Although the corpus is small, we managed to describe certain morphological features of Serbian loanwords (transmorphismization, plural forms), their transcription and/or transliteration.

Александра СТЕВАНОВИЋ
Јаџгодина

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ПРИДЕВА *SALE* У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВОГ СРПСКОГ ЕКВИВАЛЕНТА *ПРЉАВ*

У овом раду покушаћемо да објаснимо различита значења придева *sale* и његовог еквивалента у српском језику, придева *прљав*, са посебним освртом на изналажење одговора на питање које се намеће током истраживања: како је могуће да се и конотативна и денотативна значења ових придева поклапају, шта лежи у основи њихове еквивалентности и која то когнитивна особина људског ума дозвољава, готово, изоморфну еквиваленцију.

Кључне речи: конотација, денотација, еквиваленција, когнитивне особине људског ума

Полазећи од дефиниције придева која описује његову функцију истакнуто је да је та функција одредбена у односу на именицу, те да придев означава особину појма означеног именицом.

Особина, обележје, знак који стоји уз именицу и помаже јој да се одреди, даје нам прилику да јој дамо тачно значење какво у тренутку пожелимо.

Готово је немогуће да не поменемо у раду о придевима метафору о штиту која на веома сликовит начин објашњава идеју нашег рада.

„О пореклу, историји и намени штита писано јесте, али готово све то је сагласно у једној тачки: штит је заклон којим себе чувамо од нечег што као претња долази споља. Али не ставља се било шта између себе и света, оно на шта свет дочекујемо – штит – увек је веома пажљиво бирано, са сталном и јасном мишљу да то буде **наше лице**...“ (Мухић, 1992).

Ми, заправо, стављајући штит, свету саопштавамо себе. Одабиром баш придева *sale* / *прљав* за придев који ће одредити именицу, засецамо у море понуђених варијанти и, управо, тим избором желимо да заштитимо мисао... „... од египатских штитова из Старог краљевства, до хамурабијевих, хетитских, тебанских, персијских, римских штитова, увек су, без изузетка, сви имали неку шару, некакав знак, цртеж. И тај цртеж је, на симболичан начин, увек представљао личност, душу... За столом легендарног господара Камелота, краља Артура, није увек морао бити присутан сваки витез: ако би иза празне столице висео штит са његовим знаком, бивало је то исто као да је и сам витез ту...“ (Мухић, 1992)

Стога су штитови постали симболи читавих породица, знакови рода и лозе. И на овом увиђању развила се читава наука хералдике и инсигнија, као начина изражавања стварних, али и жељених, цењених одлу-

ка. Тако и ми, бирајући придев *sale* / *прљав* исказујемо потребу да управо тим придевом опишемо стварност онакву каква јесте, тј. желимо да нагласимо његову денотативну вредност, а стављајући га уз именицу у необичним спојевима, заправо, стављамо штит који је изрезбарен, украшен, штит који је са намером изабран да покаже пун сјај и лепоту израза, али који није изгубио своју основну функцију, основно обележје.

Придев је знак, а значење се може схватити и као процес, то је чин који повезује означајуће са означеним, чин који производи знак. Али у том повезивању означеног са означајућим не исцрпљује се семиолошки чин, јер знак добија вредност и зависно од своје околине.

К. L. Stross утврђује да је лингвистички знак произвољан *a priori*, о чему говори и Де Сосир, али да није произвољан *a posteriori*, тј. да од нас зависи какав ће однос успоставити са осталим јединицама у реченици.

Приликом анализе придева *прљав* / *sale* пошло се од денотативног значења оба придева у оба језика, тражећи еквиваленте између семема оба придева.

Идентификовање категорија лексичких јединица у оба језика начешће не подразумева успостављање односа еквиваленције између самих лексичких јединица, већ између одговарајућих семема тих лексичких јединица које се по броју и сем – структури не морају поклапати.

За обе лексичке јединице дато је веома слично објашњење, тј. дате су веома сличне парафразе денотативног значења.

Прљав – онај који није чист, онај који изазива гађење, неопран, нечист, каљав, блатњав, црн...

Sale – *qui n' est pas propre, malpropre, boueux, crasseux, terreux, dégoûtant...*

У низу следећих примера видимо да се семеме конкретног значења поклапају:

„*La plus, moderne des villes, New York, est aussi la plus sale...*“ Sartre

„*Београд може да буде и прљав, он је ипак, мејтропола.*“

Слободан Витановић

„*Прљавим рукама је месила хлеб јер воде нису имали ни за лек.*“

Иво Андрић

„*Tu es sale, il a raison, tu pues, tu cognes...tu es comme un cochon...*“

Sartre

„*немојше прљавим ногама на шетних, ја синоћ сам га прала...*“

„*Tu ne peux aller comme ça au cinéma. Tu es toute sale...*“

Јасно се на датим примерима уочавају конкретна значења оба придева и њихова еквивалентност.

И један и други придев као проширено значење могу имати сему: онај који испрља све чега се дотакне или који прљаво, аљкаво ради свој посао:

„*Шта, њему у руке ти њослове да даш? Па, он ти је као прасе, све ће упрљасити ти. Погледај само како су му прљаве свеске...*“

„*A la difference de toi, il est un ouvrier sale.*“

Можемо закључити да је веома јасно зашто се појављује изоморфна еквиваленција између ова два придева у домену денотативног значења. Наиме, изабрани придеви везани су за искуствени доживљај и поимање света, тј. перцептивно прихватање ствари око нас.

У категоријама везаним за боје, такође имамо однос еквиваленције, па је у српском језику прљаво бела (код нас прилог), у француском језику: *blanc sale*.

„...*шайеши у њеној малој соби на мансарди, некако прљаво розе...*“
Киш

„*Le tapis vert dans ce hall attirait l' attention de toutes femmes...*“ Pierre Mac Orlan

Поставља се питање да ли ће се однос еквиваленције направити и када уђемо у домен апстрактног значења.

Вратићемо се на тренутак нашем штиту. Сада бирамо онај који је изрезбарен, украшен, који готово да је изгубио своју основну функцију – да штити, али није. Управо, бирамо, такође, штит који ће нас бранити, али је помало необичан, несвакидашњи и непријатељ, тј. слушалац мора да начини мали напор да у њему препозна основно обележје штита, тј. придева.

Улазимо у домен фигуративних израза, метафоре, где се читав проблем може посматрати као пројекција једне структурне мреже кроз матрицу неке друге, при чему се ова друга утискује у структуру прве.

У сваком следећем споју придева *sale* / прљав са именицом, придев је поред пренесеног значења које има, употребљен управо зато што је задржао своје рудиментарно значење: онај који одбија, одвратан, који изазива гађење.

„*Прљав је био новац, синко, прљави душа га је отишла...*“ Андрић

Семема: лош, сумњив, зао, која је изведена из конкретног значења придева, може се рећи да вуче корене из митолошког, несвесног, усађеног у људској свести – све што је прљаво има везе са лошим, на супрот чистом. Бело је симбол чистоте, црно – прљавог и хтонског.

У француском језику, као и у српском, *argent sale*- прљав новац, означава новац зарађен сумњивим, нечистим пословима.

Треба нагласити да ће се придев *sale* у највећем броју случајева када је употребљен метафорично, наћи испред именице, те да и тиме, тј. једним таквим обртом, наглашава своје апстрактно, тј. метафорично значење.

„*Une sale affaire se cache derrière ce sourire...*“ Sartre

„*То су прљави посли, сине мој. Не мешај се ти у то...*“ Андрић

„*Un sale type est devant ta maison...*“

„*Када сам видела био прљаво лице, искривљено од грехова и злих мисли...*“ Селимовић

„*Cela ne me plait pas...Son petit ami a une sale gueule...*“

Човек који живи *hic et nunc* лађа се стварности, расклапа је, провлачи кроз призму различитих концепата, одева је у пажљиво одабране речи, или, напротив, намерно одабране речи, урања у бунар својих жеља и доживљаја стварности и на крају изнедри необичан спој. Између та два тре-

нутка ствара се нешто ново, а то ново није ништа мање, него оно старо, одевено другачије.

Когнитивна лингвистика настоји да разоткрије начине на које ум повезује различите области људског искуства и доказује да је наш концептуални систем, по свом фундаменталном устројству, склон необичним спојевима. Свака субјективно уочена сличност између неке појаве А и појаве Б даје основа за необично. Свака значењска екстензија може послужити као полазиште новој екстензији... Смисаони простор исказа може бити врло широк, а распон између дословног и апстрактног значења и контекста попуњен је мноштвом асоцијација и могућих тумачења.

Све метафоричне изразе могли смо направити управо због особине људског ума да ствара асоцијације, те из денотативне семеме: онај који није чист, који изазива одвратност, повезујући је са психолошким несвесним, тј. са дубоко усађеним осећајем да прљаво значи лоше, извлачимо ону основну сему, која ће се провлачити кроз све језичке спојеве.

Дакле, ма каква наша одлука била: да направимо обичан, неугледан штит који ће нас само одбранили, или ћемо га толико украсити да противник помисли да то и заправо није штит, он ће задржати оно своје основно обележје по коме ћемо га препознати, улажући мањи или већи напор, све ослањајући се, како на лично искуствено, тако и на колективно свесно и несвесно. Избор штита – питање је наше одлуке.

Литература:

Sperber, D i Wilson, D, *Relevance*, Londres, Blackwell, 2008.

Kleiber, G, *Phrases et valeur de vérité*, Paris, 2000.

Wittgenstein, L, *Philosophical investigations*, New York, 1997.

Stanojević, V i Ašić, T, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, FILUM, Kragujevac, 2008.

Muhić, F, *Štit od zlata*, Svjetlost, Sarajevo, 1992.

Andrić, I, *Pripovetke*, Nolit, Beograd, 1998.

Orlan, P, *Marguerite de la nuit*, Livre du poche, Paris, 1987.

Sartre, J. P, *Huis-clos*, Folio, Paris, 1995.

Transkripti svakodnevnog govora

L'ANALYSE SÉMANTIQUE DE L'ADJECTIF SALE EN FRANÇAIS ET DE SON ÉQUIVALENT PRLJAV EN SERBE

Résumé

Dans notre texte nous avons essayé de comparer les significations dénотативes et conотативes des adjectifs français et serbe, *sale/prljav* et d'en donner des exemples aussi que de faire voir dans quelles situations les significations sont les mêmes et dans lesquelles elles diffèrent. Aussi avons-nous essayé de faire comprendre aux lecteurs quelles sont les forces cognitives qui y participent. Dans la plupart des situations il n'y a pas de différence, mais elles sont visibles plutôt dans les significations conотативes.

Aleksandra Stevanović

III. АНАЛИЗА ДИСКУРСА И
СТИЛИСТИЧКА И ПРАГМАТИЧКА
ПРОУЧАВАЊА

МАРКИРАНА ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛА УМИРАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет овог рада су лексеме из лексичкосемантичке групе глагола којима се именује умирање човека, а које не припадају неутралном (општем) лексичком фонду и које су маркиране или би требало да буду маркиране неким квалификатором употребне, нормативне или стилске вредности. Функционално-стилска раслојеност приказује се у речницима великим бројем квалификатора, маркера различитог типа. Тако код глагола умирања налазимо следеће квалификаторе: *дијалекатско, покрајинско, народно, засшарело; вулгарно, погрдно, разговорно, пејоративно, шаљиво, фамилијарно; иронично, фигуративно, необично, индивидуално*. Набројаним квалификаторима представља се функционална, стилска и нормативна раслојеност овог сегмента лексике. Највећи број маркираних глагола из групе глагола умирања обележен је негативном експресивношћу. Неки од поменутих глаголских експресива изражавају шаљиви став заједнице. Правилном и доследном употребом квалификатора у речнику даје се комплексна информација о семантичком, стилском, прагматском и комуникативном потенцијалу лексеме са свим њеним денотативним и конотативним компонентама значења.

Кључне речи: глаголи умирања, квалификатор, маркер, раслојеност лексике

1. Предмет овог рада су лексеме из лексичкосемантичке групе глагола којима се именује умирање човека, а које не припадају неутралном (општем) лексичком фонду и које су маркиране или би требало да буду маркиране неким квалификатором употребне, нормативне или стилске вредности. Наш корпус чине:

- глаголи без квалификатора: *довршииши, докончати, заковрући, засиати, издахнући, излийсати, оићи, оићушоваћи, починући, преминући, прецркнући, прецрћи, скајати, скикнући, умрећи/умираћи, упокојити се, угасити се;*
- глаголи обележени територијалним квалификаторима, *покрајинско, дијалекатско и народно: ваздукнући, ваљиваћи, декнући, зажмаћи, закољачићи, здекнући, здићаћи, зевнући, издемунићи, искокећићи се, исцрцаћи, клејићинући, крхнући, лепожнући, лићунући, лићцаћи, љоснући, мајкаваћи/мајкаћи, минући мрљунући, мруцаћи, пијехаћи/пијехнући, писнући;*
- глаголи који припадају књижевном језику, али им је значење које се односи на умирање покрајинско: *врцнући, дрекнући, загазићи, зевнући, љоснући, одвалићи;*
- глаголи маркирани комбинованим квалификаторима *покрајинско и засшарело: обршићи, досићи/досијеваћи;*

- глаголи маркирани квалификатором *разговорно*: *цаїаїши*, *изврну-ши се*;
- глаголи маркирани квалификатором *пејоративно*: *мандркнуши*, *одвалиши* и *одаїеши*;
- глаголи означени квалификатором *вулгарно*: *врлкнуши*, *дрекну-ши*, *здокнуши* и *ошегнуши*;
- глаголи маркирани квалификатором *подрдно*: *искоїљачиши*, *црћи*;
- глаголи маркирани квалификатором *шаливо*: *врндецнуши*, *миру-цаїши*;
- глагол маркиран квалификатором *фамилијарно*: *квекнуши*;
- глаголи маркирани квалификатором *необично*: *дахнуши*, *доумре-ши*.
- глагол означен квалификатором *индивидуално*: *џибнуши*.
- глаголи о чијој су употреби дата објашњења у заградама: *креїава-ши*, *креїаши*, *креїунуши*, *креїуцнуши*, *лиїсаваши*, *лиїсаши*, *мањ-каваши* и *мањкаши*.

Пратићемо раслојеност ових глагола спецификовану квалифика-торима који су употребљени у дескриптивним речницима савременог српског језика, пре свега у Речнику српскохрватског књижевног и на-родног језика (у даљем тексту РСАНУ), док ће други речници, Речник српскохрватског књижевног језика (даље РСМ) и Речник српског јези-ка (РСЈ), бити узимани као допунски корпус. Циљ нам је да утврдимо да ли постоји системност у маркирању ових глаголских јединица, а ако не постоји, покушаћемо да установимо правила за њихово системско пред-стављање у лексикографији. Проблемом експресивне вредности глагола, који је предмет овог рада, у науци о српском језику бавиле су се Јасна Влајић-Поповић, Марта Бјелетић и Стана Ристић.

2.1. Према Милораду Радовановићу, „процеси раслојавања ... могу се ... свести на неколико основних типова: (1) функционално, (2) социјал-но, (3) индивидуално, (4) територијално“ (Радовановић 1986: 166). Фено-мен раслојавања језика може се разматрати са више аспеката: временског и просторног, функционалног, стилистичког, социолингвистичког, нор-мативног, културолошког или у укупности наведених аспеката.

2.2. Стилска вредност лексеме у речнику није баш увек прецизно одређена, а када је у питању експресивност, онда се има у виду да је то категорија која се најмање може објективно сагледати јер је тесно пове-зана са контекстом. У представљању експресивне лексике, осим типске дефиниције, веома је важно одабрати и одговарајући квалификатор, који садржи важне информације у вези са улогом експресива у комуникацији и са њиховим статусом у лексичком систему. Тако, један исти глагол може имати различиту експресивну тоналност у зависности од контекста. По-зитивну тоналност нпр. глагол *докончаши* реализује у примеру:

(1) Каквом дивном *докончао* смрћу (Вежић В., 147, РСАНУ),

а негативну у примеру:

(2) Сјети се како ти је *докончао* отац (Кум. 1, 194, РСАНУ);

док његово неутрално значење показује следећи пример:

- (3) Склониле су се у неки самостан ... И ту су *докончале* свој вијек (Десн. 4, 25, РСАНУ).

2.3. Функционално-стилска раслојеност приказује се у речницима великим бројем квалификатора, маркера различитог типа. Тако код глагола умирања налазимо следеће квалификаторе: *дијалекајско, покрајинско, народно; засшарело, рускословенско; вулгарно, појрдно, разговорно, пејоративно, шаливо, фамилијарно; иронично, физиурајивно, необично, индивидуално*. Овим квалификаторима представља се функционална, стилска и нормативна раслојеност овог сегмента лексике. Сами квалификатори се међусобно разликују по више критеријума, па се могу поделити на територијалне, хронолошке, функционално-стилске и експресивне.

3. Централно место у лексичкосемантичкој групи глагола умирања заузима глагол *умреџи/умираџи*, чије је основно значење „доћи у стање престанка свих биолошких функција, престати живети“. Овај глагол је неутралан и стилски необележен, док појмовно у истом низу се јављају наведени маркирани глаголи. Такви су на пример и глаголи *преминуџи, починуџи* и *ујокојиџи се*, чија је употреба карактеристична за формални стил комуникације и еуфемистичко ублажавање садржаја; затим глагол *црђи* који има негативну, увредљиву конотацију, и користи се у колоквијалном говору, док се употреба глагола *лијсаџи* у неутралном говору најчешће односи на животиње.

3.1. У маркирању глагола умирања најзаступљенији су територијални квалификатори: *покрајинско, дијалекајско* и *народно* (*ваздукнуџи, декнуџи, закопљачиџи, зевнуџи, зажмаџи, здићаџи, издемуниџи, искокеџи се, клејиџи, крхнуџи, лејухнуџи, лијунуџи, љоснуџи, мајкаваџи/мајкаџи, мрљунуџи, ијехачиџи/ијехнуџи, ииснуџи; ваљиваџи, лијцаџи; минуџи* итд.). (4) Котар је мјесто виловито по водама, те ... свијет је маловјек, не болује чудо него упријеко свак *ваздукне* (Буковица, Ард., ЗНЖ 7, 291). (5) Двоје ћеце ми је *закопљачило* од ње [болештине] (Нев., Дело, 33, 174, РСАНУ). (6) Може чељаде *издемуниџи* и прије него се ико томе нада (ЦГ, Радом., РСАНУ). (7) Мину дијете без крста (ЦГ, Јовић. 1). (8) Ракије ... сам оставила ... за случај смрти ... Мајка само што није *зијевнула* (Вуковић Ч., КБС, 59, РСАНУ).

3.2. Неки глаголи припадају књижевном језику, али им је значење које се односи на умирање покрајинско и стилски маркирано. То су експресивни глаголи типа: *врцнуџи, дрекнуџи, љоснуџи, одвалиџи* и др.

(9) Дикоји момак и дивојка *врцну* ненадно без велика боловања (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 10, 250, РСАНУ). (10) Док им *дрекне* отац, подијелиће се (г. Далм., Симић С., РСАНУ). (11) Звоне, неко је *одвалио* (БиХ, Радој. В., РСАНУ).

3.3. У лексичкосемантичкој групи глагола умирања нема много глагола обележених само хронолошким квалификатором. Ови квалификатори јављају се обично уз територијалне квалификаторе. Тако нпр. глагол *обршиџи* је и покрајински и застарео:

(12) Како живио тако и *обршио* (Вук, РСАНУ).

Видски пар глагола *досјеџи*/*досјеваџи* у једном од својих секундарних значења маркирани су квалификаторима *покрајинско* и *застарело* (*покр. и заст.*) када реализују значење 'умирања'. Ово значење је и експресивно, па у зависности од контекста употребе може бити изразито различите тоналности. Неутрално значење, или чак позитивну тоналност показује пример типа:

(13) Кад ме видиш да сам *досјејела*, реци: Благо њој! свршила је паћење на свијету (Вод. 3, 17, РСАНУ),

али може бити изразито пејоративан и погрдан када се употреби нпр. у клетви која се односи на човека, јер се у неким крајевима употребљава искључиво за животиње:

(14) Доспјети, цркнути, липсати (каже се само живини, а човјеку у клетви: *Досџио*, да Бог да! (Јуркић 1, 243, РСАНУ).

3.4. Територијални и временски квалификатори спадају у нормативне квалификаторе, па овако маркирани наведени глаголи имају нижи нормативни статус у лексичком систему стандардног језика и ограничену територијалну и/или временску употребу.

4. Неки глаголи из ове групе по стилској маркираности припадају одређеном функционално-стилском комплексу. Тако су глагол *цајати* у свом основном значењу и глагол *изврнути се* у секундарном значењу 'умирања' маркирани квалификатором *разговорно*, који указује на функционално-стилски комплекс.

(15) „Сваког дана гледам кад *ће ... се изврнути*“, каже ... механџија, који воли мрачна и злогукa предвиђања (Андрић 1, 33, РСАНУ).

„Функционалним квалификаторима назначени [су] не само слојеви лексике карактеристичне за поједине функционалне стилове, него и за функционалне комплексе (војни, црквени – сакрални), подстилове (новинарски, дечји, омладински, ђачки) и жанрове (песнички, фолклорни) и сл.“ (Ристић 2006: 22).

5. Експресивним квалификаторима *пејоративно*, *вулгарно*, *погрдно* изражава се квалитет експресивне тоналности и то негативна експресивност, док се квалификатором *шаљиво* изражава позитивна експресивност.

5.1. Глаголи *мандркнути* и *одвали* имају квалификатор *пејоративно*:

(16) Чека док му отац *одвали* (Зеница, Поп. Д. С., РСАНУ). (17) Звоне, неко је *одвалио* (БиХ, Радој. В., РСАНУ).

Наведени глаголи осим пејоративног значења по домену употребе припадају разговорном или колоквијалном језику, па би их требало маркирати и квалификатором *разговорно* или *колоквијално*. У истом смислу комбинованим квалификаторима требало је маркирати и следеће глаголе умирања, који су у речницима маркирани само по једним квалификато-

ром. Тако је глагол *одайеши* маркиран само квалификатором *пејоративно*, док је његов видски парњак обележен квалификатором *разговорно*. И један и други глагол требало би маркирати комбинованим маркерима, а на исти начин требало је маркирати и глаголе *заврнути* и *љуснути* у значењу умирања.

(18) Кнез Милош ономад мало није *одайео* (Гар. И. 1. 141, РСАНУ). (19) Познато је да сликари постигну праву цену тек кад *одайну* (Капор 3, 397, РСАНУ). (20) Размишљао сам и да ли боли кад се *одайише* (Капор 2, 200, РСАНУ). (21) Мало дете часком штоно веле „заврне“, а богме ни одраснији човек није кадар лако поднети све незгоде и неприлике, које наиђу на њега у животу (Задр. 1879, 59). (22) Ударио га шлог, па је тако брзо *љуснуо* (Бачка, Радон. Н.).

5.2. Покрајински глаголи *зокнути*, *врлекнути*, *оџежнути* и *дрекнути* означени су неадекватно као вулгаризми иако по стилској вредности припадају експресивној лексици. Они, као и њима сродни глаголи *здекнути*, *здићати*, *декнути*, маркирани само територијалним квалификаторима, требало је да буду маркирани и квалификатором *експресивно*.

(23) Тако ћу трпети док не *зокнем* (Змај 4, РСАНУ). (24) Док им *дрекне* отац, подијелиће се (г. Далм., Симић С., РСАНУ). (25) Само да оће тај матори *здекнути* да и ми што наследимо (Бачка, Радон. Н., РСАНУ). (26) Уклоните то дијете ... То ће *здићати*, чим застуди (Ђон. Ј. 3, 116, РСАНУ). (27) Чека да му *декне* отац, па да га наследи (Зеница, Поп. Д. С., РСАНУ).

5.3. Одређеније експресивно значење у смислу негативне тоналности реализује глагол *искољачиши* у свом основном значењу и глагол *црћи* када се употребљава да означи смрт човека, па су маркирани квалификатором *погрдно*.

(28) Мало не *цркох* од њезина [женина] зла (Вук, РМС). (29) Ево наших! Неће ме пустити да *цркнем* од жеђе (Шим., РМС).

5.4. Глагол са деминутивним значењем *мируцаши*, којим се жели нагласити да је мали број умрлих лица и да умиру с времена на време, маркиран је као шаљив, а код глагола *врдцецнути* је тако означено само значење које се односи на умирање човека.

(30) Мре ли попо ко у твом селу? — *Мируца* по ђеко (НПр, БВ 1887, 155, РСАНУ). (31) *Мируца* свијет, но још нема већег помора (Вуков. А. 2, РСАНУ).

6. Маркираност лексеме указује на експресивни однос говорне заједнице према ономе што лексема значи. Поменути глаголски експресиви изражавају шаљиви став заједнице и користе се као средство за омаловажавање, подсмевање, ниподаштавање и шалу како би се смрти оспорила важност и озбиљност и смањило или сакрио страх од ње. Хуморни тонови ублажавају ефекте озбиљне и сурове збиље, комуникација се на тај начин чини фамилијарном, а табу смрти спушта на нижи ниво. Експресивни глаголи су одлика свакодневне комуникације, разговорног стила у ужем

кругу говорника. Због емотивних и експресивних компонената које им дају обележје снижености, ове глаголе нећемо срести у административном, научном и сакралном стилу.

7. Највећи број маркираних глагола из групе глагола умирања обележен је негативном експресивношћу. „Чак и табуирани садржаји везани за умирање ... који по норми говорног понашања захтевају неутралан или узвишен (патетичан) тон, пејоризују се у експресивном изражавању именованем погрдним непримереним глаголима (*мецекнутии*, *мандркнутии*, *ошјегнутии се*, *крейаиши*, *црћи* ...). То су глаголи који примарно означавају садржаје из сфере животиња и ствари, предмета, а њихова секундарна употреба за наведене садржаје из сфере човека реализује илокутивни ефекат омаловажавања и ниподаштавања“ (Ристић 2006: 131).

8.1. Квалификатори *иронично*, *еуфемистично* и *фамилијарно* припадају поткласи експресивних квалификатора за степен тоналности, и то *иронично* и *еуфемистично* означавају ниски степен, а *фамилијарно* високи степен. Еуфемистично значење реализује глагол *ошћушовати*, иако је уз његово секундарно значење које се односи на умирање маркирано комбинавним квалификаторима *фигураиивно* и *иронично*.

(32) Стар човек који би могао да „*ошћушује*“ (Ћос. Б. 3, РМС).

Глаголи *ошћушовати* и *ошћићи*, као и глаголи *засјаати*, *довршиити*, *починути*, *угасити се* имају еуфемистички призив, јер се њима ублажава садржај значења умирања, сама смрт се доживљава мање болно, а на комуникативном плану оваквом употребом наведених глагола примаоцу се шаље порука о саосећању у болу и солидарност у новонасталој ситуацији.

(33) Мој Чамчо, тешко мени, *оде* ми најбољи друг! (Игњ. Ј. 10, РМС).

(34) Средином прољећа *ошћила* је [баба] за дједом, тихо, нечујно (Павич. 2, РМС). (35) Сви његови мили *засјали* су давно (Миرون. М., БВ 1909, РСАНУ). (36) И људи има, па ненаравном смрти обрше. Од Бога им је тако наређено, да *доврше* (БиХ, Зовко, ЗНЖ 6, 117, РСАНУ). (37) *Угасише се* у једном бурном моменту отац и син (Сек., РМС).

8.2. Глаголу *векнутии* је значење умирања обележено као *фамилијарно* иако експресивни глаголи овог типа реализују шаљиву тоналност. Уз деминутивне глаголе¹ *крејунутии*, *крејуцнутии*, *мруцаиши*², *врцнутии*³ ишао би такође квалификатор *шаљиво*, иако наведени глаголи у Речнику САНУ нису тако маркирани, а наше уверење потврђују примери њихове употребе:

1 „Деминутивни глагол може значити да се радња врши кратко време, повремено а не трајно, учестало а при том с мањим интензитетом, или тренутно иако јој је природа трајна ...“ (Грицкат 1955, 47). Код деминутивних глагола „су присутни и они моменти који присуствују при деминуцији других речи: посматрање радње са симпатијом или, обратно, с иронијом“ (И).

2 Једино је овај глагол у РСАНУ означен као деминутиван.

3 Овај глагол је двоструко деминуиран (Грицкат 1955, 91).

(38) Стари је туберкулозан ... Може да *квекне* за месец два (Петр. П. 3, 146, РСАНУ). (39) Кад те извучемо на ваздух, на сунце ... или *ћеш* ... живјети ... као човјек, или *ћеш* — *крейцуњуши* (Шуб. 4, 132, РСАНУ). (40) Ето, сваки дан помало *мруцају!* (Слав., Радон. Н., РСАНУ). (41) Дикоји момак и дивојка *врцну* ненадно без велика боловања (Пољица, Иван Ф., ЗНЖ 10, 250, РСАНУ).

9. Квалификатором *необично* маркиран је глагол *доумрейти*, а тако је обележено и значење умирања глагола *дахнуши*. Глагол *гибнуши* је означен као индивидуализам. *Загазиши* и *зевнуши* са значењем 'умрети' потврђени су само по једним примером, па би се и они могли означити као индивидуализми. Они се обично маркирају квалификаторима *необично* и *индивидуално*, маркерима којима се указује на посебан слој лексике, на неологизме и окационализме, чиме се одређује и њихов нормативни статус.

(42) Не опростиш ли, не ће ни теби опростити, кад узмеш умирати, а не мognеш *доумријети* (Торд. Н. 1, 114). (43) Не добројив, скопрца се т'јело, из њег пара упрца на прело, Хусо *дахну*, злоглас св'јетом гану (РЈА, РСАНУ). (44) Имам, вели, неке намирице пред очима, па ме страх, *загазићу* овако на пречац, а још, лепо, свему крај не видим (Вукић И. 1, 95). (45) Ракије ... сам оставила ... за случај смрти ... Мајка само што није *зијевнула* (Вуковић Ч., КБС, 59, РСАНУ).

10. Осим информација које пружају квалификатори, и други лексикографски поступци, као што су објашњења издвојена у заградама, могу указивати на статус јединице у лексичком систему. Глаголи *крейваваши*, *крейаши*, *лијсавашши*, *лијсашши*, *мањкаваши*, *мањкаши*, *крейунуши* и *крейцуњуши* у свом примарном значењу се односе на животиње, а њихова секундарна семантичка реализација се односи на људе. У том случају они нису означени никаквим квалификатором већ је у загради дата напомена „у експресивнијем изражавању“. Исти поступак није примењен у Речнику САНУ код глагола сличне употребе, као што су глаголи *излијсашши* и *исцирцашши*. Није ни потребно наглашавати да су ово глаголи изразито негативне експресивности пошто се преносе из једне сфере у другу, тј. из сфере животиња у сферу човека.

11.1. С обзиром на функционално-стилску раслојеност глагола умирања, требало би да већи број глагола у дескриптивним речницима буде обележен стилским и експресивним маркерима⁴. Тако, уз територијал-

4 „Највећи број јединица у речнику има статус стандардне лексике општег типа (неспецијалне употребе) и као такве ове јединице нису обележене (маркиране) никаквим квалификаторима (маркерима). Статус осталих јединица у лексичком систему одређује се на основу различитих типова критеријума: према важећој стандарднојезичкој норми, према функционалностилској норми и према говорној (интеракцијској) норми. Последња два типа укључују естетске и етичке параметре, па се поједине јединице по свом статусу препоручују/не препоручују као средства са одређеним пожељним, примереним или непожељним, непримереним стилским ефектима. Рангирање и правила употребе лексичких јединица у Речнику САНУ експлицирају се великим бројем квалификатора.“ (Ристић 2006, 83).

ни маркер *покрајински*, многи глаголи могли би бити означени и стилским маркером, као нпр.: *декнуџи*, *закопљачиџи*, *искокећиџи се*, *клепџиџи*, *крхнуџи*, *лепхнуџи*, *липунуџи*, *лоснуџи*, *мрљунуџи*, *писнуџи*. Стилски маркери би били неопходни и уз глаголе који нису означени као покрајински: *заковрнуџи*, *прецркнуџи*, *прецрћи*, *скапџи*. Експресивности ових глагола доприноси и њихова гласовна структура, што показују примери употребе:

(46) Идем за попа да ми причести оца, од синоћ је заковрнуо и не може да *крхне* (Врч. 2, 200, РСАНУ). (47) Тај је већ *лепунуо* (Срем, Вук, Рј., РСАНУ). (48) Све више изнеможе и једну ноћ лијепо да *заковрне* (Лаз. Л. 1, 96, РСАНУ). (49) *Прецркао* је од жалости за њим (Вујач. Мир., РМС). (50) Колико је пута [наш човек] *скапџао* као роб у америчким рудокопима, као морнар, као трхогоша (Крл., РМС). (51) А за по неког би рекао? А, тај ће скоро да *скикне!* (Ком., РМС).

Наведени глаголи, као и глаголи *скикнуџи*, *заковрнуџи* због фреквенције и раширености употребе имају статус разговорне или колоквијалне лексике, што је такође требало бити обележено одговарајућим маркером.

11.2. По шаљивој експресивној тоналности због своје звуковне структуре истичу се глаголи који су постали оноματοпејом и који имају фonoсимболичну основу, као што су: *квекнуџи*, *скикнуџи*, *цапџи* и сл. Висок степен експресивности носе и глаголи карактеристични за жаргонску употребу, који, такође, нису у речницима маркирани никакавим квалификатором, нпр. глагол *заглавиџи*.

(52) Иван је негде у Чешкој ... *заглавио* у судару влакова (Божић 2, 18, РСАНУ). (53) Млади Арпад Липај [је] случајно *заглавио* прегледајући револвер (Михал. С., 2, 63, РСАНУ).

11.3. Употребом квалификатора типа *свечано*, *узвишено*, *официјелно* и сл. могао би се одредити контекст употребе глагола типа: *преминуџи*, *починуџи*, *упокојџи се*, *издахнуџи* који припадају званичном регистру и које готово да нећемо чути у свакодневној, неформалној комуникацији.

(54) Откад ми је бабо *преминуо*, то ми је најмилије цвеће (Јакш. Ђ., РМС). (55) Сад ми нису те године да гоњам Татаре, а и овде има места где се може *починуџи* лепом козачком смрћу (Глиш., РМС). (56) Тог несретног болесника хладнокрвно зове „покојним“, мада се још увијек *није упокојио* (Крл., РМС). (57) Почела је кашљуцати, венути и на концу конца у својем родном селу младу душицу *издахнула* (Кол. 5, 11, РСАНУ).

12. Експресивна лексика, у коју спадају готово сви маркирани глаголи са значењем умирања, представља озбиљан лексикографски проблем. „Поступност и систематичност у употреби ових квалификатора теже је остварива, због лексичког колебања, тимског рада и недовољно изграђених критеријума, што се испољава у неуједначности броја маркера и самих принципа маркирања и издвајања маркиране лексике у различитим речницима.“ (Ристић 2006: 22) Правилном и доследном употребом ква-

лификатора у речнику даје се комплексна информација о семантичком, стилском, прагматском и комуникативном потенцијалу лексеме са свим њеним денотативним и конотативним компонентама значења. Такође, правилном и доследном употребом квалификатора дају се важне информације о нормативној вредности, учесталости употребе, територијалној заступљености лексеме, показује се богатство и потенцијал језика и системске особености појава у домену употребе јединица лексичког система. Још увек не постоје чврсти критеријуми за идентификовање, класификацију и избор правих квалификатора, па свако ново истраживање представља значајан корак на том пољу.

Литература:

- Бабић 1980: Stjepan Babić, *Stilske odrednice u našim rječnicima*, *Jezik* 28, Zagreb.
- Грицкат 1955: Ирена Грицкат, Деминутивни глаголи у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолоџ XXI*, Београд, 45–96.
- Радовановић 1986: Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд 1959 –.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.

MARKING MEANINGS OF VERBS DENOTING DYING IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper is lexemes from lexical-semantic group of verbs which represent dying, and do not belong to the neutral (common) lexical fund, but instead are somehow marked (by usage or normative value, style etc.). Accurate and consistent use of qualifiers in the dictionary is very important. This principle conveys a complex information about semantic, stylistic, pragmatic communicative potential of a lexeme, with all of its components, denotative and connotative meaning.

Milica Marjanović

Јелена МАКСИМОВИЋ
Крађујевац

ТРИ ПРИМЕРА СТИЛИСТИЧКЕ И ПРАГМАТИЧКЕ АНАЛИЗЕ НОВИНСКЕ ВЕСТИ

Овај рад има за циљ да допринесе развоју новинарске стилистике, која би требало да проучава комплексни језик новинара кроз стилове појединачних жанрова (вести, интервјуа, коментара, колумни, чланака...), и то остварених кроз новинске, радио, телевизијске или електронске медије. Коришћен је интегративни приступ анализи вести, примарно стилистички, док је прагматичка анализа коришћена као средство шире стилистичке анализе. Корпус рада чине три вести потпуно различите садржине и различитог степена релевантности изнете информације за масовног реципијента да бисмо показали како тематика утиче на стил писања вести. Све три вести остварене су писаним поткодом вербалног кода и средствима визуелног кода. Вишеструкост критеријума примењених у анализи условљена је сложеност природом вести, коју са једне стране обликује друштвени контекст, а са друге природа кода којим је изражена. Анализом прагматичке компоненте вести показано је на који начин се новинари служе вербалним и визуелним кодом како би постигли жељени циљ. Показали смо, такође, како дискурс војне и полицијске моћи продире у језик медија, приближавајући га административном стилу.

Кључне речи: стилистика, прагматика, новинарски функционални стил

1. УВОД

1. Заједно са извештајем и интервјуом, вест спада у фактографске новинарске жанрове, који заузимају највећи део простора у штампи, а одликују их истинитост и тачност извештавања, објективност, целовитост и јасноћа, а ако је могуће и занимљивост. Вест је основни, најсажетији и најчешћи облик новинарског изражавања и није јој потребан лични печат аутора. Ипак, чак и вест која износи само „суве“ информације може се написати у онолико варијаната колико има новинара који је пишу, па се и на вест може односити следећа мисао: „Да бисмо слушаоца натерали да поклони пажњу премисама и аргументима, треба да подстакнемо његову пажњу; у овоме заједнички учествују *преносни мисао* и *рејторске фигуре*, које представљају украсе помоћу којих говор постаје необичан и оригиналан, што има свој удео у информацији“.¹

1.1. Стил вести је условљен чињеницом да су примаоци поруке бројни, различитог нивоа писмености и образовања, али и чињеницом да стил није сам себи сврха. Питањима којима ће се бавити овај рад у литератури о медијима није посвећена пажња са филолошког становишта, а

1 У. Еко, *Култура, информација, комуникација*, Нолит, Београд, 1973, 95.

вест представља један од облика јавне речи, за многе готово једини вид писане речи са којом се свакодневно срећу.

1.2. Термин „новинарска стилистика“ налазимо у наслову књиге Марина Младенова (1980), а Радомир Животић у својој књизи „Изражавање новинара“ поставља питање постојања „новинарске стилистике“. Будући да се под новинарством подразумева штампа, радио и ТВ, за стилистику која проучава само језик штампе предлаже назив „новинска стилистика“. Животић констатује да у новије време постоје практичне стилистике које настоје да створе правила и препоруке у писаном и усменом изражавању у контексту различитих говорних ситуација.

1.3. У погледу класификације новинских жанрова, ставови аутора се разликују. Бранко Тошовић (1988) сврстава вест у исту скупину у којој су чланак и уводник, док Неда Тодоровић (2002) дели све облике новинског изражавања на:

- а) фактографске: вест, извештај, интервју;
- б) белетристичке: репортажа, цртица, фељтон;
- в) аналитичке: чланак, коментар, профил, критика.

Према другој подели коју налазимо код исте ауторке, сви ти жанрови могу бити и фактографски и интерпретативни. Фактографски су ако одговарају на питања КО, ШТА, КАДА, ГДЕ и КАКО, а интерпретативни ако уз то одговарају и на питања ЗАШТО и ШТА ДАЉЕ, па тако и вест може бити фактографска и интерпретативна.

1.4. Вест као основни жанр публицистичког стила, жанр који се налази у основи свих других облика новинарског изражавања, заслужује да буде посебно проучена како би се утврдила специфична структура овог облика вербалне делатности. Новинска вест има сопствене законитости обликовања информације које је одвајају од телевизијске, радијске и весте електронских медија, а условљене су природом медија, односно специфичношћу канала и кода којим је изражена. „Како физичка својства канала одређују природу кода, новине могу бити канал само за поруке остварене писаним поткодом вербалног кода или визуелним кодом, реализованим у виду цртежа, илустрације или фотографије“.² Вест у новинама је наративнија од оне на радију, а телевизијска вест је краћа и животворнија од новинске и радијске. Појава телевизије и електронских медија утицала је на природу новинске вести. „Због страха од пада тиража Американци данас праве новине које личе на телевизију: са што више краћих вести, са доста фичера, са првом страном по угледу на најаве телевизијских дневника“.³

1.5. Када говоримо о карактеристикама новинске вести које су наведене у литератури, треба поменути још и структуру основног типа вести. Основни тип вести има између тридесет и педесет речи, најчешће обликованих у три пасуса од којих први представља лид, главу вести, а

2 Васић, Вера: *Новински рекламни оглас*, ЛДИ, Ветерник, 1995, 27.

3 Тодоровић, Неда: *Новинарство – интерпретативно и истраживачко*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2002, 31.

друга два чине тело вести. „ГЛАВА ВЕСТИ – лид (to lead, енгл. – водити, предњачити, бити први, бити видовит) јесте почетак, први параграф, уводни део вести, у коме се налазе основне, најбитније чињенице, поређане по значају. Остали, мање значајни подаци налазе се у другом делу, у телу вести. Примена принципа главе вести при писању посебно је значајна у електронским медијима где је због ограниченог времена, у првој реченици неопходно саопштити есенцију догађаја, не оптерећујући је детаљима. Циљ је да читалац прими, већ у првим редовима максимум информација. Ако је заинтересован за појединост, наставиће читање/слушање. Уколико није, ипак ће бити у току догађаја“.⁴

2. Вест као жанр проучавана је на Факултету политичких наука, на новинарско-комуниколошком смеру, где се у оквиру предмета Стилистика говори о прескриптивној норми новинарског изражавања. Књиге које се користе као уџбеници на овом предмету не анализирају емпиријску грађу, већ дају препоруке како треба писати, што казује и сам назив књиге М. Обрадовића (1958): „Како да postanем новинар“. И савремена издања из ове области задржавају исти приступ. Стилистичка литература посвећује пажњу новинским жанровима, али се углавном бави одређеним појавама на примеру новинских вести: типологијом наслова, интернационализмима, жаргонизмима, употребом пословица... Прагматика као млада наука, израсла из стилистике, није посебну пажњу посвећивала овом жанру, мада и ту има радова о појавама каква је пресупозиција у новинским насловима.

3. Практични циљ рада јесте анализа грађе преузете из дневних новина, која ће показати како новинари користе редослед одговора на питања ко-шта-где-када-како и зашто, као и употребу маркиране позиције, психолошког нијансирања, бекграунда и правила обрнуте пирамиде, погодног за брзо емитовање текстова. Употреба бекграунда, односно изношење онога што је претходило догађају, његово смештање у одређени контекст, омогућава да се остави утисак потпуне објективности, а да се ипак суптилно утиче на закључке које ће донети читалац, па ће то бити предмет прагматичке анализе. Предмет прагматичке анализе јесте и употреба визуелног кода, чија су основна средства слика и боја.

3.1. Теоријски циљ јесте извођење закључака о правцу у ком еволуира новинска вест као жанр, као и о томе колика су одступања од модела вести. Анализа грађе показаће колико се поштују принципи новинарства, што омогућава брзу, тачну и јасну вест. Пре свега бавићемо се избором језичких средстава и тиме да ли језик новинара у новинским вестима испуњава своју основну функцију, односно да ли преноси информације на прецизан и објективан начин.

3.2. Стил изражавања новинара условљен је особеностима и законитостима различитих жанрова, као и специфичностима канала којима шаљу своју поруку до реципијената. Овај рад има за циљ да допринесе

4 Тодоровић, Неда: *Новинарство – интерпретативно и истраживачко*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2002, 65.

развоју новинарске стилистике, која би морала да проучава комплексни језик новинара кроз стилове појединачних жанрова (вести, интервјуа, коментара, колумни, чланака...), и то остварених кроз новинске, радио, телевизијске или електронске медије. Посао језичких стручњака јесте да прате промене у језику медија јер се оне укорјењују у говору његових реципијената, али утичу и на језичку норму. Међутим, језик медија не сме постати нормативни модус, то није сврха његовог постојања.

3.3. У овом раду користићемо интегративни приступ анализи вести, примарно стилистички, док ћемо прагматичку анализу користити као средство шире стилистичке анализе.

4. Корпус чине вести објављене у дневној штампи и то:

- пример бр. 1: вест под насловом „Силована старица“, *Правда*, 8. и 9.03. 2008, 13;
- пример бр. 2: вест под насловом „Колико смо јаки?“, *Ало!*, 7.11.2007, 3;
- пример бр. 3: вест под насловом „Уметничке сијалице уместо лустера“, *Блиц*, 25.12.2007, 19.

У раду анализирамо три вести потпуно различите садржине и различитог степена релевантности изнете информације за масовног реципијента да бисмо показали како тематика утиче на стил писања вести. Све три вести остварене су писаним поткодом вербалног кода и средствима визуелног кода.

2. Анализа вести

1. Вест под насловом „Силована старица“ припада „црној хроници“, дакле скупини вести које износе чињенице из полицијских извештаја. Оваква садржина вести условљава сувопарност стила, па је вест компонована у полицијско-административном духу. Сажетост информације чини ову вест типичнијим представником жанра него што су то друге две анализиране вести.

Вест одговара на пет кључних питања, али и на питање „КОГА?“, следећим редом:

1. ГДЕ? У Ваљеву
2. КАДА? јуче
3. ШТА? силовао и опљачкао
4. КОГА? В.И.
5. КО? млађи мушкарац
6. КАКО? представивши се као мајстор

Временско-просторна локализација дата је на почетку јер је вест регионалног значаја и актуелна је. Редослед локализације је типичан за српски језик: прво је дата одредба места, па затим одредба времена.

1.1. Вест под насловом „Колико смо јаки?“ не даје суве информације, већ на различите начине (парафразирањем и цитирањем ауторитета, ан-

трфилеом, средствима визуелног кода) наглашава изнету информацију како би се постигла убедљивост излагања, па спада у проширену вест.

Прва реченица лида (слика бр.1 иза текста) одговара на пет кључних питања (5 W` : who, when, where, what, how), а друге две пружају додатно објашњење:

1. КО? Војска Србије
2. КАКО? задржавајући најбоља средства ратне технике и уклапајући се у реалне финансијске оквире
3. КАДА? још
4. ШТА? респектабилна војна сила
5. ГДЕ? у региону

1.2. Вест под насловом „Уметничке сијалице уместо лустера“ спада у тзв. „soft news“ (Тодоровић, 2002), тј. у вест-занимљивост. Вест одговара на четири од пет кључних питања, али и на питање зашто, следећим редом

1. ГДЕ? Лондон
2. КО? дизајнерска фирма „Хуглер“
3. ЗАШТО? подстакнута досадним обликом сијалица
4. ШТА? креирала је серију „плумен“
5. КАКО? укључујући различите геометријске и апстрактне облике

Нема одговора на питање када, јер вест није дневно актуелна, па није неопходна прецизна временска локализација.

1.3. У литератури налазимо различите моделе вести: хронолошки, модел обрнуте пирамиде, модел одложеног дејства, модел пешчаног сата.

1.3.1. Вести бр. 1 и бр. 2 имају структуру „обрнуте пирамиде“. Вест бр. 1 састоји се од два пасуса, од којих први представља резимирајући лид и састоји се од три реченице, а други, дужи, представља тело вести. У лиду вести под бр. 2 дата је главна информација и бекграунд (допунска информација, позадина главне вести). У другом пасусу је дата парафраза, а затим следи смењивање цитата и парафраза, како би се читаоци везали за кључни извор. Цитирањем експерта тврдња новинара изнета у првом пасусу бива поткрепљена, а вест добија ноту ауторитативности. Цитати разбијени парафразама дати су након главне вести јер носе допунске информације (бекграунд-допуна лиду и бекграунд-изјава). Крај вести је отворен, што је типично за обрнуту пирамиду.

Структура вести организована у шест пасуса:

1. тврдња новинара
2. парафраза изјаве војног аналитичара
3. цитат
4. парафраза
5. цитат
6. тврдња новинара

1.3.2. Вест бр. 3 спада у softnews, тј. у вести-занимљивости за које се користи козметичка глава вести (Тодоровић, 2002), односно специјални лид (Даглас, Брус, 2001). У анализираној вести јавља се као комбинација

његових двеју подврста: упитног и комуникативног лида. Прва реченица је питање публици које има за циљ да заинтригира, док се кључна информација даје у првој реченици тела вести, а новинар се директно обраћа публици са Ви у лиду, укључујући је у догађај, док у телу вести то не чини. Због тога што почиње занимљивошћу, а податке видимо тек у телу вести, ова вест представља модел одложеног дејства. Што се тиче маркиране иницијалне позиције у прве две вести, вест бр. 1 почиње изричном реченицом која даје одговоре на кључна питања, док вест бр. 2 на почетку има допусну реченицу којом је посредно наглашено коме се новинар у првом реду обраћа.

1.4. У прескриптивној журналистичкој литератури (Јовановић, Лазаревић, 2005; Андерсон; Итјул, 2001) препоручено је скраћивање лида и употреба само једне реченице као модерно правило. У анализираним вестима налазимо нешто сложенију структуру лида.

Пример бр. 1

Структура лида на основу кључних исказа: Синтаксичка структура кључних исказа: _____

1. У околини Ваљева јуче је опљачкана и силована В.И. 1. независно-сложена реченица у пасиву

2. Силовао је и опљачкао млађи мушкарац. 2. независно-сложена реченица

3. Представио се као мајстор. 3. простопроширена реченица

Пример бр. 2

Структура лида на основу кључних исказа: Синтаксичка структура кључних исказа:

1. Иако многи не мисле тако – 1. зависна (допусна)

2. Војска Србије је још респектабилна сила у региону – 2. независна

3. Руски делегати су критиковали Србију – 3. независна

4. да је угрозила моћ своје војске – 4. зависна (изрична)

5. Начелник Генералштаба је казао – 5. независна

6. да је војска мања, али много ефикаснија – 6. зависна (изрична)

Пример бр. 3

Структура лида на основу кључних исказа: Синтаксичка структура кључних исказа:

1. Ако видите штедљиву сијалицу – 1. зависна (условна) реченица

2. која уз то и лепо изгледа – 2. зависна (односна) реченица

3. хоћете ли је купити? – 3. независна реченица

4. Лондонски дизајнери тврде да хоћете – 4. зависно-сложена реченица (изрична)

5. иако можда и нисте љубитељ оваквих предмета – 5. зависна (допусна) реченица

6. Уз овакву сијалицу не треба вам ни лустер – 6. простопроширена реченица

1.4.1. Наслов вести „Силована старица“ се састоји од крњег перфекта пасива у својству предиката и објекта изреченог именицом. У публицистичком стилу се пасив користи само када су лице или ствар који трпе радњу важнији од лица које врши радњу (Андерсон, Итјул 2001). Употреба пасива у наслову и првој реченици лида појачава општу слику беспомоћности жртве. Пасив се појављује још два пута у вести.

1.4.2. Наслов „Колико смо јаки?“ састоји се од једне упитне реченице и својом упитном формом привлачи пажњу читаоца, а уједно пружа сажету информацију о садржају вести, тако да читалац може да одлучи да ли ће је прочитати или не. Зрињка Гловацки-Бернарди (1991) дели наслове на наслове реченичног и нереченичног типа. Примећује да су у првој групи чести наслови у форми упитне реченице, који на крају могу имати упитник, али и не морају. Овакав наслов није био уобичајен у старој школи новинарства. „У Полицији је дуго важило правило да иза наслова вести никада не може стајати знак питања, што значи да је вест сасвим проверена. Али, и ово правило се извитоперило и изгубило у поплави страначких и полицијских саопштења“.⁵

1.4.3. За разлику од прве две вести у којима имамо наслов реченичног типа, трећа вест у наслову има именички склоп. Наслов „Уметничке сијалице уместо лустера“ чини именичка синтагма чији је центар именица „сијалица“, а конгруентни атрибут придев „уметнички“ у н. јд. ж. рода, док у улози падежног атрибута стоји предлошко-падежна конструкција: уместо + именица „лустер“ у г. јд.

1.5. Ако посматрамо именичке денотате у вести под насловом „Силована старица“, којима су у тексту означени жртва и злочинац, уочавамо градуелно појачавање субјективног става аутора: од емоционално неутралне лексике до лексике са експресивно-емоционалном обојеношћу.

Дакле, кохезија је остварена на нивоу именичких денотата:

означено	жртва	злочинац
и д м е е н н о	В.И.	млађи мушкарац
и ӣ	старица (три пута)	мајстор за уградњу уређаја за громобранске електроинсталације
ч а к ӣ	бака (два пута)	самозвани „мајстор“
и и	избезумљена жена	непознати силоватељ и разбојник

У првој реченици лида жртва је означена само иницијалима, у другој означена је именицом „старица“, а у трећој хипокористиком „бака“, да би се у телу вести драматичност нагласила именичком синтагмом „избезумљена

5 Ђириловић, Милорад: "Од вести до колумне", Савремено новинарство, Факултет политичких наука, Читоја штампа, 1998, 15–24, 18.

жена“. Исто је и са починиоцем. Од неутралног израза „млађи мушкарац“ са почетка долазимо до израза јаке негативне конотације „непознати силоватељ и разбојник“. Овакво понављање у другом језичком руху представља комплетизацију текста, подврсту процеса синонимизације.

Исти поступак градуелног појачавања става аутора налазимо и у вести под насловом „Колико смо јаки?“. На почетку вести новинар користи неутрални израз „Војска Србије“, да би у даљем тексту исти тај појам означео ангажованом лексиком, односно именичким синтагмама чији центар чине именице „сила“ и „снага“.

именички деноципацији	Војска Србије
	респектабилна сила у региону
	наше оружане снаге
	оружана сила

Заступљеност лексике која припада семантичком пољу назива наоружања чини да вест добија војно-административни тон.

1.5.1. На плану лексике, пажњу привлачи и колокација „сервирати причу“ која се јавља у следећој реченици: „Поуздано се зна да непознати силоватељ и разбојник има између 25 и 30 година, а према тврдњи мештана већ је виђен у овом крају и околним селима, сервирајући исту причу.“ Уз то је необична и употреба глаголског прилога садашњег уз глагол у пасиву. Израз „сервирати причу“ типичан је за разговорни функционални стил, а овај пример илуструје продор лексике уличног нивоа у новинарски функционални стил.

1.5.2. Девербативне именице су веома заступљене у примеру бр. 1 и примеру бр. 2: улагање, побољшање, наоружање, поседовање, уградња, тврдња, узимање. Номинализација исказа део је општег тренда у европским језицима, а доприноси језичкој економији која је својствена вести као жанру. У примеру бр. 3 не налазимо ниједну девербативну именицу.

1.5.3. На плану синтагматике можемо уочити велику заступљеност именица и то посебно именица у генитиву. Ако посматрамо пример бр. 2, можемо уочити велики број сложених конструкција као што су: „реални финансијски оквири“, „оквиран преглед људства и опреме“, „стрељачко и пешадијско наоружање разних типова“, „минска и експлозивна средства“. У оквиру парафразе речи војног аналитичара налазимо следеће конструкције: „поседовање техничких ресурса“, „моћ оружане силе“, „улагање у побољшање квалитета обуке, добру обавештеност и способност брзог доношења одлука“. Последња од наведених конструкција је именичка синтагма чији центар чини девербативна именица „улагање“ а састоји се од дванаест речи.

1.5.4. Следећа реченица илуструје процес бирократизације у језику новинских вести продором конструкција из полицијских извештаја, јер у њој налазимо и устаљену и терминолошку конструкцију: „Увиђај на лицу места су обавили полиција и надлежни правосудни органи.“

2. У оквиру прагматичке анализе показаћемо на који начин се привлачи пажња читаоца, појачава и документује изнета информација, у складу са оном крилатицом која каже да слика говори више од хиљаду речи. И друга средства семиотичког и визуелног кода налазе своје место у остваривању намере пошиљаоца поруке.

2.1. Семиотичка обележја вести бр.1: У тамносиви оквир смештени су наднаслов испред кога стоји наранџасти круг, испод њега слика руку старије особе које држе дршку штапа. Слика заузима трећину простора вести. Испод слике се налази наслов, а испод њега је тело вести. Наслов и наднаслов су штампани болдираним белим словима на тамносивој позадини оквира, великим почетним словом. Текст вести је одштампан црним словима на белој подлози и смештен је испод наслова у виду једног ступца од 29 редова, подељеног на два пасуса. Први, мањи пасус, представља лид вести, а други, већи, тело вести (слика бр. 3 иза текста).

2.2. Визуелни код вести бр.1: *деношатиивно значење*

Дршка штапа у рукама старе особе, детаљ са црно-беле фотографије.

2.3. Визуелни код вести бр.1: *коношатиивно значење*

Са слике је узет један детаљ који упућује на нејакост старе особе, која не може ни да хода без штапа, а камоли да се одбрани од напасника.

2.3.1. Семиотичка обележја вести бр.2: Ванјезичка семиотичка средства, као што су табеле, слике, оквир, простор који вест заузима, графичка обрада и величина слова у наслову, наднаслову и поднаслову, служе да допуне и појачају информацију изражену језичким кодом. Вест заузима око две трећине „највећих дневних новина у земљи“, тј. простор од 34,3x32,7 цм. Текст се састоји од наслова и око 280 речи распоређених у два ступца од по 63 реда, смештених са леве стране вести. Испод текста је потпис новинара: „Р. Фемић“. Сlike се налазе са десне стране и испод текста. Вест је уоквирена дебелом зеленом линијом, наслов је одштампан огромним зеленим словима целом ширином текста, што је одлика сензационалистичке штампе. Већи део простора заузимају слике тенкова и авиона. Испод сваке слике постоји антрфиле у виду графостилистички истакнутих табела, које говоре о томе шта поседује речна флота (испод слике бродова), које врсте тенкова има Војска Србије и колико их је (испод слике тенка), колико има људства (слика бр.2 иза текста). На исти начин (слика + табела) је истакнуто и бројно стање артиљеријског оружја, оклопних транспортера и ракетних система. На дну је велика слика авиона „миг 21“, а испод њега је мала табела у којој су наведене врсте летелица којима располаже Војска Србије. Део текста је визуелно истакнут светлозеленом позадином између мањих слика и слике авиона: „Војска Србије и даље је респектабилна војна сила у региону, а „Ало!“ преноси чиме све располажу наше оружане снаге“. На сликама преовлађује зелена боја, боја војске, а зелени су и наслов и оквири.

2.3.2. Визуелни код вести бр.2: Слика у публицистичком стилу има за циљ да привуче пажњу, конкретизује и допуни текстуралну информацију и разбије просторну монотонију (Тошовић 1991). Остин (1994) каже да се перлокуциони чин може остварити додатним или потпуно нелокуци-

оним нејезичким средствима, наводећи као пример то да застрашивање можемо постићи упереном пушком. На свим сликама у анализираној вести читалац види пројектиле, цеви митраљеза и топова, спремне да буду уперене у потенцијалног непријатеља. Нада Тодоровић (2002) такође истиче да нарочит утисак изазива текст испод слика јер се слици верује више него тексту, а то је последица тога што је слика као медиј неутрална, отворена и аутентична.

2.4. Семиотичка обележја вести бр.3: Будући да се ради о занимљивости, односно о вести која нема политички или неки други значај, смештена је на деветнаесту страну, тамо где се обично налазе вести из културе, необичне и забавне вести из света, које служе да се читаоци опусте након тешких тема, за које су резервисане прве стране. Вест се састоји од наслова штампаног већим болдираним словима, великим почетним словом, слике новог производа испод наслова и текста испод слике, распоређеног у два ступца од по дванаест редова. Лид је штампан болдом, он чини први пасус, а тело вести се састоји од два пасуса (слика бр. 4 иза текста).

Структура слике на основу визуелних елемената:

1. црна позадина
2. два светлећа тела у виду изувијаних цеви апстрактног облика, која као да ледбе у простору

Перлокуторни говорни чинови: Перлокуторни говорни чинови:
вербални код   *визуелни код*

1. заинтригираност	1. побуђивање радозналости
2. убеђивање	2. усмеравање пажње на нови дизајн сијалица

3. Закључак

1. Као што је показано анализом грађе у тачки 1.3, вест не мора одговорити на сва питања, а редоследом одговора на њих може се манипулисати, тако да се одређене информације стављају у први план. Иако је вест по природи фактографски жанр, овим поступком се чињенице могу релативизовати. На тај начин став аутора утиче на начин обликовања и презентовања чињеница, иако није директно изречен као у коментару.

2. За вести које имају политички, војни, друштвени значај погодан је модел обрнуте пирамиде, који налазимо у прва два примера (види тачку 1.3.1), док је модел одложеног дејства погодан за вести које нису дневно актуелне и износе чињенице од незнатног значаја за масовног реципијента, јер на тај начин стил писања доприноси њиховој занимљивости (види тачку 1.3.2).

3. Све три анализирани вести имају лид сачињен од три реченице, што одступа од модерног журналистичког правила о скраћивању лида које препоручује употребу једне реченице у глави вести.

4. Сензационалистички приступ видимо у наслову вести под бројем 2. Као што смо показали, тиме се крши један од принципа новинарства јер вест по правилу износи проверену информацију (види 1.4.2).

5. Пошиљалац поруке објективно износи чињенице, али истовремено износи одређени став према актерима догађаја користећи именичке денотате, као што смо показали у тачки 1.5.1.

6. Девербативне именице су присутне у новинским вестима у којима је потребно постићи неутралност казивања (види 1.5.2). Такође, у таквим вестима налазимо велики број именица у генитиву којима се именује неким појам јер оне доприносе сувопарности стила.

7. Компликоване конструкције које реченицу чине дугом и тежом за разумевање присутне су у примеру бр. 1 и примеру бр. 2, јер су преузете из језика полицијских извештаја или језика војне аналитике. Чисто информативни стил има краће реченице, а у тачки 1.5.4. показали смо како дискурс војне и полицијске моћи продире у језик медија, приближавајући га административном стилу.

8. Анализом прагматичке компоненте вести у тачки 2. показано је на који начин се новинари служе вербалним и визуелним кодом како би постигли жељени циљ. „И 'најсувља' вест, она која без украсних додатака саопштава оно што се догодило или ће се догодити (вест-најава), може се написати у онолико варијанти колико је новинара пише“.⁶

9. Редослед одговора на пет основних новинарских питања, мења се у зависности од тога које информације се желе истаћи у први план. Вишеструкост критеријума примењених у анализи условљена је сложеном природом вести, коју са једне стране обликује друштвени контекст, а са друге природа кода којим је изражена. О овој зависности говори Мирна Велчић (1987): „Као ни људи, текстови нису усамљени отоци, издвојени из свог друштвеног контекста, већ битно овисе о облицима и кодовима у којима се развија и интерпретира смисао“.⁷

Литература

Андерсон, Даглас и Брус Итјул: *Писање вести и извештавање за данашње медије*, Медија центар, Београд, 2001.

Бугарски, Ранко: *Језик у контексту*, Чигоја штампа / XXвек (Сабрана дела 9), Београд, 1997.

Васић, Вера: *Новински рекламни оглас*, ЛДИ, Ветерник, 1995.

Велчић, Мирна: *Увод у лингвистику текста*, Школска књига, Загреб, 1987.

Вундерлих, Дитрих: „Како долазимо до типологије говорних аката?“, *Методологија лингвистичких истраживања*, Београд, 2000.

Гиро, Пјер: *Семиологија*, Бигз, Београд, 1975.

Гловацки-Бернарди, Зрињка: „Прилог типологији наслова“, *Језик и стил средстава информисања*, Сарајево, 1991, 32–35.

Еко, Умберто: *Како се пише дипломски рад*, Народна књига – Алфа, Београд, 2000.

6 Ђириловић, Милорад: "Од вести до колумне", *Савремено новинарство*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, 1998, 15–24, 15.

7 Велчић, Мирна: *Увод у лингвистику текста*, Школска књига, Загреб, 1987, 132.

- Еко, Умберто: *Код*, Народна књига – Алфа, Београд, 2001.
- Еко, Умберто: *Култура, информација, комуникација*, Нолит, Београд, 1973.
- Еко, Умберто: *Свакодневна семиотика*, Народна књига – Алфа, Београд, 2001.
- Животић, Радомир: *Новинарски жанрови: штампа, радио, телевизија*, Институт за новинарство, Београд, 1993.
- Клеут, Марија: *Научно дело од истраживања до штампе: техника научноистраживачког рада*, Академска књига, Нови Сад, 2008.
- Кукинг, Џон: *Методологија израде научног текста: како се пише у друштвеним наукама*, ЦИД, Подгорица, 2003.
- Морис, Чарлс: *Основе теорије о знацима*, БИГЗ, Мала филозофска библиотека, Београд, 1975.
- Остин, Џон: *Како деловати речима*, Матица српска, Нови Сад, 1994.
- Половина, Весна: *Семантика и текст лингвистика*, Чигоја штампа, Београд, 1999.
- Прћић, Твртко: *Семантика и прагматика речи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци- Нови Сад, 1997.
- Радовановић, Милорад: *Сисии из контекстуалне лингвистике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 1997.
- Савић, Свенка: *Дискурс анализа*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1993.
- Савић, Свенка: "Когнитивна лингвистика: научно-истраживачки пројекат", Нови Сад, 1990, 399–403.
- Савић, Свенка: „Могућности и немогућности интердисциплинарног рада на нашем универзитету“, Место и улога науке у нашем друштву (зборник радова), Удружење универзитетских наставника и других научних радника САН Војводине, Нови Сад, 1984, 61–63.
- Серл, Џорџ: *Говорни чиновии: оглед из филозофије језика*, Нолит, Београд, 1991.
- Тошовић, Бранко: *Публицистички стил у систему функционалних стилова*, Језик и стил средстава информисања, Свјетлост, Сарајево, 1991, 7–25.
- Тошовић, Бранко: *Функционални стилови*, Светлост, Сарајево, 1988.
- Хајмз, Дел: *Етнографија комуникације*, Бигз, Београд, 1980.
- Ђириловић, Милорад: „Од вести до колумне“, Савремено новинарство, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, 1998, 15–24.
- Шамић, Мидхат: *Како настаје научно дело*, Свјетлост, Сарајево, 1997.

THREE EXAMPLES OF STYLISTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS OF NEWSPAPER NEWS

Summary

On the corpus based on three news from Serbian newspapers author analyses the language of the news as most frequent and basic journalistic genre (on the lexical and syntactic level). The author analyses news in daily newspaper using concepts. Analysis shows how elements of context and character of the verbal and visual code influence on structure of news as main genre of journalistic functional style. The news is analysed from the point of view of cohesion, perlocutionary effect, conotation and denotation.

Jelena Maksimović

Милка НИКОЛИЋ
Ужице

СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ ПОРЕДБЕНИХ КОНСТРУКЦИЈА У ИСТОРИЈСКИМ РОМАНИМА ДОБРИЛА НЕНАДИЋА

У овом раду се разматра стилистички аспект поредбених синтаксичких конструкција у историјским романима Добрила Ненадића. Циљ истраживања био је да се испитају: (1) структурно-семантички типови синтаксичких јединица који чине систем поредбених конструкција у стандардном српском језику и (2) начини на које писац употребљава дате јединице и какав стилски ефекат њима постиже. Стилгене поредбене конструкције посматране су у светлу модерне лингвостилистичке теорије стилских фигура.

Кључне ријечи: comparative syntactic forms, stylistic values, historical novels of Dobrilo Nenadić

1. Уводна разматрања

1. Предмет рада – стилистички аспект поредбених конструкција у историјским романима савременог српског писца Добрила Ненадића¹ – представља део истраживања чији су предмет структурно-семантички типови и стилска вредност поредбених конструкција у Ненадићевим романима².

а) Задатак овог истраживања био је, најпре, да се утврди структурни модел и граматичко значење синтаксичких јединица које чине систем поредбених конструкција у стандардном српском језику, а затим да се испита на који начин и с каквим стилским ефектом је писац употребио у естетској функцији дата језичка средства.

б) Синтаксички део истраживања претходио је стилистичком, јер резултати које пружа синтаксичка анализа основа су од које треба поћи у стилистичкој анализи³.

1 Поредбене конструкције истраживане су у следећим Ненадићевим романима: *Доротиј* (1977), *Дивље звезде* (1985), *Роман о Обилићу* (1990), *Десјош и жртва* (1998), *Брајан* (2000), *Сабља грофа Вронског* (2002), *Победници* (2004), *Мрзовоља кнеза Бизмарка* (2005), *Хермелин* (2006). За ексерпцију је коришћено најновије издање Ненадићевих сабраних дела (Добрило Ненадић, *Сабрана дела*, I–XV, „Жиравец“, Пожега, 2007). При навођењу примера, наслови романа који се састоје од једне речи нису скраћивани, а наслови састављени од више речи скраћени су на једну од речи из наслова.

2 В. шире у: Милка Николић, *Поредбене конструкције у историјским романима Добрила Ненадића* (магистарски рад у рукопису), Филозофски факултет, Источно Сарајево, 2009.

3 Разлика између језика и стила може се посматрати као разлика између система и реализације система, при чему језик представља „свеукупност изражајних средстава за

2. Како би се могло прецизно одредити које језичке јединице обухвата систем поредбених конструкција, потребно је размотрити однос *поређења* и *начина*, будући да су у досадашњој граматичкој и синтаксичкој литератури ове две категорије увек довођене у везу, али је њихов однос у тој вези различито разрешаван. Издвајају се следећа решења⁴: (а) поредбене и начинске конструкције сматрају се једним типом; (б) поредбене и начинске конструкције сматрају се двама засебним типовима, (в) поредбене конструкције узимају се као надређене и (г) начинске конструкције узимају се као надређене.

2.1. Овде, пре свега, треба поставити „принципско питање јесу ли начин и поређење категорије истог ранга“ (Палић 2007: 33). Неки синтаксичари сматрају да поређење и начин нису категорије истог ранга: начин представља онтолошку категорију, тј. семантичко поље у дубинској структури језика коме на површинској структури одговарају специфичне синтаксичке јединице, док је поређење категорија логичко-методолошког, а не онтолошког порекла (Миновић 1988: 143; Палић 2007: 33).

2.2. Становиште које смо заузели у нашем истраживању поредбених конструкција у Ненадићевим историјским романима јесте да се не само начин, него и поређење може посматрати као семантичка категорија, будући да се могу издвојити одређени типови поредбене семантике, као што су *поређење по једнакости* (коме припадају семантички подтипови: *пропорционалности*, *еквивалентности* и *уједначености*) и *поређење по неједнакости*, који се изражавају одређеним језичким јединицама⁵.

а) Сматрамо да начин и поређење треба посматрати у међуодносу, при чему се на различитим нивоима језика могу издвојити три засебна структурно-семантичка типа конструкција: (1) чисто начинске, (2) чисто поредбене и (3) поредбено-начинске конструкције (Ковачевић 2003: 99–100).

б) Предмет нашег истраживања јесу чисто поредбене конструкције. Чисто поредбеном конструкцијом сматрамо синтаксичку конструкцију којом се граматикализује одређени тип поредбеног значења, при чему се у семантичком садржају конструкције не јавља семантичка компонента начина.

обликовање једног исказа“, а стил је „резултат избора изражајних средстава“ (Прањић 1985: 52). Како се сматра у лингвистилистици, феномени стила не могу се објаснити „ван система основних средстава која га контролишу“ (Јовић 1975: 4). Међутим, у књижевном тексту не пружа се „обична информација“, а осим граматичке „отеловљује се и књижевна структура“ (Петковић 1975: 175). Зато, крајњи циљ стилистичке анализе јесте утврђивање стилске вредности одређене (поредбене) структуре.

4 Детаљан преглед обраде поредбених и начинских конструкција у граматикама српског (српскохрватског), руског, чешког, бугарског, француског, немачког и енглеског језика даје Л. Вукојевић (Вукојевић 1996).

5 У прилог овоме додајмо и то да се у когнитивној лингвистици говори о семантичкој категорији *градационости*, „чије граматичко језгро чини категорија придевских степена поређења“ (Пипер 2001: 107).

3. Синтаксичка анализа поредбених конструкција извршена је према неколико критеријума.

3.1. На првом ступњу анализе примењена је семантичка дистинкција *значење једнакости / значење неједнакости*, при чему се као резултат добијају: (а) поредбене конструкције са значењем поређења по једнакости и (б) поредбене конструкције са значењем поређења по неједнакости.

3.2. На другом ступњу анализе релевантна је дистинкција *реченични ниво / нереченични ниво*, а као резултат настају: (а) нереченичне поредбене конструкције (са значењем једнакости и са значењем неједнакости) и (б) реченичне поредбене конструкције (опет, са значењем једнакости односно неједнакости).

3.3. На трећем ступњу анализе, у свакој од група добијених претходним ступњевима анализе – примењује се прецизнији структурни критеријум, комбинован с детаљнијим семантичким критеријумом. При том, структурни критеријум односи се на оне елементе структуре који су обавезни у структурном устројству (тј. у моделу) дате поредбене конструкције, а семантички критеријум подразумева граматикализацију одређеног подтипа поредбене семантике.

3.4. Структурно-семантички типови поредбених конструкција добијени након трећег корака анализе – представљају и крајњи циљ синтаксичке анализе чисто поредбених конструкција⁶.

4. Основна лингвостилистичка јединица јесте *стилем*. Како објашњава Б. Тошовић, стилем је носилац стилистичке информације, а то је „информација о стилистичком потенцијалу форме, о њеној стилистичкој уређености, обојености, изражајности, експресивности“ (Тошовић 2002: 109). Стилем настаје као резултат „одступања од минимално карактеризираниог језичког облика“, или, другим речима, формира се „на подлози јединице са нултим степеном карактеризације, тј. уобичајене језичке јединице, примјеном одређених језичко-стилских поступака“ (Ковачевић 2000: 321).

4.1. Међутим, како се наглашава у лингвостилистици, није сваки стилем поетски ефектан ни уметнички вредан. Уметничка (естетска) вредност заснива се на уклопљености у контекст и ефектима који се у датом контексту постижу. Како би се у анализи појединачних израза у одређе-

6 Најдетаљнија анализа поредбених конструкција, с највећим бројем разноврсних примера из корпуса, дата је у *Српској синтакси* (Симић – Јовановић 2002). У оквиру тагмемских структура анализирају се синтаксичке позиције и типови детерминације у којима се јављају поредбене конструкције с поредбеном речју *као* и поредбене конструкције с поредбеном речју *него* (Симић – Јовановић 2002, књ I–II: 245–258). У оквиру фразних структура обрађене су субординиране реченичне структуре с везницима *као да*, *како* и *колико* (Симић – Јовановић 2002, књ. I–II: 843–863; 1138–1344; 1344–1349). Међу кондензованим фразним структурама, као један од типова тагмемске супкоординације, разматране су и поредбене конструкције са *као* (Симић – Јовановић 2002, књ. III–IV: 175–177). Посебна пажња посвећена је и линеарној организацији конструкција са *као* (Симић – Јовановић 2002, књ. III–IV: 1128–1132) и конструкција са *као да*, *као што*, *како*, *колико* (Симић – Јовановић 2002, књ. III–IV: 1561–1583).

ним контекстима могао досегнути ниво научне апстракције, потребно је уочити разлику између појма *стилематичности* – који се односи на структурираност стилема, и појма *стилогености* – који се односи на функционалну вредност стилема (Ковачевић 2000: 323).

4.2. У нашем истраживању стилистичког аспекта поредбених конструкција у историјским романима Добрила Ненадића, поредбена конструкција разматрана је у оквиру лингвостилистичке теорије стилских фигура, будући да поредбена конструкција представља језичку форму на којој се заснива стилска фигура поређења⁷. Лингвостилистика тумачи стилске фигуре, а међу њима и поређење, пре свега, као језичке феномене засноване на одређеним језичким механизмима, а тек онда као естетске феномене⁸.

а) Поредбене конструкције у Ненадићевим романима разматрали смо придржавајући се теорије стилских фигура по којој се стилске фигуре дефинишу „као поетски ефектна одступања у чијој основи је својеврстан регуларитет што га омогућава језички систем“ (Ковачевић 2000: 321).

б) При том, стилематичност се сматра апстрактном схемом стилске фигуре, а стилогеност се сматра њеном употребном вредношћу (Ковачевић 1998: 7).

2. Стилематичка анализа поредбених конструкција

1. Стилематичка анализа поклапа се, заправо, са синтаксичком анализом. Анализа показује да се у историјским романима Добрила Ненадића јављају скоро сви структурно-семантички типови чисто поредбених

7 О поређењу као стилској фигури код нас се говорило у књижевнотеоријској литератури, као и у знаменитој књизи Л. Зиме *Фигуре у нашем народном јесеништву* (1880), и то у складу с принципима класичне реторике. У новијим теоријама књижевности уводе се и другачији приступи, као што је семиолошка класификација стилских фигура, у оквиру које се поређење сврстава у фигуре засноване на иконичком знаку (Милосављевић 2006: 250–251). Посебно треба издвојити објашњење стилске фигуре поређења које је дао З. Лешић: поређење као фигура „јавља се онда кад се у везу по сличности доведу двије међусобно различите ствари, које не припадају истој појмовној сфери. *Иван је висок као њеџов отац* јесте поређење, али није фигура. *Иван је љуш као рис*, ма како било уобичајено, то, међутим, јесте“ (Лешић 2008: 220).

8 Ако се елементи стила траже у одступању од израза који се употребљава у стандардном језику, онда се поређење може сврстати у семантичке фигуре, тј. оне које „показују одступање на семантичком плану као доминантно“ (Катнић-Бакаршић 2001: 321). За Р. Симића стилске фигуре су „замена или појачање уобичајених облика организације текста, односно дискурса у језику“ (Симић 1998: 276), а поређење је једна од сложених стилских операција којима се делује на формални слој одређене знаковне структуре. Поређење се посматра као један од видова комплементације, под чим се подразумевају сви случајеви „у којима се понавља конструкција (као израз идентичних конструкција), али не и грађа од које је сачињена“ (Симић 1998: 282). За поређење је карактеристично да се особине једног чињеничког елемента не описују директном номинацијом, него ‘преношењем’ пажње на неки други опис, уз чију се помоћ први чињенички склоп ‘приказује’ (Симић 1998: 285).

конструкција који су у систему стандардног српског језика (због ограничености простора издвајамо само основне типове).

1.1. Нереченичне конструкције са значењем поређења по једнакости:

(1) конструкција с поредбеном речју *као*:

Овога несаница не мучи, спава спокојно *као јагње* (Сабља, 249).

(2) конструкција с предлогом *иоуиш* и генитивом:

У зору су лица људи била жута *иоуиш иловаче* (Дорошеј, 205).

1.2. Нереченичне конструкције са значењем поређења по неједнакости:

(1) конструкција с поредбеном речју *него*:

Али ми смо им ближи *него Турици* (Обилић, 153).

(2) конструкција с предлогом *од* и генитивом:

Ја сам беседник и приповедач, живим од милостиње а нарочито од тога што сви верују да су бољи *од мене* (Звезде, 74).

1.3. Реченичне конструкције са значењем поређења по једнакости:

(1) реченице са значењем пропорционалности⁹:

Што је Царска књига *стиарија што* је у њој гамади *све више* (Обилић, 82)

(2) реченице са значењем еквивалентности¹⁰:

(а) реченице са значењем квантитативне еквивалентности:

Прича *колико* поучна, *штолико* горка и мучна (Десиош, 115).

(б) реченице са значењем квалитативне еквивалентности:

Оних пара никада није ни имао, *како* су дошле *шако* су и отишле (Мрзовоља, 183).

(3) реченице са значењем уједначености¹¹:

9 Пропорционалне реченице одликују се следећим структурним карактеристикама: пропорционални корелативни везници (*што* – *што*, *уколико* – *уштолико*, *како* – *шако*, *колико* – *штолико*, *као што* – *шако*, итд.); присуство компаративних облика придева/прилога и у главној и у зависној клаузи; структурна дводелност зависносложене реченице и паралелност садржаја подређене и надређене клаузе; зависна клауза најчешће је у препозицији, ређе је постпонирана или интерполирана у структуру управне клаузе (Ковачевић 2003: 112).

10 Реченица са значењем еквивалентности одликују се следећим структурним карактеристикама: корелативна везивна средства (*какав* – *шакав*, *како* – *шако*, *као што* – *шако*, *колико* – *штолико*); структурна дводелност зависносложене реченице и паралелност садржаја подређене и надређене клаузе; одсуство компаративног облика придева/прилога у једној од клауза или у обе; зависна клауза је најчешће у препозицији (Ковачевић 2003: 123).

11 Код поредбених реченица са значењем уједначености зависносложена реченица јесте структурно једноделна, јер зависна клауза експлицира значење катафорски употребљеног корелатива, или пак значење предиката управне клаузе; зависна клауза најчешће је у постпозицији јер осим поредбеног најчешће садржи и значење експликативности (Ковачевић 2003: 139). За реченице са значењем уједначености карактеристична везничка средства јесу: *колико*, *као што*, *као да*, *како*.

(а) реченице са значењем квантитативне уједначености:

Без икаквог ценкања платио је колико му је *шражио* (*Десјош*, 67).

(б) реченице са значењем квалитативне уједначености:

Радио је успаничено *као да му је вашира за враћом...* (*Звезде*, 304).

1.4. Реченичне конструкције са значењем поређења по неједнакости¹²:

Момак је тврд, много тврђи *него што је веровао* (*Брајан*, 104).

Сви наведени синтаксички модели чисто поредбених конструкција представљају апстрактну схему помоћу које се формира стилска фигура поређења.

2. Стилоскопа анализа захтева утврђивање услова под којима поредбена конструкција постаје стилоскопа. У обзир су узети: (а) контекстуални услови (тичу се ужег и ширег контекста); (б) комбинаторни услови (тичу се избора и комбиновања јединица које улазе у састав конкретне поредбене конструкције); (в) семантички услови (тичу се значењских нијанси које се остварују у датом примеру).

2.1. У својим историјским романима Ненадић се опредељује за језик који припада савременом времену и који је усклађен с књижевном нормом, а број архаичних и локалних језичких црта своди на неопходну меру. Снагу израза постиже – не избором посебног језичког кода који би припадао другој епохи или некњижевном дијалекту – него у савременом књижевном језику, због чега су за њега важни избор и комбиновање језичких средстава¹³.

2.2. Поредбене конструкције су средство општеупотребног језика, и као такве употребљавају се у свим функционалним стилоскопама, при чему учествују у формирању и преношењу стилски неутралне информације. Креативна употреба таквих језичких средстава у књижевноуметничком функционалном стилу посебно је захтевна – није лако дати естетску снагу неком језичком средству које се тако често експлоатише у свим видовима споразумевања. У том смислу, може се рећи да креативна употреба поредбених конструкција показује стваралачку и имагинативну моћ једног писца.

2.3. Стилистичка анализа поредбених конструкција у романима Добрила Ненадића показује да се уметнички успела поређења остварују испуњавањем двају услова – најпре, успостављањем неуобичајених и неочекиваних веза међу појмовима, при чему се откривају сличности између појмова који су различити и неспојиви, а затим – уклапањем у одговарајући контекст, при чему се узима у обзир да ли је у питању опис пејза-

12 Обележја ових реченица јесу везници *него што* и *него да*.

13 На ове језичке црте Ненадићевих романа указао је Д. Јовић, који се међу првима бавио Ненадићевим језиком (Јовић 1985). Интересовање за језик Ненадићевих романа и даље постоји међу лингвистима, тако је Д. Кликовац (2004: 84–102; 257–274) разматрала поједина питања когнитивне лингвистике на примерима из Ненадићевих романа: *Дорошћ*, *Пойлава* и *Врева*.

жа, ентеријера, предмета, изгледа и понашања јунака или карактеризација јунака путем унутрашњег монолога и тзв. доживљеног говора.

3. Посебан проблем за писца јавља се у вези са стилским потенцијалом језичке форме којом се остварује поређење. Наиме, форма језичке јединице којом се изражава фигура поређења (тј. форма поредбене конструкције) подразумева експлицитно повезивање појмова који се пореде по некој особини, чиме се донекле смањује уметничка снага поређења. Стилистичка анализа показује да се у Ненадићевим романима уметнички ефектна поређења постижу применом различитих поступака, од којих издвајамо најзаступљеније.

3.1. Један од поступака којима се остварују естетски успешна поређења у Ненадићевим романима јесте ефектан избор лексичких јединица. У следећем опису ноћног призора, у реченици с непотпуним предикатом дато је необично поређење, а цела слика учињена је још ефектнијом употребом необичне лексеме *љескајши се* у последњој реченици:

Над тврђавом се расуло звездано небо. Пун месец *као* округли грумен леда окачен о свод невидљивим нитима. Љескају се леденице под стрехама и кациге двојице стражара на кули (*Звезде*, 124).

3.2. У Ненадићевим романима поређење се често комбинује с другим стилским фигурама (нпр. персонификација, апострофа, метафора, оксиморон) и језичким поступцима који могу имати одређени стилски ефекат (нпр. парцелација, парентеза, унутарреченична екскламација). Тако, у следећим примерима дати су описи пејзажа у којима се поређењем појачава персонификација сунца:

Јагорчевине су избледеле јер се сунчева кугла за трен сакрила иза мајушног облачка који ју је једва покривао, *као да* игра жмурке, али сад ће она да провири и да намигне (*Мрзовоља*, 41). – Подигавши облак *као* тешку вунену поњаву, с југа је провиривало сунце (*Обилић*, 76).

3.3. Поређења у унутрашњим монолозима ликова могу бити повезана с апострофом. Апострофа је употребљена у унутрашњем монологу монаха Димитрија као би се дочарала његова тежња да се што дуже задржи у стању између сна и јаве, стању које је угодније од сна (што је исказано поређењем) јер није изложено душевним раздирањима (дат је низ метафора које се односе на *душу*, као и реторска питања, којима се наглашава колико је велик Димитријев душевни немир):

Жао ми је да заспим, јер зар може сан бити тако угодан *као* ова магловита мешавина сна и јаве, зар се неће, мој боже, твоје врховно дело – душа, та крвожедна курва, прокрасти и овде да испрља ове блескове, неvine, анђеоске трептаје, појање васељене, хоће ли чупава, зељава кучка са пеном на искеженим зубима трзати влачег, промукло залајавати, острвљена, бесловесна звер, зар неће, мој боже! (*Дорошеј*, 222).

3.4. Ненадић често примењује поступак парцелације поредбених конструкција.

а) Ово је посебно присутно у тзв. доживљеном говору, у коме приповедач слика нијансе у приливима осећања и расположења у унутрашњем свету јунака:

Војкан га је забезекнуто гледао. *Као да каже*: зар је могуће да овакав створ негде постоји (Брајан, 98). – Радина, жена Вујошева и мати Богданова стоји пред дивљом руљом поносито дигнуте главе. *Као да каже*: ево мене пред вама и чекам да видим колико вредим (Десиош, 21).

б) У следећем примеру, парцелисаном реченицом и оксиморонским синтагмама још више се наглашава оно што је претходно већ истакнуто упитном реченицом и одричним одговором – непорецива сумња у то да постоји промишљена храброст:

Промишљена храброст? Не, тако нешто не постоји. *Као што* не постоји округао квадрат или врућ лед (Хермелин, 75).

3.5. У Ненадићевим романима јављају се стилски ефектне поредбене конструкције у загради. „Бројне су смисаоно-семантичке варијације којима исказ у загради нијансира текст у који је уметнут“ (Бабић 2002: 320). На пример, иронична дистанца приповедача постиже се стављањем у заграду оног што је очекивано, као и духовитошћу самог поређења и избором лексике:

Дакле овако: чајанки код Ђура у пет били су назочни, поред Варје и Јеше (стеница, крпељ, пицајзла, речју нека таква живуљка које се не можеш решити па да ти је *сир ко кајмак*) још и човек из народа, војени болничар Срећко од ненавидника прозван Лојо (*Сабља*, 338).

3.6. Стилски учинковите поредбене конструкције јављају се и у исказима с унутарреченичном екскламацијом.

а) Тако, у следећем унутрашњем монологу, јавља се нека врста другостепене унутарреченичне екскламације, при чему се у загради наводи како је јунак коме припада дати монолог (Богдан) схватио реакцију свог саговорника (Дадарино одмахивање руком):

То се поновило и данас: Кад сам пред Пипцем и Дадаром изнео своја страховања у вези с Јеленом, Дадара се окренуо, направио кисео израз на лицу и одмахнуо руком (*као да чујем*: Богдан је глуп!) (*Доротеј*, 75).

б) Ефектно је и следеће поређење с првостепеном унутарреченичном екскламацијом у парцелисаној поредбеној клаузи, где се екскламација јавља „не само као средство наглашавања, него и као средство иронијског, чак саркастичког семантизовања текста“ (Бабић 2008: 195), а томе доприноси и семантика и вокативни облик речи *црви*, чијом конотацијом се исказује ништавност Доротејевих противника:

Јер ако се уопште може догодити да се тај човек после таквог огрешења о дужност понаша као недужни деран, па уместо да покајнички испашта грехе, сада наочиглед свих нас *као да њркоси и шера свој инати*, претвара тамницу у пријатно место где се лепо и лагодно проводи. *Као да нам довикује одоздо иза дебелих зидова и замандаљених врати: ја вас не њрмећујем, црви! ваше казне су смешене и мој дух моћно лебди над вашим ситничавим законима* (*Доротеј*, 183).

4. Различити устаљени изрази, а међу њима и пословице, иако већ познати и ни мало нови, могу бити инкорпорирани у форму књижевно-уметничког текста. Стилематичност пословица заснива се на томе што њихов семантички потенцијал садржи могућности за развој нових значења – употребом у новим контекстима пословице попримају нова значења и нове функције, а при том, доприносе да се и у тексту у коме су употребљене активирају нове семантичке нијансе (Величковић 1982: 146). У Ненадићевим историјским романима велики је број пословица у форми поредбене конструкције¹⁴.

а) На пример, у следећем одломку инкорпориране су две такве пословице:

Рекоше, дакле, свом намештенику Гаври Варги да сместа нађе онога бекрију Жику, али да тај буде трезан а не пијан, јер *пијан и луд су као два браћа* а зна се да је *боље и леише с њамејним и шрезним њлакаши, него с њијаним и лудим њеваши* (Мрзовоља, 153).

б) Наводимо још само један пример с пословичким поређењима, у коме се на духовит начин развија једна пословица (*Пара на њару иде*):

Свакоме је знано и ово: да пара на пару иде и да пара пару призива и мами, а да човек са парама није исто *као* човек без пара, ко има паре има све, моћ велику над људима и над собом, човек са парама ником не робује, робују други њему а не он другима, и овом свету, а то је тако од вајкада, човек који има паре слободан је *као* птица на грани да свуда оде а где дође добро дошао је (*Хермелин*, 167).

5. Стилски ефектна поређења – као у датом примеру:

У временима која долазе вуци су цркви *од оваца* потребнији (*Звезде*, 111). – Лужни до је био један пуст и неплодан камењар обрастао жбуњем макије а сад то леп и плодан посед са кућом, бунаром са *као љуја* хладном и *као суза* чистом дубинском водом, са стајом, обором и тором, са хлебном њивом, виноградом, са стаблима смокава, маслина, бадема и нара (*Десиош*, 27).

– постижу се и нетипичним распоредом чланова поредбене конструкције, као и неуобичајеном позицијом поредбене конструкције у широј целини.

3. Неколике закључне напомене

1. Наконведеног истраживања стилистичког аспекта поредбених конструкција у историјским романима Добрила Ненадића – дошли смо до следећих закључака.

¹⁴ Детаљну синтаксичку и стилистичку анализу пословица које су реализоване у форми поредбене конструкције даје Ј. Јовановић (Јовановић 2006: 900–999). Посебну пажњу Ј. Јовановић посветила је разматрању сликовитости пословичких поређења (Јовановић 2007), при чему под сликовитошћу сматра постојање сликовите представе, које се не мора обавезно одликовати метафоричношћу.

1.1. Стилистичка анализа показује да контекст књижевноуметничког текста утиче да се поредбена конструкција од стране читаоца перципира другачије него у неуметничком тексту.

а) Читалац има у виду да је у питању естетизовани говор и свестан је артифицијелне природе уметничког (естетског) чина.

б) Изгледа да контекст естетизованог говора сâм по себи делује на поредбену конструкцију дајући јој извесни естетски потенцијал.

1.2. У Ненадићевим романима уметнички успела поређења остварују се испуњавањем двају услова:

а) најпре, успостављањем неуобичајених и неочекиваних веза међу појмовима, при чему се откривају сличности између појмова који су различити и неспојиви;

б) затим, уклапањем у одговарајући контекст, при чему се узима у обзир да ли је у питању опис пејзажа, ентеријера, предмета, изгледа и понашања јунака или карактеризација јунака путем унутрашњег монолога и тзв. доживљеног говора.

2. Поредбена конструкција – сумарни закључак је наш – може допринети фигуративности текста, а естетски успела поређења доприносе сликовитости, упечатљивости детаља, декоративности и афективности израза. Уметнички ефектно поређење јесте, не само оригинално и индивидуално, него и артифицијелно – одређеним поступком онеобичено.

Литература:

Бабић, Миланка (2002): „О исказу у загради“, *Српски језик*, бр. VII/1–2, стр. 303–320.

Бабић, Миланка (2008): „Унутарреченична екскламативност“, *Српски језик*, бр. XIII/1–2, стр. 189–201.

Velicković, Dragoljub (1982): „Polisemija i problem leksikografske obrade paremija“, *Filološki pregled*, бр. 20/1–4, Београд, стр. 143–152.

Vukojević, Luka (1996): „Strukturno-semantički status poredbenih rečenica“, *Filologija*, бр. 27, Загреб, стр. 123–151.

Јовановић, Јелена (2007): „О синтаксичким и стилским особеностима изградње сликовите представе (На примеру пословичких поређења)“, *Српски језик*, бр. XII/1–2, стр. 141–169.

Јовановић, Јелена (2006): *Синтакса и стилистика српских народних пословица I–II*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, Јасен, Београд, 1094 + 971 стр.

Jović, Dušan (1985): „Језички слојеви modernog srpskog romana“, у: *Језички систем и poetska gramatika*, BIGZ, Београд, Јединство, Приштина, стр. 79–104.

Jović, Dušan (1975): *Lingvostilističke analize*, Друштво за srpskohrvatski jezik i književnost, Београд, 217 стр.

Katnić-Bakaršić, Marina (2001): *Stilistika*, Научна и универзитетска knjiga, Ljiljan, Sarajevo, 384 стр.

Klikovac, Duška (2004): *Metafore u mišljenju i jeziku*, Biblioteka XX vek, Београд, 318 стр.

- Ковачевић, Милош (2003): „Пропорционалне у систему поредбених конструкција са значењем једнакости“, у: *Граматичке и стилстичке шеме*, Књижевна задруга, Бања Лука, стр. 97–140.
- Ковачевић, Милош (2000): *Стилстичка и граматика стилских фигура*, Кантакузин, Крагујевац, 392 стр.
- Ковачевић, Милош (1998): *Стилске фигуре и књижевни текстови*, Требник, Београд, 208 стр.
- Lešić, Zdenko (2008): *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd, 466 str.
- Милосављевић, Петар (2006): *Теорија књижевности*, Логос, Ваљево, 378 стр.
- Minović, Milovoje (1988): „Načinske i količinske rečenice“, *Književni jezik*, XVII/3, Sarajevo, str. 141–157.
- Palić, Ismail (2007): *Sintaksa i semantika načina*, Bookline, Sarajevo, 213 str.
- Петковић, Новица (1975): *Језик у књижевном делу*, Нолит, Београд, 455 стр.
- Пипер, Предраг (2001): *Језик и простор*, Библиотека XX век, Београд, 270 стр.
- Pranjić, Krunoslav (1975): *Jezik i književno djelo*, Nova prosveta, Beograd, 251 str.
- Симић, Радоје (1998): *Општа стилстичка*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 314 стр.
- Симић, Радоје и Јелена Јовановић (2002): *Српска синтакса*, књ. I–II, књ. III–IV, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд, 1424 + 1650 стр.
- Тошовић, Бранко (2002): *Функционални стилови*, Београдска књига, Београд, 574 стр.

STYLISTIC ASPECT OF CONSTRUCTIONS DENOTING COMPARISON IN HISTORY NOVELS BY DOBRILLO NENADIĆ

Summary

The main aim in this paper is to explore the stylistic aspect of the comparative syntactic forms in the historical novels of Dobrilo Nenadić, which requires the characterisation of the structure and the stylistic values of these forms. First, we determine the syntactic units that make up system of the comparative forms in the Serbian language, and then we determine the way the writer uses the mentioned language means offered to him by language and their stylistic effect. In the course of determining the stylistic value of comparative forms, crucial part here is given to the context they were used in.

Milka Nikolić

LINGVISTIČKA ANALIZA TEKSTOVA NA AMBALAŽI

Ovaj rad se bavi analizom tekstova na ambalaži domaćih prehrambenih proizvoda. Istraživanje polazi od korpusa koji čine generički nazivi proizvoda, nazivi njihovih sastojaka, nutritivne i energetske vrednosti, te uputstva za pripremu i skladištenje na ambalaži 300 različitih proizvoda. Osnovni cilj ovog rada jeste da se izvrši analiza tih tekstova na gramatičkom, semantičkom i pragmatičkom nivou, sa fokusom na tipične vrste reči i rečenice. Posmatrani tekstovi specifični su iz više razloga: imaju predvidljivu strukturu, ograničeni su po broju i vrsti kako leksičkih tako i sintaksičkih jedinica, vrlo su kratki i jasni, ali ujedno i informativni i precizni.

Ključne reči: tekstovi, ambalaža, lingvistička analiza

1. Uvod

Ovaj rad se bavi analizom tekstova na ambalaži prehrambenih proizvoda, koji su specifični iz više razloga: imaju predvidljivu strukturu, ograničeni su po broju i vrsti kako leksičkih tako i sintaksičkih jedinica, i namenjeni su za letimično čitanje, te su zbog toga vrlo kratki i jasni, a ujedno i informativni i precizni. Osnovni cilj ovog rada jeste da se izvrši analiza tih tekstova na gramatičkom, semantičkom i pragmatičkom nivou.

2. Definicije teksta

Za osnovnu i polaznu definiciju teksta može se uzeti ona koja pod tekstem podrazumeva poruku koju izgovaramo ili pišemo u uslovima određenog tipa situacije (Velčić 1987: 51). Preciznije, tekst je koherentna i kohezivna jedinica, koja se ostvaruje nizom međusobno povezanih elemenata i struktura, a koja pri tom ima svoju komunikativnu funkciju (Hatim i Mason 1990: 178, 192). Kao najmanje jedinice teksta najčešće se spominju rečenice, sintagme, izreke, smisaone jedinice i govorni činovi, s tim da treba napomenuti da za nas svaki iskaz može, ali ne mora, imati smisao zato što ga više ili manje prepoznavamo kao određeni tip teksta (Velčić 1987: 11, 21).

De Beaugrande i Dressler (1981: 3) definišu tekst kao komunikativni događaj koji zadovoljava sedam osnovnih parametara tekstualnosti, i to:

- (1) **koheziju** (eng. *cohesion*), tj. način na koji su elementi međusobno povezani u celinu,
- (2) **koherenciju** (eng. *coherence*), tj. način na koji su elementi logički povezani,
- (3) **namernost** (eng. *intentionality*), tj. razlog zbog kojeg je tekst nastao,

- (4) **prihvatljivost** (eng. *acceptability*), tj. način na koji ga čitaoci ili slušaoci prihvataju,
- (5) **informativnost** (eng. *informativity*), tj. šta tekst saopštava,
- (6) **situativnost** (eng. *situationality*), tj. čemu tekst služi, i
- (7) **intertekstualnost** (eng. *intertextuality*), tj. veza sa drugim tekstovima.

Ako neki od ovih parametara nije zadovoljen, tekst neće vršiti svoju komunikativnu funkciju, pa samim tim i neće predstavljati tekst, već običan skup reči, glasova i slova (Bell 1991: 163).

Pojedini lingvisti izjednačavaju pojmove teksta i diskursa, dok drugi smatraju da je tekst napisan, a diskurs izgovoren. Bell (1991: 163) predlaže da *tekst* karakteriše semantička komponenta propozicije koju čine rečenice međusobno povezane u celinu, dok je *diskurs* komunikativni događaj koji predstavlja skup međusobno logički povezanih iskaza. Uzimajući u obzir svrhu ovog istraživanja, u nastavku se ova razlika neće isticati, te će se termin *tekst* koristiti i u značenju *diskursa*.

Kada se govori o tekstovima na ambalaži, važno je napomenuti da oni sadrže unekoliko predvidljive strukture sa gotovo jednoobraznom organizacijom i, što je bitnije, istom pragmatičkom funkcijom, povezanih u jedinstvenu celinu koja sadrži i prenosi poruke koje određeni proizvođač upućuje potencijalnim kupcima. Ako se vratimo na parametre tekstualnosti postaje jasno da ih tekstovi na ambalaži zadovoljavaju. Oni predstavljaju listu sastojaka i uputstava međusobno logički povezanih u celinu sa osnovnom funkcijom da informišu potencijalnog kupca o određenim proizvodima. Osnovni cilj tekstova na ambalaži je da pored informacije o sastojcima, daje instrukcije o načinu na koji se dati proizvod koristi na adekvatan način. Strukturalno gledano, slično kao i kod recepta, na primer, nakon sastojaka, sledi uputstvo, a potom i dodatne informacije o tome na koji način proizvod čuvati i skladištiti. Ovi tekstovi kupcima daju mogućnost da se informišu o tome šta jedu, odnosno piju, te i na koji način jelo treba pripremiti. Oni su namenjeni svima, bez obzira na pol, starost, profesiju ili obrazovanje, za razliku od, recimo, oglasa, u kojima „u skladu s osobinama reklamiranih proizvoda ili usluga oglašivač usmerava svoju poruku na grupe određene po starosnom, polnom, socijalnom ili nekom drugom kriteriju” (Vasić 1995: 22). Ciljna publika, stoga, nije ograničena na određenu grupu ljudi, već podrazumeva sve potencijalne kupce namirnica, tj. hrane i pića.

Kada je reč o zavisnosti između formalno ostvarenih kohezivnih odnosa i smisla celovitosti teksta, Velčić (1987: 21) ističe da se ona može svesti isključivo na jezička sredstva, „jer u nekim oblicima komuniciranja takvih sredstava nema (npr. uputstva za pripremu jela, oglasi), a opet su za nas smisla celine. Mehanizam povezivanja zahvata očigledno sve dubine iskaza i ne ogleđa se samo na njegovoj formalno-jezičkoj strani”. Ne treba zanemariti činjenicu da tekstovnu strukturu poruke potvrđuje i sam situacioni kontekst (Virtanen 1990: 449, u Vasić 1995: 12), iz čega proizlazi da su tekstovi na ambalaži primer još jedne vrste teksta.

3. Funkcije jezika, iskazâ i tekstova

Sledeći Bühlerovu teoriju jezika, koju kasnije preuzima i proširuje Jakobson, glavne komunikacijske funkcije jezika jesu 1. referencijalna, 2. ekspresivna, 3. direktivna, 4. kontaktna, 5. poetska, 6. estetska, 7. metajezička, 8. magijska i 9. performativna (Newmark 1988: 39–44, Hlebec 1989: 39–59). Poruke u svojoj celovitosti najčešće čine mešavinu više funkcija, pri čemu se među njima ističe jedna dominantna, mada podjednako značajne mogu biti i dve ili tri funkcije. Recimo, tekstovi na ambalaži vrše referencijalnu funkciju, odnosno upućuju na referent ili objekat, prilikom specifikacije proizvoda. S druge strane, uputstva na ambalaži vrše direktivnu funkciju, koju, po definiciji koju predlaže Hlebec (1989: 51), „ima svaki onaj iskaz kojim pošiljalac nastoji da utiče na ponašanje primaoca ili da izazove neki njegov utisak ili akciju”. Ova funkcija jezika (koju još zovu konativna, vokativna, imperativna, manipulativna i injunktivna) svodi se na odnos između poruke i njenog primaoca, te je zadatak jezika u ovom slučaju da izazove odgovor, reakciju primaoca (Radovanović 2003: 73–74). To znači da je za ovu funkciju najvažniji upravo primalac poruke. Reakcija može biti, i najčešće jeste, neka vrsta praktičnog ponašanja. Pored tekstova na ambalaži, tipični direktivni tekstovi su još i obaveštenja, reklame i propagandni materijal, čiji je osnovni cilj prodaja proizvoda.

U nastavku rada više pažnje biti posvećeno analizi tekstova na ambalaži na tri nivoa – gramatičkom, semantičkom i pragmatičkom nivou. Analizirani uzorak sadrži 1159 reči i izraza i 223 rečenice preuzetih iz korpusa koji je sadržao tekstove na ambalaži 300 različitih domaćih prehrambenih proizvoda.

4. Analiza tekstova na ambalaži

Tekstovi koji se nalaze na ambalaži domaćih prehrambenih proizvoda sadrže, između ostalog, generičke nazive tih proizvoda, nazive sastojaka, uputstva za pripremu i skladištenje proizvoda. Ovaj tip tekstova specifičan je iz više razloga. Prvo, oni nisu namenjeni za čitanje sa punom pažnjom, već samo letimično, u slučaju da nas interesuje koji su sastojci u datom proizvodu ili ako nismo sigurni kako se priprema, da pročitamo uputstvo. Drugo, oni su vrlo kratki, sa minimalnim brojem leksičkih jedinica. Tekstove na ambalaži, uopšteno uzev, prema značenju njihovih jedinica, možemo podeliti u dve grupe. U prvu grupu spadaju tekstovi koji nas informišu o sastojcima i u kojima je dominantno nabranje (npr. *sastojci – šećer, skrobni sirup, prirodna aroma*), a u drugu grupu spadaju tekstovi koji nas informišu o načinu pripremanja, tj. uputstva (npr. *Uputstvo za pripremanje – 100 ml vode ohladite u frižideru. U odgovarajućim dublji sud ulijte polovinu hladne vode, sipajte sadržaj kesice i promešajte.*). Posmatrani tekstovi ograničeni su po broju i vrsti i leksičkih i sintaksičkih jedinica, i imaju prepoznatljivu funkciju i očekivanu strukturu.

Prema Reiss (u Sibinović 1979: 88) postoje tri osnovne grupe tekstova: (1) tekstovi orijentisani na sadržaj, (2) tekstovi orijentisani na formu i (3) tekstovi orijentisani na obraćanje. Hatim i Mason (1990: 158) predlažu sledeću podelu tekstova, na: (1) ekspoziciju, odnosno izlaganje, (2) argumentaciju, odnosno

obrazlaganje i (3) instrukciju, odnosno uputstvo. Jasno je da u oba slučaja nabiranje sastojaka pripada prvoj grupi, dok uputstva na ambalaži prehrambenih proizvoda pripadaju trećoj grupi. Naime, oni se obraćaju budućem kupcu s ciljem da ga informišu o sastojcima, ali i da kod njega izazovu delovanje, tj. pripremu određenog jela, ako je na ambalaži i način pripremanja.

Bell (1991: 184) razlikuje dva osnovna diskursna parametra – **korisnika** (eng. *user-based variation*) i **namenu** (eng. *use-based variation*). S obzirom na specifičnost analiziranih tekstova, dijalekatska obeležja korisnika ne mogu biti uključena, već samo njegova namena. Stoga, oni predstavljaju primer formalnog registra, teksta koji je napisan da bi bio pročitan (eng. *writing – not necessarily to be spoken – to be read*, Bell 1991: 191).

Opšti utisak koji se stiče nakon analize tekstova na ambalaži prehrambenih proizvoda jeste da oni najčešće imaju sledeće karakteristike: tekstovi su sažeti, te efektni, i oni na jasan i pristupačan način prenose glavnu ideju.

Sledi odeljak o gramatičkom, semantičkom i pragmatičkom nivou analize.

4.1. Gramatički nivo analize

Pod gramatičkom analizom ovde se podrazumeva prikaz vrsta reči, glagolskih oblika i organizacije rečenica u datom korpusu.

Što se tiče jezičkih oblika i strukture, najzastupljenija vrsta reči u tekstovima ove vrste jesu imenice, što je razumljivo, budući da imeničke reči mogu da ostvaruju više funkcija (npr. subjekatsku, objekatsku, prilošku), i to u sledećim konstrukcijama:

- (1) imenica, npr. *čaj / preliv / namirnica*,
- (2) imenica₁ + imenica_{2, gen.}, npr. *aroma kajsije, nektar narandže, rok trajanja*,
- (3) polusloženice tipa imenica₁ + imenica_{2, nom.}, npr. *alergen-info, grizknedle, kakao masa, limun-kora*,
- (4) pridev + imenica, npr. *kokosovo brašno, pšenični gluten, vruća voda*,
- (5) predlog + imenica, npr. *bez kalorija, po ukusu, uz mešanje*,
- (6) imenica + predložka sintagma, npr. *čaj od nane, flips sa kikirikijem, prašak za puding, žumance u prahu*.

Treba naglasiti da se pored njih javljaju i složeniji oblici, koji predstavljaju kombinaciju gorenavedenih konstrukcija, kao na primer,

- *dodatak jelima sa povrćem* (imenica₁ + imenica_{2, gen.} + predložka sintagma),
- *redukovan sadržaj kakao punjenja* (pridev + imenica + složenica_{gen.}),
- *vrhunska mlečna čokolada* (pridev₁ + pridev₂ + imenica),
- *žitni desert sa šećernim prelivom* (pridev + imenica + predložka sintagma) i dr.

Od ostalih vrsta reči javljaju se još i pridevi (vrlo često trpni glagolski pridev, odnosno particip pasiva), samostalno i modifikovani prilogom, potom gla-

goli, samostalno i sa dopunom, ali u znatno manjem broju u odnosu na imenice. Evo nekoliko primera koji će to ilustrovati:

- pridevi: *aromatizovan, bezmasan, dovoljan, kašast, negaziran,*
- prilog + pridev: *brzo smrznut, delimično koncentrisan, lako svarljiv,*
- glagoli: *čuvati, dinstati, izmešati, odmrznuti, preporučiti sadržati, servirati,*
- glagoli + dopuna: *kuvati na umerenoj vatri, mutiti mikserom.*

Od nepromenljivih vrsta reči javljaju se prilozima: *prosečno, postepeno,* i na kraju, tzv. pomoćne reči (eng. *function words*), koje predstavljaju jedinice povezivanja, odnosno nesamostalne izraze s naglašenim gramatičkim značenjem (Velčić 1987: 19): predlozi *–na, u, za* i veznici *– i, ili, sve dok,* koje, pri tom, utvrđuju odnose među rečima sa leksičkim značenjem.

Struktura i forma tekstova ogleda se u upotrebi i učestalosti određenih vrsta reči, ali i sintaksičkom organizacijom i obeležjima, te će u narednom delu biti više reči o tome.

Tekstovi na ambalaži predstavljaju tipičnu jezičku formu u kojoj se javlja iskaz sa referencijalnom i direktivnom funkcijom. To su isključivo izjavne rečenice (znatno češće proste od složenih rečenica), napisane jezikom lako razumljivim budućim čitaocima, odnosno kupcima, kao na primer *Kuvati na umerenoj vatri* ili *Servirati sa dodatkom leda* i dr. Gramatička sredstva, tj. tipični jezički oblici u kojima se ispoljava direktivna funkcija, jesu oblici imperativa ili prohibitiva (npr. *Ohladite mleko*), infinitiva u funkciji imperativa (npr. *Dodati šećer*), prezent (npr. *Preliv sadrži...*) i modalni glagoli (npr. *Proizvod se ne sme zamrzavati*) (Hlebec 1989: 51, Radovanović 2003: 73–74). Upravo ta gramatička sredstva daju nam osnovne informacije o tekstu, i predstavljaju opštu, univerzalnu karakteristiku uputstava.

Što se strukture rečenica i rečeničnih delova tiče, primećuje se tendencija upotrebe aktiva, što ne treba da čudi, jer se pasiv u srpskom jeziku koristi mnogo ređe nego u engleskom. S druge strane, međutim, kada se proizvod opisuje, pored oblika trećeg lica jednine aktiva (npr. *Sadrži proizvode od mleka.*), primećuje se i veći broj pasivnih rečeničnih struktura, i to uglavnom eliptiranih, bez pomoćnog glagola *biti*, odnosno samo sa oblikom trpnog glagolskog prideva (npr. *Obogaćen vitaminima*). U aktivnim rečenicama, reč *proizvod* u funkciji subjekta najčešće se izostavlja, jer je iz konteksta jasno da se na njega upućuje. Unutar četvrtastih zagrada malim verzalom navode se eliptirani elementi:

(a) aktiv:

[proizvod] *Ne sadrži konzervanse i veštačke boje.*

[proizvod] *Nije za dijabetičare.*

[proizvod] *Omogućuje pravilan razvoj.*

[proizvod] *Sadrži pšenični gluten i izvor fenilanina u aromi.*

Proizvod [je] na bazi makrobiotike.

[proizvod] *Služi i kao dodatak raznim jelima.*

(b) pasiv:

Datum proizvodnje utisnut je na poklopcu.

Analiza [je] izvršena / urađena...

[proizvod je] Aromatizovan prirodno identičnom aromom vanile.

[proizvod je] Namenjen osobama sa povišenim holesterolom.

[proizvod je] Obogaćen C vitaminom.

Datum proizvodnje [je] otisnut na kesici.

[pakovanje je] Pakovano u zaštitnoj atmosferi.

[proizvod je] Pasterizovan, bez dodataka konzervansa, veštačkih boja i aroma.

[proizvod je] Preleven čokoladom proizveden od koncentrisanog soka paradajza.

[proizvod je] Proizveden po proizvođačkoj specifikaciji.

[ono što je u pakovanju] Upotrebljivo [je] do datuma naznačenog na pakopcu.

[ono što je u pakovanju] Upotrebljivo [je] do: utisnuto na ambalaži.

Pored rečenica u kojima su eliptirani pojedini rečenični delovi, javljaju se i samostalno upotrebljene sintagme, koje bi se mogle smatrati redukovanim rečeničnim strukturama bez glagola, čija je osnovna funkcija da se sažimanjem elemenata postigne veća ekonomičnost poruke. Rekonstruisani delovi rečenice nalaze se unutar četvrtastih zagrada. Na primer,

[količina je dovoljna] Za 80 obroka

[proizvod je nastao] U saradnji sa ...

[proizvod se koristi] Za finu teksturu kolača i testa.

[sadrži] Samo 1,0 g masti po biskvitu.

Ovakve redukovane rečenične strukture uslovljene su potrebom da se poruka na što direktniji i kraći način prenese, dok se elementi vrlo brzo i lako rekonstruišu na osnovu konteksta.

U analiziranom diskursu najčešće se javljaju sledeći tipovi sintaksičke reprezentacije govornog čina obaveštavanja, tj. oni primeri u kojima proizvođač daje osnovne podatke o proizvodu:

1. (subj + gl. biti) + pridev (često trpni) + dopuna –

[proizvod je] Bogat kalcijumom i proteinima visokog kvaliteta.

[proizvod je] Obogaćen vitaminom C.

[proizvod je] Pakovan u zaštićenoj atmosferi.

2. (subjekat) + glagol + dopuna

[proizvod] Može sadržati u tragovima lešnik i mleko.

[proizvod] Služi i kao dodatak raznim jelima: krem supe, sosovi, dečja hrana.

Ne preporučuje se [proizvod] deci mlađoj od 18 godina, trudnicama...

3. subjekat + glagol / modalni glagol + dopuna

Čokoladna masa sadrži min. 56 % kakao delova.

Dodatak jelima je mešavina sušenog povrća i prirodnih začina.

Lagane, hrskave žitarice uravnotežuju metabolizam.

Vrednosti mogu odstupati zbog sezonskih odstupanja u kvalitetu sirovine.

Struktura rečenica u uputstvima je unekoliko predvidljiva, a leksički i sintaksički materijal koji se koristi za sklapanje takvih rečenica ograničen je po broju. Najčešće se koriste rečenice u kojima dominiraju imperativ u drugom licu množine i infinitiv. Podjednako su zastupljena oba oblika, tako da navedene rečenice predstavljaju prototipske konstrukcije:

(a) upotreba imperativa u drugom licu množine:

Filter kesicu stavite u posudu, prelijte sa 2dl vrele vode i poklopite.

Gotov napitak zasladite po želji.

Mutite mikserom 1 minut (minimalna brzina).

Ohladite 150ml mleka.

Pire je još ukusniji ako ga ostavite da stoji 1 minut.

Polovinu pripremljenog mleka pomešajte sa sadržajem kesice.

U odgovarajući sud ulijte polovinu hladne vode, sipajte sadržaj kesice i promešajte.

U polupokrivenoj posudi kuvajte na umerenoj vatri 5 minuta.

Uživajte u karakterističnoj aromi ovog čaja.

(b) upotreba infinitiva u funkciji imperativa:

½ litra vode i kašičicu soli prokuvati.

Odmah dodati pahuljice pirea i izmešati.

Mešati električnim mikserom najvećom brzinom do željene čvrstoće (2–3 min).

Posle 4–5 minuta izvaditi kesicu i gotov čaj zasladiti po želji.

Po želji dodati šećer.

Preliti vrelom vodom filter vrećicu i ostaviti da stoji 3 do 5 minuta.

Smrznuti sadržaj kesice sipati u prethodno zagrejan tiganj, dinstati uz intenzivno mešanje 1–2 minuta, zatim postepeno dodavati toplu vodu.

...testeninu kuvati 5–8 minuta uz povremeno mešanje.

U visoku posudu usuti 0,1 l vode i sadržaj kesice.

Pristup korisniku je drukčiji u zavisnosti od toga koji se od ova dva oblika upotrebljava, jer postoji implicitna razlika između imperativa i infinitiva, budući da se glagolskim oblikom infinitiva proizvođač više distancira od korisnika, te je i stepen učtivosti veći.

Pored ovih rečenica, u kojima se daju uputstva, na ambalaži se javljaju i instrukcije i sugestije o tome na koji način proizvod čuvati i skladištiti. U ovim rečenicama isključivo se koristi infinitiv ili modalni glagol u ličnom glagolskom obliku + infinitiv:

(a) infinitiv:

Čuvati na suvom i hladnom mestu.

Jednom odmrznut proizvod ponovo ne smrzavati.

Ne izlagati direktnoj sunčevoj svetlosti!

Ne koristiti sa alkoholom.

Ovde otvoriti.

Pre upotrebe promućkati.

Servirati rashlađen.

Zaštiti od smrzavanja.

(b) modalni glagol + infinitiv:

Keks može služiti kao dopuna u ishrani.

Proizvod može sadržati tragove oraha, kikirikija i belančevina.

Upozorenje: odmrznuti proizvod ne sme se ponovo zamrzavati i upotrebljavati!

Uslovi skladištenja – Proizvodi se moraju čuvati na suvom, tamnom i hladnom mestu, udaljeno od robe čije mirise mogu poprimiti.

Za pripremanje šlaga možete upotrebiti mleko umesto vode.

Prelazeći na tipičan red reči u rečenicama u tekstovima na ambalaži, primećuje se da je najčešće neobebežen i da prati strukturu subjekat-glagol-objekat/dopuna, pri čemu je subjekat neretko izostavljen, što je ilustrovano i primerima. Neobebežen red reči je uobičajen redosled rečeničnih elemenata, dok obebežen red reči podrazumeva promenu tog redosleda radi isticanja i naglašavanja pojedinih elemenata. U uputstvima se javljaju rečenice sa neobebeženim i obebeženim redom reči, te se tako susreću rečenice poput:

(a) neobebeženi red reči (glagol_{inf.} + objekat / priloška odredba)

Dinstati uz neprekidno / neprestano mešanje.

Dodati slane / slatke nadeve.

Doliti vode / mleka.

Ispržiti mleveno meso na malo ulja.

Izvaditi vrećice čaja.

Kuvati u polupokrivenoj posudi na umerenoj vatri.

Ne koristiti sa alkoholom.

Odmeriti 1 dl hladnog mleka.

Ohladiti 150 ml mleka.

Ostaviti filter kesicu da stoji 5–10 minuta.

Poklopiti šolju.

Zasladiti po želji.

(b) obebeženi red reči

– objekat + glagol_{inf.} + objekat / priloška odredba

100 ml vode ohladiti u frižideru.

500 g junećeg mesa iseći na kockice.

Izdinstanom mesu dodati sadržaj kesice.

Sadržaj kesice staviti u jedan litar kipuće nesoljene vode.

Supu ostaviti da stoji poklopljena <10 min>.

Testeninu kuvati 5–8 minuta uz povremeno mešanje.

– priloška odredba + glagol_{inf.} + objekat

Po želji dodati šećer.

U blago kipuću posoljenu vodu dodati testeninu.

U odgovarajuću posudu uliti 150 ml hladnog mleka / 100 ml vode.

– priloška odredba + glagol_{inf.} + priloška odredba / klauza

U polupokrivenoj posudi kuvati na umerenoj vatri 5 minuta uz povremeno mešanje.

Uz mešanje kuvati dok voda ne ispari.

Najučestaliji su primeri tipa glagol_{inf.} + objekat / priloška odredba i objekat + glagol_{inf.} + objekat / priloška odredba, a izbor između ove dve konstrukcije umnogome zavisi od fokusa – u slučaju da je to aktivnost, koristi se prvi tip (glagol + objekat), a u slučaju da je proizvod drugi tip (objekat + glagol). Kao što se iz primera vidi, ređe su subordinirane klauze, što je očekivano, s obzirom na prirodu ovih tekstova, jer se iskaz teži skratiti da bi se lakše shvatio.

Nakon gramatičke analize, u narednom odeljku pažnja je posvećena semantičkom nivou analize upotrebljenih reči.

4.2. Semantički nivo analize

Pod semantičkom analizom ovde se podrazumeva semantika reči koje se koriste u tekstovima na ambalaži, ne i semantika rečenica.

Značenja reči koje se koriste gotovo uvek su osnovna i konkretna, retko prenesena i apstraktna, što je i razumljivo, jer je reč o tekstu informativnog karaktera. Reči bi mogle biti grupisane prema srodnosti smisla u jedno leksičko polje, s obzirom da dele zajednička dijagnostička obeležja, kojima se pokriva celina neke značenjske dimenzije (Prčić 1997: 108). Dijagnostička obeležja „odražavaju tipična, semantički relevantna, svojstva odgovarajućeg vanjezičkog entiteta” (Prčić 1997: 42), a u ovom slučaju, u skladu sa sadržajem tekstova, izdvojila bi se upravo četiri: [sastojak u hrani], [za jelo], [za piće] i [način pripremanja hrane].

Otuda, imenice koje bi bile svrstane pod nadređenom leksemom, tj. hiperonimom *sastojak u hrani*, mogu biti podeljene u nekoliko podgrupa:

- (a) aditivi / konzervansi – *antioksidant, sulfid*;
- (b) arome – *aroma kafe, aroma kajsije, aroma sira*;
- (c) povrće – *luk, cvekla, mirođija*;
- (d) voće – *ananas, grožđe, kajsija, kruška*,
- (e) začini – *paprika, biber, origano*,
- (f) žitarice – *pšenica, kukuruz, ovas* i dr.

Klasifikacija koja bi obuhvatala sve imenice bila bi preobimna, jer svaka od spomenutih podgrupa ima još potpodela, tako da se ovde prikazuje kraća ali preglednija klasifikacija, koja ističe samo one sa većim brojem primera.

Nadalje, imenice i imeničke sintagme koje dele dijagnostičko obeležje [za jelo] su: *dečja hrana, gotovo jelo, gulaš, instant supa, smrznuta jelo, smrznuto povrće, grickalice (čips, štapići, perece, krekeri), čajno pecivo, slatkiši (čokolada, puding, keks, bombona, bombonjera), testenine (špageti, makaroni)* i dr. U grupu napitaka i pića spadaju: *kafa, biljni/voćni čaj, sok, gazirana/negazirana voda, prirodna minelarna voda, alkohol, aperitiv* i dr.

U tekstovima na ambalaži, kao što se iz primera može uočiti, znatno je dominantnija upotreba konkretnih od apstraktnih imenica, koje se gotovo uopšte ne javljaju u ovim tekstovima.

Konačno, za način pripremanja hrane vezuju se mnogobrojni glagoli kuvanja, koji bi se dalje mogli razvrstati u nekoliko podgrupa, u zavisnosti od

toga kakva hrana se priprema (čvrsta ili tečna). Načelno, mogu se podeliti u tri grupe:

- (1) čvrsta hrana – *dinstati, dodati, iseći na kockice, izvaditi, kuvati, mešati /promešati / pomešati, mutiti, odmeriti, ohladiti, okrenuti, ostaviti da stoji, poslužiti, posoliti / dosoliti, posuti začinom / začiniti, prelići, premazati, pripremiti, procediti, pržiti, servirati, skloniti sa vatre, smotati, staviti, ubaciti, ukrasiti, uliti, zagrejati, zamrznuti, zasladiti.*
- (2) tečna hrana – *dodati, doliti, ispariti, kuvati, mešati / promešati / pomešati, mutiti, odmeriti, ohladiti, ostaviti da stoji, poslužiti, posoliti / dosoliti, prelići, pripremiti, prokuvati, promućkati, provreti, servirati, sipati, skloniti sa vatre, staviti, ubaciti, uliti, zagrejati, zamrznuti, zasladiti.*
- (3) čvrsta i tečna hrana – *dodati, kuvati, mešati / promešati / pomešati, mutiti, odmeriti, ohladiti, ostaviti da stoji, poslužiti, posoliti / dosoliti, prelići, pripremiti, servirati, skloniti sa vatre, staviti, ubaciti, uliti, zagrejati, zamrznuti, zasladiti.*

Pored ovih podgrupa, izdvaja se još jedna manja skupina glagola koji se vezuju za proizvod (*izvoziti, koristiti, otvoriti, pakovati, pripremiti, proizvesti, sadržati, upotrebiti*) i za način čuvanja proizvoda (*čuvati, skladištiti, zamrzavati*).

Nakon semantičke analize, u narednom odeljku više pažnje biće posvećeno pragmatici i govornim činovima.

4.3. Pragmatički nivo analize

Cilj pragmatičke analize je da se ustanovi namera svakog iskaza upotrebljenog u konkretnoj situaciji. Filozof Austin (1962) prvi se bavio vezom između *forme*, tj. skupa leksičkih jedinica koje čine rečenice, s jedne strane, i *funkcije*, tj. mogućnosti da se tim rečenicama ispuni komunikativna namera govornika i da se njima vrše različite radnje, s druge. Austin ističe da svi iskazi, pored toga što nešto znače, sadrže i dinamički element komunikacije, koji održava interakciju među govornicima, te uvodi teoriju govornih činova (Hatim i Mason 1990: 59, Thomas 1995: 31).

Govorni čin (eng. *speech act*) je osnovna i minimalna jedinica diskursa, koja se sastoji od lokucionog, ilokucionog i perlokucionog čina (Bell 1991: 172). Lokucionna komponenta govornog čina predstavlja izgovaranje gramatički tačne i smislaone rečenice; ilokucionna komponenta ukazuje na govornikovu komunikativnu nameru koja se vezuje za iskaz (npr. tvrdnja, obećanje, pretnja, poricanje, zahtev itd.), dok perlokucionna podrazumeva efekat tog iskaza na slušaoca ili čitaoca, odnosno njihovu reakciju (Hatim i Mason 1990: 60, Yule 1996: 48, Thomas 1995: 49–51). Drugim rečima, deluje se putem jezika i govora, budući da na nekoga utičemo onim što govorimo. Govorni činovi mogu

biti *direktni*, kada postoji korelacija između značenja jezičke strukture i njene funkcije, i *indirektni*, u slučaju da takva veza izostaje, kao kod nagoveštaja, insinuacije, ironije ili metafore (Bell 1991: 178), kada se namera govornika utvrđuje samo na osnovu konteksta. Na primer, rečenica *Ovaj pištolj je napunjen* može biti direktni govorni čin, ako je u pitanju konstatovanje, ali ako je u pitanju upozorenje ili pretnja, onda je reč o indirektnom govornom činu.

Skup govornih činova čini **govorni događaj** (eng. *speech event*) sa karakterističnom formom i stilom (Grundy 2000: 169). Upravo forma i stil čine tekst onakvim kakav jeste. Grundy navodi primer receptata, koji se po svojim svojstvima delimično preklapaju sa tekstovima na ambalaži, jer postoje sastojci i uputstva, pri čemu su u receptima svi sastojci spomenuti i u uputstvu, što nije slučaj na ambalaži.

Pre nego što se identifikuju i analiziraju tipični modeli tekstova na ambalaži, biće navedeni primeri rečenica koje imaju istu gramatičku strukturu – imperativ, ali različite funkcije (primeri preuzeti iz Richards i dr. 1985, u Bell 1991: 173):

<i>Give me that book.</i>	–	naređenje,
<i>Pass the jam.</i>	–	molba,
<i>Turn right at the corner.</i>	–	uputstvo,
<i>Try the smoked salmon.</i>	–	predlog,
<i>Come round on Sunday.</i>	–	poziv.

Iz ovoga se može zaključiti da značenje i funkcija poruke proizlaze iz namere govornika, te otuda potreba za još jednom klasifikacijom govornih činova, koju predlaže Searle (1976), a Traugott i Pratt je kasnije proširuju (1980, u Hatim i Mason 1990: 60). Govorni činovi se dele na:

- (1) deklarative (eng. *declaratives*): činovi koji samim izgovaranjem obavljaju ono što označavaju (krštenje, otpuštanje, venčanje, itd.);
- (2) reprezentative (eng. *representatives*): činovi kojima se opisuje stanje stvari (npr. tvrdnja, opisivanje, izveštaj, itd.);
- (3) ekspresive (eng. *expressives*): činovi koji izražavaju govornikovo mentalno i emocionalno stanje prema nečemu (npr. divljenje, prezir, izvinjenje, itd.);
- (4) verdiktive (eng. *verdictives*): činovi koji vrednuju i donose sud (npr. ocenjivanje, procenjivanje, itd.);
- (5) direktive (eng. *directives*): činovi koji utiču na ponašanje primaoca teksta (npr. uputstvo, savet, naredba, molba, itd.), i
- (6) komisive (eng. *commissives*): činovi koji obavezuju govornika na neki postupak (npr. obećanje, zaklinjanje, zagovaranje, pretnja, itd.).

Tekstovi na ambalaži, u kojima se nudi više različitih podataka o sastojcima i načinu upotrebe na jednostavan i kratak način da bi ga budući kupci što lakše koristili, mogu se svrstati u direktne govorne činove instrukcija, tj. uputstva i obaveštavanja. Njihova osnovna funkcija je da informišu i ponude relevantne činjenice o proizvodu i načinu pripremanja, pa bi, sledeći spomenutu klasifikaciju, bili i reprezentativi i direktivi. Za razliku od oglasa u kojima

„oglašivači vrlo često koriste jedne rečenice da bi ostvarili značenje drugih” (Vasić 1995: 71), odnosno ilustruju primer indirektnih govornih činova, to nije slučaj sa tekstovima na ambalaži.

U okviru pragmatičke analize svakako treba izdvojiti i stepen učtivosti koji je ostvaren na osnovu izbora sintaksičkih jedinica u tekstu. **Učtivost** (eng. *politeness*) je, uopšteno govoreći, način ukazivanja poštovanja prema drugima (Yule 1996: 60, Thomas 1995: 150), i njome se odražava društvena distanca između pošiljaoca i primaoca poruke (Bell 1991: 187). Učtivost se može manifestovati ili određenim ponašanjem (npr. osoba ustane kada nadređeni uđe u prostoriju) ili jezičkim sredstvima (npr. persiranje) (Thomas 1995 :150).

U tekstovima na ambalaži učtivost se iskazuje na nekoliko načina. U uputstvima se najčešće koriste izjavne rečenice, u kojima su podjednako zastupljeni imperativ u drugom licu množine i infinitiv. Pristup korisniku je drukčiji, budući da postoji implicitna razlika između upotrebe ova dva oblika, jer se imperativom direktno oslovljava budući korisnik, dok se korišćenjem infinitiva, koji je bezličan i manje direktan, pošiljalac poruke još više distancira od primaoca.

(a) upotreba imperativa u drugom licu množine

Filter kesicu stavite u posudu, prelijte sa 2dl vrele vode i poklopite.

(b) upotreba infinitiva u funkciji imperativa

Odmah dodati pahuljice pirea i izmešati.

Pored ovih rečenica, u kojima se daju uputstva, na ambalaži se javljaju i instrukcije i sugestije o tome na koji način proizvod čuvati i skladištiti. U ovim rečenicama isključivo se koristi infinitiv ili modalni glagol u ličnom glagolskom obliku + infinitiv:

Čuvati na suvom i hladnom mestu.

Keks može služiti kao dopuna u ishrani.

U svim primerima izostaje upotreba izraza i indikatora učtivosti, odnosno sredstva za ublažavanje (eng. *mitigating device*), poput ‘molim vas’, koje su u ovom kontekstu potpuno izlišne, pošto se ne radi ni o kakvoj molbi ili ustupku, već jednostavno o instrukciji o načinu pripremanja i čuvanja.

5. Zaključak

Na osnovu lingvističke analize tekstova na ambalaži može se izvesti nekoliko zaključaka. Komunikativni cilj tekstova jeste da informišu, pa su i registar i stil tipični za ovakvu vrstu tekstova. Drugim rečima, neutralni, emotivno neobojeni, jednostavan stil jezika svojstven je ovom načinu izražavanja, koji u srpskom jeziku karakteriše upotreba imperativa i infinitiva, uz odgovarajući registar, sintaksičke strukture, kao i leksičke jedinice, odnosno vokabular koji odgovara tom registru i temi koja se obrađuje, što je u ovom slučaju, davanje uputstava kao i informacija o proizvodu. Vokabular sadrži ograničen broj leksičkih jedinica, i to, pre svega, nazive različitih sastojaka, kao i terminologiju vezanu za pripremanje i skladištenje hrane, uz napomenu da su retka prenesena značenja reči. Možemo zaključiti da učestalost određenih jezičkih sredstava

u okvirima neke jezičko-upotrebne kategorije predstavlja normu jezičke upotrebe za tu kategoriju (Hlebec 1989: 45).

Literatura

- Baker, M. (1992). In *Other Words. A Coursebook on Translation*. Routledge, London, New York.
- Beaugrande de, R., Dressler, W. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. Longman, London.
- Bell, R. T. (1991). *Translation and Translating: Theory and Practice*. Longman, London, New York.
- Grundy, P. (2000). *Doing Pragmatics. Second Edition*. Oxford University Press, USA.
- Hatim, B., Mason, I. (1990). *Discourse and the Translator*. Longman, London.
- Hlebec, B. (1989). *Opšta načela prevođenja*. Naučna knjiga, Beograd.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall International, New York, London.
- Prčić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika. Treće izdanje*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad.
- Sibinović, M. (1979). *Original i prevod : uvod u istoriju i teoriju prevođenja*. Privredna štampa, Beograd.
- Thomas, J. (1995). *Meaning in Interaction: an Introduction to Pragmatics*. Longman, London and New York.
- Vasić, V. (1995). *Novinski reklamni oglas: studija iz kontekstualne lingvistike*. LDI, Vetrernik.
- Velčić, M. (1987). *Uvod u lingvistiku teksta*. Školska knjiga, Zagreb.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press, Oxford.

LINGUISTIC ANALYSIS OF TEXTS FOUND ON PACKAGING

Summary

This paper deals with the analysis of texts found on the packagings of Serbian food and drink products. The research is based on a corpus which contains generic names of products, their ingredients, nutritional information, instructions for preparation and storage conditions on 300 different domestic products. The main aim of the research is to analyse the texts at grammatical, semantic and pragmatic levels, with the focus on typical parts of speech and types of sentences. These texts are specific for several reasons: they have a predictable structure, both the number and the type of lexical and syntactic units are limited, therefore they are brief and concise, but at the same time informative and precise.

Vesna Lazović

Славко СТАНОЈЧИЋ
Београд

ЗНАЧЕЊЕ ИМЕНСКИХ ЛЕКСЕМА И ЗНАЧЕЊЕ ДИСКУРСА (Оглед анализе конкретног уџбеничког језика)

Реферат је изведен из полазног нацрта целине ауторове докторске дисертације и представља презентацију (а) *сегментна приступа материји лексике и дискурса*, уопште и у језику конкретних датих уџбеника намењених основној школи, и (б) *сегментна дискусије именске лексике и уџбеничког дискурса*. По аутору, док је први сегмент ограничен захтевима теоријске и емпиричке мисли, онај други – сегмент дискусије материје, представља (прост) низ алгебарске природе и зато је неограничен бројем, а обима који зависи од садржаја дискурских јединица. Осим теоријској анализи, својом целином рад је намењен и прагматици писања уџбеничке литературе.

Кључне речи: именице, дискурс, језик, уџбеници

Овај реферат је извод из полазног нацрта целине моје дисертације, и то у два њена сегмента – (а) *у сегменту приступа материји* и (б) *у сегменту дискусије материје*. Природно, за овакво (временски ограничено) излагање, које је – да истакнем још једном – огледне природе, одступићу од принципа конзистентности и дата два сегмента представићу – за први сегмент – текстом апстрахованим из целине, односно – за други сегмент – арбитрарно узетим из ње.

I

(а) Сегмент приступа материји – методолошки не може изаћи из оквира конвенционалне емпирије. Као такав, он *дефинише циљ* и, природно – *корпус исцртавања*. Овде ћу га приказати у форми завршеног приступа (изабраном) конкретном корпусу, то јест – у његових **шест тачака**.

1. Основни циљ рада је анализа изабраног корпуса уџбеника у домену речника повезаног са граматичким контекстом дискурса који се упућује ученицима с циљем да они усвоје како *појмовни свети* одређених реалних области, тако и *језичке ознаке* које томе појмовном свету одговарају. Другим речима, циљ је рада да установи системе који се налазе у дискурсу датог уџбеника а усмерени су на стварање учениковог инструментарија за препознавање и систематисање појава с којима се среће.

2. С обзиром на то да су *друштвено-физичке реалије* у одређеном поретку *прве у конјакту говорника са светом изван њега*, за корпус који ће послужити за доношење закључака о томе да ли је тумач појмовног света успео у интенцији школе да тај свет у искуству ученика и буде прихваћен

као инструмент сазнавања узео сам два уџбеника из два домена који су по дефиницији први стварни фактор (*conditio sine qua non*) друштвено-физичке егзистенције конкретног људског бића. То је, с једне стране, домен *физичког смешњаја* бића на планети Земљи, и, с друге стране, то је домен *временског смешњаја* бића, који је, заправо, одређен друштвеним, а то значи – друштвеноисторијским околностима.¹

3. Природно је што су се, зато, као конкретан језички корпус наметнули уџбеници предмета *географија* и предмета *историја*, при чему сам се определио за текстове уџбеника који су најмање једну деценију устаљени у школској пракси, као и за школски узраст у којем је перцепција појмовног света и његове номенклатуре са обележјима изразитије зрелости. За дате домене, уз дате критеријуме, нашао сам да су то уџбеници са следећим библиографским ознакама:

Марија Поткоњак – Миодраг Милошевић, *Географија за шестии разред основне школе*, [16. прерађено изд., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001, стр. 1–152] и

Раде Михаљчић, *Историја за шестии разред основне школе*, [11. изд., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001, стр. 1–134].

4. Уз дефинисану когнитивну чињеницу примарних друштвено-физичких реалија и њиховог конкретизованог свођења на домене физичког и временског ситуирања бића, социолингвистичка и, посебно – лингвистичка природа приступа наметнула ми је и конкретну материју самога уџбеничког дискурса који сам испитивао. Та материја је основна комуникацијска јединица – реченица, с тим што ми је она била основа за издвајање и анализу морфосинтаксичких јединица које је чине. По природи ствари, међутим, она ми је – својом структуром – диктирала да избор конституената који су носиоци лексичко-семантичких карактеристика у сваком дискурсу, па и у дискурсу испитиваних уџбеника, буде сужен на три битне граматичке категорије у којима се лексеме јављају као семантичко језгро и микроконтекста (реченице), и као семантичко језгро више јединице – омеђеног дискурса, најобичније дефинисаног као целина изједначена са *ситуацијом* у смислу како је дефинише когнитивна лингвистика². Њих чине категорије: (1) *именица*, (2) *придева* и (3) *глагола*. То је и природно јер се у комуникативној реченици, од десет категорија речи које могу бити синтаксичке конституентске (именице, именичке заменице и бројеви који имају деklinацију као именице, придеви, придевске за-

1 Иако врло далеко за синхроничка факта која испитујемо, већ само тумачење појма *homo loquens* имплицира нужност узимања у обзир географског простора и историјског времена (конкретизованих и у палеонтолошком доказном материјалу), како то за ране фазе описује Д. Кристал у *Кембричкој енциклопедији језика*, Београд, 1995, стр. 288–291, тумачећи теорије о пореклу језика, одн. теорије о његовој генези, што опет значи да у *историју* и *времену* налазимо и прве од универзалија заступљених у сваком језику. Овде их узимам, природно, само као асоцијацију која потврђује оправданост избора домена дискурса, које сам горе одредио као домене школских предмета *географија* и *историја*.

2 В.: V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Београд, 1999, 125–135.

менице, редни бројеви и бројеви који имају деклинацију као код придева, прилози и непроменљиви бројеви, глаголи), заправо, најпре ове три категорије појављују као битне у *когнитивној сфери*. То је очигледно већ у типичној анализи непосредних конституената једне реченице, каква се даје, на пример, и у *Кембричкој енциклопедији језика*, датим „дијаграмима у виду стабла“³. Посебно је то очигледно из чињенице да се типична реченица у комуникацији увек састоји од приписивања (*ипредикације*) неког квалификатива појму који је у средишту саопштења, што даје познату (и већ традиционалну у свакој лингвистичкој школи) схему субјекатско-предикатске конструкције *С + П*, у којој *П* може бити изражен и као *vb + N*, дакле, типом: „Зид је бео“, „Бели зид је леп“; „Петар је добар“, „Наш Петар је студент“ и сл.⁴

5. С обзиром на циљ дисертације (в. т. 1–3), испитивање особина да тог уџбеничког дискурса сводило се на испитивање јединица вокабулара (лексике) и њихове везе са микроконтекстом. Уз то подразумевало се констатовање типова лексике. То констатовање обухватало је, пре свега, сферу употребе и уочавање фреквенције употребљених терминолошких лексема. Природно, уз то приказивана је провенијенцијска страна семантички доминантне лексеме у *дискурсу*, односно у *фразему*. То је подразумевало и указивање на творбене типове тих доминантних лексема, онда када је то било потребно за одређивање идеје конкретног дискурса.

Све то – ради ограничења простора – вршио сам само у оквирима датих трију граматичких врста речи: именица, придева и глагола, и – разуме се – у оквирима дискурса дефиниција које се пружају ученицима ради систематисања њиховог појмовног света. Уз то, осим овога последњег ограничења, испитивање вокабулара ограничено је на онај материјал датих трију граматичких врста чије су јединице обележене, пре свега, особинама *штермина*, одн. *штерминолошких израза* (*фразема*). Зато је природно, са своје стране, што се од три наведене граматичке врсте речи као материје анализе – најмање у њој појављује врста *глагол*.

На тај начин је, уз концентрисање на питања *најрационалније перцепције* појмова с којима се у процесу сазнавања ученици упознају (и вежбају способност да их у свакој ситуацији препознају, дакле и – примене усвојену терминологију у вези с тим појмовима), и моме истраживању, и самој дисертацији која је резултат истраживачког рада – дат и исто тако *рационалан обим*.

6. Испитивање је садржало, природно – уочавање семантичких (денотативних и конотативних) садржаја и циљност употребе лексема у дискурсу уџбеника, са појединачним указивањем на провенијенцијску структуру доминантне лексеме лексеме (у фразему, одн. омеђеном дискурсу), па и – како сам нагласио напред – са евентуалним указивањем и

3 D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd, 1995, str. 96–97.

4 В. за српски језик: Ж. Станојчић – Љ. Поповић, *Граматика српског језика*, Београд, 2008, 204–205, 233–242.

на творбене аспекте, с обзиром на психолингвистичку припремљеност ученика којима је цео дискурс уџбеника намењен.

Предмет овога огледа, у кратким цртама, само је први од два наведене текста корпуса, тј. језик уџбеника Марија Поткоњак – Миодраг Милошевић, *Географија за шестии разред основне школе*, [16. прерађено изд., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001, стр. 1–152], и то и у овом (а) сегменту, и у следећем – (б) сегменту дискусије материје.

(б) Сегмент дискусије материје – методолошки је диктиран конкретном материјом. Као такав, он је могући (потенцијални) *прости* (алгебарски) низ јединица, условљен *периодима дискурских целина*. Њега чине, заправо, два дела: (1) први – начело дискусије лексике и (2) други – прост (алгебарски) низ конкретних анализа корпусне материје.

II

(1) Начело дискусије лексике – наставља се на сегмент приступа материји. Зато оно полази од тога да се у дискурсу анализираних уџбеника тематска поглавља у којима је концентрисана лексика појмова који се ученицима пружају на усвајање завршавају (дидактички вођеним / усмереним) *питањима* која се постављају ученицима. Ти делови се природно узимају као носиоци *дискурских језгара*, што друкчије речено значи – да је један одређени број лексичких јединица у њима релевантан као *знак* у смислу носиоца *означеног*,⁵ те да као такав има битну функцију у комуникацији аутора са читаоцем, у овом случају *географа / историчара* са учеником који треба да у својој (језичкој) свести формира термилошки и појмовни апарат (наставно-научних) дисциплина *географије* и *историје*.

То начело може се дефинисати у **две тачке**.

1. Прво, природно, лексика – посебно она у домену, како сам напред истакао, термина и термилошких фразема – специфична је и различита (осим у уобичајеним случајевима полисемичности лексема⁶) за обе ове дисциплине, па се и у мојој дисертацији анализа групише према дискурсу тематике. У оквиру тако добијена њена два поглавља („Дискурс дисциплине *географија*“ и „Дискурс дисциплине *историја*“) смештена је анализа лексема граматичких врста: (1) именица, (2) придева и (3) глагола, као битних конститутивних врста основне јединице комуникације – реченице. Та анализа, међутим, пре свега концентрисана је на лексичке јединице прве од наведене три врсте речи – на *именице* већ и по првом принципу егзистенције *термина* у језичком саопштавању. *Именица*

5 Иако звучи сасвим *сосиријански*, ова формулација није производ амбиције да буде ни близу Сосира и не треба је схватити дословно – њоме обухватам везу лексема са (омеђеним) дискурсом или, другим термином, њену везу са одређеном *ситуацијом*, па се што се саме формулације тиче она мора узети само као (широка) аналогија: „знак : означено“ = „лексема“ : „ситуација“.

6 В.: Д. Гортан-Премк, Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику, Београд, 1997, 38–55, и кад је реч о терминима и термилошким изразима (фраземама) – стр. 116–125.

је, наиме, *први и бићни знак и именованја, називанја појма*, и – централни део термилошке синтагме онда када термин није само именица као знак датог појма.

То проистиче и из дескрипције појма *штермин*, која истиче да је у садржају термина „само архисема (или нешто слично архисеми), без сема, само апстракцијом издвојена појмовна вредност реалије на коју се односи номинација термина“. При томе, семантичари додају да је овакав „семантички садржај термина природна ... последица њиховог функционисања: они се употребљавају или за именовање оруђа и објеката различитих практичних радњи (као *лонац, шерпа, вијак, одвртка* и сл.), или у научном и информативном језику, у идеалним условима и у затвореним термилошким системима (као афикс, суфикс, префикс, инфикс и сл.) за номинацију појмова и јединица одређене научне области. И у једноме и у другоме случају они су настали из потребе да се фиксира, номинира, а у науци и дефинише специјална реалија“⁷.

Због тога сам на везу лексичких јединица из домена наведене друге две граматичке врсте речи – придева и глагола – са анализираним конкретним дискурсом указивао само посредно, и најчешће у случајевима употребе *придева*. То – зато што су придеви у великом броју примера, иако су са синтаксичког аспекта *зависни конститиуенти* термилошког фразема, стварно – његове с е м е, носиоци централне семантичке вредности термилошке синтагме (фразема), што је очигледно у случајевима изразитог атрибуирања, одн. предикације уз именицу (нпр.: *ж и в о њ и н а / њ р и р о д н а средина : з е о њ р а ф с к а средина*).⁸

2. Друго, иако дискурс сваке од двеју дисциплина чији су представници наведени уџбеници, има и општих, заједничких црта језика (које природно диктира њихов *комуникативни циљ* – преношење конкретних знања ученику и развијање ученичке језичке способности у датим областима) моја дисертација, осим ових уводних делова, с обзиром на специфичности сваке од ових дисциплина, као централни свој део има две главе – „Дискурс дисциплине *географија*“ и „Дискурс дисциплине *историја*“. Од њих – свака је подељена у поглавља заснована на анализи конкретног дискурса.

(2) Прост (алгебарски) низ конкретних анализа корпусне материје – чине нивози *омеђеног дискурса*⁹ корпусне материје (научно-)наставних дисциплина, какви су, на пример, 1) дискурс главе *Елементни оштите георафије* – *Становништво и насеља на Земљи*, или (2) дискурс главе *Географија*

7 Д. Гортан-Премк, Ibidem, 118.

8 У највећем броју случајева – зато што су *придеви* у оваквим синтагмама деривати *именица* – в. Д. Гортан-Премк, Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику, Београд, 1997, 126–130, 136–137, одн. – кад је реч о додиравању значења у смислу семантичких поља лексема и смисаоних односа међу њима – в. Д. Кристал, *Kembrička enciklopedija jezika*, Београд, 1995, 104–105.

9 У смислу дефиниције коју даје V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Београд, 1999, 32–47.

Европе и сваки следећи, када је реч наставној области *географија* – да се, за ову прилику, задржим само на једном од дата два текста корпуса.

III

И – тек у овоме домену долазимо до одговора на питање стварно имплицирано насловом реферата, тј. на питање о природи везе *семантике јединица* (лексема) са *семантиком више целине* (дискурса). Наиме, долазимо до констатације да су у конкретном тексту, рецимо, главе уџбеника с насловом *Географска средина и људске делатности* (14–18), са два поглавља: 4. Природна и географска средина. Привреда и 5. Географске регије – заступљена два сета питања. У та два сета питања, као доминантне у дискурсу дефиниција и тумачења појмова, налазе се следеће именице и изрази (терминолошког карактера) са именичким управним делом, и то:

(а) у значењској класи конкретних појмова
индустрија [провенијенција доминантне лексеме: лат.]
тешка *индустрија* [провенијенција доминантне лексеме: лат.]
пољопривреда [провенијенција доминантне лексеме: срп.]
саобраћај [провенијенција доминантне лексеме: срп.]
регија [провенијенција доминантне лексеме: лат.]

(б) у значењској класи апстрактних појмова
привредна делатност [провенијенција доминантне лексеме: срп.]
ујшцај људи [провенијенција доминантне лексеме: срп.]

(ц) у значењској класи конкретно-апстрактних појмова
природна средина [провенијенција доминантне лексеме: срп.]
географска средина [провенијенција доминантне лексеме: грч.-срп.]
животна средина [провенијенција доминантне лексеме: срп.]

Односно – да у поглављу 4. Природна и географска средина. Привреда (стр. 14–16), у сету питања, који се састоји од три императивно-упитне дискурсне целине, доминирају лексеме / фраземи *природна средина*, *географска средина*, *ујшцај људи*, *индустрија* (са семантичким деривативом *тешка индустрија*), *привредна делатност*, *пољопривреда* и *саобраћај*. При чему, само поглавље, међутим, почиње сетом питања која ученика упућују на одговоре који треба да претпостављају његово познавање терминолошких фразема *материјално добро*, *производња* и *привреда*, дакле оних појмова који су значењском пољу лексеме *производња*. Зато се ауторски дискурс сасвим оправдано у ударном, почетном делу карактерише дефиницијом појма *производња* у једној реченици: *Производња је рад људи на прибављању пошребних добара за живот*, са исто тако оправдано експликацијом садржаја *производње*, која прецизира да у „процесу производње људи узимају предмете из природе и помоћу оруђа за рад, која сами праве, прилагођавају их својим потребама“ (14).

Даља ауторска елаборација значењског поља појма *производња* преко дефиниције појма *природна средина* и појма *географска средина*, који

се логички супротстављају тиме што се констатује *људска активност* као битан елемент разлике међу њима, по логичкој схеми:

природна средина + људска активност → *географска средина*

заправо, даје дефиниције појмова *привреда*, *пољопривреда* и *индустрија* са елаборацијом овог последњег појма, у којој се наводе појмови *тешка индустрија* (са низом појмова: енергетика, металургија, метална индустрија, тешка хемијска индустрија, индустрија грађевинског материјала) и *лака индустрија* (са низом појмова: прехранбена, текстилна, индустрија коже, гуме и обуће, индустрија намештаја, лака хемијска индустрија). Појам *пољопривреда* – за ауторе јесте у оквиру појма *привреда*, али се неком својом логиком посебно дефинише и издваја из појма *индустрија*. Семантичка основа овог издвајања може се сместити у свет реалитета који аутори дефинишу завршном реченицом овог поглавља: „Пошто је храна основна људска потреба, то је пољопривреда основна привредна делатност која обезбеђује опстанак људског друштва“ (16).

Или, на пример, у поглављу 5. Географске регије (стр. 17–18), у сету питања, који се опет састоји од три императивно-упитне дискурсне целине, доминирају лексема *регија* и фразем *географске одлике*, с тим што у блоку питања усмерених на проверавање знања ученика као доминанте лексеме / фраземи појављују: *природна средина*, *географска средина*, *животна средина* и *привреда* (18). Само поглавље, међутим, почиње питањима која ученика упућују на одговоре који претпостављају његово познавање термилолошких фразема *географска средина* и *производња*. Уз њих, у датом контексту уводног дискурса поглавља ученик се упућује на уочавање разлика између *природе* (дакле, онога што се садржи у појму и термину *природна средина*) два сасвим конкретна географска појма – *природе Копаоника* и *природе Срема*. За њих – дискурс имплицира да су (и *физички*) *познати* ученицима, тиме што уводни текст гласи:

На дужим путовањима или гледајући поједине филмове и ТВ емисије, запажамо да између разних предела постоје мање или веће разлике у природи, становништву, привреди и насељима (17).

Дакле, ауторски дискурс у оквирима ове главе, очигледно, креће се у значењском пољу елемената логичке схеме коју сам навео малопре, а коју сам представио изразом:

природна средина + људска активност → *географска средина*

Овај дискурсни поступак открива ауторско уверење да ученик треба да као битну чињеницу разуме, и запамти, да *људска делатност* представља фактор разлике између појма *природне средине* – као *дато* и појма *географске средине* – као *створено*. Са тако (на овој логичкој схеми) добијеном дистинкцијом појмова *природна средина* и *географска средина*, при чему су сви појмови груписани око појма *привреда* (индустрија са њеним субпојмовима као што су *тешка индустрија*, *лака индустрија*, *енергетика*, *прехранбена*, *металургија* итд.) и појма *пољопривреда*, ауторски дискурс поглавља 5. Географске регије (17–18) дефинише појам обух-

ваћен термином *регија*, за који везује појам *географских различитости*. С тим циљем, овај дискурс се одликује низом бинарних опозиција типа:

Проклетије, Дурмитор : долина Велике Мораве = планина : равница
Сахара : Амазонија = пустиња : бујна вегетација

Сибир : Сахара = хладна клима : жарка клима

Војводина : Шумадија = прехрамбена индустрија : метална индустрија итд.,

које су основа дате дефиниције *регија*, тј. дефиниције по којој су то „мање или веће територије чији су сви делови у географском погледу исти или слични“, при чему „се разликују по једном, два или више елемената“, тј. по елементима рељефа, климе, становништва, индустрије, пољопривреде, туризма итд. (18).

Термин *животна средина*, који се јавља у завршној реченици у блоку дидактичког императива, тј. у исказу:

За секцију младих географа опиши нарушавање *животне средине* и мере које се предузимају у циљу њене заштите (18),

- изведен је из семантичких поља појма *средина* употребљеног у два фразема са опонираним атрибутима квалитета – *природна (средина) : географска (средина)*.

Овај је термин у домену *постиндустријске идеологије*, дакле – с циљем да се дискурс усмери на проблем одржања одређених ж и в о т н и х вредности. И има идеолошке карактеристике уклапања у ставове „глобалних“ покрета енвајронментализма какви се развијају последњих деценија 20. века у (привредно) најразвијенијим земљама Запада и шире према регионима планете који су у томе погледу тек на почецима. Као *терминолошки фразем*, потпуно је у систему „универзалне граматике људских мисли које се манифестују у универзалним синтаксичким структурама, заједничким језгрима, која садрже један број ’каноничких фраза’, које она (А. Вјезбицка – прим. Сл. Станојчић) и сарадници траже на плану комбиновања, а не на бази тражења универзалних граматичких форми.“¹⁰ Потврда је томе и чињеница да се и у овом дискурсу фразем јавља у контексту позивања на *защитити животне средине, човекове средине*, управо онако као што се јавља и у, иначе традиционалном, Речнику српскога језика МС (2007) са дефиницијом појма *средина*, која гласи (под 5.а.) да је она „*скупи природних услова у којима се одвија животна активност каквог организма: заштита животне средине*“.

Закључак

1. Прво, *конкретна грађа* уџбеника Марија Поткоњак – Миодраг Милошевић, *Географија за шести разред основне школе* (16. прерађено изд., Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001, стр. 1–152) пружа

¹⁰ V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999, 41 (у оквиру главе „Kratak pregled istorije semantike“, 9–59).

жила ми је језички материјал (груписан око дискурских језгара) који сам разврстао у дате три граматичке врсте (именице, придеви и глаголи) и у оквиру сваке од њих описао параметре семантичких вредности (денотативних и конотативних) њихових лексичких јединица, оних, природно, које доминирају у дискурсу сваког од поглавља датог уџбеника, са указивањем на аперцептивне могућности читалаца којима су намењене, управо онако како их дефинише когнитивна семантика¹¹.

2. Друго, по логици *суйсџанцијалних универзалија*, како их дефинише Кристалова Кембричка енциклопедија језика¹², као и по логици *језичких конџанџи*, које утврђује Општа лингвистика Александра Белића¹³, *именица* се налази на првом месту у појмовно-терминолошком апарату сваке дисциплине кроз коју се ученичка популација уводи, увек одговарајућим дискурсом, у домене које им тумачи. Зато је у овој раду, с обзиром на његову тему, она као (доминантна) дискурсна јединица приказана тако што је распоређена у значењске (семантичке) класе. У њиховом оквиру, с друге стране, описује се њена веза и са микроконтекстом комуникативних јединица¹⁴, и са омеђеним дискурсом који је шири контекст тих јединица¹⁵, што је стварна тема дисертације, а што је и тема овога огледа о вези значењских категорија два језичка нивоа – нивоа лексеме и нивоа дискурса.

Литература

- D. Kristal, *Kembrička enciklopediji jezika*, Beograd, 1995.
 V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999.
 Ж. Станојчић – Љ. Поповић, *Грамаџика срџског језика*, Београд, 2008.
 Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд, 1997.
 А. Белић, *Оџиџа лингвистџика*, Београд, 1998.

11 В.: V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999, 32–47.

12 D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd, 1995, 85.

13 А. Белић, *Оџиџа лингвистџика*, Београд, 1998, 460–461, одн. 43–50, где се именица – било „права“ било „неправа“ дефинише као језичка јединица – знак чији је садржај „збир особина које улазе у представу“ појма, а која је као таква присутна у свим језицима.

14 – у смислу који му дају граматичари, на пример, дефиницијом реченице као основне јединице комуникације (в. за српски језик: Ж. Станојчић – Љ. Поповић, *Грамаџика срџског језика*, Београд, 2008, 204–206).

15 В.: V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999, где је у поглављу “Diskurs u funkciji kognitivne analize jezičkih kategorija” (125–135) овај феномен приказан на понашању лексемских јединица из врсте глаголских речи у датом контексту омеђеног дискурса, у којем је дефинисано четири 6 доминантних „ситуација“. Те „ситуације“ свакако одговарају – *mutatis mutandis* – деловима уџбеничког текста у којима се налазе лексеме које, сасвим конкретно, испитујем у изабраним поглављима датог уџбеничког текста.

**MEANING OF NOMINAL WORDS AND MEANING OF DISCOURS
(EXPERIMENTAL ANALYSIS OF A GIVEN TEXT-BOOK LANGUAGE)**

Summary

The present paper is derived from author's primary plan of his doctoral dissertation and describes two of its main segments. The first one is (a) *the segment of attitude* towards the matter of nominal lexicon and towards the matter of discourse, and the second one is (b) *the segment of nominal and discourse discussion*. While the first segment is limited by theoretical and empirical circumstances, the second segment – the one of discussion on the matter – presents a (common) order of algebraic nature and, therefore, is unlimited by number, with its volume depending on discourse units' contents.

Slavko Stanojević

КАКО СЕ ЖАЛИТИ УЧТИВО НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Дато истраживање постављено је у оквир модела учтивости који предлажу Браунова и Левинсон (Brown and Levinson 1978, 1987). Према овом моделу, чин жалбе посматра се као чин угрожавања образа. Као што је познато, овакав (и њиме инспирисани) модели учтивости предвиђају могућност ублажавања чинова угрожавања образа у функцији минимизирања пријетње по образ говорног лица и/или слушаоца. У овом раду приступа се карактеризацији лексичких и појединих граматичких средстава која служе за ублажавање илокуције жалбе, па се, стога, може посматрати као допринос истраживањима у области (англистичке) језичке учтивости.

Кључне ријечи: говорни чин жалбе, језичка учтивост, модификација илокуције жалбе

Уљудност ништа не кошта.¹

1. Увод

Проучавањем учтивости као (не)језичког феномена у неколико посљедњих деценија баве се не само лингвисти, већ и психолози, антрополози, и сл. Појам учтивости, односно његове дефиниције разликују се од дисциплине до дисциплине, али и унутар саме (социо)лингвистике, односно прагматике. Међутим, учтивост као феномен неодвојив је од човјека, односно његовог понашања и увијек се и дефинише у релацији са ((не)вербалним) људским понашањем. Тако се учтиво понашање посматра или као понашање прихватљиво према друштвено утврђеним нормама, или увиђавност, односно чак и скромност у опхођењу према другим људима. С друге стране, у области вербалне комуникације и међуљудских односа уопште, чак се тврди да се откривањем принципа (учтиве) језичке употребе могу утврдити принципи на којима почивају сами друштвени односи (Brown and Levinson 1987: 55).

У овом раду разматраће се језички аспект учтивости, који се у лингвистици (нај)шире одређује као проучавање „начина изражавања учтивости кроз језичку употребу“² (Holmes 1995: 6), што, између осталог, подразумијева да се не смије занемарити природа чина чија се учтива реализација разматра. У овом раду, тај чин је жалба (такође: чин жалбе, говорни чин жалбе). Иако данас постоји прилично обимна лингвистичка

1 *Civility costs nothing* (изрека непознатог аутора). Осим гдје је другачије назначено, преводи свих цитата, дијелова цитата, и сл. са енглеског језика су властити.

2 Holmes, 1995, 6: “ways in which people express politeness through their use of language.”

литература о овом чину,³ његово испитивање у контексту учтивости често се ставља у други план. Из тог разлога, предмет овог рада представљају лексичка и граматичка (првенствено синтаксичка) средства која се могу употријебити у функцији учтиве реализације (директног аспекта) чина жалбе.

2. Дефиниција (директне) жалбе

У овом раду неће се правити разлика између чинова оптужбе, критике, прекора и сл, и чина жалбе, у складу са ставом да „није лако (а можда ни корисно) повући јасну границу између њих“⁴ (Laforest 2002: 1597), већ ће се сви они подвести под општи појам (директне) жалбе, на начин на који је он овдје дефинисан. Директни говорни чин жалбе овдје се схвата као вербални израз незадовољства проузрокованог слушаочеvim понашањем.⁵ Да би дошло до реализације овог аспекта жалбе, слушаочево понашање мора се косити са нормама понашања говорног лица. Кључни елемент у овој дефиницији представља усмјерење илокуције, на основу којег се врши подјела на директну и индиректну жалбу у социолингвистици/етнографији комуникације (нпр. Boxer 1993: 106, Holmes 1995: 187–188), а која је преузета и у овом раду. Наиме, код директне жалбе илокуција је усмјерена на слушаоца, чије понашање представља непосредни повод за жалбу. Такође, њена одлика је да се реализује искључиво у присуству слушаоца, као што се може видјети у следећим примјерима:

- (1) I don't like the way you talk to me, Beatrice. (AVFB, 88)⁶
- (2) Why do you always insult me? (DS, 49)
- (3) You didn't even go to see if he was all right! (DS, 98)

Из разлога ограничености простора, предмет разматрања у овом раду представљаће искључиво учтива реализација директне жалбе. Разматрање индикатора учтиве реализације индиректног аспекта жалбе захтијевало би посебан рад знатно већег обима.

3 В. нпр. Olshtain and Weinbach 1993, Boxer 1993a, Boxer 1993b, Laforest 2002.

4 Laforest, 2002, 1597: “it is not easy (and may be not necessarily that useful) to distinguish very clearly between them.”

5 Чин жалбе, као и други говорни чинови, представља феномен који првенствено припада подручју говорног језика. Међутим, из методолошких разлога, у овом раду под „вербалном реакцијом“ подразумеваће се реченице, као еквиваленти чина жалбе у писаном дискурсу.

6 Приликом навођења илустративних примјера, дјела Артура Милера која су коришћена као корпус у овом раду означавања су следећим скараћеницама, иза којих је навођен број странице у одговарајућем драмском дјелу: (1) TC- *The Crucible*, (2) AVFB- *A View from the Bridge*, (3) DS- *Death of a Salesman*, (4) AMS- *All My Sons*, (5) TP- *The Price*.

3. Жалба у контексту теорије учтивости Браунове и Левинсона

Као што је већ наведено, дато истраживање постављено је у оквиру модела учтивости (енг. *politeness theory*) који предлажу Браунова и Левинсон (Brown and Levinson 1978, 1987). Унутар овог модела жалба се посматра као *чин угрожавања образа*⁷ (Brown and Levinson 1987: 66), или, нешто прецизније, позитивног (аспекта) образа слушаоца.⁸ Термин *образ* представља технички термин којим се жели означити јавна слика о самом себи (енг. *public self-image*) и састоји се из позитивног и негативног аспекта. Позитивни аспект, односно позитивни образ (на енглеском: *positive face*), у основи, представља жељу једног члана друштва да буде прихваћен у друштву на тај начин што ће бити укључен и тиме свјесно изабрати солидарност са другим, са групом, односно, тај члан ће бити сматран прихватљивим за групу и група прихватљива за њега (Brown and Levinson 1987: 61). Негативни образ, с друге стране, представља слободу дјелања и слободу од наметања Brown and Levinson 1987: 61). Вршењем чина жалбе, према овој теорији, говорно лице угрожава позитивни образ слушаоца (адресата) тиме што му ставља до знања „да му није стало до његових осјећања, жеља, итд.“⁹ Brown and Levinson 1987: 66).

Браунова и Левинсон наводе неколико стратегија за реализацију чина угрожавања образа Brown and Levinson 1987: 69). Приликом вршења чина жалбе, свако рационално говорно лице има на располагању двије могућности:¹⁰ а) да не изврши чин жалбе или б) да га изврши. Уколико оптира за реализацију чина жалбе, говорно лице то може учинити званично или незванично (енг. *on record* ili *off record*). Званично вршење чина жалбе јавља се када је и говорном лицу и слушаоцу јасна комуникативна намјера која је довела до вршења чина жалбе Brown and Levinson 1987: 68). Званична реализација жалбе може али и не мора подразумевати употребу такозваних корективних мјера (енг. *redressive action*). Корективним мјерама омогућава се враћање образа слушаоцу за вријеме вршења чина угрожавања образа Brown and Levinson 1987: 69–70). У оквиру овог истраживања биће дат опис званичног вршења чина жалбе са корективним мјерама (негативна и позитивна учтивост), односно лексичка и граматичка карактеризација таквих корективних мјера, као начина заштите образа слушаоца.

Основна претпоставка је да ће реализација директног аспекта чина жалбе, по самој својој природи, која подразумеива непосредно „сучеља-

7 На енглеском: *face-threatening act*. Превод преузет из *Темељних лингвистичких појмова* 2005: 288

8 Подјела није стриктна, па наведени аутори на другом мјесту жалбу третирају као чин угрожавања и негативног и позитивног образа (Brown and Levinson 1987: 67).

9 Brown and Levinson, 1987, 66: “that he does not care about the addressee’s feelings, wants, etc.”

10 За детаљнији опис појединих стратегија за реализацију чина жалбе в. Olshain and Weinbach 1993: 109–110.

вање“ говорног лица и слушаоца, морати укључити употребу оних језичких средстава која ублажавају напад говорног лица на образ слушаоца. Овакав начин реализације чина жалбе указује на потребу говорног лица да, у процесу поновног успостављања емотивне равнотеже која је била нарушена неким ранијим поступком слушаоца (који је и довео до вршења чина жалбе), истовремено демонстрира недостатак жеље за улазак у конфликт, за разлику од „неублажене“ верзије овог чина, који често представља иницијални чин конфликта.

4. Резултати

Обрада корпуса показала је да су средства за модификацију илокуције жалбе двојака: лексичка и граматичка. Од лексичких модификатора, посебно су се издвојили прилози, глаголи и (прагматичке) партикуле. С друге стране, када су у питању граматичка средства за модификацију илокуције жалбе, корпус показује да учтивој реализацији жалбе могу допринијети средства из свих организационих граматичких одјељака. Међутим, из разлога ограничености простора, у овом раду посебна пажња посвећена је опису и анализи оних синтаксичких средстава која доприносе ублажавању дате илокуционе функције (првенствено фраза и реченица).

4.1. Лексичка модификација илокуције жалбе

4.1.1. Прилози

Од прилога, као најчешћу категорију, корпус региструје интензификаторе,¹¹ и то првенствено супресоре¹² (нпр. *just*), као њихову подврсту. Познато је да супресори представљају ону врсту прилога који „умањују вредност глагола, или предикације, и то у смислу: апроксимације, компромиса, ублажавања и минимизирања“ (Ђорђевић 1996: 651), што их чини погодним средством за модификацију датог типа експресивне илокуције. Осим интензификатора, уочени су и фокусни субјункти, тј. рестриктивни субјункти (нпр. *practically*), као и одређени број коњуката¹³ (нпр. *well*), као што илуструју следећи примјери:

- (1) I don't like this kind of dealing, Mr. Solomon! *I just don't like it!* (TP, 337)¹⁴
- (2) I'm too old every time I open my mouth you should **practically** call me a thief. (TP, 320)
- (3) **Well**, that's an awfully strange thing to say, Walter? (TP, 339)
- (4) **Well**, why do you interrupt? (TP, 333)

11 На енглеском *intensifier*. Превод термина преузет од Ђорђевић 1996: 651.

12 На енглеском: *downtoner*. Ибид.

13 На енглеском *conjuncts*. Ибид., 659.

14 У случајевима када је у циљу адекватније илустрације било неопходно дати и контекст, примјери говорног чина жалбе од пратећег контекста одвајани су стављем у курсив.

4.1.2. Глаголи

У (говорном и писаном) језику, неформална (глаголска) лексика не-ријетко се користи као маркер идентитета (енг. *identity marker*; Brown and Levinson 1987: 107), односно као једно од средстава којима говорно лице означава припадништво појединим друштвеним групацијама са којима се солидарише. Тако се, употребом неформалних *blow off*, *crab*, умјесто неутралнијих *shout* и *grumble*, говорно лице вршењем чина жалбе, примјеном мјера позитивне учтивости, солидарише са слушаоцем, чиме ублажава „ударац“ у његов образ. Следећи примјери илуструју наведено:

- (5) What're you **blowing off** about? (AVFB, 88)
 (6) It's her day off, what are you **crabbing** about? (AMS, 16)

Такође, механизам модалних глагола често се јављао као средство за модификацију илокуције жалбе. Углавном се радило о њиховој деонтичкој употреби, као што илуструју наведени примјери:

- (7) Why'd you **have to** start that for? (DS, 51)
 (8) Why do you **have to** go now? (DS, 30)
 (9) You **shouldn't** burst out like that. (AMS, 31)
 (10) How **can** you insult me, Catherine? (AVFB, 79)
 (11) How **could** you do that? How? (AMS, 58)

4.1.3. (Прагматичке) партикуле

У одабраном корпусу уочен је велики број примјера такозваних прагматичких партикула.¹⁵ Према формално-граматичким карактеристикама, ради се о различитим врстама фраза (нпр. *kind of*), односно елиптичних реченица (нпр. *you know, or sump'm*), које, као носиоци афективног значења, доприносе ублажавању дате илокуционе функције, с посљедицом учтиве реализације датог говорног чина, као што се може видјети у следећим примјерима:

- (12) I'm sorry, but it's **kind of** insulting. I'm not five years old! (TP, 364)
 (13) **You know**, you take a tone sometimes- like I'm some kind of an incompetent. (TP, 341)
 (14) Sometimes you talk like I was a crazy man **or sump'm**. (AVFB, 90)
 (15) You think I'm always tryin' to fool you **or sump'm**? (AVFB, 95)
 (16) **I swear**, Es, sometimes you make it sound like we've had no life at all. (TP, 308)
 (17) **I swear**, B., I'm surprised at you; I sit there waitin' for you to wake up but everything is great with you. (AVFB, 40)

15 Дата синтагма (енг. *pragmatic particles*) преузета је од Џенет Холмс. Како наведена ауторка наводи, заједничка карактеристика оваквих језичких облика је комплексност функција које могу вршити, а које су условљене контекстом (више о томе: Holmes 1995: 86–96). Приликом класификације ових конструкција у раду, предност је дата функционалном критеријуму, на основу којег су они разврстани унутар лексичких модификатора илокуције жалбе.

4.2. Граматичка модификација илокуције жалбе

Када се у питању синтаксичка средства за модификацију жалбене илокуције, у корпусу су углавном преовладале фразе и реченице.¹⁶ Од фраза као синтаксичких средства за модификацију илокуције, корпус региструје препозиционе фразе, као и вокативне конструкције, односно такозване факултативне именичке синтагме (Кристал 1987: 397). С друге стране, реченице као синтаксички модификатори жалбене илокуције одликовале су се како неутралним, тако и маркираним редом ријечи. Када је у питању састав ових реченица, радило се како о реченицама простог састава- клаузама- сва три главна реченична типа (изјавне, упитне, заповједне), тако и реченицама сложеног састава.

4.2.1. Фразе као средства за модификацију илокуције

4.2.1.1. Препозиционе фразе

- (1) Because **for some reason** you don't understand anything any more!
(TP, 361)

4.2.1.2. Именичке фразе

- (2) Where's my stockings? *You promised me stockings, Willy!* (DS, 94)
(3) Biff, I'm carrying your helmet, ain't I?
No, I'm carrying the helmet.
Oh, Biff, you promised me. (DS, 68)

4.2.2. Реченице као средства за модификацију илокуције жалбе

4.2.2.1. Неутралан ред ријечи

Овдје су могуће двије ситуације: најприје, када се проста реченица са неутралним редом ријечи, изјавног, упитног (уочена су дисјунктивна¹⁷ и реторичка питања) или заповједног типа, у цјелини користи као средство за модификацију илокуције. Затим, ту је и ситуација када се у истој функцији употребљава процес *уклапања*,¹⁸ односно, када се умјесто директнијих реченичних облика користе зависно сложене реченице, умјесто неких других, потенцијално директнијих облика.

4.2.2.1.1. Просте реченице

- (4) Catherine, **I don't want to be a pest**, but I'm tellin' you you're walkin' wavy. (AVFB, 7)
(2) **I tell you the truth** I'm surprised I have to tell you all this. I mean I'm surprised, B. (AVFB, 39)
(5) Say, you've gotten a little nervous, **haven't you?** (AMS, 44)
(6) **What's the matter with you**, don't you believe I could think of your good? (AVFB, 95)

16 Под „реченицом“ у овом раду подразумејива се она језичка јединица која у свом саставу садржи најмање једну финитну глаголску фразу (проста реченица- клауза) или више њих (сложена реченица).

17 Превод синтагме *question tag* преузет од Ђорђевић 1996.

18 На енглеском: *embedding*. Превод преузет од Кристал 1987: 377.

- (7) **Listen**, you been givin' me the willies the way you walk down the street, I mean it. (AVFB, 7)

4.2.2.1.2. Уклапање као средство за модификовање илокуције

Као процес кључан за стварање зависно сложених реченичних конструкција, уклапање се код чина жалбе јавља као чест синтаксички механизам за модификацију илокуције. Наиме, умјесто краћих, али и директнијих (и непристојнијих) облика, говорно лице употребом *I don't* или *I wish* односно процесом уклапања, користи зависно сложене реченице за ублажавање утицаја илокуционе моћи на образ слушаоца. Осим тога, субјективизацијом, односно употребом замјенице *I* умјесто директнијег облика- замјенице *you*, говорно лице избјегава да слушаоца непосредно означи као узрок датог чина угрожавања образа.

4.2.2.1.2.1. *I don't*

- (8) **I don't** know why you can't learn to turn on a simple thing like a toaster! (AMS, 9)

умјесто директнијег: Why can't you learn to turn on a simple thing like a toaster?

- (9) **I don't** think you listening any more to me. (AVFB, 46)

умјесто директнијег: You're not listening any more to me.

- (10) **I don't** understand why it's all such an emergency. (TP, 307)

умјесто директнијег: Why is it such an emergency?)

4.2.2.1.2.2. *I wish*

- (11) **I wish** you'd a told me you were going to see Dad. (AMS, 53)

умјесто директнијег: Why didn't you tell me that you were going to see Dad?

- (12) **I wish** you wouldn't order me around, Mr. Solomon! (TP, 337)

умјесто директнијег: Don't order me around!

- (13) **I wish** you wouldn't be above everything, Victor, we're not twenty years old. We need this money. (TP, 341)

умјесто директнијег: Don't be above everything, Victor ...

4.2.2.2. Маркиран ред ријечи

Од реченичних конструкција са маркираним редом ријечи,¹⁹ корпус региструје *there* егзистенцијалне реченице и реченице са екстрапозицијом²⁰ субјекта и припремним *it*²¹ у улози логичког субјекта.

Код оваквих, безличних реченичних конструкција, припремно *it*, које се не односи на неки појединачни објекат, јавља се у функцији дистанцирања говорног лица од чина жалбе, и тиме манифестује интенција да се заштити образ слушаоца.

4.2.2.2.1. Егзистенцијалне реченице

- (13) **There's** no stranger you'd do that to! (DS, 98)

19 На енглеском: *marked*. Ибид., 236.

20 На енглеском: *extraposition*. Ибид., 84.

21 На енглеском *anticipatory it*. Превод преузет од Ђорђевић 1996: 93.

(14) **There** are many others who stay away from church these days because you hardly ever mention God any more. (TC, 26)

4.2.2.2. Екстрапозиција субјекта и припремно *it*

(15) **It's** almost three months you don't feel good; they're only here a couple of weeks. **It's** three months. (AVFB, 40)

5. Закључак

У овом раду, као теоријски оквир унутар којег је разматрана учтива реализација директног аспекта чина жалбе, коришћена је теорија учтивости Браунове и Левинсона (Brown and Levinson 1978, 1987). Унутар ње, говорни чин жалбе посматра се као чин угрожавања образа. Ова теорија предвиђа неколико стратегија за реализацију чинова угрожавања образа. У овом раду разматрана је једна од њих: тј. званична стратегија за реализацију директног аспекта чина жалбе (енг. *on record*) уз употребу корективних мјера (тј. мјера позитивне и негативне учтивости). Након идентификације датих средстава којима се вршила „корекција“ природе чина жалбе у правцу њеног ублажавања, приступило се њиховој класификацији и опису. Уочене су двије врсте средстава: лексичка и граматичка (посебна пажња обрађена је на синтаксичка средства). Наведена средства издвојена су интуитивно: тачније, како поставке ове теорије налажу, индикатори учтивости управо су она језичка средства без којих се, у контексту у којем се јављају, реализација датих чинова могла извршити на економичнији начин, а основни рачио употребе тих „сувишних“ средстава представља управо учтивост.

Мора се нагласити да чин жалбе има изузетно комплексну природу чија детаљна карактеризација изискује знатно више простора. Наведена теорија показала се као добар оквир за разматрање учтиве реализације директног аспекта говорног чина жалбе, док је занемарено разматрање индиректног аспекта овог говорног чина. Иако је у раду, усљед ограничености простора, дата дјелимична анализа употребе ових средстава, може се извести закључак да је за детаљну анализу потребно укључити у разматрање и оне варијабле које су најрелевантније у контексту реализације говорног чина жалбе (нпр. социјална дистанца/солидарност, моћ, и сл). Употреба средстава за ублажавање илокуције жалбе строго је контекстуално условљена, тако да се неки закључци општег типа не би могли дати без опсежније анализе фактора контекста који доприносе његовој учтивој реализацији.

Литература:

- Boxer, D. (1993a) Social Distance and Speech Behavior: The Case of Indirect Complaints. *Journal of Pragmatics*, 19: 103–125.
- Boxer, D. (1993b) Complaining and Commiserating: Exploring Gender Issues. *TEXT*, 13 (3): 371–395.

- Brown, P. and Levinson, S. (1987) *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ђорђевић, Р. (1996) *Граматика енглеског језика*. Београд: Чигоја штампа.
- Carther, Кристал, Д. (1987) *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*. Београд: Нолит.
- Laforest, M. (2002) Scenes of family life: Complaining in Everyday Conversation. *Journal of Pragmatics*, 24: 1595–1620.
- Olshtain, E. and Weinbach, L. (1993) Interlanguage Features of the Speech Act of Complaining. У G. Kasper and S. Blum-Kulka (ур.). *Interlanguage Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 108–122.
- Траск, Р. Л. (2005). *Темељни лингвистички појмови*. Загреб: Школска књига.
- Holmes, J. (1995) *Women, Men and Politeness*. London: Longman.
- Carther, R. and McCarthy, M. (2006) *Cambridge Grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.

HOW TO COMPLAIN POLITELY IN ENGLISH

Summary

The following research is placed within the politeness framework proposed by Brown and Levinson (1978, 1987). According to their model of politeness, the act of complaining is a *face-threatening act*. As it is known, this model (as well as the other models of politeness inspired by it) offers the possibility of modifying the illocution of a speech act for the purpose of minimizing the threat to the speaker's and/or hearer's face. In this paper an attempt is made at characterizing the lexical and grammatical (mainly syntactic) means used for the purpose of softening the illocution of the complaint. This paper can be seen as a contribution to the research in the area of (English) linguistic politeness.

Olja Jojić

IV. ИСТОРИЈСКОЈЕЗИЧКА ПРОУЧАВАЊА

ЈЕЗИК У ПОВЕЉИ ВЕЛИКОГ ЧЕЛНИКА РАДИЧА МАНАСТИРУ КАСТАМОНИТУ ИЗ 1430/1431. ГОДИНЕ¹

У раду се доноси издање текста у оригиналној графици и транскрибован текст повеље српског средњовековног властелина, великог челника Радича, светогорском манастиру Кастамониту из 1430/1431. године. Поред неопходних филолошких коментара уз издање текста и основних напомена о палеографским, правописним и језичким одликама повеље, овде се публикује и фотографија оригинала.

Кључне речи: Велики челник Радич, манастир Кастамонит, српске средњовековне повеље, XV век.

1. Уводне напомене

У архиву светогорског манастира Кастамонита² чувају се данас оригинали двеју старосрпских повеља из четврте деценије XV века које је манастиру издао српски средњовековни властелин, велики челник Радич³. У овом раду доноси се издање текста у оригиналној графици и транскрибован текст повеље издате 6939. године од стварања света (између 1. септембра 1430. и 31. августа 1431. године). Поред неопходних филолошких коментара уз издање текста (према моделу који је примењен у Младеновић 2003, 2007), овде се дају и основне напомене о палеографским, правописним и језичким одликама повеље, а у додатку се – како је и обичај у оваквим радовима – објављује и фотографија оригинала (Архив Српске академије наука и уметности, сигнатура 8885/3, снимлио В. Мошин 1939.),

- 1 Рад је урађен у оквиру научног пројекта 148024Д који финансира Министарство науке Републике Србије.
- 2 Према предању, манастир Кастамонит основан је још за време цара Константина Великог. Први писани помени потичу из 11. века. Манастир је током 14. века страдао од великог пожара. Обновно га је и други ктитор постао му велики челник Радич, а помагао га је и деспот Ђурађ Бранковић. Саборни храм из 19. века посвећен је Св. Апостолу и Првомученику Архиђакону Стефану. Опширније о историји манастира у Oikonomidès 1978: 1–21.
- 3 За време кнеза и деспота Стефана (1389–1427) челник, а за време деспота Ђурђа (1427–1456) велики челник, овај властелин се након смрти своје жене замонашио у манастиру Кастамониту добивши име Роман. Према мишљењу С. Новаковића (1881), Радич је постао јунак српске народне поезије, где се јавља под именима Змај, Змај-Огњени, Змај од огња, Змај-Облачић, Облак, Облачина или једноставно Облачић Раде. О челнику Радичу исп. и Тошић 1976, Шкриванић 1973, Спремић 1994: 116–119; 170–173; 204–205.

на основу које је и спроведено истраживање⁴. Хронолошки млађа повеља, издата 22. маја 6941. године од стварања света (1433. године), разликује се како по обиму и садржају⁵, тако и по језику, те ће стога бити предмет посебног рада.

2. Издање текста

2.1. Ранија издања

Колико нам је познато, повеља је до сада публикована у издањима Љубомира Стојановића (1890: 34) и Стојана Новаковића (1912: 548–549)⁶. Ниједно од ових издања не задовољава критеријуме модерне текстологије, како због едиционог поступка, тако и због релативно бројних графичких и језичких одступања од оригинала.

2.1.1. Разлике према издању Љ. Стојановића

У следећим примерима уместо графеме о (како је код Љ. Стојановића) стоји графема w (како је у оригиналу): монастира 4 – мѡнастира 4, Горы 9 – Гѡры 9, всако 15 – всакѡ 15, монастирь 19 – {м}ѡнастирь 19, монастирь 24 – мѡнастирь 24, монастироу 25 – мѡнастироу 25.

У следећим примерима из Стојановићевог издања: въздвигоутѣ 5, повиноуль 9/10, светомоу мѡнастироу 12, хрїсвоулоу 20, Роудникоу 22 – уместо графеме оу треба да стоји графема љ према оригиналу: въздвигнѡтѣ 5, повинѡль 9/10, светомѡ мѡнастирь 12, хрїсвѡлоу 20, Рѡдникоу 22.

Неколико скраћеница Љ. Стојановић је без разлога оставио неразрешеним: тако уместо ѡца 1 треба да стоји w(ть)ца 1, а уместо љ 1, 9 и љ 15 треба да стоји кс(ть) 1, 9 и кс(ть) 15. За разлику од Љ. Стојановића који је скраћеницу сѡд 1 разрешио као сѡд 1, ми смо се определили за с(ы)на 1, будући да се у целој повељи очитује тежња за писањем графеме ы на ети-

4 Фотографија је релативно добро очувана и употребљива за филолошку анализу. Један део текста, између четвртог и деветог реда, неповратно је изгубљен услед пресавијања, а на неколико других места текст повеље је оштећен, док је на крајевима избледео и нешто тежи за читање.

5 Овим опширним актом Радич је прописао устројство и начин живота у манастиру (општежиће), даровао му неопходне ствари за обављање службе (свештеничке одежде, свећњаке, кадионице, богослужбене књиге, итд.), и истовремено осигурао манастиру – како за живота тако и после смрти – приходе од рударских насеобина у Руднику и Новом Брду, годишњи прилог од двадесет литара сребра о Ђурђевдану, као и храну и годишњи прилог од два литра сребра манастирској болници за помоћ болеснима (издање Стојановић 1890: 34–36, Новаковић 1912: 549–553, превод Трифуновић 1996: 129–133).

Ова се исправа – према речима Ђ. Трифуновића (1996: 130) – својом садржином издаја међу осталим српским средњовековним повељама. М. Спремић је назива и типик (1994:171), међутим, према Ђ. Трифуновићу (1996:130), она, ипак, не може бити типик, који опширније установљава начин живота и читаво богослужење у једном манастиру.

6 Међу актима из Архива манастира Кастамонита које доноси Oikonomidès 1973 не налазимо Радичеве повеље.

молошком месту. Љ. Стојановић примере у којима се на крају речи налази надметнути сугласник (са титлом или без титле) недоследно доноси – некад са полугласником на крају (имь 5, вѣсакыимь 9, стоить 11, итд.), некад без њега (прѣд 1, оутѣѣхъ 12, индѣстѣиъ 27). Све овакве примере сматрали смо скраћеницама, и у складу са тим, али и са чињеницом да се у нескраћеним примерима полугласник у овој позицији редовно пише као ознака за крај речи, сматрали смо да на крају речи редовно треба реконструисати полугласник (дакле прѣд[ь] 1, оутѣѣх[ь] 12, индѣстѣи[ь] 27). Пример ѣтныи 2 из оригинала Љ. Стојановић је разрешио као ѣстныи 2, што је у нашем издању донето без графеме ѣ у -стѣн- (дакле као ѣ(ь)стныи 2), будући да се у овој позицији некадашњи слаби полугласник најчешће није писао. На сличан начин смо поступили и у примеру ѣнѣхъи 20 – дакле без реконструкције графеме ѣ иза надредног х.

Поред ових графичких забележено је и неколико језичких одступања. Уместо ѡво записаније 1 како стоји у Стојановићевом издању, мишљења смо да треба читати ѡвози {пи}саніе 1, иако се на снимку графема и не види најјасније. Овако читање ослања се на бројне друге примере у тексту у којима је партикула зи додата на облике заменица (томзи 12, ѡвози 14, 15, 25/26, ѡнози 15, ѡвози 17, ѣнѣхъи 20, ѡнѣмзи 21, онехъи 22), као и на примере у којима је графема ѣ искључива ознака /и/ испред [je]: свѣд[ѣ]ніе 1, въздвигнѣтїе 5, {ѡбно}влєніе 5, оусрѣдїемь 8, по{ви}нова{н}їемь 8.

Уместо дв{н}дѣ 18 и донде 26 како стоји у Стојановићевом издању за ове тешко читљиве примере претпоставили смо облике дв{н}де{ж(е)} 18 и дондеж(е) 26 у ослонцу на читљив пример из 14. реда: дондеж(е).

Пример вѣ мѣсто 20 из Стојановићевог издања треба исправити у вѣмѣсто 20, будући да се на снимку јасно види графема ѣ. Спојено писање има оправдања будући да се ради о сложеном предлогу, а не о предлошко-падежној конструкцији.

Остала одступања од оригинала не изискују посебан коментар те ћемо их стога само набројати: уместо тѣ 19 треба с(вѣ)ты{и} 19, уместо кастамонитскыи доходѣи 24 треба кастамонитскыи цю доходѣи 24 и уместо вышєпи{са}нна 27 треба вышєпи{са}ннаа 27.

2.1.2. Разлике према издању С. Новаковића

С. Новаковић доноси текст повеље нормализованим правописом у коме недостају графеме ѡ, ѣ и џ. У следећим примерима у Новаковићевом издању уместо графеме ѡ погрешно стоји графема о: ѡ(тѣ)ца 1, ѡвози 1, с(вѣ)ценнонѡкох(ь) 2, Архїдїакѡна 3, Неѡфит(ь) 3, ѡбитѣли 3, Адѡна 4, мѡнастира 4, 10, помѡщници 5, мѡнастирь 7, 21, 24, хтїтѡра 8, ѡбѣчи 9, мѡнас{т}ир[ь] 11, мѡнастирьѣ 12, ѡвози 14, прихѡде 14, Геѡргїа 15, 25, ѡнози 15, ѡвози 15, 25/26, вѣсакѡ 15, ѡсѣбѣнь 16, ѡвози 17, дв{н}де{ж(е)} 18, {м}ѡнастирь 19, {кас}тамѡнитскыи 19, ѡд[ь] 19, 22, 23х2, госпѡдскомь 20, хрсѡвѣлоу 20, ѣнѣхъи 20, ѡнѣмзи 21, мѡнастироу 25, ѡба 26, индѣстѣи[ь] 26.

Примери у којима у Новаковићевом издању уместо графеме оу треба да стоји ѣ: игѣме{нь} 2, въздвигнѣтїе 5, повинѣль 9/10, с(вѣ)томѣ мѡнастирьѣ 12, хранѣ 13, коупѣ{ю} 13, хрсѡвѣлоу 20, Рѣдникуу 22.

Примери у којима према шт у Новаковићевом издању треба да стоји лигатура ц: с(ве)щенноинѡкох(ь) 2, помѡщници 5, еце 12, годице 12, 14, 16, цо 13, 16, 20, 21, 22x2, Врѡкѡвциц {и} 26.

Као и Љ. Стојановић и С. Новаковић пример ѡца 1 оставља неразрешеним, што смо ми донели као ѡ(ть)ца 1. Скраћенице ѡ 9 и ѡ 15 С. Новаковић доноси као ѡ 9 и ѡ 15, што је у нашем издању исправљено у ѡс(ть) 9 и ѡс(ть) 15. У 26. реду Новаковић доноси междоу што смо ми према снимку оригинала исправили у м{ѡ}ждю. У неколико примера Новаковић није бележио графему ѡ: тако уместо Ђ 1, сѡградилъ 22/23, ѡ 27 у нашем издању стоји Ђ 1, сѡградилъ 22/23 и ѡ 27, а у једном је примеру додао графему ѡ (ѡ 2) иако је нема на снимку оригинала. Будући да је примере ѡца 1, ѡтнѡи 2 и ѡѡѡѡѡѡ 20 С. Новаковић донео као и Љ. Стојановић, нема потребе понављати оно што је речено у т. 2.1.1.

Осим примера помага 21 који треба исправити у помага 21, сва остала језичка одступања од оригинала не разликују се од Стојановићевих (в. т. 2.1.1.).

2.2. Начела публиковања текста

Приликом публиковања текста повеље у оригиналној графичкој придржавали смо се следећих начела: а) изостављени су надредни акценатски знаци, изузев у облицима ген. мн. именица; б) скраћенице под титлом разрешене су у округлим заградама (); в) скраћенице без титли разрешене су у четвртастим заградама []; г) надредна слова су спуштена у ред, што није посебно означавано; д) у стреластим заградама {} дати су реконструисани облици; ђ) оштећена места обележена су тротачком е) задржана је оригинална интепункција; ж) употреба великог слова и правила о растављеном и састављеном писању речи прилагођена су савременом српском правопису; з) бројеви редова означени су у вертикалним заградама | |.

2.3. Текст повеље у оригиналној графичкој

† Вѡ име ѡ(ть)ца и с(ы)на и с(ве)т(а)го д(ѡ)ха. Да ѡс(ть) вѡ свѡд[ѡ]нїе вѡсѡкомоу прѡд[ѡ] кога се вѡзѡи {пи}санїе изнесе | 2 | ѡд ѡелникъ Радич(ь) пишѡу сїа · како прїиде к намъ ѡ(ь)стнѡи вѡ с(ве)щенноинѡкох(ь) игѡме{нѡ} | 3 | Храма С(ве)т(а)го Ап(о)с(то)ла и Прѡвом(ѡ)ѡ(ѡ)н(и)ка и Архїдїакѡна Стефана кѡр(ь) Неѡфит(ь) вѡ свитѡли | 4 | С(ве)тъне Горы Адѡна мѡнастира рекомаго Кастамонит(ь) · И вѡсѡ ... та сѡ нами мо | 5 | ѡбнѡ · да {в}исмо им[ѡ] вѡли пом{ѡщн}ици на вѡздвигнѡтїе и {вѡно}вление ... | 6 | ... не прѡвѡрѡсмо, нѡ примисмо ... | 7 | ... мо и крѡ ... мѡ с(ве)тїи мѡнастирь ел... | 8 | ... ѡмѡсто хтїтѡра сѡ вѡсѡкъим[ѡ] ѡуѡрѡдїемъ и по{ви}нова{н}їемъ | 9 | ... ако ѡс(ть) ѡбѡчѡи С(ве)тъне Гѡры хтїтѡроу повинѡвати се · и како ... записѡли и по | 10 | вѡнѡль игѡумень и все вѡратѡство с(ве)т(а)го мѡнастира того ѡу свѡмъ записанї{ѡ} | 11 | ѡу томзи да прѡбѡвѡю непрѡвѡвно никѡгда дѡндеж(ѡ) стѡит[ѡ] с(ве)тїи мѡнас{т}ир{ь}. | 12 | И еце ѡутѡѡх[ѡ] ѡд ѡелникъ Радич(ь) да давѡмъ с(ве)томѡ мѡнастирьѡ на годице | 13 | двѡдѡсети литрьѡ

срєбра, цю им(ь) кѣ быти за хранѣ да си коупѣ{ю} жито · И |14| за ввози да прихѣде всако годице, о празникоу С(вє)т(а)го Великом(ѣ)ч(є)н(и)ка |15| Х(ристо)ва Гевур҃га да си внози оузимаю. И ввози да ес(ть) непрѣмѣнно на всакѣ |16| годице · всѣѣнь инога цю кю помагати и крѣпити с(вє)тыи монасти{рь} |17| и подвизати, елика ми роука пода{в}аа. Ѡвози да боуде тврѣд{о и непоис}о |18| лѣвимо дв{н}дє{жє} смь живь · По прѣ...ствѣи же моемь еже къ Г(оспод)оу · да си |19| имаа с(вє)ты{и м}внaстирь рекомї {кас}тамннитскыи вд[ь] моих(ь) сель седмь |20| сель цю соу записана оу госпудскомь хрїсвѣлоу. вѣмѣсто внѣхзи два |21| десети литрь. Ѡвнѣмзи да се помагаа с(вє)тыи мнaстирь цю доходїи |22| вд[ь] онѣхзи седмь сель · И дѣлове цю имамь оу Рѣднѣкоу. и коло цю смь сѣ |23| градиль оу м{о}мь селоу оу Каменице. И вд[ь] дѣловь и вд[ь] кола половин{оу} да и |24| маа с(вє)тыи мнaстирь кастамонитскыи цю доходїи. а половин{а} |25| да не мнaстироу С(вє)т(а)го Великом(ѣ)ч(є)н(и)ка Х(ристо)ва Гевур҃га на Врaкнѣвциц{и И} вво |26| зи да стои м{є}ждю ними тврѣдо и непрѣмѣнно, дондєж(є) стое вба мо{настира} |27| Сїа вышєпи{са}ннаа записаше се вѣ лѣт(о) сїлѣ · индиктїи в[ь]{?}.

2.4. Филолошке напомене уз издање текста у оригиналној графичи

Поред коментара који су дати уз издања Љ. Стојановића и С. Новаковића уз ово издање треба дати још неколико филолошких напомена.

Широко *e* и широко *o* у овоме издању посебно смо донели помоћу одговарајућих слова *є* и *о*.

Нејасна места настала услед оштећења рукописа реконструисана су према издању Љ. Стојановића: игѣме{нь} 2, {в}исмо 5, {внѣно}влєнїе 5, по{ви}нова{н}їемь 8, мнaс{т}ир{ь} 11, коупѣ{ю} 13, монасти{рь} 16, пода{в}аа 17, тврѣд{о и непоис}о лѣвимо 17/18, с(вє)ты{и м}внaстирь рекомї {кас}тамннитскыи 19/20, м{є}ждю 26, вышєпи{са}ннаа 27.

Примере у којима се налази надредно слово на крају речи, било под титлом, било без титле, сматрали смо скраћеницама, и у складу са тим редовно смо реконструисали графему *ь* у овој позицији: прѣд[ь] 2, Радич(ь) 2, 12, с(вє)ценноиннѣкох(ь) 2, кур(ь) 3, Кастамонит(ь) 4, им[ь] 5, вѣсакым[ь] 8, стонит[ь] 11, оутаѣах[ь] 12, им(ь) 13, вд[ь] 19, 22, 23x2, моих(ь) 19.

На тешко читљивом крају 10. реда чини нам се да се виде контуре лигатурног ѣ – дакле записанї{ѣ} 10, а не записанїоу 10 како стоји код Љ. Стојановића и С. Новаковића.

У примеру половин{а} 24 реконструисали смо *а* (а не *оу* како је код Стојановића и Новаковића) према реченичном контексту.

У примеру на Врaкнѣвциц{и} 25 падежни наставак лок. јд. ж. р. реконструисан је према издању Љ. Стојановића, мада би се у овом случају могао претпоставити и облик са локативним наставком *-е*, према примеру из 23. реда: оу Каменице 23.

Датирање уз индикт оставили смо неразрешеним {?}, будући да се на снимку не види најбоље, и будући да Љ. Стојановић и С. Новаковић дају различита читања (први *ї*, други *д*).

3. Транскрибован текст повеље

3.1. Транскрибован текст повеље донет је савременом српском ћирилицом (са изузетком старосрпског полугласника који је обележен помоћу њ), при чему је задржан језик оригинала.

3.2. Текст

Въ име оца и сина и светаго духа. Да јест въ сведеније въсакому пред кога се овози {пи}саније изнесе.

|2| Ја, челник Радич, пишу сија, како приде к нам чьсни въ свештеноинокох, игуме{н} |3| храма Светаго Апостола и Првомученика и Архидијакона Стефана, кир Неофит, въ обитељи |4| Светије Гори Атона манастира рекомаго Кастамонит.

И бесе ... та съ нами мо |5| лбне да {б}исмо им били пом{оштн}ици на въздвигнутије и {обно}вљеније ... |6| ... не презресмо, нь примисмо |7| ... и ... свети манастир |8| јел... место хтитора съ въсаким усрдијем и по{ви}нова{н}ијем |9| ... ако јест обичај Светије Гори хтитору повиновати се и како ... записал и по |10| винул игумен и все братство светаго манастира того у свом записани{ју} |11| у томзи да пребивају непремено никогда дондеже стојит свети мона{с}тир.

|12| И јеште утаксах, ја, челник Радич, да давам светому манастиру на годиште |13| двадесети литър сребра, што им ће бити за храну да си купу{ју} жито. {И} |14| за овози да приходе vsако годиште, о празнику Светаго Великомученика |15| Христова Георгија да си онози узимају. И овози да јест непремено на vsако |16| годиште, освен инога што ћу помагати и крепити свети манасти{р} |17| и подвизати, јелика ми рука пода{в}а.

Овози да буде тврд{o и непок}о |18| лебимо до{н}де{же} сьм жив. По пре...стви же мојем јеже к Господу да си |19| има свет{и м}онастир рекоми {кас}тамонитски од мојих сель седьм |20| сель што су записана у господском хрисовуљу. Въместо онехзи два |21| десити литър онемзи да се помага свети манастир што доходи |22| од онехзи седьм сель. И делове што имам у Руднику и коло што сьм съ |23| градил у м{o}м селу у Каменице. И од делов и од кола половин{у} да и |24| ма свети манастир кастамонитски што доходи, а половин{а} |25| да је манастиру Светаго Георгија на Враћевштиц{и. И} ово |26| зи да стоји м{е}жду њими тврдо и непремено, дондеже стоје оба мо{настира}.

|27| Сија вишепи{са}на записаше се въ лето 6939, индиктион {?}.

3.3. Филолошки коментари уз транскрибовани текст

Иако је графема њ у великом броју примера у повељи написана на етимолошком месту, текст повеље прочитали смо екавски на основу два примера у којима је писар уместо графеме њ написао е: Онехзи 22 (ген. мн.) и оу Каменице 23 (лок. јд.). Пример Стефана 4 не може се у погледу овога узети као релевантан будући да је грч. име Στέφανος у стсрп. језику од

најстаријих времена адаптирано на различите начине – и са ђ и са е (исп. богату грађу у Даничић 1863–64: III, 169–175, 194).

Будући да у овој повељи није уочен ни један пример вокализације полугласника, у транскрибованом тексту повеље обележили смо ову фонему помоћу њ, како у оним деловима повеља у којима је полугласник употребљен у духу српскословенског језика (Въ 1, въсакомоу 1, въ 1, 3, ч(ь)стньи 2, въ 2, съ 4, въздвигнѹтїе 5, въсакъим[ь] 8, възмѣсто 20, съградиль 22/23, въ 27), тако и у оним деловима повеља у којима је – написан са двоструком варијом (кендемом) изнад – употребљен у духу српског народног језика у функцији обележавања наставка ген. мн. именица (сельъ 20, 22, в. Младеновић 1992). Према ова два примера претпоставили смо изговорни полугласник у наставку ген. мн. и у примеру сель 19, иако се због избледелог текста на крају реда не види има ли кендеме над јером. Пример нѣ 6 неутралан је у погледу овога јер може припадати и српскословенском и српском народном језику. Како показују наведени примери за обележавање изговорног полугласника – поред танког јера – употребљава се и дебело јер у духу ресавског правописа (опширније у т. 6).

Облике литръ 13, 21 и дѣловъ 24 прочитали смо као **литър** и **делов**, дакле без полугласника у ген. мн. Поред тога, у примеру литръ 13, 21, као и у примерима смь 18, 22 и сѣдмь 19, 22, у транскрибованом тексту донели смо и секундарни полугласник (**литър**, **сьм** и **сѣдъм**), који у оригиналу повеље није обележен.

Облик ч(ь)стньи 2 прочитали смо као **чѣсни** будући да се сугласник т у сугласничкој групи **-стн-** (<**-сьтн-**>) у првој половини XV века по традицији писао, али не и изговарао.

У примеру Геурѣѣ 15, 25 претпоставили смо читање **Георгија**, мада се не може сасвим искључити ни читање **Ђеорђија**.

4. Дипломатичке одлике и садржај повеље

Дипломатичка структура повеље начелно одговара обрасцу краћих старосрпских даровница. Чине је: (а) уводни део (протокол), од 1. до 6. реда; (б) средишњи део, од 6. до 26. реда; и (в) закључни део (есхатокол), 27. ред.

Протокол почиње симболичном инвокацијом крста, након које следи и вербална инвокација: † Въ име ѡ(тъ)ца и с(ь)на и с(ве)т(а)го д(ѣ)ха· 1. Оваква инвокација се веома често употребљавала у записима и натписима из XIII, XIV и XV века са територије Рашке, али не и у рашким црквеним повељама, у којима – према речима С. Станојевића (1928: 42) – само овај случај представља поуздан пример. Формулар повеље специфичан је и по томе што је промулгација наведена одмах након инвокације: Да ѡс(тъ) въ свѣд[ѣ]нїе въсакомоу прѣд[ѣ] кога се ввози {пи}санїе изнесе 1 (Станојевић 1928: 221–222). Након промулгације долази интитулација: ѡд чѣлникъ Радич(ь) пишоу сѣд 2. Остатак протокола (2–6 ред) чини интервенција: ... како прїиде к намъ ч(ь)стньи въ с(ве)щенноинѡкох(ь) игѣме {нъ} |з| Храма С(ве)т(а)го Ап(о)с(то)ла и Прѣвом(ѣ)ч(е)н(и)ка и Архїдѣакшна Стефана квр(ь) Невфит(ь) въ

wbитѣли | 4 | С(вє)тънє Горы Адѡна мннaстирa рекомаго Кастамонит(ь) · И вєсѣ ...
та съ нами мо | 5 | львнѣ · да {в}исмо им[ь] были пом{wщн}ици на въздвигнѣтїе и
{wбно}влєнїе ... (Станојевић 1928: 258).

Средишњи део повеље чине експозиција (од 6. до 12. реда) и диспозиција (од 12. до 26. реда). Текст експозиције доста је оштећен, а на основу сачуваног видимо како се велики челник Радич обавезао да ће обновити храм, док се братство обавезало како ће се повиновати вољи будућег ктитора. У даљем тексту изложена је диспозиција – правна садржина повеље, у којој се нижу једна за другом Радичеве одредбе о даровању манастира: двадесет литара сребра годишње за живота, а након смрти и приход од седам села и половина прихода од „делова” (рударских окана) у месту Руднику⁷, као и половина прихода од „кола” (топионице) у селу Каменици⁸. Друга половина прихода остала је Радичевој задужбини – манастиру Св. Ђорђа у селу Враћевштици (данас Враћевшници)⁹.

Закључни део повеље (есхатокол) састоји се само од датума: Сїа вышєпи {са}ннаа записаше се вѣ лѣт(о) сїцїд · индїктїѡн[ь] {?}. Изостају подаци о писару, сведоцима, месту писања, а изостаје и печат.

5. Напомене о палеографским одликама повеље

Повеља је писана „полууставом“, односно, према новијој терминологији В. Јерковић (1996: 89; 2004: 97), „уставом ресавског типа“. Потврђена су следећа слова: а в в г д е є ж з и ї ы к л м н о ѡ п р с т оу љ ф х ц ч ш щ ь з ѳ ѵ њ њ ю ѵ д љ. Овоме списку треба додати и широко є и широко о, ѡд[ь] које се редовно употребљава за обележавање предлога *од*, као и з које се употребљава само у бројној вредности.

Будући да у уставу ресавског типа налазимо словне облике наслеђене из устава рашког периода, овде нећемо улазити у детаљну палеографску анализу свих слова и словних облика, већ ћемо се задржати само на испитивању степена присуства словних облика карактеристичних за нову варијанту устава.

У повељи није забележен уставни облик слова ѳ, већ само високо ѳ, и то углавном у позицијама у којима полугласник има гласовну вредност (Вѣ 1, вѣ 2, вѣсакъим[ь] 8, вѣмѣсто 20, сѣградилъ 22/23, вѣ 27), а у једном примеру и у функцији обележавања вокалног *p*: оуѣрѣдїемъ 8. Високо ь није забележено, а високо ѳ само у једном примеру: прѣвѣваю 11. Код уставног ѳ налазимо примере и са вертикалним и са искошеним стубом, а у обе варијанте леви привезак редовно је дужи од десног.

7 Под овим називом и данас се налази мање градско насеље на истоименој планини.

8 Село Каменица налази се под истоименим називом и данас у околини Крагујевца, јужно од Страгара, а југоисточно од Рудника (Шкриванић 1973: 131).

9 Село се налази у подножју Рудника, са његове јужне стране, североисточно од Горњег Милановца, на путу ка Крагујевцу (Шкриванић 1973: 131; Милићевић 1867: 30). Селом тече истоимена река на којој се налази манастир. О изгледу манастира в. у Милићевић 1867.

Уставни облик *ї* потврђен је у великом броју примера: свѣд[ѣ]ніе 1, сіа 2, прииде 2, Архідіакѡна 3, въздвигнѣтїе 5, {вбно} вленіе 5, с(вє)тїи 7, хтїтѡра 8, оусрѣдїемь 8, итд.

Троного *т* је редовно: С(вє)т(а)го 3, Стефана 3, хтїтѡра 8, хтїтороу 9, виновати 9, братство 10, мнѡстира 10, того 10, томзи 11, стоит[ь] 11, оутаѣах[ь] 12, итд. У једном је примеру употребљено и високо *т* у облику седмице (стоє 26), док се високо *т* са пречком преко стуба не употребљава.

Широко *є* је забележено у функцији обележавања групе *је* на почетку речи: ел... 7, еце 12, елика 17, еже 18, а широко *о* у два примера у иницијалној позицији: *о* 14, *о*нехзи 22.

Бубњевито *в* је потврђено само у једном примеру (вѣ 26), и то са уписаним високим *ъ* у горњи део слова, бубрежасто *в* није забележено.

Широко *с* налазимо у једном примеру на почетку речи: Сіа 27. Издужено и среће се такође на почетку речи, у два примера (И 12, 22), док издужено *к* није присутно.

Није потврђено слово *з* са високом главом.

6. Напомене о правописним одликама повеље

Писар повеље, са мање или више доследности, пише ресавским правописом, што је и очекивано у повељама насталим у доба Деспотовине и на њеном тлу.

Графема *ъ* употребљава се у позицијама карактеристичним за ресавски правопис. Њоме је обележен, додуше недоследно, изговорни полугласник у предлозима и префиксима *вѣ(-)*, *сѣ(-)* и *кѣ(-)* и у иницијалном *вѣ-* у заменичким коренима *вѣс-* и *вѣсак-*: Вѣ 1, вѣ 2, 27, вѣсакѡим[ь] 8, вѣмѣсто 20 (али и вѣ 1, 3, вѣсакомоу 1, въздвигнѣтїе 5); сѣградиль 22/23 (али и сѣ 4, 8, кѣ 18). Враћање у употребу графеме *ъ* одразило се и на писање вокалног *р*, тако да се, поред фреквентнијих примера са *рь* (Прьвом(ѣ)ч(є)н(и)ка 3, тврѣд{о} 17, тврѣдо 26), у једном примеру пише и *рѣ* (оусрѣдїемь 8) (уп. Младеновић 2007/2008).

У духу ресавског правописа графема *ы* налази се у великом броју примера (укупно 17) написана на етимолошком месту: ч(ь)стѡни 2, С(вє)тъѡе Горы 4, были 5, вѣсакѡим[ь] 8, вѣычаи 9, С(вє)тъѡе Гѡры 9, прѣвѣваю 11, вѣги 13, с(вє)тъи 17, 21, 24, с(вє)ты{и} 19, {кас}тамѡнитскѡи 19, кастамѡнитскѡи 24, вышѣпи{са}ннаа 27. Забележено је укупно 14 примера у којима се на месту етимолошког *ы* налазе графеме *и* и *ї*, као и графемска комбинација *їи*: мнѡстира 4, 10, {в}исмо 5, с(вє)тїи 7, 11, мнѡстирь 7, 21, 24, мнѡс{т}ир{ь} 11, мнѡстирьѣ 12, мѡнѡсти{рь} 16, {м}ѡнѡстирь 19, рекомї 19, мнѡстироу 25.

Једна од најизразитијих одлика ресавског правописа је доследна употреба графеме *ї* у функцији обележавања вокала *и* испред консонанта *ј* (тзв. редуковано *и*). Примери за групу *и + ја*: сіа 2, Архідіакѡна 3, Гевргїа 15, 25, Сіа 27. Примери за групу *и + је*: свѣд[ѣ]ніе 1, {пи}санїе 1, въздвигнѣтїе 5, {вбно} вленіе 5, оусрѣдїемь 8, по{ви}нова{н}їемь 8. Пример за групу *и + ју*: записанї{ѣ} 10. Поред ове позиције, графема *ї* се употребљава и у стра-

ним речима у функцији обележавања вокала *и* (Архидјаквна 3, хтѣтороу 9, хрѣсвѣлоу 20, индѣкѣиѣн[ь] {?} 27), као и у графичкој комбинацији њи, најчешће у позицијама у којима долази до удвајања вокала *и*: прѣиде 2, с(вѣ)тѣи 7, 11. Примери рекомѣ 19 и доходѣи 21, 24 илуструју малобројна одступања.

У складу са нормом ресавског правописа гласовна секвенца *ја* обележава се двојачко: помоћу графеме ња у иницијалном положају (ѡа 2, 12), а у поствокалском положају доследно помоћу графеме а: сѣа 2, Архидјаквна 3, Гевѣргѣа 15, 25, Сѣа 27.

Колебање правописних норми запажа се у писању гласовне секвенце *је*. У иницијалном положају употребљавају се графеме *є* и *ѣ* у духу ресавског правописа (єс(тъ) 15; єл... 7, єце 12, єлика 17, єже 18), а у три примера и графема *ѣ* у духу старије правописне традиције (ѣс(тъ) 1, 9, ѣ 25). У поствокалском положају преовлађује графема *є* (оусрѣдѣемь 8, по{ви}нова {н}ѣмь 8, моємь 18; свѣд[ѣ]нѣ 1, {пи}санѣ 1, въздвигнѣтѣ 5, {взно}влениѣ 5, стое 26), поред изолованих примера са графемом *ѣ* у духу старијег, рашчког, правописа (С(вѣ)тънѣ 4, 9).

Према норми ресавског правописа употребљавају се грчка слова *ѿ* и *ѡ* у примерима кѿр(ѿ) 3, оѡтаѡѡх[ѿ] 12 и ѡѡна 4. У осталим грецизмима у којима бисмо очекивали употребу графеме *ѿ* налазимо и *ѣ*: Невѣфит(ѿ) 3, хрѣсвѣлоу 20.

Ресавској правописној норми одговара и новија интерпункција са запетом (6, 13, 14, 17, 26. ред) и тачком на доњој линији реда (15, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 27. ред). У једном броју примера (укупно 10) задржан је и старији начин писања тачке на средини реда (1, 2, 4, 5, 9, 13, 16, 18, 22, 27. ред).

У нашој повељи доследно је спроведена пракса писања акценатских знакова у складу са нормом ресавског правописа. Највишу фреквенцију има тзв. *оксија*. Налазимо је на почетном или унутрашњем слогу, а судећи бар према Ивићевим разматрањима сличних примера у Есфигменској повељи деспота Ђурђа (Есфигменска 1989: 17) и у писмима султаније Маре (Ивић 1973: 341–342), она би могла означавати место акцента према старијој акцентуацији. Износимо овде све примере не упуштајући се у евентуално спорне случајеве, који се – према Ивићевим речима (Есфигменска 1989: 17) – могу објаснити писарским неуредностима, али и одступањима у одређеним морфолошким категоријама. Примери за почетни слог: свѣд[ѣ]нѣ 1, кога 1, пишоу 2, како 2, прѣиде 2, Стефана 3, мѡнастирѡ 5, хтѣтѡра 8, Гѡры 9, хтѣтороу 9, вратство 10, томи 11, никогда 11, ѣѣлникѣ 12, давамѣ 12, вѣти 13, прѣзникуоу 14, живѣ 18, рекомѣ 19, Каменѣце 23, кола 23, стѡи 26, нѣми 26, дѡндеж(ѣ) 26, вѣшепи{са}нна 27. Примери за унутрашњи слог: вѣсѡкомоу 1, Архидјаквна 3, Невѣфит(ѿ) 3, Кастамонит(ѿ) 4, прилѣисмо 6, прѣвѣвѣаю 11, годѣице 14, вѡнѡзи 15, вѡвѡзи 15, помѡгати 16, {кас}тамѡнитѣскии 19, записана 20, помѡгѡа 21, онѣхѣзи 22, кастамонитѣскии 24, Гевѣргѣа 25, непрѣвѣбно 26, записашѣ 27.

У знатно мањем броју примера налази се тзв. *варија*. Њено традиционално место је на крајњем вокалу (сѣа 2, мѡнастирѡ 5, вѣѣ 10, тогѡ 10, роукѡ

17, Сја 27), а налазимо је и на унутрашњем слогу (двадесети 13, хрѣнѣ 13), као и у облицима {м}мнастѣрь 19, ммнастѣра 10, ммнастѣрь 24, ммнастѣроу 25. Изнети материјал је у великој мери подударан са материјалом Есфигменске повеље деспота Ђурђа, у којој Ивић (Есфигменска 1989: 17) претпоставља да *варија* означава место акцента према старијој акцентуацији. Ипак, овде изнети материјал оскудан је и противречан, те не даје повода за сигурнија закључивања у погледу функције овога акценатског знака.

Најнижу фреквенцију међу акценатским знацима има тзв. двострука варија (*кендема*): ља 2, 12, бѣли 5, нѣ 6, всакѣ 14, оузимаю 15, киѣ 16, селѣ 20, 22. У највећем броју изнетих примера (изузетак је киѣ 16) двострука варија вероватно означава наглашену или ненаглашену дужину (уп. Есфигменска 1989: 17).

Поред поменутих акценатских знакова у једном броју примера употребљен је над почетним вокалом у складу са старом традицијом искључиво као правописни знак и спиритус ленис, најчешће самостално (и 1х2, 3, 9, 10, 16, 17, 22, Ап(о)с(то)ла 3, Архидјакѣна 3, оусрѣдјемь 8, игоумень 10, оу 11, 20, 22, оутѣѣах[ъ] 12, о 14, оузимаю 15, ѡвози 15, Ѡвози 17, ѡнѣмзи 21, онѣхзи 22, имамь 22), а понекад и комбинацији са оксијом: ѡ(тъ)ца 1, еце 12, елика 17.

Од осталих правописних црта које не представљају посебно обележје ресавске традиције поменућемо: а) обележавање вокала *о* помоћу графеме *ѡ* у иницијалној позицији (ѡ(тъ)ца 1, ѡвози 1, 14, 15, 17, 25/26, ѡвѣтѣли 3, ѡбѣгаи 9, ѡвози 15, ѡсѣтѣнѣ 16, ѡнѣхзи 20, Ѡнѣмзи 21, ѡба 26), а знатно ређе и у медијалној (укупно 20 примера са *ѡ* наспрам 60 примера са *о*) и у финалној позицији (само 1 пример); б) обележавање вокала у помоћу графема *оу* и *ѡ*, а у једном примеру и помоћу *ю*: м{е}ждю 26; в) обележавање консонаната *љ* и *ћ* помоћу графема *л* и *к* и прејотованих вокала: {ѡвнѡ} вленѣ 5, киѣ 13, Вракѣвцици {и} 26, киѡ 16; г) обележавање дужине вокала удвајањем графеме: пода {ѡ}да 17, имда 19, 23/24, помагда 21.

7. Напомене о језичким одликама повеље

7.1. Напомене о фонетским и фонолошким одликама

Вокалски систем повеље чини шест јединица: поред пет класичних вокала: /a/, /e/, /i/, /o/, /y/ у повељи налазимо и старосрпски полугласник /ъ/ примарног и секундарног порекла (примере и објашњења у т. 3.3.). Као што је већ показано у т. 3.3. текст повеље одликује екавска замена „јата“. У кратком тексту повељу нису забележене лексеме са вокалним *л*. Примери за вокално *р*: Прѡвом(ѡ)ч(ѣ)н(и)ка 3, оусрѣдјемь 8тврѣд {о} 17, тврѣдо 26.

Стара промена *ѡѡ(-) > у(-)* у духу народног језика присутна је, наравно и овде: оу 10, 11, 20, 22, 23х2, оузимаю 15. Чување групе *ѡѡ(-)* као одлика српскословенског језика заступљено је уводном и закључном делу повеље: ѡѡ 1, ѡѡ 2, 27, ѡѡ 1, 3 и ѡѡдѡвнѣтѣ 5 (усамљено стоји пример ѡѡмѡсто 20).

Поред облика лок. јд. *моємъ* 18, забележени су и облици *своъмъ* 10 и *м{о}ъмъ* 23, који илуструју асимилацију и сажимање вокала након губљења *j* интервокалском положају.

У примерима *мѡнастира* 4, 10, *мѡнастирь* 7, 21, 24, *мѡнастирьѡ* 12, *{м}ѡнастирь* 19, *мѡнастироу* 25 налазимо вокал *о* уместо *а*, што представља стару црту, и тврдо *р* у зависним падежима, што представља иновацију (уп. Есфигменска 1989: 52).

Консонантски систем повеље чине следеће јединице: а) сонанти: /в/, /ј/, /л/, /љ/, /м/, /н/, /њ/ и /р/; б) опструенти: ба) експлозивни: /к/, /г/, /д/, /т/, /п/, /б/; бв) африкате: /ћ/, /ч/ и /џ/; бв) фрикативи: /ф/, /х/, /ж/, /ш/, /з/ и /с/. Фрикатив /ф/ забележен је само у речима грчког порекла: *Стефана* 3, *Нѡвфиг(ь)* 3. У кратком тексту повеље нема примера који би илустровали африкате /ћ/ и /џ/, што не значи, наравно, да ових гласова у језику писара повеље није било.

Промена сонанта -л(-) > -о(-), позната српском народном језику од почетка XV века (Ивић 1988: 52), није регистрована у нашој повељи: *чѡлникъ* 2, 12, *записаль* 9, *повинѡль* 9/10, *сѡградиль* 22/23.

У целој повељи нису забележени примери једначења консонаната по звучности. Није то ни предлог *ѡд[ь]* 19, 22, 23х2 (употребљен у духу народног језика), будући да употреба предлога *ѡд[ь]* и *ѡт[ь]* не зависи природе наредног консонанта, што добро показују примери *ѡд[ь] мѡиѡ(ь)* 20 и *ѡд[ь] ѡнеѡзи* 22.

Насупрот примерима са консонантом /ћ/ (*кѡ* 13, *кѡ* 18) у духу народног језика, стоје примери са лигатуром *ѡ* у духу српскословенског језика: *с(вѡ)ѡценноинѡкоѡ(ь)* 2, *пом{ѡѡци}ици* 5. Српскословенски фонетизам представља и група *жѡ* у примеру *м{ѡ}жѡ* 26.

Из проблематике консонантских скупина издвајамо: а) изостанак метатезе у групи *вс-*: *вѡсѡкомоу* 1, *вѡсѡкъим[ь]* 8, *вѡсѡ* 9, *вѡско* 14, *вѡсѡѡ* 15; б) групе *шѡѡ-* (< *чѡѡ-*) и *-зн-* (< *-зѡѡн-*) у духу народног језика, настале након губљења полугласника у слабом положају: *ѡѡ* 13, 16, 20, 21, 22х2, 24, *празникоу* 14; в) група *-ѡѡ-* непромењена у српскословенском прилогу *никогда* 11; г) група *ѡѡѡ-* (< *кѡѡѡ-*) преузета из новогрчког изговора (Есфигменска 1989: 16): *ѡѡѡѡѡѡ* 8, *ѡѡѡѡѡѡ* 9.

7.2. Напомене о морфолошким одликама

Од облика именица, поред већ поменитих облика ген. мн. (*сѡль* 19, 20, 22, *дѡловъ* 23, *литрь* 13, 21, в. т. 3.3.), посебан коментар завређују: а) нови облици лок. јд. именица м. и с. р. некадашњих *-*о/јо-* основа са наставком -у (*празникоу* 14, *ѡѡѡѡѡѡѡѡ* 20, *Рѡѡѡѡѡѡѡѡ* 22, *сѡлоу* 23); б) облик акуз. мн. м. р. *дѡлове* 22, који представља новију форму са инфиксом *-ов* и наставком *-е*; в) облик лок. мн. м. р. *с(вѡ)ѡценноинѡкоѡ(ь)* 2, у коме препознајемо наставак *-оѡ* аналошког постања¹⁰; г) облике *Гѡры* 4 и *Гѡры* 9 са српскословенским наставком ген. јд. именица ж. р. некадашњих *-*а-* основа; д) облик

10 Овај је наставак забележен и у Есфигменска 1989: 17.

оу Каменице (лок. јд. ж. р.) са наставком *-e* (< *-ѣ*) преузетим од тврдих основа, а данас широко распрострањеним на подручју косовско-ресавског дијалекта.

Међу облицима заменица пажњу нам најпре привлачи облик личне заменице 1. л. јд. *ѡа* (2, 12) у духу народног језика (у српскословенском очекујемо *азь*), а затим и облик именичке заменице кога 1 (акуз. јд.) са формантом *-ѡа*, такође у духу народног језика (српскословенски формант *-ѡо* потврђен је код придевских заменица и придева одређеног вида, в. ниже). Деклинацију придевских заменица карактерише присуство великог броја показних заменица са партикулом *-зи* у духу народног језика: *ввози* 1, 14, *томзи* 11, *внози* 15, *Ѡвози* 17, *внѣхзи* 20, *Ѡнѣмзи* 21, *онохзи* 22, *ввози* 25/26, али и присуство српскословенских форми општих заменица: *вѡскомоу* 1, *вѡскым[ѡ]* 8, *вѡе* 9, *вѡско* 14, *вѡскѡ* 15, као и један пример са српскословенским формантом *-ѡо* у ген. јд. показних заменица: *того* 10. У два примера забележена је дативска енклитика повратне заменице *себе*, *се*: *си* 13, 18.

Српскословенски облици ген. јд. придева одређеног вида доминирају у тексту повеље: *с(вѣ)т(а)го* 1, 10, *С(вѣ)т(а)го* 3, 14, 25 (м. р.) и *С(вѣ)тънѣ* 4, *С(вѣ)тънѣ* 9 (ж. р.). Забележен је само један облик у духу народног језика: *инога* 16.

Као и у Есфигменској повељи деспота Ђурђа и овде је народни језик сразмерно најбоље заступљен у личним глаголским облицима. У облицима 3. л. јд. и мн. презента доминирају облици са наставцима у духу народног језика: *пода{в}аа* 17, *имаа* 19, 23/24, *помагаа* 21, *доходѡи* 21, 24, *стои* 26 (само у једном примеру у духу српскословенског језика *стоит[ѡ]* 11); *прѣвѡваю* 11, *оузимаю* 15, *прихѡде* 14, *воудѣ* 17, *стоѣ* 26. У духу народног језика налазимо и облике аориста (*прѣзрѡсмо* 6, *примисмо* 6) и футура (*кѡе* *быти* 13, *кѡ* *помагати* и *крѣпити* ... и *подвизати* 16/17). Од осталих глаголских облика треба поменути 1. л. јд. презента са двојаким наставцима (*пишоу* 1, али и *давамъ* 12, *имамъ* 22), затим облик 1. л. јд. перфекта (*смѣ* *сѡградилъ* 22/23), као и 1. л. мн. потенцијала (*{в}исмо* *вѡли* 5). Српскословенску црту представља употреба партиципа презента пасивног у примерима: *рекомаго* 4, *рекомѡ* 19 и *{непок}ољѡвимо* 17/18.

Забележена је конструкција са партиципским пасивом ... *ѡо соу* *записана оу госпѡдскомѡ хрѡсѡвѡлоу* 20, као и неколико примера конструкције са рефлексивним пасивом: *ис(тъ) вѣ* *сѡд[ѡ]нѣ* *вѡскомоу* *прѣд[ѡ]* *кога* *се* *ввози* *{пи}самѣ* *изнесе* 1, *да* *се* *помагаа* *с(вѣ)тънѣ* *мнѡнастирь* 11, *Сѡ* *вышепи{сѡ}ннаа* *записаше* *се* *вѣ* *лѣт(о)* *ѡѡд* 27.

Партицип перфекта пасивни (*вышепи{сѡ}ннаа*) употребљен у последњем примеру представља одлику средњовековног административног стила.

7.3. Напомене о лексичким одликама

Од лексичких особености повеље указаћемо на присуство једног броја грецизама, познатих у српским средњовековним споменицима различити-

тих жанрова. Истичемо најпре хришћанску терминологију¹¹: игоумень, апостоль, манастирь, хгѣтврѣ, архїдїаконь, а затим и термине који припадају другим семантичким сферама: литра, хрисовоуль, индїктївнь, курь, као и један број грчких личних и географских имена: Стефань, Ньюфитъ, Гевургїе, Адвнъ, Кастамонитъ (и придев кастамонитскїи)¹². Посебно треба истакнути глагол оутѣждати „уредити, устројити“, који је позајмљен према грчкој именици τάξις „ред, наредба, уредба“ (Горски–Мајнарић 1983: 408), а забележен и у неколико других повеља из истог периода (опширније у Поломац 2007).

Поред неколико горепоменутих грецизама, српску средњовековну сакралну лексику добро илуструју и следеће лексеме: прьвомоученикъ (вероватно калк према грч. πρωμαρτυς, Zett 1970: 248), великомоученикъ (вероватно калк према грч. Zett 1970: μεγαλομαρτυς), свеценноиниць, доухъ, швитѣль, братство, храмъ, оусрѣдїе и повинованїе.

Истакнућемо овде и лексеме дѣль (лат. partes) „идеални део рударског или топонионичарског постројења“ (Лексикон 1999: 144) и коло „топионица“¹³, које припадају средњовековној рударској терминологији, као и феудалну титулу челникъ¹⁴.

Од непроменљивих речи посебно треба поменути лексему шсвѣнь „осим, изузев“, непознату савременом српском језику.

7.4. Напомене о синтаксичким одликама

Синтаксички склоп повеље садржи неколико карактеристичних падежних конструкција. Поменућемо најпре конструкције са беспредлошким акузативом и акузативом са предлогом на у значењу фреквентивности (Павловић 2007: 188–189), које су блокиране итеративизатором *всакъ* и лексикализоване ознаком јединице временске мере (годице): И за *ввози* да *прихѣде* *всак* годице 13/14, И *ввози* да *ес(тъ)* *непрѣмѣнно* на *всакъ* годице 15/16. У примерима да *давамъ* *с(ве)томъ* *мннастиръ* на годице 12 и *о* празнику *с(ве)т(а)го* *Великом(ъ)ч(е)н(и)ка* *Х(ристо)ва* *Гевурга* да *си* *ввози*

11 Лексеме смо наводили у оригиналној граfiји нормализованим правописом.

12 Будући да су у питању општепознати термини овом приликом нисмо сматрали да је потребно посебно наводити ни значење ни грчки извор.

13 Назив долази од великог точка, некад названог и *паочаник*, који је покретан воденом енергијом надимао мехове за постизање неопходне температуре у пећима изграђеним од дрвета, метала и глине, а које су се морале знатним делом реконструисати приликом сваког пуњења (Лексикон 1999: 400–401).

14 Ова се титула у средњовековној Србији користила у различитим значењима (опширно у Благојевић 2001: 208–245). За време деспота Стефана и деспота Ђурђа, челник је у хијерархији државне администрације други по реду достојанственик, одмах иза великог војводе. Међу великим бројем дужности које обавља челник истичу се брига о дворској управи, заступање владара у цивилним пословима (посебно у земљишним споровима), а понекад и у војним и дипломатским. Широка овлашћења којима су располагали, боравак на двору, близина владара и најтешња сарадња, посебно судска овлашћења, омогућавало је челницима да буду непосредни извршиоци и заштитници многих одредби у повељама српских владара (Благојевић 2001: 244–245).

оузимаю 14/15 фреквентивност је исказана конструкцијама на + акузатив и о + локатив, при чему је одсуство итеративизатора као формалног маркера фреквентивности надомешћено инхерентном семантиком управних глагола давати и оузмати (Павловић 2007: 190–191). Предлошко-падежна конструкција вѣ + акузатив употребљена је у промуглацији у значењу интенционалности (Павловић 2007: 301): Да кес(тъ) вѣ свѣд[ѣ]нїе вѣсакомоу 1. У једном је примеру забележена и предлошко-падежна конструкција вѣ + локатив у значењу комитативности¹⁵: Ч(ѣ)стныи вѣ с(вѣ)ценноинвокох(ѣ) 2 (данас обичније међу + инструментал).

Конструкција са поновленим предлогом оу забележена је у једном примеру: и коло цю смѣ съградиѣ оу м{о}мѣ селоу оу Каменице 22/23 (Грковић-Мејдор 2007а: 154–174).

Старији редослед енклитика илустрован је у примеру цю им(ѣ) кѣ быти за хранѣ 13. Из проблематике реда речи издвајамо и старији распоред главних реченичних целина (допуна – предикат) представљен примерима¹⁶: ... прѣд[ѣ] кога се ввози {пи}санїе изнесе 1 и ...ако кес(тъ) вбычди с(вѣ)тыне Гвры хтїтороу повиновати се 9.

Поред редоследа речи последњи пример илуструје чување инфинитива у функцији допуне управној речи (односно одсуство данас обичније конструкције *да* + *през.*).

Садржај даровнице условљава употребу великог броја независних реченица са оптативним *да* у којима је често развијена и императивна значењска нијанса¹⁷: Да кес(тъ) вѣ свѣд[ѣ]нїе вѣсакомоу 1, оу томзи да прѣвѣваю непрѣвѣнно никогда 11, И за ввози да прихѣде вѣско годице 13/14, И ввози да ес(тъ) непрѣвѣнно на вѣсакѣ годице 15/16, Ввози да боуде тврѣд{о и непок} олѣвимо 17/18, да си имаа с(вѣ)ты{и м}внастирь рекомї {кас}тамннитскыи вѣд[ѣ] мои(ѣ) сель седмѣ сель 19/20, Внѣмзи да се помагаа с(вѣ)тыи мвнастирь 21, половин{оу} да имаа с(вѣ)тыи мвнастирь касгамонитскыи 23/24, половин{а} да је мвнастироу с(вѣ)т(а)го Великом(ѣ)ч(е)н(и)ка Х(ристо)ва Гевргїа на Бракиѣвциц{и} 25/26, ввози да стои м{е}ждѣ ними тврѣдо и непрѣвѣнно 25/26. Како показују наведени примери оптативно *да* најчешће се реализује у контакту са личним глаголским обликом (по правилу 3. л. јд./мн. презента), а од њега може бити одвојено једино енклитиком *си*. Усамљено стоји пример да си ввози оузимаю 14/15 који илуструје старији редослед речи (допуна + предикат).

У релативно кратком тексту забележено је неколико типова зависних реченица. Поменућемо најпре изричне реченице које се уводе везницима *да* и како: И еце оутаѣах[ѣ] наа чѣлникъ Радич(ѣ) да давамъ с(вѣ)томѣ мвнастирь на годице двадесети литрь сребра, цю им(ѣ) кѣ быти за хранѣ да си

15 У Струшком препису Душановог законика налазимо живе вѣ христианѣхъ (= међу хришћанима), уп. Грицкат-Радуловић 1975: 152.

16 Овакав редослед се у XIV веку замењује редоследом предикат – допуна (в. Грицкат 1972: 94).

17 У повељама са територије Деспотовине потврђене су конкурентске форме са оптативним *нека* већ од почетка XV века (Грковић-Мејдор 2007б: 210)

коупѡ{ю} жито 12/13 и ња челникъ Радичъ(ь) пишоу сѧ · како прїиде к намъ ч(ь) стнѣи въ с(ве)щенноинвокох(ь) игѡме{нь} ... 2. Како показује први пример везник да употребљава се и као везник намерне реченице (да си коупѡ{ю} жито).

Насупрот само једном примеру са кѡто као везником односних реченица (Да кес(ть) въ свѣд[тѣ]нїе въсакомоу прѣд[в] кога се ввози {пи} санїе изнесе 1), забележен је велики број примера употребе везника цо: И еце оутѧѡх[в] ња челникъ Радичъ(ь) да давамъ с(ве)томѡ мнѡстирѡ на годице двадесети литрѣ сребра, цо им(ь) кне быти за хранѡ да си коупѡ{ю} жито 12/13, ... да си имаа с(ве)ты{и} мнѡстирѣ рекомї {кас}тамннитскыи вѡд[в] моих(ь) сель седмъ сель цо соу записана оу госпѡдскомѡ хрїсѡвѡлоу 19/20, И дѡлове цо имамъ оу Рѡднїкоу. и коло цо смѣ сѡградиль оу м{о}мъ селоу оу Каменице 22/23, Ѱнѡмзи да се помагаа с(ве)тыи мнѡстирѣ цо дохѡдїи вѡд[в] Онехзи седмъ сель 21/22, половин{оу} да имаа с(ве)тыи мнѡстирѣ кастамонитскыи цо дохѡдїи 23/24. И ввози да ес(ть) непрѣмѣнно на всакѡ годице · ѡсѡвѣнъ инога цо кю помагати и крѣпити с(ве)тыи монасти{рь} и подвизати, елика ми роука пода{в}аа 15/17.

Српскословенским везником дондеже уводе се временске реченице којима се означава крајња граница вршења радње главне реченице: ... оу томзи да прѣбываю непрѣмѣнно никогда дондеж(е) стоит[в] с(ве)тїи мнѡнас{т}ир{ь} 11, Ѱвози да боуде тврѡд{о} и непок{олѡвнїмо} дв{н}де{же} смѣ живѣ 17/18, ввози да стои м{е}ждю ними тврѡдо и непрѣмѣнно, дондеж(е) стое вѡма мо{настира} 25/26.

У једном примеру забележена је начинска реченица уведена српскословенским везником еликъ: И ввози да ес(ть) непрѣмѣнно на всакѡ годице · ѡсѡвѣнъ инога цо кю помагати и крѣпити с(ве)тыи монасти{рь} и подвизати, елика ми роука пода{в}аа 15/17.

Текстуална кохезија најчешће се остварује употребом партикуле и, самостално (4, 22, 23. ред) или у комбинацији са партикулом еце (12. ред), као и у комбинацији са анафорски употребљеним показним заменицама овѣ или онѣ (13/14, 15, 25/26. ред). У два примера налазимо само анафорски употребљену показну заменицу у овој функцији (Ѱвози 17, Ѱнѡмзи 21).

7.5. Закључне напомене о језичким одликама повеље

Елементи српског народног језика у повељи великог челника Радича манастиру Кастамониту из 1430/1431. год. знатно су заступљенији него у другим манастирским даровницама XIV и XV века (уп. Есфигменска 1989: 12, Јовановић 1989: 58, Јовановић 1999: 163). Распоред српских народних црта и овде начелно прати структуру повеље, мада, елементи двају језичких израза нису строго разграничени. Највише је народних црта у средишњем делу повеље, у оним деловима у којима се износи формулација дара, међутим, има их и у уводном делу повеље, у коме преовлађује српскословенски језик (уп. кога 1, ввози 1, ња 1, {в}исмо им[в] были пом{ѡци} ници 5). Елементи српскословенског језика налазе се и у средишњем делу повеље, а прелаз са једног на други израз спонтан је и неусиљен, често

и у оквиру исте реченице (нпр. оу томзи да прѣбываю непрѣмѣнно никогда дондеж(е) стоит[ь] с(вѣ)тїи мнѣнас{т}ир{ь} 11 или {И} ввози да стои м{е}ждо ними тврѣдо и непрѣмѣнно, дондеж(е) стое вба мо{настира} 26/27).

Језичке црте српског народног језика заступљене у повељи не дају нам повода за сигурно закључивање о дијалекатској основици језика писара. Главне језичке одлике (екавска замена „јата“, чување полугласника, чување сонанта л на крају слога) наше повеље поклапају се са језичким одликама великог броја повеља с краја XIV и из прве половине XV века¹⁸, у којима – према речима – П. Ивића (1973: 344–345) – препознајемо косовско-ресавску дијалекатску основицу удружену са чувањем полугласника.

Литература:

Благојевић 2001: Милош Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Београд.

Влајинац 1968: Милан Влајинац, *Речник наших старих мера у шикоу векова (III)*, Београд.

Горски-Мајнарић 1973: О. Gorski i N. Majnarić, *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.

Грицкат-Радуловић 1975: Ирена Грицкат, „Језик Струшког преписа“, у: *Законик цара Стефана Душана, књ. I: Струшки и Аџонски препис*, САНУ, Београд, стр. 125–157.

Грицкат 1972: Ирена Грицкат, *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*, Народна библиотека Србије, Београд.

Грковић-Мејдор 2007а: Јасмина Грковић-Мејдор, „Понављање предлога у старосрпском језику“, *Списи из историјске лингвистике*, Нови Сад/Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, стр. 154–174.

Грковић-Мејдор 2007б: Јасмина Грковић-Мејдор, „Развој хипотактичког ДА у старосрпском језику“, *Списи из историјске лингвистике*, Нови Сад/Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, стр. 204–231

Даничић 1863–1864: Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских I–III*, Биоград (Фототипско издање, Вук Караџић, 1973. год.)

Есфигменска 1989: *Есфигменска повеља деспота Ђурђа*, приредили Павле Ивић, Војислав Ђурић и Сима Ђирковић, Југословенска ревија/Завод за заштиту споменика културе, Београд/Смедерево.

Ивић 1973: Павле Ивић, „О језику у писмима султаније Марѣ“, *Јужнословенски филолоџ*, књ. XXX/1–2, стр. 337–345.

18 Овакво стање одликује све повеље кнеза Лазара и деспота Стефана (уп. Младеновић 2003 и 2007. Према мојим подацима ексцерпираним за потребе докторске дисертације о језику у повељама деспота Стефана и деспота Ђурђа, примери промене ə>a забележени су једино у двома повељама деспота Ђурђа: у повељи Дубровнику издатај 29. децембра 1405. године (заједно са мајком Маром и браћом, непознат писар) и у повељи градачком митрополиту Венедикту од 6. септембра 1456. године (заједно са сином Лазаром, писар велики логотет Степан Ратковић).

Ивић 1988: Павле Ивић, „Историја језика“, у: *Језик српскохрватски/ хрватско-српски, хрватски или српски*, Извадак из 2. изд. Енциклопедије Југославије, Југословенски лексикографски завод *Мирослав Крлежа*, Загреб, стр. 5–54.

Јерковић 1996: Вера Јерковић, „Полуустав у српским повељама од краја XIV и током XV века, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, књ. XLII, Нови Сад, стр. 89–113.

Јерковић 2004: Вера Јерковић, „Гирилица српскословенског периода (Палеографски приступ проучавању и општи увид у њен развој)“, *Предавања из историје језика*, Филозофски факултет, Нови Сад, стр. 87–102.

Јовановић 1989: Гордана Јовановић, „О повељи деспота Стефана Лазаревића манастирима Тисмани и Водици из 1406. године“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 19/1, Београд, стр. 53–58.

Јовановић 1999: Гордана Јовановић, „О повељи деспота Стефана Лазаревића Лаври св. Атанасија из 1414/1415. године“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 28/1, стр. 155–163.

Лексикон 1999: *Лексикон српског средњег века* (приредили Р. Михаљчић и С. Ђирковић), Knowledge, Београд.

Младеновић 1992: Александар Младеновић, „Прилог тумачењу постанка генитивног множинског наставка *-а* у једном делу српског језика“, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, књ. XXXV/2, стр. 7–36.

Младеновић 2003: Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Чигоја штампа, Београд.

Младеновић 2007: Александар Младеновић, *Повеље деспота Стефана*, Чигоја штампа, Београд.

Младеновић 2007/2008: Александар Младеновић, „О једној правописној особини у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана“, у: *Археографски ирилози*, XXIX/XXX, 71–87.

Милићевић 1867: Милан Ђ. Милићевић, „Манастири у Србији“, *Гласник српског ученог друштва*, књ. XXI, стр. 1–98.

Новаковић 1881: Стојан Новаковић, „Велики челник Радич или Облачић Раде“, *Гласник српског ученог друштва*, књ. L, стр. 122–164.

Новаковић 1912: Стојан Новаковић, *Законски споменници српских држава средњег века*, Српска краљевска академија, Београд (фототипско издање, Лирика, Београд, 2004).

Павловић 2007: Слободан Павловић, *Дешерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености*, Матица српска, Нови Сад.

Поломац 2007: Владимир Поломац, „Два незабележена грецизма у старосрпском језику (глаголи *гарейсаши* и *ушаксаши*)“, *Наш језик* XXXVIII/1–4, стр. 65–70.

Спремић 1994: Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Српска књижевна задруга, Београд.

Станојевић 1928: Станоје Станојевић, *Студије о српској дипломатици I*, Београд.

Стојановић 1890: Љубомир Стојановић, „Стари српски хрисовуљи, акта, биографије, летописи, типичи, поменици, записи, и др.“, *Споменик СКА*, књ. III, стр. 1–226.

Тошић 1976: Вера Тошић, „Велики челник Радич“, *Зборник Мајнице српске за историју*, књ. XIII, стр. 7–20.

Трифуновић 1996: Ђорђе Трифуновић, „Завештање манастиру Кастамониту“, *Источник*, бр. 17/18, Београд, стр. 129–133.

Шкриванић 1973: Гавро Шкриванић, „Властелинство великог челника Радича Поступовића“, *Историјски часопис*, књ. XX, стр. 125–136.

*

Oikonomidès 1978: *Actes de Kastamonitou*. éd diplomatique par N. Oikonomidès (Archive de l' Athos IX), Paris.

Sadnik/Aitzetmüller 1955: Linda Sadnik und Rudolf Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchslavischen texten*, Carl Winter Universitätsverlag Heidelberg/ Mouton&co, Gravenhage.

Vasmer 1944: Max Vasmer, *Die grichischen Lehnwörter im Serbokroatischen*. Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historisch Klasse, Nr. 3, Berlin.

Zett 1970: Robert Zett, *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen (Die altserbische Periode)*, Slavistische Forschungen 9, Bohlau Verlag, Köln.

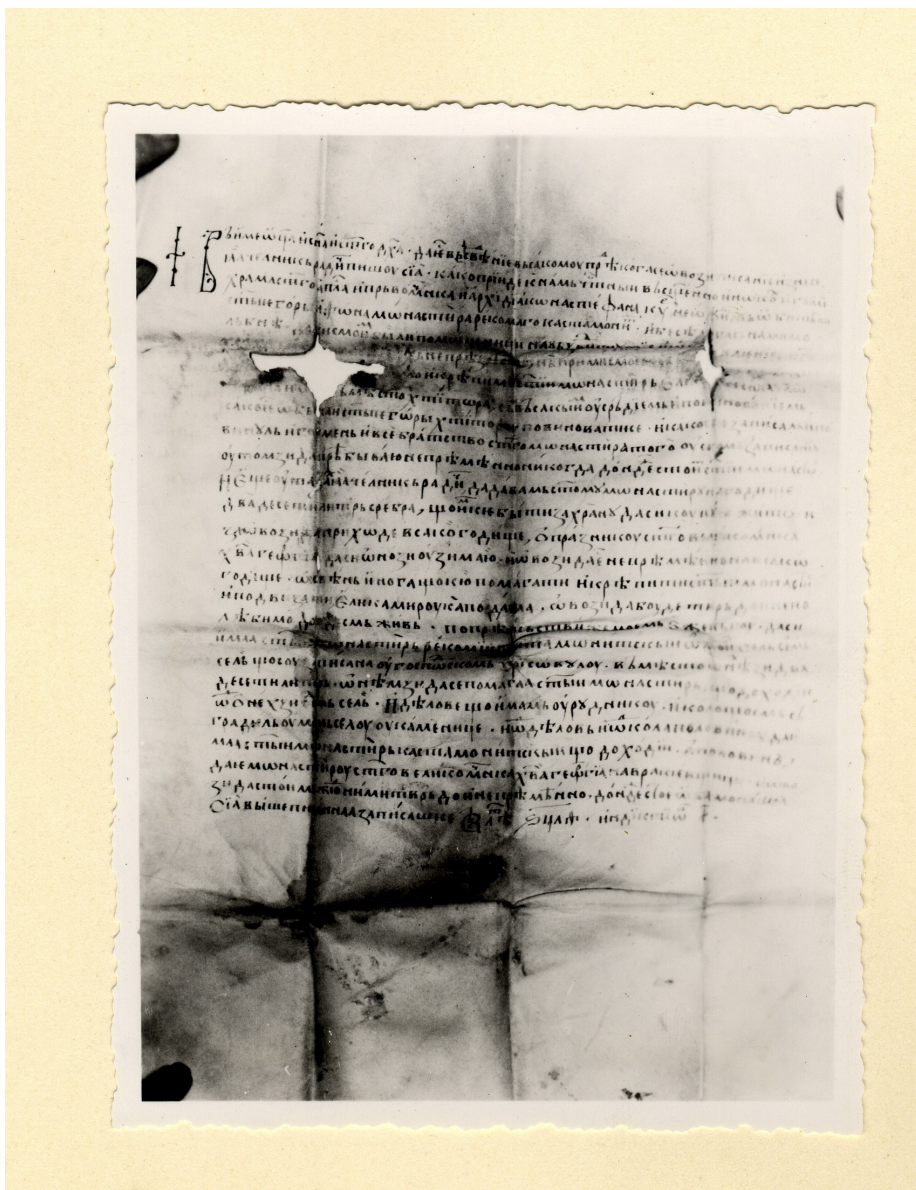
THE COMMANDER IN CHIEF (*VELIKI ČELNIK*) RADIČ CHARTER TO THE KONSTAMONITOU/KASTAMONITOU MONASTERY IN THE MOUNT ATHOS FROM THE YEAR OF 1430/1431

Summary

This paper presents the publication of the original alphabet and transcribed text of the charter of the medieval Serbian feudal lord, the Commander in Chief (*veliki čelnik*) Radič, to the Konstamonitou/Kastamonitou monastery in the Mount Athos from 1430/1431 year. Along with the required philological and linguistic comments, a fascimile of the charter is given, since it is a customary practice in papers of this kind.

Vladimir Polomac

Додатак: Фотографија повеље (Архив САНУ, 8885/3)

Драгана НОВАКОВ
Београд

„БЕГОВСКО ИЛИ СТАРОСРПСКО ПИСМО”

У овоме раду аутор сагледава морфолошке одлике слова и распрострањеност западне варијанте брзописне ћирилице на овим просторима. У зависности од критеријума и термилошке експликације издвојени су поједини облици графика из поменутога инвентара (тзв. положено б, квадратно в, трonoго и и сл.). Рад има карактер прегледног чланка у коме се даје систематизација досадашње обраде западне варијанте ћириличног брзописа у писаној и штампаној заоставштини, сагледане од стране многих наших аутора.

Кључне речи: писмо, ћирилица, босанчица, брзопис, графика

„Рођен сам на Раџајима године 1882. од оца Мухамеда и Нурихануме рођене Сијерчић. Још као дијете у шестој години учили су ме рахмети мајка и отац овом писму што га зваху беџовско или старосрпско, те смо се између рода и пријатеља њиме често дописивали јер је у нашој и другим родбинама свак знао овако писати и то мушкиње и женскиње. Ево и након својих седамдесет година и данас њиме пишем. Сарајево 10. IX 1952. Махмуд Ченгић, Подгумечка ул.“¹.

У науци о језику до данас је из различитих времена и средина изречено мноштво назива за западну варијанту брзописне ћирилице: *босанчица* (Трухелка 1899: 65; Тентор 1932: 155; Хам 1958: 70); *босанска азбука* (Берчић 1860: 70); *босаница* (Трухелка 1909: 212); *босанско брзописно писмо* (Карски 1928: 177); *босанска ћирилица* (Карски 1928: 179; Тентор 1932: 152); *западна варијанта ћириличног брзописа* (Ђорђевић 1971: 179) и сл.².

У Босни, још педесетих година XIX века, у приватној преписци, егзи-стирају називи за босанчицу: *брзописна ћирилица*, *„стара-србија“*, *старосрпска азбука*, *беџовско или старосрпско писмо*, *босанчица*, *„мићаново писмо“*, *беџовица*, *беџово писмо*, *„женско писмо“*, *буквица*, *босанка*³. Наравно, постојали су термини који су истицали националну припадност: *харвацко писмо* (Д. Папалић), *рваско писмо*, *сарпско писмо* (М. Дивков-

1 Писмо Махмуда Ченгића из Сарајева од 10. септембра 1952. године у књизи: Војислав Богићевић, *Писменост у Босни и Херцеговини. Од појаве словенске писмености у IX в. до краја Аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини 1918. године.* - Сарајево, 1975, 261.

2 Уп. Чигоја 2006: 49.

3 О називима овога писма уп.: Чигоја 2006: 49; Јахић 2000: 49, 50; Станчић 1991: 128–129; Пижурица 1989: 68; Кулунџић 1957: 583; Богићевић 1975: 257–264; Зелић-Бучан 1961: 8 и др.

ић), или у време анексије Босне и Херцеговине: *босанско-хрватска ћирилица* (часописи Љубљански звон и Босанска вила)⁴.

Једно је неспорно: овим се писмом служило и католичко, и муслиманско, и православно становништво у Босни у подједнакој мери⁵, и оно је доживело свој пуни процват у Босни⁶. Њиме су писане босанске повеље, надгробни споменици (стећци), приватна писма. Босанчицом је штампано више десетина књига босанских фрањеваца (око 40)⁷ „и као посебна, западна ћирилица појављује се у делима Матије Дивковића“⁸. Она је била доминантно писмо турских феудалаца у Херцеговини, у складу са босанско-хумским традицијама западне ћирилице⁹.

Најпотпунију информацију о босанчици на крајњем западу пружа студија Бенедикте Зелић-Бучан *Босанчица у средњој Далмацији*¹⁰ (са списком извора, опсежном литературом, таблицама, узорцима морфолошких ликова слова и картом распрострањености ћирилице у средњој Далмацији). Њен теоријски приступ најављује већ прва, уводна реченица: „У обитељи ћирилских азбука посебно мјесто заузима данас већ мртво хрватско национално писмо босанчица“¹¹. Ову мисао прати напомена: „Овај израз »национално« не треба схватити тако као да би босанчица била хрватско аутохтоно писмо, него специјални вид, национални облик једног опћенитијег писма, аналогно подјели латинске минускуле у национална писма средњег вијека“¹². У науци је доказано да ово писмо није „национално“. Т. Раукар је у једном смислу отишао и даље па је изнео тврдњу да се „босанчица“ употребљава „у Боки Которској и дијелом на подручју Црне Горе“ од XV до XIX века¹³. На ову заблуду је указао академик Александар Младеновић¹⁴. Међутим, ако некоме проблем типологије може и да буде дискутабилан (у зависности од критеријума и термиолошке експликације), географски распоред и „национални“ квалификатив показују потпуни бесмисао на примеру писама Арсенија III Чарнојевића¹⁵.

Досадашње контроверзе о босанчици које се крећу у распону од проглашавања овога писма посебним до негирања његових специфичности, и научна полемика којом је доведен у питање и сам назив овога писма, већ су опште познати, и у овоме раду посебно неће бити тема.

4 Чигоја 2006: 49.

5 Чигоја 2006: 49.

6 Вукомановић 1971: 25.

7 Вукомановић 1971: 25-26.

8 Хам 1958: 70.

9 Раукар 1966-67: 494.

10 Зелић-Бучан 1961: 1.

11 Зелић-Бучан 1961: 7.

12 Зелић-Бучан 1961: 7.

13 Раукар 1966-67: 496-497.

14 Младеновић: 1973: 34, нап. 54; 1965а: 60, 62, 63.

15 Младеновић 1997а: сл. 1-4.

Аутор овога рада сагледавао је искључиво облике слова и њихову употребу и анализирао графиције које се наводе као специфичне код свих палеографа (*квадратно в, положено мало б, угласто д* и сл.)¹⁶ са циљем да укаже да је терен на којем се оне јављају много шири, него што се мисли. У обзир су узети резултати истраживања компетентних научника, оних чији се погледи на ово питање најчешће цитирају¹⁷. Ићи ће се само за проверавањем података на основу којих се истиче специфичност поменутих облика слова. Заправо ићи ће се за тим да се види могу ли се те специфичне графиције које се сматрају као искључива одлика ћирилице на западном делу њене употребе на Балкану могу наћи и на другим просторима, при чему, наравно, основну улогу треба да има географска (а и временска) одређеност одговарајућег споменика. Поред тога, користиће се материјал и из неких споменика насталих на терену Србије, Македоније, Бугарске, Мађарске, Молдавије, Литваније, према палеографским проучавањима проф. Младеновића (укупно 54 аутографа), а такође и Русије према Черепњиновим проучавањима руских споменика. Овим истраживањем обухваћена је једна значајна рукописна књига чијом се језичком анализом бавим, у којој сам уочила појаву ових графиција. У питању је *Поменник манастира Крушедола* из XVI века¹⁸. Ово испитивање треба да да одговоре на питања: у којој се мери у писању одговарајућих слова слажу између себе споменици од Јадранскога мора до западне Бугарске, од Битоља на југу Македоније, до Сент-Андреје северно од Будимпеште.

Иако сви поменути аутори нису издвајали иста слова као специфичан инвентар босанчице, свима је заједничко скретање пажње на обликовање следећих графиција: *б, в, к, ѿ* (*ч, ж, з, д, е*). Ова слова реализују се: *б* као тзв. положено; *в* као тзв. квадратно; *к* напушта усек на десној половини тако да су понекад оба потеза готово вертикална, а понекад паралелно накошена; *ѿ* се реализује као тзв. троного *ѿ*¹⁹.

У муслиманским документима, у тзв. беговској босанчици, сусрећемо највише необичних облика поједних слова. „Тако слово *б* понекад личи

16 Прво слово узимају Берчић, Карски, Тентор и Хам, а остала два-сви, изузев Тентора.

17 В. списак литературе на крају овога рада.

18 Овај манастир налази се на Фрушкој Гори у Војводини, а рукописна књига *Поменник манастира Крушедола* (XVI век) чува се у Музеју Српске православне цркве у Београду (зграда Патријаршије Српске православне цркве) под сигн. МСПЦ 240. За ову прилику узет је и материјал наведен у раду *Прилог проучавању развијка наше ћирилице*, уп. Младеновић 1965а.

19 Наведени облици слова присутни су у познатој *Врхлабској повељи* (1302), насталој у канцеларији краља Милутина, која се узима као пример дефинитивног развоја дипломатске минускуле (Чигоја 2006: 50). И најстарији споменици ћириличке писмености: *Повеља Кулина бана* (1189), потписи кнеза Мирослава и великог жупана Стефана Немање на латинском писаном уговору (1186), потпис кнеза Мирослава (1190), *Мирослављево* и *Вуканово јеванђеље* (XII век) — иако рукописне књиге различитих писара, показују сличне тенденције у обликовању слова. Натписи на стѐцима из каснијега периода у поређењу са ћириличким натписима са осталих подручја (Македонија, Бугарска), иако у невеликом броју, такође показују присуство на исти начин наведених графиција (в. *хронолошке табле III* које наводи Г. Томовић 1974).

на графију *л* с унутра увинутом петљом у првом потезу, или пак на *јати*, које је нагнуто мало у десно²⁰. Ђорђевић истиче да је специфична особина беговскога брзописа склоност ка издуженим и искошеним потезима. Таква су слова: *в, и, к, њ, р, ш, ш*²¹. Беговска босанчица одликовала се већом рукописном слободом, слова су се употребљавала без нарочитих правила и правописних закона²².

1) *В, Б, Д*. Према речима проф. Младеновића слова квадратно *в*, положено мало *б*, угласто *г* широко су заступљена у Србији у XVII и XVIII веку у Београду, у Смедереву, у писму ваљевског митрополита, у Пећи. Положено *б*, односно квадратно *в*, налазимо такође на Косову, у Новом Брду, у Пироту и његовој околини; у Војводини (сва три слова) у XVIII веку. Г. Ст. Венцловић и Д. Обрадовић у својим рукописима имају такође ове три поменуте графије. Јован Рајић употребљава положено *б* поред обичног малог *б*, и квадратног *в* поред обичног *в*²³. У Будиму у XVIII веку, у Црној Гори XVI, XVII и XVIII веку: на Цетињу, у Боки Которској, у писму црногорског митрополита Данила 1701; квадратна графија *в* долази у бокељским документима (такође и положено *б*); у Паштровићима квадратно *в* и угласто *г*; на граници Србије и Македоније у XVI, XVII и XVIII све три графије срећемо у записима из манастира Прохора Пчињског, а квадратно *в* и положено *б* такође у околини Прилепа²⁴; у Бугарској у XVI и XVII веку све три графије употребљавају се у околини Радомира; квадратно *в* и положено *б* срећемо и у околини Јетропоља у XVII веку; а положено *б* у Софији такође у XII веку²⁵. Положено *б* проф. Младеновић нашао је и у Молдавији у рукописним књигама из XV века²⁶, а ја сам пронашла у рукописној књизи из XVI века *Поменик манастира Крушедола*: 4, 9, 25, 36, 58, 78, 113 итд.

У руским споменицима квадратно *в* се јавља од XVI века²⁷ и у *Поменнику манастира Крушедола*: 4, 10, 11, 20, 82, 84, 111, 114 итд.

2) *Ч*. Ово слово које се формом *В* често јавља у босанчици Тентор²⁸ и Хам²⁹ узимају као једну од њених карактеристика. Испитивања старих рукописних књига које је вршио проф. Младеновић, показују да се *ч* овако означава и у паштровским документима XVI и XVII века, у Рисну у Боки Которској у XVI веку, на Косову 1389. године³⁰. Ова форма за *ч*, која се преко рачвастог *ч* развила од облика овога слова, који подсећа на ча-

20 Зелић-Бучан 1961: 20.

21 Ђорђевић 1971: 170.

22 Јахић 2000: 51.

23 Младеновић 1965а: 60.

24 Младеновић 1965а: 61.

25 Младеновић 1965а: 61.

26 Младеновић 1965а: 61.

27 Черепњин 1956: 362.

28 Тентор 1932: 155.

29 Хам 1947: 34.

30 Младеновић 1965а: 61.

шу³¹, јавља се и у молдавским документима XIV и XV века као и у ћириличким споменицима писаним у Литванији у XV веку³².

3) *Ђерв*. Ово слово (=ћ, ђ) према Карском³³, Тентору³⁴ и Хаму³⁵ чини одлику босанчице. Међутим, према речима проф. Младеновића³⁶ ова графија представља једну одређену ранију фазу у развоју слова ћ, а која се, као што је добро познато, употребљавала за означавање гласова ћ и ђ и у споменицима на истоку и југу српског језичког подручја до Вуковога времена, — долази у рукописним књигама насталим у Црној Гори у XVIII веку (у Никшићу, у Дробњаку, у Боки Которској и у Паштровићима)³⁷ и у *Поменуку манастира Крушедола*: 12, 24, 58, 83, 85, 93 итд.

4) *Т*. Такозвано треного *т̄* узима Карски³⁸ као једну од одлика босанскога брзописног писма³⁹, а према Черепњиновом материјалу, ово слово долази у руским споменицима писаним полууставом XIV-XV века⁴⁰. Хам узима на пример, положај, а не облик овога слова као једну од одлика босанчице⁴¹. Реч је о окретању слова за 60 степени у писању на тај начин да су три слободна краја слова, завршеци кракова, усмерени удесно, а горња хоризонтална страна приликом окретања заузима коси положај на левој страни слова. Овакав начин писања *т̄* (а и *п̄*) среће се само у муслиманским документима писаним ћирилицом⁴², тако да је можда потребно у том правцу тражити решење оваквом начину писања поменутих графија. Иначе и *ш* се пише у муслиманским документима окренуто само у обрнутом правцу неголи *т̄*⁴³. Тентор наводи за "беговско писмо" окретање и слова: *в, и, н, х* поред већ поменутих⁴⁴. Кулунџић доноси оригинал текста писаног босанчицом истичући његову тежину при читању, али не говори да се ради о рукопису херцеговачких Муслимана, а који је већ такође објавио М. Тентор⁴⁵. Заправо код слова *т̄* час се повлачи лева, час десна ушица све до основне линије, тј. како каже Чremoшник „ушица има исту дужину као и стабло“⁴⁶. Коначан резултат мењања ове графије је тај,

31 Ову графију региструје Карски, али је не узима као посебну одлику, како он каже, босанског брзописног писма уп. 1928: 202.

32 Младеновић 1965а: 61.

33 Карски 1928: 177.

34 Тентор 1932: 155.

35 Хам 1958: 34.

36 Младеновић 1965а: 61.

37 Младеновић 1965а: 61.

38 Карски 1928: 177.

39 Материјал за своје закључке о овоме Карски је узимао из радова Трухелке и Беласчева како и сам каже на стр. 1928: 177, нап. 1.

40 Черепњин 1956: 244.

41 Хам 1947: 34; 1958: 70.

42 Зелић-Бучан, табела 1.

43 Зелић-Бучан, табела 1.

44 Тентор 1932: 157.

45 Кулунџић 1957: 584; Тентор 1932: 16.

46 Чremoшник 1963: 122, 123.

да се слово састоји из трију једнако дугачких вертикалних стабала преко којих је положена попречна црта. Што се тиче рукописа које је сагледао проф. Младеновић⁴⁷, довољно је рећи само то да ова графија долази у свим споменицима: у Македонији, Бугарској, Мађарској Молдавији, као и у повељи литавскога кнеза Сигизмунда⁴⁸ и такође у *Поменуку манастира Крушедола*: 6, 21, 22, 110, 112, 116, 117 итд.

Раукар пак једноставно каже, да је то обично минускулно и касније полууставно слово *ӣ* које и не може бити одлика босанчице⁴⁹.

5) У. Такозвана графија *ук* према Карском „преобладеат“ у босанском брзописном писму⁵⁰. Хам узима ово слово као одлику босанчице, али истиче јављање ове графије и у другим ћирилским споменицима⁵¹. Познато је да се ово слово јавља врло рано нпр. у *Повељи Кулина бана*, а и у другим споменицима. Проф. Младеновић помиње рукописне књиге настале у Паштровићима, у Боки Которској, на Цетињу, Никшићу, у Будиму и др.⁵² и *Поменник манастира Крушедола*: 15, 17, 18, 20, 22, 33 итд.

6) Слово *ӣӣа*. Ова графија према Карском одликује босанско брзописно писмо својом формом у којој се испуштени доњи део средње црте у писању помера ка десној страни слова, тако да се добија знак *ӣ*⁵³. Б. Зелић-Бучан пак каже да ова графија није доследна карактеристика споменика писаних босанчицом, јер се поред ње среће нпр. у споменицима из Далмације написана и на тај начин да се доњи испуштени део пише у наставку средње горње усправне црте⁵⁴. Проф. Младеновић истиче да се са таквим писањем ове графије када је померен удесно од средине поменути део слова срећемо у рукописним књигама насталим у Црној Гори XVII и XVIII веку (Никшић, манастир Пива, Цетиње, Дробњак, Љешевићи у Боки Которској, Паштровићи)⁵⁵.

7) *Е*. Графију *е* за коју Карски каже да је врло честа у босанском брзописном писму, налазимо такође у готово свим споменицима који се помињу у раду проф. Младеновића⁵⁶ и у *Поменуку манастира Крушедола*: 13, 15, 36, 81, 82, 83, 112 итд.

8) *К*. Писање овога слова са две готово усправне црте паралелно⁵⁷ Хам узима као једну од одлика босанчице⁵⁸. Сасвим је познато да се нарочито мало *к* другачије и не пише у ћириличком брзопису узетом шире. Чремо-

47 Младеновић 1965а: 62.

48 Младеновић 1965а: 62.

49 Раукар 1966–67: 489.

50 Карски 1928: 177.

51 Хам 1947: 34 и 175, нап. 39.

52 Младеновић 1965а: 62–63.

53 Карски 1928: 177.

54 Зелић-Бучан 1961: табела I.

55 Младеновић 1965а: 63.

56 Младеновић 1965а: 63.

57 Зелић-Бучан 1961, табела I.

58 Хам 1947: 34.

шник каже да се код овога слова „напушта у десној половини усек, и осим тога се десна половина одваја од левог стабла тако да се слово састоји од два дела (потеза) од којих први може да буде вертикалан, а други кружан, што је најближе првобитном облику графеме, но понекад су оба потеза вертикална, а врло често и оба полукружна“⁵⁹. Коначан резултат мењања облика ове графије је тај, да се слово састоји из трију једнако дугачких вертикалних стабала преко којих је положена попречна црта. У готово свим испитиваним споменицима проф. Младеновића: у Србији, Црној Гори, Македонији, Бугарској, у Молдавији⁶⁰, а и у *Поменуку манастира Крушедола* к се пише на поменути начин: 16, 83, 84, 89, 90, 109, 112 итд.

9) Г. Као одлику босанскога брзописнога писма Карски⁶¹ узима графију *ž*, која је написана тако да је хоризонтална црта спуштена нешто ниже од врха остављајући изнад себе слободан један део основне усправне црте. Треба истаћи да и Берчић⁶² то исто констатује и за рукописе из Босне мада наводи и друге графијске варијанте тога слова из босанских рукописа. За споменике из Далмације, пак, ни Берчић⁶³ ни Б. Зелић-Бучан⁶⁴ не помињу ову варијанту за *ž*. Колико се за сада зна, ова графијска варијанта среће се само у босанским рукописима али она није и једини знак који се у њима употребљава за означавање овога сугласника. Наиме, Берчић⁶⁵ наводи још три графијске варијанте за овај глас из босанских споменика, које су познате рукописним књигама насталим и ван Босне и Далмације. Може ли се ова варијанта узети као диференцијални фактор који одваја босанску ћирилицу у посебан вид? Наравно нашло би се појединих варијанти или слова у рукописним књигама на истоку и југу ових подручја, који би се јављали или само у одређеном споменику, или који би припадали одређеној школи писања и сл. Овде се може поменути обележавање сугласника *ћ* и *ђ* у рукописима Г. Ст. Венцловића 1736. године. Иако је ово специфичност своје врсте нико не долази на идеју да његову ћирилицу или начин писања, школе којој је припадао, одвоји у нешто посебно⁶⁶.

10) Ж и Н. Док прво слово као одлику босанскога брзописнога писма узимају Карски⁶⁷, Тентор⁶⁸ и Ђорђић⁶⁹, дотле одговарајућу графију за *н* Карски и Хам⁷⁰ третирају као специфичну одлику босанчице. Према до-

59 Чremoшник 1963: 122.

60 Младеновић 1965а: 63.

61 Карски 1928: 177.

62 Берчић 1860: 70.

63 Берчић 1860: 70.

64 Бучан 1961: табела I.

65 Берчић 1860: 70.

66 Младеновић 1963: 159–162.

67 Карски 1928: 177.

68 Тентор 1932: 155.

69 Ђорђић 1971: 170.

70 Хам 1947: 34.

садашњим испитивањима, граfiјске варијанте ових слова јављају се првенствено у далматинским ћириличким рукописима⁷¹, а у мањој мери у босанским⁷² паралелно са другим варијантама које се јављају за ове граfiје у Босни и Далмацији, а које се могу срести у споменицима насталим ван ових области. У овом смислу су потребна дубља испитивања јер се једна од ових граfiјских варијанти може срести и изван поменутих области⁷³.

Овај рад имао је сасвим одређен и ограничен циљ. Њиме се показало још једном на материјалу из одговарајућих споменика, да су извесна слова одлика ширег ћириличког писања на Балкану. Дакле, говорило се о варијантама појединих слова, појединих граfiја. Тај тип ћирилице о којем сам говорила налази се у прошлости и у средњој Далмацији, и у Босни и Херцеговини, и у Црној Гори, и у Србији, и у Македонији, на простору почев од Битоља, па до Сент-Андреје, и у западној Бугарској.

Са становишта хуманистичких наука много је упутније указивати на елеменат заједничког у култури, неголи инсистирати на разликама и преувеличавати их. Једно је сигурно: разлике треба истраживати, али оне не би требало да доводе до искључивости, с обзиром на чињеницу да је много више заједничкога и узајмнога, него разлика на овим просторима. Научно истраживање не сме свакако бити предмет злоупотребе, али исто тако научне теме не могу бити ни табу. Историјска факта морамо сагледати без настојања да садашње друкчије околности вештачки пројигирамо у прошлост, а и без покушаја да у име некадашњице имплицирамо било шта у погледу садашњице. Историјску истину не треба скривати, а слободан избор не треба оспоравати.

Литература:

Белић 1936: Александар Белић, *Учешиће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћириличких споменика*.- Светосавски зборник. Расправе, Београд, 1936, Књига 1, 213–276.

Бешлагић 1965: Ш. Бешлагић, З. Кајмаковић, Ф. Ибрахимпашић, *Ћирилски наћићис из доба Кулина бана*.- Сепарат из Годишњака "Наше старине" Сарајево, 1965, књ. X, 203–208.

Бешлагић 1976: Шефик Бешлагић, *Наћићис на босанцици у Крмићима код Сења*.- Диадора. Гласило Археолошкога музеја у Задру, (Посебан отисак), Задар, 1976.

Бешлагић 1990: Шефик Бешлагић, *Два средњовјековна ћириличка епиграфска споменика у околини Макарске*.- Херцеговина. Часопис за културно и историјско наслеђе, Мостар, 1990, 15–22.

71 Зелић-Бучан 1961: табела I.

72 Берчић 1860: 70.

73 Уп. нпр. варијанту за *н* у Рисну 1561. године, затим сличну њој у Паштровићима 1654. године, које наводи проф. Младеновић 1965а: 63.

- Богићевић 1975: Војислав Богићевић, *Писменост у Босни и Херцеговини. Од појаве словенске писмености у IX в. до краја аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини 1918. године.*- Сарајево (Веселин Маслеша), 1975.
- Буквар 1860: *Буквар старославенскога језика глаголским писмени за читање црквених књиг. Саставио свећеник Иван Берчић у Златном Прагу, 1860.*
- Вего 1956: Марко Вего, *Најстарији ћирилски писани сјоменик у Босни и Херцеговини (X -XI стл.).*- Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву, Сарајево, 1956, књ. XI, 41–61.
- Вего 1962, 1964: Марко Вего, *Зборник средњовјековних најписанија из Босне и Херцеговине.*- Сарајево, 1962, књ. I, 1964, књ. II и III.
- Велчева 1990. Боряна Велчева, *Хумачкаџа плоча.*- Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1990, књ. XXXIII, 61–63.
- Врана 1957: Јосип Врана, *Тко је писао најстарије дубровачке исправе.*- Слово, Загреб, 1957, књ. 6–8, 313–314.
- Вукомановић 1971: Славко Вукомановић, *Језик Стивана Марковца Маргитића.*- Београд (Филолошки факултет. Монографије. Књига XXXIX), 1971.
- Диздар 1990: Мак Диздар, *Старобосански текстови.* III издање, Сарајево (Свјетлост), 1990.
- Ђорђевић 1971: Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози.*- Београд (Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије), 1971.
- Зелић-Бучан 1961: Бенедикта Зелић-Бучан, *Босанчица у средњој Далмацији.*- Сплит, стр. 32 + 3 табеле + 30 фотокопија.
- Ивић 1971: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик.*- Београд, 1971.
- Ивић 1982: Павле Ивић, *Књижевни и народни језик код Срба.*- Историја српског народа, Београд, 1982, књ. II, 519–534.
- Ивић 1987: Павле Ивић, *Откуда ћирилица на Брачу?.*- Брачки зборник. Објетница Поваљске листине и Прага 1184–1984, Супетар, XV, 1987, 186–187.
- Јагић 1890: Ватрослав Јагић, *Неколико ријечи о босанским најписанијама на стивеници.*- Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Сарајево, 1890, књига I, Година II, 1–9.
- Јахић 1999: проф. др. Џевад Јахић, *Бошњачки народ и његов језик.* Трилогија о босанском језику.- Сарајево, 1999, књига I, 63–64.
- Јахић 2000: Џевад Јахић, Сенахид Халиловић, Исмаил Палић, *Грамматика босанскога језика.*- Зеница ("Дом штампе" Зеница), 2000.
- Јерковић 1980: Вера Јерковић, *Средњовековне ортографске школе код Срба.*- Југословенски семинар за стране слависте, бр. 31, Београд, 1980, 19–29.
- Карски 1912: Е. Ф. Карский, *Образи славјанскога кирилловскога писма.*- Варшава, 1912.
- Карски 1928: Е. Ф. Карский, *Славјанская кирилловская палеография.*- Ленинград, 1928.
- Колендић 1904: Петар М. Колендић, *"Босанчица", босанско-хрватска ћирилица и дубровчани.*- Босанска вила, Сарајево, 1904, бр. 19 и 20, 349–351.
- Кулунџић 1957: Звонимир Кулунџић, *Књига о књизи. I. том: историја писама.*- Загреб, 1957.
- Лавров 1915: П. А. Лавров, *Палеографическое обозрение кирилловскога писма.*- Петроград, 1915.

Младеновић 1961: Александар Младеновић, *О језику Лейтхойса фра Николе Лаиванина*.- Грађа (Научно друштво Народне Републике Босне и Херцеговине. Одјељење историјско-филолошких наука, књ. 7), Сарајево, 1961, књ. X, 53–123.

Младеновић 1963: Александар Младеновић, *Слово ђ пре Вука*.- Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), књ. VI, 1963, 159–162 + фотокопија.

Младеновић 1964: Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*.- Нови Сад (Матица српска), 1964, сл. 1–5, стр. 40.

Младеновић 1965а: Александар Младеновић, *Прилог проучавању развојка наше ћирилице*.- Књижевност и језик, Београд, бр. 3, 53–66 са 4 факсимила.

Младеновић 1965б: Александар Младеновић, *Особине графије и језика њушхойса ѡиријарха Арсенија III Црнојевића из 1682. године*.- Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, књ. VIII, 133–146 са 4 факсимила.

Младеновић 1966: Александар Младеновић, *Поводом чланка "Писмо или варијанца"*.- Књижевност и језик, XIV, Београд, 1966, књ. III, 301–303.

Младеновић 1970: Александар Младеновић, *Графије ћ и џ у неким македонским сѡменицима. (Прилог географској распрострањености ѡишребе ових слова)*.- Симпозијум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски, Скопје (Македонска академија на науките и уметностите), 1970, кн. 2, 217–228.

Младеновић 1973: Др Александар Младеновић, *Језик владике Данила*.- Нови Сад (Матица српска), 1973.

Младеновић 1997а: Александар Младеновић, *Дневник ѡиријарха Арсенија III Црнојевића о ѡушовању у Јерусалим. (Тексти и филолошке најомене)*.- Сентандрејски зборник 3, Београд (Српска академија наука и уметности. Сентандрејски одбор), 1997, 207–224 са десет факсимила и једном картом (објављено и у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1992, књ. XXXV-1, 49–53).

Младеновић 1997б: Александар Младеновић, *О писму ѡиријарха Арсенија III загребачком епископу Игњацију 1691. године*.- Патријарх српски Арсеније III Чрнојевић и Велика сеоба Срба 1690. године. Зборник радова о тристагодишњици Велике сеобе, Београд (Издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве), МСМХСVII, 61–65 са једним факсимилом. (Објављено и у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1993, књ. XXXVI-2, 145–150 са три факсимила).

Мошин 1955: Владимир Мошин, *Ћирилски рукописи југославенске академије. I. дио: Опис рукописа*.- Загреб (Југославенска академија знаности и умјетности), 1955.

Мошин 1965: Владимир Мошин, *Методолошке биљешке о ѡишовима писма у ћирилице*.- Слово, Загреб, 1965, 15–16.

Мошин 2000: Владимир Мошин, *Словенска ѡалеографија*. Приредио проф. д-р Сотир Голабовски.- Скопје, 2000.

Недељковић 1955: Бранислав М. Недељковић, *О "босанчици"*.- Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1955, књ. XXI, св. 3–4, 271–284.

Прохаска 1991: др Драгутин Прохаска, *Das Kroatisch-Serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina*.- Загреб, 1991.

Пецо 1971: Асим Пецо, *Дискусија о реферату Александра Младеновића, Међусобни однос Мркаљево и Вукове азбучне реформе*.- Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати саопштења, Београд, 1971, 114.

- Пешикан 1972: Митар Пешикан, *Генеа и еволуција словенског писма*.- Јужнословенски филолог, Београд, 1972, књ. XXIX – св. 1–2, 105–151.
- Пижурица 1989: Мато Пижурица, *Језик Андрије Змајевића*.- Титоград, 1989.
- Раукар 1966–67: Томислав Раукар, *О неким проблемима развојка ћирилске мнускуле ("босанчице")*.- Хисторијски зборник, Година XIX-XX, Загреб, 1966–67, 485–499.
- Станчић 1991: Љиљана Станчић, *Номинација графија у Босни и Херцеговини у вријеме Аустроугарске управе у књизи: Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Караџића до краја Аустроугарске владавине*.- München, Slavica Verlag dr Anton Kovač, 1991, 120–132.
- Стефановић-Караџић 1857: Вук Стефановић Караџић, *Примјери српско-славенског језика. У Бечу. У штампијарији Јерменског манастира*, 1857.
- Рачки 1858: др Фр. Рачки, *Црквице из домаће црквене повјеснице*.- Загребачки католички лист, Загреб, 1858, књ. IX, бр. 30–31, 237–239, и 245–247.
- Тентор 1932: Др Мате Тентор, *Латинско и славенско писмо*.- Загреб, МСМXXXII (Изванредно издање Матице хрватске), са 100 образаца и 1 таблом.
- Томовић 1974: Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких најписана на Балкану*.- Београд, 1974.
- Трухелка 1889: *Принос босанског палеографије од гра Ђуре Трухелке*.- Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1889, октобар-децембар, књ. IV, година I, 65–83.
- Трухелка 1891: Др. Ђиро Трухелка, *Стари босански најписани*.- Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1891, јануар-март, књ. I, година III, 86–95.
- Трухелка 1895а: Др. Ђиро Трухелка, *Старобосански најписани*.- Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1895, април-јуни, књ. VII, 259–292.
- Трухелка 1895б: Др. Ђиро Трухелка, *Најписани из сјеверне и источне Босне*.- Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1895, јули-септембар, књ. VII, 337–356.
- Трухелка 1895в: Др. Ђиро Трухелка, *Стари босански најписани*.- Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1895, октобар-децембар, књ. VII, 567–572.
- Трухелка 1909: Др. Ђиро Трухелка, *Мали принос значењу босанице*.- Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1909, књ. XXI, 211–214.
- Хам 1947: Јосип Хам, *Грамаџика староцрквенославенског језика*.- Загреб (Издање Накладног завода Хрватске), 1947.
- Хам 1958: Јосип Хам, *Старославенска грамаџика*.- Загреб (Школска књига), 1958.
- Черепњин 1956: Л. В. Черепнин, *Русская палеография*.- Москва, 1956.
- Чигоја 1995: Бранкица Чигоја, *Најстарији српски ћирилски најписани (графија, орфографија и језик)*. Друго издање.- Београд, 1995.
- Чигоја 1999, Лексикон: Бранкица Чигоја, *Босанчица у књизи: Лексикон српског средњег века*. Приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић.- Београд, 1999, 56–59.
- Чигоја 2001: Бранкица Б. Чигоја, *Језик Павла Пајића, босанског фрањевица из прве половине XVII века*.- Београд (Институт за српски језик САНУ. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 19), 2001.

Чигоја 2006: Бранкица Чигоја, *Траговима српске језичке прошлости*.- Београд (Друштво за српски језик и књижевност Србије. Библиотека Књижевност и језик. Књига 13), 2006.

Чremoшник 1940: Грегор Чremoшник, *Студије из српске палеографије и дипломатике*.- Гласник Скопског ученог друштва, Скопје, 1940, књ. III, 1–21.

Чremoшник 1948: Др Грегор Чremoшник, *Босанске и хумске повеље средњега вијека*.- Гласник Земаљског музеја у Сарајеву. Нова серија, Сарајево, 1948, свеска III, 103–143.

Чremoшник 1949–50: Др Грегор Чremoшник, *Босанске и хумске повеље средњега вијека II*.- Гласник Земаљског музеја у Сарајеву. Нова серија, Сарајево, 1949, свеска IV-V, 105–200.

Чremoшник 1951: Др Грегор Чremoшник, *Босанске и хумске повеље средњега вијека III*.- Гласник Земаљског музеја у Сарајеву. Нова серија, Сарајево, 1951, свеска VI, 81–119.

Чremoшник 1952: Др Грегор Чremoшник, *Босанске и хумске повеље средњега вијека III*.- Гласник Земаљског музеја у Сарајеву. Нова серија, Сарајево, 1952, свеска VII, 273–336.

Чremoшник 1963: Грегор Чremoшник, *Српска дипломатска минускула*.- Слово, Загреб, 1963, књ. XIII, 119–136.

Щепкин 1918: В. Н. Щепкин, *Учебник российской палеографии*.- Москва, 1918.

“BEGOVSKO PISMO” OR OLD SERBIAN SCRIPT

Summary

In this Paper, the Author analyses the morphological attributes/characteristics of letters and the dispersion of the west variation of the fast written Cyrillic within those areas. Depending on the criteria and term explication, some forms of the grapheme from the mentioned inventory (so called lying *б*, quadrate *в*, three legs *ѿ* and similar). This Work has a character of a synoptic article where the systematisation of the west variation of fast written Cyrillic process is given, within written and printed heritage, observed by many of our authors.

Dragana Novakov

Биљана САМАРЦИЋ
Источно Сарајево

О ГЛАВНИМ ОСОБИНАМА ПОВЕЉА ТВРТКА I КОТРОМАНИЋА

У раду се даје осврт на главне језичке особине средњовјековних босанских повеља, тачније – ријеч је о повељама Твртка I Котроманића из 14. вијека. Грађа за рад ексерпирана је из три повеље, то су: *Повеља бана Тврџка Кошроманића кнезу Влајку Вукославићу*, *Повеља бана Тврџка кнезу Вукицу Хрваџинићу* и *Повеља краља Стефана Тврџка I Кошроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрваџинићу*. У раду се прати развитак српског језика на грађијском, ортографском и фонетско-морфолошком плану, тј. прати сеу којој мјери је он еволуирао у односу на старословенски, а у којој мјери чува конзервативност.

Кључне ријечи: повеље, грађија, ортографија, језик

Ћириличко босанско рукописно наслеђе чине црквени рукописи; записи и натписи; повеље и писма; те преводилачка књижевност. Средњовјековна књижевност са босанско-херцеговачког терена и њен језик нису истражени у довољној мјери, тј. резултати тих истраживања (колико их је било) скромни су. Постоји више узрока оваквом стању. Један од разлога је свакако тај што ова књижевност није у довољној мјери привлачила пажњу историчара књижевности; док је други – недовољно познавање црквених и других прилика у средњовјековној босанској држави.¹ Повеље, као правни документи, чине богат корпус ћириличких споменика средњовјековне босанске државе. Престале су се издавати падом босанске државе под Турке. Прва средњовјековна повеља са босанско-херцеговачког терена јесте *Повеља бана Кулина* из 1189. године, док је посљедња повеља посљедњег босанског краља Стјепана Томашевића из 1461. године. Научна дисциплина која за предмет проучавања има повеље јесте – дипломатика.² Грађа за овај рад ексерпирана је из три повеље најистакнутијег босанског владара – Твртка I Котроманића (1353–1391). Повеље су написане народним језиком, босанско-хумским правописом.

Твртко I Котроманић владао је у периоду друге половине 14. вијека. То је вријеме бурних политичких и војних превирања на Балкану. И слика српског царства, из истог периода, прилично је тмурна. Велико српско царство почело се рушити после смрти Стефана Душана, посебно после смрти његовог сина, цара Уроша – посљедњег владара династије Немањића. Босанску државу узбуркавале су кризе (политичке, економс-

1 Д. Драгојловић, *Историја средњовековне босанске књижевности (I)*, Књижевна историја, XVI 61, Београд, 1983, 87.

2 Р. Михаљић, *Лексикон српског средњег века*, Београд, 1999, 52.

ке и вјерске). Наиме, централна власт била је слаба, велможе између себе подијељене, а земља испарчана. Јеретизам је нашао станиште у Босни, још за вријеме владавине бана Кулина. Такву растресену земљу затекао је синовац бана Стјепана Котроманића – Твртко, који је успио у својим циљевима – Босну економски,³ територијално,⁴ војно,⁵ политички⁶ и национално ојачати.⁷ Материјал обраде чине ове повеље:

- а) *Повеља бана Тврџка Кошроманића кнезу Влаику Вукославићу* (рук. I)⁸;
- б) *Повеља бана Тврџка кнезу Вуци Хрватинићу* (рук. II)⁹ и
- в) *Повеља краља Стефана Тврџка I Кошроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу* (рук. III)¹⁰.

- 3 Одржавао је добре трговинске везе са сусједним земљама, не само српским већ и са приморјем, Угарском и слично.
- 4 Босна никада прије нити послје њега није била територијално већа. У Твртковој држави налазило се цјелокупно старо хрватско подручје и обала Далмације од Зрмање до Котора, осим Задра и Дубровника. Саградио је град Херцег-Нови. На сјеверу је његова област допирала до Саве и Уне, на истоку до Дрине, Лима и Мораче. У саставу босанске државе улазио је и Прибој, као и Милешево, гдје се Твртко 1377. год. крунисао за краља Срба, Босне, Приморја и Западних Страна.
- 5 Први пут је босанска држава постала снажна сила на Балкану, сила од које су се прибојавале знатно веће и некада јаче земље.
- 6 Твртков успјех у вези је са изузетним војним походима и мудро политиком која се огледала у родбинским и државним везама, посебно са сусједима.
- 7 Одржавао је снажне везе са српским пријестолом истичући своје родбинске везе с њима преко бабе (баница Јелисавета, жена Стевана I Котроманића), која је била кћи краља Драгутина. Тако се у Милешеву, на гробу са. Саве, крунисао 1377. године за краља Срба, Босне, Приморја и Западних Страна.
- 8 Повеља је издата је 1354. године. Овом повељом бан Твртко и његова мајка потврђују сва права и вјеру Влатку Вукославићу, која му је дао још бан Стефан II. Гарантује му се заштита у случају клевете или невјере. Повеља се чува у Мађарском државном архиву у Будимпешти. Писана је на материјалу димензија 44 x 15 cm у 19 редова. Овјерена је печатом бана Стефана II. Повељу је први пут издао Густав Венцел 1879. године, а послје њега и Фердо Шишић, Лајош Талоци, Милан Решетар, Стојан Новаковић и многи други. Сви су они направили низ грешака: испустили су поједине редове, поједине дијелове нису добро ишчитали, нису разријешили скраћенице и слично. Посљедње и уједно и најбоље издање приредио је Марко Вего 1982. године. Он је разријешило све проблеме. Ово је прва босанска исправа у којој се спомињу ручници. Ручници су јемци правне радње. Ријеч је о властели са високим достојанством. У обје повеље писара Дражеслава (рук. I, рук. II) појављују се ручници у функцији свједока. Ријеч је о жупанима и кнежевима, тј. властели са високим достојанством.
- 9 Повеља је издата је 1360. године. Овом повељом кнез Хрватинић добива на дар од бана Твртка град Сокол са цијелом околном жупом Пливом, јер је тај предео одбранио, три године раније, од угарског краља Лудовика Великог. Повеља је написана на пергаменту њемачке израде, у 27 редова. У односу на претходно спомињану повељу у знатно је лошијем стању, тако да су неки дијелови тешко читљиви и оштећени. Чува се у Архиву Југославенске академије знатости и умјетности у Загребу, као заоставштина грофице Вјекославе.
- 10 Повеља је издата 1380. године у краљевом двору у Мојштри, недалеко од Високог, у присуству 14 свједока и ручника из разних крајева државе Немањића. Овом повељом бан Твртко даје сва права Хрвоју Вукчићу Хрватинићу на три села у Лашви (Трибоушу, Лупницу и Бјелу) у вјечну баштину. Повеља је исписана на пергаменту италијанског начина израде (16 x 9,05 cm). Данас се чува у Земаљском музеју у Сарајеву.

Циљ рада јесте дати преглед главних графичких, ортографских и фонетско-морфолошких одлика ових повеља, и да те описане дате језичке црте упоредимо са старословенским језиком, првим књижевним језиком свих Словена.

Инвентар малих слова : а, в, г, д, е, ж, з, и, њ, к, л, м, н, о, п, р, с, т, љ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, (ы), ѣ, Ђ, ю (*Повеља кнезу Влаику Вукославићу*); а, в, б, г, д, е, ж, з, и, њ, к, л, м, н, о, п, р, с, т, љ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, Ђ, (ы), ѣ, ю, па (*Повеља кнезу Вукицу Хрваџинићу*) и а, в, в, г, д, е, ж, з, и, њ, ѣ, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѡ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, њ, ѣ, ю, па, к, ѣ, (Ы) (*Повеља Хрвоју Вукчићу Хрваџинићу*).

Инвентар великих слова : А, Б, В, Д, З, И, К, М, П, Ѓ, С, Т, Љ, Х, Ц (*Повеља кнезу Влаику Вукославићу*); А, В, Г, Д, К, Л, П, С, Т, Љ, Х, Ђ, Ю, У, У (*Повеља Вукицу Хрваџинићу*) и А, Б, В, Г, Д, Ѓ, З, И, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, ОУ, Х, Q (*Повеља Хрвоју Вукчићу Хрваџинићу*).

Графички опис¹¹ показао је типичну особину средњовјековне босанске писмености – *архаичности*, која се, донекле, може објаснити и самим географским положајем Босне у средњем вијеку. Наиме, Босна је била на периферији српских земаља, а зна се да периферије дуже задржавају старо стање (мање су подложни утицајима са стране) у односу на центар, који је извориште иновација. Периферије су отпорније на било које спољне наносе, у односу на центар. Словни облици се, у главној мјери, поклапају са старословенском графичком, што указује на њену конзервативност. Дијак Дражеслав Бојић (писар првог и другог рукописа) писао је уставним типом ћириличног писма, док је Владоје (писар трећег рукописа) на босански двор увео брзописну преписку. *Повељу Хрвоју Вукчићу Хрваџинићу* Владоје је исписао уставним словима, и то је посљедња његова повеља исписана уставним типом писма. Све остале писао је брзописом. Ипак, у рукописима постоје и наноси из брзописа. Обојица писара пишу мало слово а (а) као тзв. омчасто а – што је типична особина брзописа; истина код Дражеслава има кратку, а код Владоја – дугу петљу. Разлика је посебна у писању великог слова А. Код Владоја ово слово се пише на два начина. Први облик пише се у три потеза, и то: први потез чини штампано велико Ј, други – штампано ћирилично Г чија вертикална пречкица не иде у десни већ у лијеви угао и трећи потез чини пречкица која спаја та два дијела (а). Други облик сличан је првом у писању, с том разликом да је вертикална пречка дужа и да се издиже изнад основице слова те благо заобљује пречкицу на врху. Оба дијела су спојена са двије кратке хоризонталне линије (А). Дражеслав пише рачвасто А, са стубом мало нагнути у лијево. Стубић је извучен дебљом линијом, док је трбух танком. Код Владоја су сва слова стилизованија, линије облије, завршеци дужи, кракови извијенији (а, А, ; V, 8 и слично), док су код Дражеслава слова више квадратна, без стилизације, што је особина уставног облика (В, Д, З и слично). То се посебно види код писања слова В. Ова графема укра-

11 Више о томе: Биљана Самарцић, *Графички и ортографски манир Тврћкових писара Дражеслава и Владоја*, Радови Филозофског факултета, број 10, књ. I, Пале, 2008, 187–194.

шава почетак све три повеље. Код Дражеслава има чисто квадратни облик, што је одлика уставног типа ћирилице. Стуб је вертикалан, а двије заобљене петљице спајају се на средини стуба. Код Владоја присутна је облија форма са дужим завршецима и извијенијим линијама (;, V). Уставним типом ћирилице написана су и слова Д и Н; Д – са кратким ножицама на дугом троугластом стаблу, чији је десни стубић нешто дебљи (Д), и Н – код којег средња црта иде косо с лијева на десно, што подсјећа на латинично Н (Н). *Јаџи*, код обојице писара, има само новији облик, тј. облик са високим стаблом. Типична босанска слова су још и х са дебљом укрштеном линијом, зна се да у рашким рукописима нема дебље укрштене линије, и а са кратком петљицом. Повеље су показале и неке нестандартне облике за босански тип рукописа. Такво је слово В, чија је горња петљица мања од доње – утицај из рашких рукописа. Дакле, у односу на рашке у којима ће доћи до извјесних иновација, босански – чувају старословенску графију, у највећем дијелу.

Архаичне црте (слаба употреба лигатура и надредних знакова, механичко сијечење на крају реда, непостојање диференцијације између слогова *ља*, *ња* и *ла*, *на*, употреба *ђерва* за *ђ* и *ђ*, **Ѕ** у само бројној вриједности, писање једног полугласничког знака и слично) везују ове споменике за ћирилометодијевску традицију. Нове особине (писање десетерачког И, писање појединих лигатура, кориштење надредних знакова, посебно натписивање карактеристичног слова и слично) настале су под утицајем српског правописа тога периода. Те су особине, посебно, видљиве у рук. III, тј. у Владојевој повељи. Ријеч је о писару из Србије. У рукописима I и II, тј. у повељама дијака Дражеслава, јасно је изражена једна од главних карактеристика средњовјековних босанских рукописа – одсуство лигатура. Међутим, у Владојевој повељи (рук. III) затичемо поред општих црта босанско-хумског правописа, и неке нове, а то су особине српског правописа тога периода. Дакле, у повељама писара Дражеслава чува се традиционална употреба јата у служби *ја* (глагољски правопис), нпр.: **ГОСПОЋ, БОЖИЋ** и слично; док у Владојевој повељи постоје преплитања глагољске и ћирилске традиције, под утицајем његовог поријекла и онога што је стварао прије доласка у Босну. Наиме, он пише *јаџи* иза вокала и на почетку ријечи, нпр.: **ЗАПИСАНИЋ, МЕЋАМИ, ЋКОЖЕ**, али групе *ља*, *ња* не означава *јаџом* већ *лигаџуром*: **БИЛИКЪ, ВЕТИНИА**, што је утицај српског правописа тога периода. Исте ове групе код Дражеслава означавају се помоћу **Н, Л+а (БОШНАНЪ, ЗЕМЛА)**. Дијак Дражеслав досљедно поштује традицију глагољске ортографије и кад је ријеч о начину обиљежавања гласовне вриједности *је*, а то је увијек са *е*, не са лигатуром (**КОЕ, ТРЕТИЕ, НИЕДЪНЪ**). Позната је чињеница да је од најстаријих времена ћирилске писмености било доста колебања између **Ѣ** и **ЈЕ**.¹² То колебање посебно је видљиво у рукопису III: **КРАЕМЪ, СВОЕГО**, али **САНТИЕМЪ, СИЕ**. Код Владоја присутна су колебања у обиљежавању група *ља*, *ље*, *ње*:

12 Павле Ивић и Вера Јерковић, *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*, Нови Сад, 1981, 36.

БИЛИКЪ, ЗЕМЛАХЪ; ЗЕМЛѢ, ВЛАДЕВСТВА; НЕГОВО, НЕГОВЪ; ВЕТИНИЦА - само са лигатуром. Група ЈУ досљедно се биљежи лигатуром у свим рукописима (Ю). У начину обиљежавања вокал У стање је сљедеће: Дражеслав користи само лигатуру (**ВНЕЗУ, ВЪРНУ**), док Владоје – искључиво диграм (**ДОУХА, РОУЧНИЦИ**). У повељама су заступљена оба начина обиљежавања гласа О, тј. и **О** и **Ѡ** (**ѠТЬЦА, ПРОПНИ**). Обојица писара користе *ћерв* за обиљежавање гласа *ћ*, што је особина босанско-хумског правописа (**ПЛАЃА, ХРЪВАТИНИКЪ**). Писар Дражеслав је у два примјера сачувао старо (старословенско стање), тј. није употребио *ћерв*, већ групу ЖД (**РОЖДЪСТВА, ОУТВРЪЖДАЮТЬ**). Користи се само један *полугласнички знак*, а то је *шанко јер*, такође карактеристика глагољског правописа. Истина, у рукопису III, али само у појединачним случајевима, нацрт овог слова приближио се знаку њ. Ријеч је о морфолошкој верзији знака Љ, не о другом слову; тј. «почетна црта се мора схватити као манир писања, јер је имају стубићи и других слова у истим рукописима».¹³ Слово **С** има само бројну вриједност, што је особина глагољског правописа. Дијак Владоје користи **И, Ї** (иже) и **У** (ижицу), док Дражеслав не користи иже и ижицу. Вокално Р и Л пишу обојица писара по устаљеној правописној пракси (**КРЪВЪ, ХЛЪМЪСКА**).

Другу половину 14. вијека осликавају бурна политичко-историјска преплитања. То је период када су се Срби служили српском редакцијом старословенског језика и народним језиком. Српскословенски језик се у великој мјери стабилизовао. Еволуција вокалског и сугласничког система пратила је и развој народног језика.¹⁴ Два централна фонетска питања су *јаши* и *полугласнички знак*. Дијак Дражеслав користи, искључиво, графему *јаши* у складу са ћирилометодијевском традицијом; док Владоје користи и стару – ћирилометодијевску традицију (**МЪСѢЦА**) и нову појаву, а то је замјена *јаши* рефлексом И (**НЕВИРОУ, СИМЕ, ВИРИ** и слично). Икавизација у средњовјековној босанској држави представља само општи писарски манир, манир који је био распрострањен током 14. и 15. вијека. У рук. III запазили смо и примјере типа: **Ва НачѢТАКЪ** и **СаНТИѢМЪ**. Ријеч је о вокализацији полугласника у јаком положају. Особина чувања полугласника у редакцијском језику била је толико јака да се у каснијем периоду јавила појава њихова удвајања (редуплицирања) ради означавање сугласничке основе. У рук. III, тј. у Владојевој повељи, премда је ријеч о тексту народног карактера, нађен је примјер за ову појаву: **ПЛѢМЪЦИНИ**. У повељама се могу уочити и преплитања одређених фонетских промјена на релацији народни/српскословенски језик, нпр. иницијално **ВЪ** > **ОУ/У** у народном језику. Ту особину није прихватала редакцијска писменост. У рукописима су забиљежени примјери и са извршеном промјеном и без ње: **ВЪ ИМЕ, ВЪ ѠНО ВРЪМЕ** (особина српске редакције старословенског језика),

13 Вера Јерковић, *Средњовековне орфографске школе код Срба*, Југословенски семинар за стране слависте, књ. 31, Задар, 1980, 26.

14 Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*, Југословенски семинар за стране слависте, 33/34, Задар, 1984, 60.

али и **Ѹ ИМЕ, Ѹ СНО ВРЪМЕ** (особина народног језика). Ријеч је о вокализацији полугласника у јаком положају. Особина чувања полугласника у редакцијском језику била је толико јака да се у каснијем периоду јавила појава њихова удвајања (редуплицирања) ради означавања сугласничке основе. У рук. III, тј. у Владојевој повељи, премда је ријеч о тексту народног карактера, нађен је примјер за ову појаву: **ПЛЕМЪЦИНИ**. У повељама се могу уочити и преплитања одређених фонетских промјена на релацији народни/српскословенски језик, нпр. иницијално **ВЪ>ОУ/Ѹ** у народном језику. Ту особину није прихватала редакцијска писменост. У рукописима су забиљежени примјери и са извршеном промјеном и без ње: **ВЪ ИМЕ, ВЪ СНО ВРЪМЕ** (особина српске редакције старословенског језика), али и **Ѹ ИМЕ, Ѹ СНО ВРЪМЕ** (особина народног језика). Језичке (фонетске) разлике између народног и српскословенског језика огледају се и на релацији обиљежавања/необиљежавања сугласника по звучности. Опште је позната чињеница да српска редакција старословенског језика не обиљежава једначење по звучности до којег долази у народном говору послје губљења полугласника у слабом положају.¹⁵ У рук. III стоји: **З БРАТИСЪМЪ < СЪ БРАТИСЪМЪ**. Повеље чувају резултате прасловенског јотовања: **НІЄГОВО** (n+jegovo), **ЗЕМЛІЄ** (zem+jē), **БИЛІЯКЪ** (bil+jakъ) и слично.

Слика морфолошког система српскословенског језика данас је у знатној мјери испитана и позната.¹⁶ Именички систем се од старословенског до данас видно упростио. Упрощавање старословенских основа извршило се «на тај начин што су гласовне измене које су се у нашем језику извршиле, створиле многе додирне тачке између некада различитих промена које су, у току времена, довеле до потпуног уједначавања њихових промена».¹⁷ У морфолошком погледу систем се временом нарушавао наносима из народног језика или под утицајем преписивача који су потицали из различитих крајева. Код именица запазили смо примичање и приближавања промјенама *ѡ/ѡ* основа за мушки и средњи род, односно *ā/jā* основа, за женски род. Многи падежи непродуктивних врста добили су наставке продуктивних; нпр. инструментал једнине именице *ѡ*-основа (*син*) мушког рода добио је наставак –**ОМЪ** из *ѡ*-основа (стсло. **СЫНЪМЪ**, рукописи – **СИНОМЪ**).

Одступања од канона можемо илустровати кроз категорије примјера:

- Изједначава се наставак генитива и акузатива једнине именица мушког рода које значе живо: **СЪТ БѦНА, ЗА БѦНА**;
- Спорадично се губе непродуктивне именичке врсте;
- Генитив једнине *ѡ* основа гласи као и у српском књижевном језику (*sina*), док инструментал добива наставак –**ОМЪ**, под утицајем инструментала једнине *ѡ* основа;

15 Јасмина Грковић-Мејдор, *Језик «Псалтира» из шитаирије Црнојевића*, Подгорица, 1993, 63.

16 Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*, 62–64.

17 Александар Белић, *Историја српског језика: Речи са деклинацијом*, Изабрана дела 4, Београд, 1999, 159.

- Видан је утицај именице типа *grad* на именице типа *sin* у генитиву, дативу и инструменталу једнине: *ssina, sinu, sinomъ*, стсл.: **СЫНОУ, СЫНОВИ, СЫНЪМЪ**;
- Генитив множине продуктивних врста чува стари наставак, тј. *йолуғласник*, али и нови –а: **СѢТ НАШИХ ИНОПЛЕМЕНЬНИКЪ, СѢТ НИХЪ ВЛАСТЕЛИНА**¹⁸;
- У генитиву једнине –ā/jā основа наставак је –е, под утицајем меке промјене: **ВОЕВОДЕ, ЗЕМЛЕ, НЕВЪРЕ**;
- Датив једнине ā/jā основа чува оба наставка –*jaī* (наставка из тврде промјене) **СЛЪЗѢ** и –*u* (наставка из меке промјене) **ПО ВЪРИ**;
- У материјалу су забиљежени и примјери новог инструментала, под утицајем личних замјеница: **ГЛАВОМЪ** (уп.: стсл. **ГЛАВОУЖ, ДОУШЕЖ**, српски *главом, душом*)¹⁹;
- У локативу једнине именица женског рода ā/jā основа чувају се наставци и тврде и меке основе: **ПО КНИЗѢ, ПО ВСЕИ ВСЕЛЕННОИ**;
- На основу једнакости номинатив = акузатив именица *крв* добила је у номинативу једнине наставак –*йолуғласник*;
- Локатив плурали именица чува наставак –**ХЪ**: **ПО СѢХЪ НАШИХЪ ЛѢСТИХЪ** (мушки род); **НА МОЋЕХЪ** (женски род); **НА ЧЕДѢХЪ** (средњи род).

У замјеничком систему примијетили смо:

- Замјеница за прво лице у номинативу једнине има облик **ЈЗЪ**;
- Двојаку промјену – уз приједлоге са почетним *њ* и без приједлога с почетним *ј* – имала је замјеница за треће лице: **СѢТ НИХ, ТВОРЕ ИМЪ**;
- Упитна замјеница гласи **ТКО < КЪТО**;
- Инструментал једнине присвојно–повратне замјенице гласи **СВОЮ < СВОУЖ**;
- Генитив једнине општих замјеница има наставак –*оџа*, мјесто старословенског –*еџо*: **ВСАКОГА**.

У придјевском систему забиљежени су и нови облици; нпр. **НОВАГО < НОВААГО < НОВАЕГО < НОВАЈЕГО**. Генитив једнине придјева одређеног вида има уопштен наставак **ОГА (СВЕТОГА, ВЕЛИКОГА)**; само у

18 Наставак –а у генитиву множине треба довести у везу са покретним вокалом А, који се јавио у дативу и инструменталу множине последице губљења двојине. Ово и има смисла кад се зна да се наставак А у генитиву множине јавља само у оним штокавским говорима у којима су датив и инструментал изједначени под утицајем двојине.

19 У штокавским говорима имали смо наставак **Ож > ОУ** (од X вијека) > **ОВ** (писало се **ОВЪ**). У рукописима се јављају примјери новог инструментала: **ГЛАВОМЪ, БРАТИСМЪ** – под утицајем личних замјеница. Наиме, уп. стсл. **МЪНОУЖ, ТОБОУЖ, СОБОУЖ**, стари српски језик – **МНОВЪ, ТОБОВЪ, СОБОВЪ**. Личне замјенице односе се и на мушка и на женска лица, те се код мушког рода могао добити облик **МНОМЪ** аналогично према наставку –*М* за именице мушког рода, поред облика **МНОВЪ, ТОБОМЪ : ТОБОВЪ, СОБОМЪ : СОБОВЪ**. Наставак **ОВЪ** се у штокавским споменицима јавља већ од првих времена писмености, до друге половине 13. вијека: **ВЪРОВЪ, ГЛАВОВЪ** и слично.

једном случају (рук. III) имамо примјере са –АГО (**СВѢТАГО**). Облик је добијен сажимањем.

У старословенском језику сви бројеви су били промјенљиви. Такво стање смо затекли и у повељама: инст.јед. **ЧЕТИРЬМИ, СЕДЬМИ**; ген.мн. **За ТРИ ДЕСЕТИ** и слично. Промјена бројева ближа је старословенском него савременом стању (мијењају се сви, не само прва четири).

У глаголском систему учили смо ситуацију сличну данашњем језику, тако нпр. 3.л.јед. презента редовно гласи: **ИМА, БУДЕ** и сл., тј. изгубио се старословенски завршетак –ТЪ. Стари завршеци су се више очували у именичком, него у глаголском систему. У 3.л.мн. презента писари чувају стари завршетак: **ОУТВРЪЖДАЮТЬ**. У 1.л.јед. аориста у повељама постоје два наставка ХЪ и Х: **СТВОРИХЪ** (рук. I), **ДАХ** (рук. II). Најкрупније промјене су захватиле аорист у 1. л. множине. То лице је у старословенском језику имало завршетак –ХОМЪ. Ипак, под утицајем 2. л. мн. у 1. л. мн. се развио завршетак –СМО, што је и у данашњем књижевном језику, као и у овим рукописима: **РЕКОСМО, ДАСМО**. Глаголски прилог прошли редовно има завршетак –ВЪШИ (**ВИДИВЪШЕ**). Глаголски придјев трпни има наставке –НА, –НО за женски и средњи род (**РЕЧЕНА, ПИСАНО**). У повељама се јављају инфинитиви и на –ТИ и на –БИ: **ЅЧИНИТИ, ПОРЕЋИ** и слично.

У систему непромјенљивих ријечи учили смо канонске и нове, народне црте: **ЅТ** и **ЅД**, **ВЪ ИМЕ** и **Ѕ ИМЕ/ ОУ**.

Дакле, повеље бана Твртка I Котроманића кнежевима Влатку Вукославићу, Вукцу Хрватинићу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу написане су народним српским језиком на босанском тлу. То је период у којем су се дијаци још увијек покушавали држати канона и традиције, што се посебно види из графијског и ортографског система, али истовремено је систем – посебно се мисли на промјене у систему деклинације и конјугације – незадрживо кренуо у правцу развоја или упрошћавања.

Општи утисак јесте да повеље осликавају један ступањ језичког развоја српског језика у 14. вијеку на босанском тлу, те да има знатно више народних него српскословенских црта – српске редакције старословенског језика, што је разумљиво јер је ријеч о документима свјетовног а не црквеног карактера.

ON THE MAIN CHARACTERISTICS OF TVRTKO I'S CHARTERS

Summary

This paper deals with the main linguistic features of the medieval Bosnian charters, or, more precisely, with the 14th century charters of Tvrtko I. The research is based on three charters: *Ban Tvrtko Kotromanić's Charter to Prince Vlatko Vukoslavić*, *Ban Tvrtko's Charter to Prince Vukac Hrvatinić* and *King Stefan Tvrtko Kotromanić I's Charter to Prince and Duke Hrvoje Vukčić Hrvatinić*. The paper observes the development of the Serbian language on the graphological, orthographic, and the combined phonetic and morphological levels, and tries to determine the extent to which it has evolved in comparison to the Old Slavic language, and to which extent it has preserved its conservativeness.

Biljana Samardžić

ГРАФИЈСКЕ ОДЛИКЕ „ТЕЛЕМАКА“ (1814) СТЕФАНА ЖИВКОВИЋА

У раду се разматра обележавање сугласника *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ* (а такође и гласа *ј* помоћу знака *ј* у групи *јо*) у роману *Телемак* Стефана Живковића, објављеном у Бечу 1814. године. Анализа је показала да се сугласници *љ* и *њ*, посебно у групама *ља*, *ња*, *ље*, *ње*, *љу*, *њу*, а такође и група *јо*, обележавају традиционално, као и код других војвођанских писаца 18. и почетка 19. века. Сугласници *ћ* и *ђ* обележавају се помоћу слова *ш* и *г* и знака *ь* – *шъ*, *гъ*. У Пјеснарици Вука Караџића, која је публикована у исто време када и *Телемак*, Вук је увео слово *ћ* у функцији обележавања сугласника *ћ*. Ову улогу слово *ћ* има и данас у српској ћирилици.

Кључне речи: графија, „критични“ сугласници, славеносрпска традиција, Сава Мркаљ, Вук Караџић

Појава Стефана Живковића *Телемака* (1780–1831) позната је књижевној и културној јавности (в. Георгијевић 1955, 18–46. и Ристић 1955, 1–14). *Преводехи с француског на српски језик и објављујући роман: Приключенія Телемака сина Улисева. Фенелоном, Архиепѣискојом Камберейским, сѣисана. С' Францускога ѡреведена Стефаном Живковичем. Частѣ Перва. У Виѣни, 1814, сѣтр. XVI + 275. Частѣ вѣтора 276–602 + [28]*, Живковић је стекао не само надимак (*Телемак*), већ се уврстио у ред писаца изузетно заинтересованих за француску књижевност и културу на почетку 19. века (в. Крстић 1999, 8–45).

Овом приликом предмет интересовања биће графијска решења, пре свега, у вези са писањем тзв. *критичних* сугласника (уп. Младеновић 1967, 162): *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ* (као и групе *јо*) у Живковићевом роману *Прикљученија Телемака*. Анализом је обухваћено првих сто педесет страница романа, изузимајући *Посвећу* о којој је већ расправљано (Младеновић 2008, 316–360).

Циљ овога рада је утврдити колико је у погледу поменутог обележавања сугласника *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ* (као и групе *јо*) Живковићев поступак у роману *Прикљученија Телемака* у складу са тадашњом славеносрпском праксом и да ли се може уочити некакав помак у односу на његова сачувана писма која је упућивао Вуку Караџићу до 1814. године.¹

Када је дошло до познанаства Стефана Живковића са Вуком, није познато, али се зна да је Стефан Живковић био Вуков зет јер се 1811. годи-

1 У периоду од 1811–1821. сачувано је 14 писама, од којих је већину упућивао Стефан Живковић Вуку. До објављивања романа *Прикљученија Телемака*, сачувано је пет писама С. Живковића Вуку Караџићу на која ће овде бити посебно скренута пажња (Вукова преписка I, 146, 152, 153, 157, 167).

не оженио Вуковом сестром од стрица, Савком². Од тада су почели и њихови међусобни ближи контакти, пријатељство и преписка. Интересантан је податак да су у писмима Вук и Стефан Живковић размењивали мишљења о политичким и књижевним приликама онога доба, али не и језичким (в. Вукову преписку I, 204, 403, 635, Вукову преписку II, 103).

У првом сачуваном писму од 25. 7. 1811. године, упућеном у Кладово Вуку, Стефан Живковић из Брзе Паланке, пише: *Осимъ еднога Телемаха други ѝри себи книџа неимамъ. Нѣга чиишали бы, ѡводили бы; ако небы хощео лейимъ начиномъ ѝ добримъ мы бы џа ѝ силомъ у ове Србе ѡривикавали* (Вукова преписка I, 146).

Познато је, а ово сачувано писмо сведочи томе у прилог, да је Живковићев превод чувеног Фенелоновог романа *Les aventures de Thélémaque, fils d'Ulysse*, настајао постепено, негде од 1809. до краја 1813. године (в. Младеновић 2008, 320. и Објавленије 28. XII 1813).

Сам Живковић оставио је извесна сведочанства о језику и писму свог Телемака. У том смислу, *Посветиа* Стефана Живковића која је штампана од V до X стране његовог романа-превода: *Прикљученија Телемака*, од изузетног је значаја (в. Младеновић 2008, 316–360). Бавећи се у овом раду само неким питањима графије у Живковићевом преводу, скренућемо пажњу на следеће Живковићеве речи из *Посветие*: „ишшо сам велико Ђ оставио, шо су му веиш и други ѡресудили, хощео сам и више ѡисмена изоставиши, кое нам чине веишју азбуку, а език може быиши без њи, ишшо сам у родишелн. ѡдежу чис. множестивенога уѡѡѡребљавао ѡи мѡшшо их... може быиши многима нешше быиши ѡ волѡи: али на све шо ни сам имао ѡредѡисанѡи ѡравила, неѡо ми се чинило, да ѡше шакѡ добро быиши“ (Посвета 1814, IX).

Живковић каже да је у својој књизи „велико ѡ оставио“ јер су му „већ и други пресудили“, мислећи при том на Саву Мркаља и његову азбучну реформу изнету у књижици *Сало дебелога јера либо азбукоѡроѡрес* (Будим 1810) (уп. Младеновић 2008, 325). У *Објавленију* на књигу *Прикљученија Телемака* од 28. 12. 1813, које је у ствари било позив на пренумерацију (претплату) ове књиге, Живковић користи *дебело јер* (Објавленије 28. 12. 1813). Међутим, у *Објавленију* на књигу *Прикљученија Телемака* од 20. 4. 1814, које представља други позив на пренумерацију, Живковић не употребљава ово слово (Објавленије 20. 4. 1814). Књига *Прикљученија Телемака*, била је у то време, по речима самог аутора, више од половине већ одштампана (Објавленије 20. 4. 1814). Могло би се с тога закључити да је Живковић ово слово „оставио“ у време свог боравка у Бечу³ и не може се у том смислу пренебрећи могући усмени Вуков утицај на њега (уп. Мла-

2 Овај податак познат је из белешке о животу Стефана Живковића под називом: *Записка о жизни Сѣѣана Василиевича Живковича* која је пронађена у Вуковој заоставштини а објављена у: *Историјски списи I*, 232.

3 Вук Караџић и С. Живковић заједно су допутовали у Беч крајем октобра 1813, где су и живели заједно, све до Вуковог наглог напуштања Беча, марта 1814. године (Стојановић 1924, 14, 15, 31, 50).

деновић 2008, 325–326).⁴ Прегледајући првих сто педесет страна романа *Прикљученија Телемака* може се закључити да Живковић слово *дебело јер* не употребљава. Међутим, употреби овог слова Живковић се вратио само годину дана касније, штампајући књигу *Благодњшielна Муза или ђувстйвованiя и мысли кѡ образованiю сердца, и кѡ украшенiю душе*, у Бечу 1815. године, а што се види и из самог наслова књиге: *кѡ образованiю, кѡ украшенiю* (уп. Георгијевић, 11).

Обележавање сугласника љ и њ

У погледу обележавања сугласника *љ* и *њ* Живковић се подудара са низом славеносрпских писаца који су му претходили као што су нпр. Јован Рајић (Младеновић 1964, 38. и даље) или Емануил Јанковић (Херити 1983, 53) јер за обележавање поменутих сугласника у групама *ља / ња, ље / ње, љу / њу* налазимо на комбинације *ля / ня, лђ / нђ, лю / ню*. Такав начин обележавања сугласника *љ* и *њ* у групама *ља / ња, ље / ње, љу / њу* налазимо и код Живковићевих савременика, као нпр. Милована Видаковића, али и код Јована Хаџића и Јована Стејића који су се у српској култури појавили двадесетих година 19. века (Суботић 1989, 37–40, Нуорлутото, 64, 66). Ј. Игњатовићу је наведени начин обележавања сугласника *љ* и *њ* у горепоменутих групама такође познат, али се код њега примећује велика недоследност, а у неким аутографима срећу се и знаци *љ* и *њ* (Јерковић 1972, 35–36).

ља / ля: корабља 1, 44, являше 2, мисляше 11, владѣтеля 27, жителя 35, родителя 45, 139, исправляти 46, оставля 121;⁵

ња / ня: богиня 2, стенањѣм 5, муња 12, тягостня 31, упражнявати 32, стенаше 38, обранявати 105, упражнявао 113;

ље / лђе: волѣ 2, 133, удивлѣна 3, издублѣна 4, поставлѣна 4, изгублѣно 13, колплѣ 18, позволѣно 22, дивлѣ 35, Кралѣвима 44, саблѣ 48, прiятелѣ 50, здравлѣм 98, малѣва 140;

ње / нђе: нѣзину 1, забунѣн 12, от нѣ 20, пустинѣ 35, владанѣ 39, нѣму 50, нѣга 129, оближнѣ 141;⁶

љу / лю: землю 7, любовници 10, наљоти 11, блювати 32, людима 36, любите 46, кораблю 75, любак 125;

њу / ню: познаваню 2, огню 4, сметню 11, 128, богиню 141 и сл.

На крају речи и на крају слога испред сугласника, сугласник *љ* обележен је са *љь*:

-љь: корабль 1, побѣдитель 7, родитель 8, 44, добродѣтель 32, 74, 84, любитель 36, зритель 40, 137, повелитель 44, темель 45, обладатель 105, непрiятель 141;

-љь-: польске 4, школьчицама 4, прiятельство 25, удовольствия 30, польскога 33, неповольна 117, прiятельства 137.

4 Из писма Лукијана Мушицког Вуку од 27. 5. 1817. може се закључити да је Вук утицао на Мушицког да и он „остави“ *дебело јер*. Тако Мушицки узвикује: „Шта је опет ово? без њ и њ? Тако е! Вы 'сте тому криви... Одяко ћу у писмама – без њ писати“ (Вукова преписка I, стр. 460).

5 Група *ља* једном је обележена и на овај начин: задовољавати 38.

6 Али и: огнене пламене 32.

Колебање у писању срећемо код примера довољно 48, 58 и довољно 47.

Група *љи* обележена је са *љи*:

вољи 2, аљину 6, корабљи 12, 20, жителљи 14, прјателљи 17, у дубљини 24, задовољили 27, задовољити 30, добродјетелљи 31, свидјетелљи 36, учитељи 41, гордельиво 42, воспитателљи 46, удалжити 47, дубљине 50, гордельива 107, шалјивим 140,⁷.

У групи *љо* која не долази у Посвети (Младеновић 2008, 328), сугласник *љ* обележен је такође са *љь*: земљом 14, али и: земліом 98.

Слично је и са обележавањем сугласника *њ*. Само понегде налазимо *њь*, као нпр. у групи *њи*, *њо* или када сугласник *њ* треба обележити испред другог сугласника, односно, на крају речи:

њи: верхњи 2, годишњим 4, њиовим 7, њима 10, њиову, 10, њиов 59, за њим 98, с њиме 127;⁸

њо: њойзи 1, њой 2, 9, 127, њом 8, 48, богиньо 9, 129, средньої 135;

-њ-: сужањство 30, коњске 41, коњма 101;

-њь: наковань 32, огань 44, 137, 139, и сл.

Дакле, у погледу обележавања сугласника *љ* и *њ* у групама *ља* / *ња*, *ље* / *ње*, *љу* / *њу* комбинацијама: *ля* / *ня*, *лђ* / *нђ*, *лю* / *ню* Живковић се подудара са низом славеносрпских писаца, како оних који су му претходили (Рајић, Јанковић), тако и оних који су му били савременици (Видаковић), али и његови следбеници (Хаџић).

Само у једној црти, обележавању сугласника *љ* и *њ* графијама *љь*, *њь* у групама *љи*, *њи*, *љо*, *њо* или када треба обележити сугласнике *љ* и *њ* на крају слога испред сугласника, односно, на крају речи, Живковић се подудара са Мркаљевом азбучном и правописном реформом из 1810. године који је предложио да се комбинацијама *љь*, *њь* обележавају сугласници *љ* и *њ* у свим позицијама у речи.⁹

У Живковићевим писмима у периоду од 1811. до 1814. године, којих има укупно пет, налазимо, поред уобичајеног обележавања сугласника *љ* и *њ* у групама *ља* / *ња*, *ље* / *ње*, *љу* / *њу* комбинацијама: *ля* / *ня*, *лђ* / *нђ*, *лю* / *ню* и примере где је сугл. *-љь-* обележен као *-љь'-*: *Вель'ково*, *Вель'к а* (Вукова преписка I, 157).

Обележавање сугласника *ћ* и *ђ*

Сугласници *ћ* и *ђ* означавају се групама графија *щ*, *г* + *ь* у највећем броју примера. У оваквом бележењу сугласника *ћ* и *ђ* огледа се прихватање азбучне реформе Саве Мркаља из 1810. године. На пример:

ћ

⁷ У примеру: лажливи 27, група *љи* обележена је са *ли*.

⁸ Али: книга 1, 19, 20, 30, 31,

⁹ Вук Караџић у *Пјеснарици* која је штампана, као што је познато, истовремено кад и Живковићев *Телемак*, бележи сугласнике *љ* и *њ* комбинацијом графија *љь*, *њь* у свим позицијама у речи (Реметић 1970, 62. и даље).

пловутъа 1¹⁰, проводетъа 2, летутъа 3, искитъавау 4, обетъава 7, присутствуютъа 10, цветъа 13, осетъати 24, несретъан 27, узмутъаваше 32, найветъа 48, облетаютьа 73, обетъаваше 90, лютъа 142; пролетъе 1, тъемо 3, 5 (1. л. мн), цветъем 5, тъеду 7 (3. л. мн), тъе 11 (3. л. јд), пловутъему 20, нетъемо 22 (1. л. мн), учинитъеду 34 (3. л. мн), тъете 45 (2. л. јд), смутъен 49, пролетъе 54, наплатаен 91, любитъе 112; петъина 1, чинетъисе 2, спражетъи 2, видетъи 3, 6, самотъи 3, хранетъи 4, утъи 8, знаютьи 10, дотъи 16, незнаютьи 16, 113, боетъи се 19, чувствуютьи 22, држетъи 25, разговараютьисе 25, нотъи 28, петъине 29, стритъи 33, сматраютьи 39, видетъи 47, унитъи 49, обараютьи 57, утетъи 71, диветъи се 102, у помотъи 137; тъу 3, нетъу 12, сретъу 23, самотъу 30, тъутати 45, 46, нотъу 49, утъутиле 71, знатъу 132; покутъства 24, сретъни 38, 82, несретъне 42, несретъном 94; ответъ 9, 101, нотъ 11, 38, помотъ 48, 127, ветъ 143 и сл.

Међутим, у следећим примерима сугласник *ћ* обележен је као *ш* + јотовани вокал: пратъаше 2, нехотъаше 2, хотъу 18, хотъаше 18, 127, Египтяни 26, 44, Кретъанин 100, у чему се види недоследност у првобитном начину обележавања сугласника *ћ* са *ш* за који ипак има највише потврда. У бележењу групе *ћу* као *ш*ью, види се извесна хиперкорекција: тью 3, 5, сретью 8, тьюти 50.

ђ

найсладъа 4, ладъа 7, 141, угадъаю 27, видъаю се 40, побъдъавати 46, 109, осудъава 49, прохладъаваю га 54, градъани 55, вредъа 62, радъаю се 73, радъати 124; подъе 3, 11, насадъени 5, родъенъ 7, побъдъенима 25, сладъе 49, нагрдъен 50, додъе 54, најсладъе 69, победъена 74, наградъен 91, зачудъене 126, родъени 144; унидъите 3, подчинъије младъи 60, подъите 69, 121, најсладъим 73, уредъивати 109; додъоше 4, продъосмо 13, подъоше 71, додъо смо 76, изидъоше 111; медъу 40, 44, 52, 53, 119, помедъу 52, 145, надъу 57, продъу 58, медъутим 109, итд.

У неким случајевима сугласник *ђ* обележен је са *г* + јотовани вокал: несмедъу 1, проодъаше 1, идъаше 4, неимадъу 19, знадъаше 63, имадъу 136, док је у следећим примерима, слично обележавању сугласника *ћ*, видљив извештан степен хиперкорекције: видъяла 1, видъяше 5, позледъявау 149; медъютим 2, медъю 5 и сл.

Означавање сугласника *ћ* и *ђ* комбинацијом графика *ш*, *г* + *ь* запажено је код низа претходника Стефана Живковића као нпр. код Атанасија Стојковића, Гаврила Хранислава, Вићентија Ракића (Младеновић 1967, 175. и даље) а тако је предложио да се означавају сугласници *ћ* и *ђ* у свим позицијама у речи и Сава Мркаљ у својој познатој азбучној реформи 1810. године.

Код Милована Видаковића који је био Живковићев савременик, осим поменутог обележавања сугласника *ћ* и *ђ* комбинацијом графика *ш*,

10 Живковић употребљава тзв. треного *ш* које из техничких разлога овде обележавамо са *г*.

$g + v^{11}$, налазимо и означавање сугл. $\dot{h}$ знаком $\dot{h}$, као и означавање сугл. $\dot{h}$ комбинацијом: $\dot{z} + v$; $g + \text{јотовани вокал}$ (Кашић 1968, 22, 23).

У Живковићевим писмима упућеним Вуку из периода пре објављивања *Телемака*, запажено је недиференцирано обележавање сугласника $\dot{h}$ и $\dot{h}$ знаком $\dot{h}$: *прекраћивали, доћи; ако онъ доће, да њоће* (Вукова преписка, 146, 152, 167). Као што је познато, ради се о традиционалној особини наше рукописне ћирилице и пре и после XVIII века, као и штампаних текстова до 1810. године (Младеновић 1967, 195). Аналогно према примерима у којима је сугласник $-л-$ обележен као $-лв'$, налазимо у Живковићевим писмима и обележавање сугласника $\dot{h}$ и $\dot{h}$ комбинацијама $-шв'(-)$, $-гв'(-)$, односно, $-шв'$, $-гв'$ + јотовани самогласник: *кушв'е, дошв'и, синошв'я; срешв'я, родв'яка* (Вукова преписка I, 152, 157, 167).

Обележавање групе *јо*

У иницијалном и у интервокалском положају (по правилу испред *о*) Живковић у складу са ортографском нормом сугласник *ј* бележи са $\dot{i}$.¹²

$\dot{i}$: *јошт* 9, 10, 23, 51, 128, *бурјом* 8, 39, *својом* 20, 150, *јој* 71, 140, 147 и сл.

Али *и*: *иој* 7, 10, *моиој* 9,

Поредећи Живковићеву графију са графијом низа славеносрпских писаца, чији је језик проучен, може се закључити да је Живковићева графија у великој мери „традиционално славеносрпска“, али „у неколико праваца и прогресивна“ (Младеновић 2008, 350). Прогресивност се огледа у употреби графија $-ји$ уместо $-их$ у генитиву множине чиме „Живковић уводи један начин писања који је био новина у дотадашњој славеносрпској правописаној пракси“ (Младеновић 2008, 350). Ова особина остала је овог пута ван делокруга нашег разматрања.

Сам Живковић у Посвети која је написана јуна 1814, наводи да је могао и више слова изоставити која чине азбуку већом, а језик може бити без њих (Посвета 1814, IX). Та *сувишна* слова, Живковић, ипак, није изоставио. Тако се групе *ља / ња, ље / ње, љу / њу* означавају комбинацијама *ля / ня, лѣ / нѣ, лю / ню* што је одлика, како Живковићевих претходника (Рајић, Јанковић), тако и његових савременика (Видаковић) и млађих пи-

11 Проучавајући графијске и правописне одлике Вукове *Пјеснарице* из 1814. године (а исте године објављен је и Живковићев *Телемак* који је предмет нашег интересовања), Реметић истиче да сугласник $\dot{h}$ Вук обележава графијском комбинацијом $g + v$, изузимајући притом лична имена у којим се сугласник $\dot{h}$ обележава графијском комбинацијом $\dot{z} + v$, што значи да се у поменутом обележавању сугласника $\dot{h}$ графијском комбинацијом $g + v$ у *Пјеснарици*, Вук придружује Живковићу и Видаковићу. Истовремено, Вук слово $\dot{h}$ у *Пјеснарици* нормира као једнофункционално, па је у служби означавања сугласника $\dot{h}$ ово слово остало у нашој азбуци до данашњих дана (Реметић 1970, 61, 66).

12 На овај начин сугласник *ј* на почетку речи као и у интервокалном положају обележавају и Е. Јанковић (користећи знак $\dot{i}$) као и Ј. Рајић, М. Видаковић и Хаџић (употребљавајући знак $\dot{i}$). Уп. Херити 1983, 42, Младеновић 1964, 31, Кашић 1968, 21, Суботић 1989, 32. Иначе, писање групе *јо* са *јо* запажено је и у Вуковој *Пјеснарици*, што је наставак једне добро устаљене традиције (Реметић 1970, 58).

саца (Ј. Хаџића, Ј. Стејића, Ј. Игњатовића). Вук је, међутим, вероватно под утицајем Луке Милованова са којим се срео у Будиму¹³, вршећи измене у погледу графиције на рукопису *Пјеснарице*,¹⁴ означио групе *ља, ље, љу* и *ња, ње, њу* уз помоћ *ь* (Реметић 1970, 62–63).

У погледу диференцијалног означавања сугласника *ћ* и *ђ* графицијама *ѿь* и *дъ* код Живковића уочавамо изванредан напредак у односу на означавање истих сугласника двофункционалним знаком *ћ* у његовим писмима из периода који претходи 1814. години.

Несумњиво, у роману *Прикљученија Телемака*, у обележавању сугласника *љ, њ, ћ* и *ђ* графицијама: *љь, њь, ѿь* и *дъ*, истина недоследно, види се делимично прихватање реформе Саве Мркаља као и изванредан степен самокорекције, имајући у виду сачувана Живковићева писма Вуку из периода до 1814. године. Иако се изјашњавао против *сувишних* слова остаје нејасно зашто се само годину дана после објављивања романа *Прикљученија Телемака* у делу: Благодѣтелна Муза вратио слову *дебело јер*.

У погледу изношења идеје да Срби треба да пишу онако како говоре, био је Вуков претеча (Ристић 1955, 11). Али за разлику од Вука који је после 1814. године „брзо евалуирао и напредовао у својим погледима на језик и правопис, Живковић је остајао у месту, немајући дубљег интереса за језичка и правописна питања“ (Георгијевић 1955, 41). Даља истраживања језика Стефана Живковића, омогућиће потпуније сагледавање значаја овог писца у контексту развоја српског књижевног језика славено-српског доба.

Скраћенице:

Вукова преписка I: *Сабрана дела Вука Караџића. Књиџа двадесетѿа: Прејиска I. 1811–1821. Приредѿо Голуб Добрашиновић са сарадницима*, Београд (Просвета), 1987.

Вукова преписка II: *Сабрана дела Вука Караџића. Књиџа двадесетѿ прва: Прејиска II. 1822–1825. Приредѿо Голуб Добрашиновић са сарадницима*, Београд (Просвета), 1988.

Георгијевић 1955: Крешимир Георгијевић, *Стефан Живковић–Телемак*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1955, књ. XII, св. 1, 18–46.

Историјски списи I: *Сабрана дела Вука Караџића. Књиџа петнаестѿа: Историјски списи I. Приредѿо Радован Самарџић*, Београд (Просвета), 1969.

Јерковић 1972: Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад (Матица српска), 1972.

Ковијанић 1955: Ристо Ковијанић, *Школовање Стефана Живковића–Телемака*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад, 1955, књ 3, стр. 175–177.

13 Подсећамо овом приликом на то да је Лука Милованов можда пре Мркаља избацио сва непотребна слова из наше азбуке (Младеновић 1967, стр. 192, напомена бр. 39).

14 О изменама које Вук врши на рукопису *Пјеснарице* у погледу графиције в. у писму Копитару у Вукова преписка I, 174.

- Крстић 1999: Ненад Крстић, *Француска књижевност у српским преводима (1775–1843)*, Нови Сад (Светови), 1999.
- Младеновић 1967: Александар Младеновић, *Сава Мркаљ и његови претходници у реформи предвуковске ћирилице*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1967, књ. X, 161–198.
- Младеновић 1983–1984: Александар Младеновић, *Филолошко дело Саве Мркаља*, Ковчежић, Београд, 1983–1984, књ. XX–XXI, 3–25.
- Младеновић 2008: Александар Младеновић, *Историја српског језика. Одабрани радови*, Београд (Чигоја штампа), 2008.
- Нуорлуото 1989: Juhani Nuorluoto, *Jovan Stejić's language (A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language)*, Helsinki, 1989.
- Објавленије 28. XII 1813: Објавленіе. На книгу съ Французскога на Сербски езикъ преведену, Зовому: Приккочения Телемака..., Библиотека Матице српске, РобСр III 2.1, 543–546.
- Објавленије 20. IV 1814: Објавленіе (о Живковићевој књизи *Прикљученија Телемака*), Библиотека Матице српске, РобСр II 10.1, 19.
- Објавленије 7. VII 1814: Објавленіе (о Живковићевој књизи *Прикљученија Телемака*), Новине сербске изъ царствующаго града Виенне, 1814/II, бр. 143, стр. 610/606. (Фототипско издање Српске академије наука и Матице српске, Нови Сад, 1980).
- Посвета 1814: Прикљученія Телемака сина Улисева. Фенелоном, Архиепископом Камберейским, списана. С' Францускога преведена Стефаном Живковичем. Част Перва. У Виени, 1814, V–X, (под насловом: Народу сербском посветьена).
- Реметић 1970: Слободан Н. Реметић, *О графји и правопису Вукове „Пјеснарице“ из 1814. године*, Прилози проучавању језика, Нови Сад, 1970, књ. 6, 55–66.
- Ристић 1955: Милан Ристић, *Стефан Живковић*, Посебан отисак из Историјског гласника, г. 1955, бр. 1, Београд, 1956, 1–14.
- Стојановић 1924: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, (26. окт. 1787–26. јан. 1864), Београд – Земун, 1924.

ГРАФИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ „ТЕЛЕМАХА“ СТЕФАНА ЖИВКОВИЧА

Резюме

В этой работе рассматривается способ обозначения согласных звуков *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ* (а также звука *ј*, но только при помощи знака *ј* в группе *јо*) в романе *Приключения Телемаха* Стефана Живковича, опубликованном в Вене в 1814 году. Оказалось что способ обозначения согласных звуков *љ* и *њ*, особенно в группах *ља*, *ња*, *ље*, *ње*, *љу*, *њу*, а также группы *јо* в романе *Приключения Телемаха* традиционно и известно другим писателям Воеводины XVIII и начала XIX вв. Что касается обозначения согласных звуков *ћ* и *ђ*, почти всегда эти звуки обозначаются сочетанием соответствующих букв с знаком *ь* – *иь*, *дь*. В *Песнарице* Вука Караџича, которая опубликована в то же время, когда и роман С. Живковича, Вук ввёл букву *ћ* в функции обозначения только согласного *ћ*. Эту роль буква *ћ* исполняет и сегодня в сербской азбуке.

Ирена Цветковић-Теофиловић

V. СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА И
НОРМАТИВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

ЈЕЗИЧКА ИДЕОЛОГИЈА КАО МЕРИЛО ГУБИТКА ПРЕСТИЖА И ЗАМЕНЕ ЕТНИЧКОГ ЈЕЗИКА: ПРИМЕР ЈЕВРЕЈСКО-ШПАНСКОГ НА ОРИЈЕНТУ

У овом раду истражујемо негативну језичку идеологију коју су у вези са јеврејско-шпанским језиком и његовим одржавањем/ заменом испољавали како сами Сефарди, тако и Шпанци заинтересовани за сефардску културу и језик. Наш корпус се заснива на одабраним текстовима који су објављени крајем XIX и почетком XX века. Поменути материјал пружа нам податке о ставовима и веровањима које су исказивали сефардски и шпански интелектуалци у вези са јеврејско-шпанским језиком и његовом будућношћу. Осим тога, наш корпус сведочи и о прихватању западноевропске „језичке идеологије националних држава” међу Сефардима на Оријенту. У питању су позитивне идеологије које су они изражавали у односу на друге језике (званичне језике земаља које су насељавали, савремени шпански и модерни хебрејски језик), а које су утицале да ти језици уживају међу њима већи престиж од њиховог етничког језика. Објашњење за ову појаву проналазимо у чињеници да су поменути језици, за разлику од јеврејско-шпанског, уживали статус националних језика и поседовали стандардизоване варијанте. Прихватање поменутих идеологија међу оријенталним Сефардима имало је за последицу ширење негативне језичке идеологије према јеврејско-шпанском и његову постепену замену престижнијим језицима.

Кључне речи: Јеврејско-шпански језик, језичка идеологија, одржавање/замена језика, стандардизовани и нестандардизовани језик.

1. Увод

У овом излагању документују се и анализирају негативни ставови и веровања у вези са јеврејско-шпанским језиком и његовим одржавањем/ заменом које су крајем XIX и почетком XX века изражавали, како сами Сефарди, тако и Шпанци заинтересовани за сефардску културу и језик.

Корпус рада представљају одабрани текстови који датирају од краја XIX века до Другог светског рата. У питању су полемике о матерњем језику која је вођена у сефардском листу *El amigo del pueblo* 1894. године и писма које је шпански сенатор Анхел Пулидо (Ángel Pulido) објавио у књизи *Шпанци без домовине и сефардска раса (Españoles sin patria y la raza sefardí*, Мадрид, 1905). Поменути извори омогућили су нам увид у ставове и веровања сефардских и шпанских интелектуалаца према јеврејско-шпанском језику и његовој будућности. Такође, наш корпус пружа податке и о односу Сефарда према другим језицима, и то нарочито, према званичним језицима земаља у којима су они живели, према модерном шпанском и према модерном хебрејском језику.

Важно је напоменути да већина текстова које користимо, осим што је потекла из пера представника интелектуалне елите, има и ограничење у погледу пола јер су њихови аутори најчешће мушкараци. Текстови који одражавају ставове жена према језику теже се проналазе, зато што се оне касно укључују у сферу јавног живота и домен писане речи. У том смислу је споменица *Јеврејског женског друштва* из Београда из 1924. године веома драгоцен извор.

Владајуће језичке идеологије (ставови, веровања, стереотипи у вези са језиком) у мањинским заједницама представљају незаобилазан аспект процеса одржавања/замене њиховог етничког језика, који стручњаци у овој области нису до сада у довољној мери разјаснили. Стога, овим радом желимо да допринесемо систематизацији елемената језичке идеологије за коју сматрамо¹ да је пресудно утицала на смањење престижа и замењивање јеврејско-шпанског језика на Оријенту. Осим тога, желимо да скренемо пажњу на неопходност даљег истраживања утицаја, не само негативне, већ и позитивне језичке идеологије у процесу одржавања/замене етничког језика, како у сефардским заједницама, тако и уопште. Сматрамо да би њихово веће теоријско и методолошко повезивање дало значајан допринос разумевању самог одржавања/замене, али и процеса губитка и смрти језика.

2. Теоријски оквир

2.1. Језичка идеологија

Према једној од постојећих дефиниција језичке идеологије, она представља „скуп веровања о језику које изражавају [његови] корисници да би рационализовали или оправдали уочене језичке структуре и употребе“ („sets of beliefs about language articulated by users as a rationalization or justification of perceived language structure and use“) (Силверстајн / Silverstein/: 1979, 193; цит. према: Вулард; Шифелин: 1994, прев. И. В. С.). У другим дефиницијама подвлачи се друштвени аспект овог термина. Тако, Хит (Heath: 1977, 53) наглашава да се ради о „идејама и циљевима које су очигледни сами по себи и које извесна група гаји у погледу улога језика у друштвеном искуству чланова будући да они доприносе изражавању групе“ („self-evident ideas and objectives a group holds concerning roles of language in the social experiences of members as they contribute to the expression of the group“, прев. И. В. С.).

У питању је област истраживања популарних реакција на језик која се често назива и *народна лингвистика* (енг. *Folk Linguistics*). Овај термин представља, према Р. Бугарском, „популарне реакције на језичке појаве“, односно „различита веровања, вредности, ставове и судове који се у је-

1 Напомињемо да у окриљу социолингвистичке теорије још увек није изграђен модел који би недвосмислено указао на везу између језичких ставова и веровања и процеса одржавања/замене језика.

зичким заједницама по традицији везују за поједине језике или језичке варијетете и за говорну комуникацију уопште“ (Бугарски: 1996, 83). Према истом аутору, популарне реакције на језик постоје у свим језичким заједницама, прилично су распрострањене и једнообразне. Оне су субјективне природе, али са „објективном снагом“ која се испољава у комуникацији унутар или између говорних заједница. Најчешће су анонимног карактера и несвесне. Преносе се с колена на колена на различите начине (у савремено доба, кроз школски систем, преко утицајних појединаца у друштву који немају лингвистичко образовање, и слично) (Бугарски: 1996, 83–84).

Овакве реакције могу бити сагласне или делимично/потпуно противне научно провереним чињеницама о језику. Неке од популарних реакција последица су естетских, религијских и других представа о језику које су емпиријски непроверљиве. (Фергусон /Ferguson/: 1968, 375, наведено према: Бугарски: 1996, 84) Фишман наглашава да утврђивање истинитости стереотипних реакција на језик, или њихова проверљивост, није од кључног значаја јер не утиче на „мобилизаторску снагу таквих погледа“. (Фишман: 1978, 168) Снага популарних реакција на језик лежи, по мишљењу више истраживача, управо у њиховој једнообразности. Лабов подсећа да је вокабулар који се користи за исказивање вредносних судова о језику изузетно ограничен и да су у оквиру једне заједнице друштвени ставови према језику толико уједначени да би се говорна заједница чак могла дефинисати као група појединаца који поседују исте ставове према језику (Лабов: 1966, 405–406, наведено према: Бугарски: 1996, 85).

Експлицитно или имплицитно изражавање језичке идеологије, осим што даје увид у „свеукупно разумевање реалности дате говорне заједнице“, „директно или индиректно утиче на одабир језичке форме и структуре, и, коначно, на избор самог језичког кода, те може значајно допринети и очувању/замени језика“ (Вучина Симовић; Филиповић: 2009, 115).

2.2. Одржавање и замена језика и друђи релевантни процеси

Замена језика (енг. *Language Shift*) је социолингвистички термин који означава постепено или нагло замењивање/смењивање једног језика другим било на појединачном или групном плану (Кристал /Cristal/: 1992, 216; Кристал: 2000, 17). Термин *одржавање језика* (енг. *Language Maintenance*) уско је повезан са појмом замене и сматра се његовим антонимом. У питању је случај када говорници, настављају да користе свој језик и не прелазе на језик већинске групе (Филиповић: 2009, 98).

Замена језика или језичких варијетета не мора да наступи увек када два језика дођу у контакт. Исто тако, она може да настане само међу неким говорницима и у одређеним интеракцијама међу појединцима или групама (Фишман: 1971, 301; 1972, 76). Процес замене језика стога треба посматрати као континуум који се завршава *глобалном* или *локалном* заменом, као крајњим видом поменутог процеса, који означава да су група или појединац престали да користе варијетет којим су се раније служили.

Међутим, многе дескриптивне студије овог процеса баве се *парцијалном* или *делимичном* заменом код које се мањински замењује већинским језиком само у неким доменима језичке употребе (Клајн /Clune/: 1986, 486; Ф. Химено Менендес; М. В. Химено Менендес: 2003, 26).

Општа норма је да продужене контактне ситуације током којих долази до замене језика трају од неколико векова до периода од три узастопне генерације говорника (ређе трају краће)² (Полстон / Paulston/: 1986, 493–495). Према динамици, замене мањинског језика деле се на *брзе* (замена језика имиграната у градским срединама Сједињених Америчких Држава) и *споре* (замена језика у сеоским подручјима) (Ф. Химено Менендес; М. В. Химено Менендес: 2003, 27).

Цошуа А. Фишман, један од оснивача социологије језика и творац теорије о одржавању/замени језика, истакао је да се изучавање ових појмова заснива на односу између промене/стабилности у обрасцима језичке употребе и психолошких, друштвених и културолошких процеса који се развијају у заједницама које користе више од једног језичког варијетета у комуникацији унутар и изван групе (Фишман: 1972, 76). Исти аутор истиче три теме које су незаобилазне када је у питању систематско изучавање одржавања/замене језика:

- (a) „uobičajena jezička upotreba na više od jedne tačke u vremenu ili prostoru; (b) prethodni, istovremeni ili potonji psihološki, socijalni i kulturni procesi i njihov odnos prema stabilnosti ili promjeni u uobičajenoj jezičkoj upotrebi, i (c) ponašanje prema jeziku, uključujući tu i napore ka usmjerenom očuvanju ili promjeni“ (Фишман: 1978, 135).

У оквиру треће теме, Фишман наводи да је за изучавање одржавања/замене језика од кључног значаја понашање према језику које укључује напоре усмерене ка првој или другој појави (Фишман: 1972, 76). Међутим, у питању је аспект одржавања/замене језика који је сâм Фишман истакао као најнесистематичније обрађен, а који ни у потоњим студијама није подробније истраживан (Фишман: 1972, 108–109).

Фишман указује на три основне врсте понашања према језику.

- a) *Понашање према језику условљено ставовима и осећањима према језику*. У питању је скала која иде од језичке привржености до језичке антипатије. У вишејезичним ситуацијама, језици се често квалификују као „лепи” или „ружни”, „богати” или „сиромашни”, итд. Овакве карактеризације представљају *језичке стереотипове*, чији утицај на одржававање/замену језика није у довољној мери познат.

2 Основу замене језика чини *двојезичност*, често праћена егзогамијом, склапањем брака међу припадницима различитих етничких група, где један или оба родитеља користе првобитни језик са својим родитељима, а нови језик са својом децом (Полстон: 1986, 495).

б) *Контролисање или регулисање уобичајене употребе језика подстиакнуто језичким ставовима, осећањима и веровањима.* Ова врста језичког понашања испољава се кроз *брижу за језик* (која може да настане својевољно или да буде званично наметнута) и *језичко планирање*.

в) *Когнитивистички аспекти језичког одговора: знање и веровања.* Ова категорија обухвата, према Фишману, *језичку свест* (о матерњем језику или о другим језицима), *језичко знање* (познавање синхронијских варијетета, историје језика и књижевности) и опажање језика као елемента који означава *припадност* одређеној групи (Фишман: 1972, 104–109; 1989, 249–252).

Полазећи од постулата да језичка идеологија говорника у великој мери условљава избор језичких облика и конструкција и самог језика комуникације, као и од запажања датог у Вучина Симовић; Филиповић (2009, 166) да негативни ставови и веровања везани за матерњи језик подстичу и убрзавају процес замене језика³, у наставку рада бавићемо се систематизацијом негативних ставова и веровања који су утицали на смањење престижа и замену јеврејско-шпанског језика у сефардским заједницама на Оријенту.

3. Језичка идеологија као мерило губитка престижа јеврејско-шпанског језика на Оријенту

Као и све популарне реакције на језик, ставови Сефарда са Оријента према сопственом језику, али и према другим језицима, одликују се великом униформношћу, која се у самом језичком изразу испољава кроз бројне стереотипе, карактеристичне не само за појединце из исте заједнице, већ и за оне који су живели на знатној удаљености.⁴ Када је у питању однос Сефарда према матерњем језику, већина њихових ставова и веровања била је повезана са пореклом и карактером овог језика и са његовим тренутним стањем и будућношћу на том простору.

У овом раду, бавимо се само изразима негативне језичке идеологије према јеврејско-шпанском језику, док позитивне ставове и веровања остављамо за нека будућа истраживања. Предмет нашег рада, међутим, представља и позитивна идеологија коју су Сефарди гајили према другим језицима, а која је утицала на смањење престижа њиховог матерњег језика. Реч је о званичним језицима земаља у којима су живели, модерном шпанском језику, као и о хебрејском језику у фази настојања да се обнови као говорни језик Јевреја.

3 Исте ауторке наглашавају да њихова претходна истраживања указују на чињеницу да позитивни ставови према језику немају исту оперативност као негативни и да, када замене језика почне, они први нису способни да делују у корист одржавања језика (Вучина-Симовић; Филиповић: 2009, 166).

4 Овој чињеници знатно је допринела велика културна и економска повезаност сефардских заједница које су вековима живеле под истом влашћу.

Анализа стереотипне лексике за изражавање ставова према јеврејско-шпанском језику заснована на корпусу преузетом из књиге *Шпанци без домовине и сефардска раса* Анхела Пулида из 1905. године којом смо се раније бавили (Вучина-Симовић, у штампи) указује на знатно богатију и разноврснију лексику за изражавање негативних ставова од оне која изражава позитивне ставове. Ова чињеница сведочи о великом степену губитка престижа јеврејско-шпанског језика у то доба. Употреба негативне лексике (коју смо назвали „лингвистична“ због њеног изразито негативног утицаја на одржавање јеврејско-шпанског језика) ставља у први план негативне одлике јеврејско-шпанског језика и „лоше“ стање у коме се језик налазио, као и потребу да се језик „прочисти“ и „регенерише“.

3.1. Негајтивни ставови и веровања у вези са јеврејско-шпанским језиком

Текстови с краја XIX и почетка XX века пружају бројна сведочанства о учесталости изражавања негативне идеологије према јеврејско-шпанском језику међу Сефардима, али и међу Шпанцима. Већина оваквих ставова и веровања, како смо већ навели, истиче негативне одлике и „исквареност“ овог језика, који су настали услед „зуба времена“ и/или због његовог одвојеног развоја од савременог шпанског језика. Многи су веровали да је јеврејско-шпански језик на Оријенту толико „лош“ и „измешан“ са елементима других језика да не може имати статус језика, па га често називају „жаргоном“ и „дијалектом“. Писмо Хосеа Елмалеха са Гибралтара упућено Пулиду изражава поменуте ставове и веровања:

„Допринели сте, такође, објављивањем ваших чланака и писама, ублаживању туге коју су Јевреји који живе далеко или близу Шпаније снажно осећали када су видели да се губи, нестаје међу њима, лепи језик Сервантеса, претварајући се у одвратни жаргон, који ће, како време одмиче, завршити као *patois* који ће од свега имати понешто осим од кастиљанског“ (Прев. И. В. С.).

„Contribuía Vd. también, con la publicación de sus artículos y cartas á endulzar la tristeza de los israelitas que lejos de España y cerca de ella veían con sentimiento perderse, desaparecer de entre ellos, el hermoso idioma de Cervantes, trocándose en un jargon detestable, que, andando el tiempo, vendría á parar en un *patois* que de todo tuviera menos del castellano“ (Пулидо: 1905, 347–348).

О негативним ставовима и веровањима Сефарда према јеврејско-шпанском језику који су владали на самом почетку XX века, Анхел Пулидо је дао следеће запажање:

„Али, многи кажу и у својим писмима нам многи приговарају: јеврејско-шпански је искварен језик, пропао, без лепоте, нехармоничан, без грациозних мелодичних нијанси, без снажних и бриљантних израза, без основе, утемељења и архитектонске величине које даје граматика и пажљиво дотеривање лаичке књижевне културе; то више није језик, већ руина, тужан и ружан остатак језика. А они који то кажу не знају и занемарују многе основне чињенице“ (Прев. И. В. С.).

„Pero se dice por muchos y en sus cartas nos lo objetan bastantes: es que el judeo-español es un idioma degenerado, corrompido, sin bellezas, sin armonías, sin graciosos matices musicales, sin robustas y brillantes expresiones, sin esa armazón, solidez y grandeza arquitectónica que dan la gramática y el esmerado aliño de la cultura literaria secular; es que eso no es ya un idioma, sino la ruina, el desecho lamentable y feo de una lengua. Y los que dicen esto desconocen y desatienden muchas fundamentales consideraciones“ (Пулидо: 1905, 49–50).

Решење за декаденцију језика Сефарда, већина Сефарда и Шпанаца видела је у његовом „реформисању“, „регенерисању“ или „чишћењу“. Жак Данон из Измира, присталица кастиљанизације јеврејско-шпанског, наглашава:

„(...) изгледа да је већ пронађено решење проблема; треба само да сачувамо јеврејско-шпански, али не овај прости, садашњи жаргон због којег изгледа људи упиру прст у нас, него јеврејско-шпански коме ћемо навући ново рухо. Потребно је дакле да избрусимо, дотерамо свој језик и да га користимо према својим могућностима и својим новим потребама“ (Прев. И. В. С.).

„(...) aparece ya resuelta la solucion del problema; no tenemos sino conservar el judeo-español, no este innoble jargon actual que parece designarnos á la reprobacion de las gentes, sino un judeo-español al que hayamos puesto piel nueva. Nos es preciso pues, pulir, afinar nuestro idioma y usarle segun nuestros medios y nuestras nuevas necesidades“ (Пулидо: 1905, 139).

У оквиру негативних одлика јеврејско-шпанског језика пронашли смо и веровање да је у питању језик који се зауставио у развоју или који је чак „изгубљен“, „болестан“ или „мртав“ (Вучина-Симовић, у штампи). Тако Исидор Сумбул, представник сефардског студентског друштва *Esperanza* из Беча, пише о свом матерњем језику:

„Наш језик, овај производ четрестогодишње потпуне научне и књижевне неактивности, директно изложен отровном утицају туђих језика, није у стању да да ни основно духовно одржавање цивилизованим генерацијама. Он не може без помоћи туђих речи да изрази ни најтривијалније; а тек замислите како би били смешни научна дисетарција или књижевни састав на језику који народ говори. Он је без граматике, без вокабулара, без сопствених слова, препуштен неодговорној произвољности и толико упропаштен колико има различитих земаља у којима живе шпански Јевреји“ (Прев. И. В. С.).

„Nuestra lengua, este producto de una 400 años larga absoluta inactividad científica y literaria, expuesta inmediatamente al influjo venenoso de lenguas ajenas, no esta en estado de dar el primo mantenimiento espiritual á generaciones civilizadas. Ella no puede sin ayuda de palabras ajenas exprimir lo mas trivial; una disertación científica ó una composicion literaria en la lengua que el pueblo habla, vos podeis pensar mas ridiculo? Sin gramatica, sin vocabulario, sin sus caracteres, abandonada á una irresponsable voluntariedad esta ella tan estropeada, cuanto varios son los estados que los judios españoles moran“ (Пулидо: 1905, 125).

Међу лексиком која изражава позитивне одлике јеврејско-шпанског језика и приврженост говорника овом језику, значајан број чине стереотипи којима се наглашава старински карактер овог језика и његова ве-

заност за сефардска огњишта и сферу интимности (Вучина-Симовић, у штампи). Хосе Бенолиел, Сефард који се настанио у Лисабону, каже за јеврејско-шпански језик следеће:

„Био је то први [језик] који је опчинио наше уши, први на коме су нас наше мајке поучиле да гучемо слатко име мама и на коме су нас називале мајчином душом, први уз који су љуљале наше колевке уз звук оних далеких песама толико понављаних од меке меланхолије и које су се преносиле с мајки на кћери као драгоценост оставштина из других, срећнијих времена.“

„Fué éste el primero que embelesó nuestros oídos, el primero con que nuestras madres nos acostumbraron á balbucear el dulce nombre de mamá, y en el que nos dieron el de *hijas de su alma*; el primero con que mecieron nuestras cunas al son de aquellas remotas cántigas tan repasadas de blanda melancolía y que de madres á hijas se iban transmitiendo, como legado precioso de otras eras más felices!“ (Пулидо: 1905, 53) Ова тенденција, у којој се јасно уочава „романтичарска“ инспирација, на први поглед делује да изражава позитивне ставове према етничком језику. Међутим, она је веома блиска веровању које је постало опште место да је јеврејско-шпански „реликвија из прошлости“ и језик који се „учаурио“.

Веровање да је јеврејско-шпански „прастари“ и „породични“ језик јасно одражава „романтичарску“ инспирацију. На први поглед делује да се ради о позитивном ставу према етничком језику Сефарда. Међутим, оно је веома блиско веровању које је постало опште место да је јеврејско-шпански језик који се „учаурио“ и зауставио у развоју (Вучина-Симовић, у штампи). Изразе овог веровања често проналазимо код шпанских интелектуалаца који су у јеврејско-шпанском видели језик својих предака. У писму Мигела де Унамуна упућеном Пулиду проналазимо типичан пример веровања о ком говоримо:

„А за нас, какви одјеци прошлих дана, какве старе свежине, има ли сећања на младост која нам не доноси онај шпански говор, тако пријатних каденци, шпанских Јевреја са Оријента! У том говору, који се тамо сачувао, као учаурен, и очуван услед самих разлога његове трансформације и одређених померања, у том говору имамо одраз нашег старог и снажног романског језика пре дубоке трансформације коју је доживео у XVI веку. Тај језик је језик наших старих, тај језик је језик младе Шпаније“ (Прев. И. В. С.).

„Y para nosotros ¡qué ecos de pasados días, qué antiguas frescuras, que remembranzas de mocedad no nos trae esa habla española, de tan dulces cadencias, de los judíos españoles de Oriente! En esa habla, que se ha conservado allá, como enquistada, y preservada por las condiciones mismas de su transformación, de ciertas mudanzas, en esa habla tenemos un reflejo de nuestro viejo y robusto romance antes de la profunda transformación que sufrió en el siglo XVI. Esa lengua es la lengua de nuestros primitivos, esa lengua es la lengua de la España juvenil“ (Пулидо: 1905, 105).

Када је у питању анализа ставова према будућности јеврејско-шпанског језика на Оријенту, незаобилазан корпус чини поменути Пулидова књига из 1905. године. На основу писама које је добијао, њен аутор је представио ове ставове и изнео њихову класификацију која обухвата

главне ставове које су износили интелектуалци његовог доба (како они јеврејског порекла тако и Шпанци) према матерњем језику Сефарда:

„они који траже смрт јеврејско-шпанског, они који траже његову еволуцију, они који испитују колику корист би могли од њега да имају и они који прижељкују потпуну регенерацију овог жаргона“ (Прев. И. В. С.).

„los que piden la muerte del judeo-español, los que piden su evolución, los que tantean las proporciones de su aprovechamiento y los que desean la regeneración total de la jerga“ (Пулидо: 1905, 108–109).

Првима је наденуо име „антикастиљанисти“ (*anticastellanistas*) или „хиспанофоби“ (*hispanófbos*), друге назива „дијалектистима“ (*dialectistas*) или „аутономашима“ (*autonomistas*), треће „опортунистима“ (*oportunistas*) или „еклектицима“ (*eclécticos*), и четврте „кастиљанистима“ (*castellanistas*) или „хиспанофилима“ (*hispanófilos*) (Пулидо: 1905, 108).

Већ поменута анализа лексике која изражава „лингвизидне“ ставове и веровања према јеврејско-шпанском показала је да је ова лексика најбројнија међу „антикастиљанистима“ (87,5%). Она је, међутим, прилично заступљена и међу „дијалектистима“ (60,45%), који су се залагали за самосталност и опстанак јеврејско-шпанског и за које бисмо очекивали да више гаје позитивну језичку идеологију. Остале две групе, „опортунисти“ и „кастиљанисти“, показују прилично уједначену употребу позитивне и негативне језичке идеологије, мада добар део ове друге заправо представља лексичку која одражава романтичарску слику јеврејско-шпанског која је допринела његовој мањој употреби (Вучина Симовић, у штампи).

3.2. Однос Сефарда према престижнијим језицима

Током XIX и почетком XX века Сефарди су настојали да се прилагоде новим условима живота у новонасталим националним државама и да се укlope у већинску заједницу. За то им је било потребно боље познавање званичног језика земље који је знатно добио на престижу међу члановима сефардских заједница, на рачун њиховог етничког језика. Крајем XIX и почетком XX века, још два језика постају важна за Сефарде: модерни шпански и модерни хебрејски језик.

3.2.1. Прихватање језичке идеологије националних држава међу Сефардима

Званични језици земаља које су Сефарди насељавали, као и модерни шпански и модерни хебрејски језик, имали су, као стандардизовани језици, посебан утицај на језичку свест говорника јеврејско-шпанског који је био далеко од тога да буде нормиран или да постане национални језик. Сефарди су заправо, заједно са западном културом, прихватили и тада владајућу језичку идеологију националних држава. Према поменутој идеологији, како Калавеј (Callaway: 2008, 19) добро примећује, национални језик у својој стандардизованој варијанти је тај који је указивао на

национални идентитет земље и на друштвени и економски напредак, док су мањински језици најчешће повезивани са нечим што је „страно и другачије“ и „застарело“. Тако већ поменути Исидор Сумбул из Беча пише о јеврејско-шпанском као инфериорном у односу на званичне језике:

„У данашње време сваки Јеврејин јасно примећује да култура продира у ове земље [Бугарска, Србија, Босна и Херцеговина, Румунија, Грчка и Аустрија]. Култура срећом осваја и Јевреје, зато њихов језик, шпански који они говоре, није у стању да задовољи захтеве народа који се цивилизује. Ово свако врло добро осећа. Зашто не надокнадити овај недостатак једног потпуног матерњег језика језиком земље, када нас економски разлози потпуно, и осим тога и нужно, уверавају у то? (...)“

„En el tiempo presente, que la cultura esta penetrando en estos países [Bulgaria, Servia, Bosnia-Herzegovina, Rumania, Grecia y Austria], la esta cada judio bien remarcando. La cultura esta venturosamente apoderandose y de los judios; por esto su lengua, el español que ellos hablan, no es capache de satisfacer las demandas de un pueblo que se esta civilisando. Esto lo siente muy bien cada uno. Por cualo no reinchir esta falta de una complida madre lengua con la lengua del país, cuando rasones economicas nos hacen su convencimiento perfecto y sin esto indispensable?“ (Пулидо, 1905: 126).

Сумбул, убеђен да би рефомисање јеврејско-шпанског језика смањило компетенцију његових говорника у званичном језику, наводи праве разлоге због којих сматра да они треба да замене свој матерњи језик:

„(...) Тако би чишћење нашег шпанског језика ишло на рачун језика земље, што је противно нашим економским интересима. Само економским? Такође и културним и социјалним. Ми сефардски Јевреји чинимо, – у земљама о којима говоримо – страни елемент који је проћердао 4 века, за време које смо живели у њима. Наш страни језик је оно што од нас чини то исто.“

„Así sera la purificacion de nuestra lengua española á cuento de la lengua del país, según esto contra nuestros intereses economicos. Solo economicos? Tambien cultureles y sociales. Los judios españoles formamos, – en los países de cualos tratamos – un elemento extranjero malgrado el tiempo de 4 siglos, mientras cualos moramos en ellos. La lengua ajena nuestra es la que de nosotros hace los mismos“ (Пулидо, 1905: 126).

Значајно сведочанство о ставовима самих говорника јеврејско-шпанског језика према његовој замени пружа нам полемика о језику коју су, током 1894. године у листу *El amigo del pueblo*, водиле две тадашње струје међу сефардским интелектуалцима у Србији и Бугарској. Представник младе генерације навео је током полемике становиште сефардске интелигенције у Београду по питању коришћења јеврејско-шпанског и српског језика:

„(...) да као матерњи језик треба узети језик земље која нас је примила отворених руку у време наше несреће, која нам је дала и која нам даје плодове свих права која ужива сваки од наших сународника. Девиза наше младе интелигенције је прихватање српског језика као матерњег. И она може имати за исход удаљавање од шпанског говора, можда чак и потпуно, бар као матерњег језика. За нас је шпански језик страни језик и не треба много нау-

ке да би се схватило да свако прво треба да зна језик своје земље, а тек онда стране језике“ (Прев. И.В. С.).

„(...) ke komo lengua materna prime tomar la lengua de la tyera ke mos resivyo kon manos avyertas en el tyempo de muestra dezgrasya la kual a mos dyo i mos da los frutos de todas las dereçidades ke goza kada uno de nuestros konermanos. la deviza de la manseveria inteligente muestra es de aresivir por lengua materna la lengua serba i puede tener komo resultado de alešar la avla espanyola si no por entero alomenos komo lengua materna. para mozotros la lengua espanyola es una lengua ažena i kon poko sensya se puede pensar ke kada uno emprimero kale ke sepa la lengua de su tyera i *enos en segundo lugar lenguas aženas.“ (Р.П. /R.P./: 01.03.1894, 200–202; транкр. А. Ш. Е.⁵).

По мишљењу тадашњих младих Сефарада,

„(...) нема веће срамоте него рећи да младић рођен у Србији, Бугарској, Немачкој или Француској не зна српски, бугарски, немачки или француски“

„(...) ay mas grande verguensa ke el dezir ke un mansevo nasido en la serbia, bulgarya nemçya o françya no save serbesko, bulgaresko nemçesko o françes?“ (Р.П.: 01.03.1894, 200–202; транкр. А. Ш. Е.).

Они су сматрали да прави патриота мора знати језик земље у којој живи:

„Слаб је патриота Србин који не зна српски или Бугарин који не разуме бугарски“ (Р.П.: 01.03.1894, 200–202).

„muy flošo patrioto es un serbo ke no save en serbesko o un bulgaro ke no entyende en bulgaresko“ (Р.П.: 01.03.1894, 200–202; транкр. А. Ш. Е.).

И у писму које је Гад Франкос (Gad Francos) упутио Пулиду, проналазимо веровање о инфериорности јеврејско-шпанског језика који је овај Сефард из Измира сврстао у групу „материјалних и усвојених језика“ („lenguas materiales y adoptadas“). Ради се о језицима које Сефарди треба да користе само ако могу да им донесу „материјалну корист“. Истовремено, турски језик представља за Франкоса, заједно са хебрејским, „сентиментални језик“ („lenguas sentimentales“), који Сефарди треба да користе „због осећања патриотске дужности“ („por el sentimiento del deber patrióutico“). (Пулидо: 1905, 110–111, прев. И. В. С.) Поистовећивање употребе званичног језика земље са патриотским осећањима, као што се може видети и из наших примера, представља опште место у полемикама о питању језика Сефарда.

Негативни ставови и веровања, настали међу сефардском интелектуалном елитом, проширили су се и на остале друштвене слојеве. Тако је јеврејско-шпански постао стигматизован језик, за чију се употребу у јавности сматрало да одражава одсуство жеље појединца да се уклопи у већинску заједницу. Другим речима, употреба јеврејско-шпанског језика представљала је за Сефарде препреку у покушају да напредују на друштвено-економској лествици. Свест да употреба јеврејско-шпанског

5 Ауторка се захваљује др Ани Штулић Ећевеерс на уступљеним транскрипцијама текстова из листа *El amigo del pueblo*.

језика представља претњу за друштвену мобилност појединца водила је ка све већој замени језика и посебно је била јака међу млађим Сефардима, и то нарочито међу младим женама (Вучина-Симовић; Филиповић: 2009).

Млађе жене често су предњачиле у употреби већинског језика, најпре у доменама образовања и Јеврејске општине и друштва, а потом и у својим домовима. Текст из 1924. године објављен у споменици *Јеврејског женског друштва* из Београда под насловом „Културни развитак јеврејске жене у Србији“ упућује на младе жене као на носиоце процеса културне и језичке асимилације Сефарда. Ауторка текста је председница *Друштва*, Јелена де Мајо, која наглашава да су сефардске девојчице биле прве које су унеле „из школе у кућу српски језик и српску песму“. (Де Мајо: 1924, 55). Она објашњава своје запажање, како самим карактером девојчица, тако и њиховом улогом у породици и васпитањем, по којима су се оне знатно разликовале од мушке деце. Будући и сама припадница тадашње млађе генерације београдских Сефарда, Јелена де Мајо јасно изражава своје позитивне ставове према друштвеној асимилацији и замени матерњег језика:

„Највиша улог(а) жене као мајке и прве васпитачице детета остала је и даље у јеврејском свету на висини. Успех је био још и у томе што је српски дух ушао и у јеврејски дом. Мајке су успављивале своју децу српском песмом и будиле их нежним речима српског језика. Оне су тако усадиле у душе деце национално осећање и упутиле децу у живот као синове земље у којој живе. Више није било одвајања, лутања и верских предрасуда. Оно што је само пре шест година изгледало немогућно, сада је било нормално и природно“ (Де Мајо, 1924: 60).

3.2.1.1. Однос према модерном шпанском језику

Крајем XIX и почетком XX века Сефарди са Оријента ступили су у контакт и започели сарадњу са појединим шпанским званичницима. Тада се проширило веровање „да је јеврејско-шпански шпански [језик] из времена изгона ‚искварен‘ позајмљеницама из других језика“ (Асан, 1995: 123, прев. И. В. С.).

У раније поменутој полемици о будућности јеврејско-шпанског језика вођеној у листу *El Amigo del Pueblo* (1894), припадник млађе генерације београдских сефардских интелектуалаца подвлачи да је етнички језик Сефарда „лош“ шпански који не омогућава Сефардима ни да се споразумеју са својим сународницима из других крајева Србије, Бугарске или Немачке, јер се одликује многобројним грешкама и провинцијализмима. Затим се пита чему такав језик „који ни прави Шпанац не може разумети“ („ke un vero espanyol no la puede entender“, Р. П. /R. P./, 01.03.1894: 200–202, транскр. А. Ш. Е., прев. И. В. С.).

Широка распротрањеност веровања да је јеврејско-шпански „лош шпански“ било је често не само међу Сефардима, него и међу многим истраживачима. Ј. Асан, наглашава да је у оно доба

„међу толиким пуританцима, [недостајао] неко ко би им рекао да, ако је њихов језик стварно лош шпански, он је пак добар, веома добар јеврејско-шпански“ (Асан, 1995: 123, прев. И. В. С.).

Почетком XX века, у жеку кампање коју је Пулидо водио у корист Сефарда, присталице „кастиљаниста“ сматрале су да се решење проблема декаденције јеврејско-шпанског налазило у његовом „приближавању“ модерном шпанском језику. Тако у писму Пулиду, Арон Хосе Хазан (Aaron José Hazan) из Измира наглашава:

„Ви већ знате како је наш језик искварен. – Потребно је да се постепено приближи правом језику Сервантеса“ (Прев. И. В. С.).

„Ya sabe Usted como nuestro lenguaje es corrompido. – Es menester, poco á poco, assercarlo de la verdadera lengua de Cervantes“ (Пулидо, 1905: 453).

3.2.1.2. Однос према модерном хебрејском језику

У полемици о језику из листу *El Amigo del Puevo* проналазимо и веровање, које је нарочито било често међу представницима младе генерације, да је „стари и свети“ хебрејски језик прави матерњи језик Сефарада. Према мишљењу које је изнео читалац потписан иницијалима Р. П. из Београда, нема „несрећније нације“ од Јевреја, јер се ни једна реч тог језика не може чути у јеврејским кућама.

„Мислим да у историји читавог света нема нације која је толико несрећна да се у њеним сопственим кућама не чује ни реч њеног матерњег језика. Једини народ који на то указује је, нажалост, јеврејска нација која, због своје блиставе историје, због дугог постојања, ужива поштовање целог света и која је имала снаге да сачува своју религију али не и да сачува свој матерњи језик, стари и свети“ (Прев. И. В. С.).

„en la istorya del mundo entero kreo ke no avra ninguna otra nasyon ke sea tan desgrasyada asta no sentir en su propya kaza ni una palabra de su lengua materna. el uniko puevo asenyalado en esto es por dezgrasya la nasyon čudaika, la kuala por su istorya tan luzya, por su larga egzistensya es onorada del mundo entero i la kuala tuvo la fuersa de guadrar su religyon ma no deguadrar i su lengua materna antiga i santa“ (Р.П.: 01.03.1894, 200–202; транкр. А. Ш. Е.).

И код Пулида (1905) наилазимо на сличну језичку идеологију, али која је тада већ представљала део политичких и просветитељских идеја ционизма. Већ поменути Гад Франкос из Измира, сврставајући хебрејски језик међу „сентименталне језике“ (као и турски), истиче да Сефарди треба да га негују „због осећања националног одржања“ („por el sentimiento de conservación nacional“) (Пулидо, 1905: 111, прев. И. В. С.).

Међу ционистима често је истицано да је хебрејски језик будућности. У том смислу, редакција листа *Il Corriere Israelítico*, који је излазио у Трсту, износи и став да је хебрејски, за разлику од јеврејско-шпанског, „језик независности“, односно јеврејске државе коју су Јевреји планирали да изграде у Палестини:

„Језик изгнанства учили смо и волели довољно; доста је било; научимо језик независности, макар као добар знак, ако не као припрему“ (Прев. И. В. С.).

„La lengua del destierro la hemos estudiado y amado bastante; ya basta; aprendamos la lengua de independencia, al menos como buen augurio, cuando no como una preparacion“ (Пулидо: 1905, 114).

4. Закључак

У овом излагању представили смо и анализирали, на основу штампаних текстова с краја XIX и почетка XX века, ставове и веровања у вези са јеврејско-шпанским језиком које су у датом периоду испољавали не само Сефарди, већ и Шпанци који су се заинтересовали за Сефарде и њихов језик. Циљ нам је био да испитамо утицај језичке идеологије на смањење престижа и на исход процеса замене етничког језика у сефардским заједницама на Оријенту.

Као и све популарне реакције на језик, ставови и веровања Сефарда у вези са језиком одликују се великом униформношћу и знатном покретачком снагом. Нарочито смо истакли чињеницу да је језичка идеологија била готово идентична у различитим сефардским заједницама на Оријенту и да се изражавала кроз употребу истих или сличних стереотипних конструкција.

У раду смо посебно указали на веровања у вези са негативним одликама јеврејско-шпанског језика и његовом инфериорношћу у односу на национални, већински језик, као и у односу на модерни шпански и модерни хебрејски језик. Документовали смо опадање престижа етничког језика Сефарда кроз све чешће изражавање негативних ставова према овом језику.

Ширење негативних ставова и веровања према језику Сефарда на Оријенту показало се као незаустављив процес који је довео до тога да јеврејско-шпански језик постане стигматизован језик који су Сефарди, нарочито они млађи и то највише младе жене, доживљавали као препреку њиховој друштвеној мобилности. Наведене чињенице имале су за последицу све бржу замену етничког језика већинским језицима земаља које су Сефарди насељавали.

Проучавање утицаја језичке идеологије на смањење престижа и замену јеврејско-шпанског језика на Оријенту превасходно је имало за циљ да допринесе потпунијем проучавању процеса одржавања/замене језика, како у сефардским заједницама, тако и уопште. Овим радом хтели смо такође да нагласимо потребу да се постулати социолингвистичких теорија о језичкој идеологији и о одржавању/замени језика доведу у ближу теоријско-методолошку везу.

Библиографија**Извори на страним језицима**

Callaway, Nicholas (2008): *Judeo-Spanish and the Success of the Standard. A Case Study of the Role of Standard Language Ideology in Language Shift*, Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.

Clyne, Michael, (1986), "Towards a Systematization of Language Contact Dynamics", y: Fishman, J. A. et al. (yp.), *The Fergusonian Impact. In Honor of Charles A. Ferguson on the Occasion of His 65th Birthday*, vol. 2, *Sociolinguistics and the Sociology of Language*, Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter, стр. 483–492.

Crystal, David (1992): *An encyclopedic dictionary of language and languages*, Oxford: Blackwell.

_____ (2000): *Language Death*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ferguson, C. A., (1968), "Myths about Arabic", y: Fishman, Joshua A. (yp.), *Readings in the Sociology of Language*, The Hague, Paris: Mouton, стр. 375–381.

Филиповић, Ј.; И. Вучина Симовић, (2008), "Language and identity among the Sephardim in the territories of Former Yugoslavia", y: Сикимић, Биљана; Тијана Ашић (yp.), *Романски Балкан. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 4–6. новембра 2006. The Romance Balkans. Collection of papers presented at the international conference The Romance Balkans, 4–6 November 2006*, Београд: САНУ, Балканолошки институт (Посебна издања 103), стр. 303–317.

Fishman, Joshua A., (1971), "The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society", y: Fishman, Joshua A. (yp.), *Advances in the Sociology of Language*, Vol. 1, The Hague, Paris: Mouton.

_____ (1972): *Language in Sociocultural Change. Essays by Joshua A. Fishman*, Selected and Introduced by Anwar S: Dil, Stanford: Stanford University Press.

Harris, Tracy K. (1994): *Death of a Language: The History of Judeo-Spanish*. London: Newark (Del.): University of Delaware press.

Hassán, Iacob M., (1995), "El español sefardí (judeoespañol, ladino)", y: Seco, Manuel; Gregorio Salvador (yp.) *La lengua española, hoy*, Madrid: Fundación Juan March, стр. 117–140.

Heath, S. B., (1977), "Social history", *Bilingual Education: Current Perspectives*, Vol. 1: *Social Science*, Arlington, VA: Cent. Appl. Linguist., стр. 53–72.

Gimeno Menéndez, Francisco; María Victoria Gimeno Menéndez (2003): *El desplazamiento lingüístico del español por el inglés*, Madrid: Cátedra (Lingüística).

Labov, William (1966): *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, D. C.: Center for Applied Linguistics.

Paulston, Christina Bratt, (1986), "Social Factors in Language Maintenance and Language Shift", y: Fishman, J. A. et al. (yp.), *The Fergusonian Impact. In Honor of Charles A. Ferguson on the Occasion of His 65th Birthday*, 2. том, *Sociolinguistics and the Sociology of Language*, Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter, стр. 493–511.

Pulido Fernández, Ángel (1905): *Españoles sin patria y la raza sefardí*, Madrid: Establecimiento tipográfico de E. Teodoro.

Silverstein, M., (1979), "Language structure and linguistic ideology", y: Clyne, R. et al (yp.), *The elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*, Chicago: Chicago Linguist. Soc., стр. 193–247.

Vučina Simović, I., "El papel del léxico "lingüicida" vs. "favorecedor" en el proceso de mantenimiento/desplazamiento del judeoespañol de Oriente", *Judezmo Lexicology and*

Lexicography. International Conference, Hamburg: Institute for the History of German Jews, 7–9. septiembre 2008. (У штампи)

Woolard, Kathryn A.; Bambi V. Schieffelin, (1994), "Language Ideology", *Annual Review of Anthropology* 23 (1994), стр. 55–82.

Извори на српском језику

Бугарски, Ранко (1996): *Језик у друштву*, Београд: Чигоја штампа, XX век (Сабрана дела/ Ранко Бугарски; књ. 4).

Вучина Симовић, И.; Ј. Филиповић (2009): *Етнички идентитет и замена језика у сефардској заједници у Београду*, Београд: Завод за уџбенике.

Јеврејско женско друштво у Београду 1874–1924. На дан педесетогодишњице од оснивања, 1924: *Јеврејско женско друштво у Београду 1874–1924. На дан педесетогодишњице од оснивања*, Београд, Издање Управе Јеврејског Женског Друштва, 1924.

Де Мајо, Јелена, Културни развитак јеврејске жене у Србији, у: *Јеврејско женско друштво у Београду 1874–1924. На дан педесетогодишњице од оснивања*, Београд, Издање Управе Јеврејског женског друштва, 1924, стр. 50–61.

Филиповић, Јелена, (2009): *Моћ речи. Огледи из критичке социолингвистике*, Београд: Задужбина Андрејевић.

Фишман, Џошуа А., (1978): *Социологија језика. Интердисциплинарни друштвенонаучни приступ језику и друштву*, прев. Др Срђан Јанковић, Сарајево: Свјетлост [Наслов оригинала: Fishman, Joshua A. (1972): *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*, Rowley, Mass: Newbury House Publishers.]

LA IDEOLOGÍA LINGÜÍSTICA COMO EL CRITERIO DE PÉRDIDA DE PRESTIGIO Y DE DESPLAZAMIENTO DE LA LENGUA ÉTNICA: EL CASO DEL JUDEOESPAÑOL DE ORIENTE

Resumen

El presente trabajo trata de la ideología lingüística negativa relacionada con el judeoespañol y su mantenimiento/desplazamiento que expresaban a finales del siglo XIX y a comienzos del XX tanto los sefardíes como los españoles interesados en la cultura y lengua sefardita. El corpus del trabajo abarca varios textos publicados en el período mencionado. Éste nos ha proporcionado el material sobre las actitudes y creencias hacia el judeoespañol y su futuro que mostraban los intelectuales sefardíes y españoles. Es más, nuestro corpus ofrece también datos sobre "la ideología lingüística de estados nacionales" vigente en aquel período en la cultura occidental. Se trata de las actitudes y creencias que los sefardíes expresaban hacia otras lenguas (las lenguas oficiales de los países que los sefardíes poblaban, el español moderno y el hebreo moderno) que gozaban entre ellos un mayor prestigio que su lengua étnica por poseer variantes estandarizadas.

Ivana Vučina-Simović

РАЗЛИКОВНЕ ЦРТЕ ИЗМЕЂУ СРПСКОГ, ХРВАТСКОГ И БОШЊАЧКОГ СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКОГ ИЗРАЗА У БИХ

Рад је посвећен питању функционисања језика у Босни и Херцеговини. У раду се, на основу административних текстова које у виду билтена издаје Централна банка БиХ, гдје се исти текст појављује у облику српске, хрватске и бошњачке верзије, анализирају језичко-стилска средства која функционишу као варијантна.

Кључне ријечи: раслојавање стандардног језика, варијантне језичко-стилске јединице, варијантска лексика

Положај српског језика данас у Босни и Херцеговини је најспецифичнији с обзиром да у БиХ сада влада истојезичка „тројезичност”: српско-хрватско-босанска/бошњачка. Наиме, данас се у БиХ српски језик јавља под три имена: као српски, као „хрватски” и као „бошњачки”. Дакле, ријеч је о једном језику који се јавља у различитим варијантама. Познато је да су дезинтеграциони стандарднојезички процеси којима су потпомогле измијењене друштвено-политичке околности у деведесетим годинама 20. вијека, условили распад бивше српскохрватске језичке заједнице и довели до тога да се пређашњи процеси раслојавања једног стандардног језика на његове варијанте¹ сада промовишу у посебне стандардне језике.

Управо у овом раду бавићемо се проблемом варијантних разлика између различитих варијетета лингвистички истога језика који се социолингвистички именује трима називима: српски, хрватски и бошњачки. Корпус који је анализиран чине текстови које у виду билтена издаје Централна банка БиХ, у којима се исти текст појављује у облику српске, хрватске и бошњачке варијанте, и притом се ти различити облици именују као посебни језици. Билтени који су нам овдје служили као грађа, жанровски припадају административно-правном стилу, и будући да функционишу у сфери друштвене дјелатности, у њима се јављају стандардна средства језичког израза, при чему стандардизација није својствена неким њиховим елементима, већ их прожима у цијелости.

Као основно полазиште у раду служили су нам чисто лингвистички критеријуми идентитета језика, дакле, структурни, какав је језик, и генетски, из чега је настао, те смо, у складу са тим критеријумима, све

1 Употреба термина *варијант*а у вези са појавом раслојавања стандардних језика под-разумијева територијалну модификацију, односно верзију књижевног језика. Уп.: М. Радовановић, *Социолингвистика*, Књижевна заједница Новог Сада, Дневник, Нови Сад, 1986, 63–81.

диференцијалне језичке вриједности у датим текстовима посматрали као варијантне језичко-стилске јединице. Тако смо упоређивањем поменутих административних текстова по сличности и разликама конститутивних елемената издвојили језичко-стилска средства која функционишу као варијантно обиљежена, класификујући их према лингвистичким нивоима: фонолошком, морфолошком, лексичком и синтаксичком. Без претензија на исцрпност, овом приликом даћемо преглед² свих разликовних језичких јединица издвојених према поменутом критеријуму, с циљем да покажемо у чему се огледају специфичности варијантних реализација³ анализираних текстова.

Најприје ћемо указати на диференцијалне црте најнижег нивоа – фонолошке. Разлике на овом нивоу односе се на фонолошке варијације ријечи изазване варијантношћу српског књижевнојезичког система, односно његовом територијалном раслојеношћу. Упоређивање текстова из корпуса на плану фонолошких разлика, дало је ове резултате:

Као варијантно опонирани између српске и хрватске верзије текста, јављају се следећи гласовни облици: *финансије/финанције, финансирање/финанцирање, финансијски/финанцијски, трансакције/транзакције, обухваћа/обухваћа, плаћа/плаћа, добијени/добивени, коришћени/коришћени, дуван/духан, берза/бурза, евро/еуро, евројски/еуройски, историја/хисторија, добијени/добивени, ошћии/ошћи, ошћиина/ошћина, ошћиински/ошћински.*

Варијантно опонирани ликови финансије/финанције, финансирање/финанцирање, финансијски/финанцијски, европски/еуропски, берза/бурза, историја/хисторија⁴, представљају примјере тзв. интернационализама, односно страних ријечи које се „јављају мање-више у свим европским језицима, а по пореклу су углавном из два класична језика – грчког и латинског”⁵. Различит изговор код некадашњих стандарднојезичких дублетних форми⁶, одаје трагове латинско-њемачког изговора грчких ријечи који се одомаћио у хрватској варијанти, док се у стандардном српском изразу репродукује изворна грчка фонетика.⁷ Као варијантна

2 Овај текст је дио из већег рада о језичко-стилским карактеристикама текстова заједничких органа БиХ. То питање обрађено је као тема магистарског рада *Језичко-стилске карактеристике језика заједничких органа Босне и Херцеговине*, ментор проф. др Милош Ковачевић, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 2007.

3 У складу с тим, све примјере варијантно опонираних форми овдје смо наводили издвојене из контекста у којем се јављају у корпусу.

4 Облици: финансије, финансирање, финансијски, еуро, еуропски, бурза, историја, опћи, опћина, плаћа, духан, транзакције – данас су уобичајени само у оквиру хрватског стандарднојезичког узуса. Уп.: S. Babić, V. Finka, M. Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 2003, 166, 224.

5 Р. Симић, *Стилистика српског језика*, Филолошки факултет, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен, Београд – Никшић, 2000, 89.

6 Уп.: *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад – Загреб, 1960.

7 У таквом су односу облици као што су хаос и као, хирург и кирург или Кипар и Ципар. Видјети у: П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001, 210, 211.

јавља се у примјеру *дуван/духан* опозиција у вези са варијацијом ријечи у случајевим изговора њиховог у вези са сугласником *х* или без њега, и то кад се умјесто *х* говори *в*. Двојак изговор варијантно опониран код облика *коришћени/кориштени*⁸, а који образују консонантски скупови *шии* и *шћ*, условљен је историјским развојем српског језика, тј. околношћу да у њему постоји више врста јотовања, тј. ради се о разлици код потпуног и непотпуног јотовања секвенце [ст].⁹ Као варијантно обиљежена опозиција у тексту српске и хрватске верзије функционише и фонетска алтернација гласова *в* или *ј* – у примјеру *добијени/добивени*¹⁰. Ликови *плата/плаћа* и *обухвата/обухваћа*, потпадали су под варијантску дистрибуцију, тј. били су, што се тиче употребе, издиференцирани на источну и западну варијанту бившег српскохрватског језика¹¹. Ликови у којима се консонантизује /у/¹²: *евро*, *европски*, представљају карактеристику српске верзије текста, а супротстављени су им, у хрватској варијанти, ликови *еуро*, *еуропски* – гдје се инсистира само на ликовима *еи*.¹³ Поменути диференцијална обиљежја у тексту српске и хрватске верзије досљедно се опонирају, тј. у корпусу нисмо забиљежили ниједан случај њихове напоредне употребе.

Када су у питању фонолошке неподударности између српске и бошњачке верзије, запазили смо да је њихов обим мањи у односу на исти тип неслагања између српског и хрватског варијантног израза. Тако варијантски издиференцирану употребу на српску и бошњачку верзију текста имају сљедећи облици: *обухваћа/обухваћа*, *илаћа/илаћа*, *дуван/духан*, *евро/еуро*, *коришћен/коришћен*, *ошћина/ошћина*, *историја/хисторија*. Иако се у бошњачком варијантном изразу инсистира само на ликовима *ошћ* и *ошћина*¹⁴, *илаћа* и *обухваћа* у корпусу смо забиљежили напоредне употребе облика: *ошће* и *ошће*, *ошћина* и *ошћина*, *илаћа* и *илаћа*, *обухваћа* и *обухваћа*. Овакав вид одступања можемо посматрати и као резултат различитог степена усаглашавања индивидуалног израза са стандардном нормом, будући да се приликом „превођења” са српског на бошњачки израз идиолекатске особине говорника не морају подударати са варијантним изражајним облицима. С друге стране, неједнакост употребе код ових облика ствара могућност стилистичког разједначавања, које подразумијева да поменути ликови општи, општина, плата и обухвата – у бошњачком изразу (за)добију, као необични, са ниском фреквен-

8 У вези са употребом наведеног облика, у примјерима из корпуса изостала је подударност са хрватским изражајним узусом, гдје се инсистира на ликовима са секвенцом [št]. Уп.: S. Babić, V. Finka, M. Moguš, *Hrvatski pravopis...*, 324.

9 Уп.: Радоје Симић, *Српски правопис*, Јасен, Београд, 2003, 81.

10 У хрватском језичком узусу дају се као обични ликови: добивање, добивалац, добивен. Уп.: S. Babić, V. Finka, M. Moguš, *Hrvatski pravopis*.

11 Уп.: *Правопис* из 1960; Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Језички приручник*, Радио-телевизија Београд, Београд, 1991, 250.

12 Р. Симић, *Српски правопис*, 97.

13 S. Babić, V. Finka, M. Moguš, *Hrvatski pravopis*, 222.

14 Уп.: S. Halilović, *Pravopis bosanskog jezika*, Dom štampe, Sarajevo, 1999.

цијом, обиљежје стилске маркираности. Осим наведених форми, разликама на овом нивоу придружују се неподударности које се тичу екавског-ијекавског рефлекса старог гласа јат, јер се српски текстови¹⁵, и поред тога што су и екавица и ијекавица стандарднојезички изрази српског језика, овдје реализују у екавској верзији: *промесечно/промјесечно, бележи/билежи, промене/промјене, утиичу/утијечу, следећи/сьедећи, доделиле/додијелиле, вредносне/вриједносне, оишицај/оишјецај, уишицај/уишјецај, деонички/дионички, мењачнице/мјењачнице (...)*.

Морфолошке неједнакости између српског, хрватског и бошњачког израза тичу се варијантних форми које се јављају на плану граматичке и творбене синонимије. Варијантно опонирани ликови који се јављају на овом језичком нивоу представљају заправо морфолошке варијанте, тј. „односе се на ријечи од истог коријена које имају ближа а каткада и иста значења, а разликују се једино по префиксима, суфиксима, каткада чак и по флексијама”.¹⁶ Дакле, када говоримо о овим појавама, посматрано са структурног аспекта, говоримо у ствари о граматичким и творбеним варијантама. Прве варијантне форме, према том критеријуму, јесу варијанте исте ријечи, тј. односе се на формалне варијације једне исте лексеме¹⁷, док друге представљају синонимске варијанте¹⁸ које настају опонирањем разликовног творбеног средства (префикса или суфикса), везаног за исту коријенску морфему. Док је варијантност у области творбе ријечи, по својој суштини, функционално-стилистичка појава, будући да синоними опћенито, па тако и творбени, омогућавају избор, а избор је услов за стилстичку поларизацију, варијанте ријечи јесу „посљедица историјског развоја, еволуције језика”.¹⁹

Варијантне разлике присутне у корпусу између српског и хрватског, одн. српског и бошњачког текста, а које улазе у категорију творбених варијаната, класификовали смо, према критеријуму творбене врсте, у двије групе: 1) творбене варијанте са префиксима, и 2) творбене варијанте са суфиксима. Што се тиче диференцијација које спадају у граматичке варијанте, сви примјери разлика присутни у корпусу, реализују се као граматичке варијанте рода.

15 Овдје треба напоменути да се ради о два броја Билтена (*Билтен 1*, јануар-март, 2001; *Билтен 2*, јануар-јун, 2002), писана екавицом. Иначе, ова особина није диференцијална.

16 Уп.: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 380.

17 О граматичким варијантама видјети у: J. Taso, *Semantičke relacije u vezi sa kolebanjem u rodu imenica srpskohrvatskog jezika*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 1998.

18 О дистинкцији између варијаната исте ријечи и синонимских варијаната видјети: Н. Вуковић, *Пушеви сѣилисѣиичке идеје*, Универзитет Црне Горе – Јасен, Подгорица – Никшић, 2000, 79.

19 М. Ковачевић, *Функционалности 'нефункционалних' синонима и њихов нормативни сѣаѣтѣс у савременом срѣскохрватѣском језику*, Књижевни језик, 20/3–4, Сарајево, 1999, 223.

Међу творбеним префиксалним дистинкцијама које чине диференцијације српске и хрватске верзије текста, у корпусу се јављају следеће опозиције: (1) *за-/у-* (запослен/упослен, незапослен/неупослен); (2) *об-/оба-* (обавеза/обвеза, обавезан/обвезан); (3) *об-/по-* (објашњење/појашњење); (4) *од-/о-* (одбрана/обрана); (5) *пред-/поод-* (предузеће/подузеће, предузетнички/подузетнички); (6) *противив-/проиш-* (противвредност/протувриједност, противставке/протуставке); (7) *са-/су-* (сагласност/сугласност); (8) *у-/уз-* (упоредив/успоредив); (9) *по-/о* (потражња/тражња); (10) *о-/по-* (грешка/погрешка); (11) *о-/с-* (поменут/споменут). Код конкурентних облика у примјеру *запослен/упослен* синонимичност показују префикси *за-* и *у-*, који овдје изражавају творбено значење 'добити својство које казује ријеч из основе'. Гласовни облици *обавеза/обвеза* и *обавезан/обвезан* диференцирају се као нормиран, односно ненормиран облик, будући да се у српском стандарном изразу јављају искључиво ликови са варијантом *оба-*, док њихови опоненти са варијететом *об-*, припадају хрватском језичком узусу. И варијетет *обрана* јавља се само у хрватском стандардном изразу као општеупотребни. Опозиција *противив-/проиш-* (противвредност /протувриједност, противставке/протуставке), тиче се варирања префикса *противив-*. За префикс *противив-* као први дио сложене РМС утврђује четири значења, од којих се четврто односи на именицу – 'који служи као супротна мера, који делује у супротном смислу'.²⁰ Западни варијетет *проиш-*, некадашњи је кајкавски облик, раније непризнат у књижевном језику.²¹ Међутим, данас он не само да није регуларан у хрватском језичком узусу него је једини облик који се као такав препоручује.²² Варијетети *са-* и *су-* чине творбене јединице српског стандардног језика у цјелини, с тим што је префикс *су-*, бар што се тиче нормативне задатости, знатно чешћи у хрватском варијантном изразу.²³ С друге стране, српски језички стандард и даље користи оба варијетета, „иако се уз нове основе префикс *су-* све више осећа као кроатизам”.²⁴

Творбене неједнакости суфиксалног типа које обухватају различите именичке, придјевске и глаголске варијетете, јављају се као варијантно опониране у примјерима: (12) *-ина/-ња* (куповина/купња); (13) *-ка/-а* (набавка/набава); (14) *-а/-ица* (основа/основица); (15) *-ај/-је* (извештај/извјешће); (16) *-лац/-шељ* (руководилац/руководитељ); (17) *-ње/-ушак* (оснивање/оснутак); (18) *-о/-ак* (развој/развитак) – именички варијетети;

20 Речник српскохрватског књижевног језика, књига петна, Матица српска, Нови Сад, 1973, 236.

21 Уп.: М. Радовић-Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2002, 51.

22 Ту регуларност признавао је и Новосадски правопис (1960) и РМС, „па је тако српскохрватска језичка заједница оставила дјелимичне творбене трагове са *проиш-* и на српској страни”. Уп.: М. Радовић-Тешић, *нав. дело*, 51.

23 Хрватске новије граматике узимају само облике са *су-* као стандардно важеће, док се именичка префиксација са *са-* уопште не евидентира. Уп.: Е. Barić, М. Lončarić и др., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.

24 М. Радовић-Тешић, *нав. дело*, 110.

(19) *-иони/-ијски* (квалификациони/квалификацијски; инвестициони/инвестицијски);

(20) *-ован/-ићи* (редован/редовит); (22) *-ски/-они* (непорески/непорезни) – придјевски варијетети;

(22) *-оваћи/-ираћи* (регистровати/регистrirати; класификовати/класифицирати; публиковати/публицирати; илустровати/илустрирати; реализовати/реализирати; констатовати/констатирати; организовати/организирати); (23) *-исаћи/-изираћи* (окарактерисати/окарактеризирати); (24) *-исаћи/-ираћи* (дефинисати/дефинирати, регулисати/регулирати) – глаголски варијетети.

У творбеном пару *руководилац/руководитељ* синонимним суфиксима *лац-* и *иљ-* изражава се творбено значење вршиоца радње. Облици на *иљ-* представљају изразито обиљежје хрватске варијанте на творбеном плану.²⁵ У српском стандарднојезичком корпусу синонимне морфеме *-лац/-тељ* стилистички се разједначавају јер варијанта на *-лац* није стилски маркирана, пошто има обичну, комуникативну вриједност, док је варијанта на *-иљ* стилски релевантана, и може се јавити у стилским вишег ранга,²⁶ као што је нпр. књижевноумјетнички. У случају творбене опозиције оснивање/оснутак, твореница оснутак данас је претежно формација хрватске језичке варијанте.²⁷ Код опозиција *-оваћи/-ираћи* и *-исаћи/-изираћи* варијетет на *-ирати*, одн. *-изирати* егзистира као једино дозвољен²⁸ у оквиру хрватске варијанте, с тим што се то односи само на случајеве кад су ови суфикси конкурентни.²⁹

Морфолошке разлике између српске и бошњачке верзије које се тичу творбених варијаната префиксалног типа, реализују се у вези са префиксалним морфемама: (1а) *iproшив-/iproшу-* (противвредност/протувриједност); (2а) *ио-/о-* (потражња/тражња), док се дистинктивне варијанте са суфиксима реализују само у једном примјеру: (3а) *-оваћи/-ираћи* (организовати/организирати). Глаголске изведенице са наставком *-ирати* уобичајене³⁰ су у стандардном изразу бошњачке варијанте. Одступања бошњачке верзије представљају, у ствари, изражајне облике хрватске ва-

25 „Pravilo za osnove na –telj vrijedi samo za hrvatski književni jezik [...] To je jedna od tvorbenih razlika između srpskog i hrvatskog književnog jezika.” Ур.: S. Babić, *Hrvatski jučer i danas*, Školske novine, Zagreb, 1995, 126.

26 Тако се разједначавају парови као што су нпр. спаситељ и спасилац, стваратељ и стваралац, где спаситељ и стваратељ имају и библијски карактер. Ур.: J. Silić, D. Rosandić, *Osnove morfologije i morfo stilistike hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, 66.

27 И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Завод за уџбенике и наставна средства и Институт за српски језик САНУ, Београд, 2003, 28.

28 Ур.: D. Brozović, *Gramatičke značajke hrvatskog jezika*, *Jezik*, 44/4, Zagreb, 1997, 132.

29 Глаголи као што су нпр. дипломирати, магистrirати, датирати, асимилирати и сл., не могу имати варијанту на *-исати*.

30 Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskog jezika*, Zenica, 2000, 186.

ријанте, и с обзиром да у корпусу биљежимо само неколика примјера творбених диференцијалних црта, можемо закључити да је супротстављеност српског и бошњачког текста овдје незнатна. Будући да се у тексту бошњачке верзије напореда употребљавају варијетети *прошив-* и *прошу-*, посматрано из стилистичког угла, варијанта *прошив-* у бошњачкој верзији, као неприпадајућа том изразу, у односу на варијанту *прошу-*, добија статус стилистички маркиране, те се остварује као творбена стилистичка варијанта. Што се тиче двојних облика чији је настанак у вези са варијантама ријечи, јавља се само један примјер, и то у вези са варијантама рода: (16) *шириџорија/шириџориј*. Облик који се односи на максималну репродукцију оригиналног облика териториј,³¹ у хрватској варијанти егзистира као нормативан, док је облик територија, који се односи на максималну адаптацију,³² обиљежје српског стандарднојезичког израза.

Лексичка неслагања између српског и хрватског, односно српског и бошњачког стандарднојезичког израза јесу она која се тичу цијеле ријечи. Друкчије речено, дистинкције у варијантској лексици подразумевају „разлике између различитих (најмање двију) лексема”.³³ Као варијантно обиљежени у административном тексту српске и хрватске верзије, егзистирају следећи лексички парови:

1) Именице – ниво/разина, резерва /причува, порекло/подријетло, кантон/жупанија, буџет/прорачун, период/раздобље, иностранство/иноземство, хиљада/тисућа, курс/течај, систем/сустав, обим/опсег, снабдевање/опскрба, издавач/накладник, тираж/наклада, списак/попис, саобраћај/промет, радник/дјелатник, лице/особа, пензија/мировина, такса/пристојба, пут/цеста, образовање/наобразба, гас/плин, домаћинство/кућанство, безбедност/сигурност, учешће/судјеловање, центар/средиште, помоћ/потпора, поређење/успоредба, акција/дионица, услов/увјет, директор/равнатељ, секретар/тајник, одбор/вијеће, сектор/одјел;

2) Придјиви – курсни/течајни, привредни/господарски, спољни/вањски, стран/иноземац, резервни/причувни, лични/особни, директан/израван, акцијски/дионички, образовни/изобразни, инострани/иноземни;

3) Глаголи – условити/увјетовати, обезбедити/осигурати, дозволити/допустити.

Наведени примјери показују да је употреба једног члана лексичког пара ограничена на одређену верзију текста. То значи да се наведени лексички парови остварују као лексичке варијанте између српске и хрват-

31 Именица територија, одн. њен варијетет териториј, страног је поријекла: води поријекло из латинског језика (lat. territorium).

32 Овај тип варијантске диференцијације условљен је појавом која подразумева постојање двоструких рјешења која регулишу питање морфолошке адаптације именица страног поријекла. Уп. J. Taso, *Semantičke relacije u vezi sa kolebanjem u rodu imenica srpskohrvatskog jezika*, 34–48.

33 М. Ковачевић, *Функционалности 'нефункционалних' синонима и њихов нормативни статус у савременом српскохрватском језику*, 222.

ске верзије текста. С обзиром на то да су све поменуте лексичке јединице употријебљене да означе исти појам, њихов семантички однос третира се као синонимија, а варијантско раслојавање које се огледа у лексичким специфичностима заправо сугерише закључак о постојању бројних нефункционалних (апсолутних) синонима унутар стандардног језика као цјелине. Према томе, све варијантно опониране лексеме из наведених парова представљају синонимне јединице унутар језика као система, а будући да имају исто сигнификативно и денотативно значење, заправо су лексеме *истозначнице*. Постојање истозначница на нивоу језика као цјелине „увијек је нужност и објективна стварност, јер је оно често основни показатељ варијантности”.³⁴ Будући да један од начина диференцирања синонимних лексема подразумијева, прије свега, и неједнаку употребу чланова једног синонимног пара, он представља један од фактора који утичу и на развијање њихових различитих стилистичких или семантичких вриједности. Тако може наступити, када је у питању њихов суднос, стилистичко, семантичко, творбено или колокационо диференцирање датих синонимних јединица.³⁵

Лексичке дистинкције између српске и бошњачке верзије текста тичу се варијантних опозиција које се у корпусу јављају између српског и хрватског административног израза. Друкчије речено, лексичке специфичности бошњачке верзије, јесу заправо диференцијалне црте српског и хрватског варијантног израза, с тим што се у поменутом изразу те особине укрштају. Према стању у корпусу, те неједнакости јављају се у мањем обиму него поменуте разлике између српске и хрватске верзије текста, а тичу се именских ријечи: иностранство/иноземство, одбор/вијеће, сектор/одјел, акција/дионица, снабдевање/опсрба, гас/плин; придјевских: иностранци/иноземци, спољни/вањски, акцијски/дионички, и једне глаголске – условити/увјетовати.

Синтаксичке разлике између српске, хрватске и бошњачке варијанте тичу се варијација које се јављају у области организације реченице. Варијантно обиљежене језичке јединице са овог нивоа односе се на *синонимске варијанте* код синтаксичких форми. Ова појава у језику као систему третира се као *синтаксичка синонимија*, тј. она подразумијева постојање „напоредне употребе више синтаксичких цјелина у истој служби”.³⁶ Синтаксичке разлике између варијантно опонираних текстова у корпусу, односе се само на диференцијалне особине српског и хрватског текста, будући да српски и бошњачки израз нису међусобно супротстављени на синтаксичком плану. Када је ријеч о поменутих разликама,

34 *Исто*, 214.

35 О томе смо говорили у посебном раду: *Стилистичка анализа лексичких разлика у језику БиХена Централне банке Босне и Херцеговине*, у: Радови Филозофског факултета број 9, књ. 1, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 2007, 277–301.

36 М. Стевановић, *Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте*, Наш језик, XIV/4 -5, Београд, 1964 – 65, 216.

српски и хрватски израз опонирају се у вези са сљедећим категоријама: а) реченични распоред енклитика, и б) употреба падежних конструкција. Када је у питању мјесто енклитике, глаголске енклитике *је* и *су* у тексту српске и хрватске верзије немају једнак распоред. Наиме, у српској верзији енклитике заузимају положај испред глагола, односно непосредно иза цијеле синтагме (нпр.: [...] *највећи пораст* производње је остварен на подручју снабдевања енергентима; [...] *највећи раст* су забележиле цене услуга...). Употребу енклитика *је* и *су* у изразу хрватске варијанте карактерише положај иза глагола, односно између реченичних дијелова ([...] *najveći porast proizvodnje ostvaren je* на подручју опскрбе енергентима; [...] *najveći rast zabilježile su* cijene usluga...). С обзиром на правило које подразумијева да глаголске и замјеничке енклитике не могу стајати на почетку једне интонационе цјелине, положај енклитика *су* и *је*, односно замјенице *се*, у реченицама административног изрази српске верзије није у складу са њиховом стандарднојезичком употребом. Наиме, укључивање енклитике у акценатску цјелину иза ње, колико год била учестала појава, није потпуно уобичајена али ни изузетна стандарднојезичка црта у савременом српском језику. Посматрано из другог угла, таква појава може бити узрокована и тежњом за што већом разноликошћу варијантних изрази, при чему се често не води рачуна о стандарднојезичким узусима, поготово ако се они тичу српске језичке норме. Што се тиче падежних конструкција, у корпусу се јављају као варијантно обиљежене синтаксичке јединице: *на крају/концем, у складу/сукладно, у шоку/шијеком, у вези са/зледе*. Поменуте форме показују варијантно поларизовану употребу, и, када је српски стандардни језик у питању, оне немају једнаку стилистичку вриједност. Облици *зледе* и *шијеком* нормативни су само у оквиру хрватске варијанте, односно имају статус хрватизама.

Како се из свега реченог може закључити, што се тиче саме анализе језичких разлика између супротстављених српских, хрватских и бошњачких текстова у корпусу, она је показала да се разлике између тих текстова тичу варијантске поларизованости граматички истог, али стилистички врло варијантног језика. Дакле, када је ријеч о језичким карактеристикама текстова хрватске и бошњачке варијанте, у највећем броју разлика, поготово лексичких, ради се о особинама које цјелином припадају стандарду српског језика. Ријеч је заправо најчешће о синонимским вриједностима на морфолошком, лексичком и синтаксичком плану код којих је варијантска дистрибуција условила различиту употребну вриједност. С обзиром на то да је, у вези са појединим примјерима, у анализираним текстовима изостајала потпуна опонираност (општи/опћи, противставке/протуставке и др.), констатовали смо да се таква одступања, будући да је њихова фреквенција веома ниска, могу тицати, најприје, идиолекатских особина аутора текста, те да њихова употреба у таквим позицијама може имати и стилску маркираност.

Извори:

- 1) Билтен 1, јануар-март, 2001.
- 2) Билтен 2, јануар-јун, 2002.

Литература:

- Babić 1995 – Stjepan Babić, *Hrvatski jučer i danas*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Babić, Finka, Moguš 2003 – S. Babić, B. Finka, M. Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- Barić i dr. 2003 – E. Barić, M. Lončarić i dr., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- Brozović 1970 – Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- Brozović 1997 – Dalibor Brozović, *Gramatičke značajke hrvatskog jezika*, *Jezik*, 44/4, Zagreb, 1997, 127–135.
- Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 1991 – Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Језички приручник*, Радио-телевизија Београд, Београд, 1991.
- Ивић 2001 – Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.
- Jahić, Halilović, Palić 2000 – Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskog jezika*, Zenica, 2000.
- Клајн – Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Завод за уџбенике и наставна средства и Институт за српски језик САНУ, Београд, 2003.
- Ковачевић 1999 – Милош Ковачевић, *Функционалности 'нефункционалних' синонима и њихов нормативни статус у савременом српскохрватском језику*, *Књижевни језик*, 20/ 3–4, Сарајево, 1999, 211–225.
- Ковачевић 2003 – Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, СКЗ, Београд, 2003.
- Правопис 1960 – *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад – Загреб, 1960.
- Радовановић 1986 – Милорад Радовановић, *Социolingвистика*, Књижевна заједница Новог Сада, Дневник, Нови Сад, 1986.
- Рјечник хрватског језика*, Leksikografski zavod, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- РМС – *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. 1 и 2, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1976.
- РСАНУ – *Речник српског књижевног и народног језика*, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд.
- Simeon 1969 – Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
- Симић 2000 – Радоје Симић, *Стилистика српског језика*, Филолошки факултет Београд, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен, Београд – Никшић, 2002.
- Стевановић 1964 – Михаило Стевановић, *Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте*, *Наш језик*, XIV/4–5, Београд, 1964–65, 195–226.
- Стевановић 1964 – Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд, 1964.

**VARIOUS DISTINCTIVE FEATURES BETWEEN SERBIAN, CROATIAN AND
BOSNIAN STANDARD LANGUAGE EXPRESSION**

Summary

In this paper we analysed various distinctive features between Serbian, Croatian and Bosnian standard language expression on the examples of administrative texts which were published, in the form of bulletins, by the Central Bank of Bosnia and Herzegovina. The aim of the analysis is to single out and describe language and stylistic figures of speech which function as marked variants in given texts.

Vera Ćevrić-Nišić

KONTRASTIVNA ANALIZA AKTUALNIH PRAVOPISA MATICE HRVATSKE I MATICE SRPSKE

Tema ovoga rada je usporedba aktualnih pravopisa hrvatskog i srpskog jezika u izdanju Matice hrvatske, tj. Matice srpske. Osim detaljne usporedbe navedenih dvaju pravopisa, bit će prezentirana i analiza *Pravopisa srpskohrvatskoga književnog jezika*, odnosno *Pravopisa hrvatskosrpskoga književnog jezika* iz 1960. godine, kako bi se iskristalizirao odnos uspoređenih aktualnih pravopisa spram zajedničkoga pravopisa. Razlike među analiziranim pravopisima mogu se klasificirati u tri skupine: 1) Razlike u obrađenim temama; 2) Razlike u načinu obrade tema; 3) Razlike među pravopisnim pravilima. U kontekstu ovoga rada najzanimljivija je posljednja skupina razlika i na nju će biti stavljen naglasak, ali će biti riječi i o ostalima.

Ključne riječi: pravopis, kontrastivna analiza, pravopis hrvatskog jezika, pravopis srpskog jezika, Novosadski pravopis

1. Uvod

Tema ovoga rada je kontrastivna analiza aktualnih pravopisa hrvatskoga (HP)¹ i srpskoga jezika (SP)² u izdanju Matice hrvatske, odnosno Matice srpske. Riječ je o pravopisima koji su u najširoj upotrebi, a dio njihove tradicije, kao drugih pravopisa nastalih nakon 1960. godine, čini Novosadski pravopis. Prije svega, cilj ovoga rada je utvrditi konkretne razlike među pravopisnim pravilima hrvatskoga i srpskoga pravopisa, budući da ta problematika do sada nije obrađena u dovoljnoj mjeri i dovoljno sistematično. Rad ovoga tipa može imati praktičnu didaktičnu funkciju, no ono na čemu inzistiram jest detektiranje razlika radi otvaranja pitanja uzroka njihove pojave, na što je nemoguće odgovoriti u okviru ovako sažetoga rada, ali je moguće postaviti određene teze i pripremiti teren za daljnja istraživanja nužna za srbistiku i kroatistiku.

Osim detaljne usporedbe navedenih dvaju pravopisa, bit će prezentirana i analiza *Pravopisa srpskohrvatskoga književnog jezika*, odnosno *Pravopisa hrvatskosrpskoga književnog jezika* iz 1960. godine (NP)³, kako bi se iskristalizirao odnos uspoređenih aktualnih pravopisa spram zajedničkoga pravopisa. Važno je naglasiti da je NP sažet i nije obuhvatio mnoge relevantne probleme, a

1 U nastavku teksta HP (Badurina, Lada, Ivan Marković, Krešimir Mićanović 2007: *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb.)

2 U nastavku teksta SP (Pešikan, Mitar, Jovan Jerković, Mato Pižurica 2002: *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad – Beograd.)

3 U nastavku teksta NP (Novosadski pravopis) (Pravopisna komisija: *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, Matica hrvatska-Matica srpska, Zagreb-Novi Sad, 1960. / *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, Matica hrvatska-Matica srpska, Zagreb-Novi Sad, 1960.)

jasno je i da su se u međuvremenu pojavila nova pravopisna pitanja i nedoumi-
ce. U tom smislu je zanimljivo i pitanje smjera u kojem su se proširili pojedini
pravopisi i načela njihove organizacije.

Razlike među analiziranim pravopisima mogu se klasificirati u tri skupi-
ne: 1) Razlike u obrađenim temama; 2) Razlike u načinu obrade tema; 3) Ra-
zlike među pravopisnim pravilima. U kontekstu ovoga rada najzanimljivija je
posljednja skupina razlika i na nju će biti stavljen naglasak, ali će biti riječi i o
ostalima.

Osim navedenih pravopisa, usputno će biti spomenuti i podaci o pravopi-
snim rješenjima *Hrvatskoga pravopisa* koji je priredila skupina autora Babić-
Finka-Moguš (BFM)⁴, budući da je riječ o pravopisu koji se često koristi u ško-
lama te je općenito u širokoj upotrebi, a njegov je odnos prema tradiciji znatno
drugačiji od onoga u HP-u, zbog čega sam smatrala da bi uključivanje njegova
prikaza moglo upotpuniti rad.

Analiza će biti ograničena na korpus pravopisnih pravila navedenih četiri-
ju pravopisa, budući da je usporedba pravopisnih rječnika suviše opširna i za-
htijeva zasebnu obradu.

Činjenica je da je tema ovoga rada u biti tek mali dio znatno šire i vrlo oz-
biljne problematike o kojoj treba pisati, pa se nadam da ću ovim radom pota-
knuti srpske i hrvatske lingviste da se njome pozabave i pokušaju odgovoriti na
niz još uvijek otvorenih pitanja.

2. Predgovori pravopisa – odnos prema tradiciji

Budući da je jedno od pitanja na koje sam odlučila skrenuti pažnju u ovo-
me radu odnos analiziranih pravopisa prema pravopisu iz 1960. godine, važno
je spomenuti kako su se priređivači u predgovoru postavili prema tom pravopi-
su i općenito pravopisnoj tradiciji.

U SP-u se priređivači otvoreno izjašnjavaju o odnosu prema normama
pravopisa iz 1960. godine. Već u prvom poglavlju predgovora priređivači tvrde
sljedeće: *Svrha ovoga priručnika, koji predlažemo da služi kao pravopis, nije da
opozove pravopisnu normu utvrđenu prvim Matičinim pravopisom, koji je 1960.
godine Matica srpska zajedno s Maticom hrvatskom objavila kao objedinjeni srp-
skohrvatski pravopis; on tu normu samo osavremenjuje, doraduje i u potrebnoj
meri prilagođava i popravlja, držeći se načela postojanosti i kontinuiteta srpske
književnojezičke kulture i norme* (Pešikan i dr. 2002,9). Dalje u tekstu priređi-
vači navode da ovaj pravopis ne ide, kao prvi Matičin pravopis, za formalnom
simetrijom srpskog i hrvatskog standarda, nego se orijentira na jezičnu kulturu
istočnijeg dijela štokavskog narječja. Međutim, priređivači također naglašavaju
da neće isključiti i neke informacije o hrvatskom jeziku, niti da će ih normativ-
no dezavuirati, s time da će se ti podaci prvenstveno temeljiti na osnovi onoga
što je načelno navođeno pod imenom *hrvatskosrpski* u zajedničkom pravopi-
su iz 1960. godine. Osim toga, priređivači iznose sljedeće: *Oslonac na prvi Ma-*

4 U nastavku teksta BFM (Babić – Finka – Moguš: *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.).

tičin pravopis ogleda se ne samo u visokom stepenu održavanja njegove norme nego i u izričitom ukazivanju na odnos te ranije i sadašnje inovirane norme. Zamisao priređivača je da treba ostaviti jedno prelazno razdoblje u kom bi se, kao pravo pisaca teksta, uvažavalo i pridržavanje pojedinih rešenja iz prvog pravopisa, iako se sada drukčije normiraju. Tako bi se izbegao pritisak na ljude da nevoljno menjaju uzuse ako su im postali bliski i prirodni, a dalo bi se i prilike da sama praksa verifikuje ustanovljene inovacije (Pešikan i dr. 2002,10). Time autori objašnjavaju zašto u ovome pravopisu postoji dubletizam, unatoč nezadovoljstvu mnogih.

Valja još spomenuti da je ovaj pravopis tiskan na ekavici i ijekavici te da je objema inačicama izgovora posvećena u obradi jednaka pažnja. Osim toga, priređivači u predgovoru naglašavaju da u nekim pogledima ovaj pravopis nadilazi okvire pravilnika i doseže funkciju općeobrazovnog priručnika, pa čak i udžbenika.

U predgovoru HP-a priređivači ne ulaze u tako izravnu i opširnu raspravu o odnosu s tradicijom pravopisanja, osim što navode sljedeće: *Pravopisna su rješenja u ovome priručniku, nadamo se, dobro odmjerena, u skladu su s hrvatskom pravopisnom tradicijom i suvremenim stanjem hrvatskoga standardnog jezika. (...) Svojim rješenjima pravopis se s jedne strane dobro uklapa u dugu i već utvrđenu tradiciju hrvatskoga pravopisanja, ali je s druge strane pravopisnim obuhvaćanjem novijih jezičnih pojava izrazito otvoren uznapređovalim suvremenim potrebama višefunkcionalne jezične komunikacije u različitim društvenim skupinama* (Badurina i dr. 2007,XIV). Iz priloženog je jasno da priređivači HP-a o odnosu prema tradiciji govore afirmativno, ali neodređeno. Puno veću pažnju posvetili su trenutačnoj situaciji vezanoj uz aktualnu problematiku pisanog standarda u Hrvatskoj. Autori Matičina pravopisa izražavaju zabrinutost zbog nepostojanja jedne općeprihvatljive i obvezujuće pravopisne norme, a kao rješenje nude još jedan pravopis, koji se za svoj primat *neće nastojati izboriti ni na koji drugi način osim vrijednošću onoga što nudi i time nadići raspravu o dvama-trima izdvojenim pravopisnim pitanjima*. Dakle, predsjedništvo MH zaključuje da bi najbolje rješenje bilo da autori pravopisa budu jezikoslovci novoga naraštaja – *neopterećeni politizacijom pravopisne problematike koji će se okrenuti suvremenim pravopisnim potrebama hrvatske javnosti (...) i koji će uvažavati ukupnu hrvatsku pravopisnu tradiciju i s poštovanjem se odnositi prema pri nosima svih svojih prethodnika* (Badurina i dr. 2007,XIII).

U predgovoru BFM-a autori ističu da nude rješenja koja u nekim slučajevima nisu prihvaćena u praksi, ali *važno je da se zna kako treba biti* (Babić i dr. 2004,VI). U nastavku su prikazana osnovna obilježja fonološkoga i morfološkoga pravopisa i njihova primjena u tradiciji hrvatske pismenosti. Na kraju su ukratko navedene promjene pravopisnih pravila u odnosu na IV. izdanje pravopisa koje je jedino dobilo odobrenje za upotrebu u školskom sustavu u Republici Hrvatskoj.

2. 2. Pismo

Ustroj poglavlja o pismu u SP-u primjer je njegove karakteristike o kojoj priređivači govore u predgovoru, a to je prošireni opseg pojedinih poglavlja koja svojim sadržajem znatno nadilaze formu pravopisa i zakoraćuju na područje gramatike, historije jezika i rječničke kulture jezika. Dok HP i BFM u ovome poglavlju nude tek najosnovnije podatke o pismu u svega nekoliko točaka (abeceda, nazivi slova, pravila bilježenja fonema i odnos između slova i fonema, slova iz drugih latiničnih pisama), SP daje vrlo opširan prikaz raznih tema vezanih uz pisma srpskoga jezika danas i u prošlosti. Priređivači takav širok i opsežan opis argumentiraju sljedećom tvrdnjom: *Ta znanja spadaju u obrazovni minimum za ljude koji teže svestranijem humanističkom obrazovanju i koji priznaju dvoazbučnost kao realnost svog kulturnog sveta, istovremeno slovenskog i evropskog – bez obzira na to daju li u ličnoj upotrebi prednost ćirilici ili latinici. U svakom slučaju, to je tematika od velikog značaja za svekoliku srpsku kulturnu sredinu i za kulturu koja se – potpuno ili delimično – temelji na srpskoj jezičkoj i izražajnoj tradiciji; a ne mogu je bez štete zanemarivati ni drugi sudionici istorijskog ćirilometodskog nasleđa* (Pešikan i dr. 2002,17).

U tom poglavlju nisu prikazana samo pravopisna pravila, nego i povijesni prikaz nastanka i međuodnosa europskih pisama, primjena pisama na srpskom jezičnom prostoru u prošlosti, promjena i prilagođavanja azbuke, razvitak tipova pisma, glavnih oblika današnjeg pisma, te naposljetku osnovne norme pisanja ćirilice i latinice. Jasno je, dakle, da je ovo poglavlje u svakome pogledu nadišlo potrebe i funkciju pravopisa, no jasno je zašto priređivači smatraju toliko važnim posvetiti ovako velik prostor pismu. Pri tom je latinici posvećeno svega nekoliko pasusa, a sve ostale odrednice odnose se na ćirilicu, na čemu se očito inzistiralo radi stava MS o teškom položaju ćirilice kao ugroženog pisma u Srbiji, koje treba što više promovirati i približiti korisnicima.

U BFM-u ćirilici je posvećena jedna točka u kojoj stoji sažet navod da je prikaz ćirilice predmet priručnika namijenjenih za njezino učenje, dok je u HP-u objašnjen razlog njezina navođenja: *U svojoj prošlosti hrvatski se jezik bilježio i nelatiničnim pismima – glagoljicom i ćirilicom* (Badurina i dr. 2007,5).

2. 3. Glasovi i glasovni skupovi⁵

Poglavlja koja se bave glasovima i glasovnim skupovima u svakome su pravopisu različito organizirana, ali većinom se pravila odnose na ista pitanja. U svim pravopisima postoje poglavlja koja problematiziraju glasove *č, ć, dž i đ* u obliku kraćega prikaza, bez posebnih pravila. Razlog posebnog isticanja tih glasova jesu teškoće koje nastaju zbog različitosti dijalektnih osnova, razlika između pisanja i govora u književnom jeziku ili pak zbog različitih mogućnosti pisanja s obzirom na fonološka i morfološka načela. Među prikazima pisanja tih glasova nema nikakvih razlika, no situacija s glasovima *j* i *h* znatno je zanimljivija u kontekstu ove teme.

5 O ovoj problematici usp. Okuka 2008.

Svi analizirani pravopisi osim HP-a sadrže zasebno poglavlje o glasu *h*. U BFM-u je naglašeno da ne bi trebalo biti nikakvih poteškoća s glasom *h* jer se upotreba toga glasa stabilizirala, ali da je poglavlje o njemu nužno zbog nekih kolebanja koja se ipak znaju javiti. Prikaz oblika u kojima se javlja glas *h* isti je u svim pravopisima, no postoje razlike koje valja spomenuti. BFM propisuje nekoliko pravila koja se ne poklapaju s SP-om i NP-om. U riječima tipa *buha* i *duhan* nije dopuštena varijanta s glasom *v* umjesto glasa *h*, što se podudara s podacima iz pravopisnoga rječnika HP-a, dok je u ostalim pravopisima dozvoljeno dvojno rješenje. BFM dopušta dvojno pisanje riječi tipa (*h*)*rvač*, (*h*)*rđa*, (*h*)*rzati*, kao i arhaične varijante *aždaha*, *proha*, *buzdohan*, dok SP i NP u prvo-me slučaju propisuju isključivo varijantu bez glasa *h* (*rvač*, *rđa*, *rzati*), a u drugome slučaju, kao i HP, ne prihvaćaju arhaične varijante s glasom *h*. U HP-ovu pravopisnom rječniku stoji *hrvač* kao jedina varijanta, riječ (*h*)*rzati* je dozvoljena u obje varijante, dok su riječi *rđa* i *rđav* u pravopisnom rječniku definirane značenjem *nevaljalac* ili *nitkov*. Oblike kao što su *lahko*, *mehko*, *mahrama* ne dozvoljava niti jedan pravopis. Također treba spomenuti dvojno pravilo pisanja slova *h* između dvaju samoglasnika u riječima *podbuhao/podbuo* i *muhur/mur* u SP-u i NP-u, što nije slučaj u hrvatskim pravopisima.

U svim pravopisima zasebno je obrađeno pitanje pisanja glasa *j*. Prva razlika tiče se hrvatskoga i srpskoga jezika, a radi se o pisanju grafema *j* kod stranih imena i posvojnih pridjeva u sklonidbi, kratica u sklonidbi, vlastitih imena na *-i* i *-y*, općih stranih imenica na granici leksičkoga i gramatičkoga morfema. Svi pravopisi propisuju isto pravilo, a to je varijanta s pisanjem grafema *j* (npr. *Verdi-Verdija*), osim HP-a koji propisuje suprotno (*Verdi-Verdia*). U ovo-me kontekstu svakako treba spomenuti i pravilo pisanja grafema *j* u pridjevima tipa *zečji*, *vučji* i sl. Dok HP i BFM propisuju pisanje bez grafema *i* + *-ji*, SP ima dva pravila koja se tiču toga pitanja: prvo pravilo odnosi se na pridjeve u kojima ispred nastavka *-ji* stoji samo jedan suglasnik i u tom slučaju se piše isto kao u hrvatskim pravopisima (*zečji*, *vučji*), ali ako ispred nastavka stoji suglasnička skupina, piše se grafem *i* (*ovčiji*).

Problematika jednačenja po zvučnosti i po mjestu tvorbe u svim je pravopisima obrađena slično, s time da se SP ističe po tome što u uvodnom poglavlju nudi povijesni kontekst i objašnjava principe fonološkog pravopisa, čime izlazi iz okvira pravopisnog priručnika. U kontekstu kontrastivne analize zanimljivo je pravilo sklanjanja i izvođenja prezimena i naselja. HP dozvoljava dvojni način pisanja, a to podrazumijeva pisanje s jednačenjem i bez jednačenja po zvučnosti (*Božac-Božca/Bošca*), dok ostali dozvoljavaju samo opciju s promjenom (*Bošca*). Pravopisi također nude različita rješenja u slučaju pisanja glasova *s*, *š*, *z* i *ž* u pojedinim stranim imena. U srpskom pravopisu to nije sporno zbog prilagođenog načina pisanja stranih riječi i imena, pa vrijedi univerzalno pravilo da do glasovne promjene dolazi u svim slučajevima (*Habzburgovci*), osim onda kada takva promjena povlači za sobom promjenu i susjednog suglasnika, dok hrvatski pravopisi, kao i NP, nalažu izvorni oblik bez promjene (*Habsburgovci*).

Ovdje posebno treba spomenuti i pridjev *sretan/srećan*. U NP-u i SP-u dozvoljene su obje varijante, dok hrvatski pravopisi propisuju varijantu *sretan*.

Što se tiče pravila o gubljenju suglasnika, odstupanja su uglavnom pojedinačna i zanemariva, osim dviju bitnih razlika. Prva se tiče načina pisanja futura glagola na *-ti*. NP nalaže dvojno rješenje, spojeno i odvojeno, SP spojeno, a hrvatski pravopisi odvojeno (*igrat ću/igraču*). Druga važna razlika tiče se zamjenice *tko/ko*. NP prihvaća obje varijante, hrvatski pravopisi isključivo varijantu *tko*, dok SP preferira varijantu *ko*, uz objašnjenje da se teži ujednačavanju promjena i otklanjanju razlika *tko-koga-kome*. U sklonidbi prezimena i imena mjesta u kombinaciji suglasnika *d* i *t* ispred *c* i *č* HP dopušta obje varijante, BFM ne dozvoljava ispadanje suglasnika, osim kada je to usvojeno tradicijom, a NP i SP propisuju ispadanje suglasnika. Ostale razlike su pojedinačne, npr. pisanje riječi *nužan/nuždan* (NP i HP – dvojno, BFM – *nuždan*, SP – dvojno, ali prednost daje obliku *nužan*), zatim pisanje riječi *čudovištan/čudovišan*, *poštapalica/podštapalica* i sl.

Ostale glasovne promjene uglavnom nisu obrađene u zasebnim poglavljima u svim pravopisima. Tako na primjer samo HP zasebno spominje jotaciju. SP jedno cijelo poglavlje posvećuje razlikovanju primarnih i sekundarnih suglasnika i porijeklu sekundarnih suglasnika. Informacije toga tipa nisu dostupne u ostalim pravopisima. Razlike na razini pravopisnih pravila vezanih za palatalizaciju ne postoje, osim u promjeni grupa *-sk*, *-st*, *-zg*: *-šč*, *-šć*, *-žđ* u deminutivima ispred sufikasa *-ica* i *-ić*. NP i SP propisuju obaveznu promjenu (*guska-gušćica*), a HP odobrava nepromijenjenu i promijenjenu varijantu (*guska-gušćica/guskica*). BFM ne spominje ovo pitanje među pravopisnim pravilima, ali u rječniku također dopušta dvojno pisanje. Kada je riječ o sibilizaciji, sporno je pisanje pojedinih riječi, npr. dativa i lokativa jednine riječi *Lika* i *sluga*. NP propisuje isključivo oblik *Liki* i dvojno pisanje *slugi/sluzi*. SP pak za obje riječi propisuje dvojno rješenje, ali daje prednost oblicima *Lici* i *sluzi*. Hrvatski pravopisi ne spominju zasebno to pitanje, a navedene riječi nisu obrađene u njihovim pravopisnim rječnicima.

Odnos glasova *l* i *o* opširno je obrađen u SP-u, a također se nešto manje detaljno spominje u NP-u, dok se u hrvatskim pravopisima uopće ne govori o tome. U SP-u je predstavljen povijesni pregled tih odnosa te je posebno naglašena činjenica da je hrvatska standardizacija sklonija nezamijenjenom *l* (*vol*, *sol*), što potvrđuju primjeri obaju hrvatskih pravopisa, dok SP isključivo propisuje mlađu varijantu (*vo*, *so*). NP je u pravopisnom rječniku dopuštao obje varijante. U tom kontekstu spomenuta je i tvorba pridjeva na *-ski* čija osnova završava na *-l* odnosno *-o*, a iz pravopisnih rječnika svih analiziranih pravopisa vidljivo je da su prihvatljive obje varijante (*anđeoski/anđelski*), s time da je konkretno kod ovoga primjera u pravopisnom rječniku SP-a naglašeno da postoji razlika u značenju (*anđelski* – neutralno, *anđeoski* – preneseno).

U SP-u je obrađeno još nekoliko tema koje se ne odnose na pravopisna pravila, nego se radi o opisima i objašnjenjima pojedinih odnosa i utjecaja, a neke od tema se tiču upravo odnosa hrvatskoga i srpskoga jezika pa ih svakako valja spomenuti. U poglavlju o odnosu grupa *št* i *žd* s drugim suglasnicima između

ostalog su spomenute dublete tipa *ovlašćenje/ovlaštenje* te su nabrojani svi glagoli kod kojih se javljaju takve dvojne varijante, s objašnjenjem da varijanta sa suglasničkim skupom *št* ima prednost u hrvatskoj standardizaciji, dok je mlađa varijanta sa *šč* karakteristična za srpski uzus. Također se javlja dvojnost u slučaju glagola u prezentu sa suglasničkom skupinom *sk* (npr. *pljeskati*) koja može i ne mora prijeći u skupinu *šč* (*pljeskam/pjleščem*). U svim analiziranim pravopisima obje su varijante prihvatljive, a SP daje prednost varijanti bez promjene. U SP-u je spomenuta i dvojnost *št/ć* kod nekih riječi (npr. *opšti, opština, sveštenik : opći, općina, svećenik*). Varijanta sa skupinom *št* karakteristična je za srpski jezik i preuzeta je iz ćirilometodskoga nasljeđa, dok je u hrvatskom jeziku prisutna isključivo varijanta s glasom *ć*. Posljednja tema iz ove cjeline obrađena u SP-u jest nepostojano *a*, a u ovom kontekstu bitno je navesti dubletizam kod imenica u nominativu jednine s nastavkom *-nt* i *-kt* koje u srpskom standardu mogu i ne moraju imati nepostojano *a* (*perfek(a)t, dijalek(a)t*), a u hrvatskom se javljaju isključivo u varijanti bez nepostojanog *a*.

Pitanje koje je u svim analiziranim pravopisima predstavljeno zasebno jest problematika refleksa jata, odnosno pitanje ekavskog i ijekavskog izgovora. NP i SP, za razliku od hrvatskih pravopisa, uvodno objašnjavaju (povijesni, jezično-povijesni i dijalektološki kontekst), a potom prikazuju sustavni odnos eka-vice i ijekavice. Nakon toga slijede pravila ekavskog i ijekavskog izgovora, odnosno pravila smjenjivanja *ije/je/e/i/ø*, koja se u većini slučajeva podudaraju, uz svega nekoliko odstupanja.

U NP-u i SP-u predstavljena je skupina riječi koje imaju dvojni oblik u ijekavskoj varijanti (*prijevod/prevod, prijedlog/predlog, prijevoj/prevoj, prijeglas/preglas, prijenos/prenos, prijevoz/prevoz, prijelaz/prelaz, prijevara/prevara, prijepis/prepis, prijeđem/pređem, prijelom/prelom*), dok je u hrvatskim pravopisima dozvoljen samo oblik *s ije* (osim u slučaju riječi *prijeglas/preglas* i *prijevara/prevara* koje BFM dozvoljava u obje varijante, te riječi *prijelaz/prelaz* i *prijevara/prevara* koje u obje varijante dozvoljava HP). Potom je predstavljena skupina riječi u NP-u koje također imaju dvojne varijante za koje u SP-u stoji da su nerealne, a hrvatski pravopisi ih propisuju kao dvojna rješenja (*prijegled/pregled, prijezir/prezir, prijesjek/presjek, prijerez/prerez*), uz iznimku HP-a koji ne dozvoljava inačicu *prijerez*.

Što se tiče pozicije kratkoga jata u poziciji iza tzv. pokrivenog *r* ispred kojeg se nalazi još koji suglasnik, NP i SP propisuju *jat→e* (*greška, strelica, ždrebada*), HP navodi inačicu *s ije* kao dio tradicije i zato je dozvoljava, dok su se pravila u BFM-u mijenjala u različitim izdanjima. Po pravilima četvrtog i svih daljnjih izdanja bilo je propisano dvojno rješenje, osim u šest riječi i njihovim tvorenicama (*vrijeme, srijeda, privrijediti, upotrijebiti, trezven* i *naprijed*), dok je u kasnijim izdanjima propisana isključivo varijanta *s je* (*bezgrješan, brjegovi, brjestik, grješnik, krjepak, vrjedniji, zavrjeđivati...*).

Pravopisno su različito tretirani oblici *sio/sjeo, srio/sreo, vrio/vreo, sazrio/sazreo, io/jeo*. NP, SP i BFM (osim oblika *io*) dozvoljavaju oba oblika, dok ih HP uopće ne spominje kao mogućnost. Dubletu *nisam/nijesam* dozvoljavaju NP, SP i BFM (ali kao stilski obilježeni oblik), a HP je ne spominje. Dvojnost u slu-

čaju složenica tipa *bljedožut/bljedožut* dozvoljena je u NP i HP, u SP se ne spominje, a u BFM-u je dozvoljena jedino varijanta s *ije*. Potom dvojnosti *sticaj/stjecaj* i *opticaj/optjecaj* dozvoljene su u NP-u i SP-u, dok su u hrvatskim pravopisima propisane isključivo varijante *stjecaj* i *optjecaj*. Varijante se javljaju i kod tvorbe množine pojedinih imenica (*kresovi/krijesovi, vjekovi/vijekovi, smijehovi/smjehovi*). SP i NP dozvoljavaju dubletnost, HP u slučaju ovih primjera dozvoljava obje varijante samo u slučaju *vijekovi/vjekovi*, a za ostale propisuje oblike *kresovi* i *smjehovi*, dok BFM propisuje oblike *krijesovi, vjekovi, smjehovi*. U vezi s ovom problematikom, koja očito nije do kraja normirana ni na jednoj strani, postoji još cijeli niz problema koji su različito riješeni u pojedinim pravopisima, ali ovo je kratki prikaz najvažnijih primjera.

2. 4. Veliko i malo početno slovo

Poglavlja koja se bave pisanjem velikog i malog početnog slova u pravopisima potpuno su drugačije organizirana, no pravopisna pravila izložena u njima razlikuju se tek minimalno. Priređivači SP-a su bili skloni opširnim teorijskim objašnjenjima pravilnoga pisanja velikog i malog početnog slova, dok je u HP-u izloženo nekoliko temeljnih pravila bez detaljnijih objašnjenja nakon kojih slijede točke s pravilima.

Razlike koje se javljaju među pravilima pisanja velikog i malog slova u HP-u i SP-u nisu mnogobrojne, razilaženja ima svega nekoliko. Prva razlika vidljiva je u pisanju imena pokrajina. U SP-u stoji objašnjenje da u imenima većih regija ima nekoliko slučajeva s kraćim i duljim imenom u kojima je nekadašnja opća imenica uglavnom izgubila opći karakter i postala sama po sebi vlastito ime. Zato se te imenice pišu velikim slovom kada se nađu u sklopu proširenog naziva (*Dalmatinska Zagora*), a priređivači navode da se tom pravilu mogu dodati i neki primjeri koji u SP-u nisu tako regulirani (*Gorski Kotar, Hrvatsko Zagorje*) zbog običajne norme radi koje ne bi bilo dobro inzistirati na velikom slovu pa su prihvatljive obje varijante. Iz istih razloga u SP-u stoji da je dopušteno dvojno pisanje *Boka Kotorska/Boka kotorska*, a HP i BFM propisuju isključivo pisanje malim slovom (*Gorski kotar, Hrvatsko zagorje, Dalmatinska zagora*). NP se ne bavi ovim pitanjem.

Druga razlika je gotovo neznatna, ali svejedno je valja spomenuti. Radi se o pravilima pisanja riječi *bog/Bog*. U HP-u u poglavlju *Veliko početno slovo* stoji pravilo da se ta riječ piše velikim slovom, osim u frazemima, u množini i u izrazima koji su nabrojani. U poglavlju *Malo početno slovo* stoji da se označava malim slovom u slučaju označavanja vrste bića. U SP-u se, isto kao i u BFM-u, nudi dvojno rješenje, jer pravilo kaže da se i u shvaćanju te riječi kao imena jednog božanstva ipak zadržava opće značenje pa je opravdano pisanje malim slovom. Ipak, naglašeno je da na pravopisnu praksu utječu i težnje da se veliko slovo piše iz poštovanja, kao i uzusi prihvaćeni u vjerski markiranim tekstovima.

Treća razlika koja se javlja tiče se pravila pisanja početnog slova naziva vrhovnih poglavara (*predsjednik, papa, dalaj lama, kralj, kraljica, patrijarh*) koji

se po onome što stoji u HP-u pišu malim slovom, bilo uz ime, bilo samostalno, kao i po onome što stoji u SP-u, ali po BFM-u i NP-u pišu se velikim slovom.

2. 5. Pisanje riječi iz stranih jezika

U poglavljima koja se bave ovom problematikom postoje velike razlike u organizaciji građe i među samim pravopisnim pravilima, što je uvjetovano različitim pismima i drugačijim kulturnim kontekstom i tradicijom pismenosti.

U SP-u su u poglavlju *Prilagođeno pisanje imena iz stranih živih jezika* u okviru cjeline pod naslovom *Načelni pristup* izloženi osnovni podaci o vrstama postupaka prilikom pisanja tuđih vlastitih imena. Izložene su karakteristike prilagođenog i izvornog pisanja na latinici i ćirilici, kraći povijesni pregled pravila transkripcije u pravopisima i njezine osnovne postavke. Među osnovnim postavkama transkripcije uključena su i pravila izvornog pisanja na latinici, a u kontekstu usporedbe s HP-om posebno su zanimljiva pravila o sklanjanju imena. U SP-u stoji zajedničko pravilo da je za imena iz svih jezika neophodno poštovati pravopisne odredbe o pisanju grafema *j* među samoglasničkim skupovima *i* + *samoglasnik* na granici osnove i gramatičkog morfema (*Columbia*→*Columbija*, *Columbije*, *Columbiji*, *Columbiju*), te pravilo o promjeni *c*→*k* u nekim primjerima (*Petrarca*-*Petrarke*-*Petrarkin*). U HP-u vrijedi pravilo koje nalaže pisanje skupova *i* + *samoglasnik* na granici osnove i gramatičkog morfema bez grafema *j* (*Columbia*-*Columbii*-*Columbie*-*Columbiu*). Pravilo navedeno u BFM-u i NP-u podudara se s onim u SP-u. Promjena *c*→*k* nije propisana ni u HP-u ni u BFM-u (*Petrarca*-*Petrarce*-*Petrarcin*), ali jest u NP-u.

Druga važna razlika tiče se padežnih oblika stranih ženskih vlastitih imena koja završavaju nultim nastavkom, što zapravo i nije pravopisno pitanje, ali se njime bave svi obrađeni pravopisi. U SP-u se navodi primjer deklinacije (*Agnes*-*Agnesi*-*Agnesin*), a HP propisuje da se takva imena uvijek javljaju s nultim nastavkom. U NP-u je ponuđena dvojna opcija, kao i u BFM-u, s tim da je u njemu rješenje takvo da je ime nepromjenjivo ili pak poprima hrvatski tvorbeni nastavak (*Agnesica*).

Poglavlje o pisanju riječi iz stranih jezika u HP-u organizirano je nešto drugačije. To je poglavlje odvojeno od poglavlja koje govori o transkripciji i transliteraciji, što je i logično jer je za hrvatski jezik karakteristično da se imena iz jezika koji se služe latinicom pišu u izvornom obliku pa je tome posvećeno cijelo poglavlje, dok je u SP-u stavljen naglasak na transkripciju i transliteraciju. U HP-u su iznesena detaljna pravila izvornog pisanja i sklanjanja stranih imena, tvorbe pridjeva na *-ov/-ev* (*-ljev*) i *-in* od stranih imena te tvorbe pridjeva na *-ski* i imenica od stranih imena, a na kraju su iznesena pravila vezana uz ostale strane riječi (grafički i morfološki prilagođene i neprilagođene).

U SP-u se ne spominju pravila o pridjevima na *-ski* i imenicama nastalim od stranih imena u kontekstu izvornoga pisanja. HP nalaže da bi se u pravilu takvi pridjevi trebali pisati po pravilima transkripcije u prilagođenom obliku (*njujorski*, *Njujorčanin*), osim u slučaju kada bi poštivanje toga pravila dovelo do neprepoznatljivosti osnovne imenice (*gideovski* a ne *židovski – od franc.

Gide). U BFM-u je ponuđeno dvojno rješenje, a u NP-u vrijedi isto pravilo kao u HP-u.

U nastavku SP-a u okviru istoga poglavlja slijede pravila posvećena osobitostima transkripcije slavenskih imena, a zatim abecednim redom i drugih jezika pojedinačno⁶. Osim pravila transkribiranja znakova iz pojedinih jezika, u SP-u su ponuđena opširna objašnjenja i primjeri, što je potrebno zbog čestog prilagođenog tipa pisanja. Poglavlje o transkripciji i transliteraciji u HP-u je nešto kraće, ali činjenica je da su u hrvatskom jeziku ta pravila znatno rjeđe potrebna. Važno je reći da je u HP-u također obuhvaćen vrlo velik broj jezika⁷, ali sažetije obrađenih. U NP-u transkripcija nije obrađena toliko detaljno, s tim da su prikazana pravila samo za slavenske i zapadnoeuropske jezike⁸. U BFM-u transkripcija nije gotovo uopće obrađena, nego se spominje tek u općim crtama.

2. 6. Riječi iz klasičnih jezika i ostali internacionalni leksik

Pitanju internacionalnog leksika i riječi iz klasičnih jezika u SP-u je posvećeno jedno cijelo poglavlje, kao i u NP-u, ali znatno opširnije. U HP-u i BFM-u ta problematika se uopće ne spominje, osim pravila transkripcije latinskog i starogrčkog jezika u HP-u, ali ti opisi nisu ništa opširniji od opisa ostalih stranih jezika.

U SP-u nisu navedena samo pravila transkripcije latinskog, starogrčkog i novogrčkog jezika, nego je dan i povijesni kontekst preuzimanja tih riječi u srpski jezik, način njihove nostrifikacije te detaljna pravila prilagođavanja riječi tih jezika prirodi srpskoga jezika. Posebna pažnja posvećena je dubletnim rješenjima i nedoumicama vezanim uz pisanje tih riječi koja nisu samo iznesena, nego i objašnjena. Uz srpske varijante prilagođenih riječi u pravilima su iznesene i hrvatske inačice. Očito je da je SP, za razliku od HP-a i BFM-a, nastavio tradiciju NP-a, u kojemu je ova tema također prikazana iscrpno, ali bez naglasaka na to koje su varijante tipičnije za *zapadniju*, odnosno *istočniju* varijantu.

2. 7. Interpunkcija

U slučaju normi koje se odnose na interpunkciju, u kontekstu ovakve kontrastivne analize, najzanimljiviji segment predstavljaju pravopisna pravila koja se odnose na zarez, jer se upravo u okviru tih pravila jasno očituju zastupljena interpunkcijska načela (strukturna, logičko-semantička i ritmo-melodijska) koja su na različite načine zastupljena u hrvatskoj i srpskoj ortografiji.

Zarez je interpunkcijski znak čije normiranje iziskuje složeniju razradu od svih ostalih interpunkcijskih znakova zajedno. Ovdje će biti iznesene samo naj-

6 albanski, arapski i perzijski, engleski, talijanski, japanski, kineski, mađarski, njemački, portugalski, rumunjski, francuski, nizozemski, španjolski.

7 uz nabrojane jezike u SP-u još i danski, estonski, finski, hausa, hebrejski, hindski, indonezijski, islandski, joruba, katalonski, latinski, letonski, litavski, norveški, novogrčki, sanskrt, staroslavenski, hrvatskokrvenoslavenski, starogrčki, svahili, švedski, turski.

8 francuski, talijanski, njemački, španjolski, mađarski, engleski.

osnovnije postavke analiziranih pravopisa⁹. SP sadrži poglavlje koje definira i diferencira gramatički i logički tip interpunkcije te pobliže prikazuje principe logičkog pravopisa koji je karakterističan za srpski jezik, kao i za hrvatski od 1960. godine. Logički tip pravopisa temelji se na smislu, funkciji i jezičnom osjećanju, ali ne isključuje i uvjetovanost gramatičkim odnosima, štoviše, njima se utvrđuje moguća pozicija zarez a te se određuje hoće li se zarez pisati. Gramatički odnosi se u ovome kontekstu prvenstveno odnose na usporednost (nizanje, nabranje), naknadno dodavanje (dodaci, umeci, izdvajanje), suprotnost i isticanje. U svim pravopisima ti se principi podudaraju, no postoji osjetna razlika u 'strogosti' i dosljednosti pojedinih pravopisa. To je svakako tema koja zaslužuje posebnu pažnju, no to je posljedica snažnijeg prevladavanja ritmo-melodijskog principa u SP-u, u kojemu je iznesena i misao o slobodnoj interpunkciji i relativiziranju postavljenih pravila. SP ostavlja nešto veći prostor jezičnom osjećanju i logici te velik prostor posvećuje približavanju i objašnjavanju problematike korisniku, s pojašnjenjem da pitanje pisanja zarez a nije detaljno normirano, nego da je cilj priređivača zadržati slobodan orijentacijski karakter. Pravila u BFM-u ukazuju na zastupljenost ritmo-melodijskog principa i slobodne interpunkcije, dok je HP izrazito strukturno organiziran pravopis, pogotovo kada je riječ o pisanju zarez a.

Pravila koja se tiču pisanja točke gotovo su ista u svim pravopisima, s tim da postoji jedna razlika između hrvatskih pravopisa i NP-a i SP-a, a riječ je o pisanju točke iza rimskih rednih brojeva. U hrvatskim pravopisima inzistira se na pisanju točke, uz objašnjenje da bi u suprotnome moglo doći do zabune zbog mogućeg miješanja rimskih brojeva s velikim tiskanim slovima. Također se javljaju razlike među pravilima vezanim uz kombiniranje točke s drugim interpunkcijskim znacima. U NP-u stoji da se u tim slučajevima točka uvijek piše, a u BFM-u se uvijek izostavlja, *osim ako je jasnoća potpuna, a gospodarstvenost izrazito veća*. U HP-u je to pitanje detaljnije razrađeno i nije riješeno jednoznačno. Opće pravilo nalaže da se točka ne piše uz druge interpunkcijske znakove, osim u slučaju pisanja rednoga broja u situacijama u kojima bi moglo biti zbunjujuće, u položaju u kojem između nje i interpunkcijskog znaka dolazi bjelina te u slučaju točke koja obilježava kraticu uz sve druge interpunkcijske znakove. U SP-u je opće pravilo isto uz iznimku točke u kombinaciji sa zagradom. Osim toga, HP nalaže i nekoliko pravila kojih nema u ostalim pravopisima, a tiču se pisanja internetskih adresa i adresa elektroničke pošte.

Pravila o pisanju upitnika i uskličnika u svim su pravilima ista. Jedina razlika je u tome što pojedini pravopisi ne problematiziraju ista pitanja, ali ni u tom pogledu nema značajnih odnaka.

Pravila o pisanju točke-zarez a, dvotočke, crte, crtice, navodnika, polunavodnika, zagrade i trotočke većinom se poklapaju i nema razlika koje su posebno zanimljive u ovome kontekstu.

9 O ovome detaljnije Badurina/Matešić 2008.

2. 8. Sastavljeno i rastavljeno pisanje

Problematika sastavljenog i rastavljenog pisanja, uz normiranje zareza, jedan je od najsloženijih i najzahtjevnijih poglavlja u svim pravopisima. Pitanja spojenog i odvojenog pisanja nerijetko su riješena neujednačeno, s velikim brojem dubleta i nedosljednosti. To je tema koja zahtijeva posebno istraživanje, tako da će izlaganje na tu temu u ovome radu biti tek okvirno.

SP u nekoliko poglavlja teorijski predstavlja cijeli niz problema oko normiranja sastavljenog i rastavljenog pisanja, prvenstveno u odnosu na tradiciju i uvođenje nove leksike. NP propisuje pisanje crtice u svim imeničkim spojevima riječi u kojima bi prva sastavnica ostala nepromjenjiva. U uvodnom poglavlju SP-a najavljeno je odmicanje od te postavke, s objašnjenjem da bi taj način pisanja preopteretio pismo, a u međuvremenu su se pojavile i običajne norme čiji su nedostatak prije svega neujednačenost i česta kolebanja (npr. *iks noge*, ali *x-noge*; *sport-klub*, ali *džez muzika*; *mini suknja*, ali *mini-firma*; *radio-stanica*, ali *radio voditelj* itd.). HP se nije odmaknuo od NP-a u tolikoj mjeri. Osnovno pravilo pretežito se podudara s pravilom koje propisuje NP: dvije imenice povezane tako da prva (koja se ne sklanja) atributno dopunjava drugu (koja se sklanja) pišu se s crticom. To znači da se po HP-u u znatno više slučajeva piše crtica, čime je postignuta osjetno veća dosljednost, a jednoznačno je riješeno i pitanje pisanje složenica čiji prvi dio čine riječi *auto*, *moto*, *video*, *kino*, *audio*, *foto*, koje je u SP-u vrlo komplicirano i s čestim iznimkama. BFM nudi nešto drugačija pravila, a zajedničko mu je s SP-om to što također (ali u nešto manjoj mjeri) izbjegava pisanje crtice, pa tako u slučaju složenica čiji je prvi dio strana pridjevna riječ nalaže odvojeno pisanje (*mini suknja*, *mini firma*), ali crtica se piše u slučaju imeničke polusloženice koju čine dvije imenice s istom razinom značenja i sa zasebnim naglaskom (*sport-klub*, *džez-muzika*). Pisanje složenica čiji prvi dio čine riječi *auto*, *moto*, *video*, *kino*, *audio*, *foto* te pisanje imenica čiji prvi dio čine simboli ili njihov naziv (*iks-noge* i *x-noge*) riješeno je isto kao u HP-u. Može se reći da u vezi s ovim pitanjem analizirani pravopisi predstavljaju tri različita stupnja odmaka od NP-a, što je ovisilo o izboru priklanjanja uporabnim varijantama ili težnji k ostvarivanju jednoznačnih i jednostavnijih pravila.

Drugi veliki odmak od NP-a koji se dogodio u sva tri pravopisa tiče se spajanja prijedloga i imenica koje je u njemu predloženo (npr. *dotamo*, *podneбом*, *naizmaksu* itd.), što je odbačeno kao mogućnost s obzirom na neprihvaćenost u praksi.

U okviru ovoga poglavlja svakako valja navesti i ranije spomenutu razliku u pisanju futura, a ostalo se odnosi na pojedinačne razlike koje je nemoguće usustaviti i ukratko prikazati (pogotovo pitanje spojeva prijedloga i drugih riječi te dvaju ili više pridjeva), nego zahtijevaju posebnu obradu pa o tome ovom prilikom neće biti riječi. Zbog niza rasprava koje su se odvijale među hrvatskim lingvistima, navela bih samo jedno pojedinačno pravilo, a to je način pisanja niječnoga oblika glagola *htjeti*. Od pravopisa obrađivanih u ovome radu, jedino BFM nalaže odvojeno pisanje (*ne ću*, *ne ćeš*, *ne će...*).

2. 9. Kratice

Poglavlje koje se bavi kraticama u SP-u i HP-u organizirano je na različite načine, a javlja se i nekoliko različitih pravopisnih pravila. U HP-u se kratice dijele na jednostavne i složene (akronime), dok su u SP-u podijeljene na opće, verbalne (akronime) i verbalizirane. Opće kratice potom se dijele na dvije podskupine: sažete i početne.

U cjelini koja se bavi sažetim kraticama postoje određene pravopisne različitosti. To vrijedi za kratice koje se sastoje od početnog i posljednjeg slova riječi, koje se u srpskom jeziku pišu bez točke, a u hrvatskom s točkom. Zbog toga kratica *gđa* ili *gđica* u SP-u pripada pod opće pravilo, a u hrvatskim pravopisima se navodi kao iznimka, budući da se također piše bez točke. Različito je organizirana i podjela kratica koje se sastoje od prvoga slova i drugih odabranih karakterističnih slova riječi, te kratica izraza od više riječi. U hrvatskim pravopisima ta su dva tipa stavljena u istu kategoriju, dok se u srpskom pravopisu navode kao iznimka. U okviru ovoga poglavlja u HP-u su navedena još neka pravila koja se u SP-u ne spominju, a to je pravilo kratica s kosom crtom nastalih skraćivanjem prijedložnih skupova s prijedlogom *na* u administrativnome jeziku (n/r – na ruke; Severin na Kupi – Severin N/K) te pravilo pisanja množinskog oblika skraćenih riječi u jednostavnim kraticama (gg. – gospoda; č.ss. – časne sestre). Također se u SP-u ne spominju kratice dvopojmovnih pridjeva, koje po pravilu navedenom u HP-u zadržavaju crticu (hr.-fr.) te o kraticama za imena država (u HP-u npr. ITA ili IT za Italiju) i o osobitim vrstama kratica poput znakova za *copyright* (©), *trademark* (™) i registrirani zaštitni znak (*).

Dok su u HP-u kratice preuzete iz latinskog svrstane pod kategoriju jednostavnih kratica, u SP-u je tome pitanju posvećeno cijelo zasebno poglavlje u kojemu je obrađeno i pitanje mjernih kratica. U HP-u se taj tip kratica ne spominje (g, kg, km, dl, cm...), nego se te primjere navodi tek u dodatku s osnovnim jedinicama *Međunarodnog sustava jedinica*.

U obrađivanim pravopisima javlja se minimalna razlika u pisanju verbaliziranih kratica, što je u SP-u obrađeno u zasebnom poglavlju, a u HP-u u sklopu poglavlja o akronimima. Radi se o kraticama riječi nastalim adaptacijom i verbalizacijom akronima, tj. o kraticama koje su se osamostalile kao imenice i za koje prestaju vrijediti opća pravila. Glavna razlika između hrvatskoga i srpskoga pravopisa jest pripadnost pojedinih kratica ovoj skupini. Tako se npr. kratica CIA u hrvatskom jeziku nije udomaćila kao u srpskom (*Cija*) ili pak UNESCO, koji je u srpskom poprimio karakteristike imenice (*Unesko*). Ima još primjera, ali u HP-u postoji i zasebno poglavlje koje se bavi skraćivanjem imena ljudi, tako da je ta problematika obrađena mnogo detaljnije nego u SP-u. Tako se npr. obrađuje pisanje dvočlanih imena koja se pišu s crticom i kraticama višočlanih imena i njihovim sklanjanjem. Nakon toga u sklopu HP-a slijedi rječnik kratica, čega nema u ostalim pravopisima. U usporedbi s NP-om, zaključak je da su spomenute razlike nastale odstupanjem HP-a od pravila iznesenih u tom pravopisu, dok mu je SP ostao dosljedan.

2. 10. Rastavljanje riječi na kraju retka

Ovo je tema kojoj je posvećen najmanji prostor u NP-u, s tim da u nje-mu nisu ponuđena obavezna pravila nego svega nekoliko preporuka. U BFM-u stoji nekoliko najosnovnijih pravila. Nešto opširniji prikaz ove problematike predstavljen je u HP-u (npr. rastavljanje brojčanih izraza, rastavljanje riječi ili izraza između kojih je kosa crta, riječi sa slogotvornim *r* i dr.), no u biti među njima nema bitnih razlika. I u HP-u stoji istaknuto da navedena pravila treba shvatiti više kao naputke. Jedina konkretna razlika među napucima je ta da u HP-u stoji uputa da se ne rastavljaju riječi poput *opis, osa, uho*, dok je po NP-u to dozvoljeno.

SP ovu temu obrađuje detaljnije i opširnije, ali se drži istih točaka kao i HP. U SP-u je posebna pažnja posvećena problemu suglasničke grupe među samoglasnicima i to tako da pokriva sve moguće situacije u jeziku. U HP-u je to pitanje obrađeno u dvije točke i tek okvirno objašnjeno. Uz te opće naputke, u SP-u je navedeno da postoji i bolje rješenje od tradicionalne podjele po mjerilima lakog izgovora ili izgovornih smetnji, a riječ je o mjerilima na temelju utvrđivanja suglasničke grupe koje ne treba razdvajati nego ih prenositi zajedno na početak donjega reda, s tim da se sve ostale grupe razdvajaju. U pravopisu je priložena tablica sa suglasničkim skupovima koje ne treba dijeliti pri prelasku iz reda u red te suglasničkim skupovima za koje se daje prednost razdvajanju, ali i oni kod kojih su prihvatljive obje opcije. Tablica je popraćena preciznim uputama i objašnjenjima, a na samome kraju poglavlja priložena je još jedna tablica koja se sastoji od gradiranoga svoda ocjena o stupnju prihvatljivosti spojenog ili odvojenog pisanja pojedinih skupova. Radi se, dakle, o iznimno precizno definiranim preporukama, dok u HP-u pitanja rubnih slučajeva ostaju otvorena. S druge strane, HP detaljnije precizira način pisanja složenica povezanih crticom na kraju retka, a nudi i pravila pisanja izraza između kojih je kosa crta te brojčanih izraza na kraju retka.

3. Zaključak

Na temelju provedene analize može se donijeti zaključak da postoji određeni broj razlika među pravopisima hrvatskoga i srpskoga jezika. To su razlike u osnovi sociolingvističke prirode nastale u suodnosu govora i standarda kao rezultat različitih tradicija i principa preskriptivistike te različitih shvaćanja norme u pojedinim sredinama. Drugi važan segment je odnos prema pravopisnoj tradiciji, koji je u ovome slučaju rezultirao različitošću standardno-jezičnih koncepcija, a o tome postoji i uvriježeno mišljenje: hrvatske, koja se pretežno udaljava od zajedničkoga hrvatskosrpskog pravopisa i srpske, koja se uvijek vraća toj osnovici.

Ova analiza ipak je pokazala da se ne može isključivo govoriti o tome da SP slijepo nastavlja tradiciju NS-a, a da se analizirani hrvatski pravopisi od nje pod svaku cijenu odmiču. Određeni primjeri ukazuju na to da to nije baš tako, iako se SP statistički gledano osjetno više podudara s NP-om. Priklanjam se stavu da je jedan bitan faktor u svemu tome i priroda odnosa prema starome

i novome u jeziku (zato npr. BFM ostaje dosljedan NP-u kada su u pitanju arhaičniji oblici), priroda stava prema NP-u u smislu njegova iskazivanja u pravopisnim knjigama (SP neprestano ističe povezanost s NP-om, dok ga hrvatski pravopisi ne spominju), težnja hrvatskih pravopisa za odmakom od srpskoga, sklonost srpske preskriptivistike konjunktivnoj normi, a hrvatske disjunktivnoj, te naposljetku osnovna koncepcija pravopisa i njegov odnos prema korisniku. Posljednja navedena stavka je također iznimno važna, na što je ukazano u ovome radu, prvenstveno kada je bilo riječi o SP-u. SP je pravopis koji je u mnogočemu izišao iz okvira svoje forme i prekoračio o područje teorije i historije jezika, sociolingvistike i standardologije, stavljajući u prvi plan važnost korisnikova razumijevanja problema. Iako takav pristup ima dobrih strana, rezultirao je nepreglednošću i obimnošću, a time i manjom funkcionalnošću u praktičnoj uporabi. Hrvatski pravopisi nisu bili skloni takvom tipu tumačenja, a pogotovo se HP ističe sistematičnom i logičnom organizacijom, koja omogućava brzo i lako snalaženje. Takav pristup, s druge strane, lišava korisnika podrobnijih tumačenja i objašnjenja, ali to i nije primarno predmet pravopisne knjige.

SP jasno naglašava svoj odnos prema tradiciji i u pojedinim poglavljima. HP svoj afirmativni odnos prema cjelokupnoj tradiciji najavljuje u predgovoru, s tim da je njegova važna karakteristika otvorenost prema registriranju i propisivanju novih, dosad neobrađenih pojava. BFM u predgovoru ne definira izričito svoj odnos prema pravopisnoj tradiciji, a na temelju analize može se zaključiti da je skloniji arhaičnijim rješenjima i manje otvoren novijoj problematiki te je u tom širem smislu konzervativniji u odnosu na HP i SP.

Literatura:

- Babić, Stjepan 2000: *Temelji hrvatskomu pravopisu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Babić, Stjepan, Božidar Finka, Milan Moguš 2004: *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb.
- Badurina, Lada, Ivan Marković, Krešmir Mićanović 2007: *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Badurina, Lada 1995: *Pravopis hrvatski – pravopis srpski*, Časopis za filološka istraživanja 7/2, Rijeka, 59–69.
- Badurina, Lada, Mihaela Matešić 2008: *Ortoepija i ortografska načela (na primjeru hrvatske i srpske ortografske norme)*, Branko Tošović, *Die Unterschiede zwischen dem Kroatischen, Serbischen und Bosnjakischen/Bosnischen*, Lit Verlag, Münster et al, 477–493.
- Greenberg, Robert David 2005: *Jezik i identitet na Balkanu: Raspad srpsko-hrvatskoga*, Europa, Zagreb.
- Okuka, Miloš 2008: *Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika*, Branko Tošović, *Die Unterschiede zwischen dem Kroatischen, Serbischen und Bosnjakischen/Bosnischen*, Lit Verlag, Münster et al, 247–246.
- Pešikan, Mitar, Jovan Jerković, Mato Pižurica 2002: *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad – Beograd.

Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad, 1960.

Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad, 1960.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ СВОДОВ ПРАВИЛ ПРАВОПИСАНИЯ МАТИЦЫ ХОРВАТСКОЙ И МАТИЦЫ СЕРБСКОЙ

Резюме

Тема этой статьи сравнительный анализ актуальных правописаний хорватского и серпского языка в издательстве Матицы хорватской, то есть, Матицы серпской. Кроме детального сравнения оба правописания, также представлен и новый анализ общего Новосадского правописания из 1960. г. пользу кристаллизования отношения сравниваемых актуальных правописаний смотря на традицию. Разница анализированных правописаний может быть классифицирована в трёх группах: 1) Разницы в обработанных темах; 2) Разницы в способе обработки темах; 3) Разницы между правилами правописания. В этой работе придано особое значение последней группы разниц, а анализ ограничен на корпус правил правописания.

Вирна Карлић

VI. ОПШТЕЛИНГВИСТИЧКА И
КОГНИТИВНОСЕМАНТИЧКА
ПРОУЧАВАЊА

Snežana MOCOVIĆ
Kragujevac

AFAZIJA I BILINGVALNOST

U priloženom radu razmatra se područje izučavanja kao i nastanak neurolingvističke. Budući da se o neurolingvistici ne može govoriti bez osvrta na fenomen afazije, rad razmatra i njega, uključujući sve njegove poznate manifestacije, u koje između ostalog spada i afazija kod bilingvalaca. Upravo iz tog razloga rad takođe pažnju posvećuje fenomenu bilingvalnosti, njenim tipovima, što treba da da jasniji uvid u problematiku afazije kod bilingvalaca.

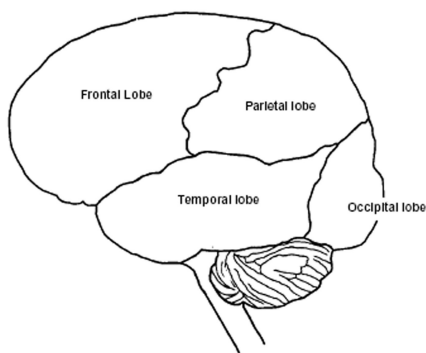
Ključne reči: neurolingvistika, afazija, bilingvalnost, neuroodslikavanje

Neurolingvistika je novi ogranak lingvistike, koja se bavi odnosom jezik-mozak. Njeni počeci datiraju sa kraja XIX veka, a posebno se razvija poslednjih decenija na međi između društvenih i prirodnih nauka sa tendencijom da objasni mozak i procese u njemu pomoću jezika. Drugim rečima, istražuje „kako je jezik ili jezički sistem predstavljen u mozgu ljudi, dok su druge teorije nastojale da jezik/ jezički sistem predstave kao neku vrstu apstrakcije bazirane na analizi „teksta“ kao „jezičke tvorevine govornika“, pri čemu potpuno izostavljaju ulogu mozga u produkciji i recepciji, odnosno razumevanju jezika/govora“ (Petar Vučković, 2008: 22). *Neurolingvistika* se dakle pre svega bavi sledećim pitanjima: gde je jezik? Šta je jezik i kako funkcioniše i u teoriji nastoji da poveže „relacionu mrežu jezičke strukture (ako uzmemo u obzir da jezik predstavlja sistem ili mrežu relacija) i neuronsku mrežu mozga koja obuhvata naše jezičko znanje“ (Gordana Očić, 1996: 243). Ovaj ogranak lingvistike može da se shvati i kao pokušaj da se objasni lingvistički sistem mozga, s toga bi se moglo reći da je njen predmet istraživanja mentalni sistem koji leži u osnovi jezika. Mentalni sistem, međutim, ne može da se proučava direktno, a to istovremeno predstavlja i najveći problem sa kojim se suočava neurolingvistika. S obzirom na činjenicu da je lingvistički sistem smešten u mozgu, jezik nužno mora da se tretira kao mentalni fenomen, bez obzira na sve teškoće koje takav pristup stvara. Nuklearna fizika nailazi na identičan problem, jer takođe proučava 'nevidljive objekte' pomoću indirektnih metoda.

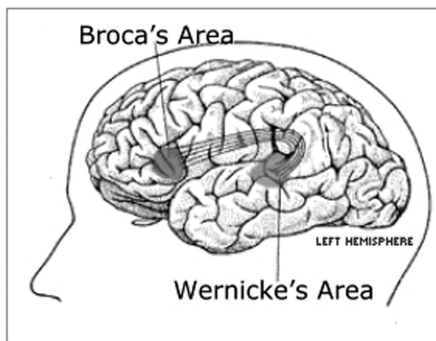
Do delimičnih odgovora na sva ova pitanja (delimičnih, jer kako u mozgu funkcionišu procesi između naših misli i jezičkog izraza još uvek nije u potpunosti sagledno) došlo se putem jezičkih deficita uzrokovanih oštećenjem mozga prilikom moždanog udara. Ovaj fenomen je poznat pod imenom *afazija* koja se još definiše kao narušena sposobnost govorne komunikacije. Govor biva poremećen ili pak dolazi do potpunog gubitka govornih funkcija tj. do nemogućnosti komuniciranja verbalnim znakovima. Drugim rečima, problem nastaje kod receptivnih i ekspresivnih funkcija. Treba istaći da je veza između

jezika i mozga tesno povezana sa proučavanjem afazije, odnosno poremećaja jezičkih funkcija. Ovim proučavanjem se došlo do vrlo značajnih saznanja o povezanosti anatomskih, psiholoških i lingvističkih činjenica i do identifikovanja mehanizama koji te veze regulišu. Uvođenje novih metoda proučavanja afazije kao što je „neuroodslikavanje“ ili tkz. *neuroimaging* (tehnikе: CAT-scans – Computerized Axial Tomography, PET-scans – Positron Emission Tomography, MRIs – Magnetic Resonance Imaging) doprinelo je da se dođe do saznanja o tome da je jezičko ponašanje rezultat sinhronizovane aktivnosti široke funkcionalne mreže koju čine posebno specijalizovani i međusobno povezani regioni u kori mozga.

Mozak je inače najveći unutrašnji organ u ljudskom organizmu i kontrolišući centar nervnog sistema. 85% njegove mase čini kora mozga (cerebralni korteks), koja se sastoji iz raznih oblasti od kojih svaka ima svoju građu i funkciju. Budući da koru mozga čine dve moždane polutke, tj. desna i leva hemisfera, od kojih je upravo leva hemisfera ta, bar tako veruju neurolingvisti, u kojoj postoje specifična mesta čija funkcija omogućuje normalno govorno- jezičko sporazumevanje. Svaka od hemisfera je sačinjena od tkz. režnjeva: prednjeg, srednjeg, zadnjeg i slepoočnog:

Centri za jezik su smešteni u slepoočnom i prednjem režnju leve hemisfere, pri čemu ni srednji režanj ne treba biti isključen. Ti centri su poznati kao Broka oblasti i Vernike oblast:

a ime su dobili po istoimenim naučnicima koji su krajem XIX veka, posmatrajući pacijente kod kojih se pojavila disfunkcija jezika, došli do bitnih zaključaka vezanih za jezik i njegovo funkcionisanje.

Treba istaći da su pre ove dvojice naučnika još stari Grci uočili da povrede mozga mogu da izazovu gubitak moći govora. Vekovima kasnije, početkom XIX veka, 1836, Mark Daks, začetnik afaziologije, opisao je grupu pacijenata koji nisu mogli normalno da govore, i ustanovio da je kod sva četiri pacijenta došlo do oštećenja leve hemisfere mozga. Paul Broka je opisao 1861. pacijenta koji je samo mogao da izgovori jednu jedinu reč – *tan*. Kada je ovaj pacijent umro, Broka je ispitao njegov mozak i uočio oštećenje u predelu levog frontalnog korteksa, koji je po Broki i dobio ime. Karl Vernike je 1876. otkrio da jezički deficiti mogu biti uzrokovani oštećenjem zadnjeg dela slepoočnog režnja, koji po njemu dobija ime.

Naime, u *Brokinjoj* oblasti (zamislimo, ako možemo, nervnu mrežu za formiranje reči), koja je locirana u prednjem režnju leve hemisfere, nalazi se motorički centar za govor. Pacijenti kod kojih dolazi do oštećenja ove oblasti imaju problem sa produkcijom govora (ne mogu da izgovaraju duže reči i rečenice), jer su izgubili kontrolu nad pomeranjem jezika, usana i mišića za govor. Pacijent dakle sporo i nerazgovetno govori ili je pak potpuno nem, dok razume i čuje jezik, tj. šta mu se govori. Empirijska istraživanja svedoče o tome, da u slučaju *Brokine* afazije dolazi do poremećaja fonemskog i sintaktičkog aspekta, tj. do grešaka u izgovoru glasova i do telegramskog govora. Drugim rečima, pacijent ima praktično poremećaj u kontroli mišića neophodnih za izgovaranje reči i govori isprekidano. Iz tog razloga dolazi do otežane artikulacije, i do problema sa morfosintaksom; čest je agramatizam (izostanak upotrebe morfoloških i sintaksičkih pravila), i paragmatizam, npr. upotreba pogrešnih nastavaka.

U slučaju *Vernikove* afazije dolazi do gubitka moći razumevanja jezika. Vernikova oblast je smeštena u zadnjem delu slepoočnog režnja leve hemisfere. Pacijent pritom govori jasno i tačno, ali sve što izgovara nema nikakvog smisla, tj. koristi pravilnu strukturu rečenice, nema poremećaja u sintaksi, ima pravilan ritam i intonaciju, ali često koristi pogrešno odabrane ili čak besmislene reči. Deficit se javlja, o čemu takodje svedoče empirijska istraživanja, u semantičkom aspektu jezika.

Osim ove dve vrste afazija postoje i druge, kod kojih se poremećene oblasti leve hemisfere mozga nalaze izvan pomenutih centara, tj. Broka i Vernike centra. Takođe često dolazi do *kondukcione, globalne, transkortičke* i *nominalne* afazije.

Konduktivna afazija se prepoznaje po specifičnom simptomu da dolazi do nemoći ponavljanja izrečenog. U ovoj vrsti afazije dolazi do prekida veze ili komunikacije između Broka i Vernike centra, tačnije do poremećaja određene strukture koja je nalik mostu koji ih povezuje pod imenom *arcuate fasciculus*. Empirijska istraživanja pokazuju da pacijenti mogu imati i problema sa razumevanjem i/ili produkcijom jezika, ali je najviše ugrožena moć ponavljanja onog sto se kaže.

Kod *globalne* ili totalne afazije dolazi do povreda mozga koje su rasprostranjene po svim njegovim jezičkim regionima. Iz tog razloga određene jezičke funkcije mogu biti ugrožene, dok druge nisu. Npr. pacijent može pokazivati disfunkciju govora, ali ne i disfunkciju pisanja.

Transkortikalna afazija je izazvana povredama jezičkih regiona leve hemisfere mozga koje se nalaze izvan bazičnih jezičkih regiona. Transkortička afazija se razlikuje od ostalih po tome što pacijent nikad ne gubi sposobnost da ponovi reči, fraze ili rečenice. Jezičke funkcije koje su poremećene variraju od pacijenta do pacijenta.

Anomijska afazija je specifična po tome što pacijent gubi sposobnost da pronađe, tj. da se seti pravog naziva za neki predmet ili imena osobe dok ume da opiše predmet tj. osobu. Funkcije kao što su razumevanje, ponavljanje, čitanje i pisanje nisu ugrožene. Govor je tečan, izuzev kad nastupi pauza jer pacijent ne može da se seti naziva predmeta ili imena osobe.

Termin *bilingvalnost* ili *bilingvalan* se odnosi na one ljude koji se koriste sa dva ili čak i više jezika u svakodnevnom životu. Ova generalna definicija nam se može činiti pomalo površnom, ako uzmemo u obzir da ne postoji definicija koja je dovoljno široka kao i precizna da bi opisala ovaj fenomen. Mišljenja naučnika se razlikuju po pitanju kompetentnosti koja je potrebna za oba jezika da bi neko mogao da važi za bilingvalca. Neki smatraju da sa oba jezika mora podjednako dobro da se vlada u svim aspektima. Neki pak tvrde da jednim jezikom treba da se vlada perfektno, dok drugim tek delimično dobro (što podrazumeva da na tom jeziku možemo da opštimo sa drugima, ali ne i da pišemo i/ili čitamo). Međutim, većina naučnika se slaže da osobu koja je oba jezika učila pre sedme godine života, možemo nazvati bilingvalcem, jer kako se tvrdi u poslednjim istraživanjima iz 2000. godine poznatim pod imenom *London Research*: ako se J2 uči posle sedme godine, u mozgu dolazi do jasne raspodele jezika. To je i upravo ono što je od suštinske važnosti za neurolingvistička istraživanja kod bilingvalaca, jer se na osnovu empiriskih istraživanja došlo do činjenice da se mozak mono- i bilingvalca razlikuju po svojoj strukturi (za bilingvalce važi da imaju gušću moždanu masu) kao i procesiranju jezika.

Kada bi se u nekoliko reči sumiralo ono što se zna o organizaciji jezika kod bilingvalaca, važi da oni na makroneurološkom nivou koriste iste delove mozga u levoj hemisferi za procesiranje oba jezika, dok se na mikronivou sasvim sigurno radi o različitim „kolima“ ili neuronskoj koloni. Jezici kod bilingvalaca u toku života mogu menjati dominantnost, npr. tako što prvi jezik može postati slabiji tokom nekog perioda, a onda opet jači, itd. Ranije su postojale hipoteze o diferencijalnoj lateralizaciji – da je od dva jezika jedan jezik u levoj hemisferi, a drugi u desnoj, međjutim pokazano je da ovo jednostavno ne stoji. Desna hemisfera nevezano svakako ima svoje funkcije, od kojih je jedna npr. sposobnost naracije.

Pored raznih podtipova, iz samog lingvističkog ugla gledano, postoje 2 generalna tipa bilingvalnosti, a to su *balansirani* i *dominantni* tip. *Balansirani* bilingvalac vlada sa oba jezika podjednako dobro, perfektno, dok *dominantni* bilingvalac bolje vlada jednim jezikom nego drugim. Treba u ovom kontekstu

pomenuti još i *subordiniranu* bilingvalnost, gde se drugi jezik procesira putem prvog.

Gledano iz neurolingvističkog ugla, dva glavna tipa bilingvalnosti se definišu pod imenom *compound* (integrisani) i *coordinate* (koordinirani) tip. Za neurolingvistu ovi termini tj. tipovi bilingvalnosti korespondiraju sa različitim vidovima organizacije oba jezika u korteksu. Istraživanja, što je već 1953. pretpostavio Weinreich, svedoče o tome da su kod integrisanog bilingvalca oba jezika organizovana kao jedan sistem (ili jedan leksikon, u kome su elementi oba jezika, koje bilingvalac aktivira po potrebi), jer je u ovom slučaju drugi jezik usvojen pre sedme godine tj. najčešće paralelno sa prvim, dok su kod koordiniranog bilingvalca oba jezika organizovana u dva odvojena sistema, jer je drugi jezik usvojen tek posle sedme godine života. Međutim, danas je između ostalog naglasak sve više na nivou znanja nekog jezika, kao i njegovoj aktivnoj upotrebi, jer se došlo do saznanja da što je bolje znanje nekog jezika, to je procesiranje efikasnije, te su za njega potrebni i manji neurološki resursi, i vice versa. Ovo saznanje može, i već sad igra važnu ulogu kod budućih kliničkih istraživanja, kao i pre svega kod pristupa lečenju *bilingvalne afazije*. Budući da živimo u vremenu globalizacije i internacionalizacije, broj bilingvalaca raste, tako da bilingvalna afazija više nije izuzetak, već biva sve češći fenomen.

Klinička istraživanja vodećih neurolingvista kao što su Majkl Paradiz (Michel Paradis) sa istraživanjima iz 1998. i Franko Fabro (Franco Fabbro) sa istraživanjima iz 2001. pokazala su da se u slučaju afazije kod bilingvalaca disfunkcija kod oba jezika ne manifestuje isto, tj. ne uvek isto. Npr. nekada pacijent sačuva jedan jezik, dok drugi izgubi u potpunosti, tj. jedan je ugrožen u većoj meri nego drugi; nekada su oba jezika podjednako ugrožena (npr. i kod J1 i J2 su ugrožena sposobnost produkcije, tj. fonetski i morfosintaksički aspekt); takođe se dešava da jezici manifestuju različite disfunkcije u smisli disfunkcije jedne ili dve od različitih lingvističkih sposobnosti (razumevanje, ponavljanje, čitanje, pisanje, rasuđivanje...) i jednog ili dva od lingvističkih aspekata (fonologija, morfologija, sintaksa, leksika, semantika...). Drugim rečima, nije isključeno da može doći do različitih vrsta afazija u svakom od jezika ponaosob.

Nauka je još uvek daleko, ili bolje reći, na putu je da ustanovi jednu tipologiju ovog fenomena, koji je dinamičan upravo zbog ne baš tako retke razlike u disfunkciji oba jezika. Drugim rečima, posle decenija istraživanja, ne postoji još uvek nekondiktoran i precizan zaključak o odnosu između lingvističkih funkcija i neuroanatomskih struktura. Teorija o neurofunkcionalnim modelima još ne postoji, i na osnovu sadašnjeg stanja stvari u ovoj oblasti nauke, velika je verovatnoća da je do nje još dug put u vidu kliničkih tj. empirijskih istraživanja.

Ono što bi bilo od suštinskog značaja za moje buduće istraživanje, jeste odgovor na pitanje da li je disfunkcija jezika (jednog ili oba) kod bilingvalca u neposrednoj vezi sa time da li je neko *compound* ili *coordinate* bilingvalac? S obzirom na naučno dokazanu činjenicu da su kod *compound* bilingvalca oba jezika locirana u jednoj oblasti tj. čine jedan sistem, da li onda u tom slučaju usred oštećenja mozga češće dolazi do disfunkcije oba jezika u istoj meri, nego

kod *coordinate* bilingvalaca, kod kojih su jezici locirani u dve odvojene oblasti tj. čine dva odvojena sistema u mozgu, te stoga usled oštećenja mozga dolazi do disfunkcije jednog od jezika u većoj meri, u zavisnosti od toga koji je od ta dva sistema, koji sadrže jezičke podatke jednog od jezika, više oštećen. Ono što zasigurno prilikom kliničkih ispitivanja takođe ne bi trebalo zanemariti, jeste, koji se od dva jezika više koristio u vreme kada je nastupilo oštećenje mozga, jer paradoksalno (o tome svedoče istraživanja => neuroodslikavanje) upravo taj jezik zauzima manji prostor u mozgu, s toga bi i moja pretpostavka bila, da je ovaj jezik samim tim pre na udaru prilikom oštećenja mozga tj. biva poremećen u većoj meri nego ovaj drugi, manje korišćeni jezik, koji zauzima veći prostor u mozgu. I ovu pretpostavku bi valjalo potvrditi kliničkim istraživanjem.

Za kraj bi trebalo dati odgovor na pitanje šta sve spada u moguće zadatke jednog neurolingviste? To su svakako „kliničko ispitivanje govornog statusa“ (Gocić Stanković, 1998:76), pomoću razvijenih testova u te svrhe, od kojih se najviše koristi BAT – *bilingual aphasia test*, zatim *neuroodslikavanje* ili tkz. *neuroimaging* pomoću raznih vrsta kompjuterskih tomografija, *terapija* u koju spada utvrđivanje tj. opis koliko pacijent napreduje, koliko i kako se oporavlja (tkz. ‘assessment of progress in recovery’ i ‘patterns of recovery’), i svakako samo istraživanje.

BAT je test koji je razvio neurolingvista Michael Paradis (1987) i koji omogućuje da se izvrši kvantifikacija i klasifikacija disfunkcije za oba jezika. Koristi se širom sveta za već 65. jezika. Sastoji se iz tri dela, od kojih je:

1. evaluacija bi- ili multilingualne prošlosti pacijenta,
2. sistematično i uporedo utvrđivanje disfunkcija za svaki jezik koji pacijent govori, tj. koje je govorio,
3. procena prevodilačkih sposobnosti pacijenta sa jednog na drugi jezik i obrnuto, i utvrđivanje interferencije u svakom jezičkom paru.

Zahvaljujući *neuroodslikavanju* tokom poslednjih dvadeset pet godina razumevanje moždane osnove govora dramatično napreduje. Ovome je doprineo: „uvođenje teorijskih modela kojima je uspešnije sagledavan problem; razvoj standardizovanih instrumenata neuropsiholoških merenja; uvođenje neuroradioloških vizualizacija; izučavanje asimetrije mozga na životinjama i ljudima.“ (Gocić Stanković, 1998: 84).

Prilikom terapije bilingvalaca koji boluju od afazije, Paradisu (1998) je pošlo za rukom da uspostavi tipologiju, u kojoj po grupama kako klasifikuje tako i imenuje načine i samim tim i vrste oporavka jezika kod bilingvalnih pacijenata. Po njemu tipovi oporavka su sledeći:

Paralelni oporavak – kao što i sama reč kaže, jezici se oporavljaju paralelno, do iste mere i u isto vreme.

Diferencijalni oporavak – jedan od jezika se oporavlja uspešnije i brže u odnosu na drugi, što može da zavisi i od stepena kompetentnosti za vreme premorbidnog stanja, kao i od toga koji je jezik posle šloga bio više ugrožen a koji manje.

Antagonistički ili regresivni *oporavak* – prvi jezik koji je oporavljen opet počinje da slabi pošto se pristupilo terapiji drugog jezika.

Sukcesivni oporavak – i drugi jezik se vraća tek pošto je prvi jezik kompletno vraćen tj. oporavljen.

Selektivni oporavak – samo jedan od jezika biva oporavljen, dok drugi ne.

Literatura

Albert, M.; Obler, L. 1978. *The Bilingual Brain*. New York/San Francisco/London: Academic Press.

Fabro, F. 2001. *The Bilingual Brain: Bilingual Aphasia*. <http://www.idealibrary.com>

Gocić Stanković, D. 1998. *Afazije. Neurolingvistički pristup*. Niš: Prosveta.

Očić, G. 1996. *Neurološke osnove jezičkog ponašanja*. Zbornik: O jeziku i oko jezika, str. 243–256.

Paradis, M. 2004. *A Neurolinguistic Theory of Bilingualism*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Romaine, S. 1995. *Bilingualism*. Oxford/Berlin: Blackwell Publishing.

Vučković, P. 2008. *Neurokognitivna lingvistika*. Prevodilac: Čovek i jezik, str. 21–29.

APHASIE UND BILINGUALISMUS

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden die Begriffe Neurolinguistik, Aphasie und Bilingualismus behandelt. Zusätzlich werden die Aphasietypen und die Arten des Bilingualismus erläutert, um eine nachvollziehbare Hypothese am Ende der Arbeit aufstellen zu können: Ist der Aphasietyp mit der Art des Bilingualismus verbunden?

Snežana Mocović

SAPIR-VORFOVA HIPOTEZA: ZA I PROTIV

U radu ćemo predstaviti osnovne ideje Sapir-Vorfove hipoteze, ispitujući relativistički i deterministički način razmatranja odnosa između jezika, mišljenja i kulturnog okruženja. Iznećemo savremene kritike na račun hipoteze, ali i naučne argumente, zasnovane pre svega na praktičnim istraživanjima koji ukazuju na jak uticaj jezika na kogniciju i percepciju stvarnosti, i pokazuju da je naše ponašanje delimično, a ne u potpunosti, određeno strukturom maternjeg jezika. Najzad, razmotrićemo mogućnost primene Sapir-Vorfovog učenja na analizu pragmatičkih efekata koji se postižu primenom različitih komunikacijskih medija.

Ključne reči: jezički relativitet, jezički determinizam, mišljenje i govor, kodabilnost, kognicija

1. Uvod

Od svog nastanka 20-tih, 30-tih godina prošlog veka Sapir-Vorfova hipoteza prouzrokovala je mnoge kontroverze i podstakla na dalja istraživanja u mnogim oblastima kao što su: lingvistika, psihologija, filozofija, antropologija, teorija nastave. Do današnjeg dana ona nije konačno odbačena niti prihvaćena, već nastavlja da intrigira istraživače širom sveta. Tek sa razvojem američke antropološke lingvistike relativistička shvatanja doživljavaju svoj procvat. Raznovrsnost domorodačkih jezika, strukturalno različitih među sobom i u odnosu na indoevropske jezike, pružaju mogućnost za empirijsku proveru ovih stavova. Franc Boas i Edvard Sapir pod uticajem Humbolta i terenskim radom, a samouki Bendžamin Li Vorf vlastitim razmišljanjem dolaze do sličnih zapažanja. Vorf uvodi termin „lingvistička relativnost“ za ono što danas nazivamo Sapir-Vorfovom hipotezom.

Hipoteza tvrdi da su naše mišljenje i ponašanje određeni ili barem delimično pod uticajem jezika kojim govorimo. Edvard Sapir i Bendžamin Li Vorf skreću pažnju na vezu između jezika, misli i kulture. Nijedan od njih dvojice nije sistemski formulisao hipotezu niti ju je empirijski potkrepio, ali su kasniji istraživači zaključili da postoje dve osnovne ideje: prva, nazvana Teorija lingvističkog determinizma tvrdi da jezik kojim govorimo određuje način na koji interpretiramo svet oko nas, tzv. *strong version*. Druga ideja, Teorija jezičkog relativiteta kaže da jezik delimično utiče na naše mišljenje i percepciju spoljašnjeg sveta, tzv. *weak version*.

Sapir je podržavao ideju dubinske veze između jezika, mišljenja i spoznajne stvarnosti. Tip jezika kojim govorimo utiče na našu percepciju realnosti, na formiranje našeg „stvarnog sveta“, budući da su jezik i naši misaoni putevi me-

*đusobno nerazmrsivo povezani i, u izvesnom smislu jedno su isto. Tako jezik uobličava čovekovu sliku sveta jezik je vodič ka društvenoj stvarnosti.*¹

Po njemu, čovek nije svestan ove veze ali je pod njenim uticajem bez svoje saglasnosti ili mogućnosti izbora. Kada je 1928. pročitao sledeći paragraf pred grupom antropologa i lingvista, izazvao je različite reakcije: *Ljudska bića ne žive samo u objektivnom svetu, (...) već su u velikoj meri izložena milosti i nemilosti onog posebnog jezika koji je za njihovo društvo postao sredstvo izražavanja. Prava je iluzija zamišljati da se čovek prilagođava stvarnosti u osnovi bez upotrebe jezika, i da je jezik samo slučajno sredstvo za rešavanje specifičnih problema opštenja ili razmišljanja. Činjenica je, u stvari, da je 'stvarni svet' u znatnoj meri nesvesno izgrađen na jezičkim navikama grupe. Dva jezika nikad nisu dovoljno slična da bi se moglo smatrati da predstavljaju istu društvenu stvarnost. Svetovi u kojima žive različita društva jesu posebni svetovi, a ne naprosto isti svet kome su prikačene različite etikete.*² Specifične strukture pojedinih jezika utiču na pogled na svet njihovih govornika i na njihovo ponašanje prema stvarnosti. Ljudi žive u donekle različitim pojmovnim svetovima a te razlike su uslovljene specifičnim gramatičkim strukturama njihovih maternjih jezika, čije kategorije nameću posebne načine segmentovanja i klasifikovanja iskustvenog sveta. Ovakvi stavovi postavljaju pitanja koja se tiču ne samo odnosa jezika i kulture, već i mišljenja i saznanja.

Proučavajući govor Indijanaca iz plemena Hopi iz Arizone, prvenstveno njegovu gramatičku strukturu, Vorf postavlja pitanje uticaja strukture pojedinih jezika na pojmove koje ljudi imaju o vremenu, mestu i materiji. Da bi dao odgovor, on se služi metodom parcijalnog poređenja jezika Hopija sa „standardnim prosečnim evropskim jezicima“ (SAE, Standard Average European). On shvata da je gramatika fundamentalnija i stabilnija od leksikona, i da se na planu gramatike skrivaju duboki principi organizacije jezika koji nameću tumačenje stvarnosti.

Kada Vorf zabeleži da hopi jezik ne sadrži nikakvu referencu prema vremenu, bilo eksplicitnu ili implicitnu, dakle ne poznaje sistem glagolskih vremena niti bilo koje oblike za izražavanje kategorije vremena, možemo zaključiti da njihov jezik sadrži posebnu metafiziku i da oni žive u različitom svetu od našeg. Dok je zapadna civilizacija određena u prostoru i vremenu, kod Hopija ne postoji linearno (prošlo, sadašnje, buduće), već samo psihološko vreme. Kategorija prostora se odnosi i na vreme, pa je tako ono što je prostorno udaljeno, udaljeno i vremenski. Ako se u udaljenom selu nešto objektivno dešava može se saznati tek kasnije (jer se ne dešava ni na ovom mestu – ovde, ni u ovo vreme – sada, već – na onom mestu i –u ono vreme). Vreme i prostor nemaju ključnu ulogu u životima Hopija, i veoma su subjektivni, vreme nestaje, a prostor se menja. *Metafizika na kojoj se zasnivaju naš jezik, naše mišljenje i moderna kultura nameće univerzumu dve dominantne kosmičke forme: prostor i vreme; statistički trodimenzionalni beskonačni prostor, i kinetičko jednodimen-*

1 Sapir, Edvard (1992): *Jezik*, Dnevnik, Novi Sad, p. X.

2 Bugarski, Ranko (1996): *Jezik i lingvistika*, Čigoja štampa: XX vek, Beograd, str. 117.

zionalno i večito tekuće vreme... Ova tekuća oblast vremena deli se na tri dela koja su u sledećem poretku: prošlost, sadašnjost i budućnost... Metafizika Hopija takođe ima svoje kosmičke forme... koje u našoj terminologiji možemo nazvati MANIFESTOVANO I NEMANIFESTOVANO, ili na drugi način rečeno OBJEKTIVNO I SUBJEKTIVNO. Objektivno ili manifestovano obuhvata sve ono što je dostupno čulima ili je bilo dostupno, dakle sadašnjost i prošlost, ali sa isključenjem svega onoga što nazivamo budućnost. Subjektivno ili manifestovano obuhvata sve ono što nazivamo budućnost, ali ne samo to: ... sve što se pojavljuje u našoj svesti ili kako bi Hopi voleo da kaže u srcu.³

Dalje, SAE pribegava prostornim, fizičkim metaforama za označavanje većine neprostornih situacija, pa tako: „misao odluta“, „dodir se izgubi“, „dođe se do poente“, a „pogledi budu udaljeni“. U hopiju ne postoji upotreba prostornih termina tamo gde se ne radi o prostoru, i odsustvo takvih metafora je impresivno, kao da je na njih stavljen tabu.

2. Jezik i kultura

Sapir u poglavlju *Jezika*, pod nazivom *Jezik, rasa i kultura* ističe da jezik ne postoji odvojeno od kulture, tj. od društveno nasleđene skupine postupaka i verovanja koji upravljaju našim životima. Sam sadržaj jezika je intimno povezan sa kulturom: društvu koje ne zna za teozofiju nije ni potreban naziv za nju, a urođenici koji nikada nisu videli konja izmislili su ili pozajmili reč za tu životinju kada su se susreli sa njom. Rečnik verno odražava kulturu čijoj svrsi služi, i istorija jezika i istorija kulture kreću se paralelnim putevima, ali to je površinski paralelizam i nije posebno interesantan za lingvistiku.

Džekms Kuk Braun rešio je da testira hipotezu tako što će odvojiti jezik od kulture. Predložio je stvaranje potpuno novog jezika koji ne bi bio vezan ni za jednu kulturu posebno, kako bi razdvojio uzroke i posledice jezika, kulture i kognicije. Nazvao je ovaj veštački jezik LOGLAN (Logical Language) i bio je dizajniran kao eksperimentalni jezik čija je jedina svrha bila da odgovori na pitanje: Na koji način jezik limitira i determiniše ljudsku misao? Danas putem Interneta ljudi širom sveta mogu da uče LOGLAN. Istraživači su optimistični po pitanju procene Sapir-Vorfove hipoteze, smatraju da se na LOGLAN-u nedvosmisleno mogu izraziti sadržaji iz svih živih jezika, zahvaljujući njegovoj preciznosti bez uplitanja metafizičkih i kulturnih konotacija svog maternjeg jezika. Ovakve pretpostavke treba tek istražiti, kako bi se pokazalo da li ovaj veštački jezik dokazuje ili opovrgava Hipotezu.⁴

Vorf se pita na koji način, u istorijskom smislu, dolazi do ovakvog spleta jezika, kulture i ponašanja, i šta je bilo prvo: jezički obrasci ili kulturne norme? Oni su se razvili zajedno i stalno su uticali jedni na druge, ali u tom partnerstvu jezik je taj koji na autokratski način strogo oblikuje kanale razvoja kulture.

3 Vorf, Bendžamin Li (1979): *Jezik, misao i stvarnost*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, str. 30.

4 Ash, Rebecca (1999): *The Sapir-Whorf Hypothesis*, preuzeto sa: angelfire.com/journal/worldtour99/sapirworf.html

To je tako zato što je jezik sistem a ne zbirka normi; on predstavlja kolektivnu svest, inovacije i pronalasci utiču na njega, ali sporo i u maloj meri, dok on deluje na pronalazače i inovatore snagom momentalnog dekreta.

Svaki jezik nosi u sebi izvesna stanovišta, kao i izvesne shematizovane ot-pore prema veoma divergentnim stanovištima. Ovo se obično dešava kada ne posmatramo raznolikost jezika, već kada svoj jezik uzimamo zdravo za gotovo. Ove lingvističke sheme su potpuno uralse u dijalektike nauka i u matrice evropske kulture. On kao osnovni zadatak pred zapadnu kulturu postavlja preispitivanje lingvističke osnove načina mišljenja i percepcije stvarnosti. *Mi moramo bolje istražiti jezik. Činjenica da govorimo skoro bez napora stvara iluziju. Mi mislimo da znamo kako jezik funkcioniše, da tu nema nikakve misterije. Mi znamo sve odgovore. Ali kako su samo pogrešni ti odgovori!... Ta slika sveta je daleko od istine. Posmatrajte kako se svet prikazuje bilo kom čoveku, koji nije upoznat sa onim što je nauka otkrila o kosmosu. Za njega je Zemlja ravna, Sunce i Mesec su mali sjajni predmeti... On misli da tela padaju, ali ne zbog zakona gravitacije već pre „zato što ne postoji ništa što bi ih držalo gore“; hlađenje nije oduzimanje toplote, već dodavanje hladnoće.*⁵ Kao što urođenik ne zna za gravitacione sile, tako i neupućena osoba, bilo da je naučnik ili neko neobrazovan, ne zna ništa o lingvističkim silama koje utiču na njega. On pretpostavlja da je govor aktivnost u kojoj je čovek slobodan i nesputan, i pogrešno zaključuje da se mišljenje odvija isto kod svih racionalnih bića, a da je njegov neposredan izraz jezik. Dok je u stvari svaki jezik sistem obrazaca različit od ostalih, u kome se nalaze kulturno propisane forme i kategorije pomoću kojih čovek ne samo komunicira, već takođe i analizira prirodu, zapaža ili zanemaruje određene tipove odnosa ili pojava, usmerava svoje rezonovanje, i gradi svoju svest. Svaki jezik na različit način obavlja ovo veštačko seckanje prostora i prirode.

3. Jezik i mišljenje

Sapir se pita da li je mišljenje moguće bez govora; ili su to dva lica istog psihičkog procesa? Za njega se ova dva koncepta ne mogu poistovetiti. *Jezik je pre-racionalna funkcija... on nije etiketa koja se stavlja na završenu misao... Nije samo odeća! ... Proizvod napreduje sa oruđem, te misao, u svom nastajanju i svakodnevnoj upotrebi, nije shvatljiva bez govora... Izgleda da je govor jedini put do mišljenja za koji znamo... stoga je tvrdnja da se može misliti bez govora zbilja daleko od valjane.*⁶ Ipak, on ne isključuje mogućnost da je razvoj govora u visokom stepenu zavistan od razvoja mišljenja. Jezik jeste nastao pre-racionalno, ne znamo kako ni na kom tačno nivou mentalne aktivnosti, ali se taj visoko razvijeni sistem govornih simbola nije razvio sam, pre nastanka jasnih koncepata i mišljenja. Misaoni procesi su se ustanovili skoro na samom početku jezičkog izražavanja. Tako se, prema Sapiru, odigrava složeni proces međudnosa jezika i mišljenja: oruđe omogućuje proizvod, a proizvod unapređuje oruđe.

5 Vorf, Bendžamin Li (1979): idem, str. 177.

6 Sapir, Edvard (1992): idem, str. 20–21.

On, dalje, visoko razvijenim civilizacijama odriče superiornost u jezičkom ili misaonom razvoju. Mnoge „primitivne zajednice“ koje još nisu dostigle pismenost svakako nisu ispod nivoa racionalnosti, već su podjednako civilizovane. Teško da je civilizacija sinonim za racionalnost. Ova primitivna plemena prosto nisu imala filozofe, jer njihovo postojanje zavisi od ekonomskog prosperiteta koji je malo kultura u toku istorije dostiglo.

U poglavlju *Uticaj imena situacije* Vorf veoma konkretno pokazuje kako imenovanje nekog objekta ili situacije utiče na način na koji se ta situacija analizira i klasifikuje, jer je svet oko nas nesvesno izgrađen na jezičkim običajima grupe. Radeći kao inspektor za protivpožarna osiguranja, uočio je da natpisi „benzinska burad“ proizode jedan tip vrlo opreznog ponašanja, dok natpis „prazna benzinska burad“ dovode do drugačijeg razmišljanja i ponašanja, tj. proizode nepažnju. U fizičkom smislu situacija je rizična jer prazna burad mogu biti mnogo opasnija s obzirom da sadrže eksplozivna isparenja, ali lingvistička analiza upotrebivši reč „prazan“ neizbežno sugerise nedostatak rizika, i navodi nas na pogrešnu percepciju realnosti.

Za govor, ili upotrebu jezika, pretpostavlja se da samo „izražava“ ono što je u suštinskom smislu već formulisano nelingvistički. Ova formulacija je nezavisan proces, koji se zove mišljenje, i za koji se pretpostavlja da je indiferentan prema prirodi posebnih jezika. Vorf smatra da prirodna logika greši u startu jer ne uviđa da su fenomeni jezika van kontrole i kritičke svesti za njegove govornike. Dakle, kada neko govori on ide u korak sa gramatičkim činjenicama koje su svojstvene njegovom jeziku, a ne univerzalne za sve jezike.

Još je u 18. veku nemački učenjak Vilhelm fon Humbolt u potpunosti izjednačio jezik i mišljenje kao dva nerazdvojna entiteta, pri čemu je jezik taj koji određuje razvoj misli: teorija poznata i kao *Weltanschauung* (pogled na svet). Humboldtov kulturni relativitet ističe duboke semantičke razlike među jezicima koje imaju za posledicu varijacije u kognitivnim perspektivama. On je tvrdio da strukture jezičkih gramatika nisu samo dokaz različitih načina mišljenja i opažanja već i njihovi uzroci. Između čoveka kao subjekta i spoljnog sveta kao objekta posreduje jedan nacionalno određen 'međusvet' koji kao rešetkasta zavesa aktivno utiče na strukturiranje toka senzacija. Stoga *razlike između jezika nisu pitanje zvuka i značenja već različitih pogleda na svet.*⁷

Ipak, između Humboltovog *Weltanschauung*-a i Sapirove „jezičke relativnosti“ (termin koji tek kasnije uvodi Vorf) postoje bitne razlike. Dok Humbolt na romantičarskim osnovama ukazuje na tesnu vezu između jezika i mentaliteta naroda koji se njime služi i smatra da je jezik *specifična emanacija duha datog naroda*⁸, dotle Sapir ne postavlja znak jednakosti između rase, jezika i kulture. Naprotiv, on se bori protiv sličnih romantičarskih i sentimentalističkih shvatanja: *Ne treba ozbiljno uzimati ideju da je engleski...u bilo kom razumnom smislu izraz rase, niti da su u njega usađene osobine koje odražavaju temperament, duh jednog posebnog soja ljudskog bića... Nemoguće je dokazati da je*

7 Bugarski, Ranko (1996): idem, str. 121.

8 Ivić, Milka (1990): Pravci u lingvistici 1, Čigoja štampa, Beograd, str. 62.

forma jednog jezika i u najmanjoj vezi sa nacionalnim temperamentom⁹. Sapir je posebno kritikovao ideje biološkog naturalizma u lingvistici, koje podrazumevaju darvinističke stadijume u razvoju jezika. On insistira na tome da nema primitivnih jezika već da je svaki jezik potpuno savršen sistem: *Kada je reč o jezičkoj formi, Platon hodi ruku pod ruku sa makedonskim svinjarem, a Konfučije sa asamskim lovцем na ljudske glave*¹⁰.

4. Relativitet i univerzalnost

Za Sapira je najupadljivija osobina jezika njegova univerzalnost. Ne zna se ni za jedan narod koji ne poseduje potpuno razvijen jezik. *Najprimitivniji južnoafrički Bušmani govore u formama bogatog simboličkog sistema, koji je suštinski savršeno uporediv sa govorom kultivisanog Francuza*¹¹. Nepobitno je da apstraktni koncepti nisu toliko zastupljeni u govoru manje razvijenih naroda, ali jezički razvoj odgovara istorijskom razvoju kulture. Jasan fonetski sistem, povezivanje govornih elemenata sa konceptima, sve to nalazimo krajnje usavršeno i sistematizovano u svakom poznatom jeziku. Popularne tvrdnje o krajnjem siromaštvu izražavanja primitivnih jezika su mitovi. Isto toliko upečatljiva kao univerzalnost govora je i raznolikost govora. Dakle, jezik je neizmerno drevno nasleđe ljudske rase, bez obzira da li su sve forme govora istorijski izdanak jedinstvene prvobitne forme. *Verujem da je jezik prethodio čak i najprimitivnijem razvoju materijalne kulture, i da ovaj razvoj nije bio moguć dok se jezik, oruđe značenjskog izražavanja, nije uobličio*¹².

Po njemu, govor se čini prirodnim za čoveka, kao disanje, ili hodanje. Ali, proces usvajanja govora je potpuno drugačiji od procesa učenja hodanja. Normalno ljudsko biće je predodređeno da hoda, ne zato što će mu neko stariji pokazati kako se to radi, već zato što je njegov organizam od rođenja pripremljen za ovu radnju: to je čovekova inherentna, biološka funkcija. Ali ne i jezik. On je u potpunosti posledica okolnosti, i ukoliko bismo uklonili zajednicu, sigurno je da pojedinac nikada ne bi naučio da govori, i gotovo isto je sigurno da bi naučio da hoda. Govor je ljudska aktivnost koja varira od društvene grupe do grupe, *budući da je isključivo istorijsko nasleđe grupe, proizvod dugotrajne društvene upotrebe*¹³. Hodanje je organska i nagoniska funkcija; govor je nenagoniska, stečena, „kulturna“ funkcija. *Jezik je isključivo ljudski i nenagoniski metod saopštavanja ideja, osećanja i želja, pomoću sistema svesno proizvedenih simbola*¹⁴. Govorni organi bi na prvi pogled mogli ukazivati na jezik kao instinktivnu, biološki predodređenu aktivnost. Ali, to je samo terminologija: ne treba ih shvatati kao primarno govorne organe, kao što ne smatramo prste organima za

9 Sapir, Edvard (1992): *Jezik*, Dnevnik, Novi Sad, p. XI.

10 Sapir, Edvard (1992): idem, str. XI.

11 Sapir, Edvard (1992): idem, str. 25.

12 Sapir, Edvard (1992): idem, str. 26.

13 Sapir, Edvard (1992): idem, str. 14.

14 Sapir, Edvard (1992): idem, str. 14.

sviranje klavira. Pluća su vezana za disanje, zubi za usitnjavanje hrane... ali se mogu koristiti i za druge svrhe.

Sa druge strane, Vorf ističe da jedan od osnovnih principa relativnosti kaže da nisu svi posmatrači vođeni istom fizičkom evidencijom do iste slike sveta, tj. da mi ne analiziramo stvarnost slobodno i objektivno, već ta interpretacija zavisi od strukture našeg maternjeg jezika.

Kao dokaz navodi primer kada su lingvisti došli u mogućnost da ispituju veliki broj različitih jezika, da se njihova referentna osnova proširila. Oni su uočili da neke pojave koje su smatrane univerzalnim nisu takve: utvrdili su da lingvistički sistem svakog jezika, tj. *njegova gramatika nije čisto reproduktivni element za izražavanje ideja, već je više sam instrument za oblikovanje ideja, program i vodič mentalne aktivnosti individue, njene analize impresija i sinteze njenog mentalnog poseda. Formulacija ideje nije nezavisan proces, strogo racionalan u starom smislu, već je deo posebne gramatike, i razlikuje se u okvirima različitih gramatika... Mi razvrstavamo prirodu, organizujemo je u pojmove i pripisujemo značenja tako što sudelujemo u sporazumu koji važi za celu našu govornu zajednicu i koji je kodifikovan obrascima našeg jezika. Ovaj sporazum je implicitan i neiskazan, ALI NJEGOVI USLOVI SU APSOLUTNO OBAVEZNI. Ne možemo uopšte govoriti izuzev putem usvajanja organizacije i klasifikacije podataka koje sporazum diktira.*¹⁵

Vorf je svestan da ovaj zaključak može da iznenadi nekoga ko posmatra evropske jezike, ili grčki i latinski, koji su svi indoevropski dijalekti. Čak i to što savremeni turski ili kineski naučnici opisuju svet istim terminima kao i naučnici sa zapada znači jedino da su u potpunosti preuzeli zapadni sistem racionalizacije. Ali, kada se semitski, tibetanski ili afrički jezici upoređuju sa evropskim, razmimoilaženja u analizi sveta postaju očiglednija; kada uključimo i jezike starosedelaca obeju Amerika, čije su se govorne zajednice razvijale hiljadama godina nezavisno jedna od druge i od Evrope, činjenica da jezici raščlanjuju prirodu na različite načine postaje očigledna. Definitivno se otkrivaj relativnost svih pojmovnih sistema i njihova zavisnost od jezika. Vorf navodi primer iz SAE koji daje dvopolnu podelu prirode (na imenice i glagole) dok sama priroda nije tako polarizovana. On, prenoseći logiku hopija na evropske jezike, shvata da su „čovjek“ i „kuća“ imenice, jer su dugotrajni i stabilni događaji i stvari, ali se pita zašto su onda „trajati“ i „rasti“ glagoli kada su i oni trajni? Zašto su „munja“, „talas“ ili „otkucaj“ imenice, kada su to prolazni događaji? U jeziku Hopija „munja“, „talas“ ili „otkucaj“ su glagoli, jer događaji kratkog trajanja ne mogu biti ništa drugo. Oni, dakle, vrše klasifikaciju događaja na osnovu tipa trajanja, što je nama strano. Slično, indoevropski jezici pridaju veliku važnost tipu rečenice koji se sastoji iz dva dela: imenice i glagola. *Segmentacija prirode jeste jedan aspekt gramatike...Mi rasecemo i organizujemo raspored i tok događaja na određeni način zato što kroz naš maternji jezik pristupamo sporazumu da činimo tako, a ne zato što je sama priroda segmentovana na taj način.. Jezici se ne razlikuju samo po načinu na koji grade svoje rečenice, već i po tome*

15 Vorf, Bendžamin Li (1979): idem, str. 144.

kako usitnjavaju prirodu da bi obezbedili elemente koje će stavljati u ove rečenice... Zapadna kultura je kroz jezik načinila privremenu analizu stvarnosti i, u odsustvu korektiva, odlučno smatra ovu analizu konačnom. Jedini korektivi nalaze se u svim onim drugim jezicima koji su tokom eona nezavisne evolucije došli do različitih, ali jednako logičnih, priremenih analiza.¹⁶

5. Kritike

Hipotezu prate mnoge teškoće još od momenta njenog nastanka.

Ni Sapir ni Vorf nikada nisu objedinili svoje ideje o jeziku i kogniciji pod jednom hipotezom. Naziv Sapir-Vorfova hipoteza se javlja nakon njihove smrti a naučnici različito interpretiraju šta sve ona obuhvata, jer na nekim mestima njeni autori brane jaču, a na drugim slabiju verziju, te nije sasvim jasno šta su postulati hipoteze.

Na prvom mestu, ona je empirijski neodrživa. Znamo da se svi gramatički sadržaji mogu, na različite načine, izraziti u svim jezicima. Kada slučaj ne bi bio takav, prevođenje bi bilo onemogućeno. Hipoteza ipak pravi razliku između onoga što gramatike mogu da izraze, i onoga što moraju da izraze: u srpskom jeziku biramo između *prijatelj* i *prijateljica*, dok u engleskom *friend* ne iskazuje pol. Takođe je kritikovano vorfijansko shvatanje **prevođenja**: ako jezik oblikuje misao, onda proizilazi da su neki pojmovi razumljivi jedino na jeziku iz koga oni potiču. Tako je i Pablo Neruda žalio nad činjenicom da njegove pesme u trenutku prevoda na drugi jezik gube na značenju, u smislu vokalizacije, obojenosti ili težine reči, ali je priznao da smisao izrečenog ipak ostaje isti. Dakle, ono što je „izgubljeno u prevodu“ je manje lingvističkog, a više muzikalnog ili estetskog karaktera. Zaključak je da se svaki koncept može preneti iz jednog jezika u drugi, čak i ako to zahteva korišćenje različitih semantičkih ili pragmatičkih sredstava.

Dakle, lingvistički koncepti su visoko „prenosivi“ (translatable) iz jednog jezika u drugi. Prema lingvističkom determinizmu sadržaji iz jednog jezika uopšte ne bi bili razumljivi na drugom jeziku, jer njegovi govornici žive po drugačijim pravilima. Dok se zapravo sve može izraziti na drugom jeziku osim poezije, humora, i nekih drugih kreativnih komunikacijskih ideja za koje kažemo da su „izgubljene u prevodu.“

Spekulativni, dublji deo hipoteze (tzv. strong/extreme Whorfianism) bio je žestoko kritikovan i gotovo da više nema pristalica. Najočigledniji problem je pitanje **kauzalnosti**: kako možemo sa sigurnošću tvrditi da je jezik uticao na misao, a ne obrnuto? Ako bismo prihvatili ovakav determinizam morali bismo pretpostaviti da mišljenje nije moguće bez jezika. A šta je sa prelingvističkom mišlju kod beba? Kako onda bebe usvajaju jezik bez misli? I otkuda uopšte jezik? Gde nastaje? Prema determinističkom shvatanju jezik bi morao nastati iz nekog vanljudskog izvora, jer nema mišljenja bez jezika, tj. pre jezika nema misli.

¹⁶ Vorf, Bendžamin Li (1979): idem, str. 164.

Kritike se upućuju i na račun Vorfovih **metoda**. Poznato je da on nikada nije upoznao niti jednog Indijanca, te se zamera da je njegova ocena karaktera ovog naroda proizvoljna, a prevodi njihovih rečenica načinjeni tako da se naglase „nepomirljive“ razlike među jezicima, a samim tim i „različiti sistemi mišljenja“.

Tako Stiven Pinker, jedan od najžešćih kritičara vorfijanizma kaže: *Niko me nije jasno otkuda Vorfu takve neobične tvrdnje, ali su tome doprineli ograničeni i pogrešno analizirani primeri iz jezika Hopija kao i njegova dugoročna nklonjenost misticismu.*¹⁷ Pinker, dalje, odbacuje sve Vorfve tvrdnje o konceptu vremena kod Hopija, ističući da su antropolozi potvrdili da je njihov koncept vremena veoma sličan našem, da postoje jedinice vremena kao i sofisticirani kalendar.

Pinkerovo odbacivanje lingvističkog determinizma našlo je potporu u slučajevima odraslih osoba bez govora. On se poziva na primer Idlefonsa, nemog imigranta, koji je uprkos tome bio inteligentan i pomoću znakovnog jezika uspevao da vrši komunikaciju sa ispitivačima. Ukoliko jezik apsolutno određuje misao, ovaj čovek uopšte ne bi mogao da misli, što je očigledno uspevao.

Pojam **kodabilnosti** odnosi se na sposobnost prenošenja neke reči, fraze ili ideje iz jednog jezika u drugi. Svako ko govori dva jezika složice se da je određene koncepte i sadržaje lakše iskazati na jednom od dva jezika. Često neki predmet, misao ili osećanje iskazujemo samo jednom rečju, a kada to isto treba da prevedemo na drugi jezik, potreban nam je čitav paragraf. Broj reči potreban da bi se nešto izrazilo na jednom jeziku bio je korišćen kao dokaz u korist vorfijanske ideje da je pojam iskazan jednom rečju deo svakodnevnog života te kulture. Vorf je ovo dokazivao primerom iz Hopi jezika koji ima samo jednu reč za sve što leti (insekt, avion, ptica). Malo eskimsko pleme sa Aljaske Dena'ina Athabaskans ima ceo leksikon vezan za razne vrste sanki i kolica za vuču; oni na primer samo jednom rečju označavaju „snežna kolica, prekrivena snegom koja vuku životinje a služe za nabavku i prevoz drva.“ Za kritičare Hipoteze ostaje diskutabilno kako ovo dokazuje da su kod različitih naroda različita mišljenja i pogledi na svet. Fizičar koristi jednu reč za pojam za koji bi drugima trebala cela strana da ga shvate, ali fizičari ne žive u različitim svetovima od nas zato što poznaju taj pojam. Drugi neslavan primer koji je Vorf koristio da bi potkrepio svoju tezu je broj leksema koje Inuiti koriste kako bi označili različite vrste snega. Tvrdio je da je sneg osnovica njihovog svakodnevnog života, te da ga oni različito percipiraju i da za njih ima različite funkcije od nekoga ko živi u toplom predelu. Tačno je da Inuiti poznaju mnogo naziva za razne oblike snega, ali i drugi narodi mogu iste pojmove da izraze opisno, služeći se sintagama i frazama. Ipak, pojam kodabilnosti, sposobnost da se neka fraza, rečenica kodira iz jednog jezika u drugi jeste prihvaćen kao dokaz kako jezik delimično utiče na mišljenje jer je govornik jednog jezika sposoban da bolje

17 Pinker, Steven (1994) u: Parr-Davies, Neil: *The Sapir-Whorf Hypothesis: A Critique*, preuzeto sa: www.aber.ac.uk

percipira neku leksičku kategoriju od govornika drugog jezika, ali to ne sprečava drugog govornika da percipira istu kategoriju.

Mnoge studije o zajedničkom značenjskom sistemu favorizuju univerzalizam jezičke strukture i funkcije u odnosu na relativizam, pokazujući kako ljudi širom sveta, bez obzira na kulturu i jezik kojim govore imaju isti značenjski sistem, isto organizuju svoja iskustva i memorišu ih. Dakle, mnogo je više sličnosti u ljudskom ponašanju pa i među govornicima radikalno drugačijih jezika, nego što je razlika koje su sporadične i lako se prevazilaze. Na primer, u svojoj studiji o bojama Berlin i Kej (Berlin, Kay) došli su do univerzalnog fokusa boja gde se razlike uočavaju samo u spektru boja. Oni smatraju da bez obzira na jezik i kulturu, ljudi uočavaju 11 osnovnih boja. I pored razlika u vokabularu za boje, ovih univerzalnih 11 ostaje prepoznatljivo. Čak i u jezicima koji razlikuju mnogo manje boja, govornici su u stanju da sortiraju boje na osnovu spektruma sa 11 osnovnih. Druga univerzalija tiče se načina grupisanja boja: ukoliko jezik razlikuje samo dva termina za boje, govornici će u jednu grupu svrstati crvenu, žutu i belu, a u drugu zelenu plavu i crnu. Ukoliko imaju reči za tri boje, prva grupa je koncentrisana oko žute, druga oko crvene, a treća oko bele.¹⁸

6. U prilog hipotezi

Dok je *lingvistički determinizam* lakše odbaciti, *lingvistički relativitet* se pokazuje opravdanim i to u dva smera: jezik utiče na misao kao što i misao utiče na jezik istovremeno.

Barun i Leneberg su testirali učesnike eksperimenta na kodabilitet boja (color codability), tj. kako će govornici određenog jezika kategorizovati spektar boja i kako će to uticati na njihovo prepoznavanje tih boja. Pokazalo se da poznavanje termina za boje utiče i na njihovo prepoznavanje, jer ukoliko jezik razlikuje boje, onda će to uticati i na samo difereciranje tih boja. Govornici engleskog su bolje prepoznavali one boje koje su imenovane u engleskom. Ovo otkriće jasno je išlo u prilog tezi o određenom uticaju lingvističkih kategorija na kogniciju, jer „ukoliko je kodabilitet boja uticao na njihovu prepoznatljivost, a jezici su se razlikovali u kodabilitetu, onda je prepoznatljivost jedna od funkcija jezika pojedinca“ što je u skladu sa relativističkim delom hipoteze.

Poznate su i druge studije u prilog ovim tvrdnjama. Kaj i Kempton su 1984. zaključili da jezik jeste deo kognicije i time podržali tezu o lingvističkom relativitetu. Oni su ispitivali razlike u opažanju plave i zelene boje kod govornika engleskog i Tarahumara, čiji jezik nije poznavao tu distinkciju. Rezultat je bio da ni stanovnici Tarahumara nisu razlikovali te dve boje. Ipak, dopustili su mogućnost sticanja univerzalnosti u distinkciji boja u nekim okolnostima. Dakle, razlike u jezicima su paralelne sa vanjezičkim kognitivnim razlikama. Ipak, oni smatraju da je nemoguće testirati lingvistički determinizam sve dok se ne

¹⁸ Svi primeri na ovoj i narednoj strani preuzeti iz: Skoyles, John: *The Sapir-Whorf Hypothesis: New surprising evidence*, www.cogprints.org/2259

uspostavi jedinstvena tehnika koja bi procenila čovekovu percepciju okolnog sveta bez uplitanja njegovog maternjeg jezika.

Čuveni eksperiment koji ide u prilog hipotezi jezičke relativnosti sproveli su Carmichael, Hogan i Waller, pokazujući kako jezik oblikuje memoriju. Subjektima su predstavljani različiti oblici sa objašnjenjima ispod crteža. Na primer ispod ovakve sličice bi pisalo:

„polumeseć“ ili „slovo C“

Potom su subjekti imali zadatak da ponovo nacrtaju to što su videli, i oni su svi usklađivali crteže sa objašnjenjima kako bi što više ličili na njih i time su potkrepili tezu da jezik direktno utiče na misao, tj. da skladištenje informacija u memoriji zavisi od jezičke informacije.

Džon Skojls (John Skoyles) navodi dva istraživanja iz razvojne psihologije kao moguće empirijske dokaze teorije jezičkog relativiteta. U oba slučaja pokazano je kako i najmanje varijacije u jezičkom razvoju dovode do razlika u kognitivnom razvoju.

Osnovni problem bio je pronaći dve identične grupe ljudi koje bi se razlikovale samo u pogledu jezičkog iskustva. Adekvatan test trebalo bi da pokaže da su njihova kognicija, njihovi pogledi na svet i okolinu drugačiji, što bi bila posledica različitog jezičkog razvoja, a ne nečeg drugog, i zato su grupe u svemu ostalom morale biti istovetne: Peterson (1995) pronašli dve takve grupe do tada neistraživane populacije. Obe su poticale iz zapadnog društva, pa im je kulturno poreklo bilo zajedničko: prvu su činila deca gluva od rođenja, ili ogluvela ubrzo nakon rođenja, čiji su roditelji takođe bili gluvi; s obzirom na to da je njihov defekt mogao uticati na njihov kognitivni razvoj i drugu grupu su morala sačinjavati gluva deca, sa tom razlikom što su njihovi roditelji mogli da čuju. Test je pokazao da deca roditelja koji čuju, ali ne i deca gluvih roditelja, nisu bila izložena apstraktnim lingvističkim terminima, tj. onima koji se odnose na mentalna stanja, emocije, veovanja, želje. Njihovi roditelji sa razvijenim čulom sluha nisu bili kompetentni da im objasne ove termine na deci razumljiv način, tj. putem znakovnog jezika a ne putem govora. Roditelji su naravno komunicirali sa njima pomoću znakovnog jezika, ali samo o konkretnim stvarima koje je lako demonstrirati, ali ne i o apstraktnim osećanjima, namerama, mislima na koje se ne može pokazati prstom. Deca su zato bila u mnogome uskraćena i nisu uspevala da idu u korak sa drugom decom u školi kada je reč o ovakvim pojmovima, dok nastavnici, čiji je primarni zadatak da ih nauče znakovnom jeziku i čitanju sa usana, nisu imali ni mogućnosti ni vremena da ih uče značenju termina „ljubav“, „poverenje“, ili „radoznalost“. Normalno je da su deca izložena terminima za apstraktne pojmove, da ih usvajaju i upoznaju u sigurnom okruženju, kod kuće, sa roditeljima; kako deca koja čuju, tako bi trebalo i gluva deca; nedostatak izloženosti ovakvim pojmovima vodi kognitivnom i emotivnom razvoju koji zaostaje za svojim uzrastom, i to se najbolje vidi u nedovoljno

razvijenoj empatiji i altruizmu kod ove dece, njihovoj nemogućnosti da razumeju tuđa osećanja i potrebe.

Slične rezultate daje i istraživanje poznato kao „Sally doll“ test: u ovoj igri eksperimentator detetu pokazuje lutku Sally kako stavlja kliker u kutijicu, a potom iznosi lutku iz sobe. Dok je ona van sobe eksperimentator premešta kliker u korpu. Potom vraća Sally u sobu i postavlja detetu zadatak: gde će Sally da traži svoj kliker (a ne gde se on realno nalazi)? Iako ne znaju da objasne zašto, deca daju tačan odgovor i traže kliker u kutijici gde ga je Sally ostavila pre nego što je napustila sobu, a ne u korpi gde je on kasnije premešten. Zadatak uspešno obavljaju sva deca, uključujući i onu sa Daunovim sindromom, što ukazuje da ova sposobnost nije u vezi sa razvojem inteligencije. Jedina grupa koja ga ne izvršava su autistična deca; dakle, pre je u pitanju sposobnost da se dostigne određeni stepen u kognitivnom razvoju, da se prevaziđe sopstvena egocentričnost i da se shvate drugi ljudi.

Linda Rodžers¹⁹ je takođe iznela afirmativne dokaze u prilog Hipotezi: čitala je priču deci bilingvalima a istovremeno je beležila rad moždanih talasa. Prvo je čitala priču na engleskom i posmatrajući dečiji mozak uvidela da je leva hemisfera aktivna, a potom je čitala priču na Navaho i zabeležila aktivnost desne hemisfere. Ovo je pokazalo da se engleski kao jezik sa više imenica (noun-centered) procesuiru u levoj moždanoj hemisferi, a Navaho kao pretežno glagolski jezik (verb-centered) procesuiru u desnoj. Dakle, deca su istu priču ispričanu na dva jezika različito procesuirala u zavisnosti od korišćenog jezika.

7. Hipoteza i mediji

Neke Vorfove ideje mogu se upešno primeniti na vanlingvističke oblasti. Ukoliko reč „jezik“ zamenimo rečju „medij“ dolazimo do toga da „razlika u mediju odgovara razlici u misli“, što je moguće objasniti.

Pojmovi prevođenja i kodabilnosti se mogu podjednako primeniti na medij kao i na jezik. Film je medij koji često koristi adaptacije priča, romana, ali vrlo često čujemo frazu da „film nije dobar kao knjiga“ što odgovara Vorfovom „izgubljeno u prevodu“. Dok čitajući roman sami konstruišemo nizove slika, mi razvijamo subjektivno vizuelno iskustvo i drugačije ćemo razumeti i emotivno doživeti likove od nekog drugog čitaoca. Sa druge strane gledajući film ne stvaramo mentalne slike kao dok čitamo, ne shvatamo i ne proživljavamo radnju drugačije od drugih gledalaca, jer su emocije konkretno prikazane kroz lica glumaca. Dakle neki mediji su podesniji za određene svrhe od drugih.

Ukoliko se, dalje, sa medija okrenemo komunikaciji, Vorfov predlog da je neke koncepte lako izraziti na jednom jeziku, ali vrlo teško na drugom, dobija na značenju. Drugim rečima, pored sve komunikativne tehnologije koja nam je danas dostupna, kako odabrati između mejla, faksa, telefona, SMS-a ili pisma? Prema jednom Tajmsovom istraživanju iz 2000. godine se za slanje romantičnih poruka punih komplimenata najčešće odabira SMS kao sredstvo komunikacije. Nije li ovo Vorfijanizam na delu: primalac poruke će biti manje uznemi-

19 Phipps, Stacy (2001), idem, pg. 2

ren kada primi kompliment preko tekstualne poruke nego što bi to bio da mu je takav komentar upućen lično.²⁰

Štampani mediji, a naročito novine konotiraju ugled, poštovanje i poverenje kod čitalaca. Skloni smo da radije prihvatimo nešto kao činjenicu ukoliko nam je ono saopšteno u pisanoj formi a ne putem televizije. I ovo je primer vorfijanizma: različiti mediji odgovaraju različitom mentalnom sklopu/tretmanu. Marketinški stručnjaci i oglašivači se često služe ovakvim trikovima kako bi nam provukli svoje ideje. Oglasi sve više liče na novinske članke: „Pronađen lek protiv ćelavosti“ kao naslov, zatim pohvalan tekst o proizvodu, i tek na dnu sitno odštampano „reklama“. Teoretski, ukoliko nam se nešto predstavi u pisanom obliku, u formi novinskog članka, automatski ćemo pretpostaviti da je sve napisano tačno i da je taj proizvod zaista „čudotvoran lek“, a to potvrđuje i praksa.

8. Zaključak

Sapir-Vorfova hipoteza je kod mnogih ljudi promenila pogled na odnos između jezika, misli i kulturne percepcije stvarnosti. Uticala je na mnoge učesnake i otvorila vrata značajnim poljima istraživanja. I dok su Sapir i Vorf verovali da jezik ima ogroman uticaj na misao, studije pokazuju i danas je to opšte prihvaćeno da jezik vrši uticaj na misao i percepciju realnosti u određenoj meri, ali da ne upravlja njima niti ih konačno određuje.

Ideja da jezici utiču, oblikuju ili čak određuju poimanje sveta oko nas je jedna od tzv. velikih ideja (Big ideas²¹) XX veka. Vorfova velika ideja nam je istovremeno privlačna ali i odbojna: odbacujemo (ali smo i fascinirani) radikalnom verzijom da dijametralno različiti jezički sistemi proizvode nepomirljive poglede na svet, ali se opiremo i univerzalističkom predlogu da su lingvističke razlike među jezicima trivijalne, površne i zanemarljive. Svi smo uvučeni u strukturu sopstvenog jezika dok percipiramo stvarnost, a samo su neki svesni implikacija ove zamke shvatili da ne sagledavaju svet dovoljno objektivno. Svet se sve više smanjuje upotrebom novih komunikacijskih tehnologija, interakcija između predstavnika različitih kultura je sve lakša. Na globalnom nivou, možda nam Hipoteza može racionalizovati zašto različite nacije ne komuniciraju uspešno. Shvatanje lingvističkog relativiteta može doprineti boljem razumevanju kulturnih varijacija i pomoći u prevazilaženju interkulturnih komunikativnih razlika.

Literatura:

- 1.Alford, Dan (1994): *Pinker's book and linguist bashing*, preuzeto sa: www.linguistlist.org/issues
- 2.Ash,Rebecca (1999): *The Sapir-Whorf Hypothesis*, preuzeto sa: www.angelfire.com/journal/worldtour99/sapirworf.html

20 Parr-Davies, Neil: *The Sapir-Whorf Hypothesis: A Critique*, preuzeto sa: www.aber.ac.uk

21 Phipps, Stacy (2001), idem, pg. 2

3. Bugarski, Ranko (1996): *Jezik i lingvistika*, Čigoja štampa: XX vek, Beograd
4. Ivić, Milka (1990): *Pravci u lingvistici 1*, Čigoja štampa, Beograd
5. Parr-Davies, Neil: *The Sapir-Whorf Hypothesis: A Critique*, preuzeto sa: www.aber.ac.uk
6. Phipps, Stacy (2001): *Language and thought: Examining linguistic relativity*, preuzeto sa: www.ttt.org/linglinks/stacyphipps.htm
7. Sapir, Edvard (1992): *Jezik*, Dnevnik, Novi Sad
8. Skoyles, John: *The Sapir-Whorf Hypothesis: New surprising evidence*, preuzeto sa: www.cogprints.org/2259
9. Vorf, Bendžamin Li (1979): *Jezik, misao i stvarnost*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd

SAPIRE-WHORF HYPOTHESIS : PRO AND ANGAINST

Summary

The Sapir-Whorf Hypothesis has changed the way many people look at the relationship between language, thought and cultural perception of reality. It has influenced many scholars and opened up large areas of study. While easy to formulate, it is difficult to establish or disprove, and so the Hypothesis has remained controversial. We shall show evidence from researches that indicate that language has a strong impact on cognition and perception of reality, and that differences between languages can effect cognition as claimed by Sapir and Whorf. However, we cannot accept that our thoughts and behaviour are determened by language we speak, but it is partially influnced.

Aneta Trivić

Душан СТАМЕНКОВИЋ
Ниш

УЛОГА КОГНИТИВНЕ СЕМАНТИКЕ У ИЗУЧАВАЊУ ПРОЗНЕ КЊИЖЕВНОСТИ: КОНЦЕПТУАЛНО СТАПАЊЕ У БАСНАМА

Овај рад даје кратак осврт на почетке правца семантике књижевности, а затим разматра неке од могућности употребе сазнања из когнитивне семантике за потребе књижевне анализе. Рад се концентрише на концептуално стапање и његове основне елементе и принципе функционисања, а све у сврху разматрања општих начина употребе концептуалног стапања у анализи књижевног дела, са посебним освртом на појединости концептуалног стапања које се јавља у стварању и разумевању басни.

Кључне речи: концептуално стапање, басне, когнитивна семантика, семантика књижевности

Увод – семантика књижевности

Основе *семантике књижевности* поставио је Тревор Итон шездесетих година прошлог века, мада се њени корени називу много раније – са самим почецима развоја семантике као дисциплине, јер је језик у писаној форми увек био добар извор за проучавање значења. Језик поезије и прозе је био нарочито занимљив, због великог изражајног богатства које је у њему присутно. Итон 1966. године издаје књигу под називом *Семантика књижевности* (Eaton 1966), у којој представља начине на које су се тадашња достигнућа са поља семантике могла користити за анализу књижевног текста. Семантичка дела на која се Итонова семантика књижевности ослања су: *Значење значења* (Ogden and Richards 1923), *Мерење значења* (Osgood, Suci and Tannenbaum 1957) и *Семантички принципи* (Ullmann 1957). У исто време, Итон се у потпуности ограђује од употребе Сапирове и Ворфове хипотезе. Могућности које су му тадашње семантичке идеје пружале могле су да дају одговоре само на нека од његових питања. У ситуацији у којој семантичка слика за њега и није најповољнија, највише због покушаја да се значење преведе у нешто што се може измерити, Итон покушава да од сваког од поменутих аутора ‘узме’ све оно што може да му послужи у сагледавању књижевних текстова. Итонова поставка семантике књижевности између осталог користи: принцип конгруентности (Озгуд, Сући и Таненбаум), семантичке диференцијале (Озгуд, Сући и Таненбаум), Улманову теорију знања, разлику између симболичке и емотивне истине (Огден и Ричардс) или непостојање исте и Ричардсову теорију комуникативне вредности. Итон у поменутој књизи и сам признаје да се су-

среће са многим потешкоћама у спајању семантике и књижевности и ускоро (1972) покрене часопис под називом *Часопис за књижевну семантику* (*Journal of Literary Semantics*), који и данас постоји.

Когнитивна семантика и семантика књижевности

Петнаест година касније, са појавом когнитивне струје семантичара, предвођене Лејкофом, Џонсоном, Тарнером и Фоконијеом, семантика књижевности добија додатне развојне могућности, пре свега због нове евалуације *метафоре* и *метонимије* у овом семантичком правцу. Чињеница да они метафору представљају као централни механизам људске когниције навела је многе теоретичаре књижевности да се њоме озбиљније позабаве, а когнитивна проучавања књижевности све чешће укључују и остале постулате когнитивне семантике, попут *сликовних схема*, *менталних простора* и *концептуалног стања*. Након почетка прилива когнитивних идеја ове врсте, са објављивањем књиге *Метафоре по којима живимо* Лејкофа и Џонсона (Lakoff and Johnson 1980), постепено долази и до схватања да је неизбежно ову грану семантике повезати са семантиком књижевности – са облашћу која се годинама налазила у својеврсном ћорсокаку због дијаметрално супротно постављених поимања људског ума од стране лингвистике на једној страни и писаца белетристике на другој. У последњих петнаестак година, аутори попут Стина и Скоквела тврде да књижевна критика може да има велику корист од лингвистичких истраживања и испитују могућности за примену лингвистичких теорија за анализу књижевних дела (Steen 1994; Stockwell, 2002). Неки од аутора концентришу се управо на теоретске конструкте когнитивне лингвистике и сматрају да она може повести књижевну теорију ка бољем разумевању књижевних дела (Lakoff and Turner 1989; Turner 1996; Semino and Culpeper 2002; Gavins and Steen 2003).

Књига која свеобухватно обрађује употребу постулата когнитивне семантике за проучавање прозне књижевности јесте Тарнеров *Књижевни ум* (Turner 1996). Тарнер сматра да је „наративна машта, која се често карактерисала као чисто књижевна и необавезна, у ствари нераздвојива од наших еволутивних процеса и нашег личног искуства. Чини се да је она уједно и фундаментална циљна вредност у развоју људског ума“ (Turner 1996: 25). Видимо да је за Тарнера људска способност да стварају и разумеју приче практично један од основних инструмената мисли. Она је наш начин да прикажемо будућност, да претпостављамо, да планирамо и да објашњавамо. Тарнер пише да су књижевне способности неизоставан елемент људске когниције. Иако књижевни текст може бити сложен, инструменти мисли који се користе за стварање и разумевање књижевног текста су део свакодневног мишљења (Turner 1996: 3–33). Међу идеје из когнитивне лингвистике које су уједно и корисне за изучавање књижевности Тарнер уврштава *пројекцију*, *метафору* и *маширање*, *метонимију*, *сликовне схеме* и *концептуалне стојеве*.

Концептуално стапање и приповедање

Овај рад ће се превасходно бавити праћењем односа теорије *концептуалног стапања* (концептуалне интеграције) и басне, као кратке и једноставне прозне форме. Теорија концептуалног спајања плод је рада Жила Фоконијеа и поменутог Марка Тарнера. Теорија је, према речима аутора, започета 1993. године, и први пут се са овим термином срећемо у њиховом чланку објављеном 1995. (Turner and Fauconnier 1995). Свој вишегодишњи рад на овој теорији, која је у међувремену доживела више верзија, двојица аутора обједињују у књизи *Како мислимо*, коју издају 2002. (Fauconnier and Turner 2002). У овој књизи аутори тврде да се претходницом идеје концептуалног спајања може сматрати књига *Чин стварања* Артура Кеслера, а термин који он у њој користи да именује нешто слично концептуалној интеграцији је *бисоцијација матрица* (Fauconnier and Turner 2002: 37; Koesler 1964/1990). Да би се теорија концептуалног стапања најбоље објаснила, а потом и применила кроз анализу басне, потребно је кренути од појма *менталних простора*. Ментални простори су нека врста празних мисаоних посуда које омогућавају концептуализацију и размишљање. Они се конструишу док размишљамо и разговарамо у сврху нашег тренутног разумевања и деловања у складу са тим разумевањем. Ментални простори садрже елементе когнитивних модела и оквира (*ICMs and frames*), који уједно и дају структуру менталним просторима. Они су даље повезани са дугорочним схематским и специфичним знањем, а конструишу се и мењају онако како се дискурс развија. Међусобно су повезани различитим врстама мапирања, а пре свега путем идентификације и аналогije. Обично се изграђују динамички, у 'радном' (краткорочном) памћењу, али се неки ментални простори могу уградити и у дугорочно памћење (Fauconnier 1985: 16–22; Fauconnier 2007: 351–353; Антовић 2007: 165–167).

Оно што се у процесу концептуалног стапања у ствари стапа јесте управо садржај ових менталних простора. Наиме, према теорији концептуалне интеграције елементи и кључни односи из чак и потпуно различитих менталних поставки спајају се у један ментални простор, а цели процес је испод нивоа свести (Fauconnier and Turner 2002: 7–35; Антовић 2007: 180–184). Концептуална интеграција функционише на основу четири основна принципа:

1. Делимично мапирање између улазних менталних простора (*input mental spaces*) повезује делове ових простора.
2. Ствара се нови, генерички ментални простор (*generic mental space*) који се мапира на сваки од улазних простора и садржи оно што ти простори имају заједничко.
3. Ствара се и четврти, 'стопљени' ментални простор (*blended mental space*) који се обично назива *сијојем*.
4. Постоји селективна пројекција улазних простора на спој. Важно је нагласити да из улазних домена у спој не улазе сви елементи и односи које они садрже. (Turner 2007: 377–380) Видећемо још и да

овај четврти простор, тј. спој, има могућност да повратно делује на неки од улазних менталних простора.

Добар пример концептуалне интеграције је ментални конструкт који у глави говорника ствара реченица *Целе ноћи сам се расправљао с Кантом* онда када он или она покуша да је схвати:

„Уколико, на пример, савремени филозоф каже *Целе ноћи сам се расправљао с Кантом* [...] изворни говорник ће реченицу интуитивно да разуме, премда је сасвим јасно да је у питању парадокс. [...] Фоконије и Тарнер [...] инсистирају да су при тумачењу неопходна два улазна ментална простора (један у коме се говори о филозофу у садашњем времену који седи у кабинету каквог америчког универзитета, те други у коме се налази Кант у 18. веку и пише, рецимо, *Критику чистиоџ ума* у својој соби у Кенигсбергу). Будући да између таква два ментална простора нема јасних додирних тачака, једини начин да се избегне парадокс, те да исказ добије интерпретацију, јесте да се два когнитивна модела преклопе и створе нови, трећи, у коме видимо Канта и савременог филозофа у некаквом имагинарном «међусвету» како се жучно расправљају. Новостворени концепт, тзв. *сиој* (бленд), представља основ разумевања необичног исказа, као и прву степену ка изградњи могућих нових интерпретација у даљим менталним просторима (нпр. *Након вишечасовне жучне расправе, сагласио сам се с Кантом по питању моралног империјализма, или Умоју и Кантову расправу убрзо се умешао и Хајдеггер*).“ (Антовић 2007: 181–182, на основу: Fauconnier and Turner, 1998; 2002: 59–62; Grady 1999: 114)

Иако је у горе наведеном одломку као пример за концептуалну интеграцију послужила реченица (у овом случају српског језика), требало би истаћи да су ментални простори и концептуални спојеви надјезичке когнитивне категорије, које се само рефлектују на језик. Концептуални спој може изазвати и много простија мисао – до концептуалног споја долази и онда када размишљамо о томе шта бисмо могли сутра да обучемо (а имајући у виду, рецимо временску прогнозу), затим када разговарамо са својим кућним љубимцем, када размишљамо о нечему што смо могли да урадимо у прошлости, а нисмо, када размишљамо шта би се десило када би се неки догађај из наше средине одиграо на неком другом месту, као и при свакој ‘шта би било’ ситуацији (везаној за могуће будуће дешавање). Из наведеног одломка можемо још и претпоставити да је књижевност, а самим тим и њени прозни облици, веома плодно тле за испитивање концептуалног стапања. Уколико је једна реченица у могућности да изазове концептуално стапање, онда је низ реченица повезаних у причу добро тле за анализу примене ове теорије. Кроз књижевност ми замишљамо нове стварности и дајемо им значење. Процес замишљања нових стварности је наизглед веома комплексан, а у њему у ствари учествују исти механизми ума који нам омогућавају поменуте мисаоне процесе везане за нашу свакодневицу. Један од ових механизма је свакако и концептуално стапање. Идеја Фоконијеа и Тарнера је та да је на основним нивоима перцепције, разумевања и стапања концептуално стапање фун-

даментална операција, присутна код свих људских бића, без обзира на образовање, степен интелигенције, као и на склоност ка уметности.

Марк Тарнер говори о томе да ми у највећем броју случајева схватамо концепте као ‘пакете значења’ и „дајемо им називе: *брак, рођење, смрт, сила, електрична енергија, време, суштра*. Овако се значење чини локализованим и стабилним“ (Turner 1996: 57). Међутим, у књижевности се јавља другачија форма значења, која веома често произилази из веза између више менталних простора. Значење у овом случају никако не може бити сматрано за нешто стално, тј. непроменљиво. Тарнер додаје да у случају књижевности значење „живо и активно, динамично и расподељено, створено за тренутне потребе знања и деловања. Значења нису ментални ентитети везани за концептуална места, већ су она сложене операције пројекције, везивања, повезивања, стапања и интеграције више [менталних] простора“ (Turner 1996: 57). Спој више менталних простора нам даје могућност да манипулишемо елементима и везама који им припадају. Истовремено, могућност стапања менталних простора обезбеђује већу креативну слободу, јер се њима може спојити чак и неспојиво.

Као типични пример концептуалног споја у свету књижевности, Тарнер наводи славни Дантеов приказ Бертрана де Борна у *Паклу*. За живота, Бертран де Борн је завадио енглеског краља са сопственим сином и наследником престола, и тако растурио чврсту везу која је постојала међу оцем и сином. Када Данте сретне Бертрана у паклу, видимо да се Бертраново биће састоји из два одвојена дела – обезглављеног тела и главе растављене од њега. Тело носи главу са собом и рукама је подиже онда када глава жели да се обрати Дантеу за време његовог путовања кроз пакао. Бертран објашњава да је његова казна пандан греху који је починио – због тога што је раздвојио двојицу људи који су били везани чврстим породичним везама, његова је глава сада одвојена од свог ‘корена’. У овом случају процес концептуалног спајања има више делова. Најпре је потребно схватити да се мора доћи до конвенционалног метафоричког разумевања у коме се друштвени чин раздвајања људи повезује са физичким чином поделе једне целине. Тарнер објашњава да се у оквиру овакве конвенционалне метафоризације, на основу два улазна ментална простора, просторна блискост, веза и раздвајање пројектују и стварају апстрактни генерички простор који можемо да применимо на различите циљне домене, што укључује и оваква друштвена и психолошка деловања. Овај генерички простор није место где се одвија поменуто немогуће спајање – у случају раздвајања оца и сина, генерички простор садржи само предмет раздвајања и узрочника овог раздвајања. Овај простор само ствара предуслов за формирање потпунијег *иростора за сјајање* или *сјоилјеног менталног иростора*. Простор за стапање садржи како апстрактне податке, које добија из генеричког простора, тако и конкретне податке, које добија из улазних менталних простора. Овако, Дантеов простор за спајање из циљног менталног простора (*target input mental space*) узима конкретни грех и конкретног грешника а из изворног менталног прос-

тора (*source input mental space*) одговарајући концепт за концепт греха, тј. раздвајање спојеног физичког ентитета. У стопљеном простору, одговарајући концепт (из изворног менталног простора) за концепт греха се спаја са грешником из циљног менталног простора, и схвата се као његова казна. Конкретан податак из изворног менталног простора (физичко цепање спојеног предмета) се примењује на циљно људско биће у оквиру менталног простора за стапање. Стопљени ментални простор садржи нешто што није могуће у било ком од улазних менталних простора – разумно људско биће које говори, а које при том носи сопствену главу у рукама уместо на раменима (Turner 1996: 61–62).

Концептуално стапање у баснама

Глави циљ овог рада је да испита како теорија концептуалног стапања може да се примени у анализи басни и да провери какве се све врсте концептуалног стапања јављају у уму читаоца. Басна је једна од најстаријих и најиздржљивијих форми у светској књижевној традицији и може се наћи у веома великом броју земаља. Она је чврсто повезана са фолклором, а у прилог томе говори и чињеница да се у Европи првим творцем басни сматра Езоп, грчки роб, који је стварао у шестом веку пре н.е. (Baldrick 1990: 93). Основни пут преношења басни је био усмени, јер се антологије које садрже басне јављају тек касније. Басна се дефинише као „кратка моралнопоучна прича у којој животиње имају особине људи“ (PMS, I: 145). Басна може бити у стиху, али је најчешће прозна форма, а поред животиња може укључити и људе, биљке, неживе предмете из природе, природне силе, при чему они најчешће имају антропоморфне особине. Крајњи циљ басне је да читаоцима преда моралну лекцију, поуку, која се понекад наводи на крају саме басне (у форми епиграма или пословице), зато басну можемо обележити као дидактички вид књижевности. Један од начина постизања поуке може да буде и исмевање одређених особина.

Најпре ћемо сагледати три Езопове басне, а затим покушати да видимо каква се концептуална стапања у њима јављају:

Коњ и магарац

Имао неки човек коња и магарца. Кад су једном пуштем пуштовали, рече магарац коњу: „Преузми мало од мога бремена ако хоћеш да остианем жив“, али га коњ не послуша. Магарац од умора паде и угину. Господар тада све најштовари на коња, па и саму магарчеву кожу, а коњ сипаде да зајомаже на сав злас: „Јао мени јадном! Шта ли се мени беднику догодило?! Зајо шито нисам хитео да преузмем мали шперет, сада, ево, носим све, па и магарчеву одерану кожу.“ (Езопове басне, wikisource)

Пас и шкољка

Неки пас који беше навикао да испија јаја, једном опази неку шкољку, па разјаји љубицу, снажно сркну и испи је мислећи да је јаје. Осећајући шежину и бол у желуцу, рече: „Ако ми је кад мислим да је јаје све шио је округло.“ (Езојове басне, wikisource)

Вук и магарац

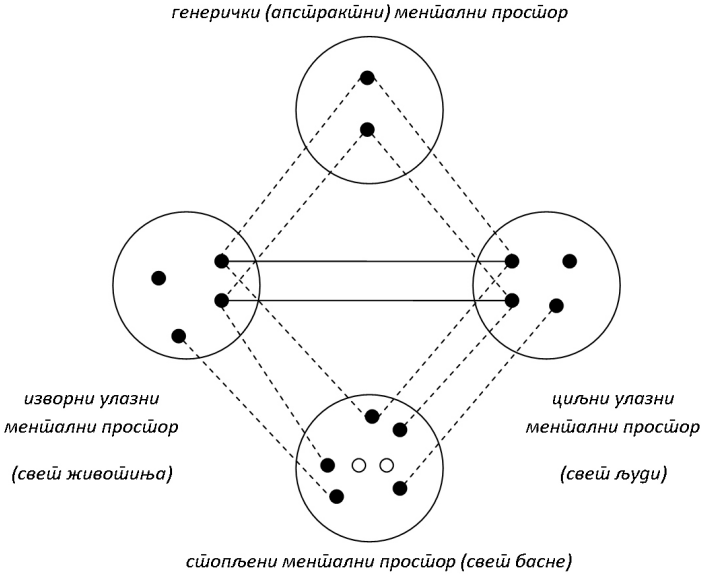
Један од вукова, поставши вођа осталих, прогласи закон и нареди да свако ко негде нешто улови, мора да што изнесе пред друге и да свима раздели. Слушајући то, магарац сипресе гривом, намеја се и рече: „Лейо си то рекао, вучји владару, али како то да си ти јуче крадом у своју јазбину однео ловину коју си само себи наменио за храну? Донеси је овамо да се свима једнако раздели.“ На ово се вук нађе у чуду и укину закон. (Езојове басне, wikisource)

Басне, у којима се као главни ликови најчешће јављају животиње, јесу најчешће концептуални спојеви животињског и људског света. Видимо да у наведеним примерима коњ, магарац и пас говоре, а вук чак доноси законе, што је очигледан пример стапања немуштог и неинтенционалног животињског света са вербалним и интенционалним човечјим. Много важнија врста стапања је она у којој животиње представљају одређене људске особине или типове личности – ова врста стапања је уједно оно што баснама омогућава да носе поуку. Изворни улазни ментални простор у случају ове три басне је свет животиња, док се циљним менталним простором могу сматрати потенцијалне друштвене ситуације у којима се читаоци могу наћи за време својих живота. Поука басне се не налази ни у изворном, ни у циљном изворном менталном простору, већ у простору за стапање. Према Тарнеру (Turner 1996: 59) овај [стопљени] ментални простор садржи апстрактне податке који се могу применити на оба улазна ментална простора (нпр. схематски облик догађаја и његова динамичка структура). Уз то, конкретни подаци из оба улазна ментална простора улазе у простор за стапање и ту се стапају једни са другима.

Узмимо за пример прву басну. Из изворног домена добијамо ситуацију у којој животиње напорно преносе терет (као неизбежну позадину целог догађаја), затим разлику у изгледу и снази између магарца и коња, као и класификацију по којој коњ и магарац спадају у радне домаће животиње, при чему терет који носе и кожа ових животиња имају неку вредност у свету њиховог власника. На основу ових података можемо да закључимо да, онда када једне од те две животиње не буде било, она друга ће свакако наставити са радом и при том заменити ону прву. Ово закључујемо на основу тога што је коњ коњ, а коњи, као и магарци, могу да носе терет. Али, да би се поука јавила, ове две животиње морају да добију људске особине и међу тим животињама мора да се изгради својеврстан антропоморфни однос у коме магарац мора да моли, а коњ мора да буде безобзиран, а затим способан да схвати сопствену грешку и да буде

свестан тога да због своје безобзирности бива кажњен, при чему је казна симболично двострука. Он не само да наставља да носи свој и магарчев терет, него му се на леђа додаје и магарчева кожа, која се симболично може схватити као магарчева душа. Сви ови подаци долазе из света улазног циљног менталног простора, то јест света људи, њихових нарави, особина и поступака. Стопљени простор, поред поменутих елемената из изворног улазног менталног простора, укључује намеру, планирање, разговор, предвиђање и казну, што је све део циљног улазног, тј. људског менталног простора. У овој басни, централна структура стопљеног простора је реална – ако изузмемо разговор и мишљење, сценарио у коме једна животиња преузима терет друге је могућ у стварном свету, па се може рећи да се структура готово у целости пресликава из изворног менталног простора у стопљени ментални простор. Међутим, то није увек случај – у трећој наведеној басни имамо нешто другачију ситуацију. У њој видимо да басне могу поседовати оно што Тарнер (у свом опису једне параболе из *Хиљаду и једне ноћи*) назива „модалном“ структуром (Turner 1996: 60). У овим баснама, и структура догађаја долази искључиво из циљног домена. Иако један вук реално може да постане вођа чопора, тешко је замислити сценарио у коме је он уједно и неко ко се може наћи у друштву магарца, а камо ли неко ко може доносити, кршити, спроводити или укидати законе. Као и у примеру из *Пакла*, код басне о коњу и магарцу је прво потребно доћи до конвенционалног метафоричког разумевања у коме се два потчињена појединца или друштвена слоја, један јачи, а други слабији, повезују са две животиње, од којих је једна традиционално јача и лепша од друге. У оквиру овакве конвенционалне метафоризације, на основу два улазна ментална простора – простора животиња (изворни) и простора људи (циљни) – међусобни односи међу људима и њихова повезаност са концептима две животиње пројектују се и стварају апстрактни генерички простор. У оквиру генеричког менталног простора на апстрактан начин омогућава се повезивање два света – уз помоћ аналогije повезане са њиховим односима, животињама се дозвољава да стекну људске особине. Из овог генеричког простора, стопљени простор ‘узима’ основ за сопствену изградњу, али за употпуњавање стопљеног менталног простора потребно је још додати и конкретне податке из улазних менталних простора. Из циљног улазног менталног простора у стопљени ментални простор улазе међуљудски односи, концепт грешке, безобзирности, кратковидости, док из изворног улазног менталног простора у стопљени ментални простор улазе одговарајући актери који замењују људе или групе људи – две домаће животиње предодређене за рад, њихово време и њихов газда. Када дође до спајања одговарајућих елемената, добијамо стопљени ментални простор који садржи нешто што није могуће у било ком од улазних менталних простора – животиње које говоре, резонују и схватају грешке. Упрошћени графички приказ концептуалног спајања би у овом случају изгледао овако:

адаптирано из: Turner 2007: 379

У разматрању параболе, Тарнер истиче једну особину ове књижевне форме која се може применити и на басне. Наиме, видели смо да стопљени ментални простор „црпи“ податке из улазних менталних простора. Међутим, чињеница да басне, као и параболе, а као и поменута прича о Бертрану де Борну, носи поуку, доводи то тога да се структура догађаја на послетку пројектује из стопљеног менталног простора на изворне менталне просторе, у овом случају на онај циљни (Turner 1996: 60). У првој басни долазимо до закључка да људи боље прођу онда када су удружени, иако различити, као и да се безобзирност двоструко кажњава. Друга басна покушава да прикаже лоше стране прождрљивости и претеране самоуверености, док се у трећој басни скреће пажња на оне који законе доносе, а сами их се не придржавају. Читалац се имплицитно саветује да слику коју добија из стопљеног менталног простора басне преслика на сопствени живот и употреби у потенцијалним друштвеним и психолошким ситуацијама, што у ствари представља повратно дејство стопљеног менталног простора на циљни ментални простор.

Закључак

Људска креативност у великој мери зависи од процеса концептуалног стапања, а концептуално стапање је, као што смо видели, доступно свима. Из овога следи да је Тарнерова тврдња о урођеној креативности, односно ‘литерарности’, по свему судећи, тачна. Јасно је још и да различити нивои концептуалног стапања захтевају и различите нивое знања, у смислу разумевања концепата из менталних простора које наш ум ста-

па. Али, механизам који се налази у сржи разумевања приче, као израза људских стваралачких способности, јесте увек исти, без обзира на сложеност форме и садржине дела. Басне су прилично једноставан, али веома универзалан пример књижевног стваралаштва и у њиховој анализи није било пуно нивоа стапања. Чак и онда када има више нивоа стапања, разумевање приче се своди на чиниоце сличне онима које користимо за разумевање басне. Још веће могућности у погледу креативности пружа наша способност да већ стопљене менталне просторе користимо за нова стапања – на овај начин видимо да границе људског стварања и разумевања створеног и не постоје. Ово је само један од начина употребе сазнања из когнитивне семантике у изучавању књижевности. Остала достигнућа когнитивне семантике могу послужити за разматрање других аспеката књижевног текста и тиме допринети бољем разумевању креативних способности човека.

Литература:

1. Антовић, Михаило. (2007). „Теорија оптималности и теорија метафоре у светлу музичке и језичке компетенције“. Необјављена докторска дисертација. Ниш: Филозофски факултет, Универзитет у Нишу.
2. Езопове басне, wikisource: http://hr.wikisource.org/wiki/Ezopove_basne (прист. 10. 05. 2009. у 17:21)
3. *Речник српскохрватскога књижевног језика*. (1967). Нови Сад/Загреб: Матица Српска/Матица Хрватска.
4. Alighieri, Dante. "Inferno". У: *The Divine Comedy*. <http://dante.ilt.columbia.edu/comedy/> (прист. 03. 05. 2009. у 12:21)
5. Baldrick, Chris. *Oxford Concise Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
6. Eaton, Trevor. (1966). *The Semantics of Literature*. Paris : Mouton.
7. Fauconnier, Gilles. (2007). "Mental Spaces". In: Geeraets, Dirk and Cuyckens, Huberts (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
8. Fauconnier, Gilles and Turner, Mark. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
9. Gavins, Joanna & Steen, Gerard (eds.). (2002). *Cognitive Poetics in Practice*. London: Routledge.
10. Grady, Joseph. (1999). "Blending and Metaphor". In: Gibbs, Raymond W. and Steen, Gerard J. (eds.). *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
11. Koesler, Arthur. (1964/1990). *The Art of Creation*. London: Penguin.
12. Lakoff, George and Johnson, Mark. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
13. Lakoff, George and Turner, Mark. (1989). *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
14. Ogden C. K. and Richards I. A.. (1923). *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. Cambridge: University of Cambridge Press.

15. Osgood, Charles Egerton, Suci, George John and Tannenbaum, Percy H.. (1957). *The Measurement of Meaning*. Champaign: University of Illinois Press.
16. Semino, Elena & Culpeper, Jonathan (eds.). (2002). *Cognitive Stylistics. Language and Cognition in Text Analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
17. Steen, Gerard. (1994). *Understanding Metaphor in Literature*. London: Longman.
18. Stockwell, Peter. (2002). *Cognitive Poetics: an Introduction*. London: Routledge.
19. *The Book of the Thousand Nights and One Night*:
http://www.al-hakawati.net/english/Stories_Tales/lailaindex.asp
20. Turner, Mark. (1996). *The Literary Mind: The Origins of Thought and Language*. Oxford: Oxford University Press.
21. Turner, Mark. (2007). "Conceptual Integration". In: Geeraets, Dirk and Cuyckens, Huberts (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
22. Turner, Mark and Fauconnier, Gilles. (1995). "Conceptual Integration and Formal Expression". In: *Metaphor & Symbolic Activity* (сада *Metaphor and Symbol*). Vol. 10 Issue 3 (183–204).
23. Ullmann, Stephen. (1951). *The Principles of Semantics*. Glasgow/Oxford: Jackson, Son & co./Basil Blackwell.

THE ROLE OF COGNITIVE SEMANTICS IN THE STUDY OF PROSE LITERATURE: CONCEPTUAL MATCHING IN FABLES

Summary

The paper starts with a brief review of the beginnings of the semantics of literature and then moves on towards exploring the possibilities of using some of the achievements of cognitive semantics in the process of literary analysis. It focuses on conceptual blending and its main elements and features. After this, the paper tries to examine the ways of applying conceptual blending in literary analysis, paying special attention to how conceptual blending works in the process of creating and interpreting fables.

Dušan Stamenković

VII. ПРИМЕЊЕНОЛИНГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА

VOKABULAR U NASTAVI STRANIH JEZIKA: BUDUĆNOST PONIKLA U PROŠLOSTI

Kroz razvoj komunikativnog pristupa u nastavi stranih jezika došlo je do ozbiljnih promena u načinu razmišljanja o vokabularu, između ostalog jer se uvidela velika komunikativna vrednost reči. U radu se istražuje znanje vokabulara, koje može da ima sledeće dimenzije: (1) veličina vokabulara, koja se ne meri u apsolutnim terminima, nego se gledaju određeni konteksti upotrebe, a uz pomoć korpusne lingvistike; (2) znanje karakteristika reči, pri čemu je bitno da se razumevanje određenih leksičkih jedinica kreće se od nejasnog do preciznijeg, što je zasnovano na postavkama kognitivne lingvistike; (3) organizacija leksikona, koja se odnosi na način na koji su leksičke jedinice pohranjene u mozgu, gde glavnu istraživačku ulogu igra psiholingvistika. Stoga se ovaj rad bavi eksplikacijom ovih dimenzija i kontekstualizacijom navedenih pojava u okviru teorije usvajanja stranog jezika.

Komunikativni pristup nastavi stranih jezika

Komunikativni pristup nastavi stranih jezika postoji oko dvadeset godina kao ne toliko čvrsto strukturisan metod i često se opisuje kao „širok skup ideja iz niza izvora (nekih lingvističkih, a drugih šire obrazovnih), koji su zajedno postali prihvaćeni kao dobra praksa“ (Mitchell 1994: 33). Javio se kao posledica društvenih promena posle II svetskog rata, koje su, između ostalog, uslovljavale i proširivanje i unapređenje sadržaja srednjoškolskog obrazovanja za šire narodne mase. U osnovi, to je značilo da strani jezici više nisu bili ekskluzivno pravo i privilegija bogatih, nego su postali osnovna potreba sve većeg broja ljudi koji su, u odnosu na raniji profil učenika, bili i siromašni, i odrasli, i profesionalci. Ova promena u pristupu nastavi stranih jezika iznikla je kao kombinacija dva velika uticaja: (1) reakcije nastavničke profesije na ovu novonastalu situaciju, pri čemu su pripadnici ove profesije morali da priznaju neadekvatnost tradicionalnog gramatičko-prevodnog metoda, i (2) teorijskih dostignuća lingvistike u domenu komunikativne kompetencije, gde je došlo do širenja shvaćanja šta to znači „znati jezik“ (Mitchell 1994: 34).

Sam pojam komunikativne kompetencije leži u osnovi komunikativnog pristupa nastavi stranih jezika i zasniva se tvrdnji da kompetentan govornik jezika ne vlada samo gramatikom i vokabularom jezika, nego i da zna da to jezičko znanje upotrebi na prikladan način u čitavom nizu društvenih situacija. Canale (1983) tvrdi da se komunikativna kompetencija sastoji od ove četiri komponente:

- (1) gramatičke kompetencije (usko definisane kao izgovor, sintaksa i vokabular)

- (2) diskursne kompetencije (poznavanja pravila strukturisanja dužih tekstova, razgovora, itd.)
- (3) sociolingvističke kompetencije (kontrolisanja stilova govorenja i pisanja koji su prikladni u datoj situaciji, poznavanja pravila učtivosti, itd.)
- (4) strateške kompetencije (poznavanja strategija za započinjanje, održavanje i završavanje razgovora, kao i strategija koje se koriste u situaciji kada govornikovo znanje jezika nije tako dobro da može da se seti svake reči, itd.).

Pored ideje da nastava stranih jezika treba da pruži priliku da učenici uče, vežbaju i govore jezik za situacije koje će sretati svakodnevno u stranoj zemlji čiji jezik uče i da se stoga učionica mora maksimalno prilagoditi ovoj ideji kroz različite simulacije i igranja uloga, javila se i ideja „prirodnosti“ uz stav da proces usvajanja stranog jezika treba što vernije da odražava usvajanje maternjeg jezika. U skladu sa tim, zagovornici ove ideje tvrdili su da, kao što je dete koje uči maternji jezik više zainteresovano za značenje i obavljanje određenih funkcija i zadataka jezikom, pri čemu svesno ne obraća pažnju na jezički oblik i skoro ništa ne radi po pitanju drila i vežbanja, na isti način učenici treba da, prilikom usvajanja stranog jezika, prvo izgovaraju kratke iskaze koji odstupaju od jezičke norme, ali zbog motivacije da razumeju i da ih drugi razumeju, polako savladavaju sistem stranog jezika i unapređuju svoje znanje (Mitchell 1994: 37). Prema tome, nastavnik stranog jezika koji radi u učionici koristeći komunikativni pristup treba da nauči učenike različitim strategijama za rešavanje jezičkih i komunikativnih problema koje će im biti potrebne u budućnosti ukoliko žele da budu uspešni u svakodnevnoj, nestrukturisanj interakciji na stranom jeziku. Naposljetku, radi razvijanja učenikove autonomije u procesu učenja stranog jezika, naglasak mora da se stavi na pristup nastavi koji uključuje razmišljanje i promišljanje o samom stranom jeziku, što se u poslednje vreme vidi kroz naglašavanje svesti o jeziku (eng. language awareness) (Carter 2003: 64). To bi značilo da kroz razgovor među sobom i sa nastavnikom učenici postaju svesni svojih strategija učenja stranog jezika, te zato mogu da ih unapređuju, razvijaju i poboljšavaju.

Vokabular u nastavi stranih jezika

Kroz razvoj komunikativnog pristupa došlo je i do ozbiljnih promena u načinu razmišljanja o vokabularu u nastavi stranih jezika, između ostalog jer se uvidela velika komunikativna vrednost reči. Pre promena u ovim stavovima, vokabular je mnogo godina bio siromašni rođak u porodici nastave stranog jezika (Carter 1998: 184), a najveći deo 20. veka bio je posvećen gramatici. Iako je gramatičko-prevodni metod u gotovo jednakoj meri potencirao gramatiku i vokabular, audio-lingvalni metod je stavljao naglasak na usvajanje osnovnih gramatičkih obrazaca jezika (Nunan 1995: 117), zbog čega je, uopšteno posmatrano, vokabular ipak bio zapostavljen. Pored ovoga, ulogu u tome da vokabular nije imao svoje zasluženno mesto u nastavi stranog jezika igrala su i specijali-

zovana lingvistička istraživanja u oblasti sintakse i fonologije, ali i činjenica da su plan i program bili mnogo lakše definisani u pogledu sintaksičkih struktura koje treba da se uključe u nastavu, nego u pogledu broja, tipa ili opsega jedinica vokabulara. Na sve ovo nadovezivale su se tvrdnje da je vokabular najlakši aspekt stranog jezika, što je dovelo do toga da se vokabularu u učionici nije posvećivala nikakva formalna pažnja (Nunan 1995: 117). U drugoj polovini 20. veka status vokabulara se polako menjao, delimično kao posledica već pomenutog komunikativnog pristupa nastavi stranog jezika, a delom i zbog istraživanja u oblasti leksičke semantike (Lyons 1968, 1977). Sve je zastupljenije bilo mišljenje da će znanje vokabulara doneti više koristi nego znanje gramatike, pogotovo zato što se greške u leksičkoj selekciji mnogo manje tolerišu nego greške u sintaksi. Nadalje, tvrdilo se da prednost rada na vokabularu leži u tome da godine učenika ne predstavljaju smetnju u usvajanju vokabulara (kao što je slučaj sa izgovorom), nego naprotiv – izgleda da je uvećanje vokabulara sve lakše kako je učenik stariji (Rivers 1983: 125 u Nunan 1994: 117). Ova tvrdnja zasnivala se na dva razloga: (1) rast vokabulara se oslanja na poznavanje sveta i prepliće sa njim; (2) što je veći vokabular, nove reči se lakše nadovezuju na stare. Ipak se skretala pažnja na to da i ovaj stav ima svoje zamke, pošto posle određenog nivoa znanja učenik više ne može da postigne viši nivo izražavanja samo uz pomoć prostih gramatičkih struktura, nego su potrebni i složeniji oblici da bi se prenela složenija značenja.

Read (2000: 31–32) kaže da znanje vokabulara može da ima sledeće dimenzije koje bi trebalo da se razmatraju: (1) veličina vokabulara (broj reči koje neka osoba zna), koja se u okviru komunikativnog pristupa znanju vokabulara ne meri u apsolutnim terminima, nego se gledaju određeni konteksti upotrebe koje učenik zna ili ne zna; (2) znanje karakteristika reči, pri čemu je bitno da učenici znaju više o nekim rečima nego o drugim, a njihovo razumevanje određenih leksičkih jedinica kreće se od maglovitog, nejasnog do preciznijeg; (3) organizacija mentalnog leksikona, koja se odnosi na način na koji su reči i druge leksičke jedinice pohranjene u mozgu.

Veličina vokabulara

Pitanje kojim se bave gotovo svi autori koji pišu o usvajanju vokabulara stranog jezika (Carter i McCarthy 1988, Carter 1998, Nation 2001, Thornbury 2002, itd.) odnosi se na broj jedinica vokabulara koje učenik treba da usvoji na određenom nivou znanja. Kao i sve druge teme u ovoj oblasti, i ova krije svoje zamke. Ogden (1930) i Richards (1943) napravili su spisak od 850 reči koje su, po njihovom mišljenju, bile dovoljne da učenik izrazi najjednostavnije ideje, pri čemu su smatrali da je najefektivniji način izgradnje funkcionalnog vokabulara učenje liste funkcionalnih reči koje će učenik najverovatnije sresti. No, kako Nunan (1995: 118) kaže, problem u ovom minimalnom vokabularu jeste taj što je on možda dovoljan za prostu jezičku produkciju, ali ne pomaže učenicima kad je u pitanju autentičan jezik. Ali mnogo veći kamen spoticanja je činjenica o kojoj pišu Carter i McCarthy (1988), kada naglašavaju da tih 850 reči nema 850 značenja (I. S. P. Nation je izračunao da imaju 12.425 zna-

čenja!). Ovdje se, dakle, postavlja pitanje koja od tih značenja učenici treba da uče prva, a koja značenja dolaze kasnije. Odgovor verovatno leži u činjenici da se konkretne reči generalno nauče pre apstraktnih, jer se lakše pamte i aktiviraju u memoriji (Carter 1998: 191–192), pa se to često uzima kao jedan od glavnih kriterijuma prilikom pravljenja planova i programa. Drugi bitni kriterijumi u određivanju koje reči treba da se prve uče jesu: niz konteksta u kojima se reči mogu sretati, lakoća sa kojom se reči mogu učiti, bliskost i poznatost, te konkretnost (Nunan 1995: 119). Carter (1998: 236) navodi da bi učenici trebalo da povećaju broj jedinica vokabulara za oko 1000 godišnje da bi pratili razvoj i rast vokabulara izvornih govornika, dok bi najfrekventnijih 2000 engleskih reči trebalo da bude dovoljno za razumevanje 80–90% reči koje se mogu sresti u različitim tekstovima. On nadalje objašnjava da su ove najčešće „jednostavne“ i „neutralne“ reči takođe i najproblematičnije kada je reč o sintaksičkim strukturama u kojima se mogu naći, ili kada se radi o višestrukim smislovima koje te reči mogu da imaju. Ovo se nadovezuje na već iznesenu tvrdnju o spisku od 850 najčešćih reči engleskog jezika i činjenici da nije u pitanju 850 značenja, što Carter (1998: 237) problematizuje potencirajući da treba istražiti da li prenesena značenja tih polisemnih reči mogu da budu lakša za učenje od novih oblika, tj. novih reči uopšte.

Navedene tvrdnje dobijaju svoju potvrdu u korpusnim istraživanjima jezika koja su u poslednje vreme od izuzetno velike pomoći u teorijskoj lingvistici, ali su našle i svog odjeka u primenjenoj lingvistici i nastavi stranog jezika. O’Keefe et al. (2007) posvetili su celu knjigu primeni korpusnih istraživanja engleskog jezika, naročito u domenu nastave engleskog jezika kao stranog i upotrebe jezika. Oni tvrde (O’Keefe et al. 2007: 31) da je korpusni pristup neophodan radi razumevanja leksičkih potreba učenika stranog jezika i radi uspostavljanja kriterijuma po kojima bi se nivoi znanja vokabulara mogli meriti i ocenjivati, a putem kojih bi moglo da se dođe do nekog konsenzusa o tome šta sadržava koji nivo znanja vokabulara. Od izuzetnog značaja je stav da se znanje učenika stranog jezika ne meri po standardima izvornog govornika, pogotovo zato što napredak u učenju vokabulara uključuje više od samih koraka ka vokabularu veličine onog izvornog govornika. On uključuje i sposobnost učenika da radi samostalno i da razvije strateške sposobnosti i veštine u korišćenju leksičkih resursa koje ima na raspolaganju.

O’Keefe et al. (2007: 32) tvrde da, ako se ispita frekventnost reči u velikom korpusu (npr. deset miliona reči), zaključuje se da prvih 2000 najfrekventnijih reči pokriva oko 80% svih reči u govorenim i pisanim tekstovima. Kako se ide dalje na listi frekventnosti, svakih narednih 2000 reči pokriva progresivno manji udeo svih reči u korpusu. Oni zaključuju da postoji srž od najfrekventnijih reči (83%), nakon čega kriva naglo pada na 5% (drugih 2000 reči), na 3% (trećih 2000 reči), na 2% (četvrtih 2000 reči) i naposljetku na 1% (petih 2000 reči).

U pogledu planiranja nastave vokabulara u kursu stranog jezika (u ovom slučaju engleskog, ali tvrdnje mogu da se odnose na strane jezike uopšte), korpusna istraživanja osnovnog vokabulara pomažu u određivanju i selekciji jedinica koje se uključuju u gradivo od samog početka nastave. Kako kažu O’Keefe

et al (2007: 36), ovaj osnovni vokabular je bitan indeks onoga što treba da se uključi u osnovni plan i program ukoliko je cilj same nastave stranog jezika da od učenika napravi dobre komunikatore (da sebe dobro predstavljaju drugima, da stvore dobre odnose sa svojim sagovornicima, da razumeju i koriste osnovne gramatičke i logičke odnose koji su u osnovi manje frekventnih jedinica vokabulara koje se mogu javiti u tekstu, i da uopšteno grade svoju jezičku veštinu i znanje na takav način da se novi materijal lako usvaja i nadovezuje na stari), te je stoga veoma bitno obratiti pažnju na sadržaj i strukturu najfrekventnijih 2000 reči.

Kad je reč o višim nivoima znanja, analiza velikih korpusa upućuje na zaključak da je dovoljno od 5 do 6 hiljada reči da bi se razumelo oko 90% tekstova na engleskom. Ovo znači, zaključuju O’Keefe et al. (2007: 48), da bi na osnovni vokabular trebalo dodati još 3 do 4 hiljade reči, što bi predstavljalo veliko opterećenje učenicima, naročito zato što su u pitanju niskofrekvente reči, dok bi naredni opseg od 6 do 10 hiljada reči bio dodatni teret, pošto se ovde ubrajaju metaforička značenja i semantička proširenja. Ono što je svakako najvredniji doprinos korpusnih istraživanja jezika jeste potvrda ranijih razmišljanja (npr. Lewis 1993) da su višečlane leksičke jedinice¹ (eng. chunks) jednako česte ili čak češće od leksičkih jedinica koje se sastoje od jedne reči, pri čemu se javljaju u osnovnom vokabularu. To potvrđuju i Morgan i Rinvoluceri (2004: 3) kad kažu da su trenutni tokovi u oblasti teorije usvajanja vokabulara velikim delom pod uticajem kompjuterskih korpusa, kada se naglašava važnost kolokacija, a samim tim i činjenica da je vokabular uglavnom frazne prirode.

Šta znači znati reč?

Pored toga što je bitno utvrditi broj leksičkih jedinica koje učenici treba da usvoje na određenom nivou znanja, potrebno je opisati i samu prirodu usvajanja vokabulara, kao i sve činioce koji su tu u igri. Kako Carter (1998: 191–192) napominje, reči postoje u semantičkom prostoru, a znanje reči podrazumeva i poznavanje tog semantičkog prostora, tj. konteksta u kome se reč može naći. Znati reči znači poznavati i sintagmatičke i paradigmatske odnose, kao što znači i znati sintaksičke i semantičke informacije o njoj, a razumeti reči nije isto kao upotrebiti je, jer je proizvodnja generalno aktivniji proces, ali i teži. Morgan i Rinvoluceri (2004: 7) iznose nekoliko važnih tvrdnji koje leže u osnovi svih teorija i pristupa usvajanju vokabulara stranog jezika. Oni prvo navode da usvajanje vokabulara nije linearan proces, već proces koji se grana – učenici reči ne uče mehanički, kao male pakete koji nose značenje, nego asocijativno. Nadalje, oni kažu da je u pitanju veoma ličan proces, jer asocijacije koje učenici prave zavise od njihove prošlosti i sadašnjih iskustava. Pored toga, usvajanje vokabulara je i društveni proces, pošto učenici šire razumevanje značenja reči razmenom i deljenjem informacija sa drugima, na šta se nadovezuje i poslednja stavka, a to je da u pitanju nije samo intelektualan, naporan proces, nego

1 Prevod ovog termina predložio je prof. dr Tvrtko Prčić, na čemu mu se ovom prilikom zahvaljujem.

i iskustven, praktičan proces. Ako je proces suviše intelektualan, učenik jezik vidi kao objekat, a ne kao nešto što treba da postane deo njega, što svakako ne može da doprinese uspehu u usvajanju vokabulara.

Scrivener (2005: 249) tvrdi da nastava vokabulara inicijalno treba da kao prioritet ima osnovno značenje, pisanje i izgovor, ali problem nastaje kada se tokom nastave stalno uvode nove jedinice, a stare se ne istražuju detaljnije niti se o njima daju dodatne informacije. On zaključuje da je posle srednjeg nivoa važno istraživati upotrebe leksičkih jedinica koje učenici već znaju i širiti znanje novim kombinacijama i obrascima u kojima se te reči mogu naći, a gradivo treba da se planira na takav način da učenici iznova sreću poznate reči, ali u različitim tekstovima, konverzacijama, itd. Dakle, od velikog je značaja da učenici vide te reči u novim kombinacijama, u različitim okruženjima i različitim upotrebama, a zatim i sami treba da dobiju priliku da te reči koriste – bitno je da reči sreću što češće. Nation (2001: 42) razrađuje ove postavke govoreći da kvantitet učenja zavisi od kvaliteta mentalnih procesa koji se odvijaju tokom učenja, jer snaga veze između oblika i značenja određuje koliko lako učenik može da se seti značenja kada vidi ili čuje oblik reči, ili da se seti oblika reči kada želi da izrazi značenje. Drugim rečima, svako uspešno povezivanje oblika i značenja reči jača njihovu međusobnu vezu.

Carter (1998: 193) postavlja pitanje da li su prevod i ponavljanje jedini načini da se reči nauče. On tvrdi (Carter 1998: 195) da, što se više reči analizira ili obogati mentalnim slikama ili drugim asocijacijama, veća je verovatnoća da će ostati u pamćenju. To, u stvari, znači da prilikom usvajanja jedinica vokabulara u najmanju ruku treba da dođe do povezivanja forme, značenja i strukture. Nunan (1994: 133) razvija ove tvrdnje govoreći da i sam učenik mora da uloži neki aktivni napor da bi nova jedinica vokabulara prešla u dugoročnu memoriju. Učenik koji ovo znanje aktivira kroz upotrebu verovatnije će ga i zadržati u odnosu na učenika koji je samo čuo ili pročitao nešto, ili video prevod nekog izraza. Zato je, kaže Nunan (1994: 134), redovno ponavljanje bitno, kao i ponavljanje koje je raspoređeno u nekom vremenskom periodu, što je svakako mnogo efikasnije nego ponavljanje nagomilano na jedan čas.

Channell (1988) tvrdi da je nova jedinica vokabulara naučena kada učenik može da identifikuje njeno značenje i u kontekstu i van njega, i kada je učenik može upotrebiti prirodno i na prikladan način. Dakle, smatra se da je jedinica vokabulara usvojena tek kad učenik vlada njom i receptivno i produktivno. No, ova tvrdnja pokreće čitavu salvu odgovora na pitanje šta znači znati reč. Carter (1998: 239) kaže da znati reč znači (1) znati kako je koristiti produktivno i setiti je se prilikom aktivne upotrebe (iako je ponekad pasivno znanje neophodno i neke reči učenici samo znaju pasivno); (2) znati koja je verovatnoća da se sretne u pisanom ili govorenom kontekstu, ili oba; (3) znati sintaksičke okvire u kojima se reči može naći i derivacije koje od nje mogu da nastanu; (4) znati odnose u koje stupa sa drugim rečima u jeziku i u kom je odnosu sa povezanim rečima iz maternjeg jezika; (5) znati i percepirati i suštinska obeležja reči, kao i pragmatičke, diskursne i stilske funkcije; (6) znati različita značenja sa kojima se asocira i, u vezi sa tim, kolokacioni opseg te reči; (7) znati tu reč kao deo fik-

snog izraza koji se pamti i kasnije upotrebljava u celini. Veoma slične odgovore daje i Read (2000: 25), te ih dopunjava i drugačijim pristupom koji je razvojne prirode i zasniva se na skali koja opisuje različite stepene znanja: prvi stepen – *nikad reč nisam video*, drugi stepen – *čuo sam reč, ali ne znam šta znači*, treći stepen – *prepoznajem reč u kontekstu, ima veze sa ...*, četvrti stepen – *znam reč*, peti stepen – *mogu da razlikujem reč od drugih koje su joj slične po obliku ili značenju*.

Read (2000: 17–21) primećuje nekoliko značajnih stvari povezanih sa konceptom znanja vokabulara. On kaže da znanje vokabulara ne predstavlja samo jezičku sposobnost, nego i stratešku kompetenciju koja podrazumeva poznavanje strategija koje mogu da se koriste u situaciji kada znanje vokabulara nije dovoljno da zadovolji zahteve komunikacije. Nadalje, primećuje da se znanje vokabulara ne odnosi samo na znanje pojedinačnih reči, nego i jedinica koje su veće od toga (frazni glagoli i složenice, te idiomi). S tim u vezi, on naglašava da ljudi koji tečno govore i pišu imaju na raspolaganju velik broj unapred stvorenih jedinica, a njihovo tečno izražavanje zasniva se na znanju hiljada rečeničnih osnova i celih rečenica. Ove strukture su osnovni elementi tečnog izražavanja, a istovremeno služe kao modeli za tvorbu mnogih novih struktura koje se lako pamte i kasnije postaju deo znanja koje učenik ima.

Gorepomenute strategije povezane su sa fundamentalnim leksičkim procesima koje učenici koriste da bi pristupili znanju vokabulara i radi razumevanja i radi jezičke produkcije (govor i pisanje). Ovi procesi su brži i više automatizovani kod izvornih govornika nego kod učenika sa slabijim znanjem, jer potonji imaju praznine u znanju reči stranog jezika (Read 2000: 33), ali svaka-ko je značajno da stratešku kompetenciju imaju svi govornici jezika i koriste je da bi upravljali svojim znanjem vokabulara u komunikaciji. Ove strategije se najčešće koriste nesvesno, a učenici ih postaju svesni tek kad moraju da urade neki nepoznati ili kognitivno zahtevan zadatak. Read (2000: 34) zaključuje da su učenicima naročito potrebne metakognitivne strategije u komunikaciji, jer moraju da premoste manjak reči da bi efektivno komunicirali, pa, kao što Nation (2001: 46) zapaža, jedan od ciljeva učenja vokabulara jeste da se učenici nauče da koriste strategije učenja i ciljeve tih strategija, kao i da se podstiču da postanu nezavisni u primeni tih strategija. Naposljetku, veština u upotrebi i primeni strategija može učenicima da olakša opterećenje u učenju (eng. learning burden), što je u slučaju usvajanja vokabulara količina truda koju učenik mora da uloži da bi neku reč naučio (Nation 2001: 23–24). Opšti princip opterećenja u učenju jeste da što je reč više povezana sa obrascima koji su učeniku već poznati i znanjem koje on ima, opterećenje će biti manje. Ovi obrasci mogu da budu deo maternjeg jezika, znanja drugih jezika, ili prethodnog znanja stranog jezika koji se uči, te nastavnici mogu da pomognu prilikom smanjenja opterećenja tako što će skretati pažnju na sistematske obrasce i analogije u stranom jeziku, i isticati veze između maternjeg i stranog jezika. Različite reči nose različita opterećenja za učenike sa različitim obrazovnim kontekstima i maternjim jezicima, te je od izuzetne važnosti ono što ističu Morgan i Rinvoluceri (2004): značajno je prepoznati razlike među učenicima, jer oni shvataju svet na

različite načine i imaju različite načine učenja. Stoga je potrebno napraviti materijale koji u obzir uzimaju sve ove razlike da bi se, pritom, učenje odvijalo putem ličnih asocijacija koje učenici prave, a dubina obrade informacija bi igrala veliku ulogu.

Još jedna bitna osovina u teoriji usvajanja vokabulara stranog jezika jeste razlika između receptivnog i produktivnog znanja. Nation (2001: 24) objašnjava da je receptivno znanje vođeno idejom da učenici od drugih dobijaju jezički input slušanjem i čitanjem, i pokušavaju da ga razumeju i shvate, dok produktivno znanje podrazumeva da govorenjem ili pisanjem učenici prenose poruku drugima. S tim u vezi, receptivni vokabular podrazumeva percepciju oblika reči za vreme slušanja ili čitanja, ali i prisećanje šta reč znači, dok produktivni vokabular i upotreba produktivnog vokabulara uključuju želju da se značenje izrazi kroz govor i pisanje, kao i prisećanje i proizvodnju odgovarajućeg oblika reči u pisanju ili govoru (Nation 2001: 25). Raspravljajući zašto je receptivno učenje i upotreba reči lakša od produktivnog, Nation (2001: 28–30) kaže da pri receptivnoj upotrebi učenici treba da znaju samo nekoliko distinktivnih obeležja oblika reči, dok za produktivne svrhe njihovo znanje reči mora da bude preciznije; oblik reči će predstavljati veće poteškoće od značenja, jer jezičci dele mnogo više značenja reči, nego oblika. Nadalje, mora se primetiti da se u normalnim uslovima učenja jedinica vokabulara receptivno znanje generalno mnogo više vežba nego produktivna upotreba, što svakako može da bude objašnjenje za razlike u veličini produktivnog i receptivnog vokabulara. Osim toga, nove reči u stranom jeziku u ranijim fazama učenja imaju jednu jednostavnu vezu sa prevodom te reči u maternjem jeziku (receptivni pravac), dok u produktivnom pravcu ta reč može da ima mnogo asocijacija i stoga je produktivno prisećanje mnogo teže od receptivnog. Naposljetku, gledano kroz prizmu motivacije, učenici često nisu motivisani da koriste određene delove znanja vokabulara produktivno, pa te reči zauvek ostaju u učenikovom pasivnom znanju.

Nation (2001: 33–34) razjašnjava i bitnu razliku između implicitnog i eksplicitnog učenja reči naglašavajući potrebu da se ta dva procesa razdvoje, pri čemu se formalno prepoznavanje i produkcija oslanjaju na implicitno učenje, a značenje i aspekti povezivanja se oslanjaju na eksplicitne, svesne procese. Implicitno učenje uključuje pažnju koju učenik obraća na stimulus, ali ne uključuje svesne postupke, a na njega u velikoj meri utiče ponavljanje. S druge strane, eksplicitno učenje je svesnije – učenik pravi i testira hipoteze u potrazi za strukturama, a ovaj proces uključuje traženje pravila, ili primenu datih pravila, i pod velikim je uticajem mentalnih procesa. Ovde je od velikog značaja posrednički aspekt procesa, gde dolazi do preslikavanja, tj. povezivanja znanja oblika reči sa znanjem značenja reči. Oba procesa povezana su sa kognitivnom dubinom (eng. cognitive depth), koju Nunan (1995: 134) definiše kao količinu intelektualnog i emotivnog napora koje učenik uloži u proces učenja. Dokazano je da se jedinice vokabulara bolje pamte i prelaze iz kratkotrajnog pamćenja u dugotrajno ukoliko nastava prati nekolike principe: ponavljanje, raspoređeno vežbanje, određeni ritam rada, upotreba reči u kontekstu, lični pečat u or-

ganizaciji jedinica vokabulara, povezivanje sa mentalnim slikama, afektivna i kognitivna dubina, itd. (Thornbury 2002: 24–26). Već pomenuta svest o jeziku (Carter 2003: 64) kroz prizmu usvajanja vokabulara stranog jezika, a u sprezi sa kognitivnim naporom koji učenik uloži tokom procesa, potencira prednosti razmišljanja o jeziku i promene stavova učenika prema jeziku i učenju jezika zbog toga što su aktivno uključeni u sam proces (Radić-Bojanić 2008: 416). Tako Carter (2003: 65) tvrdi da učenici sa razvijenijom svesću o jeziku pokazuju i povećanu motivaciju koja je rezultat aktivnosti i zadataka gde i sami dobijaju priliku da otkriju i razviju sopstvene reakcije na jezik i kontekstualna značenja reči koje uče.

Organizacija mentalnog leksikona

Lingvisti vide mentalni leksikon kao komponentu jezika, znanje koje je povezano sa lokalnim pojavama, tj. značenjima određenih elemenata datog jezika, fonološkim i ortografskim oblicima tih elemenata, i određenim načinima na koje ti elementi kolociraju (Singleton 1999: 14–15). Od svih pomenutih elemenata, najinteresantiji je onaj koji se tiče značenja reči i načina predstavljanja tih značenja u leksikonu. Singleton (1999: 36–37) navodi tri karakteristike prirode mentalnog leksikona u domenu reči:

(1) Leksičko značenje nije drugačije od drugih aspekata jezika, jer je deo funkcija mreže međusobnih veza bitnih jedinica. Drugim rečima, značenje određenog leksičkog izraza ne može se adekvatno analizirati bez posmatranja u kakvoj semantičkoj vezi stoji sa drugim izrazima.

(2) Smisaoni odnosi ne postoje samo među rečima, nego i među rečima i višechlanim leksičkim jedinicama, i među parovima i grupama višechlanih leksičkih jedinica. Ovo potkrepljuje tvrdnje da leksikon nije i ne može da bude samo spisak pojedinačnih reči, nego pokriva i čitav niz kombinacija reči.

(3) Kontekst je veoma značajan za samo definisanje smisaonih odnosa, a uticaj konteksta na značenje je u srži opisa i predstavljanja semantičkih odnosa između leksičkih izraza. Stoga se može reći da je kontekst jedan od najznačajnijih elemenata leksikona i da je svaki pokušaj da se analizira značenje pojedinačnih leksičkih elemenata bez uzimanja konteksta u obzir osuđen na propast.

Jedna od najbitnijih karakteristika mentalnog leksikona jeste brzina kojom govornici određenog jezika (ili čak učenici određenog stranog jezika) razumeju reči koje čuju ili pročitaju, kao i brzina kojom se sete reči i izraza potrebnih da bi se izrazilo značenje. Scovel (1998: 50) tvrdi da su ta dva procesa toliko automatizovana da bi moglo da se pomisli da su i vrlo jednostavna, dok to u stvari nisu: informacije se ne obrađuju na prost i linearan način, niti dolazi do lakih prelazaka sa jednog jezičkog nivoa na drugi. Naprotiv, govornici i slušaoci (ili pisci i čitaoci) ne posmatraju svaku reč pojedinačno i shvataju njeno značenje u izolaciji, nego stalno traže kontekstualnu doslednost i verovatnoću, čak i ako to znači da moraju da dodaju poneki zvuk ili slovo, ili da zamisle reč koja nije ni izgovorena (Scovel 1998: 51). Pišući o procesima uključenim u razumevanje reči, Scovel (1998: 59) kaže da se poznate reči brzo povezuju sa dru-

gima, dok je za nepoznate reči potrebno neko vreme, jer te veze nisu automatizovane. Od velikog je značaja i to što ljudi ne koriste jednu opštu strategiju u procesu razumevanja reči, nego se istovremeno oslanjaju na analizu (eng. top-down), pri čemu koriste kontekst i značenje, i na sintezu (eng. bottom-up), gde polaze od izgovora i pisanja reči koji im pomažu u shvatanju značenja reči koje su čuli ili pročitali (Scovel 1998: 59).

U kontekstu usvajanja vokabulara stranog jezika, značajno je ustanoviti koliko se razlikuje struktura mentalnog leksikona maternjeg i stranog jezika. Nekolika istraživanja bavila su se ovom temom (npr. Meara 1984, gde opisuje rezultate istraživanja u okviru Projekta Berkbek; Singleton 1998, itd.), a dobijeni rezultati su donekle kontradiktorni. Dok Meara (1984) tvrdi da je mentalni leksikon učenika stranog jezika veoma različit od mentalnog leksikona izvornog govornika, Singleton (1998) u sklopu projekta na Koledžu Triniti u Dublinu pobija tu tvrdnju i zaključuje da u ranim fazama usvajanja i maternjeg i stranog jezika više se pažnje obraća na oblik, dok značenje predstavlja veći problem, a kasnije se leksičke jedinice integrišu u mentalni leksikon i maternjeg i stranog jezika češće preko značenja nego preko oblika (Singleton 1998: 189). Ovo je svakako u skladu sa tvrdnjom koju iznosi Carter (1998: 219) da semantičke mreže povećavaju uspeh u učenju vokabulara. S obzirom na to da visokofrekventne reči mogu da imaju više značenja koja se vezuju za jedan oblik, važno je primetiti da su neka značenja veoma različita od drugih. S jedne strane tu su homonimi, koji se onda uče kao različite reči, ako je moguće, u različitim prilikama, dok druga značenja neke reči mogu da imaju jasnu međusobnu vezu izraženu odnosom polisemije (Nation 2001: 49).

Nagy (1997) ističe da se međusobno povezana značenja mogu tretirati na dva načina, oba neophodna za normalnu upotrebu reči. Korisnik jezika može da ima permanentnu internu predstavu svakog povezanog značenja; kada naiđe na oblik reči, korisnik mora da odabere odgovarajući smisao oblika reči koji mu je pohranjen u mozgu, što je proces selekcije smisla (eng. sense selection). S druge strane, korisnik ima dubinski koncept reči koji je prikladan za niz značenja sa kojima je ta reč povezana; kada učenik naiđe na reč prilikom upotrebe jezika, mora da tokom procesa razumevanja odluči na koje vanjezičke pojave se reč odnosi, što je proces specifikacije referencije (eng. reference specification). Oba procesa su normalne osobine upotrebe jezika, ali se postavlja pitanje koji od ta dva procesa je odgovoran za dodeljivanje značenja nekoj reči. Iz perspektive nastave stranih jezika, da li učenici moraju da uče i pohranjuju više-struka značenja reči ili moraju da imaju jedno dubinsko značenje koje koriste da bi došli do određenog značenja reči prilikom jezičke upotrebe? Da li nastavnici treba da pokažu koje značenje leži u osnovi različitih upotreba reči ili treba da različita značenja tretiraju kao različite jedinice koje se odvojeno uče?

Nattinger (1998) predlaže da se učenicima predaju metaforički skupovi (eng. metaphor sets), koji treba da se učenicima predstavljaju kao mreže asocijacija. O'Keefe et al. (2007: 52) vide širenje takvih asocijacija i stvaranje novih mreža kao centralni aspekt činjenice da je neko napredan u stranom jeziku, a pritom tvrde da bi napredni učenici trebalo da su zainteresovani i da imaju

sposobnost da barataju prenesenim značenjima i konotacijama (O'Keefe et al. 2007: 54). Osim što treba da šire znanje vokabulara, učenici treba da idu i u dubinu, pri čemu će proširiti znanje različitih aspekata upotrebe reči – formalne osobine, kolokacioni opseg, različite smislove, itd. Takvo znanje doprinosi povećanoj sposobnosti učenika da stvaraju asocijacije među rečima i da ih smisleno smeštaju u različite mreže u odnosu na druge reči, tj. da grade i šire mentalni leksikon stranog jezika. Pošto se visokofrekventne reči obično obrađuju na nižim nivoima znanja, što je razuman način pristupanja polisemnoj prirodi najvećeg broja reči u stepenovanom učenju, razvoj svesti i veština na višim nivoima dovešće učenika do toga da će postati autonoman u učenju vokabulara (O'Keefe et al. 2007: 56). To se može postići kroz aktivnosti kojima će učenik biti izložen pored uobičajenih načina učenja reči, a radi se o pojmovima kao što su kolokacija, metafora, konotacija, itd. Ukoliko se učenicima tokom nastave vokabulara daju jasna i jednostavna uputstva vezana naročito za metaforičku prirodu reči, oni mogu da poboljšaju i naprave efikasnijom organizaciju svog mentalnog leksikona, pošto se na ovakav način pohranjivanje novih značenja pojednostavljuje, smanjuje se opterećenje u učenju i ubrzava se shvatanje značenja govorenog ili pisanog teksta.

Zaključak

Nation (2001: 9) postavlja pitanje koliko reči treba da zna učenik koji uči strani jezik. Odgovor može da se oslanja na proučavanje vokabulara izvornog govornika, te bi se reklo da mora da zna mnogo reči, ali pokazalo se da su učenicima neke reči korisnije od drugih. U osnovi, to znači da relativno mali broj dobro odabranih leksičkih jedinica može da mnogo pomogne učenicima, a visokofrekventne reči su toliko bitne da i nastavnici i učenici treba da daju sve od sebe da bi se naučile (Nation 2001: 51). Te reči mogu da se drugačijim pristupom definišu traženjem koncepta koji se provlači kroz sve upotrebe (i značenja), čime se smanjuje broj reči koje učenik treba da nauči. Skretanjem pažnje na dubinski koncept svaka nova prilika kada se javi ista reč biće prilika za ponavljanje onoga što je naučeno, a ne učenje nove jedinice.

Uslovi neophodni za uspešno usvajanje jezika, a samim tim i vokabulara su pozitivan stav prema aktivnostima, primećivanje određene jedinice nekoliko puta i smisljena obrada njenog značenja (Nation 2001: 61), što se u potpunosti uklapa u opisani pristup nastavi vokabulara. Carter (1998: 201) pita šta znači povećavati vokabular stranog jezika i da li je u pitanju samo veći broj jedinica ili je tu bitno povećanje složenosti znanja već poznatih jedinica. On zaključuje da rast vokabulara ne podrazumeva samo rast broja reči, nego i rast broja značenja pojedinačnih reči, koje mogu da budu i delovi fraznih kombinacija reči. Po njemu je važno da učenici uče jezik u celinama većim od izolovanih reči, jer će na taj način savladati formulaični nivo jezika, povećati broj ključnih struktura koje znaju i smanjiti komunikativni stres prilikom upotrebe (Carter 1998: 225). Ovim se opet dolazi do toga da se i najveći broj polisemnih reči vrlo često javlja kao deo višestanih leksičkih jedinica, što znači da savladavanje zna-

čenja polisemne reči u osnovi te jedinice doprinosi celokupnom njenom razumevanju.

U zaključku, Nation (2001: 21) objašnjava da kad učenici jednom nauče visokofrekventne reči i počnu da uče reči manje frekvencije, nastavnik ne mora da provede mnogo vremena tokom nastave objašnjavajući i vežbajući vokabular, nego se usredsređuje na proširenje i poboljšanje kontrole koju učenik ima nad učenjem novog vokabulara, kao i na strategije koje može da koristi da bi u tome uspeo. Nunan (1995: 121) takođe preporučuje da fokus u nastavi treba da bude na podsticanju učenika da razvijaju strategije za inferiranje značenja novih reči iz konteksta u kome ih nalaze.

Literatura:

- Canale, M. (1983). "From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy". U: *Language and Communication*. (Richards, J. i Schmidt, R., ur.). Harlow: Longman. 2–27.
- Carter, R. (1998). *Vocabulary: Applied Linguistic Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Carter, R. (2003). "Language Awareness". *ELT Journal* 57/1. 64–65.
- Carter, R. i McCarthy, M. ur. (1988). *Vocabulary and Language Teaching*. Longman: London.
- Channell, J. (1988). "Psycholinguistic Considerations in the study of L2 Vocabulary Acquisition". U: *Vocabulary and Language Teaching*. (Carter, R. i McCarthy, M. ur.). Longman: London. 83–96.
- Lewis, M. (1993). *The Lexical Approach: The State of ELT and the Way Forward*. Hove, England: Language Teaching Publications.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John. (1977). *Semantics* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Meara, P. (1984). "The Study of Lexis in Interlanguage". U: *Interlanguage*. (Davies, A., Criper, C. i Howatt, A. P. R., ur.) Edinburgh: Edinburgh University Press. 225–235.
- Mitchell, R. (1994). "The Communicative Approach to Language Teaching". U: *Teaching Modern Languages*. (A. Swarbrick, ur.). London and New York: Routledge. 33–42.
- Morgan, J. i Rinvoluceri, M. (2004). *Vocabulary*. 2. izdanje. Oxford: Oxford University Press.
- Nagy, W. (1997). "On the Role of Context in First- and Second-Language Vocabulary Learning". U: *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*. (Schmitt, N. I McCarthy, M., ur.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nattinger, J. (1988). "Current trends in vocabulary teaching". U: *Vocabulary and Language Teaching*. (Carter, R. i McCarthy, M. ur.). Longman: London. 62–82.
- Nunan, D. (1995). *Language Teaching Methodology*. Hemel Hempstead: Phoenix ELT.
- O'Keefe, A., McCarthy, M. and Carter, R. (2007). *From Corpus to Classroom. Language Use and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ogden, C. (1930). *Basic English: A General Introduction*. London: Kegan Paul.

Radić-Bojanić, R. (2008). "A Company of Foot Dragged Their Feet to the Foot of the Mountain, or How Metaphors Aid Vocabulary Learning". *Godišnjak Filozofskog fakulteta* XXXIII-2. 413–425.

Read, J. (2000). *Assessing Vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richards, I. (1943). *Basic English and Its Uses*. London: Kegan Paul.

Rivers, W. (1993). *Communicating Naturally in a Second Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Scovel, T. (1998). *Psycholinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Scrivener, J. (2005). *Learning Teaching*. 2nd edition. Oxford: Macmillan Education.

Singleton, D. (1999). *Exploring the Second Language Mental Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thornbury, S. (2002). *How to Teach Vocabulary*. Harlow: Pearson Longman.

VOCABULARY IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: FUTURE SPRUNG FROM THE PAST

Summary

The development of the communicative approach in foreign language teaching has brought about serious changes in the way vocabulary is looked upon because of the newly discovered communicative value of words. The paper discusses various aspects of vocabulary knowledge: (1) vocabulary size, which is not measured in absolute terms, but with regard to certain contexts of use; (2) knowledge of different dimensions of words, which is judged on a scale from vague to very precise understanding; (3) organization of lexicon, which refers to the manner lexical units are stored in the brain. The paper strives to explicate these three dimensions and to contextualize these phenomena in the wider field of vocabulary acquisition.

Biljana Radić-Bojanić

GRAMATIČKO BELEŽENJE KATEGORIJE ODREĐENOSTI KOD GOVORNIKA SRPSKOG KOJI UČE ITALIJANSKI

Cilj ovog rada je da ispita upotrebu člana kod izvornih govornika srpskog jezika koji uče italijanski. Rad istražuje način na koji se neodređena imenička sintagma koristi u gramatici međujezika. Poseban naglasak stavljen je na težnju izvornih govornika srpskog da hipergeneralizuju određeni član u onim domenima upotrebe [$\pm$ specifičan] u kojima ciljni jezik isključuje korišćenje određenog člana. S tim u vezi, ponašanje izvornih govornika srpskog u upotrebi člana poredi se sa drugim govornicima slovenskih jezika bez člana koji uče engleski (up. Young 1996, Ionin 2003 i Ekiert 2007). U pogrešnom tumačenju osobina [+specifičnost][+određen] između dve grupe govornika uočavaju se sličnosti. U radu se zastupa stanovište da se sklonost ka preteranoj upotrebi određenog člana može objasniti kognitivnim poteškoćama da se ispravno protumači kontekst u kojem se koristi neodređeni član u italijanskom jeziku.

Ključne reči: član, neodređenost, izvorni govornici srpskog jezika, italijanski kao drugi jezik, preterana upotreba

1. Uvod

Međujezici predstavljaju sisteme pravila koja su nezavisna od maternjeg i ciljnog jezika. Pored poteškoća uzrokovanih kompleksnošću neke strukture u sistemu drugog jezika, veliki uticaj na brzinu i konačan rezultat u procesu učenja ima i njen status u maternjem jeziku. Proces učenja će biti ubrzan kada određeni oblik već postoji u izvornom jeziku, a usporen ili otežan kada ga maternji jezik ne poseduje.

Usvajanje člana za maternje govornike srpskog složen je zadatak. Italijanski član ima kompleksnu semantiku, a govornicima srpskog je još teže da do nje dopru pošto njihov maternji jezik ne poseduje takvu strukturu u svom gramatičkom sistemu. U radovima koji za predmet imaju usvajanje engleskog člana kod maternjih govornika nekih slovenskih jezika (Young 1996, Trenkić 2001, Ionin 2003, Ekiert 2007) primećeno je kako izvorni govornici ruskog, češkog ili srpskog imaju poteškoće da ispravno protumače pojmove *specifičnost* i *određenost*. Young (1996) uočava kako na upotrebu engleskog neodređenog člana u međujeziku kod maternjih govornika slovačkog i češkog utiče kontekst koji se ne deli sa sagovornikom, te da se na neodređeni član retko nailazi u govornoj i pisanoj produkciji, izuzev na višim nivoima. Proučavajući ponašanje maternjih govornika ruskog jezika u upotrebi engleskog člana u međujeziku, Ionin (2003) zaključuje kako je upotreba oblika *a* za nespecifični neodređeni kontekst i oblika *the* za određeni kontekst poput one u ciljnom jeziku, dok za neodređenu nespecifičnu imeničku sintagmu dolazi do fluktuacije između

oblika *a* i *the* (*The Fluctuation Hypothesis*). Dakle, zaključak ovih istraživanja je da je u međujeziku govornika jezika bez člana kodifikacija pojmova *određenost* i *specifičnost* drugačija od one u ciljnom jeziku a da uzroke verovatno treba tražiti u uticaju maternjeg jezika.

Ovaj rad bavi se načinom na koji maternji govornici srpskog jezika koji uče italijanski interpretiraju semantička svojstva italijanskog člana ispitujući u kojoj se meri u upotrebi člana razlikuju od maternjih govornika italijanskog. Predmet naše analize je prvenstveno izbor pogrešnog oblika člana, odnosno određenog člana u kontekstu u kome ciljni jezik predviđa upotrebu neodređenog člana.

Izlaganje smo organizovali na sledeći način. U drugom odeljku predstavili smo kategorije značenja koje kodifikuje italijanski član i ustanovili odgovarajuće oblike za svaku od njih. U trećem odeljku opisali smo metod koji smo koristili za naše istraživanje a u četvrtom odeljku prikazali smo i analizirali dobijene rezultate. Poslednji, peti deo, sadrži zaključke našeg izlaganja.

2. Određenost i/ili specifičnost?

U jezicima sa članom, u koje spada i italijanski, član je lingvistički eksponent gramatičke kategorije određenosti (Lyons 1999). Određenost je semantičko-pragmatički pojam i tiče se mogućnosti utvrđivanja identiteta referenta, odnosno entiteta na koji se odnosi imenička sintagma, u govoru. Referent je *određen* ukoliko je poznat i govorniku i sagovorniku. Posebna vrsta određenosti je specifičnost (Loos 2004). Referent je *specifičan* ukoliko je poznat govorniku, ali ne i sagovorniku, tako da se o specifičnosti obično govori samo u vezi sa neodređenim imeničkim sintagmama (Trenkić 2008). Za razliku od italijanskog jezika, u srpskom jeziku određenost nije ni na koji način gramatikalizovana – identitet referenta se utvrđuje pragmatičkim sredstvima (Trenkić 2004).

Gramatikalizaciju diskursivnog statusa u referenta u italijanskom jeziku ilustruju primeri koji slede.

- a) Imenička sintagma se odnosi na specifičan entitet, ali se prvi put spominje u govoru. U tom slučaju radi se o *neodređenoj specifičnoj imeničkoj sintagmi*. U italijanskom jeziku se u ovom slučaju koristi neodređeni ili nulti član.
(1) Govornik 1: Come fai a trovare il biglietto per la partita Roma-Juve?
Govornik 2: Ho **un** contatto/Ho **dei** contatti/ Ho **Ø** contatti.
- b) Kada govornik nema na umu neki specifičan entitet i prvi put uvodi u diskurs imeničku sintagmu govorimo o *neodređenoj nespecifičnoj imeničkoj sintagmi*. I ovde italijanski jezik zahteva upotrebu neodređenog ili nultog člana.
(2) Govornik 1: Cosa vorrebbe fare quando si sposa?
Govornik 2: Avere **un** figlio/Avere **dei**/Ø figli.

- c) Imenička sintagma je *određena* kada se odnosi na specifičan entitet koga sagovornik može da identifikuje iz konteksta ili iz onog što je prethodno rečeno, a u italijanskom se tada koristi određeni član.
 (3) Govornik 1: Cosa vorrebbe fare quando si sposa?
 Govornik 2: Avere un figlio/Avere dei/Ø figli.
 Govornik 1: Cosa farà con **il** figlio/ **i** figli quando andrà a vivere negli Stati Uniti?
- d) U slučaju da se imenička sintagma odnosi na nespecifičan entitet ili entitete koje sagovornik identifikuje iz opšteg znanja o samom entitetu imamo generičku imeničku sintagmu, a moguća je upotreba neodređenog člana u jednini i određenog člana u množini i jednini.
 (4) **Il** cane è un mammifero./ **Un** cane è un mammifero./**I** cani sono mammiferi.

Ukrštanjem parametara [$\pm$ specifičan] i [$\pm$ određen] dobijamo četiri moguća konteksta za upotrebu imeničke sintagme koja su obeležena oblicima člana prikazanim u tabeli 1. Kako je kod italijanskog člana morfologizovana kategorija roda i broja, primeri u zagradi sadrže oblike člana za ženski rod kao i morfemske alternante za oba roda uslovljene fonetskim kontekstom, odnosno glasom koji neposredno sledi članu. Poseban oblik neodređenog člana je partitivni član **del** (dello, dell', della, dei, degli, delle), čija je distribucija takva da se koristi sa brojivim imenicama u množini i gradivnim imenicama (tabela 2).

Tabela 1. Oblici italijanskog člana u kontekstu određene i neodređene imeničke sintagme

	+ određen	- određen
+ specifičan	il (l', la, gli, le)	uno (un, una, un'), del (dello, dell', della, dei, degli, delle), /Ø
- specifičan	GENERIČKA IMENICA il (l', la, gli, le), uno (un, un')	uno (un, un'), del (dello, dell', della, dei, degli, delle), /Ø

Ako uporedimo broj oblika člana koji se koriste u oba konteksta upotrebe imeničke sintagme u italijanskom, primećujemo kako između njih postoji značajan nesrazmer. Naime, izbor odgovarajućeg oblika člana za neodređenu imeničku sintagmu pred govornika postavlja mnogo veće zahteve kognitivnog tipa. Sa jedne strane, postoji pretpostavka da je na planu značenja uspostavljena razlika između parametara [specifičan] i [određen], dok se na planu forme traži da se razlikuje i parametar [$\pm$ gradivna], kada je u pitanju vrsta imenice. Takođe, činjenica da se umesto partitivnog člana može izostaviti član, ukoli-

ko za to postoje pretpostavke sintaksičke prirode¹, dodatno otežava zadatak da izabere odgovarajući oblik.

Tabela 2. Upotreba oblika člana uz tip imenice

Član	Vrsta imenice	Primeri
il (l', lo, la, i, gli, le)	Imenica [+brojiva, +jednina] [+ brojiva, –jednina] [–brojiva, +gradivna] [–brojiva, –gradivna]	il cane i cani il pane la pace
uno (un, una, un')	Imenica [+brojiva, +jednina]	un cane
del (dello, dell', della, dei, degli, delle)	Imenica [+brojiva, –jednina] [–brojiva, +gradivna] [–brojiva, –gradivna]	dei cani del latte della pazienza
Ø	Imenica [+brojiva, –jednina] [–brojiva, +gradivna] [–brojiva, –gradivna]	cani latte pazienza

3. Metod i prikupljanje podataka

U prikupljanju podataka opredelili smo se za studiju poprečnog preseka pseudolongitudinalnog tipa kojom smo obuhvatili 38 ispitanika različitog nivoa poznavanja italijanskog² (ukupno 92 uzorka pisane produkcije). Svi učesnici istraživanja su govornici srpskog jezika [–član] koji su ciljni jezik učili u formalnom kontekstu (na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Katedri za italijanski jezik i književnost). U trenutku prikupljanja podataka pohađali su kurseve na različitim godinama studijskog programa Katedre za italijanski jezik i književnost, a prema skalama *Evropskog zajedničkog okvira za žive jezike: učenje, nastava, ocenjivanje* njihova jezičko-komunikativna kompetencija je ocenjena od nivoa A2+ do C1. Korpus je sačinjen od pismenih sastava u kome su ispitanici prepričavali događaj na osnovu slike, odnosno opisivali prizor. Testiranje je sprovedeno u martu 2008. godine u okviru prikupljanja podataka za bazu *VALICO (Varietà di Apprendimento della Lingua Italiana: Corpus Online)*³ a radovi su stavljeni na raspolaganje i istraživačima Katedre za italijanski jezik i književnost Filološkog fakulteta u Beogradu.

1 Na odsustvo člana, odnosno upotrebu nultog člana utiču sintaksički faktori – položaj i funkcija imeničke sintagme, kao i vrsta imenice. Odsustvo člana je moguće ukoliko imamo brojivu imenicu u množini ili gradivnu imenicu u funkciji postverbalnog subjekta i postverbalnog objekta (up. Longobardi 1994).

2 Ovakav način prikupljanja podataka nam je omogućio da utvrdimo kako informatori koriste član na određenom stupnju znanja italijanskog, te da li vremenom dolazi do promena u upotrebi člana.

3 Korpus je dostupan na internet adresi <http://www.bmanuel.org/projects/br-HOME.html>

Pri sastavljanju korpusa opredelili smo se za pisani format pošto pruža niz prednosti kad se radi o odraslim pismenim učenicima. Smatrali smo da će naši ispitanici umeti pre da napišu nego da usmenim putem proizvedu povezane tekstove (up. Bardovi-Harlig 2000). Uz to, narativni format stvara uslove za kohezivan diskurs i obezbeđuje jasan kontekst za uočavanje razlike između *određenog* i *neodređenog*. Međutim, ova dva tekstualna žanra ne pružaju uslove za razlikovanje [$\pm$ specifičan], tako da smo korpus dopunili esejima. Drugi deo korpusa čini 16 pisanih sastava – eseja, u kojima su studenti imali zadatak da daju svoj sud o različitim problemima⁴.

U obradi podataka korišćeni su i kvantitativna i kvalitativna analiza. Radovi napisani rukom su prekucani na računaru, a sve imeničke sintagme su označene masnim slovima. Potom su dati na analizu maternjem govorniku italijanskog, koji je svaku sintagmu ocenio prema tome da li je upotrebljena onako kako bi je upotrebio izvorni govornik (ciljna upotreba). Od našeg saradnika smo tražili da posebno označi drugačiju upotrebu člana i navede oblik koji bi stavio izvorni govornik, da obeleži slučajeve u kojima je član izostavljen a predviđena je obavezna upotreba, kao i da označi imeničke sintagme u kojima je član suvišan. U narednom stadijumu analize svaka imenička sintagma je klasifikovana prema svom tipu. Za potrebe našeg istraživanja analizirali smo upotrebu člana u kontekstu [$\pm$ specifični referent]. Oba konteksta neodređene imeničke sintagme smo ukrstili sa podatkom o vrsti imenice [$\pm$ brojiva, $\pm$ jednina, $\pm$ gradivna] a zatim smo izračunali procenat tačnih odgovora za svaki tip. Nastojali smo da ispitamo pravilnu i pogrešnu upotrebu člana, kao i kontekste u kojim se upotrebljava oblik određenog člana u kontekstu za upotrebu neodređenog člana. Postupak smo ponovili za svaki nivo kako bismo mogli da uporedimo rezultate.

4. Rezultati

Analiza upotrebe člana u međujeziku u kontekstu specifične neodređene imeničke sintagme (tabela 3) pokazuje da na nivou A2 poznavanja italijanskog (150 sati kursa) čak u 22% slučajeva naši ispitanici upotrebljavaju određeni član sa brojivim imenicama u jednini. Kako se radi o kontekstu u kome je jedan parametar pozitivan [$+$ specifičnost] a drugi negativan [$-$ određenost], smatramo da postoji poteškoća da se uspostavi vrednost člana. Sa porastom globalne jezičko-komunikativne kompetencije upotreba određenog člana u ovom kontekstu u stalnom je padu. Međutim, tek onda kada se poznavanje italijanskog jezika u značajnijoj meri približi znanju maternjih govornika, na nivou C1 (nakon 1000 sati kursa), uočavamo da se određeni član koristi u zanemarljivo malom procentu (2,3%).

4 Eseji su pisani na sledeće teme: *Scrivi le tue considerazioni sul problema del traffico che riguarda molte città.* (A2), *Esprimi le tue idee, convinzioni, riflessioni sulla vita e sul modo migliore di impiegarla.* (B1), *È ancora possibile la poesia nella società delle comunicazioni di massa?* (B2), *Conoscenza, lavoro e comunicazione nell'era di Internet* (C1).

Postotak upotrebe određenog člana, međutim, značajno raste ukoliko imamo brojivu imenicu u množini ili gradivnu imenicu. Dok na nivou A2 čak u 54% slučajeva sa imenicom u množini naši ispitanici koriste određeni član, na nivou B2 (500 sati kursa) taj procenat raste do 87%. Tek na najvišem nivou ovaj postotak opada iako je i dalje značajno visok – 33,3%. I sa gradivnom imenicom upotreba određenog člana je dvostruko veća nego kada imamo brojivu imenicu u jednini.

Tabela 3. Upotreba člana u međujeziku u kontekstu specifične neodređene imeničke sintagme

Specifična neodređena imenička sintagma			
[+brojiva, +jednina] – UNO (un, una, un')			
Nivo jezičko-komunikativne kompetencije	% NEODREĐENI ČLAN		% ODREĐENI ČLAN
A2	71,2 %		22%
B1	82%		12%
B2	80%		16,4%
C1	97,7%		2,3%
[+brojiva, -jednina] – DEI (degli; delle)/Ø			
	% PARTITIVNI ČLAN	% NULLI ČLAN	% ODREĐENI ČLAN
A2	46%		54%
B1	/	71,4%	28,6%
B2	/	12,5%	87%
C1	8,3%	58,3%	33,3%
[-brojiva, +gradivna] – DEL (dello, dell', della)/Ø			
	% PARTITIVNI ČLAN	% NULLI ČLAN	% ODREĐENI ČLAN
A2	33%	/	67%
B1	/	62,5%	37,5%
B2	/	66,7%	33,3%
C1	66,6%	33,4%	/

Ako uporedimo rezultate iz tabele 3 i upotrebu određenog člana u kontekstu nespecifične neodređene sintagme (tabela 4), primećujemo kako je kod brojive imenice u jednini upotreba određenog člana zanemarljivo mala ili gotovo da do nje ne dolazi na svim nivoima jezičko-komunikativne kompetencije italijanskog kao drugog jezika. Pretpostavljamo da se uzroci tome nalaze u činjenici da su svi parametri, i oni koji određuju kontekst za upotrebu imenič-

ke sintagme, i oni koji određuju sam tip imenice, iste vrednosti – [-specifičan, -određen] i [+brojiva, +jednina].

Međutim kada pogledamo upotrebu određenog člana kod imenice [+brojiva, -jednina], primećujemo kako je postotak njegove upotrebe približno isti kao i kod specifične imeničke sintagme sa istim tipom imenice. Nažalost, u tabeli 3 ne postoje podaci za gradivnu imenicu, tako da nismo u mogućnosti da uporedimo podatke i za ovaj tip. Naime, kod obe vrste imenice radi se o kontekstu u kome ciljni jezik predviđa upotrebu partitivnog člana, koji može da alternira sa odsustvom člana. Čak i onda kada naši ispitanici ispravno protumače kontekst za upotrebu partitivnog člana, primetno je da gotovo nikad ili prilično retko upotrebljavaju partitivni član. Na tom mestu se u tom slučaju koristi nulti član. I pored toga što na se nivou A2 u produkcijama susreću oblici partitivnog člana, ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo da oblik postoji u međujeziku s obzirom da njegovo pojavljivanje može da upućuje na formalna znanja dobijena o članu⁵. Tek na najvišem nivou partitivni član se javlja sa značajnijom frekvencijom u pisanoj produkciji. S obzirom da nivou B1 i B2 nijednom nije uočen ovaj oblik, pretpostavljamo da je se o njegovom usvajanju može govoriti tek na nivou C1, to jest na nivou samostalnog kandidata.

Tabela 4. Upotreba člana u međujeziku u kontekstu nespecifične neodređene imeničke sintagme

Nespecifična neodređena imenička sintagma			
[+brojiva, +jednina] – UNO (un, una, un')			
Nivo jezičko-komunikativne kompetencije	% NEODREĐENI ČLAN		% ODREĐENI ČLAN
A2	83,3 %		/
B1	93,8%		6,25%
B2	90,9%		9,1%
C1	100%		/
[+brojiva, -jednina] – DEI (degli; delle)/Ø			
	% PARTITIVNI ČLAN	% NULTI ČLAN	% ODREĐENI ČLAN
A2		42,9%	57,1%
B1	/	36,4%	63,6%
B2	/	46,7%	53,3%
C1	43,75%	50%	6,25%

5 Naši ispitanici su u okviru studijskog programa pohađali posebne kurseve posvećene izučavanju morfološko-sintaksičkih osobina italijanskog jezika. Učesnici istraživanja čija je jezičko-komunikativna kompetencija italijanskog kao drugog jezika označena kao A2 dobili su eksplicitna znanja o morfološkim i sintaksičkim odlikama člana u italijanskom neposredno pred testiranje.

5. Zaključak

U našem radu istražili smo način na koji maternji govornici srpskog koji uče italijanski jezik tumače kontekst [-određen] za upotrebu italijanske imeničke sintagme. Kako za kategoriju određenosti u srpskom jeziku ne postoje lingvistički eksponenti koji bi bili ekvivalentni članu (Trenkić 2004), pokušali smo da istražimo sa aspekta ciljnog jezika kakva je upotreba člana sa neodređenom imeničkom sintagmom u međujeziku.

Govornici srpskog jezika imaju poteškoće da pravilno protumače kontekst za upotrebu neodređenog člana. Kada su parametri kojima je taj kontekst definisan različite vrednosti, naši ispitanici posežu za određenim članom kao osnovnim oblikom.

Dakle, u međujeziku imamo upotrebu određenog člana tamo gde ga maternji govornici italijanskog jezika nikada ne bi upotreбили. Smatramo da do nje dolazi iz više razloga. Sa jedne strane, ona je odraz same morfologije italijanskog jezičkog sistema. Kontekst neodređenosti (i specifične i nespecifične) pred učenike postavlja veće zahteve kada se radi o izboru odgovarajućeg oblika, razlikujući posebne oblike za svaki od sledećih tipova imenice – [±jednina, ±brojiva, ±gradivna, ±muški rod], te može da alternira sa nultim članom. U odnosu na određeni oblik kontekst za upotrebu neodređenog člana pretpostavlja kompleksniju specifikaciju i semantičke i morfološke prirode.

Kod specifične neodređene imeničke sintagme upotreba člana u međujeziku pokazuje da postoji tendencija da se značenje specifičan i određen izjednače. Naši rezultati nam omogućavaju da izvršimo poređenje sa usvajanjem člana u engleskom kao drugom jeziku (Young 1996, Trenkić 2001, Ionin 2003, Ekiert 2007), te da zaključimo kako se izvorni govornici slovenskih jezika bez člana u procesu usvajanja bilo kog jezika sa članom ponašaju isto, što se može pripisati uticaju maternjeg jezika.

Međutim, kada smo imali imenicu u množini ili gradivnu imenicu, naši ispitanici su upotrebljavali određeni član kada bi parametar [specifičan] bio i pozitivan i negativan. Pošto se radi o kontekstu u kome ciljni jezik predviđa upotrebu partitivnog člana (koji alternira sa nultim članom ako ne postoje sintaksička ili fonološka ograničenja), u zaključku rada iznosimo sledeću pretpostavku: na preteranu upotrebu određenog člana u međujeziku, pored *specifičnosti*, značajnu ulogu igra i semantička kategorija *partitivnosti*, za koju moramo da vezujemo i kompleksnost morfološkog tipa.

U kakvoj su vezi ove dve semantičke kategorije, specifičnost i partitivnost, ostaje pitanje je koje za eventualna buduća istraživanja.

Literatura:

Bardovi-Harlig, Kathleen. 2000. *Tense and aspect in second language acquisition: Form, meaning, and use*. Oxford: Blackwell.

- Bayley, Robert & Preston, Dennis R. (ured.). 1996. *Second language acquisition and linguistic variation*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ekiert, Monika. 2007. "The Acquisition of Grammatical Marking of Indefiniteness with the Indefinite Article *a* in L2 English". *Columbia University Working Papers in TESOL & Applied Linguistics*, 7,1: <http://journals.tc-ibrary.org/index.php/tesol/article/view/265/224>
- Ionin, Tania. 2003. "The interpretation of *the*: A new look at articles in L2 English". U: Beachley, B. & Brown, A. & Conlin, F. (ured.), str. 346–357.
- Longobardi, Giuseppe. 1994. "Reference and Proper Names". *Linguistic Inquiry* 25, 4: 609-665.
- Loos, Eugene E. 2004. *Glossary of linguistic terms*.
www.sil.org/linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms
- Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salvi, Giampaolo & Vanelli, Laura. 2004. *Nuova grammatica italiana*. Bologna: il Mulino.
- Trenkić, Danijela. 2004. "Definiteness in Serbian/Croatian/Bosnian and some implications for the general structure of the nominal phrase". *Lingua* 114,11: 1401–1427.
- _____. 2008. "The representation of English articles in second language grammars: Determiners or adjectives?". *Bilingualism: Language and Cognition*, 11,1: 1–18
- Young, R. 1996. "Form-function relations in articles in English interlanguage". U: R. Bayley, R. & Preston, D. R. (ured.), str. 135–175

GRAMMATICAL MARKING OF INDEFINITENESS WITH L1 SERBIAN/L2 ITALIAN LEARNERS

Summary

The aim of this paper is to explore article use with L1 Serbian/L2 Italian learners. It addresses the way in which the indefinite NP is treated in interlanguage grammars. In particular, the paper concentrates on the tendency of L1 Serbian learners to overuse the definite article in those contexts [$\pm$ specific] in which target use precludes this form. The learners' article production is compared with that of other L1 articleless Slavic/L2 English learners, as reported by Young (1996), Ionin (2003) and Ekiert (2007). Similarities with L1 articleless Slavic/ L2 English learners in misanalysing [$+$ specificity] as [$+$ definite] are presented. Moreover, it is argued that the propensity to overuse the definite article is caused by the cognitive difficulty to interpret the contexts for indefinite article use in Italian.

Marija Runić

NASTAVA ITALIJANSKOG JEZIKA NA NEMATIČNIM FAKULTETIMA: OČEKIVANJA I POTREBE STUDENATA

Obrazovanje modernog stručnjaka ne može se zamisliti bez odgovarajućeg nivoa funkcionalnog poznavanja stranog jezika struke. Osnov za kreiranje silabusa, nastavnih materijala i zadataka za ovaj profil učenika stranog jezika u velikoj meri zavisi od dobrog poznavanja i poštovanja njihovih specifičnih potreba. Polazište u analizi potreba učenika jesu odnos prema jeziku koji se izučava i očekivanja koja studenti imaju od ovakvog predmeta. Sprovedeno istraživanje pokazalo je da studenti imaju generalno pozitivan stav prema učenju stranog jezika na studijama ali da istovremeno nisu sasvim svesni specifičnosti izučavanja jezika struke, kao uže stručno usmerenog i funkcionalno jasno definisanog učenja jezika za akademske i profesionalne potrebe.

Key words: needs analysis, Italian for Specific Purposes, university students

0. Uvod

Obrazovanje stručnjaka i naučnih radnika danas svakako uključuje i strani jezik struke, i to ne samo engleski, čije se poznavanje u savremenom svetu gotovo podrazumeva, već i ostalih stranih jezika, u cilju uspešne akademske i profesionalne komunikacije u okviru odgovarajuće stručne/naučne zajednice. Nastava italijanskog jezika za nefilološke studente Univerziteta u Beogradu opstaje, već gotovo pola veka, uprkos previranjima i izazovima koje novo vreme i korenite promene u obrazovnom sistemu nose, prilagođavajući se novim potrebama studenata u modernom svetu.

1. Nastava jezika struke na univerzitetskom nivou

Uprkos tradiciji izučavanja stranih jezika na fakultetima u Srbiji i evropskom opredeljenju za višejezičnost koja pomaže širenju stručnih saznanja i naučnih otkrića izvan granica jedne zemlje, pospešujući mobilnost studenata i stručnjaka, u našoj sredini, s primenom Bolonjske deklaracije, položaj predmeta *Strani jezik* na nefilološkim fakultetima počeo je da se menja. Osim engleskog jezika, čiji je primat nesumnjiv i razumljiv, ostali strani jezici u ponudi visokoškolskih ustanova u Srbiji doživljavaju rapidno smanjenje fonda časova, a na nekim fakultetima ovakvi predmeti se ukidaju. Već u školskoj 2005/06. godini, kako pokazuju istraživanja, 40% fakulteta u Srbiji nudi samo engleski jezik (Ignjačević/Brdarski, 2006:154). S izmenama planova i programa koje su na mnogim fakultetima još uvek u toku, čini se da će se situacija dalje samo pogoršavati, budući da očigledno potreba za ovakvim predmetom u okviru studija nije na svakom fakultetu prepoznata niti razmatrana na pravi način.

Problematično je i određenje statusa ovog predmeta: na Univerzitetu u Beogradu strani jezik naime ima status opšte-akademskog predmeta, iako bi po ciljevima i sadržajima, trebalo da prevazilazi okvire opšteg stranog jezika i zadiru u disciplinarnu oblast koju student izučava. S druge strane, iako strani jezik kao predmet na univerzitetskim studijama postoji već dugo, do skoro nije bilo, čini se, nikakve strategije razvoja stručnog kadra za potrebe planiranja i izvođenja ove vrste nastave u okviru studija filologije. Nije stoga čudo što se na fakultetima nastava stranog jezika izvodila na različite načine, neusaglašena s pravim potrebama studenata s jedne strane, i osnovnim principima učenja i nastave jezika struke, s druge. Ni danas ne postoji jedan opšti zajednički model kurikuluma za predmet *Strani jezik struke*, koji bi sadržao smernice za izradu pojedinačnih planova i programa¹. Izrada plana i programa praktično je i danas prepuštena samom nastavniku, koji često nema ni dovoljno iskustva u izradi plana i programa ni specifična metodičko-didaktička teorijska znanja da bi taj posao obavio na valjan način. Otuda je bilo, a čini se ponegde još uvek ima, slučajeva da se nastava odvija prema modelima kurikuluma stranih jezika za opšte potrebe, koji ne mogu odgovoriti specifičnim potrebama i ciljevima nastave stranih jezika na nefilološkim fakultetima. Takva situacija prenela se i na fakultete čiji osnivač nije Republika. Ovo istraživanje predstavlja pokušaj da se ukaže na značaj ispitivanja potreba i očekivanja studenata za planiranje i programiranje nastave.

2. Specifičnosti nastave italijanskog jezika na Univerzitetu

Italijanski jezik je u obrazovnom sistemu Srbije već deset godina prisutan kao jedan od stranih jezika koji se mogu izučavati na osnovnoškolskom i srednjoškolskom nivou (Vučo, 2006:147). Iako je svake godine sve više studenata koji, u trenutku opredeljivanja za učenje italijanskog jezika na studijama, već raspolažu nekim znanjima iz opšteg italijanskog jezika, još uvek većina studenata nema zapravo nikakvo predznanje, te se nastava izvodi od početka, dakle od A1 nivoa Zajedničkog referentnog evropskog okvira². Već ta činjenica predstavlja specifičnost u odnosu na druge jezike u ponudi fakulteta (engleski, nemački, ruski, francuski) čija se nastava na univerzitetskom nivou izvodi od nivoa B1, koji su učenici postigli u prethodnom ciklusu školovanja, ali i na široko prihvaćeno stanovište da se sa nastavom jezika za posebne namene poč-

1 Ohrabruje, međutim, činjenica da danas u našem okruženju takve inicijative postoje. Naime, kao kruna projekta Gete Instituta u kome su učestvovali i stručnjaci iz Srbije, nastao je prvi kurikulum za nemački jezik struke, *Rahmencurriculum für Deutsch als Fremdsprachenunterricht an den Universitäten und Hochschulen*, objavljen 2007. u Hrvatskoj kao „Okvirni kurikulum za njemački kao popratni studijski predmet na sveučilištima i visokim školama u Hrvatskoj“ u izdanju Prehrambeno-tehnološkog Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer, Osijek i Gete Instituta u Hrvatskoj. Verzija na srpskom jeziku očekuje se uskoro.

2 Oznake A1,A2,B1,B2 korišćene u ovom radu odnose se na nivoe znanja stranih jezika predviđene Zajedničkim evropskim referentnim okvirom za žive jezike (Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment).

nje obično kada su polaznici ovladali opštim stranim jezikom na nivou B2 (Pierini, 1981: 80).

Posebna odlika nastave na univerzitetском nivou jeste i disciplinarna heterogenost grupa, o čemu se posebno mora voditi računa pri programiranju i izvođenju nastave, kao i veliki broj polaznika u grupi. Svakako najveća razlika u odnosu na učenje stranog jezika na drugim nivoima školovanja i izvan formalnog školskog sistema jeste u specifičnim ciljevima nastave usmerenim pre svega na jezik struke.

2.1. Nastava italijanskog jezika na Filozofskom fakultetu

Na Filozofskom fakultetu u Beogradu nastava italijanskog jezika za potrebe studenata društvenih i humanističkih nauka izvodi se još od daleke 1961. godine, i to na prvoj i drugoj godini studija, a i na nekadašnjim magistarskim studijama i master studijama danas. Studenti svih deset odeljenja Filozofskog fakulteta, tj. studenti filozofije, sociologije, psihologije, pedagogije, andragogije, istorije, istorije umetnosti, arheologije i klasičnih nauka mogu se opredeliti za italijanski kao prvi strani jezik, koji se danas sastoji od dva dvosemestralna kursa, (Italijanski jezik 1 – nosi 6 ESPB bodova i Italijanski jezik 2 – 8 ESPB bodova) sa nedeljnim fondom časova 2 + 2. Interesovanje studenata je veoma veliko (svake godine od 70 – 100 studenata opredele se za slušanje italijanskog), te je zajedno sa španskim jezikom na Filozofskom fakultetu to posle engleskog najzastupljeniji strani jezik.

Osnovni cilj nastave jeste ovladavanje osnovama italijanskog jezika, sa posebnim akcentom na jezik nauka koje se izučavaju na fakultetu, s tim što se na prvoj godini veća pažnja posvećuje ovladavanju akademskim i opštestručnim jezikom, a na drugoj se fokus prenosi na specifičnosti užestručnog jezika pojedinih disciplina, i to na autentičnom jezičkom materijalu, tj. stručnoj literaturi o čijem izboru odlučuju pored nastavnika, i sami studenti, a često svojim sugestijama pomažu i nastavnici stručnih predmeta. Naglasak jeste na sticanju receptivnih veština, naročito čitanja i praćenja stručne literature, ali nisu zapostavljene ni ostale veštine, šta više obavezna predispitna obaveza je usmena prezentacija vezana za discipline koje studenti proučavaju.

2.2 Nastava italijanskog jezika na BK i Singidunumu

Na Fakultetu za menadžment BK uče se dva strana jezika: engleski jezik je obavezan prvi strani jezik, a studenti biraju drugi strani jezik između nemačkog, ruskog, francuskog, italijanskog i španskog jezika. Oba strana jezika uče se VI semestara sa fondom časova 2+2 nedeljno. Italijanski jezik uveden je 1999. god. i od tada je vrlo atraktivan. U prilog tome govore brojke: procenat studenata koji izaberu italijanski jezik, kao drugi strani jezik, bio je između 19% (u školskoj 1999/2000) i 54% (u školskoj 2006/2007).

Na Poslovnom fakultetu Univerziteta Singidunum italijanski je takođe jedan od jezika koji se izučava kao drugi strani jezik (engleski jezik je obavezni

prvi strani jezik) tokom celokupnog ciklusa osnovnih akademskih studija, sa fondom časova 2 + 2.

Osnovni cilj nastave jeste osposobljavanje studenata da na italijanskom jeziku primene ono što su tokom studija naučili iz drugih predmeta kao i za poslovnu komunikaciju. To podrazumeva da se pored osnova italijanskog jezika izučavaju i elementi jezika struke za oblast menadžmenta i poslovanja.

3. Ispitivanje stavova studenata kao elemenat analize potreba i kreiranja kurikuluma

Stavovi učenika prema učenju stranog jezika, kao jedna od afektivnih varijabli, predstavljaju jednu od značajnih komponenti učenja i nastave stranog jezika. (Gardner/MacIntyre, 1993). Stav, prema tradicionalnom shvatanju, predstavlja tendenciju čoveka da na određene osobine, objekte i situacije reaguje pozitivno ili negativno (Rot, 1987:292). Svaki stav ima vrednosni karakter i može se kretati od krajnje pozitivne do krajnje negativne ocene, a formira se, razvija i eventualno menja u uslovima društvene dinamike i komunikacije.

O jeziku kao univerzalnom sredstvu opštenja, pa i o stranim jezicima, ljudi obično imaju veoma jasan i izgrađen stav, pogotovu s obzirom na to da svako ima lično direktno i često ponovljeno iskustvo vezano za učenje i korišćenje stranih jezika, a i veliki broj lako dostupnih informacija, što čini dva bitna faktora za formiranje stavova.

Motivacija, kao pokretačka snaga čovekovog delovanja prema cilju, tesno je povezana sa stavovima, a stavovi prema stranom jeziku bitno utiču na motivaciju za učenje. Rasvetljavanje nekih aspekata ovog problema može doprineti boljem uvidu u stvarne potrebe i očekivanja studenata koji se, samostalno, na osnovu sopstvenih afiniteta, opredeljuju za učenje baš određenog stranog jezika, što svakako treba imati u vidu prilikom izrade planova i programa nastave takvog predmeta.

4. Istraživanje

Ovo istraživanje osmišljeno je kao uporedno ispitivanje stavova studenata dva različita obrazovna profila o specifičnosti nastave i učenja stranog jezika na studijama. Reč je o studentima društveno-humanističke orijentacije, s jedne, i studentima menadžmenta, sa druge strane. Pokušali smo, naime, da saznamo više o tome šta ove studente, disciplinarno prilično udaljene, povezuje a šta razdvaja, kad je reč o potrebama i očekivanjima vezanim za strani jezik (u našem slučaju – italijanski) koji uče tokom studija.

4.1. Problem istraživanja

Kreiranje plana i programa ozbiljan je zadatak, koji uključuje planiranje i implementaciju niza procedura od analize potreba datog profila učenika, analize ciljne situacije, određivanja ciljeva i ishoda nastave, preko analiza konteksta u kojem će se nastava izvoditi, organizacije kursa, pripreme adekvatnog na-

stavnog materijala, do obezbeđivanja efikasnog sistema evaluacije (Richards, 2001: IX). Reč je o izuzetno važnom aspektu obrazovne politike, koji se danas u svetu razvija kao posebno polje istraživanja poznato pod nazivom *curriculum development*, ili *curriculum studies*³. U našim uslovima, nažalost, neki od ovih segmenata izrade plana i programa gotovo redovno izostaju. Kod nas još uvek ne postoji bilo kakav opšti model kurikuluma za strani jezik struke.

Jedan od ključnih elemenata u kreiranju kurikuluma jeste i analiza potreba studenata, naročito kada su u pitanju profili učenika kod kojih se pretpostavljaju vrlo specifični motivi i ciljevi učenja stranog jezika, kao što je slučaj kod onih koji uče jezik struke. U okviru analize potreba (Flowerdew/Peacock, 2001:178) značajnu ulogu igraju stavovi studenata prema stranom jeziku koji uče, načinu na koji uče i očekivanjima koja imaju u vezi sa kasnijim korišćenjem tog jezika u akademskom i profesionalnom životu.

4.2. Ciljevi i zadaci istraživanja

Cilj našeg istraživanja bio je da utvrdimo kakav odnos imaju naši studenti prema predmetu *Italijanski jezik struke* na studijama, prema oblicima i ciljevima nastave, kao i šta misle o mogućnostima kasnijeg korišćenja stečenih znanja izvan učionice.

Zadaci istraživanja bili su da se ispita:

- svrha postojanja i izučavanja stranog jezika na studijama
- svest studenata o postojanju razlike između nastave stranog jezika na univerzitetu za potrebe struke (tj. jezika struke) i opšteg jezika
- očekivanja studenata u vezi sa svrsishodnošću nastave stranog jezika na studijama za budući akademski i profesionalni život.

Naše hipoteze u vezi sa navedenim zadacima istraživanja bile su sledeće:

1. Studenti prve i druge godine još uvek nisu u potpunosti svesni prave svrhe izučavanja stranog jezika na studijama, već ga doživljavaju više kao opšti jezik koji mogu koristiti u najrazličitijim svakodnevnim životnim situacijama.

2. Studenti očekuju da na studijama izučavaju jezik na novi način, shodno zahtevima visokoškolskog obrazovanja u okviru određene discipline i imaju potrebu za specifičnim znanjima i veštinama u tom smislu.

3. Studenti očekuju da će im znanje stranog jezika biti od koristi i posle završenih studija, i to ne samo u struci nego i šire.

4.3. Metodologija istraživanja: uzorak i instrument

Ispitivanje za potrebe ovog istraživanja obavljeno je u januaru 2009. godine na Filozofskom fakultetu, na Fakultetu za menadžment BK i Poslovnom fakultetu Univerziteta Singidunum. Slučajni uzorak činilo je 50 studenata prve

3 “Curriculum development focuses on determining what knowledge, skills and values students learn, what experiences should be provided to bring about intended learning outcomes, and how teaching and learning in schools or educational systems can be planned, measured and evaluated.” (Richards, 2001:2)

godine i 38 studenata druge godine Filozofskog fakulteta, 17 studenata prve godine i 13 druge godine Fakulteta za menadžment BK i 10 prve godine i 17 druge godine Poslovnog fakulteta Univerziteta Singidunum.

Kao instrument istraživanja korišćena je anketa⁴ sastavljena od šest pitanja zatvorenog tipa, s tim što je kod dva pitanja dodata i mogućnost dopisivanja nekog drugog, dodatnog odgovora.

4.4. Rezultati istraživanja i tumačenje dobijenih rezultata

Rezultati našeg istraživanja neke od naših hipoteza su potvrdili, a neke opovrgli. Studenti ova dva, po mnogo čemu različita obrazovna profila, u nekim segmentima dali su slične a u nekim veoma različite odgovore.

Prvo pitanje odnosilo se na svrhu postojanja predmeta *Strani jezik* na studijama. Studenti Filozofskog fakulteta (u daljem tekstu, FF) i studenti BK fakulteta (u daljem tekstu BK) smatraju da nastava stranog jezika treba da im omogući pre svega da nauče još jedan strani jezik (BK 64,9 %, FF 46%), ili da im omogući da na studijama nastave da uče strani jezik koji su u prethodnom ciklusu školovanja učili (BK 35%, FF 30%). Ovakav rezultat govori nam da studenti uglavnom ne percipiraju strani jezik na studijama kao jezik struke koji će im biti od koristi u akademskom i profesionalnom životu, već kao običan kurs opšteg jezika kojim se postižu nespecifična znanja i kompetencije potrebne za svakodnevni život. Naša hipoteza u tom smislu potvrđena je: studenti na ovom nivou osnovnih studija još uvek nemaju dovoljno razvijenu svest o stvarnim jezičkim potrebama koje će kao stručnjaci/naučnici imati. Odgovori bi verovatno bili drugačiji, da se ispitivanje vršilo na višim godinama studija, kada studenti steknu veća akademska i stručnja znanja. Pošto se, međutim, kod nas samo u retkim slučajevima⁵ strani jezik uči na trećoj i četvrtoj godini, mi nismo bili u prilici da ovim istraživanjem obuhvatimo i tu populaciju studenata.

Studenti ova dva profila, međutim, ne vide na isti način mogućnost primene stranog jezika koji uče na fakultetu u korišćenju stručne literature na studijama: dok su se studenti BK za ovaj odgovor opredelili u malom broju (12,2%), 45 % studenata FF smatra da će mu strani jezik poslužiti za učenje i praćenje literature vezane za struku. Možda se ovakvo opredeljenje studenata BK može opravdati nepostajanjem obavezne i preporučene stručne literature na italijanskom jeziku iz oblasti menadžmenta i poslovanja. Kad je reč o upotrebi stranog jezika za učešće na predavanjima, seminarima i kongresima studenti BK opredelili su za ovaj odgovor u veoma malom broju (8%), studenti prve godine FF u nešto većem (24%) a studenti druge godine FF u najvećem, čak (50%), verovatno zbog činjenice da su već na drugoj godini imali prilike da se uvere u značaj ovakvih susreta za buduće studiranje i profesiju. Ispitanicima se daleko manje značajnim čini osposobljavanje za pisanje za stručne i profesionalne potrebe (FF 13,6%, BK 7%).

4 Korišćeni upitnik priložen je na kraju rada, u Dodatku 1.

5 Strani jezik na trećoj i četvrtoj godini osnovnih studija izučava se samo na nekim univerzitetima čiji osnivač nije Republika (Univerzitet BK, Univerzitet Singidunum).

Veliki broj studenata BK smatra da će strani jezik koji uči koristiti po završetku studija, na poslu (59,6%) dok se za taj odgovor opredelilo daleko manje studenata FF (34,2%), što je možda razumljivo, s obzirom na jasnije usmereno profesionalno opredeljenje studenata menadžmenta i poslovanja i postojanje konkretnih mogućnosti zaposlenja koja podrazumevaju poznavanje italijanskog jezika (sve veće prisustvo italijanskih predstavništava, banaka i sl.).

Relativno visok procenat opredeljenja studenata za odgovore koji u prvi plan stavljaju kulturološke i interkulturene aspekte kao motivator za učenje stranog jezika, potvrđuje da potrebe studenata često nisu prevashodno okrenute sticanju znanja iz oblasti jezika struke. Studenti, naime, smatraju da će im učenje stranog jezika na studijama pomoći kada borave u zemljama gde se jezik koristi (BK 33,3%, FF 30,3%), kada putuju (BK 35%, FF 17,1%) kao i da saznaju nešto više o kulturi naroda koji tim jezikom govori (FF 25%, BK 15%).

Na pitanje o formi i tipu kursa stranog jezika na studijama studenti su se vrlo jasno opredelili za kombinovani tečaj opšteg jezika i jezika struke (BK 70%, FF 63%) dok se za specijalizovani tečaj jezika struke opredelio zanemarljivo mali broj studenata, a najviše ispitanika druge godine FF i to samo 13%. Da bi jezik struke trebalo da se uči kao opšti jezik smatra 26% studenata BK, a čak 32% studenata prve godine FF. Ovo je još jedna potvrda da većina studenata očekuje i smatra potrebnim opšti kurs stranog jezika, a ne specijalizovani, bar na prvoj i drugoj godini studija. Osim toga, termini kao što su specijalizovani kurs i jezik struke, pa i njihova suština, verovatno nisu dovoljno poznati našim studentima, koji su navikli na nastavu jezika sa isključivo opštim ciljevima.

Na pitanje o neophodnosti poznavanja opšteg jezika da bi se počelo sa učenjem jezika struke najviše studenata odgovorilo je da smatra neophodnim prethodno znanje jezika (samo osnovno znanje – FF 35,5%, BK 31% a solidno znanje – BK 36%, FF 31%).

Na pitanje o značaju prethodnog stručnog znanja kao polazišta za učenje jezika struke, studenti su odgovorili u najvećem broju da je to znanje poželjno (BK 73%, FF 72%). Očigledno je da bi, ukoliko bismo bili spremni da izađemo u susret očekivanjima studenata pokazanim ovim rezultatom, bilo poželjno da se strani jezik uči i/ili na višim godinama osnovnih studija, kada su studenti stekli određena stručna znanja koja bi pomogla u učenju jezika struke.

Ohrabruje podatak da velika većina ispitanika smatra da će strani jezik koji uči na fakultetu koristiti često (FF 52%, BK 49%), ili povremeno (BK 49%, FF 44%) i posle završenih studija, što znači da motivacija za učenjem stranih jezika postoji i odnosi se i na učenje jezika tokom celog života (*life-long learning*).

Na pitanje o načinu korišćenja jezika po završetku studija studenti ova dva profila su se najviše razlikovali. Studenti BK najčešće su se opredeljivali za korišćenje jezika u komunikaciji sa strancima 71,9%, na putovanjima i obilascima znamenitosti 54% i, što najviše odgovara pretpostavljenim ciljevima učenja jezika struke, na poslu i u komunikaciji sa stranim partnerima 52%, dok su ostali odgovori bili zanemarljivo malobrojni.

Kod studenata FF situacija je nešto drugačija: najviše studenata (57,9%) smatra da će jezik koristiti na putovanjima i obilascima znamenitosti i u komunikaciji sa strancima (55,2%), manje studenata FF nego studenata BK smatra da će jezik koristiti na poslu u komunikaciji sa inostranim partnerima (36,8%), ali ima i onih koji smatraju da će im jezik služiti u naučnom radu 19,7% , za čitanje u svrhu ličnog zadovoljstva 23,7% i prevođenje 14,5%. I ovde se, čini nam se, jasno uočava razlika između akademske i profesionalne orijentacije naših studenata, uslovljena razlikom u vrsti naučnih disciplina kojima se bave i ishodima koji su studijskim programima predviđeni.

5. Zaključak

Ovo istraživanje pokazalo je da ispitanici imaju pozitivan stav prema učenju stranog jezika na studijama, očekuju da ga nauče i koriste i tokom i po završetku studija. To potvrđuje našu hipotezu o shvatanju svrsishodnosti nastave stranog jezika na visokoškolskom nivou.

S druge strane, rezultati ukazuju na to da je pažnja znatnog broja studenata prve i druge godine još uvek više okrenuta opštem jeziku, koji bi imao široku primenu u svim sferama života, nego specijalizovanom jeziku discipline koju izučavaju. Ispitanici, dakle, nisu u potpunosti svesni prave svrhe izučavanja stranog jezika na studijama, već ga doživljavaju više kao opšti jezik koji mogu koristiti u najrazličitijim svakodnevnim životnim situacijama. Razlog za to treba verovatno tražiti u činjenici da ispitanici ne poznaju dovoljno koncept jezika struke i specijalizovanih tečajeva jezika za posebne potrebe, što ne čudi, s obzirom da u dosadašnjem školovanju nisu imali prilike da uče strani jezik osim za opšte potrebe.

Iz dobijenih rezultata može se zaključiti da studenti prve i druge godine još uvek nisu u potpunosti svesni uloge ovog predmeta na studijama, te da bi veći efekat nastava stranog jezika struke mogla imati ukoliko bi trajala tokom čitavih osnovnih akademskih studija, ili ukoliko bi se prenela na više godine studija kada su studenti već ovladali znanjima struke i uvideli značaj poznavanja jezika određene discipline.

Na kraju, važno je napomenuti da je za bolji i precizniji uvid u stvarne potrebe i očekivanja studenata potrebno sprovesti ovakva istraživanja kontinuirano, iz godine u godinu, kako bi se dobijeni rezultati mogli generalizovati. Naše istraživanje u tom smislu predstavlja samo prvi korak jednog procesa koji bi trebalo da postane praksa, da prethodi i utiče na izradu novih, i revidiranje postojećih, kurikuluma za predmet strani jezik struke.

DODATAK 1. Italijanski jezik struke na studijama: očekivanja i potrebe studenata (instrument)

Ovaj upitnik sačinjen je za potrebe istraživanja u oblasti nastave stranog jezika na nefolološkim studijskim grupama. Upitnik je anonimn. Odgovori koje budete dali neće imati nikakvog uticaja na Vašu ocenu iz stranog jezika koji slušate na studijama. Molimo Vas da sva pitanja pažljivo pročitate i na njih što iskrenije odgovorite zaokruživanjem jedne od ponuđenih mogućnosti odnosno upisivanjem odgovora.

Pol : a) muški b) ženski

Vi ste student : a) prve godine b) druge godine c) treće godine d) četvrte godine
Studijska grupa .....

1. Svrha postojanja predmeta *strani jezik* na studijama, po Vašem mišljenju jeste da studentu omogući (zaokružite do tri mogućnosti):

- a) da nauči još jedan strani jezik
- b) da usavrši jezik koji je ranije učio
- c) da tokom studija koristi literaturu na tom jeziku (udžbenike, stručne časopise i publikacije)
- d) da prati i učestvuje na predavanjima, seminarima i kongresima koji se održavaju na tom jeziku
- e) da piše rezimee, prikaze naučnih radova kao i da komunicira sa kolegama iz inostranstva putem e-maila
- f) da koristi taj jezik po završetku studija na poslu
- g) da boravi u zemlji u kojoj se taj jezik govori
- h) da lakše komunicira na putovanjima
- i) da, tokom učenja, sazna nešto više o kulturi i civilizaciji naroda koji tim jezikom govori
- j) da prati medije na tom jeziku
- k) u drugu svrhu.....

2. Po Vašem mišljenju, strani jezik na studijama treba da se izučava u vidu:

- a) tečaja opšteg jezika koji ima široku primenu
- b) specijalizovanog tečaja jezika struke
- c) kombinovanog tečaja opšteg jezika i jezika struke

3. Po Vašem mišljenju, za izučavanje jezika struke :

- a) neophodno je prethodno solidno znanje tog stranog jezika
- b) neophodno je prethodno samo osnovno znanje tog stranog jezika
- c) nije neophodno znati prethodno taj strani jezik

4. Ukoliko bi izučavanje stranog jezika na studijama podrazumevalo i elemente jezika struke smatrate li da bi u prednosti bio onaj ko poznaje naučnu oblast o kojoj je reč?

- a) da
- b) ne
- c) ne znam

5. Smatrate li da ćete po završetku studija koristiti izučavani jezik?

- a) da, često   b) možda povremeno   c) ne

6. Ako ste na prethodno pitanje odgovorili potvrdno, taj strani jezik po završetku studija koristićete: (zaokružite do tri mogućnosti)

- a) u komunikaciji sa strancima
b) u putovanjima i obilascima znamenitosti
c) u praćenju medija
d) u ličnoj prepisci
e) na poslu, u komunikaciji sa stranim partnerima
f) u prevođenju
g) u čitanju u svrhu ličnog zadovoljstva
h) u Vašem naučnom radu
i) _____

Literatura:

Flowerdew, J./M. Peacock (2001): *Research Perspectives on English for Academic Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gardner, R.C. /McIntyre, P.D. (1993): "A student's contributions to second-language learning. Part II: Affective variables". *Language Teaching* 26, 1–11.

Ignjačević A./M. Brdarski (2006): „Strani jezik struke i univerzitet”, *Primenjena lingvistika*, br. 7, Beograd – Novi Sad, str. 152 – 160.

Pierini, P. (1981): »L'analisi dei bisogni linguistici: teoria e pratica.« u Ciliberti, A. (ur.) *L'insegnamento linguistico per scopi speciali*. Bologna: Zanichelli. str. 58 – 84.

Richards, J.C.(2001). *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rot, N. (1987): *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Vučo, J. (2006): "Diffusione e insegnamento dell'italiano in Serbia", u *Comunicare lettere e lingue* 6. Bologna: Il Mulino. Str.147–156

TEACHING ITALIAN LANGUAGE AT DEPARTMENTS OTHER THAN DEPARTMENT OF ITALIAN LANGUAGE: EXPECTATIONS AND NEEDS

Summary

Foreign language teaching at university level is an integral part of scientific education of any member of academic community. Acquiring adequate linguistic and communicative competencies is a prerogative for any individual wishing to participate in the dynamics of expert community. There is a general consensus that needs analysis is a defining feature of LSP, the necessary point of departure for designing a syllabus, tasks and materials. The paper attempts to establish students' attitudes towards Italian language learning for specific purposes at university level, focusing on their primary motivation in learning Italian, their language needs and future expectations.

Danijela Đorović and Vojislava Janković

INSTITUCIONALIZOVANO UČENJE STRANIH JEZIKA I UVOĐENJE ITALIJANSKOG JEZIKA U OSNOVNOŠKOLSKI SISTEM U SRBIJI

Zajedno sa otvaranjem prvih škola javlja se i institucionalizovano učenje stranih jezika u Srbiji. Izbor stranog jezika u direktnoj je zavisnosti od kulturno-političkih veza između naše zemlje i zemlje čiji se jezik bira. Posle oslobođenja zemlje 1945. god. primat u zastupljenosti dobija ruski, a sedamdesetih godina primetna je tendencija porasta interesovanja za engleski jezik. Devedesetih godina XX veka situacija se pomera ka primeni evropskog modela višejezičnosti. Širi se lepeza evropskih jezika koje je moguće izučavati, što se posebno odnosi na italijanski i španski jezik. Danas, tj. školske 2008/09. italijanski se uči u 32 osnovne škole u Srbiji, u svima kao drugi strani jezik, pri čemu nastavu pohađa 5054 učenika. Treba primetiti da su i manje sredine, a ne samo Beograd i drugi veći gradski centri, pokazale interesovanje za učenje italijanskog jezika. Možemo biti sasvim zadovoljni napretkom koji je naša zemlja ostvarila sprovođenjem reforme u oblasti učenja stranih jezika i tako nas svrstala u red najnaprednijih u tom pogledu (LS1 od sedme godine, LS2 od jedanaeste). Ne smemo gubiti iz vida da se pre 2000. godine LS1 izučavao kao redovan predmet tek od petog razreda ili jedanaeste godine života, kada se određeni kritični pragovi već formiraju). Napredak i proboj koji je italijanski jezik napravio od 2001. godine do danas i to u osnovnom obrazovanju može se zaista oceniti kao izuzetan. Težnja ka daljoj ekspanziji zasigurno će se nastaviti i u budućnosti.

Ključne reči: italijanski jezik, nastava, strani jezik

1. Nastava stranih jezika u osnovnom obrazovanju

1.1. Od maternjeg jezika ka višejezičkoj kompetenciji

Jezik kao glavno obeležje ljudskog roda po kome se čovek i razlikuje od ostalih živih bića, predstavlja osnovnu sponu među ljudima. Putem jezika čovek ostvaruje sebe, svoja htenja i nadanja, stvara sliku sebe i drugih, uobličava sliku sveta kakvu želi. Iz toga proizilazi da je najvažnija funkcija jezika svaka-ko komunikativna, ali i kulturna. Upravo u toj kulturnoj funkciji sadržane su sve tekovine čovečanstva (običaji, usmena i pisana predanja, tradicija, sistemi vrednosti, itd). Upravo zato Sapir i veruje da je jezik “prethodio čak i najprimitivnijem razviku materijalne kulture, i da ovaj razvoj, strogo uzevši, nije bio moguć dok se jezik, oruđe značenjskog izražavanja, nije uobličio”¹

Nauk čije je izučavanje započeo svako od nas i to u periodu najranijeg detinjstva, bez pomoći nastavnika, jeste jezik, preciznije maternji jezik (u daljem tekstu L1). Učimo ga spontano u saradnji sa okolinom kako bismo uspeali da

1 Sapir, E (1992): “Jezik”, “Dnevnik”, Novi Sad, str. 26.

ostvarimo sebe u datom trenutku, da budemo shvaćeni i da našim egocentričnim potrebama bude udovoljeno. Učenje maternjeg jezika traje čitavog života.

Različite su teorije na koji način dolazi do usvajanja maternjeg jezika. Počev od bihejviorističke teorije (Bloomfield, 1933 u De Marco, 2000: 24)² koja učenje L1 zasniva na imitaciji i čiji je najveći zastupnik Bloomfield, preko teorije da je učenje maternjeg jezika urodjena predispozicija svakog pojedinca, a koju zastupa Chomsky (Chomsky, 1959 u De Marco, 2000: 27)³, pa sve do shvaćanja, poput Sapirovog (Sapir E 1997: 13), koje primat daju okruženju, tzv. ambijentalne teorije (Harris, 1992; Dressler, 1997 u De Marco, 2000: 32).⁴ Nijedna od ponuđenih teorija nije uspjela da pruži dovoljno naučno valjanih i opravdanih argumenata kojima bi nas uverila u svoje zaključke. Ono što sa sigurnošću možemo tvrditi jeste da je u postupku usvajanja L1 neophodna određena neurofiziološka zrelost individue.

U dalekoj prošlosti učenje stranog jezika bila je privilegija malog broja ljudi, uglavnom sveštenstva, trgovaca ili raznih putnika. Kako današnja civilizacija funkcioniše po principu Makluanovog globalnog sela i kako su sve učestalije migracije sa jednog kraja sveta na drugi i zalaženja u lingvistički nepoznate prostore, otvara se pitanje poznavanja još najmanje jednog stranog jezika, a sve češće se govori o neophodnosti poznavanja i do tri strana jezika.

1.2. Pojam stranog jezika (LS) i pojam drugog jezika (L2)

Pod pojmom stranog jezika LS podrazumevamo svaki jezik koji se nauči posle maternjeg jezika (L1). To ne mora biti samo jedan jezik, već će taj pojam obuhvatiti i naučenih više, dva, tri, četiri jezika (francuski, engleski, italijanski), i svaki od njih ćemo označiti kao LS. Karakteristika stranog jezika je ta što se njegovo izučavanje odvija isključivo izvan lingvističke zajednice kojoj pomenuti jezik pripada. Obično su to institucionalizovani okviri, razni školski siste-

2 Bihejvioristička teorija polazi od teorije da je usvajanje L1 pitanje imitacije i obrazovanje određenih jezičkih navika. Prema tvrdnjama zastupnika ove teorije proizilazi zaključak da dete ima pasivnu ulogu u procesu usvajanja L1, s čim se ne možemo složiti. Sledeći nedostatak ove teorije je taj što se putem imitacije ne objašnjava učenje gramatike L1 do koga svakako dolazi. Problem je i izbora jezičkog materijala koji se imitira jer svako od nas ima svoje polje interesovanja i ne imitira iste stvari u istom vremenskom trajanju. Teorija se zasniva na objašnjavanju usvajanja L1 kroz jezičke pokrete i rutine koje majka razvija u komunikaciji sa detetom.

3 Teorija potpuno suprotna bihejviorističkim stavovima. Chomsky smatra da je dete biološki programirano za usvajanje L1, i da se razvoj govora odvija paralelno sa razvojem ostalih vitalnih organa. To objašnjava činjenicom da odrasli često izgovaraju rečenice koje nisu gramatički korektna, a dete ipak nauči da dominira lingvističkim sistemom.

4 Fokus ambijentalne teorije je interakcija deteta i lingvističkog okruženja. Lingvistički input (crtani filmovi na stranom jeziku kojim se detetova okolina ne služi), bez podrške u stvarnom svetu neće dovesti do usvajanja L1. "Istina je svakako da je, u izvesnom smislu, pojedinac predodređen da govori, ali to je u potpunosti posledica okolnosti da je rođen ne samo u prirodi već i u okrilju zajednice koja će ga sigurno, relativno sigurno, voditi ka svojim tradicijama. I ako se zajednica ukloni, opravdano je verovati da će on naučiti da hoda, ako uopšte preživi. Ali je isto tako sigurno da nikada neće naučiti da govori, odnosno da saopštava ideje u skladu sa tradicionalnim sistemom pojedinog društva".

mi, u kojima se učenici sreću sa stranim jezikom o kome uglavnom već imaju neko saznanje (film, muzika, i sl). Jedinu vezu između njih i predmetnog jezika predstavlja nastavnik, koji i sam najčešće nije izvorni govornik. Međutim, slika je značajno drugačija kada govorimo o drugom jeziku ili L2. U procesu usvajanja L2 učenik se susreće sa jezikom koji će biti predmet njegovog učenja, ali u okruženju gde se taj jezik uobičajeno koristi, tj. biće okružen izvornim govornicima.

1.3. Učenje stranog jezika kod dece školskog uzrasta i faktori koji na to utiču

Deca školskog uzrasta jezik mogu učiti na dva načina: ili u sredini u kojoj se taj jezik govori, gde dolazi do njihovog utapanja u jezički i kulturni ambijent predmetnog jezika, s jedne strane, a sve to prate i institucionalizovani centri gde proces usvajanja ipak biva vođen i praćen od strane nastavnika, ili pak u sredini u kojoj jezik koji je predmet izučavanja nije i maternji jezik zajednice, pa se učenje stranog jezika odvija u školskim sistemima, zasnovano na propisanom planu i programu, kao i didaktičkom materijalu. Ovaj drugi slučaj će biti i u fokusu našeg interesovanja i istraživanja u ovom radu.

Na prvi pogled čini se da je razlika između učenja stranog jezika u školskim sistemima i učenja drugog jezika (L2) evidentna. Ali čim se upustimo u definisanje karakteristika nailazimo na poteškoće (Pallotti, 1998: 274). Ono što je stvarna razlika o kojoj se ne polemše jeste kontekst, odnosno sredina. Dve zajedničke crte kod oba tipa učenja jezika su samo učenje i korišćenje lingvističkog obrasca, a druga je prisustvo nastavnika u cilju olakšavanja u savladavanju prepreka i poteškoća tokom učenja. Nastavnik ima ulogu dirigenta koji učenicima na času pruža *feedback*, tokom postavljanja pitanja na koji ovaj daje odgovor, a sve u cilju započinjanja komunikacije na stranom jeziku. U školskim uslovima nastavnik postavlja veći broj pitanja učenicima, koja se mogu podvesti pod pokazna ili prikazna pitanja (Pallotti, 1998:275), a što će nas podsetiti na *rutine*, prikazane u bjeviorističkoj teoriji. Ovakav pristup skoro je potpuno odsutan u školskom učenju. *Feedback* do kog se dolazi na ovaj način, može sadržati kako pohvalu, tako i ispravku u smislu „tako se ne kaže“ ili pak „treba reći ovako...“ (Pica, 1987:6 u Pallotti, 1998: 278). Statistika pokazuje da 20% do 40% vremena na času nastavnik iskoristi na postavljanje pitanja, 70% vremena govori samo nastavnik, dok je ostalih 30% na raspolaganju učenicima. Ako imamo u vidu da u svakom odeljenju ima oko 30 učenika, a čas traje 45 minuta dolazimo do zaključka da svaki učenik aktivno učestvuje, i ima 30 sekundi da se izrazi na jeziku koji je predmet izučavanja (Chaudron, 1988 u Pallotti, 1998: 280).

Vrlo je uvreženo mišljenje da deca mnogo bolje uspeavaju da nauče ili usvoje strani jezik, posebno na planu fonetike (Pallotti, 1998: 290). Svaki od jezika koji se nauči posle treće godine života posmatra se kao LS ili L2. Deca se kod učenja razlikuju od odraslih jer se njihov pristup bazira isključivo na memorisanju i formulama (Pallotti, 1998: 290). Stanovište da maternji jezik (L1) ograničava na način da dolazi do konfuzije ili interferencije sa stranim jezikom (LS)

koji je predmet izučavanja, oštro su opovrgli kroz svoja istraživanja Titone, Kamins, Svejn i Danezi (Vučo, 2006: 44). Učenje LS ne samo da ne dovodi do ovih neželjenih efekata već vodi boljem razvitku kognitivnih sposobnosti dece kao i lakšem učenju ne samo jednog stranog jezika. Činjenicu da deca vrlo malo vremena provode u školi učeći strani jezik, a da rezultati tj. uspeh koji bar neki od njih postižu nisu u srazmeri, postavlja na još čvršće temelje *princip međujezičke zavisnosti i Kaminsovu hipotezu ledenog brega* (Cummins, 1999: 18 u Vučo, 2006: 44).

Sve faktore koji utiču na uspeh ili pak neuspeh u procesu učenja LS možemo podeliti u dve grupe:

1. Unutrašnji faktori (uzrast polaznika, sposobnost, motivacija, emocionalna stanja) (Freddi, 1999: 3.11.2);
2. Spoljašnji faktori (atmosfera u odeljenju i izvan njega) (Freddi, 1999:3.11.1).

a) Uzrast

Različita objašnjenja su izrečena o odnosu dečijeg uzrasta i uspešnosti učenja tj. savlađivanja LS. Jedno od njih odnos učenja i uspešnosti objašnjava na planu neurološke zrelosti dece. Jedan deo mozga se specijalizuje u izvršavanju određenih funkcija kroz proces lateralizacije. Moždana lateralizacija ogleda se u psihofizičkom sazrevanju pojedinca, i kako bi se taj proces u potpunosti uobličio potreban određen protok vremena. Važno je podvući da je lateralizacija neophodan instrument kojim se dolazi do potpune lingvističke kontrole. Jednom okončan proces moždane lateralizacije neće dovesti do potpune paralizacije za dalje učenje LS, već se stvaraju takozvani kritični periodi u kojima je učenje određenih delova jezika (fonetike, semantike, pragmatike) otežano u odnosu na period do završetka procesa lateralizacije. Sve do jedanaeste, dvanaeste godine života cerebralna plastičnost odgovorna je za brzo i lako usvajanje, odnosno učenje L1 i LS (Freddi, 1999: 73; De Marco, 2000: 72).

b) Sposobnost ili nadarenost učenika

Drugi po redu unutrašnji faktor koji bitno utiče na proces učenja LS je sposobnost ili nadarenost. Sudeći po dosadašnjim istraživanjima (Diler, 1981 u De Marco, 2000:73) moguće je tvrditi da ne postoji opšta sposobnost, već da je ona sačinjena od više specifičnih sposobnosti vezanih za fonetiku, leksiku, stilistiku itd. To je u suštini urođena predispozicija pojedinca koja će uticati na brzinu učenja LS. Dalje, zapaža se da brzina učenja stranog jezika zavisi i od društvenog sloja iz koga učenik potiče i od obrazovanja roditelja.

Sa didaktičke tačke jezika nije moguće sve neuspehe u procesu učenja pripisati slaboj sposobnosti ili nadarenosti učenika. To jeste polazna tačka sa kojom se pojedinac rađa, ali koja mora biti negovana i razvijana od strane okruženja u kome se dete nalazi. Sposobnost i nadarenost deteta u svakom slučaju utiču na vremenski proces učenja ali nikako ga ne mogu sami od sebe zaustaviti ili potpomoći.

c) Motivacija

Jedan od bitnih faktora u učenju stranih jezika jeste faktor motivacije. Postoje dve velike motivacione kategorije: kulturna i instrumentalna. Budući da se u ovom radu bavimo nastavom jezika u školama, više nas zanima druga kategorija tj. instrumentalna motivacija. Ona je uglavnom povezana sa željom da se dostignu određeni ciljevi i uklone razne prepreke na putu sticanja znanja iz stranog jezika. Instrumentalna motivacija se dalje grana na opštu i posebnu. Upravo ta posebna instrumentalna motivacija podstiče učenika da poboljša svoje sposobnosti vezane za LS, da prevaziđe određenu lingvističku barijeru, dobije dobru ocenu na proveri znanja, tačno odgovori na pitanja koje nastavnik postavlja, itd. (De Marco, 2000: 74–76 i Freddi, 1999: 74)

d) Emotivni faktor

Ova vrsta faktora nije ništa drugo do filter koji iz određenih razloga neke informacije propušta, dok prolaz drugih inhibira. Nivo emocionalne napetosti ili anksioznosti aktivira se svaki put kada se pojedinac, u našem slučaju, učenik osnovnog obrazovanja, nađe u situaciji da treba da se izrazi na LS. Iz tog razloga, govori se o lingvističkoj anksioznosti. Lingvistička anksioznost je svakako naglašenija u početnim fazama učenja LS, kao i u formalnijem načinu obraćanja na LS. Ali do nje može doći i vremenom. Učenih nizom neuspjeha u učenju predmetnog stranog jezika razvija specifičan oblik anksioznosti.

Da li je ova vrsta napetosti pozitivna ili negativna u procesu učenja veoma je diskutabilno. Svaka vrsta treme i napetosti dozirana sa merom i u svakom slučaju kontrolisana ima pozitivan odjek i stimulativno dejstvo na pojedinca tokom učenja ili korišćenja LS. Nekonrolisana trema i napetost dovode do potpune paralisnosti učenika i njihove nemogućnosti da odgovore traženim zahtevima. Kako pomenuti emotivni faktori tako i sama ličnost učenika, njegova ekstrovertnost, i dobar sud o samom sebi, svakako pomažu stvaranje boljeg uspeha (De Marco, 2000: 77, 78).

1.4. Spoljašnji faktori

Među spoljašnjim faktorima najbitniji su oni socijalnog karaktera, tj. atmosfera u odeljenju među učenicima, odnos nastavnika kako prema njima tako i prema predmetu izučavanja. Važno je da atmosfera u kojoj se odvija nastavni proces bude prijatna i gostoljubiva sa jasno definisanom svrhom i ciljevima podučavanja gde se u obzir uzimaju i potrebe učenika. Nastavnik mora konstantno da se angažuje na kreiranju i očuvanju klime u odeljenju, da neprekidno motiviše učenike da dosegnu određen nivo znanja. Značajno je stvaranje neposrednosti u odnosu nastavnik-učenik, gde nastavnik vodi računa o svakom učeniku ponaosob kako se nijedan od njih ne bi osetio zapostavljenim. Svako mora dobiti podjednake šanse da usvoji i iskoristi lingvistički input koji dolazi od nastavnika (De Marco, 2000: 78–81 i Freddi, 1999: 73).

1.5. Učenje stranih jezika u osnovnom školstvu u zemljama Evrope

U gotovo svim zemljama Evrope planom i programom osnovnog obrazovanja propisano je učenje barem jednog stranog jezika. Početak učenja LS razlikuje

se od zemlje do zemlje. Među najnaprednijim u tom pogledu su Luksemburg, Malta, Finska, Norveška, Švedska gde učenje počinje već sa 6–7 godina (Vučo, 2004: 160). Ali ako se osvrnemo na učenje LS2 u toku osnovno obrazovanja, od istih tih naprednih zemalja kada je reč o LS1, samo Švedska, Luksemburg i Finska imaju i rano, uslovno rečeno učenje LS2 (između 7 i 13 godine).

Samo tri evropske zemlje ne insistiraju na obaveznom učenju LS2 u osnovnom školstvu i to Italija, Ujedinjeno Kraljevstvo i Malta (Vučo, 2004: 160).

Sledi tabelarni pregled, situacije u 23 evropske zemalje sa podacima kada i da li dolazi do učenja LS1 i LS2.

Pregled početka obaveznog učenja stranih jezika u zemljama Evrope o starosti đaka⁵

ZEMLJA	PRVI JEZIK	DRUGI JEZIK
Austrija	8	15
Belgija (flamanski)	12	12
Bugarska	11	14
Češka	9	15
Danska	10	13
Finska	7	13
Francuska	9/10	13/14
Holandija	10	12; treći jezik u 17. godini
Italija	7/8	
Litvanija	8	12
Luksemburg	6	7; treći jezik u 13. godini
Mađarska	9	14
Malta	6	
Nemačka	8/10	
Norveška	6	16
Poljska	10	15/16
Rumunija	9	11
Slovenija	9/11	15
Španija	8	
Švedska	7	12
UK E/SI	11–16	
UK W	11–14	
UK SC	11–16	

5 Key Data on Education in Europe 2002, Chapter H: Foreign languages, European Commission, navedeno prema Julijana Vučo „Strani jezici u reformi obrazovanja u Srbiji“, u: „Vaspitanje i obrazovanje“, br. 2/2004, Podgorica, str. 160–161.

1.6. Nastava stranih jezika u Srbiji

Kratak istorijat

U Srbiji osim Srba živi i veliki broj građana kojima srpski jezik nije maternji. Nacionalna struktura naše zemlje u 2002. godini, bez podataka za AP Kosovo i Metohija, izgledala je ovako: Srbi 82,9%, Albanci 0,8%, Mađari 3,9%, Bošnjaci/Muslimani 2,1%, Romi 1,4%, Crnogorci 0,9%, Jugosloveni 1,1%, Slovaci 0,8%, Hrvati 0,9% itd⁶. Iz ovog pregleda jasno je da u Srbiji živi oko 17, 1% građana koji se nacionalno ne osećaju Srbima i koji mogu smatrati da srpski nije njihov maternji jezik. To je naš prvi problem sa kojim se susrećemo čak i pre uvođenja prvog stranog jezika, kao predmeta u osnovnu školu. Ustav Republike Srbije iz 2006. godine⁷, u svom članu 79. stav 1, daje pravo pripadnicima nacionalnih manjina „na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina“. Članom 5 Zakona o osnovnoj školi⁸ i Zakona o srednjoj školi⁹ omogućuje se da pripadnici nacionalnih manjina nastavu u osnovnom obrazovanju mogu pratiti dvojako: 1. na maternjem jeziku, uz obavezu pohađanja i nastave nematernjeg jezika (u slučaju narodnosti srpski jezik ima status L2); 2. mogu izabrati model dvojezične nastave, gde ne postoji nastavni plan i program. Stav je da se na maternjem jeziku slušaju svi predmeti od nacionalne važnosti; 3. da prate nastavu na srpskom jeziku, a maternji jezik sa elementima nacionalne kulture bi bio izborni predmet, sa nedeljnim fondom od 2 časa.

Institucionalizovano učenje stranih jezika u Srbiji datira još od 19. veka (javlja se zajedno sa otvaranjem prvih javnih škola). Od tada je izbor stranih jezika koji će se izučavati u direktnoj zavisnosti od intenzivnosti i kvaliteta kulturno-političkih veza i odnosa između naše zemlje i zemlje čiji se jezik bira da bude predmet izučavanja. To znači da se o izboru jezika izučavanja odlučivalo prvenstveno na državnom nivou, na osnovu političkih, a ne nekih drugih, npr. stručno-naučnih kriterijuma. U periodu pre Drugog svetskog rata u školama se već tradicionalno izučavao nemački kao strani jezik, nešto manje zastupljeni bili su francuski i ruski. Engleskog jezika u institucionalizovanom učenju nema. Njegovo izučavanje bilo je na individualnom nivou u zavisnosti od kulturnih i ekonomskih potreba pojedinaca. Posle 1945. godine u školsku nastavu se uvodi ruski kao strani jezik, a potiskuju se francuski i nemački. Zvaničnom preporukom Saveta ministara 1959. podvlači se primat koji ruski kao LS treba da zauzme u školskom sistemu. Primetno je i postepeno uvođenje engleskog kao stranog jezika. „U školskoj 1966/67 godini, ruski se izučava u 62% škola, francuski u 16%, a nemački tek u 6% škola“ (Janovski, 2001 u Vučo, 2005: 436).

6 Prema podacima popisa stanovništva Republike Srbije iz 2002. godine, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/popis.htm>

7 „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 98/06.

8 „Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 50/92.

9 Isto.

Drugi problem koji se u tom periodu javlja jeste problem kadra, koji u datom trenutku ne ispunjava norme predviđene zakonom, (nedovoljna kvalifikacija i stručna sprema). Ovaj problem više je izražen kod nastavnika ruskog jezika, jer od ukupno 52% nekvalifikovanih nastavnika, nastavu ruskog jezika je izvodilo njih 62%.

Sedamdesetih godina primetna je tendencija porasta interesovanja za engleski jezik. Srbija u to vreme samo drži korak sa tokovima koji se odvijaju u celoj Evropi, a baziraju se na ekonomskoj, političkoj i kulturnoj razmeni. Kako ruski jezik ne bi potpuno bio potisnut u drugi plan, nadležno ministarstvo propisuje obavezno učenje dva strana jezika, počev od petog razreda osnovne škole od kada počinje izučavanje prvog stranog jezika, pa preko srednjoškolskog obrazovanja u kom se uvodi drugi strani jezik. Ovakav postupak bi u današnje vreme bio vrlo osporavan i diskutabilan s obzirom na naučno saznanje da se jezik najbolje uči u periodu između četvrte i desete godine života, prag eventualne tolerancije bila bi dvanaesta godina učenika. Tada je, međutim, odlučeno da se prvi strani jezik izučava od jedanaeste godine, a drugi čak od petnaeste godine života učenika. Rezultat je da generacije ljudi koje su se školovale u to vreme nikada nisu postigli prag znanja koji bi inače bilo moguće postići da je učenje krenulo u ranijem dobu. Da li se ovakva jezička politika u Srbiji sprovodila namerno u skladu sa tadašnjim pretpostavkama da učenje stranog jezika šteti znanju maternjeg jezika i odnosu prema kulturi kroz koju se ogleda ili je pak to odraz trenutnog lingvističkog neznanja onih koji su tu istu politiku sprovodili, ostaje nama da razlučimo.

Uvođenjem dva strana jezika u školski sistem uređuje se i problem nekvalifikovanog nastavničkog kadra. Jezike bilo da je reč o ruskom, engleskom, francuskom ili nemačkom, mogu predavati samo diplomirani profesori Filološkog fakulteta. Ovaj redosled jezika odražava i redosled njihove procentualne zastupljenosti u školskom sistemu Srbije 1977/78. godine.

Situacija danas

Devedesetih godina prošlog veka situacija se pomera ka primeni evropskog modela višejezičnosti. Širi se lepeza evropskih jezika koje je moguće izučavati i to se posebno odnosi na italijanski i španski jezik. Uvode se i drugi jezici koji se izučavaju fakultativno u zavisnosti od sfere interesovanja koja vlada u datoj školi, a dovoljno je da školski odbor donese odluku tom interesu u prilog. U istom tom periodu pa sve do 2001/2002. dominaciju kako u osnovnom tako i u srednjem obrazovanju ima engleski, kao prvi strani jezik. Po podacima koje navodi Ljiljana Đurić 2002 (u Vučo, 2005: 438) engleski se uči u čak 69,7% obrazovnih ustanova, francuski u 11,9%, ruski u 11,6% , a nemački u 6,74%, što znači da se u samo 0,01% škola uči neki drugi strani jezik.

Međutim, zahvaljujući razumevanju nadležnih ustanova, od 2001. godine počinje izučavanje italijanskog jezika u dve osnovne škole u Beogradu. Od tada pa nadalje situacija se bitno menja u korist italijanskog jezika u Srbiji.

Od 2000. godine pa sve do 2003. trajao je pokušaj reformisanja lingvističkog obrazovanja u Srbiji. Model reforme se zasniva na ranom učenju LS1 čak od 6/7 godine, odnosno prvog razreda osnovne škole, sa uvođenjem LS2 od če-

tvrtog razreda, i mogućnošću pohađanja fakultativne nastave LS3. Svi ovi pokušaji uredno definisani u tri edukativna ciklusa nastojali su da otvore vrata višjezičju u našoj zemlji i da daju podjednake šanse svoj deci da nauče više stranih jezika i da to ne bude privilegija samo bogatih. Naravno, još na samom početku osmišljavanja i organizovanja tokova same reforme javio se niz problema koje je valjalo rešavati u hodu. Od najbanalnijeg neodobravanja od strane duhovno i mentalno škrtih i zatvorenih preko problema kvalifikovanog kadra koji je prevaziđen uvođenjem obaveznog polaganja državnog ispita (nivo ispita je B2), pa sve do zastarelih i neprilagođenih didaktičkih materijala, mislimo pre svega na problem udžbenika. I taj problem kao i brojni drugi rešen je u roku od godinu dana pisanjem i stvaranjem novih kao i uvrštavanjem stranih izdavača sa svojim didaktičkim materijalima u nastavni plan i program. Na žalost svi naponi uloženi u reformisanje osnovnog školstva u pogledu učenja stranih jezika padaju u vodu 2004. godine. Smena vlasti je značila i promenu politike u pogledu učenja stranih jezika u smislu vraćanja na stari model školovanja.

Učenje italijanskog jezika u osnovnim školama u Srbiji

1.1. Istorijat učenja italijanskog jezika u Srbiji

Početak prisutnosti italijanskog jezika u Srbiji bio je posredan. Ugledni intelektualci koji su poznavali druge strane jezike (francuski, nemački) bavili su se određenim temama iz oblasti italijanskog jezika i književnosti. Sredinom XIX veka predavanja vezana za italijansku književnost na beogradskom Liceju držao je i Matija Ban. Neposredno pred I svetski rat u Beogradu se na kratko obreo Italijan, Bruno Guyons, lektor italijanskog jezika koji je držao lektorske vežbe i predavao jezik. Kao svedočanstvo njegovog boravka na našim prostorima u Milanu se 1919. god. pojavila gramatika srpskog jezika (Klajn, 2000: 232 u Vučo, 2003, 137).

Neposredno pred osnivanje Katedre za italijanski jezik i književost na Filozofskom fakultetu u Beogradu kurs italijanskog jezika i kurs iz književnosti posvećen Manzoniu držao je lektor Ilija Maričić (Vučo, 2003: 138). Oktobar 1930. označava zvaničan početak nastave italijanskog jezika na Univerzitetu u Beogradu u sklopu Filozofskog fakulteta, da bi 1961. ona prešla pod okrilje novoosnovanog Filološkog fakulteta. Jedna od značajnijih ličnosti koja je učestvovala u osnivanju katedre bio je profesor Stanko Šekrlj. Školovan u Parizu i Firenci, Katedri je svojim kontaktima sa najznačajnijim italijanistima toga vremena dao međunarodnu dimenziju koju su današnji renomirani profesori uspeali da očuvaju. Sledi niz naučno značajnih imena: prof. Ibrovac, prof. Vojnović, akademici Stipčević i Klajn koji su iznedrili petnaest nastavnika na samoj katedri i više od hiljadu diplomiranih studenata (Vučo, 2003: 139).

1.2. Faktori koji utiču na izbor italijanskog jezika

Vekovno snažan uticaj italijanske kulture i jezika u našoj zemlji održao se do današnjih dana. Spoj jezičke politike naše zemlje u datom trenutku koja se realizuje preko Ministarstva prosvete, objektivnih kulturnih i privrednih veza

i predstave koju naši ljudi imaju o italijanskoj kulturi i načinu života, doveo je i do uvođenja nastave italijanskog jezika u osnovne škole. Na samom početku, 2001. godine, italijanski se učio kao redovan predmet samo u Beogradu, u dve osnovne škole za koje možemo reći da su pioniri tog projekta – „Majka Jugovića“ u Zemunu (120 učenika) i „Petar Petrović Njegoš“, na Savskom vencu u Beogradu (50 učenika). Učio se kao drugi strani jezik, od petog razreda osnovne škole (Vučo, 2003: 141).

1.3. Osnovne škole u Republici Srbiji u kojima se danas uči italijanski jezik

Upućivanje odgovarajućeg zahteva Ministarstvu prosvete od strane roditelja, odnosno školskih odbora i davanje odobrenja Ministarstva dovelo je do toga da danas 2008. godine u Srbiji¹⁰ postoji čak 31 osnovna škola u kojoj se italijanski jezik izučava kao redovni predmet. Posmatrano administrativno, škole su raspoređene u 17 opština, u 11 administrativnih okruga¹¹, što znači da se italijanski jezik u osnovnim školama ne izučava čak u 150 opština i 13 administrativnih okruga.¹²

Tabela 1: Broj osnovnih škola, po opštinama, u kojima se izučava italijanski jezik

NAZIV OPŠTINE I OKRUGA	Broj osnovnih škola
Savski venac , Beograd	2
Zemun , Beograd	1
Novi Beograd , Beograd	1
Čačak , Moravički	3
Gornji Milanovac , Moravički	1
Topola , Šumadijski	1
Kraljevo , Raški	3
Kruševac , Rasinski	3
Trstenik , Rasinski	3
Mediana , Niš, Nišavski	3
Novi Sad , Južnobački	1
Vrbas , Južnobački	1
Smederevo , Podunavski	4
Valjevo , Kolubarski	1
Pančevo , Južnobanatski	1
Plandište , Južnobanatski	1
Užice , Zlatiborski	2

10 Nisu uključeni podaci za AP Kosovo i Metohija.

11 Uključujući i područje grada Beograda.

12 Pojmom opštine obuhvatamo sve administrativno-teritorijalne jedinice koje, po Zakonu o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije, imaju status opštine, grada, i grad Beograd. Osim toga, u sastavu grada Beograda nalazi se 17, a u sastavu grada Niša 4 gradske opštine, koje smo takođe obuhvatili ovim pojmom.

Interesantno je uočiti da se od ukupnog broja osnovnih škola u kojima se uči italijanski, njih 11, odnosno 34,37% nalazi u mestima koja nisu sedišta opština u koje su uključena¹³, dok se njih 5, odnosno 15,62% nalazi u opštinama koje nisu okružni centri¹⁴. U svega 3 beogradske opštine se uči italijanski. Ovo je indikator toga da su male sredine shvatile značaj učenja italijanskog jezika i omogućile da se on izučava i u njihovim školama. Istovremeno, to pokazuje značajnu promenu situacije u odnosu na 2001. godinu kada se italijanski jezik učio u samo dve beogradske osnovne škole. Za ovih sedam godina, u Beogradu se broj škola koje imaju nastavu italijanskog povećao za svega 2, a u drugim delovima Srbije čak za 28.

Zaključak

Institucionalizovano učenje stranih jezika u Srbiji datira još od XIX veka (javlja se zajedno sa otvaranjem prvih javnih škola). Od tada izbor stranih jezika koji će se izučavati u direktnoj je zavisnosti od intenzivnosti i kvaliteta kulturno-političkih veza između naše zemlje i zemlje čiji se jezik bira. Tako su se u našim školama do II svetskog rata izučavali najviše nemački, a u nešto manjoj meri francuski i ruski. Posle oslobođenja zemlje 1945. god. primat u zastupljenosti dobija ruski, dok se učenje francuskog i nemačkog potiskuje. Problem u nastavi predstavlja i deficit u kvalifikovanom kadru. Sedamdesetih godina приметna je tendencija porasta interesovanja za engleski jezik. Srbija u to vreme samo drži korak sa tokovima koji se odvijaju u celoj Evropi. Kako ruski jezik ne bi potpuno bio potisnut u drugi plan, nadležno ministarstvo propisuje obavezno učenje dva strana jezika, počev od petog razreda osnovne škole od kada počinje izučavanje prvog stranog jezika, pa preko srednjoškolskog obrazovanja u kom se uvodi drugi strani jezik. Sa stanovišta savremenih naučnih saznanja, godine starosti koje su tada predviđene za učenje stranog jezika bile su previsoke, što se odrazilo i na rezultate takvog učenja. U pogledu kadrovske politike, Filološki fakultet je dobio obavezu školovanja profesora ruskog, engleskog, francuskog i nemačkog jezika, koji stiču potrebna znanja za držanje nastave.

Devedesetih godina XX veka situacija se pomera ka primeni evropskog modela višejezičnosti. Širi se lepeza evropskih jezika koje je moguće izučavati, što se posebno odnosi na italijanski i španski jezik.

Italijanski jezik počinje se u sistemu osnovnog školstva u Srbiji izučavati od 2001. godine, a pioniri tog poduhvata bile su dve beogradske osnovne škole – „Majka Jugovića“ (Zemun) i „Petar Petrović Njegoš“ (Savski venac).

U okviru sistema osnovnog školstva u Srbiji, učenici uče po dva strana jezika, i to prvi od prvog, a drugi od petog razreda osnovne škole.

U pogledu izučavanja italijanskog jezika u osnovnim školama u Srbiji, situacija je danas značajno poboljšana u odnosu na 2001. godine. Danas, tj. škol-

13 Mrčajevci-opština Čačak, Lađevci, Ročevići i Žiča-Kraljevo, Veliki Kupci i Gornji Stepoš-Kruševac, Milutovac i Počekovina-Trstenik, Futog-Noví Sad, Kucura-Vrbas, Lipe-Smedervo.

14 Gornji Milanovac, Topola, Trstenik, Vrbas i Plandište.

ske 2008/2009. italijanski se uči u 32 osnovne škole u Srbiji, u svima kao drugi strani jezik, pri čemu nastavu pohađa 5054 učenika. Treba primetiti da su i manje sredine, a ne samo Beograd i drugi veći gradski centri, pokazale interesovanje za učenje italijanskog jezika. Možemo biti sasvim zadovoljni napretkom koji je naša zemlja ostvarila sprovođenjem reforme u oblasti učenja stranih jezika I tako nas svrstala u red najnaprednijih u tom pogledu (LS1 od sedme godine, LS2 od jedanaeste). Ne smemo gubiti iz vida da se pre 2000. godine LS1 izučavao kao redovan predmet tek od petog razreda ili jedanaeste godine života, kada se određeni kritični pragovi već formiraju).

Napredak i proboj koji je italijanski jezik napravio od 2001. godine do danas i to u osnovnom obrazovanju može se zaista oceniti kao izuzetan. Težnja ka daljoj ekspanziji zasigurno će se nastaviti i u budućnosti.

U ovom radu dotakli smo veoma kompleksnu temu motivacije, koja prevazilazi njegove okvire. Motivacija i svi faktori koji na nju utiču mogla bi biti tema nekog novog rada, čijom bi se analizom moglo uticati kako na poboljšanje procesa učenja kod dece školskog uzrasta tako i na vidike onih koji podučavaju, sastavljaju nastavne programe i pišu udžbenike.

Literatura:

- Bugarski Ranko (2002): *Nova lica jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd
- De Marco Anna (2000): *Manuale di glottodidattica*, Carocci, Roma
- Filipović Jelena, Vučo Julijana, Đurić Ljiljana (2007): *Critical Review of Language Education Policies in Compulsory Primary and Secondary Education in Serbia*, in: *Current Issues in Language Planning*, vol 8:2, Clevedon
- Freddi Giovanni (1999): *Psicolinguistica, sociolinguistica, glottodidattica*, Utet, Torino
- Lo Duca Maria (2006): *Sillabo di italiano L2*, Carocci, Roma
- Lo Duca Maria (2007): *Lingua italiana ed educazione linguistica*, Carocci, Roma
- Luise Cecilia Maria (2006): *Italiano come lingua seconda*, Utet, Novara
- Lukić Radomir (1995): *Politička teorija države*, Sabrana dela, knj. 10, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ, Beograd
- Mazzotta Patrizia (2006): *Europa, Lingue e istruzione primaria*, Utet, Torino
- Mezzadri Marco (2004): *Il Quadro comune europeo a disposizione della classe* Guerra, Perugia
- Pallotti Gabriele (1998): *La seconda lingua*, Strumenti Bompiani, Milano
- Sapir Eduard (1992): *Jezik*, Dnevnik, Novi Sad
- Titone Renzo (2000): *Esperienze di educazione plurilingue*, Guerra, Perugia
- Tosi Arturo (2007): *Un italiano per l'Europa*, Carocci, Roma
- Vučo Julijana (2003): *Ogledi iz lingvistike*, Univerzitet Crne Gore, Cetinje
- Vučo Julijana (2005): *Istruzioni e insegnamento di lingue straniere. Verso una politica linguistica europea*, estratto di LINGUE, ISTITUZIONI, TERRITORI, Bulzoni, Roma
- Vučo Julijana (2003): *L'italiano nel sud-est dell'Europa - una lingua ecologica*, in ECOLOGIA LINGUISTICA, Bulzoni, Roma
- Vučo Julijana (2006): *U potrazi za sopstvenim modelom dvojezične nastave*, u Inovacije u nastavi stranih jezika, Učiteljski fakultet, Beograd

L'APPRENDIMENTO ISTITUZIONALE DELLE LINGUE STRANIERE E INTRODUZIONE DELL'ITALIANO COME LINGUA STRANIERA NEL SISTEMA SCOLASTICO ELEMETARE IN REPUBBLICA SERBIA

Riassunto

L'apprendimento delle lingue straniere e' una delle arti, piu' antiche. Nel passato, l'apprendimento d'una linua straniera era il privilegio delle persone spirituali, ricche, ecc. Da allora in poi si sviluppano varie scienze riguardanti le tecniche dell'apprendimento, che si perfezionavano nel tempo. Oggi, l'apprendimento e l'insegnamento delle lingue straniere sono due processi che vanno a pari passo. Ci sono molti fattori esterni e interni che influenzano il successo dell'apprendimento. Dopo la seconda Guerra mondiale le lingue insegnate nelle scuole elementari e medie in Serbia erano la lingua russa, inglese, tedesca e francese, e dal 2000/01 ci si insegna anche la lingua italiana. All'inizio c'erano solamente due scuole a Belgrado con 120 alunni e oggi nel 2008/09 ce ne abbiamo trentadue in tutta la Sebia con 5054 alunni.

Aleksandra Šuvaković

Jelena DRLJEVIĆ
Beograd

RAZVOJ VEŠTINE PISANE PRODUKCIJE U POČETNOJ NASTAVI ITALIJANSKOG JEZIKA

Istraživanje ima cilj da ispita etape razvoja jedne od četiri osnovne jezičke veštine na početnom nivou učenja italijanskog jezika: pisanu produkciju. Odabrali smo upravo ovu veštinu jer se ona najkasnije razvija u zadovoljavajućem obliku. Razvoj ove jezičke veštine pratili smo kod specifične ciljne grupe učenika odnosno kod studenata prve godine studija na katedri za italijanski jezik i književnost. Obrađeni su pismeni zadaci sa tri provere znanja: nakon tri meseca, nakon šest meseci i na kraju devetomesečnog kursa. Napravljen je popis pet tipova grešaka: ortografskih, morfoloških, sintaktičkih, leksičkih, kao i grešaka koje su u vezi sa komunikativnom efikasnosti teksta a potom smo nastojali da analizom ovih grešaka otkrijemo uzroke njihovog nastajanja. Rad pokazuje do koje je mere moguće razviti ovu specifičnu veštinu posle devetomesečnog kursa jezika i potvrđuje njen značaj u globalnom savladavanju novog stranog jezika.

Ključne reči: pisana produkcija, učenje italijanskog jezika, studentska populacija

1. Savremene tendencije u nastavi stranih jezika

Početak sedamdesetih godina na polju didaktike stranih jezika dešava se suštinski preokret u odnosu na tradicionalne metode. Pažnja se usmerava ka komunikativnoj komponenti nastave stranog jezika a danas je komunikativni pristup preduslov za sva praktična istraživanja i napretke u ovoj oblasti.

Ovakva didaktika oživljava jezik, daje mu oblik i konačno ističe njegov suštinski zadatak: komunikaciju. Učenje stranog jezika izlazi iz pukih teorijskih okvira, menja se svest publike koja sve više ispoljava želju za razmenom i interakcijom u kontekstima i društvima različitim od onih u kojima živi i radi. Akcenat se stavlja na jezičke funkcije i odgovarajuće jezičke činove koji uzimaju u obzir, poštuju i deluju u skladu sa zakonitostima društva u kojima se komunikacija odvija (Borneto, 1998: 131–138).

U skladu sa ovako izgrađenim principima komunikativne nastave kao logičan cilj jezičke edukacije nameće se razvoj komunikativno-lingvističke kompetencije. Američki sociolingvisti i etnolingvisti Del Hajmz (Dell Hymes) (Borneto, 1998: 140–141) prvi put uvodi koncept komunikativne kompetencije. Hajmz ističe da formalno poznavanje jednog jezičkog sistema, koliko god ono bilo iscrpno, jeste potreban ali ne i dovoljan preduslov za izvođenje komunikativnog čina. On komunikativnu kompetenciju definiše kao *veštinu upotrebe* prethodno stečenih znanja jednog jezika. „Postoje pravila korišćenja bez kojih bi gramatička pravila bila beskorisna“ (Hajmz, 1998: 140 u Borneto, 1998).

Pored komunikativnih zahteva još jedna komponenta koja učestvuje u kreiranju nastave stranog jezika trebalo bi da predstavlja odgovarajući silabus.

U odabiru silabusa prikladnog za dati jezički kurs svakako su od presudnog značaja pojedini faktori među kojima izdvajamo: unutrašnje faktore učenika, ciljeve kursa koji mogu da budu opšte prirode (predavanje jezika u školama) ili specifične prirode odnosno okrenuti obavljanju profesionalnih delatnosti učenika u budućnosti (obuka za obavljanje nastavnih ili prevodilačkih aktivnosti), vreme koje se ima na raspolaganju, itd. (Lavinio, 2000: 121–122).

Kada uzmemo u obzir dosadašnja teorijska saznanja uviđamo da se celokupan proces učenja i nastave stranog jezika vidno promenio u odnosu na tradicionalne didaktičke pristupe.

Još je humanitarno-afektivni pristup istakao važnost i centralnu ulogu učenika u učenju stranog jezika. Učenik postaje aktivna i odgovorna figura u savladavanju novog jezičkog sistema. U tom svetlu, neminovno, promenila se i uloga nastavnika stranog jezika. S obzirom na to da je jedan od osnovnih zahteva komunikativnog pristupa *interaktivna* nastava, tako bi i figura nastavnika trebalo da se prilagodi ovoj tendenciji. Predavač više ne bi trebalo da izdaje samo uputstva i da se bavi isključivo objašnjavanjem gramatičkih pravila, držeći *ex katedra* predavanja u velikom broju slučajeva na maternjem jeziku. U skladu sa pravilima komunikativnog pristupa, nastavnik postaje sagovornik, medijator, ponekada čak i pasivni posmatrač koji po potrebi podstiče i pojednostavljuje konverzaciju između učenika jačajući na taj način njihovu autonomiju i utičući pozitivno na motivaciju (Vilić, 2007: 224–230).

2. Jezičke veštine

Razvijanjem sposobnosti izvođenja jezičkih veština na stranom jeziku virtualno znanje o pojedinim jezičkim strukturama postaje konkretno, upotrebno i operativno (Diadori, 2001: 98, 99).

Podelu jezičkih veština moguće je napraviti prema nekoliko parametara.

a) Prema kanalima prenosa jezičke poruke veštine delimo na *usmene*, *pisane* i one *mešovitog* tipa. U *usmenim jezičkim veštinama* aktivira se audio-fonetski kanal pa shodno tome ove veštine obuhvataju: konverzaciju ili slušanje odnosno shvatanje govornih iskaza. *Pisane veštine* se tiču čitanja ili pisanja. Pored ovih postoje i veštine tokom čijeg će se izvođenja aktivirati istovremeno više prenosnih kanala. Veštine tog tipa jesu pisanje diktata, hvatanje beležaka ili praćenje titlovanih filmova (Diadori, 2001: 100 u De Marco, 2001).

b) Prema vrsti poruke koju govornik emituje ili prima veštine je moguće podeliti na *receptivne* ili *produktivne* dok se kombinacijom ove dve različite angažovanosti govornika dobijaju *integrisane* jezičke veštine. Pod receptivnim veštinama usmenog tipa podrazumevamo slušanje radija, predavanja i sl. dok se pisana strana ovih veština odnosi na čitanje tekstova i njihovo razumevanje. Produktivne veštine usmenog tipa ogledaju se u npr. držanju monologa ili predavanja a pisani aspekt produkcije ogleda se u izradi svih književnih rodova i vrsta (Diadori, 2001: 100, 101 u De Marco, 2001).

c) Prema tipu teksta veštine se mogu podeliti na *manipulativne* i *interaktivne*. Ukoliko učenik deluje na strukture pisanog teksta na stranom jeziku npr. radi vežbe prebacivanja iz jednine u množinu, ili iz prezenta u prošlo ili buduće

vreme, ili se bavi aktivnošću pismenog prevođenja u tom slučaju kažemo da do izražaja dolaze *manipulativne veštine* (manipulacija na tekstu). Međutim ukoliko učenik stranog jezika izražava neki oblik usmenog teksta, na primer ulazi u dijalog, telefonski razgovor ili bilo koji drugi oblik komunikacije sa dvoje ili više sagovornika, tada govorimo o *interaktivnim veštinama* (Diadori, 2001: 101 u De Marco, 2001)

d) Shodno odnosu prema jeziku u kome se primenjuju, veštine je moguće još podeliti na *unutarjezičke* i *međujezičke*. Unutarjezičke veštine jesu veštine čitanja, pisanja i komuniciranja koje se razvijaju unutar samo jednog jezika bilo da je to maternji ili bilo koji drugi strani jezik. Kada su jednom usvojene ove veštine prelazi se na razvijanje međujezičkih veština koje, kao što samo ime kaže, podrazumevaju stavljanje u odnos i upoređivanje dva ili više jezičkih sistema. Ovde se pre svega misli na veštinu prevođenja (pismenog ili usmenog) koja je po prirodi veština integrisanog tipa (pomislamo samo na simultano prevođenje u kojem prevodilac treba da ima simultano razvijene veštine usmene recepcije i usmene produkcije) (Diadori, 2001: 102, 103, 114 u De Marco, 2001). Prevođenje (usmeno i pismeno) spada i u specifičnu veštinu *medijacije* (Zajednicki evropski okvir za žive jezike (u daljem tekstu ZEO), 2002: 101).

2.1. Pisana produkcija

Generalno posmatrano, receptivne veštine (slušanje i čitanje) razvijaju se pre produktivnih veština (govor i pisanje). Vrlo često je na samom početku učenja stranog jezika veština pisane produkcije u vezi sa veštinama slušanja i čitanja. Učenicima se prezentuje odabrani audio materijal ili im se nudi da pročitaju tekst na stranom jeziku posle čega treba pismeno da odgovore na pitanja koja se tiču prethodno pročitano ili slušanog teksta, da popune tabelu ili neki obrazac. Tek kasnije, kada učenik ovlada malo bolje zakonitostima morfološko-sintaktičke strukture novog jezika započinje sa pisanjem kraćih sastava najčešće deskriptivne prirode (Beltramo, Maroso, 2000: 17).

Usmeno izražavanje je primarna, neposrednija, starija i danas frekventnija forma izražavanja. Ono se dešava u realnom vremenu i u vezi je sa vanjezičkim kontekstom, obiluje aluzijama i implicitnim jezičkim strukturama naročito ako se jezički čin dešava između sagovornika koji se poznaju. Za usmeno izražavanje karakteristična su ponavljanja, iskaz je manje precizan, koristi se frekventna leksika opšteg značenja, česti su idiomatski izrazi, ne izostaju ni kolokvijalne konstrukcije. Govorni iskaz je bogat nabrojanim osobenostima pogotovo ako u njemu učestvuje dva ili više sagovornika. U odnosu na pisani tekst redosled informacija u govornom tekstu je mnogo manje linearan, reklo bi se više haotičan ali samim tim doprinosi većoj i življoj komunikativnosti (Lavinio, 2000: 130–132).

Tokom osmišljavanja i produkcije pisanog teksta aktiviraju se drugačiji kognitivni procesi pa se samim tim pisani iskaz stvara u dužem vremenskom periodu i njegove su osobenosti posve drugačije od govornog iskaza. Planiranje pisane produkcije je pažljivije i preciznije, posvećuje se više vremena odabiru jezičkih struktura koje bi bile najprikladnije za neki tekst. Registar je obično na

višem nivou za razliku od usmenog iskaza, sintaksička struktura je složenija, potrebno je voditi računa o ortografskim pravilima. Pisani tekst je i informativno gušći i ostaje duže u svesti čitalaca. Zbog svih ovih karakteristika pisani tekst je neretko i vidno kvalitetniji u odnosu na usmeno izražavanje. Kažemo, između ostalog, da je pisani tekst funkcionalan kada se postigne koherentnost i odgovori na zahteve kohezije (Beltramo, Maroso, 2000: 12).

Razvoj pisane produkcije kao jedne od četiri osnovne jezičke veštine danas je imperativ u okviru savremenih tendencija nastave stranih jezika. Koje to mogućnosti nudi pisani tekst u razvoju jezičke kompetencije na stranom jeziku? Pre svega, pisani tekst ima osobinu koja ga ključno razlikuje od usmenog izražavanja a to je trajnost u vremenu. Možemo slobodno da kažemo da je pisani zapis večan, gotovo neuništiv dokaz o toku i razvoju ljudske misli i ideje. Samim tim, primenjeno i na polje našeg interesovanja, pisana produkcija je pokazatelj evolucije znanja i kompetencija na stranom jeziku. U učenju i savladavanju zakonitosti jezika koji se uči kao strani, pisanom se tekstu možemo vraćati u vremenu, on postaje izvor za analizu grešaka i uvek ga je moguće konsultovati kao resurs uspešne produkcije jezičkih struktura (Beltramo, Maroso, 2000: 12).

2.1.1. Aktivnosti i strategije razvoja pisane produkcije

U svakom procesu učenja stranog jezika postoji niz didaktičkih aktivnosti kojima učenik pristupa u cilju razvijanja određene jezičke veštine. Među aktivnostima koje doprinose razvoju pisane produkcije valja pomenuti sledeće: popunjavanje obrazaca i odgovaranje na upitnike, pisanje određenih novinskih članaka, pisanje izveštaja, hvatanje beležaka, pisanje diktata i slobodnih tema, kreiranje sastava na određenu temu, pisanje ličnih i poslovnih pisama (ZEO, 2002: 73).

Ove aktivnosti se realizuju korišćenjem raznovrsnih strategija kao specifičnog sredstva kojima učenik pribegava kako bi na najbolji način iskoristio svoje znanje, zadovoljio zahteve datog konteksta i uspešno priveo kraju zadatu aktivnost (ZEO, 2002: 69).

Neke od pomenutih strategija odnose se na *prilagođavanje zadatka* znanju koje se poseduje (npr. učenik odlučuje da umesto pisma napiše razglednicu). Česta je i *strategija izbegavanja* upotrebe onih sadržaja u koje učenik nije dovoljno siguran. Treba pohvaliti učenike koji se koriste *strategijom kompenzacije* pomoću koje parafraziraju, opisuju ili pojednostavljuju ono što zaista žele da kažu. Na ovaj način ulažu napor da njihova informacija svakako stigne do čitaoca (ZEO, 2002: 75).

3. Pisana produkcija kod studenata prve godine italijanistike

U nastavi italijanskog jezika na Katedri za italijanski jezik i književnost na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu razvoj ove specifične jezičke veštine od jednakog je značaja kao i rad na bilo kojoj drugoj veštini, a posle sprovođenja univerzitetske reforme počinje posebno da se usavršava u okviru predmeta *Savremeni italijanski jezik* na svim godinama studija.

U ovom radu predmet našeg interesovanja biće grupa C upisana na prvu godinu studija akademske 2007/2008 godine. U ovoj grupi vežbe iz predmeta Savremeni italijanski I pratilo je 22 studenta. Studenti grupe C vežbanja su pohađali 2 puta nedeljno i to ponedeljkom i sredom od 16.45h do 20h sa pauzom od 15 minuta.

3.1. *Aktivnosti razvoja pisane produkcije u okviru predmeta Savremeni italijanski I*

Pisana produkcija se u udžbeniku Rete (Balboni, Mezzadri, 2000) koji se koristi u nastavi na prvoj godini studiranja uglavnom pojavljuje u odeljku *veštine* (abilità). Kontinuirano se kroz oba udžbenika (Rete 1, prema ZEO odgovara nivou A1, A2, Rete 2 prema ZEO nivo B1) ova veština razvija kao integrisana veština i to najčešće kroz vežbanja gde je najpre potrebno pročitati tekst ili slušati audio materijal, a potom odgovoriti na pitanja u vezi sa saslušanim ili pročitanim tekstom ili popuniti tabelu. Razvijanje veštine pisanja neguje se od samog početka uglavnom pomoću zadataka u kojima treba napisati nekoliko rečenica ili pismo u kojem se iznose lični podaci. Od tekstualnih tipologija najpre se pišu deskriptivni tekstovi na primer: opiši kuću u kojoj živiš, daj kratak opis svog tipičnog dana i sl. Rade se i rezimeji na osnovu pročitane teksta a prvi tekst narativne prirode piše se pred kraj prvog semestra. Pojavljuju se i aktivnosti pisanja regulacionog teksta npr: „napiši pismo drugu iz škole u kojem mu daješ uputstva kako da stigne do apoteke“ (Balboni, Mezzadri, 2000: 165).

Uz pomenute aktivnosti nastavnici koji drže vežbanja na predmetu *Savremeni italijanski I* svake nedelje daju zadatak studentima da pišu sastave čija tematika uglavnom prati aktuelne didaktičke jedinice udžbenika (Il mio libro preferito, Il mio film preferito, Il viaggio che mi è piaciuto particolarmente, Il personaggio famoso che stimo i sl.).

3.2. *Analiza pisane produkcije*

U analizi pisanih sastava studenata prve godine italijanistike daćemo prikaz i analizu najčešćih grešaka koje se prave na početku učenja ovog stranog jezika a pokušaćemo da otkrijemo i uzroke nastanka ovih grešaka. Izdvojili smo ukupno pet tipova grešaka koje nam se čine najvažnije na početnom nivou učenja italijanskog jezika. Ovde spadaju: ortografske, morfološke, sintaktičke i leksičke greške. Kao petu kategoriju grešaka navodimo komunikativnost odnosno da li je dati sastav uspeo da prenese poruku čitaocu. Tokom rada sa studentima njihovi sastavi kao i završni ispit ocenjivani su upravo u ovih pet jezičkih kategorija.

Istraživanje je obuhvatilo sastave 22 studenta grupe C koji su u školskoj 2007/08 pohađali vežbe iz predmeta *Savremeni italijanski I*.

Istraživanje je sprovedeno obrađivanjem pisanih sastava sa tri provere znanja: posle tri meseca, posle šest meseci i na kraju devetomesečnog kursa. U ovom radu izdvojićemo samo najtipičnije i najučestalije greške koje se prave na početnom nivou učenja italijanskog jezika.

3.2.1. Najčešće greške i uzroci njihovog nastajanja

a) ortografske greške

Među ovim greškama najčešće su greške nepravilne upotrebe udvojenih suglasnika (*doppie*). Primećujemo da studenti udvojene suglasnike ili dodaju tamo gde im nije mesto npr:

normalle umesto **normale** (ova greška je najverovatnije nastala usled transfera iz engleskog jezika u reči *normally*);

Ili ih, što je češći slučaj, izostavljaju:

sopratutto – **soprattutto**

armadieto – **armadietto**

piccolo – **piccolo** (često do izostavljanja udvojenog suglasnika u ovoj reči dolazi zbog mešanja prideva *piccolo* i priloga *poco*)

Među greškama ortografije pojavljuju se i nepravilnosti u transkripciji fonema „k“ i „g“:

technico – **tecnico** (otvoren transfer iz engleskog jezika u reči *technician*);

Ponavlja se često i greška dodavanja ili izostavljanja akcenta npr:

erò sorpresa – **ero sorpresa**

il cibo erà buono – **il cibo era buono**

U ovim primerima je verovatno je došlo do hipergeneralizacije pravila za futur pomoćnog glagola *essere* – *sarò*.

b) morfološke greške

Najfrekventnije greške tiču se slaganja imenica i prideva u rodu i broju kao i neakcentovanje trećeg lica jednine pomoćnog glagola *essere*.

cose materiale-**cose materiali**

questo non è una vita normale-**questa non è una vita normale** (transfer iz srpskog jezika gde se pokazna zamenica u ovom kontekstu ne menja);

lui e un bambino intelligente – **lui è un bambino intelligente**

Česte su i greške u rodu imenica npr:

la bicchiere – **il bicchiere** (transfer iz srpskog jezika u kojem je imenica *čša* ženskog roda);

ritornare a Belgrado tutto grigio – **ritornare a Belgrado tutta grigia** (greška nastaje zbog zanemarivanja činjenice da su imena gradova ženskog roda, učenici se u slaganju roda vode znanjem da su imenice odnosno pridevi na *-o* uglavnom muškog roda);

Učestale su greške u nepravilnom odabiru pomoćnog glagola u passatu prossimu npr:

mi ha sempre piaciuto – **mi è sempre piaciuto** (ovo je česta greška na početku učenja italijanskog jezika zbog činjenice da se predmet sviđanja koji stoji uz glagol *piacere* shvata kao objekat, a ne kao subjekat konstrukcije, pa se stoga ovaj glagol svrstava u grupu prelaznih glagola koji koriste pomoćni glagol *avere* u prošlom vremenu).

c) sintaktičke greške

Najčešće greške jesu: pogrešna upotreba predloga, člana, dativskih i objekatskih zamenica, povratnih zamenica, korišćenje konjunktiva:

davanti della porta-**davanti alla porta** (transfer iz srpskog jezika u kojem, u ovom slučaju, predlog *ispred* zahteva upotrebu genitiva i često objašnjenje koje se daje studentima da se genitiv može u italijanskom jeziku izraziti preko predloga *di*);

nel bar – **al bar** (transfer iz srpskog jezika – *biti u kaficu*; moguće objašnjenje za ovu i slične greške možemo pronaći i u činjenici da učenici veoma često teže da predloge prevode pa na kraju npr. samo predlog *in* ima značenje *u*);

lui è l'allenatore-**lui è allenatore** (kontaminacija pravila sa upotrebom gl. fare);

immagino sé stessa-**immagino me stessa** (prema srpskom i povratnoj zamenici sebe (se);

come io – **come me** (doslovan prevod sa srpskog jezika);

lo voglio bene – **gli voglio bene** (pogrešno upotrebljena objekatska zamenica usled analogije sa srpskim jezikom u kojem izraz *voleti nekoga* zahteva objekatsku a ne dativsku zamenicu);

spero che tu venissi presto – **spero che tu venga presto** (svest o postojanju konjunktiva često utiče na to da ga učenici koriste na nepravilan način);

vorrei fare un lavoro che mi piaccia – **vorrei fare un lavoro che mi piacesse** (upotrebljen je konjunktiv ali neispravan što svedoči o tome da je student na pola puta do usvajanja pravila);

Pojavljuje se i manji broj grešaka koje su u vezi sa položajem zavisne rečenice npr:

perché sono a Belgrado non ci vediamo molto – **Non ci vediamo molto perché sono a Belgrado** (položaj veznika *perché* je izjednačen sa položajem ostalih uzročnih veznika: *siccome, poiché*)

d) leksičke greške

Preovlađuju nepravilno odabrane reči, pogrešno upotrebljeni izrazi i korišćenje nepostojećih reči.

lei fa con la ente – **lei lavora con la gente** (često izjednačavanje glagola *fare* i *lavorare*);

mio padre sembra molto serio – **mio padre sembra molto serio** (transfer iz engleskog-serious);

defettologista – **defettologo** (hipergeneralizacija pravila za derivaciju imenica dodavanjem sufiksa-ista);

casalingua – **casalinga** (iskorišćena je već poznata reč *lingua* u formiranju nove reči);

albumo – **album** ili **albo** (očigledan transfer iz srpskog jezika gde je samo dodat nastavak za italijanske imenice muškog roda);

invece la torta preparo il gelato – **invece di fare la torta preparo il gelato** (transfer iz srpskog jezika: *invece* = umesto);

tutto in tutto-**tutto sommato** (transfer iz srpskog);

albumo – **album** ili **albo** (očigledan transfer iz srpskog jezika gde je samo dodat nastavak za italijanske imenice muškog roda);

independente – **indipendente** (transfer iz engleskog jezika- *independent*);

il mio sonno più grande – **il mio sogno più grande** (česta greška na početnom nivou jeste zamena reči *sogno* (san, snoviđenje) i *sonno* (avere sonno = biti sanjiv);

il futuro senza diploma – **il futuro senza laurea** (upotrebljena je reč *il diploma* a iz konteksta je trebalo upotrebiti reč *la laurea*, očigledan je transfer iz srpskog jezika gde se reč *diploma* odnosi na sertifikate završene kako srednje škole tako i fakulteta);

e) **komunikativna efikasnost teksta**

Treba istaći da su sve pomenute greške prevashodno bile lokalne prirode (*errori locali*). Ova vrsta grešaka odnosi se na pogrešnu promenu glagola ili imenice ili na neadekvatno upotrebljene jezičke elemente koji nisu nosioci značenja (član, pomoćni glagol, predlog). Samim tim ovakve greške obično nisu prepreka razumljivosti teksta (Cattana, Nesci, 2004: 79). Jednostavnost u sintaksi, dominacija paratakse nad hipotaksom, korišćenje jednostavnih reči, veznika i predloga još jedan su element koji je u ovoj prvoj fazi razvoja veštine pisane produkcije doprineo visokom nivou komunikativnosti tekstova.

4. Postignuti rezultati

Uporednom analizom grešaka sa tri periodična testa mogli smo da zaključimo da je u razvoju veštine pisane produkcije došlo do vidnog napretka kod studenata prve godine italijanistike. Pre svega, razvija se navika pisanja, pretpitanje usmene u pisanu reč, ovladavanje zakonitostima pisanog iskaza. Na taj način student postaje konkretno svestan grešaka koje pravi, budući da one ostaju ispravljene i trajno sačuvane na papiru, a što je još bitnije, uviđa razliku između preciznosti koje pisani tekst zahteva i usmenog iskaza koji je posledica trenutne produkcije.

Na samom početku nastavnog procesa uglavnom smo vodili računa o greškama lokalne prirode koje ne ugrožavaju razumljivost teksta. Pošto je kod najvećeg broja studenata ovo susret sa potpuno novim stranim jezikom, naš cilj i jeste bio da ove greške smanjimo na minimum, dok će se u daljem razvoju pisane produkcije više pažnje obraćati na stil, koherentnost i koheziju teksta.

Uporedna analiza lokalnih grešaka dala je sledeće rezultate:

a) Na polju ortografije na sva tri testa najčešće su greške u pisanju udvojenih suglasnika. Udvojeni suglasnici se najčešće izostavljaju, a mnogo je ređi slučaj njihovog dodavanja. Ovaj problem generalno prati studente italijanistike do samog završetka studija pa i kasnije. Smanjuje se broj grešaka u akcentovanju reči a skoro da izostaju ili su veoma retke greške u pisanju apostrofa odnosno poštovanju pravila o elidiranju reči. Do poslednjeg trećeg testa u potpunosti su iščezle greške u transkribovanju fonema "ts", "k", "dž" i "g".

b) Nepravilna promena glagola u prezentu najočiglednija je na prvom testu budući da se prvi test vremenski poklapa sa prvim susretom studenata sa prezentom italijanskih glagola.

Na drugom testu česte su greške u promeni glagola u kondicionalu ili futuru, jer to je vremenski period kada studenti najviše vežbaju ove dve gramatičke oblasti.

Na trećem testu greške u promeni glagola veoma su retke tako da je napredak u tom smislu očigledan. Greške u odabiru pomoćnog glagola najvidnije su na drugom testu, što se poklapa sa prvim susretom studenata sa *passatim prossimom*, odnosno sa pojmom složenih vremena. Na trećem testu broj ovih grešaka je neznatan. Tokom sva tri testa najfrekventnije do kraja ostaju morfološke greške koje se tiču slaganja imenica i prideva u rodu i broju. Tu se vidi da pojedini studenti još uvek nisu dostigli automatizam u slaganju imenice i prideva u rodu i broju.

c) U oblasti sintaktičkih grešaka napredak je najveći u pravilnom korišćenju predloga.

Do kraja drugog semestra najveći broj grešaka posledica je nepravilne upotrebe određenog člana. Treba podvući da je ovo greška koja kod većine studenata ali i diplomaca ostaje do kraja, budući da kategorija člana ne postoji u srpskom jeziku, pa se on ili izostavlja, ili upotrebljava tamo gde nije potrebno.

Veliki broj studenata do kraja prve godine i dalje nije uspeo da ovlada upotrebom objekatskih i dativskih nenaglašenih zamenica a znatan broj grešaka još i na trećem testu tiče se nepravilne upotrebe povratnih zamenica.

Treba pohvaliti napredak u korišćenju konjunktiva jer ovo je još jedan gramatički element koji ne postoji u srpskom jeziku.

Sintaksa postaje vidno složenija od prvog do trećeg testa iako se najveći broj studenata ipak odlučuje za izražavanje kroz proste rečenice ili upotrebu paratakse. Od zavisnih rečenica najčešće su vremenske i uzročne rečenice a primetan broj studenata koristi i realni i potencijalni hipotetički period.

d) Na polju leksike na sva tri testa ponavljaju se bez izuzetka greške u nepravilnom odabiru reči, pogrešno upotrebljenom izrazu ili korišćenju nepostojećih reči. Ove greške ukazuju na jako postojanje međujezika za vreme koga se student nalazi u međuprostoru usvajanja novih reči i izraza. Ne treba zanemariti da postoji opasnost od fosilizacije pogrešno naučenih reči i izraza. Međutim, treba naglasiti da je napredak u izradi sastava primetan u smislu stalnog proširivanja leksike što svedoči o kontinuiranom procesu učenja i usvajanja jezika.

e) Sva tri testa pokazala su visok nivo komunikativne efikasnosti. Odsustvo težih sintaktičkih grešaka i korišćenje jednostavnih konstrukcija doprinele su razumljivosti svih tekstova, ostvarivanju njihove komunikativne funkcije. Ova kategorija je veoma bitna za dalji napredak u usvajanju italijanskog, ali i bilo kojeg drugog stranog jezika. Svedoči o jasnoći mišljenja i sposobnosti studenata da svoje misli mogu i pismeno da iskažu, da prenesu poruku kako slušaocu tako i čitaocu teksta.

Treba naglasiti da su očekivani rezultati na kraju prve godine učenja jezika na kraju i postignuti, a možda su čak i prevazišli postavljene ciljeve. U veštini pisane produkcije studenti nisu ostali samo u granicama prostih opisa. Iako je sintaksa ostala na veoma jednostavnom nivou, ipak je prevazišla puko korišćenje osnovnih veznika *i, ali, ili, jer*.

5. Zaključak

Ovladavanje veštinom pisanja značajan je korak u globalnom savladavanju novog stranog jezika. Rad na ovoj veštini treba da bude neizostavni deo podučavanja jezika jer pisanje uobličava misao, izoštrava i potvrđuje znanje jezika, svedoči o kreativnosti izražavanja.

Ponuđena analiza sastava dotakla je samo osnovne probleme, prevashodno gramatičke prirode, koji se javljaju u početnom iskustvu pisanog izražavanja na italijanskom jeziku. Tokom pisanja ovog rada ostale su neistražene mnoge oblasti koje ovom prilikom nisu bile teme našeg interesovanja kao što su: proučavanje razvoja ove specifične jezičke veštine na višim nivoima znanja italijanskog jezika, sa posebnim osvrtom na razvoj složenih sintaksičkih elemenata i stilskih obeležja. U tom svetlu, ovaj rad bi mogao da posluži kao osnova za dalja istraživanja u ovoj oblasti.

Bibliografija

- Beltramo, M. (u saradnji sa Maroso, N.), *Abilità di scrittura*, Paravia, Torino, 2000;
- Borneto, S. (a cura di), *C'era una volta il metodo*, Carocci, Roma, 1998;
- Cattana, A., Nesci, M.T., *Analizzare e correggere gli errori*, Guerra Edizioni, Perugia, 2004;
- Chiuchiù, A., Minciarelli, F., Silvestrini, M., *In italiano 1, Corso multimediale di lingua e civiltà a livello elementare e avanzato*, Guerra Edizioni, Perugia, 1990;
- AA. VV. *Zajednički evropski okvir za žive jezike*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2003;
- De Marco, A. (a cura di), *Manuale di Glottodidattica, Insegnare una lingua straniera*, Carocci, Roma, 2000;
- Diadori, P. (a cura di), *Insegnare italiano a stranieri*, Le Monnier, Firenze, 2001;
- Diadori, P., *Bisogni, mete e obiettivi*, in De Marco, A. (a cura di), *Manuale di glottodidattica*, Carocci, Roma, 2000;
- Guaragnella, P. (a cura di), *Cultura italiana, Mediazione linguistica, Università europee*, Pensa Multimedia, Lecce, 2002;
- Lavinio, C., *Programmazione e selezione dei contenuti*, in Anna de Marco, (a cura di), *Manuale di Glottodidattica, Insegnare una lingua straniera*, Carocci, Roma, 2000;
- Lo Duca, M.G., *Sillabo di italiano L2*, Carroci, Roma, 2006;
- Mezzadri, M., Balboni, P.E., *Rete 1, Corso multimediale d'italiano per stranieri (libro di classe)*, Guerra Edizioni, Perugia, 2000;
- Moderc, S., *Gramatika italijanskog jezika, Morfologija sa elementima sintakse*, Foto futura, Beograd, 2004;

- Vilić, I., *Nastavnik u komunikativnom pristupu u nastavi stranog jezika*, in Vučo, J., (ur.), *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*, Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007;
- Orlović, S., *Primena bolonjske deklaracije kroz izradu silabusa re-dizajniranje nastavnih predmeta/kurseva*, in Vučo, J. (a cura di), *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*, Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007;
- Villarini, A., *Le caratteristiche dell'apprendente*, in De Marco, A. (a cura di), *Manuale di Glottodidattica, Insegnare una lingua straniera*, Carocci, Roma, 2000,
- Vučo, J. (ur.), *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*, Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2007;
- Vučo, J., *Aspetti curricolari dell'insegnamento della lingua italiana a livello universitario*, in Guaragnella, P. (a cura di), *Cultura italiana, Mediazione linguistica, Università europee*, Pensa Multimedia, Lecce, 2002.

LO SVILUPPO DELLA PRODUZIONE SCRITTA NELL'INSEGNAMENTO DELLA LINGUA ITALIANA AI PRINCIPIANTI

Riassunto

Questa relazione ha lo scopo di esaminare le tappe dello sviluppo della produzione scritta – una delle quattro abilità linguistiche. La produzione scritta essendo un'abilità particolarmente esigente sia della lingua madre che di quella straniera si sviluppa per ultima in maniera soddisfacente.

Si è seguito lo sviluppo di questa abilità nell'insegnamento della lingua italiana agli studenti di italianistica della Facoltà di Filologia di Belgrado. L'analisi degli errori è stata fatta dopo tre mesi, dopo sei mesi e alla fine dell'anno accademico. Analizzando cinque tipi di errori: ortografici, morfologici, sintattici, lessicali e quelli dell'efficacia comunicativa siamo riusciti a verificare il livello di sviluppo dell'abilità scritta nei principianti dell'apprendimento della lingua italiana. Il maggiore successo si nota nello sviluppo dell'abitudine della scrittura nonché nella produzione di semplici frasi corrette, nell'uso di tutti i tempi e modi, delle parole ed espressioni più frequenti. Pur trattandosi delle composizioni scritte di una struttura sintattica di base l'importanza sta nel fatto che il messaggio arriva ed è capito dal lettore.

Jelena Drljević

Tijana KUKIĆ
Beograd

ITALIJANSKI KAO MEĐUJEZIK KOD SRPSKIH GOVORNIKA: MORFOSINTAKSIČKI ASPEKT

Rad ima za cilj sagledavanje procesa učenja italijanskog jezika kao drugog jezika kod srpskih govornika kroz analizu najbrojnijih, morfosintaksičkih grešaka koja je urađena na testovima nivoa A1. Pokušali smo, takođe, da pronađemo uzroke grešaka kroz analizu strategija koje učenici primenjuju tokom procesa učenja jezika. U ovom radu greške sagledavamo kao pokazatelje stanja međujezika, kao sredstvo da otkrijemo nešto više o međujeziku i njegovom razvoju. One su, takođe, dokaz kreativnosti učenika prilikom stvaranja hipoteza o načinu funkcionisanja ciljnog jezika.

Ključne reči: međujezik, analiza grešaka, morfosintaksa

Pojam i karakteristike međujezika

Sam pojam „međujezik“ osmislio je američki lingvista Leri Selinker (Larry Selinker) koji je uočio da je usvajanje jezika proces koji karakteriše postepeno stvaranje jezičkog sistema koji se razlikuje od maternjeg jezika (iako i on utiče na stvaranje ovog sistema), ali i od ciljnog jezika. Međujezik je, dakle, jedinstveni autonomni jezički sistem.

Učenici prilikom usvajanja jezika stvaraju svoju sopstvenu mentalnu gramatiku koja je podložna promenama tokom procesa uslozňjavanja međujezičkog sistema.

Pored Leriya Selinkera i drugi istraživači uočili su istu pojavu nazivajući je drugim terminima: Vilijam Nemser (William Nemser) govori o *aproksimativnim sistemima*, a Pit Korder (Pit Corder) o *idiosinkratičkim dijalektima* i o *prelaznoj kompetenciji* (Ellis, 1995, str.47).

Pit Korder (De Marco, 2007, str. 46) posmatra greške u novom ključu: ne kao proizvod imitacije i navika stečenih usled usvajanja L1, već kao proizvod jezičkog sistema u razvoju, kako su i posmatrane greške dečijeg jezika. On je u pravljenju grešaka video strategiju u učenju jezika i zaključio da i oni koji usvajaju L1 i L2 prave greške kako bi isprobali hipoteze vezane za prirodu jezika koji uče.

Selinker smatra da postoji pet osnovnih procesa koji karakterišu međujezik: (De Marco, 2007, str. 47, 48): 1) jezički transfer, 2) transfer sa nastave, 3) strategije učenja L2, 4) strategije za komunikaciju na L2, 5) hipergeneralizacija pravila ciljnog jezika.

Jezički transfer predstavlja uticaj maternjeg jezika na međujezik (De Marco, 2007, str. 47).

Do **transfera sa nastave** dolazi kada pravilo uđe u jezički sistem učenika kao rezultat nastave. To su greške usled neodgovarajuće primene pravila i struktura iz L2 na kojima insistira nastavnik (De Marco, 2007, str. 47).

Strategije učenja L2 predstavljaju „rezultat načina na koji učenik savlada materijal koji treba da nauči“ (De Marco, 2007, str. 47).

Strategije za komunikaciju na L2 predstavljaju „pristup učenika komunikaciji sa izvornim govornicima“ (De Marco, 2007, str. 47).

Hipergeneralizacija pravila ciljnog jezika predstavlja proširenu upotrebu nekog opšteg pravila na kontekste u okviru kojih se ne javlja u ciljnom jeziku (De Marco, 2007, str.48).

Ovih pet procesa predstavljaju načine na koje učenik pokušava da usvoji sistem L2.

Na razvoj međujezičkog sistema, dokazale su novije studije, utiče više faktor drugog jezika nego maternjeg (De Marco, 2007, str. 61).

Uticao L1 ostaje važan kao kognitivna strategija u učenju novog jezika.

Ciljna grupa i metod

Ciljna grupa ovog istraživanja jeste nivo A1. Učenici su polaznici Italijanskog instituta za kulturu u Beogradu. Reč je o uzrastu od osamnaest do četrdeset godina. Najveći broj polaznika imao je oko dvadeset godina, samo nekoliko polaznika imalo je četrdeset godina. Grupe su bile u velikoj meri homogene i činili su ih pre svega studenti.

Učenici su imali časove dva puta nedeljno po dva sata i ukupno su imali trideset dva susreta, odnosno održano im je šezdeset četiri sati nastave.

Nivo A1 obuhvata prvih sedam lekcija udžbenika *Espresso 1*. Na ovom nivou učenici bi trebalo da budu u stanju da zadovolje bazične komunikativne potrebe: da znaju da pozdrave i otpozdrave, da se predstave, da pričaju o slobodnom vremenu, da se snađu u restoranu, na ulici, u hotelu, da znaju da postave pitanje i da pričaju o prošlim događajima.

Kada je reč o gramatici, nivo A1, a samim tim i udžbenik *Espresso 1* podrazumeva savladavanje ličnih zamenica, slaganje imenice i prideva, množinu imenica i prideva, određeni i neodređeni član, spajanje određenog člana i predloga, partitivni član, prezent, osnovne i redne brojeve, naglašene i nenaglašene dativne zamenice, negaciju, predloge, upitne priloge, upitne zamenice, upitne prideve, perfekat (*passato prossimo*) i apsolutni superlativ.

Za svrhe našeg istraživanja iskorišćen je finalni test koji se sastoji iz razumevanja pročitnog teksta, gramatičkih vežbanja i sastava i koji se radi nakon pređenih sedam lekcija udžbenika *Espresso 1*.

Kako bismo sproveli naše istraživanje iskoristili smo sastav i skoro sva ponuđena gramatička vežbanja. Sastav su učenici pisali na jednu od ponuđenih tema, u dužini od 50 do 70 reči. Od gramatičkih vežbanja iskorišćena su sledeća vežbanja: popuniti rečenice uz pomoć odgovarajućeg glagola u prezentu (ponuđen je izbor glagola), podvući odgovarajući član, popuniti priču uz pomoć predloga (koji nisu ponuđeni), popuniti tekst uz pomoć perfekta (*passata*

prossima) ponuđenih glagola i na kraju postaviti pitanje na osnovu datog odgovora.

Uzeto je u obzir ukupno **28** finalnih testova u okviru kojih su pronađeno **394** greške.

I to: pravopisnih – 70 (17,8 %), morfosintaksičkih – 139 (35,3%), sintaksičkih – 136 (34,5 %), leksičkih – 25 (6,3 %) stilskih – 24 (6,1%).

U pisanju sastava napravljene su **232** greške i to: pravopisnih – 59 (25,4 %), morfosintaksičkih – 67 (28,9 %), sintaksičkih – 67 (28,9 %), leksičkih – 16 (6,9%), stilskih – 23 (9,9 %).

Dok su u gramatičkom delu testa napravljene **162** greške i to: pravopisnih – 11 (6,8%), morfosintaksičkih – 72 (44,4 %), sintaksičkih – 69 (42,6 %), leksičkih – 9 (5,5%), stilskih – 1 (0,6 %).

Morfosintaksičke greške

Morfosintaksičke greške čine 35,3 % svih grešaka. Pod morfosintaksičkim greškama podrazumevamo greške u slaganju imenice i prideva, člana i imenice, pogrešnu upotrebu člana, greške u izboru glagolskog lica i vremena kao i greške koje se tiču samog oblika svih devet morfoloških kategorija i same fleksije imenica, glagola, članova, prideva, zamenica.

Pošto međujezik sagledavamo kao jezički sistem u razvoju, a greške kao indikatore strategija kojima se učenici služe kako bi se približili normi L2, obratićemo pažnju i na osnovne strategije koje primenjuju naši učenici prilikom učenja italijanskog jezika.

Prilikom davanja primera prvo ćemo pisati netačan oblik, a tačan kurzivom odmah pored ukoliko primer podrazumeva jednu ili više reči, a ukoliko podrazumeva rečenicu onda će pravilan oblik biti ispisano ispod, takođe kurzivom.

Član

Član predstavlja jednu od najvećih poteškoća za naše učenike. Kako u pogledu njegovog oblika, koji se menja u zavisnosti od roda i broja imenice, ali i spram reči kojoj prethodi, tako i u pogledu njegove upotrebe.

Oblik člana

U vežbanju koje je trebalo da proveriti poznavanje člana u italijanskom jeziku bilo je potrebno od ponuđenih oblika člana podvući tačan.

Ovo vežbanje ukazuje da učenici često umesto člana *un* koriste *uno* i tako primenjuju strategiju hipergeneralizacije:

uno paese *un paese*

uno signore *un signore*

uno cornetto *un cornetto*

uno tramezzino *un tramezzino*.

Upotreba člana

Iako se u početku suočavaju sa problemom usvajanja same forme člana, učenici je vremenom savladaju, ali ono što ostaje veliki problem i na mnogo višim nivoima jeste sama upotreba člana.

Dakle, kada upotrebiti određen, a kada neodređen član, a kada ga izostaviti? Za naše govornike ovo je ozbiljno pitanje, s obzirom na činjenicu da srpski jezik nema kategoriju člana. I ovde vidimo da L1 svakako igra izvesnu ulogu u usvajanju L2, inače učenici ne bi nailazili na ovaj problem.

Problem se sastoji u tome da učenici nisu navikli da određuju imenicu na ovaj način, tako da doživljavaju član kao suvišni element, pa ga često izbacuju.

Međutim, dešava se takođe da usled težnje da se savlada član, učenici počnu sa hipergeneralizacijom određenog člana koristeći ga u kontekstima gde mu nije mesto.

Primeri grešaka uzeti su iz sastava koji su učenici pisali na finalnom testu.

Greške se tiču proširene pogrešne upotrebe određenog člana u kontekstima koji su rezervisani za neodređeni član jer se pojam ili prvi put spominje, ili nama kao slušaocima nije poznat.

La sera guardo la TV o leggo la rivista.

La sera guardo la TV o leggo una rivista.

Nel tempo libero spesso faccio la passeggiata, vado al bar con gli amici e vado al cinema.

Nel tempo libero spesso faccio una passeggiata, vado al bar con amici e vado al cinema.

Nel tempo libero spesso gioco a tennis, esco con i miei amici, vado a ballare i balli sudamericani, ascolto musica e leggo i libri.

Nel tempo libero spesso gioco a tennis, esco con i miei amici, vado a ballare i balli sudamericani, ascolto musica e leggo libri.

Ho lo zio che lavora a Roma. Lui è l'architetto.

Ho uno zio che lavora a Roma. Lui è architetto.

Drugi tip grešaka vezanih za član karakteriše nedoumica da li, kada i kako spojiti predlog sa članom.

Qualche volta vado a cinema.

Qualche volta vado al cinema.

(L'arabo) Si parla in molti paesi per esempio nell'Egitto, nel Marocco...

(L'arabo) Si parla in molti paesi, per esempio in Egitto, in Marocco...

Abito in l'appartamento piccolo.

(Abito nell'appartamento piccolo) / Abito in un piccolo appartamento.

Slaganje imenice i prideva

U početku učenja italijanskog jezika slaganje imenice i prideva predstavlja problem, naročito kod imenica i prideva na *-e* jer učenici često ne znaju kog su roda imenice, a nastavak *-e* podseća ih na množinu pa se često vode i tim principom u slaganju.

In tempo libero gioco a tennis e andato in ristorante tipiche.

Nel tempo libero gioco a tennis e vado nei ristoranti tipici.

Vidimo ovde primenu pogrešne analogije – ako se imenica završava na –e onda se učenik često povede time i taj nastavak da i pridevu. Imenicu *ristorante* učenik kao da je protumačio da je imenica ženskog roda na –a (*ristoranta) pa je od toga napravio množinu *ristorante*, a potom sa imenicom složio pridev *tipiche* dodajući isti nastavak.

A Belgrado ci sono dei palazi antichi e due fiume.

A Belgrado ci sono dei palazi antichi e due fiumi.

I ovde je reč o pogrešnoj analogiji. Učenik je zapravo proširio nastavak broja *due* na samu imenicu.

Učenici su često pridev *quanto* doživljavali kao nepromenljiv, poput upitne zamenice *quanto* (*Quanto costa?*). U ovom primeru možemo videti strategiju hipergeneralizacije.

Quanto anni hai?

Quanti anni hai?

Na testu učenici su se iznenađujuće dobro snašli sa slaganjem imenica i prideva, iako u praksi, na početnim nivoima, pa čak i na nivou B1.1 možemo se susresti sa greškama ovoga tipa.

Predlozi

Predlozi predstavljaju veliki problem za naše učenike. Pošto svaki predlog ima puno značenja i funkcija učenicima je u početku veoma teško da se snađu.

Predlozi kao i član ostaju dugo izvor nedoumica.

Učenici nisu sigurni koji predlozi idu uz imenice kao što su *teatro, cinema, ristorante, casa, internet...*

Čest izvor poteškoća jeste kada upotrebiti predlog *a*, a kada *in*?

Sono nato in Cuprija ma abito in Paracin alle 19 anni.

Sono nato a Cuprija ma abito a Paracin da quando avevo 19 anni.

Uprkos nizu grešaka, učenik je uspeo da prenese poruku.

Voglio andare a Italia e vivere in Firenze.

Voglio andare in Italia e vivere a Firenze.

Glagol

Glagol u italijanskom jeziku predstavlja gramatičku kategoriju sa veoma bogatom fleksijom. Samim tim greške su brojne i očekivane.

U testu javljale su se greške u izboru lica glagola koje se nije slagalo sa subjektom rečenice.

Io fa un sport.

Io faccio sport.

Sono nata il 19 aprile nel 1987 e ha ventuno anni.

Sono nata il 19 aprile nel 1987 e ho ventun anni.

(Lui) abito in Nis.

(Lui) abita a Nis.

Nel tempo libero (io) esco con mi amici, leggo giornali o libri, naviga su internet.

Nel tempo libero (io) esco con i miei amici, leggo giornali o libri, navigo su internet.

Dopo il corso di solito ceno a casa e poi giocare a tennis con i miei amici che vengono da gli Stati Uniti o andare a ballare.

Dopo il corso di solito ceno a casa e poi gioco a tennis con i miei amici che vengono dagli Stati Uniti o vado a ballare.

Ovde vidimo kako učenik koristi osnovni oblik glagola, iako je prvi glagol dobro konjugirao u prvom licu jednine. U ovom primeru vidimo kako funkcioniše varijabilnost međujezika koja je jedna od njegovih osnovnih osobina.

Mi piacere molto la cultura italiana...

Mi piace molto la cultura italiana...

Ovo je zanimljiva pojava jer kod učenika koji prirodno usvajaju jezik u početnim fazama upravo se javljaju ovi oblici glagola kao osnovni, obično 3. lice prezenta ili infinitiv, (De Marco, 2007, str 58, 60; D'Annunzio, Serragiotto, 2008. <<http://venus.unive.it/filim>>) iako moramo naglasiti da je velika razlika između usvajanja drugog jezika i stranog jezika.

Javila se neobična greška, iako samo kod jednog učenika u ovom istraživanju, ali mogli smo je uočiti ranije kod nekoliko učenika kroz nastavno iskustvo. Radi se o suvišnom dodavanju oblika *sono* ispred nekog drugog glagola u prezentu. Kao da su učenici, usled velikog ponavljanja rečenica u kojima su koristili upravo prvo lice glagola *essere*, navikli da počinju rečenicu sa *sono*. Učenici se u ovom slučaju služe strategijom dodavanja. Reč je o retkim slučajevima ove pojave, ali smo ipak želeli da je spomenemo zbog ukazivanja na kognitivne strategije koje učenici primenjuju:

Sono lavoro in studio del dizain.

Lavoro in uno studio di design.

Kada je reč o perfektu (*passato prossimo*) uglavnom je najveći problem odabir pomoćnog glagola *avere* ili *essere*. Greši se i kod nepravilnog participa prošlog.

Ho nato in 12/12/1986.

Sono nata il 12/12/1986.

Paolo sono partito per Venezia verso le otto ed ha arrivato tre ore dopo.

Paolo è partito per Venezia verso le otto ed è arrivato tre ore dopo.

Verso le otto, è cenato insieme in una trattoria molto carina.

Verso le otto, hanno cenato insieme in una trattoria molto carina.

Il pomeriggio ha tornato in albergo...

Il pomeriggio è tornato in albergo...

Zaključak

Analiza grešaka koju smo sprovedi omogućila nam je da barem delimično sagledamo kako izgleda italijanski kao međujezik kod srpskih govornika koji

se nalaze na nivou A1. Zaključujemo da sve ono što je isplanirano da se nauči u prvih sedam lekcija udžbenika *Espresso 1* nije bio lak zadatak, nije došlo do usvajanja svih oblika koji su bili predviđeni udžbenikom.

Srpski govornici imali su najviše poteškoća sa učenjem člana, predloga, rekcijom glagola, odabirom pomoćnog glagola u perfektu (*passato prossimo*).

Međujezik učenika u ovom radu karakteriše uticaj L1 koji je očigledan kod jezičkih kategorija i struktura koje ne postoje u srpskom jeziku. Na nivou koji je analiziran, A1, reč je pre svega o članu koji učenici često izostavljaju jer član u srpskom jeziku ne postoji, a učenici kao da teže da tu karakteristiku prenesu i na italijanski jezik.

Pored uticaja L1, smatramo da postoji veliki uticaj samog L2 i njegovih struktura, dakle veliki broj grešaka su intralingvalne prirode. To su greške vezane za slaganje imenice i prideva, člana i imenice, upotrebu predloga, rekciju glagola, odabir pomoćnog glagola u perfektu (*passato prossimo*).

Na osnovu podataka iznetih u radu vidimo da se više grešaka javlja u slobodnoj produkciji nego u gramatičkim vežbanjima. Slobodna produkcija predstavlja situaciju kada učenik mora u potpunosti sam da osmisli svoj iskaz i s obzirom da je reč o početnom nivou on teže drži pod kontrolom sve aspekte jezika na kom pokušava da se izrazi i iznese svoje misli.

Na osnovu analize grešaka mogli smo da vidimo da su učenici italijanskog jezika koji su govornici srpskog jezika uglavnom primenjivali strategije kao što su transfer (iz L1 ili nekog drugog stranog jezika), hipergeneralizacija, pojednostavljanje, dodavanje i izostavljanje.

U ovom radu vidimo da međujezik srpskih učenika karakteriše redukcija sistema L2, promenljivost, ali i kreativnost učenika prilikom stvaranja njihovih sopstvenih hipoteza o funkcionisanju ciljnog jezika.

Važno je ukazati na ideju o posmatranju grešaka kao dela kreativnog procesa, ne kao devijacije koje treba „kazniti“ po svaku cenu pogotovo ako su one deo normalne faze razvoja međujezika.

Međutim, ovo područje tek treba istražiti, naročito razvoj međujezika kod učenika koji uče strani jezik kroz nastavni proces.

Literatura:

- Bonomi, I., Masini, A., Morgana, S. et al. 2005: *Elementi di linguistica italiana*, Roma, Carocci editore.
- Cattana A., Nesci M. T. 2000: *Analisi e correzione degli errori*, Torino, Paravia.
- Ciliberti, A. 2006: *Manuale di glottodidattica*, Firenze, La Nuova Italia.
- D'Annunzio, Barbara, Serragiotto, Graziano. La valutazione e l'analisi dell'errore. 2. septembar 2008. <<http://venus.unive.it/filim>>.
- Dardano M., Trifone, P. 2001: *La nuova grammatica della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli.
- De Marco, A. (a cura di) 2007: *Manuale di glottodidattica*, Roma, Carocci.
- Đorđević, R. 2004: *Uvod u kontrastiranje jezika*, Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Ellis, R. 2003: *Second Language Acquisition*, Oxford, Oxford University Press.
- Ellis, R. 1995: *Understanding Second Language Acquisition*, Oxford, Oxford University Press.
- Ferrari, Antonella. Apprendere l'italiano come seconda lingua. 24. april 2007. <<http://www.modenaterzocircolo.org/ItalianoL2/apprendere.pps>>
- Freddi, G. 1994: *Glottodidattica, fondamenti, metodi e tecniche*, Milano, UTET Libreria.
- Giacalone Ramat, A. (a cura di) 2006: *Verso l'italiano*, Roma, Carocci.
- Klajn, I., ur., 1980: *Studije iz kontrastivne analize italijanskog i srpskohrvatskog jezika*, Beograd, Filološki fakultet.
- Kristal, D. 1985: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Nolit.
- Moderc, S. 2004: *Gramatika italijanskog jezika*, Beograd, Udruženje nastavnika italijanskog jezika Srbije.
- O'Malley, J.M., Chamot, A. U., 1995: *Learning Strategies in Second Language Acquisition*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Pallotti, G. 2003: *La seconda lingua*, Milano, Bompiani.
- Saville-Troike, M. 2007: *Introducing Second Language Acquisition*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Sensini, M., 1997: *La grammatica della lingua italiana*, Milano, Oscar Mondadori.
- Serianni, L. 1991: *Grammatica italiana*, Torino, UTET.
- Strazzari, Antonella. La correzione degli errori. 10. oktobar 2004. <<http://www.silsis.unipv.it/>>
- Trifone P., Palermo M. 2007: *Grammatica italiana di base*, Bologna, Zanichelli.
- VanPatten, B., Dvorak, T. R., Lee, J. F. (ed.) 1987: *Foreign Language Learning. A Research Perspective*, Cambridge, Newbury House Publishers.

Udžbenici italijanskog jezika:

- Bali, M., Rizzo G. 2005: *Espresso 2*, Firenze, Alma Edizioni.
- Ziglio, L., Rizzo G. 2001: *Espresso 1*, Firenze, Alma Edizioni. M. 2007: *Grammatica italiana di base*, Bologna, Zanichelli.

ITALIANO COME INTERLINGUA NEI PARLANTI DI MADRELINGUA SERBA: ASPETTO MORFOSINTATTICO

Riassunto

L'obiettivo del contributo *Italiano come interlingua nei parlanti di madrelingua serba: aspetto morfosintattico* è l'osservazione del processo di apprendimento della lingua italiana come L2 nei parlanti serbi attraverso l'analisi degli errori morfosintattici, i quali sono più numerosi, fatta sui test di livello A1.

Inoltre, abbiamo cercato di trovare le cause degli errori attraverso l'analisi delle strategie usate dagli apprendenti nel processo dell'apprendimento della lingua.

In questo lavoro gli errori sono intesi come indicatori dello stato dell'interlingua, come un mezzo per scoprire qualcosa di più sull'interlingua e sul suo sviluppo. Sono anche la prova della creatività degli apprendenti durante la creazione delle ipotesi sul modo di funzionamento della lingua obiettivo.

Tijana Kukuć

Marija KOPRIVICA
Beograd

GLOTODIDAKTIČKI ASPEKTI JEZIKA STRUKE – NASTAVA JEZIKA ELEKTROTEHNIKE

Cilj rada je da se putem studije slučaja ukaže na osnovne potrebe i predmete istraživanja u oblasti nastave stručnog jezika. U uvodnom delu definišemo pojam „jezika struke“ i ukazujemo na tržišne potrebe za stručnim kursevima. Centralna pažnja usmerena je na glotodidaktičke aspekte studije slučaja kursa jezika elektrotehnike za prevodioce italijanskog jezika u Udruženju stručnih i naučnih prevodilaca u Beogradu. U radu analiziramo karakteristike i potrebe ciljne grupe kursa i navodimo nastavne ciljeve, organizaciju silabusa i kriterijume za odabir nastavnog materijala. U nastavnim okvirima kolaborativnog pristupa, nastojimo da se kod studenata pobudi interesovanje za jezik elektrotehnike, razvije prevodilački refleks, zaključivanje, samopouzdanje i opredeljenost za trajno učenje i usavršavanje.

Ključne reči: nastava jezika za stručne prevodioce, jezik elektrotehnike

Pojam i termin „jezika struke“

Prvo interesovanje za jezik struke javilo se dvadesetih i tridesetih godina prošlog veka. Lingvisti Praške škole isticali su razlike između „funkcionalnog stila“ nauke i tehnike i svakodnevnog jezika. Nakon Drugog svetskog rata pažnja lingvista usmerena je na osobenosti u morfosintaksi, leksici i stilistici posebnih jezičkih „registara“. Sedamdesetih godina britanski lingvisti napominju samostalnost jezika struka, sa sopstvenom gramatikom i rečnikom, čija je upotreba ograničena na određeno iskustveno polje ili delatnost. (Gregory i Caroll, 1978: 26). Analiza jezika struke bila je prvenstveno usmerena na leksičke aspekte.¹

Savremeni italijanski lingvisti navode posebnost u tehničkim izrazima (Berruto, 2004: 100), strogu terminologiju i jednoznačnost termina (Casadei, 2001: 68), kao i mikrojezik koji povlači sa sobom izvesna ograničenja (Sobrero, 2002: 238).

Pomenuti italijanski lingvisti, ali i mnogi drugi (Ciliberti, Cortelazzo, Balboni i dr.) ne mogu da se slože oko adekvatnog termina za jezik struke. Tako nailazimo na „lingue speciali“ i „linguaggi specialistici“, „linguaggi settoriali“ i „microlingue“. Svi ovi termini nam deluju nepotpuno: ovi dvostruki deluju preopširno, a ovaj poslednji nekako preusko. Tako npr. kod Bekarije (Beccaria, 1973) najpoznatija imena kao što su Eko (Eco), Tulio De Mauro (Tullio De

1 Uistinu, postojala su i pojedina nesvakidašnja izučavanja fonetskih karakteristika stručnih jezika (Gaultier i Masselin, 1973 u Gotti, 1991), kao i shvatanje da registar mora biti uslovljen određenim brojem populacije ili posebnom školskom spremom (Charrow, 1982, str. 82 u Gotti, 1991).

Mauro) i drugi, analiziraju jezik novina, politike, televizije, reklame, sporta, književne kritike, nauke i tehnike, kao i žargone podzemlja. Jasno je da princip podele „sektora“ kojima jezici pripadaju nije istovetan: jedni se dele po mediju u kojem su zastupljeni (npr. jezik novina i televizije), druge određuje name-na (npr. reklama), treće tematika (sport, književna kritika, nauka i tehnike), a četvrte socijalna pripadnost (kriminalne grupe). S druge strane, termin „mikrojezik“ upućuje na izvesnu ograničenost u izražavanju, što ne mora da bude slučaj.

Pored već pomenutih rešenja, zanimljiv nam je i pokušaj da se po uzoru na dijalekt, idiolekt, sociolekt, ponudi i tehnolekt. Ovaj termin, međutim, nije zaživeo.

Anglosaksonska lingvistika opredelila se za „language for special purposes“ još šezdesetih godina prošlog veka, da bi desetak godina kasnije konačno definisala ovu granu primenjene lingvistike i učenja jezika kao „language for specific purposes“ (LSP). Ovaj termin upućuje na posebne odnosno specifične namene jezika.

U našem jeziku najčešće se govori o jeziku struke, a u našoj gramatici o naučnom (znavstvenom) stilu ili registru, kao posledici funkcionalnog raslojavanja jezika (Stanojčić, Popović, 1997: 22).

Proučavanje jezika struke podrazumeva utvrđivanje i analizu odgovarajućih jezičkih osobenosti na polju semantike, sintakse, sociolingvistike i slično.

Predavač jezika struke, pored toga što poznaje jezik struke koji predaje, mora da poseduje znanja iz oblasti glotodidaktike. Njegova interesovanja i proučavanja obuhvataju analizu potreba učenika, sastavljanje odgovarajućeg silabusa, kriterijume za odabir nastavnog materijala, tehnike u osmišljavanju svake nastavne jedinice, uspostavljanje odnosa između predavača i učenika i sl.

Potražnja na tržištu stručnih prevoda

Još krajem devedestih godina (Nida, 1997: 9) godišnje se prevodilo više od dve milijarde strana. Porast u broju prevedenih strana objašnjavamo sve većim potrebama međunarodnih organizacija, pre svega Evropske unije, kao i veliku saradnju sa novoindustrijalizovanim zemljama, Indijom i Kinom. Zahvaljujući svakodnevnom napretku u nauci i tehnici, većem nego u drugim sektorima, stručni prevodi iz tehničkih disciplina obuhvataju više od jedne trećine, tačnije 39%, (Nida, 1997: 9) ukupne prevodilačke produkcije. Noviji podaci iz 2006. (Beninatto R., 2007), govore o vrednosti tržišta prevođenja od oko blizu 10 biliona dolara, a na vodećoj poziciji kompanija koje najviše naručuju prevode sa čak 61%, upravo se nalaze kompanije iz sveta tehnologije.

Budući da na tržištu vlada značajna potražnja za prevodima iz oblasti tehnike, veoma aktuelna su pitanja vezana za obrazovanje i usavršavanje stručnih prevodilaca.

Kurs jezika elektrotehnike za stručne prevodioce: studija slučaja

U Udruženju stručnih i naučnih prevodilaca u Beogradu godinama postoji Školski centar koji organizuje seminare za usavršavanje prevodilaca – tumača za engleski, francuski, nemački, italijanski i ruski jezik. Najveći broj polaznika kursa su apsolventi Filološkog fakulteta i diplomirani filolozi/profesori jezika, a kurs mogu da pohađaju i stručnjaci drugih zanimanja. Polaznici slušaju predavanja dva puta nedeljno od početka oktobra do sredine juna, a čas traje devedeset minuta. Kurs obuhvata sledeće oblasti: Teorija prevođenja, Društveno politička terminologija, Ekonomska terminologija, Mašinstvo, Elektrotehnika, Građevina i Sudsko prevođenje i tumačenje. Iz svakog predmeta polaznici slušaju po devet časova od devedeset minuta, a deseti čas je ispit. Samo iz Teorije prevođenja polaznici slušaju četiri časa.

Naša namera je da analiziramo kurs jezika elektrotehnike namenjen prevodiocima za italijanski jezik.

Ciljna grupa

Školske 2006/2007. kurs jezika elektrotehnike italijanskog jezika slušalo je petnaest polaznika, 2007/2008. četrnaest, a 2008/2009. dvadeset sedam polaznika. Svi su bili ženskog pola, gotovo svi apsolventi i diplomci Filološkog fakulteta odsek italijanistika, uzrasta do 40 godina. U cilju ekonomičnosti izlaganja, a istovremeno i temeljne analize ciljne grupe kursa, poslužićemo se SWOT analizom². Budući da ne postoje studije o potrebama diplomaca o daljem usavršavanju u oblasti stručnog prevođenja, kao ni analize tržišta rada u grani stručnog prevođenja³, u našoj analizi oslonili smo se na dostupne podatke i na informacije koje smo dobili u razgovoru sa polaznicima.

U tabeli koja sledi opisali smo analizirali smo snage i slabosti naših polaznika, kao i prilike iz okruženja nasuprot prisutnim rizicima.

Možemo zaključiti da je neophodno usaglasiti znanja i veštine studenata kursa sa pretpostavljenim zahtevima budućih profesionalnih zadataka. Smatramo da predavač mora da uputi buduće prevodioce u osnovna pravila struke i prevodilačke odgovornosti, kao i da ih motiviše za neprekidno samostalno usavršavanje.

2 **SWOT** – skraćena engleskih reči Strengths (snage, jače strane), Weaknesses (slabosti), Opportunities (prilike, šanse) i Threats (pretnje, rizici). Ovaj model ima primenu u ekonomiji i marketingu tj. u procenjivanju uspeha organizacije, proizvoda ili usluge. Uspostavlja ravnotežu između unutrašnjih sposobnosti (sopstvene snage i slabosti) i spoljašnjih mogućnosti (prilika i rizika iz okruženja).

3 Na Filološkom fakultetu je u pripremi studija Olivera Durbaba i Julijane Vučo *Karijerne mogućnosti diplomiranih filologa: empirijsko istraživanje sa ciljem usaglašavanja visokoškolskog obrazovanja sa potrebama tržišta.*

Tabela 1. SWOT analiza polaznika kursa:

<p>SNAGE:</p> <p>1) kao diplomirani filolog ili apsolvant Filološkog fakulteta poseduje visok nivo znanja italijanskog jezika (pretpostavljeno očekivano znanje je C2), široko poznavanje umetnosti, kulture, književnosti, filozofije i dr.</p> <p>2) poseduje izvesno iskustvo u prevođenju, više pismenom nego usmenom jer je pohađao vežbe prevođenja u okviru fakultetske nastave</p> <p>3) na osnovu programa Filološkog fakulteta koji obuhvata obavezan još jedan strani jezik i na osnovu informacija dobijenih u razgovoru sa polaznicima, konstatovali smo da govore još jedan strani jezik (većina govori engleski)</p> <p>4) budući da se opredelio za specijalizovani tečaj, pretpostavljamo da je opredeljen i motivisan za kontinuirano usavršavanje nakon univerzitetskih studija</p>	<p>SLABOSTI:</p> <p>Iz razgovora sa polaznicima, saznajemo da većini nije bliska terminologija elektrotehnike niti da poseduju predznanja iz elektrotehnike.</p>
<p>PRILIKE:</p> <p>Sve veća privredna saradnja između Srbije i Italije¹, svakodnevno interesovanje italijanskih, kao i multinacionalnih kompanija da preko svojih italijanskih podružnica, sarađuju sa Srbijom²</p>	<p>RIZICI:</p> <p>1)Prevođenje podrazumeva i moralnu i materijalnu odgovornost prevodioca³. Naslućujemo mogućnost da se u slučaju poslovnog neuspeha krivica traži u kvalitetu rada prevodioca.</p> <p>2)Brzinu razvoja tehnike prate odgovarajuće novine u jeziku (neologizmi, skraćenice i sl.) koje još nisu zabeležene i normirane u rečnicima, jer štampana produkcija rečnika ne može da postigne identičnu brzinu razvoja.</p> <p>U Srbiji je primetan nedostatak većeg broja specijalizovanih rečnika što dodatno otežava rad prevodilaca.</p>

- 1 Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku („Izvoz i uvoz po geografskim zonama i odabranim zemljama“, www.webrzs.stat.gov.rs) za 2008.godinu Italija se je pored Ruske federacije i Nemačke u vrhu zemalja sa kojima Srbija ostvaruje najveću ukupnu spoljnotrgovinsku razmenu, a na drugom mestu ukoliko posmatramo samo izvoz.
- 2 Iz oblasti energetike, elektronike i mehanike: najpoznatiji je Fiat, ali i AcegasAps (elektrodistribucija i ostale objedinjene komunalne usluge, www.acegas-aps.it), Bredamenarinibus Italija (proizvodnja vozila, www.ikarbus.rs/vesti : „Strateški ugovor sa Italijanima“, 23.april 2007.) i dr.
- 3 Sibinović (Sibinović, 1990:20) posebno ističe ovaj aspekt pismenog prevođenja i navodi primere rušenja brana u hidrocentralama zbog grešaka koje su u uputstvima za izgradnju načinili prevodioci.

Ciljevi kursa

Ciljeve kursa smo podelili na opšte i jezičke, a njihovo ostvarivanje smo smatrali istovremenim i jednako važnim.

Opšti ciljevi kursa:

Usvajanje tehničke kulture: upoznavanje s osnovnim tehničkim pojmovima i pobuđivanje interesovanja za svetska tehnička dostignuća i novosti.

Moramo da napomenemo da ciljevi ovog kursa nisu usmereni na postizanje stručne tehničke kompetencije. Razlozi za to su višestruki: predavač nije tehničko lice i iako poseduje iskustvo u prevodenju, nema odgovarajuće tehničko predznanje. S druge strane, ista tehnička znanja ne bi ni mogla da se savladaju na kursu sa ovako malim brojem časova (petnaest sati uključujući i ispit). Smatramo da za dobar prevod nije presudno detaljno tehničko poznavanje rada električnih mašina, nastanka struje ili slično⁴ koliko opšta upućenost u struku i visoka lingvističko prevodilačka kompetencija.

Lični razvoj: student se upoznaje sa principima prevodilačke odgovornosti i razvija sposobnosti za dalje usavršavanje.

Jezički ciljevi kursa:

Razvijanje veštine prevodenja: upoznavanje s osnovnim postupcima iz tehnike prevodenja, unapređivanje veštine prevodenja na praktičnim zadacima i usvajanje terminologije iz elektrotehnike.

Razvijanje veština manipulisanja tekstom: pored razumevanja tehničkih tekstova, po završetku kursa polaznik bi trebalo da se uspješnije i lakše operativno snalazi na tekstu. Veštine kao što su rezimiranje, parafraziranje, beleženje i sl. pomažu samom razumevanju tehničkih tekstova, a bez istih veština nemoguće je savladati usmeno prevodenje (kako konsektivno tako i simultano).

Silabus

U organizaciji silabusa konsultovali smo programe nastave ruskog i engleskog jezika elektrotehnike u istom Udruženju, udžbenik Miodraga Popovića „Osnovi elektrotehnike“⁵, italijanski udžbenik „Elementi di elettrotecnica generale“⁶ i dr., a dragoceni su nam bili praktični saveti stručnjaka iz oblasti elektrotehnike maternjeg italijanskog i srpskog jezika. Usled ograničenog broja časova, bili smo prinuđeni da se ograničimo na osnovne oblasti elektrotehnike. Program kursa obuhvata tri modula: Elektroenergetika i elektronika, Telekomunikacije i Računari. U nastojanju da pripremimo prevodioce za konkretne i aktuelne profesionalne izazove, u modul Elektroenergetika uvrstili smo i granične srodne oblasti iz domena komunalnih delatnosti (elektrodistribucija, vodosnabdevanje, gasifikacija, zaštita životne sredine i dr.), a u modul Računari savremene informacione tehnologije.

4 Balboni (Balboni, 2000:15) odbacuje shvatanje Abota da predavač mora da bude stručnjak predmeta čiji jezik predaje i Arkaini (Arcaini, 1988: 43) smatra da predavač treba da bude lingvista posebnog obrazovanja i afiniteta.

5 Popović M. (2004) *Osnovi elektrotehnike*, Beograd, Elektrotehnički fakultet.

6 Giovanni Sameda (1981) *Elementi di elettrotecnica generale*, Bologna, Pàtron editore.

Svaki od navedenih modula obrađuje se po tri časa u trajanju od devedeset minuta (četiri i po sata po modulu).

Kriterijumi odabira nastavnog materijala

U odabiru tekstova za prevodjenje vodili smo se sledećim principima:

1) **žanrovska raznovrsnost** – trudili smo se da pretpostavimo buduće prevodilačke zahteve i da predvidimo koji su to tekstovi koje će naši prevodioci najčešće prevoditi. Naša zbirka tekstova obuhvata:

- Enciklopedijske odrednice
- Tekstove iz udžbenika i priručnika
- Novinske članke u dnevnim novinama i stručnim časopisima
- Reklamne kataloge za proizvode
- Uputstva za uređaje i aparate
- Normativna akta, ugovore i međudržavne protokole o saradnji
- Projektnu dokumentaciju i javne pozive
- Internet prezentaciju
- Intervjue⁷

2) **aktuelnost i verodostojnost** – svi tekstovi su novijeg datuma, uzeti iz savremenih izvora.

Ovaj princip smatramo posebno važnim za oblast tehnike, jer smo svakodnevno svedoci novih promena i izuma koji nam menjaju život.

Većina tekstova su realni prevodilački zadaci uzeti iz prevodilačke prakse čime se garantuje njihova primenljivost i verodostojnost.⁸

3) **reprezentativnost** – zastupljene su sve navedene oblasti elektrotehnike, ali i tekstovi koji kombinuju poznavanja terminologije i drugih oblasti, pre svega mašinstva, ekonomije i prava. Nismo izbegavali „kombinovane“ tekstova, jer smatramo da će prevodioci u budućoj karijeri nailaziti na slične zadatke.⁹

Svaki od ovih tekstova ima svoju funkciju. Tako npr. tekst iz udžbenika je najčešće uvodni tekst u modulu, ima zadatak da učenika uvede u gradivo i jezički stil. Enciklopedijska odrednica je izvor normirane tehničke terminologije, Uputstvo za uređaje i aparate i internet sajt smo odabrali zbog neologizama i savremene tehničke terminologije (npr. „domotica“, „schermo a sfioramento“, „interfaccia“, „accatiemmelista“ i sl.), normativna akta (zakonske odredbe, ugovori), projektna dokumentacija (obuhvata i javni poziv/tender) su nam od posebnog značaja zbog ukrštanja znanja jezika tehnike sa već usvojenim strukturom iz oblasti sudskog tumačenja ili ekonomije (termini kao što su „javni poziv“, „Consiglio d'Amministrazione“, „Collegio sindacale“ i sl.).

7 V. Prilog 1, svi tekstovi su razvrstani po žanrovima.

8 V. Prilog 1.

9 V. Prilog 1, tekstovi iz oblasti *Elektroenergetika* su pod brojevima: 1, 3, 4, 20; tekstovi iz oblasti *Telekomunikacije* br. 2, 5, 7, 19; tekstovi iz oblasti *Računari* 8, 9, 10; tekstovi sa prisutnom terminologijom iz drugih oblasti: *Elektronika, Računari i Mašinstvo* tekst br. 16; *Elektroenergetika i Pravna terminologija* tekstovi br. 11, 13, 17, 18; *Elektroenergetika, Ekonomija i Pravo* br. 12, 14 i 15 i *Elektroenergetika i društveno politička terminologija* tekst br. 6, 21; *Društveno politička terminologija* –tekst br. 22.

Ovo bi bila horizontalna podela gradiva. Međutim, kroz sve ove tekstove vertikalno gledano polaznik usvaja i primenjuje najosnovnija sredstva koja prevodilac ima na raspolaganju. Na istim tekstovima savladava parafrazu, adaptaciju, dodavanje, oduzimanje i izostavljanje, permutaciju, transliteraciju i transkripciju i slično.

Rečnici i priručnici

Studentima smo stavili na raspolaganje različita enciklopedijska jednojezična štampana i elektronska izdanja, dvojezična leksikonska izdanja (italijansko-engleska, englesko-srpska i rusko-srpska) u štampanoj ili elektronskoj formi, pojmovnike srpskih termina, kao i brojne udžbenike kako na srpskom tako i na italijanskom jeziku.¹⁰

Ukazali smo im da im u pripremi kod kuće i u samostalnom radu od velike koristi mogu da budu publikacije Saveznog zavoda za standardizaciju¹¹. Uz odgovarajuću obazrivost, može da bude od pomoći i internet, kao i forumi prevodilaca iz celog sveta¹².

Organizacija korpusa

Nastojali smo da zbirka tekstova, ali i celokupan nastavni pristup podstiču zaključivanje kod studenata imajući u vidu neophodnu samostalnost u budućem radu. Kako bismo olakšali polaznicima pripremu kod kuće, nepoznate termine smo priložili kao jednojezična (italijansko-italijanska) objašnjenja u vidu komentara pored samog teksta. U nastojanju da približimo elektrotehničke sadržaje koristili smo i dodatne materijale u vidu ilustracija¹³.

Tekstovi su poređani od lakših ka težim. U početnim tekstovima je prisutnija redundanca termina i pojmova kako bi se povećao učinak usvajanja.

Kolaborativni pristup – odnos predavača i polaznika

U okviru navedene didaktike, predavač ima ulogu facilitatora u usvajanju jezika, a ne neprikosnovenog autoriteta. Ovakav kolaborativni nastavni pristup oslanja se na humanističko afektivni pristup u učenju stranih jezika. U našem slučaju, predavač je iste jezičke struke kao i polaznici. Posедуje izvesno iskustvo u prevodenju tehničkih tekstova, interesovanje za elektrotehniku i metodu nastave. U cilju da osposobi polaznike za dalji samostalni rad, predavač ne nudi unapred već gotova rešenja, već nastoji da stalno podstiče polaznike na razmišljanje, razmenu i angažovanje.

10 V. Prilog 2 koji obuhvata svu dodatnu literaturu i pomagala koje smo studentima preporučili i omogućili.

11 www.iss.rs

12 <http://iate.europa.eu>, <http://www.proz.com> i dr.

13 V. Prilog 3: Prikaz primera nastavnog materijala i ilustracija.

U atmosferi u kojoj su svi „jednaki među jednakima“ jezik elektrotehnike se demistifikuje i doživljava kao jezik dostupan zdravom razumu i logičkom razmišljanju lingviste.

Nastavna jedinica

Za čas od devedeset minuta predviđeno je da se uradi najmanje jedan prevod s italijanskog na srpski i jedan prevod sa srpskog na italijanski. Od učenika se očekuje da prethodno urade prevod kod kuće i da dođu pripremljeni na čas.

Vežbe usmenog prevođenja

U poslednje dve generacije uradili smo i nekoliko vežbi usmenog prevođenja. Uprkos činjenici da tehnika usmenog prevođenja ne spada u okvire našeg kursa, odlučili smo se za ove vežbe na zahtev polaznika. Smatrali smo korisnom mogućnost da polaznici u sasvim nerizičnoj situaciji i nestresnom okruženju provere svoje sposobnosti konskektivnog prevođenja.

Pre vežbe pružili smo osnovna uputstva koja se tiču slušanja, beleženja i reprodukovanja.

Studentima smo preporučili i stavili na raspolaganje italijanski udžbenik *Interpretazione simultanea e consecutiva: problemi teorici e metodologie didattiche*¹⁴ koji su priredili profesori italijanske škole za prevodioce iz Trsta (Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori) i koji obiluje primerima iz prevodilačke prakse, mogućim tehnikama beleženja i sl.

Kao nastavni materijal za jednu od vežbi usmenog prevođenja izdvojili bismo intervju¹⁵ sa bivšim italijanskim ministrom za politiku Evropske zajednice. Tema intervjua su obnovljivi izvori energije, a ujedno je i prva vežba za usmeno prevođenje koju smo radili. Izvorni intervju smo prilagodili tako da uvod i pitanja novinara budu na srpskom, a odgovore ministra smo zadržali na italijanskom. Tekst smo podelili na manje celine do pedesetak reči, odnosno u proseku tri-četiri smislom povezane rečenice. Unapred smo definisali celine za prevođenje i obezbedili prevodilački zadatak svakom polazniku. U vežbi učestvuju polaznici u različitim ulogama: srpski novinar, italijanski ministar i prevodilac. Novinar čita svoju celinu na srpskom, za to vreme drugi student u ulozi prevodioca sluša i beleži jer nema izvorni tekst ispred sebe, a zatim usmeno reprodukuje tekst na italijanskom. Sledeći polaznik čita odgovor ministra na italijanskom, za to vreme naredni polaznik sluša, a zatim usmeno prevodi i tako redom...

Vežbu smo organizovali tako da je svako od polaznika najmanje jednom bio u ulozi prevodioca, a celine za prevođenje se nisu ponavljale. Budući da je bilo polaznika koji su želeli da budu u ulozi prevodioca više puta, zaključili

14 Falbo C., Russo M., Straniero Sergio F. (2005) *Interpretazione simultanea e consecutiva: problemi teorici e metodologie didattiche*, Milano, Hoepli.

15 V.Prilog 1, tekst br. 21.

li smo da ih je vežba angažovala i motivisala. Međutim, moramo napomenuti i da je pojedincima (u obe generacije) ova vežba bila teška, čak da ih je i obešhrabrila. Neuspeli polaznici su najčešće govorili da „nisu bili dovoljno koncentrisani“ ili da im je „teško da se dovoljno koncentrišu“, a žalili su se i na dužinu teksta koji im je ostavljen na prevođenje.

Naš utisak je da u težnji da zapamte svaku reč, nisu uspevali da prenesu opštu sliku i zapamte ključni smisao. Neuspeh pojedinaca objašnjavamo neiskustvom i strahom od nepoznate situacije.

Sličnu vežbu ponovili smo nekoliko puta i u generaciji 2009., a kao materijal su nam poslužili aktuelni novinski članci iz oblasti energetike i aktuelnih društveno političkih dešavanja¹⁶.

Rezultati

Svi polaznici kursa uspešno su položili završni ispit. Najniža ocena polaznika je 6, a najviša 10. Istakli bismo kao veoma visoku prosečnu ocenu u generaciji 2009: na prevodu sa srpskog na italijanski 7.88, a sa italijanskog na srpski 8.88.

Za svakog polaznika pojedinačno uradili smo klasifikaciju i analizu grešaka, a ovom prilikom bismo samo istakli da je upotreba člana najveća poteškoća u prevođenju na italijanski jezik.

Evaluacija kursa

U skladu sa savremenim zahtevima poboljšanja kvaliteta nastave, na kraju kursa polaznici sve tri generacije ocenili su putem anonimnog anketnog ispitivanja primerenost kursa njihovim očekivanjima. Navodimo rezultate ispitivanja poslednje generacije 2009. U ispitivanju je učestvovalo 67% ukupnog broja polaznika (odnosno 18), koliko ih je bilo prisutno na poslednjem času. Želeli smo da ispitamo osnovne parametre kursa (silabus, nastavni materijal, didaktika, učinak).¹⁷ Kao indikatori za dobijanje ovih parametara poslužila su nam pitanja koliko su polaznici zadovoljni organizacijom sadržaja tokom kursa, nastavnim materijalom, načinom rada predavača i koliko smatraju da su poboljšali svoj vokabular. Ponuđeni odgovori su na skali zadovoljstva od 1 do 4 (gde je 1- uopšte se ne slažem, a 4 – potpuno se slažem), a poslednje pitanje je otvorenog tipa na koje polaznici daju svoj lični komentar u vezi sa kursom jezika elektrotehlike.

Polaznici iz 2009. godine izrazili su svoje zadovoljstvo kursom veoma visokom ukupnom prosečnom ocenom 3.94 (na skali od 1 do 4).

Najvišom ocenom vrednovali su način rada predavača 3.94 (na skali od 1 do 4) i silabus 3.78 (na skali od 1 do 4). Nastavni materijal dobio je ocenu 3.72, a učinak usvajanja 3.67 (na skali od 1 do 4).

16 V. Prilog 1, tekstovi br. 21 i 22.

17 Anketa je urađena u saradnji sa diplomiranim psihologom Melinom Boltom, saradnikom u preduzeću Strategic Point.

Zaključak

Nastava jezika elektrotehnike aktuelno je didaktičko pitanje imajući u vidu sve veću potražnju za stručnim prevodima i prevodiocima.

Mišljenja smo da osnovni ciljevi kurseva stručnog jezika za prevodioce treba da budu usmereni ka poboljšanju jezičkih vještina (prevođenje, ali i vještine manipulisanja tekstem), proširivanju znanja i usvajanju tehničke kulture, kao i usmeravanju prevodioca u daljem samostalnom razvoju. U ostvarivanju navedenih ciljeva, a prvenstveno u formiranju silabusa i odabiru nastavnog korpusa, neprekidno smo imali na umu da stečena saznanja odgovaraju pretpostavljenim tržišnim zadacima u prevođenju. Opredelili smo se za aktuelan i verodostojan nastavni materijal iz reprezentativnih oblasti elektrotehnike, kao i za tekstove najrazličitijih žanrova (od enciklopedijskih odrednica, tekstova iz udžbenika, novinskih članaka iz dnevnih novina i stručnih časopisa, reklamnih kataloga za proizvode, uputstava za uređaje i aparate, normativnih akata, ugovora, međudržavnih protokola o saradnji, projektne dokumentacije i javnih poziva i Internet prezentacija do intervjua, adekvatnim za vježbe usmenog prevođenja).

Budući da elektrotehnika beleži svakodnevne promene i dostignuća, smatramo da nastavni materijal zahteva stalno ažuriranje i bogaćenje savremenim sadržajima, kako ne bi izgubio na svojoj aktuelnosti i primenljivosti.

Bibliografija:

- Arcaini E. (1988) *Epistemologia dei linguaggi settoriali*, in CLUC, *Il linguaggio delle scienze e il suo insegnamento*, Brescia, La scuola
- Balboni P. (2000) *Le microlingue scientifico professionali*, Torino, UTET Libreria SrL
- Beccaria G. L. (1973) *I linguaggi settoriali in Italia*, Milano, Gruppo Editoriale Fabbri-Bompiani
- Beninato R. (2007) *A Review of the Global Translation Market Place*, Common Sense Advisory Inc, www.atc.org.uk
- Berruto G. (2004) *Prima lezione di sociolinguistica*, Roma-Bari, Laterza
- Casadei F. (2001) *Breve dizionario di linguistica*, Roma, Carocci editore
- Ciliberti A. (1981) *L'insegnamento linguistico per "scopi speciali"*, Bologna, Zanichelli editore
- Cortelazzo M.A. (1990) *Lingue speciali* *La dimensione verticale*, Padova, Unipress
- Eco U. (2003) *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*, Milano, Bompiani
- Falbo C., Russo M., Straniero Sergio F. (2005) *Interpretazione simultanea e consecutiva: problemi teorici e metodologie didattiche*, Milano, Hoepli
- Gotti M. (1991) *I linguaggi specialistici. Caratteristiche linguistiche e criteri pragmatici*, Firenze, La Nuova Italia
- Gregory M., Carroll S. (1978) *Language and Situation*, London, Routledge & Kegan Paul
- Mazzotta P., Salmon L. (2007) *Tradurre le microlingue scientifico-professionali. Riflessioni teoriche e proposte didattiche*, UTET università
- Nida E.A. (1997) *Translation in the Information Age*, in LABRUM M.B., *The Changing Scene in World Languages. Issues and Challenges*, Amsterdam-Philadelphia, Benjamins

- Sibinović M. (1990) *Tehnika prevođenja. Opšti deo, Beograd*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Slavić M. (2006) *Kurs ruskog jezika za stručne prevodioce – jedno iskustvo*, Herceg Novi, Konferencija “Strani jezik struke”
- Sobrero A. (2002) *Introduzione all’italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*, Roma-Bari, Laterza
- Stanojčić Ž., Popović Lj. (1997) *Gramatika srpskog jezika za I-IV razred srednje škole*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Prilog 1: Nastavni materijal za vežbe prevođenja na kursu *Jezik elektrotehnike za prevodioce italijanskog jezika u Udruženju stručnih i naučnih prevodilaca u Beogradu*

Enciklopedijske odrednice:

1. Elettrotecnica, Ingegneria elettrica, Elettronica i Centrale elettrica, *Enciclopedia delle Scienze* (2005) Milano, Garzanti
  2. Telecomunicazioni: Storia, Reti, L'abc delle telecomunicazioni, Reti analoghe e reti digitali, l'Autostrada delle telecomunicazioni, *CD Microsoft Enciclopedia ENCARTA 98*
- Tekstovi iz udžbenika:
3. De Menna L (1998), *Cariche elettriche e forze elettriche* u udžbeniku *Elettrotecnica*, Napoli, ed. Vittorio Pironti
  4. Popović M. (2004) Sadržaj udžbenika *Osnovi elektrotehnike*, Beograd, Elektrotehnički fakultet

Novinski članci:

5. Arcidiacono F. (2007): *Vivi My Home Shop Bticino: la domotica a portata di mano*, *Attualità elettronica* n.1 (januar 2007.), str.46–47
6. CALDO TOGLIE ENERGIA : Black-out elettrici in tutta Italia, časopis *Panorama* (26.6.2003.), archivio.panorama.it/home/articolo/idA020001019687

Reklamni katalogi za proizvode:

7. O.DE NICOLAI, *Prodotti per telecomunicazioni*, www.denicolai.it/container.asp

Uputstva za uređaje i aparate:

8. Guida per l'utente , www.dell.com
9. *Introduzione all'hardware del Personal Computer* (2001) Manthys, www.glossix.it
10. *Manuale di istruzioni per l'installazione del modem AMB*, www.amb.ch/index/telecomunicazioni/wambo/wambomanualeistruzioni.htm

Normativna akta, ugovori i međudržavni protokoli o saradnji:

11. *Legge 5 marzo 1990 n. 46. Norme per la sicurezza degli impianti*, www.edscuola.it/archivio/norme/leggi
12. Protokol o saradnji između Ministarstva Rudarstva i Energetike Republike Srbije i Ministarstva za Ekonomski razvoj Republike Italije, potpisan u Beogradu, dana 9. marta 2009., www.mem.sr.gov.yu

13. Sigas doo (2007) *Ugovor o osnivanju društva sa ograničenom odgovornošću*

Projektna dokumentacija preduzeća i javni pozivi:

14. AcegasAps SpA (2007): *Profilo di impresa, Produzione di energia elettrica, La rete elettrica AcegasAps*
15. Cosecon SpA (2004): *Camera di commercio, industria, artigianato e agricoltura di Padova, Ufficio registro delle imprese, Certificato di iscrizione nella sezione ordinaria*

16. *Električne instalacije autobusa, Spoljašnje i unutrašnje osvetljenje autobusa, Dija-gnostički hardveri i softveri* (avgust 2008) u *Tehnički opis 10 solo CNG autobusa*, dokumentacija kompanija Javno gradsko saobraćajno preduzeće Novi Sad, Ikarbus Beograd i InterSer Export doo Beograd, Službeni glasnik Republike Srbije 39/02, 43/03, 55/04, 04/08

17. *Javni poziv za isporuku mernih instrumenata za potrebe održavanja sistema prenosa* (<http://www.telekom.yu/TENDERI/>)

18. *JAVNI POZIV ZA IZBOR STRATEŠKOG PARTNERA za finansiranje, izgradnju i održavanje distributivne gasovodne mreže kao i za distribuciju prirodnog gasa u Opštini Kruševac* (2007), Službeni glasnik Republike Srbije, mart 2007

Internet prezentacija:

19. www.domotica.it

Intervjui i novinski članci korišćeni za vežbe usmenog prevođenja:

20. *Più impegno per le rinnovabili, Intervista al Ministro Gianni Mattioli*, www.puntoenergia.com/Newsletter/2000-12/mattioli.html

21. Spalović D. (2.4.2009), *Strujomeri „gutaju“ električnu energiju*, dnevni list Politika (2.4.2009.), www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/Strujomeri-gutaju-elektrichnu-ener-giju.sr.html

22. Vukosavljević D. (7.3.2009.), *Oduzeti oteto: intervju sa Ministrom unutrašnjih po-slova Republike Italije*, dnevni list Politika (7.3.2009.), www.politika.rs/rubrike/Hroni-ka/Oduzeti-oteto.lt.html

Prilog 2: Dodatna pomagala i literatura na kursu *Jezik elektrohnike za prevodioce italijanskog jezika* u Udruženju stručnih i naučnih prevodilaca u Beogradu:

Rečnici:

5.1. De Mauro, *Il dizionario della lingua italiana*, Paravia, old.demauroparavia.it

5.2. Il McGraw-Hill Zanichelli (2004) *Dizionario enciclopedico scientifico e tecnico*, Za-nichelli

5.3. McGraw-Hill (1989) *Englesko-srpskohrvatski terminološki rečnik, računari –elektro-nika*, Beograd, Građevinska knjiga

5.4. Slavić M, Nestorov Lj, Nestorov I. (1997) *Tehnički rečnik, rusko-srpski*, Beograd, Tehnička knjiga

5.5. Zingarelli N. (1998) *Vocabolario della lingua italiana 1999*, Zanichelli

Enciklopedije:

5.6. *Enciclopedia delle Scienze* (2005) Milano, Garzanti

5.7. Microsoft Enciclopedia ENCARTA 98

Udžbenici i priručnici:

5.8. De Menna L, *Elettrotecnica* (1998), Napoli, ed. Vittorio Pironti

5.9. Falbo C., Russo M., Straniero Sergio F. (2005) *Interpretazione simultanea e consecu-tiva: problemi teorici e metodologie didattiche*, Milano, Hoepli

5.10. Knežević L., Perović G (2006) *Pojmovnik: zaštita životne sredine, ekologija i envi-ronologija*, Beograd, Agencija za reciklažu RS

5.11. Ortolani G., Venturi E. (2003), *Manuale di elettrotecnica e automazione*, Hoepli

5.12. Popović M. (2004) *Osnovi elektrotehnike*, Beograd, Elektrotehnički fakultet

5.13. Sibinović M. (1990) *Tehnika prevođenja. Opšti deo*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

5.14. Someda G. (1981) *Elementi di elettrotecnica generale*, Bologna, Pàtron editore

Sajtografija:

1. www.iss.rs (Institut za standardizaciju Srbije)
2. <http://iate.europa.eu> (Inter Active Terminology for Europe)
3. www.proz.com (The translation workplace)

Prilog 3: Prikaz primera nastavnog materijala i ilustracija

Centrale elettrica - impianto per la trasformazione di forme diverse di energia in energia elettrica. L'elemento che caratterizza la c.e. è la sorgente primaria di energia che, attraverso un motore primo, fornisce l'energia meccanica da trasformare in energia elettrica. Le fonti di energia usate possono essere il calore prodotto da combustibili naturali tradizionali (carbone, petrolio, gas naturale) o nucleari (uranio), l'energia dei corsi e dei salti d'acqua, l'energia delle maree, l'energia geotermica, l'energia eolica, l'energia solare. L'energia primaria viene generalmente usata per azionare turbine idrauliche, a vapore o a gas, collegate ad alternatori, questi producono una corrente alternata che aumentata di tensione con trasformatori, è immessa nella rete elettrica e trasportata a distanza.

Tipi

Nelle *centrali idroelettriche* l'energia che viene trasformata in elettricità è quella (cinetica) posseduta da una massa d'acqua in movimento. Le centrali di questo tipo, che sono storicamente le più importanti, si possono distinguere in *centrali ad acqua fluente*, che derivano l'acqua da un fiume, e a *serbatoio*, che sfruttano la caduta dell'acqua accumulata in un bacino artificiale.

Comment [M7]: combustibile A s.m. Sostanza che, in presenza di comburente, può bruciare con sviluppo di calore e di fiamme. B anche agg.: il legno è una sostanza -c. gas -c.

Comment [M8]: eolico agg. del vento, causato o prodotto dal vento

Comment [M9]: turbina s.f. mecc., macchina motrice a flusso continuo in grado di trasformare in lavoro meccanico l'energia ricevuta da una corrente fluida

Comment [M10]: alternatore s.m. elettr., macchina che trasforma energia meccanica in corrente elettrica alternata

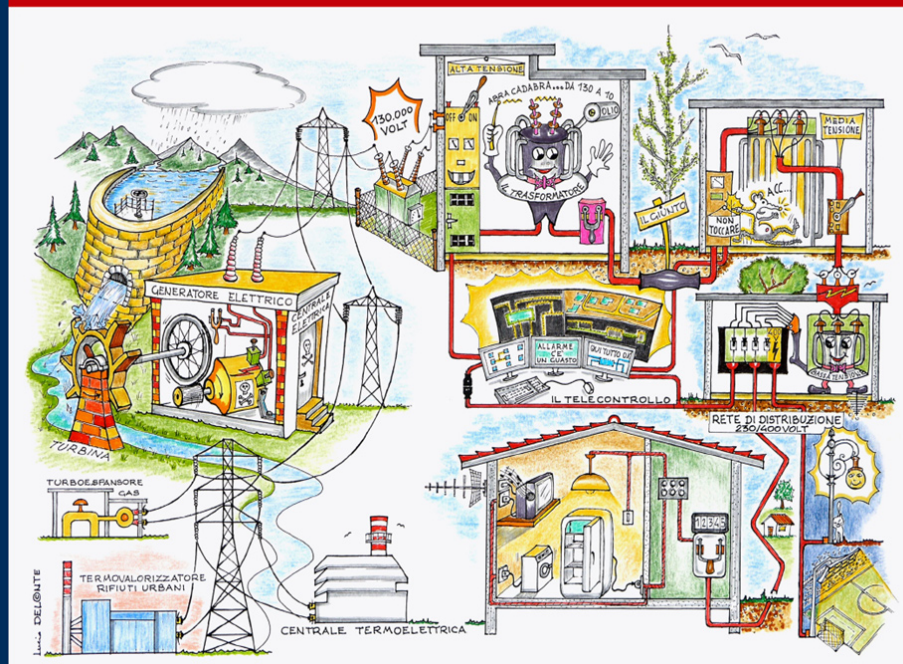
Comment [M11]: corrente s.f. Flusso di cariche elettriche in un conduttore. Corrente alternata, che inverte periodicamente la propria direzione in un conduttore. Corrente continua, avente direzione e intensità costanti

Comment [M12]: serbatoio s.m. recipiente di varie forme e dimensioni per contenere liquidi o gas. s. per l'acqua, per il metano

4

Linguaggio di elettrotecnica

> Energia > Rete Elettrica

ASPETTI GLOTTODIDATTICI DELLE LINGUE SPECIALI - DIDATTICA DEL LINGUAGGIO DELL'ELETTROTECNICA

Riassunto

Il presente lavoro si pone come obiettivo l'analisi delle principali necessità e degli oggetti di ricerca rilevabili nell'ambito della glottodidattica delle "lingue speciali". In particolare, l'attenzione è rivolta verso quegli aspetti di glottodidattica presenti nel corso del linguaggio elettrotecnico organizzato per gli interpreti ed i traduttori di lingua italiana presso l'Associazione dei traduttori professionali e scientifici di Belgrado. Si analizzano le caratteristiche ed i bisogni dei discenti, gli obiettivi del corso stesso, la programmazione del sillabo e soprattutto i criteri di selezione dei contenuti. Con un approccio collaborativo si mira non solo a suscitare l'interesse degli studenti verso un linguaggio tipicamente tecnico, ma, soprattutto, a sviluppare la loro capacità di ragionamento, l'autostima ed il perfezionamento continuo.

Marija Koprivica

Katarina ZAVIŠIN
Beograd

BILINGVALNA NASTAVA I PODUČAVANJE GRAMATIKE: STUDIJA SLUČAJA

U radu se definiše specifičan oblik dvojezične nastave (CLIL), opisuje studija slučaja – dvojezična nastava u Trećoj beogradskoj gimnaziji, sa fokusom na podučavanje gramatike u okviru nastave italijanskog jezika kao prenosnog (vehikolarnog) i prvog stranog jezika: analiza gramatičkih aspekata jezika u okviru nastavnog plana i programa i njihova usklađenost sa savremenim tendencijama u Evropi. Posebna pažnja poklanja se rezultatima testiranja učenika svih godina na gramatičkim testovima u skladu sa zahtevima nivoa Evropskog referentnog okvira. Cilj nam je da ukažemo na značaj razvijanja svesnog učenja jezika kod učenika i usvajanju formalnog aspekta stranog jezika u ovoj vrsti nastave.

1.1. Dvojezična nastava: osnovne karakteristike

Dvojezična nastava podrazumeva podučavanje jednog nastavnog predmeta ili više njih na stranom jeziku pri čemu strani jezik ima takozvanu posredničku ulogu u prenošenju nastavnih sadržaja (Serragiotto: 2003). Ovakav vid podučavanja predstavlja nov izazov za metodiku nastave jer je neophodno postići istovremeno dva cilja: podučavati nastavni predmet i proširiti korišćenje stranog jezika. Termin CLIL (*Content and Language Integrated Learning*) označava ovakav modus integrisanog usvajanja stranog jezika i novih sadržaja. Ovim nazivom se ističe ravnoteža koja postoji između usvajanja građe nastavnih predmeta i stranog jezika, dok se na osnovu korišćenja stranog jezika u ovom kontekstu koristi termin vehikolarni jezik kako bi se jasnije prikazala njegova uloga u spomenutom kontekstu. Naime, CLIL nastava podrazumeva podučavanje određenih nastavnih predmeta na stranom jeziku pod uslovom da učenici poseduju određeno jezičko znanje koje im omogućava praćenje ovakvog vida nastave.

Dvojezična nastava predstavlja novinu u pojedinim školama u svetu. Naime, CLIL je posebno je zastupljen u dvojezičnim sredinama kao što su zemlje severne Evrope (Finska, Švedska, Norveška, Irska, Velika Britanija), centralne Evrope (Francuska, Nemačka, Luksemburg, Švajcarska, Belgija, Holandija) i južne Evrope (Italija i Španija) (Carmel Mary Coonan:1999).¹

U CLIL nastavi moguće je izdvojiti tri činioca koji pozitivno deluju na usvajanje stranog jezika (Coonan, 2002 u Serragiotto:2003):

---

1 Više informacija o projektima dvojezične nastave moguće je naći na internet sajtovima: www.euroclil.net; www.clicompendium.com

1) učenici imaju više dodira sa stranim jezikom: strani jezik se ne koristi samo na časovima jezika, već i na časovima drugih nastavnih predmeta. Na taj način olakšava se usvajanje stranog jezika i on poprima ulogu posrednika u odnosu na druge nastavne predmete, te se može koristiti na interdisciplinarnom nivou;

2) učenici imaju kvalitetniji dodir sa stranim jezikom: integrisano podučavanje jezika i sadržaja podstiče interaktivnu nastavu, a ona zahteva često izuzetno detaljnu analizu jezičke građe sa kojom se obično ne susrećemo u tradicionalnoj nastavi jezika;

3) učenici pokazuju veću motivaciju za učenjem: imajući u vidu da je pažnja usmerena na sadržaj predmeta, učenici koji nemaju posebne sklonosti ka učenju jezika u mogućnosti su da prate sadržaj predmeta i istovremeno poboljšaju svoja jezička znanja uz pomoć sporednih jezičkih aktivnosti.

Glavna razlika između cilja podučavanja stranog jezika i prenosne upotrebe stranog jezika u CLIL nastavi jeste da u prvom slučaju nastavnik podučava jezik dok student usvaja jezičke veštine u cilju korišćenja stranog jezika. U drugom slučaju nastavnik izvodi nastavu na stranom jeziku, dok učenik koristi jezičke veštine i strani jezik u cilju usvajanja različitih znanja (Serragiotto: 2003).

2.1. Dvojezična nastava u Trećoj beogradskoj gimnaziji

Dvojezična nastava u Trećoj Beogradskoj gimnaziji na italijanskom i francuskom jeziku uvedena je školske 2004–5. godine. Te godine formira se prvo odeljenje dvojezične nastave koje broji 32 učenika (16 učenika prati nastavu na francuskom jeziku, dok druga polovina razreda sluša nastavu na italijanskom jeziku).

Model dvojezične nastave koji se primenjuje u ovoj gimnaziji napravljen je po uzoru na CLIL model (Vučo 2006: 51). Naime, pored određenog nivoa poznavanja stranog jezika, predmetni nastavnik mora da ima i priznato univerzitetsko znanje nejezičke materije koju predaje.

Propisani nivo znanja stranog jezika koji nastavnik određenog predmeta treba da poseduje za samostalno podučavanje jeste B2 *Evropskog referentnog okvira za žive jezike*. U cilju ostvarivanja navedenih zahteva, predavači uključeni u bilingvalni projekat pohađaju intenzivne kurseve francuskog i italijanskog jezika u organizaciji Francuskog kulturnog centra i Italijanskog instituta za kulturu u Beogradu, kao i kurseve jezika pri Univerzitetima za strance u Francuskoj i Italiji. Dok nastavnici Treće beogradske gimnazije ne savladaju predviđeni nivo znanja stranog jezika, pomoć u realizaciji nastave pružaju predavači Francuske škole u Beogradu i profesori Univerziteta u Beogradu.

Pored kurseva jezika, nastavnici koji se pripremaju za vođenje nastave na stranom jeziku prisustvuju časovima svojih italijanskih, odnosno francuskih kolega (Vučo 2006: 52).

Traženi nivo za upis u prvi razred dvojezične nastave za italijanski jezik jeste A2 nivo *Evropskog referentnog okvira za žive jezike*. Ovaj test je formiran prema potrebama bilingvalne nastave u skladu sa činjenicom da je neophod-

no da učenici poseduju sposobnost korišćenja italijanskog jezika podjednako u svim veštinama (receptivnim i produktivnim) u cilju praćenja nastave pojedinih školskih predmeta na stranom jeziku. (Vučo 2007:268).

Pismeni deo testa predstavlja prvi deo ispita i sastoji se iz tri dela: Razumevanje pisanog teksta (*Čitanje*), Razumevanje snimljenog teksta (*Slušanje*) i Produkcije pisanog teksta (*Pisanje*).

Usmena provera znanja (*Govor*) čini drugi deo ispita i predstavlja razgovor sa učenicima u vezi sa zadatim temama koje se odnose na opis određenog događaja iz stvarnog života, opis porodice, prijatelja i slično. Svaka od veština (*Čitanje*, *Slušanje*, *Pisanje* i *Govor*), u većini slučajeva, zastupljena je sa 5 poena od ukupnog broja bodova. Pismeni deo ispita nije eliminatoran, već konačnu ocenu predstavlja ukupna vrednost oba dela ispita.

Smatra se da je učenik koji osvoji 14 i više bodova položio ispit iz italijanskog jezika, nakon čega može da polaže drugi deo prijemnog tj. kvalifikacioni ispit iz srpskog jezika i matematike kao i svi drugi svršeni osnovci koji se upisuju u gimnazije. Na osnovu stečenih poena pravi se rang lista kandidata za upis u bilingvalno odeljenje.

3.1. Časovi italijanskog jezika u okviru bilingvalne nastave od 2005. do 2008. godine

Nastava italijanskog jezika u okviru bilingvalne nastave u Trećoj beogradskoj gimnaziji odvija se u skladu sa Nastavnim planom i programom ogleđa italijanskog jezika kao prvog stranog jezika u Gimnaziji sa nedeljnim rasporedom časova jezika koji ovaj program propisuje (I razred 2 časa, II razred 3 časa, III razred 5 časa i IV razred 4 časa nedeljno).² Istovremeno sa ostvarivanjem ciljeva i zadataka Nastavnog plana i programa, nastavnici jezika se trude da izađu u susret potrebama učenika za praćenje ovakvog tipa nastave, iako im aktuelan fond časova to vrlo često onemogućava. Imajući u vidu posebnost dvojezične nastave, pomenuti fond časova je podeljen između dva predavača: stranog lektora i lokalnog nastavnika³. Cilj nastave koje vodi strani lektor jeste razvijanje usmene i pisane produkcije, dok su časovi sa lokalnim nastavnikom usmereni prevashodno na svesno usvajanje gramatičkih veština.

4.1. Određivanje jezičkog nivoa u skladu sa Nastavnim programom i Evropskim referentnim okvirom

U nastavi italijanskog jezika koristi se udžbenik *Un giorno in Italia 1,2* koji smo odabrali nakon detaljnog poređenja udžbenika sa Nastavnim programom i nivoima *Evropskog referentnog okvira* ističući tri primarna kriterijuma za njegov izbor: tematika, gramatika i govorni činovi.⁴

2 Za sada ne postoji jedinstven Nastavni plan za bilingvalnu nastavu u gimnazijama.

3 Olimpio Di Mambro i Katarina Zavištin.

4 Detaljan prikaz kriterijuma dat u neobjavljenom master radu „Kriterijumi za odabir udžbenika u nastavi italijanskog jezika kao prvog stranog jezika u bilingvalnoj nastavi“.

Nakon spomenute analize došli smo do rezultata nivoa jezičkog znanja za svaki razred dvojezičnog odeljenja. Učenici prvog razreda imali su veoma različita iskustva u učenju italijanskog jezika: neki učenici su boravili više godina u Italiji, neki su pohađali nastavu italijanskog jezika četiri godine u Osnovnoj školi, dok ima i onih koji su učili jezik pri institutima, školama za strane jezike i na privatnim časovima godinu dana pa i manje.

S tim u vezi došlo se do zaključka da je sa tako heterogenom grupom neophodno kompletno ponavljanje formalnih aspekata jezika uz dodatno proširivanje kako na gramatičkom polju tako i na leksičkom (usvajanje novih izraza, poslovice, postepeno uvođenje oblika sinonima i antonima i drugo), da bi učenici završili prvi razred na nivou A2.2. što se tiče jezičke produkcije i B1.1 u pogledu jezičke recepcije.

U drugom razredu se usvajaju novi gramatički aspekti jezika uporedo sa proširivanjem leksike, te se tako dostiže na planu jezičke produkcije nivo B1.1, a na planu jezičke recepcije nivo B1.2.

U trećem razredu se spiralnom progresijom obnavljaju stečena znanja i usvajaju nova pa se tako postiže nivo B1.2 na produktivnom, odnosno nivo B2.1 na receptivnom planu.

U četvrtom razredu se pored gramatičkih aspekata i leksičkih vežbi uvodi i vežba prevođenja sa italijanskog na srpski jezik kao priprema za polaganje maturalnog ispita, te se u znatnoj meri utvrđuju gramatički oblici nivoa B2. Učenici u četvrtom razredu dostižu na planu jezičke produkcije nivo B2.1, a na planu jezičke recepcije nivo B2.2.

4.2. Rezultati učenika bilingvalne nastave u školskoj 2008/2009. godini

U skladu sa navedenim teorijskim okvirima izrađeni su testovi koji su za svaki razred odgovarali određenom nivou. Najviše zastupljene tehnike u testovima jesu: dopunjavanja rečenica i tekstova, *cloze* testovi, transformacije, povezivanje delova rečenica, ali i opšteg razumevanja pisanih i audio tekstova.

Prilikom sastavljanja zadataka za proveru formalnih aspekata testiran je kod učenika nivo jezičke produkcije, dok se na zadacima opšteg razumevanja dobio rezultat njihovog nivoa jezičke recepcije.

Prvi razred

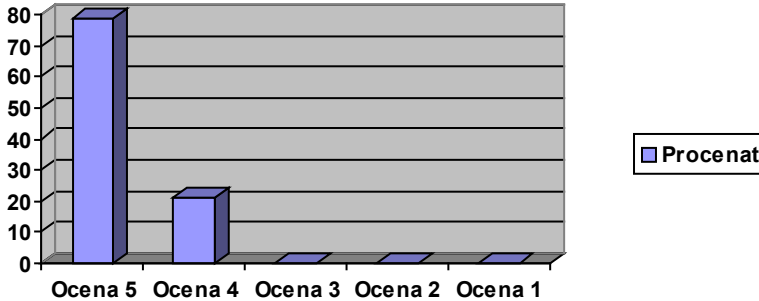
Prvi razred u školskoj 2008–2009. broji 15 učenika. U cilju testiranja nivoa znanja u vezi sa jezičkom produkcijom sastavljen je test na nivou A2 koji je sadržao sledeće gramatičke oblasti: sadašnje vreme pravilnih i nepravilnih glagola, prošlo vreme (*passato prossimo*) sa pravilnim i najfrekventnijim nepravilnim participima, upotrebu predloga i zamenica u funkciji direktnog objekta. Vežbanja imaju strukturu tekstualizovanih rečenica koje treba dopuniti određenom gramatičkom kategorijom. Osim pomenutih vežbanja dato je i jedno vežbanje u kome je potrebno utvrditi ispravan redosled rečenica u jednom tele-

---

Katarina Zavišin, Katedra za italijanski jezik i književnost, Filološki fakultet Univerzitet u Beogradu.

fonskom razgovoru na kome smo testirali sposobnost tekstualnog povezivanja i jedan cloze test sa rečima koje su deo različitih izreka.

Učenici su postigli sledeće rezultate: jedanaest (79 %) učenika u razredu je dobilo ocenu 5, dok je četiri (21%) učenika dobilo ocenu 4.

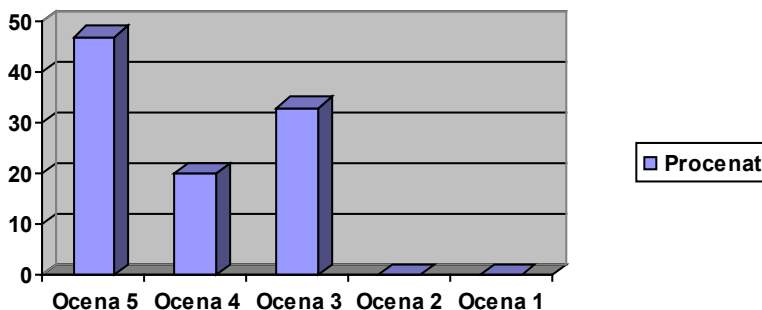

Slika 1. Rezultati testiranja jezičke produkcije na nivou A2.2, prvi razred

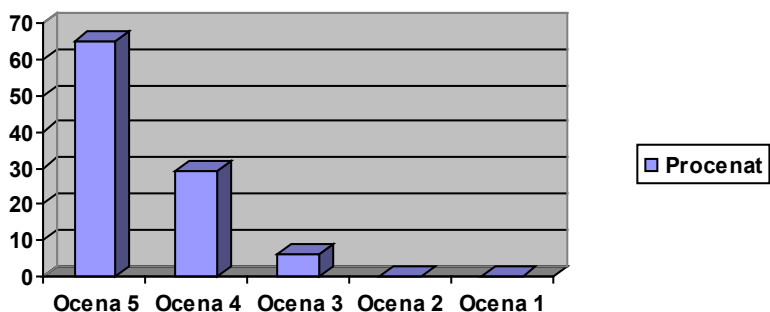
Učenici su takođe radili test opšteg razumevanja teksta koji u sebi sadrži gramatičke i leksičke elemente nivoa B1.1 u vezi sa temom obrađene lekcije iz udžbenika. Rezultati testiranja jezičke recepcije prikazani su na slici 2. Rezultati su pokazali da je na 10 zadataka u vezi sa razumevanjem teksta sedam (47%) učenika odgovorilo bez greške, tri (20%) je napravilo 2 greške a pet (33%) je napravilo 3 greške.

Drugi razred

Drugi razred dvojezične nastave broji 17 učenika. Učenicima je dat test na nivou B1.1. Evropskog referentnog okvira i sadržao je sledeće gramatičke oblasti: upotreba perfekta i imperfekta, prisvojnih prideva sa određenim članom i bez njega, buduće vreme i oblici zapovednog načina. Spomenuta gramatička vežbanja su data u obliku kontekstualne dopune u tekstovima različite tematike. Učenici su postigli sledeće rezultate: jedanaest (65%) učenika je dobilo ocenu 5, pet (29%) učenika je dobilo ocenu 4, 1 učenik (6%) je dobio ocenu 3.

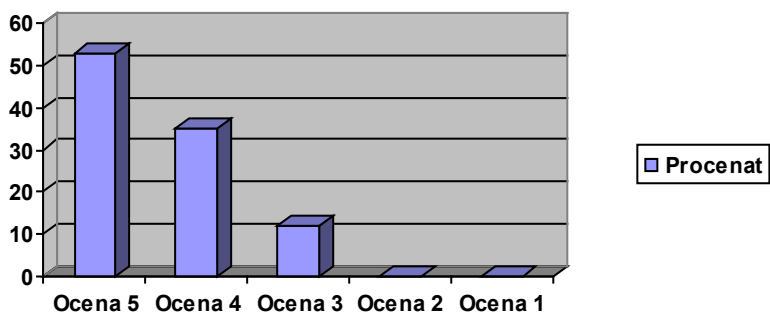

Slika 2. Rezultati testiranja jezičke recepcije na nivou B1.1, prvi razred

Slika 3. Rezultati testiranja jezičke produkcije na nivou B1.1, drugi razred

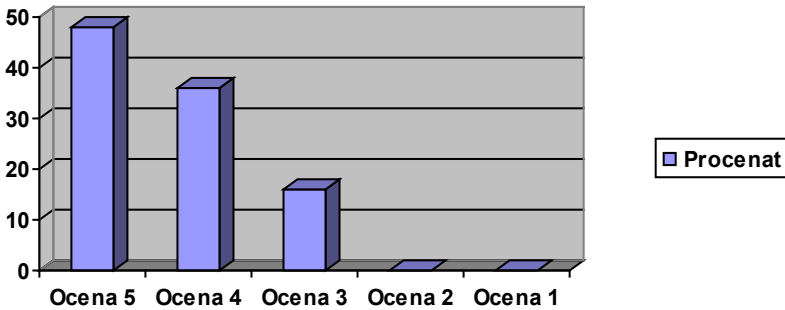
U drugom testu učenici su imali jednu vežbu sa proverom opšteg razumevanja na nivou B1.2., jednu vežbu sa upotrebom sinonima i antonima i jednu sa cloze testom sa rečima koje se koriste u različitim izrazima. Test je dao sledeće rezultate: devet (53%) učenika je dobilo ocenu 5, šest (35%) je dobilo ocenu 4 i dva (12%) učenika su dobila ocenu 2.

Slika 4. Rezultati testiranja jezičke recepcije na nivou B1.2, drugi razred

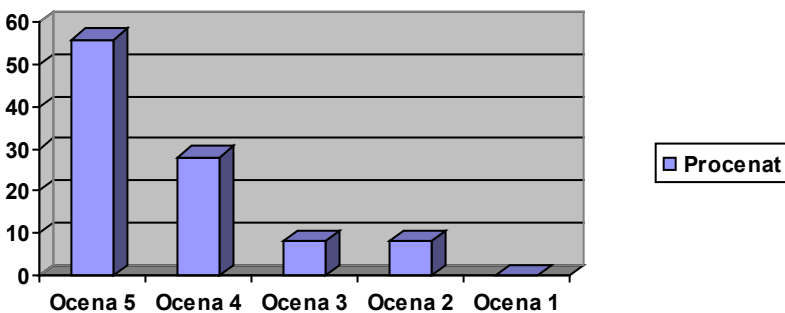
Treći razred

Treći razred pohađa 25 učenika. Učenici su radili test na nivou B1.2 jezičke produkcije koji je sastoji od sledećih gramatičkih jedinica: hipotetičke rečenice drugog tipa, konjunktiv sadašnjeg i prošlog vremena i prostog perfekta (passato remoto). Provera se sastoji od vežbi transformacije i dopune teksta. Učenici su postigli sledeće rezultate: dvanaest (48%) učenika je dobilo ocenu 5, devet (36%) učenika je dobilo ocenu 4 i četiri (16%) učenika su dobila ocenu 3.

Slika 5. Rezultati testiranja jezičke produkcije na nivou B1.2, treći razred

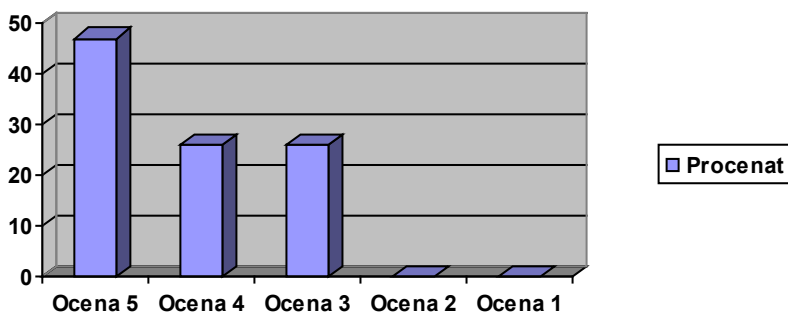
Prilikom testiranja jezičke recepcije na nivou B2.1 učenici su uradili test sa sledećim rezultatima: četrnaest (56%) učenika je dobilo ocenu 5, sedam (28%) učenika je dobilo ocenu 4, dva (8%) učenika su dobila ocenu 3 i dva (8%) učenika ocenu 2.

Slika 6. Rezultati testiranja jezičke recepcije na nivou B2.1, treći razred

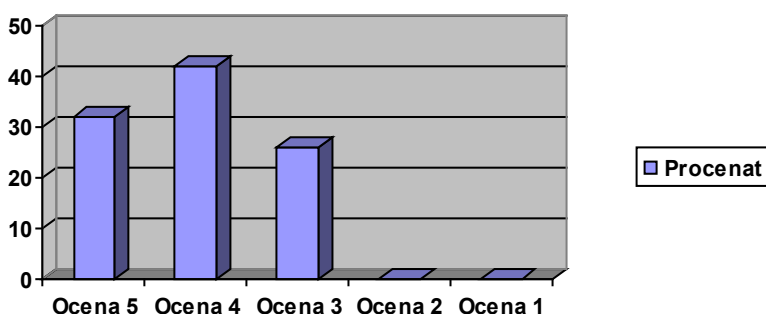
Četvrti razred

Četvrti razred pohađa 19 učenika. Testirali smo učenike na testu jezičkog nivoa B2.1 prilikom čega su rešavali zadatke sledećih gramatičkih jedinica: pasivna konstrukcija, upotreba konjunktiva i indikativa i slaganje vremena u indikativu i konjunktivu. Test sadrži vežbe transformacije, dopune teksta i povezivanje delova rečenica. Učenici su ostvarili sledeće rezultate: devet (47%) učenika je dobilo ocenu 5, pet (26%) učenika je dobilo ocenu 4 i isto toliko ocenu 3.

Slika 7. Rezultati testiranja jezičke produkcije na nivou B2.1, četvrti razred

Testiranjem receptivnog znanja nivou B2.2 u vezi sa opštim razumevanjem teksta i upotrebi frazeoloških izraza postignuti su sledeći rezultati: šest (32%) učenika je dobilo ocenu 5, osam (42%) je dobilo ocenu 4, pet (26%) je dobilo ocenu 3.

Slika 8. Rezultati testiranja jezičke recepcije na nivou B2.2, četvrti razred

5.1. Zaključak

Značaj podučavanja gramatike u okviru nastave italijanskog jezika kao prenosnog i prvog stranog jezika

Na osnovu iznetih rezultata testova za proveru jezičke produkcije i recepcije na raznim nivoima u svakom razredu dvojezičnih odeljenja možemo zaključiti da su postignuti rezultati u skladu sa našim teorijskim postavkama koje su proizašle iz analize nastavnog programa, udžbenika i Evropskog referentnog okvira.

S tim u vezi neophodno je istaći značaj nastave stranog jezika u okviru dvojezične nastave a posebno istaći i važnost svesnog usvajanja jezika. Naime, o važnosti koju imaju časovi gramatike stranog jezika u okviru bilingvalne nastave govore istraživanja stručnjaka iz ove oblasti (Coonan,2000) koja su pokazala da učenici koji nisu pohađali nastavu stranog jezika i tako nisu usvo-

jili formalne aspekte jezika, nisu u potpunosti ovladali tim stranim jezikom (Serragiotto, 2003:6).

Takođe, dosadašnje analize dvojezične nastave ukazuju na neophodnost interaktivnog podučavanja stranog jezika, a ono podrazumeva: raznolik i bogat leksički *input*; podsticanje učenika na pisanu i usmenu produkciju jezika i razvijanje svesnog učenja jezika kod učenika kao i njihove veštine da upotrebljavaju formalne aspekte stranog jezika (gramatika) u cilju uspešne komunikacije. (Cummins, 1992:21)

Na osnovu dosadašnjeg iskustva možemo zaključiti da formalni aspekti jezika nisu primarni deo u produkciji i razumevanju jezika, ali svakako čine izuzetno važan segment bez kojeg ne možemo sastaviti složenu jezičku slagalicu stranog jezika.

Literatura:

- Balboni P.E. (1999) (prir.) *Educazione bilingue*. Perugia. Guerra Edizioni
- Balboni P.E. (1999) *Dizionario di Glottodidattica*. Perugia. Guerra Edizioni
- Coonan, C.M., (1999) *Nuovi orientamenti nell'educazione bilingue in Europa* (U:) Balboni P.E. (prir.) *Educazione bilingue*. Perugia. Guerra Edizioni
- Cummins J. (1992) *L'educazione bilingue: ricerca ed elaborazione teorica* (U:) Balboni P.E. (prir.) *Educazione bilingue*. Perugia. Guerra Edizioni
- Dimitrijević N. (1999) *Testiranje u nastavi stranih jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Serragiotto G. (2003) *C.L.I.L. Apprendere insieme una lingua e contenuti non linguistici*. Perugia. Guerra Edizioni
- Vučo J. (2006) *U potrazi za sopstvenim modelom dvojezične nastave, Inovacije u nastavi*, br.19. Učiteljski fakultet: Beograd. 41–54
- Vučo J. (2007) *Definisanje zahteva provere jezičkih sposobnosti italijanskog jezika učenika zainteresovanih za dvojezičnu nastavu, Srpski jezik i društvena kretanja*. Kragujevac. 263–278
- Vučo J. (2007) *Dvojezično obrazovanje-savremene tendencije. Jezik, književnost, politika*. Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet: Niš. 404–410

L'EDUCAZIONE BILINGUE E L'INSEGNAMENTO DELLA GRAMMATICA: CASE STUDY

Riassunto

Nel presente articolo è definito il modello CLIL (Content and Language Integrated Learning) ed è presentato uno studio di caso – la sezione bilingue presso il Terzo Liceo di Belgrado. Vi descriviamo l'organizzazione delle lezioni di lingua italiana ed il livello di competenza linguistica richiesto per l'iscrizione alla Sezione bilingue con riferimento ai livelli del Framework.

Il nostro studio intende presentare i risultati conseguiti dagli studenti di tutte le quattro classi della sezione italiana nei test finali in cui vengono misurate l'abilità ricettiva, tramite la comprensione dei testi scritti, e l'abilità produttiva, tramite esercizi grammaticali e lessicali. I test a cui si sottopongono gli studenti sono realizzati in base ai criteri dei livelli linguistici del Framework. I risultati corrispondono alle nostre aspettative e mettono in luce l'importanza dell'insegnamento della grammatica nello studio di una lingua straniera.

Ana JOVANOVIĆ
Kragujevac

SOME METHODOLOGICAL CONCERNS IN THE IMPLEMENTATION OF AN INDEPENDENT FIELD RESEARCH

This paper represents an attempt to share some methodological concerns that came up during the implementation of an independent field research. In order to explore the attitudinal and motivational dynamics of teachers and students at the Department of Iberian Studies at the University of Belgrade, a field research was completed during a sixteen-month long period. Several research methodologies were used at the time of data collection and analysis, most importantly a three-scale questionnaire and ethnography. Although the results from the questionnaire brought some important findings, they did not show the expected correlation among one's attitudes, perceptions, and motivation for the second language learning. Only after reflecting how student and teacher attitudes and perceptions are created within the local cultural model, was it possible to grasp their relation with motivation for language learning. This indicates the importance of the holistic research approach in the investigation of similar topics.

Key words: L2 instruction, qualitative research, questionnaire, cultural model, motivation

The last two decades have witnessed an increased awareness of the importance of participants' beliefs, attitudes, and emotional factors in learning and, by extension, in the processes of the second language learning. The impulse largely came from postmodern plurality of views which recognizes the diversity of learners and their individual and collective voices. In fact, many theorists have convincingly demonstrated that commonly held assumptions about generic learners and learning are misleading since learners largely differ in their goals, motivations, learning approaches, learning experience, aptitudes, etc. (Kilgore 2001). Theories of situated knowledge show that knowledge involves experience of practices rather than just accumulated information, and show that processes of learning are negotiated by people in what they do, through experiences in social practices associated with particular activities (Johnson 2006:237). Thus, both participation and context are critical to human cognition.

Recent research in instructed second language learning has responded to these new concerns following the assumption that beliefs and attitudes predispose students and teachers to react in a certain way. Nowadays, there is a considerable amount of published work about teacher beliefs and attitudes, as well as about student perceptions and motivation. However, there is still not enough attention dedicated to the influence between the two. How do students

perceive their teachers' approach? How does the perceived teaching approach affect students' engagement in learning? What is the nature of the relationship between teacher and student motivation? In which way students' beliefs and attitudes affect the teacher? These are only some of the unanswered issues which have determined the formulation of my immediate research questions:

- 1.) What do teachers and students consider an appropriate approach to second language instruction at the university level?
- 2.) How do they perceive the actual teaching and learning practices?
- 3.) How do differences or similarities between teachers' and students' belief systems affect the learning experience?
- 4.) What relationship is there between student and teacher motivation?

The data-collection for this study was conducted in the Department of Iberian Studies at the University of Belgrade in Serbia during sixteen-month long period (from January 2007 till June 2008). For the purpose of this paper, I will present some methodological concerns that came from the implementation of different research methods, namely questionnaire and ethnography. First, I will expose a general methodological framework of the research project. Then, I will present in more detail the elaboration, administration, and results from the questionnaire. And finally, I will compare some of these results with the important findings from the ethnographic part of the research. It will be shown that the questionnaire could have indicated to faulty conclusions, have there not be for the insights from the qualitative research. Only in light of the findings obtained through different research methodologies it was possible to create a holistic picture of the second language teaching/learning practices in the Department of Iberian Studies.

The research agenda

A preliminary assessment of this research stressed the importance of different methods of inquiry. Consequently, the field research was conducted in two main stages with the use of different research methods.

During the spring semester of the academic year 2006/2007, a questionnaire was administered to the Spanish language students and teachers in the Department of Iberian Studies at the University of Belgrade. The questionnaire consisted of two types of items organized in two categories: 1) instructional preferences, and 2) motivation. The purpose of the questionnaire was twofold. First, it allowed the researcher to introduce herself to the participants and to explain the reason for her regular attendance during the spring semester of the 2007/2008 academic year. Secondly, and more importantly, an analysis of the questionnaire data enabled identification of common trends in teacher and student beliefs about and perceptions of language instruction. These data then served as a basis for the selection of three classes (one beginner, one intermediate, and one advanced) that participated in further research.

The second stage of this research was initiated following the analyses of questionnaire data. It was conducted in the form of ethnographic research dur-

ing the spring semester of the 2007/2008 academic year, following the suggestions for the sound ethnographic research (Jovanović, *forthcoming*). It included different methodological procedures such as class observations, interviews, and fieldnotes yielding various sources of data. First, I observed and voice-recorded the class meetings of the three selected classes during this period (sixteen class sessions per week). Secondly, I carried out in-depth interviews with Spanish language teachers and their students. Finally, I complemented my documentation with fieldnotes that served as a reminder of marked occurrences in the field. At the same time, these fieldnotes were an important tool in the field research since, for a variety of ethical and practical considerations, it was not possible to audio-record all interactions with all the participants. Moreover, this suggests that the data obtained through different data-collection procedures provided a better understanding of participants' perception of teaching approach, classroom practices, and student-teacher style agreement.

The questionnaire: design, administration, and results

Prior to the ethnographic engagement in the field, an effort was made to explore general attitudinal and motivational dynamics among teachers and students from the Department of the Iberian Studies at the University of Belgrade. The immediate intention of this activity was to explore general trends in students' and teachers' attitudes in relation to language teaching methodologies, their perceptions of the operant language teaching methodology in the department, and a general motivational level of the participants. For that purpose, a three-scale questionnaire (attitudes, perceptions, and motivation scales) was designed during the spring semester of the 2006–2007 academic year and administered to all volunteering Spanish language students and Spanish language instructors in the department, for a total of 248 participants, that is, 241 students and six language instructors.

At the time of questionnaire elaboration, several aspects were considered, such as the length of time participants were able to dedicate to the completion of the questionnaire, the elaboration and sequencing of items, and translation of the questionnaire items. It was clear that the questionnaire should not be longer than four pages since the participants could hardly dedicate more than 30 minutes to its completion (Dörnyei 2003b:18). This limitation directly influenced the selection and the number of questionnaire items.

In determining students' and teachers' attitudes toward language teaching methodology, several content areas were identified, namely 1) the general focus of teaching methodologies; 2) attitudes toward challenging activities; 3) preferences for group work; 4) preferences for different class activities; 5) attitudes toward error correction; 6) attitudes toward the language teacher; and 7) attitudes toward the student role in language learning. Several sources of reference were used in the design of individual items, mainly the relevant literature and exploratory data gathered from conversations with future participants and professionals in the field. Thus, in relation to a general focus of teaching methodologies, I was interested in finding out what the participants believed

language teaching methodology was all about (i.e., teaching grammar, communicative skills, receptive or productive skills). General attitudes about teaching procedures were elicited through a number of items that inquired about preferences for challenging activities, group or individual work, and error correction. Also, participants' attitudes about the importance of specific class activities were requested through a series of items that exemplified different teaching techniques. A review of the existent literature suggested that attitudes toward language-teacher roles should address teacher responsibilities, teaching style, teacher motivation, and rapport with students (Clément et al. 1994). Analogically, analysis about student roles gathered items about student responsibilities, student motivation, and rapport with the language instructor. Given that no fewer than four items addressed each of these content areas, the final result was a 55-item Likert instrument. Each item was assessed on a five point scale: strongly agree = 5, agree = 4, undecided = 3, disagree = 2, and disagree strongly = 1. Naturally, since the questionnaire was administered to both students and language instructors, a number of items required different framing which, in some cases, even changed the meaning of the item.

The design of the perceptions scale essentially followed the model of the attitudes scale. The underlying idea was to compare participants' attitudes and perceptions of the teaching methodology which required a perfect (or almost perfect) correspondence of the items on the two scales. For the sake of an example, if an item of the attitudes scale inquired about students' attitude about the nature of the class activities ("In a class like this, I prefer activities and material that really challenge me to learn more."), the corresponding item on the perceptions scale asked about students' perception of the nature of the class activities ("In a class like this, there are a lot of activities and material that really challenge me to learn more."). After deleting the first three items of the attitudes scale which could not give corresponding statements on the perceptions scale, the result was a 52-item Likert scale.

Finally, a third scale was created in an attempt to measure students' and teachers' motivation in relation to learning and teaching Spanish. It was envisioned that similar values on attitudes and perceptions scales would correspond with higher motivation and, inversely, that greater disagreement on the attitudes and perceptions scale would be accompanied by a lower value on the motivational level.

In designing the motivation scale, a number of items were borrowed from the Schmidt and Watanabe (2001) questionnaire. The theoretical model that served as a foundation for both studies was a composite of several different theoretical models that fall within the broad category of value-expectancy theories of motivation. These models assume that motivation is a multiplicative function of values and expectations. In other words, it is suggested that students choose activities in which they expect to succeed, and that they consider valuable and relevant to their personal goals. It was also suggested that motivation has an influence on preference for certain teaching methods and on choice

of learning strategies. Therefore, a number of items in the original questionnaires focused on these issues as well.

Schmidt and Watanabe (2001) identified the following factors related to motivation: 1) value – a belief that studying a language is worthwhile for a wide variety of reasons; 2) expectancy – a combination of students' beliefs that they will do well and receive a good grade in a course, anxiety, and language aptitude (students' own perception of their aptitude for language learning); 3) competitiveness – items about doing better than other students and getting a good grade; 4) cooperativeness – relationships between other students and the teacher and learning in a cooperative environment; and, 5) motivational strength – one's intention to put one's best effort into learning the language.

For the purpose of the present study, some items from Schmidt and Watanabe (2001) questionnaire were discarded since they did not apply to the Serbian context of foreign language instruction at the university level. More precisely, statements relating to the foreign language requirement, integrative orientation, heritage language orientation, and interest in foreign languages and cultures were considered to be inadequate for the present context. Consequently, the student motivation scale consisted of a 27-item Likert scale. Since the instructors were asked about the nature of their teaching motivation as opposed to the learning motivation on the student scale, the items in the teacher questionnaire were modified so as to correspond to this different context. An additional item from the student scale ("I want to do better than the other students in this class.") was discarded since it could not give a corresponding statement in the teacher frame. Hence, the teacher motivation scale consisted of 26 items on Likert scale. The complete student questionnaire, thus, consisted of 134 items, and the teacher questionnaire of the corresponding 133 items (Jovanovic 2008).

At the time of the questionnaire analysis, the data from the three scales of measurement were first each submitted to a reliability analysis, after which factor analyses were performed. Finally, ANOVA was conducted to determine the effects of factors previously extracted in factor analysis (see Jovanovic 2008 for a detailed review of research results).

The reliability and factor analyses have revealed two attitude factors, two perception factors, and three factors on the motivation scale. Interestingly, the attitude and perception items have been grouped in a way that allows a contrastive analysis of two approaches to foreign language instruction. Thus, the first factors of both attitude and perception scales gathered items that are close to an idea of traditional language teaching. They include a more passive student role, that of a listener and an obedient student who complies with their obligations, such as completion of homework, asking questions when something is unclear, speaking in the target language... According to this approach, the teacher's presence in the classroom is a crucial part of the learning process, since it is the teacher who introduces all the new material, who explains it as many times as necessary and who constantly monitors students' progress

by providing ample feedback. The general focus of this approach is on reading, writing, pronunciation, and vocabulary.

On the other hand, the prominent characteristics of the second factors in attitude and perception scales are interactive and participatory elements. Items that loaded on these factors are almost all related to communicative approach with an emphasis on speaking and listening. This approach implies a greater variety of class activities and a more active student role.

Nevertheless, an imposition of the contrast between traditional and communicative approach for the identified factors would be an oversimplification of the problem. It is true that the old curriculum maintained a more traditional teaching approach but not only in the original sense of the traditional approach to language teaching. It is rather an attitude about university education and beliefs about teacher and student roles that make this approach traditional. Students receive the knowledge from their older educated colleagues whose obligation is to transmit this knowledge to students and to evaluate their progress. The alternative approach requires a more active role of the learner and more flexibility on the part of the teacher. Not only is this class session characterized by a greater variety of activities, it is also made more dialogic. However, the items that loaded on these factors are mainly related to oral skills rather than to reading and writing. This is not in line with the proper communicative approach where the four skills should be equally stressed. The same is true for the new curriculum of the department, which essentially stands on the stilts of the communicative teaching approach. Consequently, a solution to the treatment of the four factors may precisely be in the contrast between a traditional and a participatory approach.

Comparisons of the four factors revealed that the students' expectations about the teaching approach in their language classes were higher than their perceptions of the situation. This is true for the four years of the study program no matter whether the instruction is organized according to the old or the new program. A declining effect in students' perceptions was observed throughout the years. That is to say, while the attitudes about the teaching approach were maintained high for both attitude factors during the four years, the scores for the perception factors were becoming lower in each consecutive year. In addition, the perceptions of the traditional approach were higher for all the students with the exception of the juniors who all had the same person as their Spanish language instructor. Here, the scores of the perceptions of the participatory approach were significantly higher than the perceptions of the traditional approach. Although the perceptions were lower than the students' expectations even in this case, there is no question that a teacher can make a difference in the way students perceive their learning experience.

The analysis of variance revealed another interesting finding relative to students' attitudes toward the teaching approach. While first and second year students indiscriminately gave high scores to the items of both attitude factors, third and fourth year students showed a predilection for a participatory approach. It should be noted here that all students of the department attend a

theoretical class of foreign language teaching methodologies during their third year of the study program. This fact, together with a prolonged experience with language learning, may explain different attitudes toward teaching approach of the more advanced students. It may precisely be the theoretical class of teaching methodologies that makes students more aware of the successful teaching methods and techniques. This finding might have important implications for the explicit introduction of meta-knowledge in foreign language instruction.

As for the teachers, the attitudes and perceptions of the six lecturers from the Department had a very similar trend as that of the junior and senior students. In other words, the instructors preferred the “participatory approach” as opposed to the “traditional approach”, but they perceived that the actual instruction was less satisfying than one could wish for. However, the difference between the teachers’ expectations and their perceptions of the language teaching approach was smaller than in case of the students. These results are in line with Fisher and Fraser (1983), since both students and teachers tend to prefer a more favorable classroom environment than what is perceived as being actually present. Still, teachers tend to perceive the classroom environment more favorably than their students in the same classroom.

The results from the motivation scale were analyzed separately from the rest of the questionnaire. After the completion of the reliability analysis, the factor analysis revealed three factors of motivation, i.e., value, expectancy, and motivational strength. The value factor gathered items that relate to an intrinsic enjoyment in the learning activity, task value, and cooperativeness. The expectancy factor grouped the items that addressed students’ beliefs that they will do well in the course, their language learning anxiety, and their perceptions of their language learning aptitude. Finally, the items of the motivational strength factor inquire about students’ intentions to put their best effort into the language learning. The three factors have their theoretical underpinning in expectancy-value theories of motivation that all seem to address actional phase of motivation (Dörnyei 2003a).

Virtually all students showed the same comportment on the three motivation factors. The scores on value factor were significantly higher than those of the expectancy and motivational strength, while the scores of expectancy factor were higher than those of the motivational strength. This implies that this group of students maintains an intrinsic enjoyment in the language learning activity and believes in its importance. However, they are not very optimistic about the optimal outcomes of their learning effort and they seem to be quite anxious in the instructional language learning context. These students are even less inclined to put effort into the learning of the Spanish language. This is unusual considering the fact that the university engagement is the main preoccupation of the great majority of the students. Relatively high anxiety and a lack of self-confidence might explain this lack of motivational strength. If one believes that their effort will be futile, one may well be inclined to limit their effort in the given activity. Even if the final outcome is then almost certainly un-

favorable, the student may keep their self-esteem. That is to say, students might rather choose to be considered lazy than unintelligent.

Quite surprisingly, the results of the motivation scale did not seem to correspond to attitude and perception factors in any way. The mean scores of the motivation factors did not show statistically significant differences when observed in relation to the effect of the teaching curriculum, year of study, and individual instructors. Consequently, it should be concluded that for this group of students the difference between the identified attitude and perception factors did not have any influence on their motivational level. There are at least two possible explanations. On one hand, the convergence/divergence between attitudes toward and perceptions of the teaching methodology do not have any bearing on student motivation, in which case variation in motivational level should be looked for elsewhere. On the other hand, it may be the case that the deficiencies in the instrument design prevented us from observing some important influences among attitudes, perceptions, and motivation. In any event, this called for further exploration of these dynamics in the immediate context of the second language classroom.

Insights from the ethnography

The field engagement during the spring semester of the 2007/2008 academic year yielded a considerable amount of data in the form of class observations, interviews, field notes, and teaching material. I observed Spanish language classes of three selected teachers with whom I also carried out in-depth interviews. During the same semester, I interviewed their volunteering students for a total of 27 voice-recorded interviews. The purpose of this research was to better understand the instructional context in terms of teacher and student beliefs and attitudes about Spanish language instruction specifically, and their educational environment in general.

Due to the constraints of this paper, it is not possible to present all the findings from the ethnographic research that address different aspects of the classroom dynamics, teacher and student roles, perceived goals, perceived teaching approach, and motivation of the participants (Jovanović 2009). At this time, I will focus on those results that shed more light on the conclusions from the questionnaire.

The interpretation of the ethnographic data revealed a specific cultural model understood in terms of a “mindset that people operate within and that plays a part in everything they do” (Beyer and Holtzblatt 1998:108). Pierre Bourdieu attempted to define “cultural model” through the concept of “habitus”. Habitus represents “a system of lasting, transposable dispositions which, integrating past experiences, functions at every moment as a matrix of perceptions, appreciations, and actions and makes possible the achievement of infinitely diversified tasks” (1977:82–83). In Bourdieu’s view, habitus is the product of the material conditions of existence and the set of principles for generating and structuring practices (Cole 2003:139). As such, it is related to the concept of ideology which incorporates complex sets of meanings with the social

agents and processes that produced them. The difference may reside in the fact that habitus represents an underlying set of assumptions and dispositions not necessarily brought to consciousness, while ideology implies in itself an awareness of the idealized contexts and situations. According to Mullins (1972), ideology has power over cognitions; it is capable of guiding one's evaluations; it provides guidance towards action; and, it is logically coherent. Consequently, it is important to recognize both habitus and dominant ideology in order to be able to understand and interpret belief systems, attitudes, and behavioral patterns of the participants of the social activity.

The qualitative data from this research indicated the prevalence of a traditionalist and intellectualist model of the university education. This ideology rests upon an understanding of learning as a logical, rational and alienated activity.

"Education has traditionally thought of learning as an orderly type of cognitive, left-brain activity. The left hemisphere of the brain tends to function in ways that are logical and linear. It goes step-by-step, in a straight line, emphasizing the parts, the details that make up the whole. It accepts only what is sure and clear. It deals in ideas and concepts. It is associated with masculine aspects of life. This is the only kind of functioning that is acceptable to our schools and colleges." (Rogers, 1983:20)

As Rivolucris (1999) points out, it is no wonder then that gap-fill activities are so well and eagerly accepted by teachers and students alike. They are linear, logical and, when they are well produced, they are not ambivalent. There is not much room for critical thinking, esthetic thinking, creation, abduction, or any other alternative form of experiencing reality.

This intellectual approach to education forms part of the cultural model frequently taken for granted within family life, education, politics... It does not only emphasize the supremacy of intellect, it also implies hierarchical order among individuals, students and teachers in this case. Teacher authority comes with power and with right to exert that power, while the students passively comply with the imposed norms.

However, some cognitive researchers suggest that learning and teaching is not limited to intellectual processes. Learning involves the whole person, that is, a person's physiological, intellectual, and affective reality. Heron (1992) develops a model of multi-modal learning which involves four modes of learning from experience: actional, conceptual, imaginal, and emotional. It follows that for learning to truly take place, the four modes must be taken into account. Unfortunately, this model is not fully recognized or appreciated within the dominant model of education; moreover, it may happen that the emotional involvement in the teaching/learning activity be perceived as a form of weakness from the point of view of the traditionalist ideology.

Naturally, it could not be maintained that either side in this relationship, the teachers or the students, have an absolute freedom to act inconsistently with the cultural model. By conforming to a specific cultural model, their free will and agency are constrained to a certain extent. The eventual unconformist

attitude and behaviors are perceived as marked.¹ From there, it takes a higher level of consciousness and effort to first become cognizant of one's habitus, and then to be able to act in a way contrary to the expected and generally accepted ideology.

This is further proven by the students' testimonies. The students in this study maintained that their education was rarely empowering and engaging which augmented their revolt and frustration as they progressed through their university education. Since the main focus of many academic courses was compartmentalized and decontextualized knowledge without direct applicability, they felt that their expectations in terms of goals and self-actualization were disillusioned. In addition, due to the detached teachers' attitude, they felt unimportant which is detrimental for their need of belonging. Finally, their needs for self-esteem and security were not satisfied because they were sometimes publicly ridiculed either for being mistaken or uninformed. Thus, they tended to retreat and not to participate actively in class, so their feelings would not be hurt and their sense of security and self-esteem would not be challenged.

The student high anxiety rate as observed in the analysis of the questionnaire might possibly be explained by this overall organization of academic programs. Until recently, the majority of courses that students took at the School of Philology had a very traditional organization which almost obligatorily involved a great distance between a professor and a student. Students were required to memorize a large number of facts in order to receive a passing grade on a very traditionally organized exam: an oral examination at the end of a semester or an academic year of ex-cathedra lectures, during which a professor forms a student's final grade on answers to only several theoretical very broadly defined questions. Such practices directly affected students' engagement in learning. On the one hand, these exams produced anxiety in students who possibly generalized this passive attitude even to the instructional settings that were not essentially threatening (e.g., the Spanish conversation class) – non-engagement was their learned behavior. On the other hand, this educational system created procrastinators since students were mostly extrinsically motivated. As self-determination theory predicts (Deci and Ryan 1985), these students' engagement is frequently oriented toward passing an exam and as soon as this external regulation is removed, they stop studying.

The lack of correlation between student attitudes and perceptions on the one hand and student motivation to learn Spanish language on the other, as suggested in the questionnaire analysis, may be explained in light of these findings. Hence, a student may value language learning for its own sake but they do not have time or energy to engage in Spanish language learning. Also, if they generally feel threatened or depressed, students may find it difficult to engage in an activity which they consider intrinsically valuable and enjoyable. In addition, they doubt the efficiency and applicability of academic courses in gen-

---

1 Here, the dichotomy marked/unmarked is used analogically with the linguistic concept of markedness. An unmarked form/behavior is a basic, default form/behavior, while the marked is non-basic and less natural (Chandler 2007).

eral, and Spanish language courses are no exception to that overall impression. This assumption is further supported by language instruction which does not present language as a tool for communication; rather it is presented as a formal system made up of abstract and decontextualized rules.

Conclusion

In this paper I have presented some of the methodological concerns that came up during the field research completed in partial fulfillment of the requirements for my doctoral dissertation. It was mentioned that different research methods were used for the collection and interpretation of data, questionnaire and ethnography among others.

The main purpose of the questionnaire was to provide preliminary information about general attitudinal and motivational dynamics among the students and teachers of the Department of Iberian Studies at the University of Belgrade. The results showed some interesting trends in the participants' attitudes toward and perceptions of what was named traditional and participatory teaching approach. Prior to the statistic analysis, it was expected that larger discrepancy between participants' attitudes and perceptions would have negative effect on their motivation. Contrary to these expectations envisioned by the simple common sense, the analysis of variance did not show any significant correlation between the participants' attitudes, perceptions, and motivation. Naturally, these results made us question the instrument in spite of its careful design and thorough analysis of the data. It became clear that it did not address some of the crucial issues in participants' motivation although several dominant theoretical models of second language learning motivation had been taken into consideration at the time of the questionnaire elaboration. Thus, it was essential to look into the broader context of the university education, behind the fence of the second language learning theories.

Many important findings came from the data obtained through ethnographic methodology, since this approach enables the observation, description, and interpretation of behavior in all its intricacies (Agar 1996; Holliday 2004). The assumptions, attitudes, and behaviors related to second language learning and teaching were brought into relation with the larger context of the university education. It became clear that there is a specific cultural model that inclines participants to act in a specific way and to take on their expected roles. Within this traditionalist model, the teacher is the protagonist of the overall educational process; it is they who introduce all the new material and who establish the norms of acceptable behavior. The student, on the other hand, complies with a passive role; they are the audience in their own learning activity. This state of affair does not favor active and creative participation in the learning process for which reason the students frequently feel unfulfilled. On the other hand, a set distance between the teachers and students creates an impression of detachment; hence, students may feel anxious. This further provokes them to withdraw from active engagement in the learning even though the learning outcome is then almost certainly disappointing.

In light of this interpretation, it is clear why the students may experience low level of motivation in spite of the perceived value of the language learning activity. Furthermore, the lack of correlation between attitudes, perceptions, and motivation related to second language learning may be understood within the broader context of university education. High anxiety and low motivational strength do not only correspond to the language teaching approach, but to the overall cultural model of the higher education in Serbia. Consequently, the questionnaire data in this study could not be fully understood until the overall social and political factors have been considered. Only after reflecting how student and teacher attitudes and perceptions are created within the local cultural milieu, was it possible to grasp their relation with motivation for language learning.

Bibliography:

- Agar, Michael H. 1996. *The professional stranger: An informal introduction to ethnography*. San Diego, CA: Academic Press.
- Beyer, Hugh and Karen Holtzblatt. 1998. *Contextual Design*. San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publisher, Inc.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a theory of practice*. New York: Cambridge University Press.
- Chandler, Daniel. 2007. *Semiotics: The Basics*. London: Routledge.
- Clément, Richard, Zoltán Dörnyei and Kimberly A. Noels. 1994. Motivation, self-confidence, and group cohesion in the foreign language classroom. *Language Learning* 44.417–448.
- Cole, Michael. 2003. *Cultural psychology: a once and future discipline*. Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Deci, Edward L. and Richard Ryan. 1985. *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Publishing Co.
- Dörnyei, Zoltán. 2003a. Attitudes, orientations, and motivations in language learning: Advances in theory, research, and applications. *Language Learning* 53.3–32.
- Dörnyei, Zoltán. 2003b. *Questionnaires in second language research: construction, administration, and processing*. New Jersey: Mahwah.
- Fisher, Darrell L. and Barry J. Fraser. 1983. A comparison of actual and preferred classroom environment as perceived by science teachers and student. *Journal of Research in Science Teaching* 20.55–61.
- Heron, John. 1992. *Feeling and personhood: Psychology in another key*. London: SAGE.
- Holliday, Adrian. 2004. Issues of validity in progressive paradigms of qualitative research. *TESOL Quarterly* 38.731–734.
- Johnson, Karen E. 1994. The emerging beliefs and instructional practices of preservice English as a second language teachers. *Teaching and Teacher Education* 10.439–452.
- Jovanovic, Ana. 2008. *Student and teacher perceptions of their learning environment*. Ph.D. Dissertation, Purdue University, West Lafayette, IN, USA.
- Jovanović, Ana. 2009. *Student and teacher attitudes in foreign language instruction*. Belgrade: Zadužbina Andrejević.

- Jovanović, Ana. (forthcoming). Jezičko planiranje i etnografija: značaj stavova učesnika za uspešnost jezičke politike. Jezičke politike i jezici u obrazovanju, ed. by Jelena Filipović. Belgrade: Društvo za strane jezike i književnost.
- Kilgore, Deborah W. 2001. Critical and postmodern perspectives on adult learning. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 89:53–61.
- Mullins, Willard A. 1972. On the concept of ideology in political science. *The American Political Science Review*. 66:498–510.
- Rivoluceri, Mario. 1999. The humanistic exercise. Affect in language learning, ed. by Jane Arnold, 194–210. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Rogers, Carl R. 1983. Freedom to learn in the 80s. Columbus, OH: Charles E. Merrill.
- Schmidt, Richard and Yuichi Watanabe. 2001. Motivation, strategy use, and pedagogical preferences in foreign language learning. *Motivation and second language acquisition (Technical Report #23)*, ed. by Zoltán Dörnyei and Richard Schmidt, 313–359. Honolulu: University of Hawai'i, Second Language Teaching and Curriculum Center.

ОСВРТ НА НЕКА МЕТОДОЛОШКА ПИТАЊА НАСТАЛА ТОКОМ РЕАЛИЗАЦИЈЕ ИСТРАЖИВАЧКОГ ПРОЈЕКТА НА ТЕРЕНУ

Резиме

Овај рад представља осврт на значајне закључке који се тичу истраживачких метода реализованих у проучавању ставова и мотивација код студената и предавача на Катедри за иберијске студије Универзитета у Београду. Истраживање у трајању од шеснаест месеци подразумевало је примену различитих метода за прикупљање и анализу података, међу којима се истичу упитник и етнографија. Иако је анализа резултата прикупљених на основу упитника указала на важне трендове у опажању, очекивањима и мотивацији студената и предавача на Катедри, није показала очекиван и предвиђен однос ових варијабли. Тек су резултати етнографског исраживања, засновани на интервјуима, посматрањима и белешкама са терена, показали како се опажања и уверења по питању наставе страних језика формирају и модификују унутар локалног културног модела. Ови закључци указују на значај холистичког приступа у проучавању појава сличног карактера.

Ана Јовановић

Бранка МИЛЕНКОВИЋ
Крађујевац

УВОД У КРЕАТИВНО И КРИТИЧКО РАЗМИШЉАЊЕ У ПИСМЕНОМ ИЗРАЖАВАЊУ

У *академском писању* на нашим просторима, процес евалуације често ствара диспропорцију код студената који су апсолутно задовољили форму и показали да граматички владају језиком и оних студената који су дали сличне резултате, али притом и задивили својом идејом, развојем теме и начином *креативног размишљања*. Анализом есеја студената у раду се указује на појам свесног опредељења за некреативно и некритичко размишљање. Формални језички елементи преовлађују над идејном вредношћу коју би есеји такође требало да садрже. Стога је неопходно, чак и примарно, научити студенте како да *размишљају* – *посматрају*, *анализирају* и *критикују* свет који их окружује, као и прилагодити критеријум оцењивања есеја и омогућити вредновање не само начина излагања идеја, већ и инвентивност и оригиналност идеја.

Кључне речи: когнитивно размишљање, креативно размишљање, критичко размишљање, писање као продукт, писање као процес

1. Увод

„Академско писање *представља интелектуалну, а често и емоцивну борбу*“ (Бин 1996: 19) која неретко прати процес писања. Полазећи од премиса ове констатације, писац генерисањем, анализом, синтезом и евалуацијом долази до имплицитног значења. Према Бину, Питер Елбоу тврди „*значењем се не почиње већ завршава*“ (Бин 1996: 20). Међутим у практичној примени наилазимо на радове који тему обрађују применом једва неколико вештина. Академско писање на нашим просторима нагиње ка *‘писању као продукцији’* и ка *‘нумеричком оцењивању’*. За разлику од *‘писања као процеса’* који спознаје *‘интерактивну размену знања између студената и професора са акцентом на значењу’* (Омали и Пирс 1996: 138/9), искључиво примена *‘писања као продукцији’* не пружа могућност активног учешћа студента и развијања вештине размишљања. Критеријум оцењивања има за крајњу дестинацију граматичку тачност изражавања са незнатним освртом на садржај и организацију идеја. Оцењује се присуство/одсуство релевантних идеја, али не и вредност изреченог и начин размишљања.

2. Теоријска основа размишљања

Размишљање је ментална способност која између осталог обухвата „*пажљиво посматрање, памћење, разматрање, замишљање, испитивање,*

интерпретацију, евалуацију и суд“ (Рагиеро 2007: 4) Сама природа размишљања односи се на бројне аспекте и стања и као таква може генерисати оне који *добро* и оне који *лоше* размишљају. Како Џејмс Марсел истиче, „*прећипоставка да је немогуће научити како размишљати боље лажно је*“ (Рагиеро 2007: 6). Размишљање је вештина која се може савладати практичном и учесталом применом. Предрасуда да неки студенти једноставно немају талента за писање се ни у ком случају не односи на генерисање иновативних идеја и њихову анализу и разлагање. Потешкоће код писања се могу пре односити на оне студенте који невешто организују идеје и којима концептуализација представља изазов у писању.

Развој идеје о *критичком и креативном размишљању* почиње великим реформатором образовања Џоном Дуијем, с почетка XX века. Он је покушао да помери фокус са тадашњег ауторитативног става професора, који су били преокупирани само преношењем знања, на учениково поимање доживљаја тог знања и на његову перцепцију процеса учења кроз коју је пролазио. Крај XX века је одвратио науку од оваквог поимања процеса учења. Многи су сматрали да се размишљање усваја аутоматски код појединачних предмета, док су други веровали да се размишљање не може формално научити. Истраживања из когнитивне психологије у већини случајева су претпостављала „*да је креативност необичан резултат сасвим обичних процеса*“ (Вилалба 2008: 9), те стога да није неопходно учити ову вештину размишљања. Други научници су пак креативност повезивали са интелигенцијом. Међутим, према Рагиеру, истраживање које је спровео Пол Торенс, указало је на то да је чак 70% креативних индивидуа на тесту интелигенције забележило резултат мањи од 135 (Рагиеро 2007: 8). Зато је неосновано успостављати корелацију између креативног размишљања и високе интелигенције, или чак генетски наслеђеног талента за креативно изражавање.

Савремена схватања дефиниције креативног размишљања се разликују, али су такође сагласна око одређених карактеристика креативности. Креативност осликава нове идеје, начине, путеве, и има идејну вредност. Такође постоји консензус око тврдње да сви имају могућност да испоље креативност до извесне мере без обзира на ниво интелигенције (Вилалба 2008: 12).

2.1. Карактеристике критичког и креативног размишљања

Критичко и креативно размишљање нису међусобно искључиве способности. Оне се допуњују и чине синтезу исправног, доброг начина размишљања које води ка резултатима. Према мишљењу когнитивних психолога „*ум има две различите фазе кроз које пролази – продукцију и – суд.*“ (Рагиеро 2007: 7).

Фаза која подразумева *продукцију* најближе се везује за *креативно размишљање* и овде можемо говорити о добром и лошем начину размишљања (Рагиеро 2007: 7).

Фаза која се односи на *доношење суда* је укореењена у *критичком размишљању* и такође може бити адекватно примењена или не (Рагиеро 2007: 7/8).

Табела бр. 1

Добар начин креативног размишљања	Лош начин креативног размишљања
<p>Генерисање више идеја које су истовремено и вредније</p> <p>Склоност ка употреби инвентивних метода које изналазе нове идеје</p> <p>Спремност на ризик и авантуристички дух</p> <p>Необичне идеје и маштовитост</p>	<p>Сагледавање идеја из ограничене перспективе</p> <p>Анализа из првог угла који им падне на ум</p> <p>Претерана обазривост код размишљања и опредељење за уобичајену форму и очекивану идеју</p>

Табела бр. 2

Добар начин критичког размишљања	Лош начин критичког размишљања
<p>Обазрив приступ</p> <p>Анализа и спознаја различитости</p> <p>Закључак се изводи на основу чињеница и логичког расуђивања</p> <p>Спознаја нетачности и компликација</p>	<p>Прерано доношење суда</p> <p>Некритичност</p> <p>Доношење суда не на основу доказа већ осећаја</p> <p>Претерано поверење у сопствен суд, чак и када је неисправан</p>

2.2. *Пошребе наставе*

Потреба за употребом критичког и креативног размишљања огледа се у оспособљавању ученика за процес доживотног учења. Стога је неопходно наставне програме различитих предмета, као и активности које се примењују, обогатити оваквим вештинама. Писање је једна вештина кроз коју се ово може реализовати.

Постоји нераскидива веза између писања и креативног и критичког размишљања. То је веза између самог чина и начина размишљања и доношења резултата критичког и креативног размишљања. Писање је непотпуно када представља само вештину комуницирања, а не процес и производ креативног и критичког размишљања. Поставља се питање 'Да ли оно са собом носи ум који је активно ангажован у процесу размишљања и који доноси неку иновативну идеју?' (Бин 1996: 3/4) Само такав вид писменог изражавања импресивно оставља траг у читаоцу и подстиче на размишљање и анализу.

Код студената на основним студијама евидентна је диспропорција између оних који су задовољили форму и одговорили на задату тему и оних који су задивили својом бриљантном идејом, критичким и креативним елементима писања. Захваљујући неадекватном критеријуму који акценат ставља искључиво на тачност граматичке форме и једни и други студенти добијају приближно исту крајњу оцену.

Подстрек за овај рад је управо био спознаја немогућности оцењивања тог изванредног начина размишљања постојећим критеријумом.

3. Методолошке основе истраживања

3.1. Предмет истраживања

Предмет истраживања био је да се утврди какав је однос између оцене и критичког и креативног размишљања у оквиру есеја студената, а на основу Рагиерове дефиниције два типа размишљања (Рагиеро, 2007). Истражено је у којој мери студенти користе критичко и креативно размишљање приликом генерисања идеја и писања есеја. Опредељење за овај предмет истраживања уследило је након вишегодишњег искуства у евалуацији студентских радова и немогућности оцењивања тог изванредног начина размишљања постојећом скалом за оцењивање есеја. Такође, као још значајнији подстрек за овакво истраживање била је учестала појава приближно оцењених есеја како оних студената који су само задовољили форму и граматички се тачно изразили и оних који су дали сличне резултате у погледу форме и језичке компетенције (овладана употреба на нивоу лексикологије, морфологије и синтаксе енглеског језика), али су и задивили садржајем и начином анализе мисли и идеја.

3.2. Циљ и задаци истраживања

Циљ истраживања представља анализу односа између језичке компетенције и критичког и креативног размишљања код студената. Задаци истраживања су били следећи:

- 1) установити склоност и преференце студената према одређеним типовима есеја који у мањој или већој мери изискују креативно/критичко ангажовање ума
- 2) спознати креативност идеја која се јавља у есејима студената
- 3) анализирати адекватност критеријума за (пр)оцену креативног и критичког начина размишљања

Приликом истраживања поставили смо следеће хипотезе:

- 1) Студенти се опредељују за 'најбезбеднији' облик писменог изражавања у виду есеја који најмање ангажује ниво когнитивног истраживања. Писање своде на пуки 'продукт', не доживљавајући писање као 'процес' које им омогућава дубљу анализу.
- 2) Приликом оцењивања присуство критичких и креативних идеја у есејим се не огледа у бољој оцени због неадекватности скале за оцењивање. Присутан је превасходно начин оцењивања којим се

мери искључиво граматичка компетенција, а занемарена је оцена критичке и креативне свести писца.

3.3. Методе и технике истраживања

У складу са предметом истраживања применили смо *методу теоријске анализе* која проблем поставља у шире оквире когнитивног размишљања, а потом, *дескриптивном методом* анализирамо есеје студента, на основу Рагиероих дефиниција о креативном и критичком размишљању, које нам пружају увид у свест о употреби/одсуству вештина креативног и критичког размишљања.

„Креативно размишљање је стварање, генерисање нових и бројних идеја; различит приступ теми. Оно претпоставља способност иновације и процес стварања и изналагања алтернативних начина анализе.“ (Рагиеро, 2007:7)

„Критичко размишљање дефинишемо као процес који представља вредносни суд, тачност и аутентичност пропозиција. То је ум који анализира, оцењује, доноси суд о генерисаној идеји.“ (Рагиеро, 2007:7)

Током истраживања користили смо технику *анализе садржаја* есеја студента, доводећи у корелацију облик задатка који су добили са крајњим успелим/неуспелим продуктом (форма одређеног типа есеја).

Одабрано је 3 типа есеја – аргументативни есеј, компаративни есеј, и есеј дефиниције. Битно је узети основне одлике ових есеја у обзир како бисмо представили формалне оквире које карактеришу ове есеје и које студентима представљају мање или веће изазове у писању.

Аргументативни есеј – дискусија контроверзне теме која представља аргументовање било обе стране, било експлицитно заступање једног става теме и поткрепљивање тврдње валидним доказима.

Компаративни есеј – доводи у однос два или више појма, анализирајући истоветне елементе оба појма. Поређење се постиже применом компаративног вокабулара и поредбених дискурсних маркера који јасно осликавају подударност/различитост појмова.

Есеј дефиниције – често представља комбиновани начин излагања где се одлике више различитих есеја могу објединити како би појам био што приближније дефинисан и одређен. Поједини елементи овог типа есеја који се јављају су историјски развој, хронологија, дефиниција, примери, рашчлањивање појма на мање сегменте, као и разна језичка средства попут нумерисања елемената и увођење појма негацијом.²

Критеријум оцењивања којим су студенти оцењени је следећи:

- 1) одузима се 0.5 поена за сваку грешку реченичне конструкције и глаголског облика

2 Kirsznner, L.G. & S. R. Mandell (1995) *Patterns for College Writing – A Rhetorical Reader and Guide*. New York : St. Martin's Press Inc.[Одлике есеја су наведене из извора хрестоматије која обједињује различите типове есеја и њихове карактеристике]

- 2) одузима се 0.25 поена за погрешан одабир лексике, облик речи, члан, предлог, 'спелинг', и сл.
- 3) одузима се 0–1 поен за грешке у тематској анализи (погрешна тема, непотпуна анализа у складу са типом есеја)
- 4) одузима се 0–1 поен за стил писања (одговарајући регистар у погледу лексике и разноврсности реченичних конструкција)

3.4. Корпус истраживања

Истраживање је спроведено на узорку од 50 есеја студената треће године Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, који у оквиру предмета писања усвајају технику и карактеристике различитих типова есеја. Дотадашње њихово искуство базирано је на основним техникама писања, писању појединачних делова есеја, а потом и на писању мање захтевних наративних и дескриптивних текстова. Поред граматички исправних конструкција на другој години су упознати и са значајем појма *кохеренције* и *кохезије* који представљају основ успешно облика писаног дискурса. Са таквим предзнањем они на трећој години уче остале облике есеја – есеј поређења, дефинисања, аргументовања, класификовања, анализе процеса, узрочно-последичне анализе и егземпларне анализе.³ Анализирани есеје студенти су писали у оквиру колоквијума, након програма који је обухватио сва три типа есеја и након бројних активности у којима су студенти вежбали технику писања ових есеја.

Понуђене теме су биле следеће:

- 1) Да ли би жена требало бити глас будућности? (аргументативни есеј)
  - 2) Упоредите два главна женска лика у књизи "Воденични камен". (компаративни есеј)
  - 3) Дефинишите термин 'тимски рад'. (есеј дефиниције)
- Студентима је омогућено да одаберу тему која им највише одговара (идејно и формално) и самим тим дају боље резултате.

4. Резултати истраживања

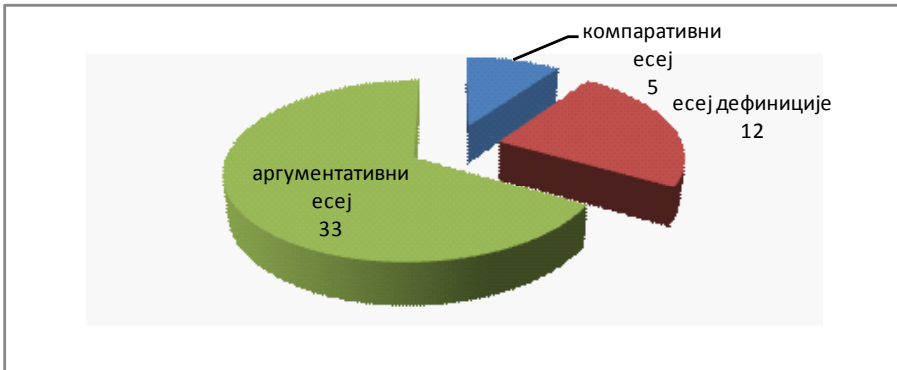
Резултати истраживања показали су селективан став студената у погледу типа есеја, на основу чега можемо уочити поделу студената на оне који формално задовољавају критеријум и оне који и формално и идејно више него задовољавају критеријум оцењивања. Они писање не доживљавају као процес, већ као продукт што је могуће узроковано самом околношћу колоквијума када су они временски ограничени да произведу валидан есеј. На основу типова есеја и њихових карактеристика студенти се одлучују за онај тип есеја чија формална организација, као ни идејна није захтевна.

3 Преводни еквиваленти за назив типова есеја – *comarison-contrast, definition, argumentation, classification-division, process analysis, cause-effect and exemplification essay.*

Резултати истраживања су показали да је 96% радова задовољило формалне оквире одабраног типа есеја, док само 2 компаративна рада нису написана према конвенцијама које карактеришу овај тип есеја. Показало се да у та 2 рада студенти прибегавају *дескрипцији* и *хронологији* што је карактеристична појава када су у немогућности да организују своје идеје.

Од укупно 50 радова, 33 студента је одабрало аргументативну тему (66%), 12 есеј дефиниције (24%), а само 5 компаративну тему (10%) (Графикон бр. 1). Форма аргументативног писменог изражавања представља 'најбезбеднији облик' и не изискује веће когнитивно ангажовање, за разлику од есеја дефиниције и компаративног есеја који подразумевају употребу компаративног вокабулара и имплицитно инферирање поредбених односа. Јасно је да студенти препознају да ће им аргументативна тема 'обезбедити' довољно идеја да у датом временском периоду (1 час) произведу рад који ће 'одговорити на задату тему' (Графикон бр. 1).

Графикон бр. 1

4.1. Анализа есеја

Десетогодишњи рад са студентима треће године указао је на јасну опредељеност студената за аргументативним начином излагања, у оквиру којег они често представљају само стереотипне аргументе који не ангажују у потпуности њихов аналитички ум. Стога је потребно кроз примере, које су студенти у радовима изложили, сагледати карактеристике доброг и лошег критичког и креативног размишљања код ова три типа есеја.

Студенти су на следећи начин идејно развили теме, а на основу представљене анализе идеја можемо упоредити њихову инвентивност, оригиналност и аналитичко размишљање.

Добро креативно размишљање – есеј дефиниције
(тема – *Дефинишијте термин 'шимски рад'*.)

- Дефинисање ‘тимског рада’ из различитих перспектива и у различитим околностима (у спорту, у оквиру неке компаније, у породици, у друштву и сл.)
- Инвентивност се огледа и у оригинално осликаним структурама ових групација путем језичких средстава

Лоше креативно размишљање – аргументативни есеј
(тема – *Да ли би жена требало бити глас будућности?*)

- Идеје се окупљају око стереотипних аргумената улоге жене – жена као мајка, супруга, ‘пословна жена’.
- Понављање услед недостатка идеја

Добро критичко размишљање – аргументативни есеј
(тема – *Да ли би жена требало бити глас будућности?*)

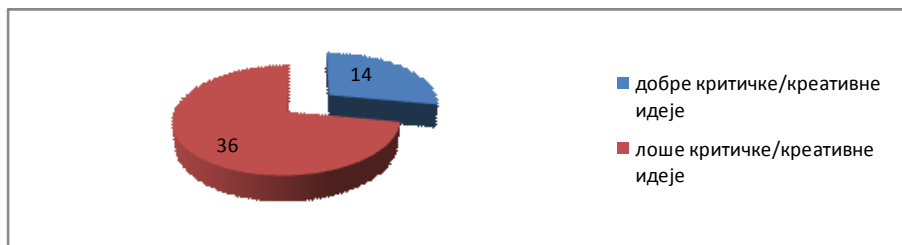
- Савесно супротстављање два става о улози жене у друштву
- Карактеристичне одлике улога жена у појединим сферама људског друштва које доводе до прогреса целокупног друштва (домен политике, институција војске у околностима рата и сл.)
- Докази су факти и примери успешних жена у свету које су довеле до промена у овим сферама

Лоше критичко размишљање – компаративни есеј
(тема – *Упореди два главна женска лика у књизи ‘Воденични камен’*)

- Идеје су инфериране из јасних и очигледних односа, са тенденцијом ка препричавању и дескрипцији
- Недостатак чврстих доказа и примера који би потврдили овај однос
- Површно закључивање о добром, пријатељском односу два лика, док заправо имплицитно инферирамо да се однос заснива на чистој ‘узајамној користи’

Графикон бр. 2 приказује идејну вредност студентских есеја која више него указује на њихову пасивност приликом писања.

Графикон бр. 2

Диспропорција у различитом квалитету размишљања се није, као што је претходно истакнуто, огледала у различитим оценама. Наиме 13 од 36 некреативних и некритичких радова је добило оцену 6 или више од 10 поена, док је 7 од 14 радова, који репрезентују креативно и критичко размишљање, добило оцену 6 или више, што је и приказано на табели бр. 3.

Табела бр. 3

	Оцена 6 или више од могућих 10	Укупан број радова
Некреативно/ некритичко излагање	13 (26%)	36
Креативно/критичко излагање	7 (14%)	14

За граматичке грешке је просечно одузето 3.6 поена по сваком раду, док се за садржај одузима једва 0.5/1 поен. Није ретка појава да се у академском писању студената сама идеја мање вреднује од тачне реченичне структуре која задовољава њихово писменог изражавања. Битно је истаћи да граматички тачна реченична конструкција јесте ипак широк појам под који можемо подвести и граматичку компетенцију на најнижем нивоу. Репродуковање тачних и истовремено сличних реченичних конструкција, заједно са неакадемским вокабуларом производи есеј који ће, захваљујући непримереном критеријуму евалуације, ипак довести до задовољавајуће оцене.

5. Закључак

Поређењем добрих и лоших креативних и критичких идеја у есејима студената инферирамо да велики број њих не уме и /или не жели да ангажује свој потенцијал у анализи, синтези и креативном размишљању. Идејна вредност рада, на коју нас упућује и Вилалба, није одлика суперинтелигентних појединаца, већ се постиже дубинском анализом теме и генерисањем разноврсних и бројних идеја. Потребно је дакле прилагодити наставни програм како би у оквиру предмета писања студенти стекли и способност аналитичког и инвентивног начина излагања. Улога наставника на овом путу јесте управо у понућеним креативним и критичким активностима и додели веће аутономије ученику да писање доживи као авантуристички подухват у непознато. Не смемо се само задовољавати њиховом језичком компетенцијом која је формални одраз њихових мисли и идеја, већ их подстаћи и на 'ризик' писања који са собом носи откриће (често и сопствених мисли писца).

Постојећи критеријум који се примењује у евалуацији есеја не заснива се подједнако и на оцени језичке компетенције и на оцени идејне вредности рада. Неопходно је на вишем академском нивоу студија ипак узети у обзир саму садржину есеја и строже оценити размишљање студената како би оцена реално приказала њихов ниво *когнитивног размишљања*. Морамо признати да кохерентност размишљања ипак показује владање конвенцијама граматике уколико студент на нематерњем језику успева да изрази инвентивну, оригиналну и креативну идеју.

Литература:

V. R. Ruggiero (2007). *The Art of Thinking, A Guide to Critical and Creative Thinking*, NY, Pearson Education, Inc.

J. C. Bean (1996). *Engaging Ideas*, San Francisco, Jossey-Bass, Inc.

J. M. O'Malley & L. V. Pierce (1996), *Authentic Assessment for English Language Learners*, USA, Addison-Wesley Publishing Company, Inc.

E. Villalba (2008). *On Creativity*, Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities

E. Bell, R. Allen & P. Brennan (2001), *Assessment of higher order thinking skills: A discussion of the data from the 2001 random sampling exercise and a workshop for teachers*, Queensland, Queensland Board of Senior Secondary School Studies

Kirszner, L.G. & S. R. Mandell (1995) *Patterns for College Writing – A Rhetorical Reader and Guide*. New York : St. Martin's Press Inc.

<file:///F:\Critical and Creative Thinking.htm>

THE INTRODUCTION TO CREATIVE AND CRITICAL THINKING IN LITERAL EXPRESSION

Summary

Academic writing encompasses a vast range of skills and abilities necessary to be acquired before claiming that one has mastered a second language. Among the ones practiced and taught less frequently are the creative and critical way of thinking. Due to uncertainty and the overlap with psychological domain these skills are not discussed eagerly and they invoke discussion, as well as reconsideration among the teachers. Therefore the paper will consider the discrepancy arising in the undergraduate student essays involving the inability to measure and grade brilliant ideas. Suchlike thinking abilities need to be confronted and included in the grading criteria before we can label the students' essays as fulfilled written compositions.

Branka Milenković

О НЕКИМ АСПЕКТИМА ОПИСНОГ И НУМЕРИЧКОГ ОЦЕЊИВАЊА У ОСНОВНИМ ШКОЛАМА

Овај рад указује на оцењивање као проблем образовног рада, и на недостатке постојећих модела оцењивања у основним школама, нумеричког и описног оцењивања. Овај рад представља само део ширег истраживања које ће на већем корпусу бити спроведено касније.

Нумеричким оцењивањем се ученици привикавају на погрешан однос према раду и учењу „за оцену“. Описно оцењивање има предност у односу на нумеричко оцењивање јер даје информацију о нивоима постигнућа ученика и препоруку за даљи рад, али аутор овим радом жели да покаже да описно оцењивање не утиче боље на ученике, како је прво претпостављано. У овом истраживању испитивано је мишљење ученика и наставника основне школе о описном и нумеричком оцењивању. Подаци су прикупљани уз помоћ анкете. Резултати показују да и наставници и ученици, упркос бројним недостацима оба модела оцењивања, дају предност нумеричком оцењивању.

Аутор жели да нагласи потребу за новим, ефикаснијим и погоднијим моделом оцењивања који ће пре свега бити подстицајан, моделом који ће истицати постигнућа а не неуспехе ученика, који ће подстицати потребу за стицањем знања и постизањем личног достојанства. Једном речју, да школу треба прилагодити деци а не обратно.

Кључне речи: описно оцењивање, нумеричко оцењивање, ученици, знање, оцена, наставници

Увод

Оцењивање у основним школама је један од основних и најосетљивијих сегмената у образовном систему. Професионално вођено оцењивање треба да се огледа пре свега у унапређивању наставе и учења, затим у ставовима ученика према школи, учењу и наставницима, мотивацији ученика за учење и ангажовање не само у школи већ и ван ње, као и у њиховом статусу у породици и кругу вршњака (Хавелка, Хебиб, Бауцал, 2003: 5).

Основна школа је законским и другим пропратним документима уређена 1958. године као обавезна а не селективна установа и тада су наставни планови, уџбеници, приручници, организација наставе и други видови васпитања, па самим тим и вредновање и оцењивање ученичких постигнућа морали бити прилагођени великом броју ученика.

Протеклих година је много расправљано о недостацима нашег система оцењивања али до конкретног решења се није дошло управо зато што

је стварање доброг система оцењивања изузетно компликован и одговоран посао.

Ученици од другог до осмог разреда се у нашем образовном систему оцењују нумеричким оценама од 1 до 5 – једна оцена је негативна (недовољан успех) а четири су позитивне (довољан, добар, врло добар и одличан успех). Та скала је униполарна јер диференцира само успех на више ступњеве док неуспех остаје неиздиференциран (Хавелка, Хебиб, Бауцал, 2003: 48).

Ученици првог разреда се, од 2003. године и реформе Министарства просвете и спорта, оцењују описним оценама. У Америци се за оцењивање користе слова од А до Ф, док се у Канади изражавају процентуално што се у потпуности пресликава како у америчкој, тако и у нашој скали. У Француској је та скала од 1 до 20, што ипак доноси већу могућност за нивелисање постигнућа ученика. У земљама у окружењу, ситуација је иста као код нас.

Реформа Министарства просвете и спорта из 2003 имала је за задатак да реши недостатке нумеричког оцењивања које су истакли школски психолози као што су нејасни критеријуми оцењивања, нејасни захтеви који се стављају пред ученика, поправљање оцена ради поправљања школског успеха, подстицање кампањског учења, непрофесионалан приступ и грешке наставника, оцењивање зарад одржавања дисциплине, аспекти учења на које се оцена односи и шта је то на шта се треба обратити пажња у даљем раду да би се даље напредовало. Нумеричко оцењивање по ауторима реформе негативно утиче на мотивацију и активност ученика, а самим тим и на његов општи развој. Описном оцењивању је такође ишло у прилог то што су ученици првог разреда на почетку несигурни, ненавикнути на школу и обавезе и имају страх од неуспеха. Да би се избегли негативни утицаји, уведено је описно оцењивање за ученике првог разреда. Описна оцена треба увек бити позитивна, подстицајна и охрабрујућа. Предности описног оцењивања над нумеричким су, како то аутори реформе истичу, подробна информација о ангажовању и раду сваког појединачног ученика, повећање мотивације за рад, већа сарадња међу ученицима а мање компетитивности, објективност у оцењивању и јасна повратна информација.

Улога оцењивања

Општа улога оцењивања је двострука (Хавелка, Хебиб, Бауцал, 2003: 11–16):

1. Улога оцењивања у односу на ученике обухвата више уско повезаних улога:
  - информативна улога оцењивања подразумева повратну информацију о напредовању и резултатима ученика
  - инструктивна улога оцењивања се односи на дефинисање следећег корака у учењу

- мотивациона улога оцењивања повезује информативну и инструктивну улогу а фокусира се на позитивне стране учениковог рада ради јачања његовог самопоуздања и мотивације
  - евалуативна улога оцењивања је заправо свођење, сумирање свих података о напретку ученика тј. мера његовог успеха
2. Улога оцењивања у односу на наставу такође обухвата више тесно повезаних улога:
- информативна улога оцењивања се односи на успех наставника посматран кроз успех ученика
  - аналитичко–евалуативна улога оцењивања повезује конкретне садржаје са квалитетом њихових исхода
  - корективно–иновативна улога оцењивања се огледа у акционом плану, који се у сарадњи са стручним сарадницима прави за следећи наставни период

Оцена не треба да буде посматрана само са педагошке, већ и са психолошке и социјалне стране. Ученику оцена говори колика је вредност његовог залагања и ангажовања, оно треба да повећа мотивацију и аспирацију за планирање наредних активности. Оцењивање утиче на формирање особина и карактера ученика, на изграђивање слике о себи, сигурности и самоуверености. Оцене имају велики социјални утицај јер одређују не само афирмацију ученика у друштву, већ и његово даље школовање.

Задаци и циљеви истраживања

Истраживање је имало за циљ да испита мишљење наставника и ученика једне основне школе о описном и нумеричком оцењивању ради провере теоријских поставки у поменутој Реформи школства и провери улоге коју исте имају на развој ученика у наставном процесу.

Подаци су прикупљани анкетирањем 30 наставника и 30 ученика.¹ Анкета за наставнике је имала за циљ да покаже који вид оцењивања наставници оцењују као бољи, применљивији и објективнији, који вид оцењивања утиче подстицајно а који репресивно на мотивацију, самопоуздање и активност ученика. Анкета за ученике је имала за циљ да покаже њихове ставове о овим моделима оцењивања, које оцене их мотивишу а које демотивишу, да ли су наставници објективни у оцењивању или на оцену утичу и други фактори, и да ли наставници користе оцену за решавање дисциплинских проблема. Аутор је овде такође желео да провери да ли је неуспешност појединих ученика последица репресивне улоге оцењивања или је пак проблем у карактеру односа који наставници успоставе са ученицима.

¹ Узорак од 30 наставника и 30 ученика је само део ширег истраживања које ће бити спроведено касније. Анкетирани су ученици осмог разреда различитих нивоа постигнућа, као и наставници разредне наставе и предметни наставници различитих предмета, различитог пола, годишта и година стажа.

У даљем тексту аутор рада прилаже анкету коју су попуњавали наставници, као и анкету коју су попуњавали ученици. Оба анкетна листића су имала по 14 питања отвореног типа које је саставио аутор:

Табела 1.
АНКЕТА ЗА НАСТАВНИКЕ

1. Да ли сте задовољни системом оцењивања у нашој земљи? Зашто?
2. Да ли нумеричко оцењивање даје довољно информација о стеченом знању?
3. Да ли је добро примењивати исти критеријум на велики број деце и да ли су критеријуми устаљени?
4. Да ли Вам је понекад скала од 1 до 5 сувише „мала“?
5. Да ли нумеричко оцењивање успоставља површан приступ знању и навикава децу да уче „за оцену“?
6. Да ли петице постају ученицима „циљ“ до кога треба стићи не брајући средства?
7. Наведите предности и мане нумеричког оцењивања.
8. Да ли описно оцењивање даје више могућности за прецизнију евалуацију ученика?
9. Да ли описно оцењивање ставља акценат на оно што се учи (градиво), а не на оно због чега се учи (оцена)?
10. Да ли описно оцењивање дефинише који су елементи и у којој мери утицали на постигнути успех, и шта је то што треба побољшати?
11. Да ли родитељи и деца разумеју описне оцене?
12. Наведите предности и мане описног оцењивања.
13. По Вашем мишљењу и искуству, да ли је боље описно или нумеричко оцењивање?
14. Који од ова два модела повољније утиче на мотивацију и ангажовање ученика?

Ево како је изгледала анкета за ученике:

Табела 2.
АНКЕТА ЗА УЧЕНИКЕ

1. Да ли сте задовољни системом оцењивања у нашој школи? Зашто?
2. Да ли осећате да сте понекад неправедно оцењени?
3. Да ли вас неправедна оцена демотивише?
4. Да ли вес добра оцена мотивише за још бољи рад?
5. Да ли су наставници увек објективни или на оцену утичу и други фактори поред знања и који?

6. Да ли наставници користе оцену у друге сврхе и како?
7. Да ли сви наставници имају устаљене критеријуме?
8. Да ли вам наставници објасне шта треба за коју оцену да се научи?
9. Да ли вам наставници увек образложе оцену?
10. Да ли вам је оцена једини циљ учења?
11. Да ли мислите да је скала од 1 до 5 довољна да опише знање сваког ученика у одељењу?
12. Да ли постоје резлике међу истим оценама (нпр. међу свим „четворкама“ у одељењу) и ако постоји, да ли вам то смета?
13. Да ли мислите да би описне оцене боље објасниле разлике у нивоима постигнућа ученика?
14. Да ли би вас описне оцене више мотивисале или демотивисале за даљи рад?

Већина наставника (око 85 %) је истакла следеће проблеме:

- ученици уче за оцену а не за знање
- тешко је усталити критеријуме, упутства за оцењивање постоје али су сувише уопштена
- скала од 1 до 5 у нумеричком оцењивању је често недовољна
- описно оцењивање се разликује од наставника до наставника, захтева пуно труда и времена, а родитељима је често неразумљиво

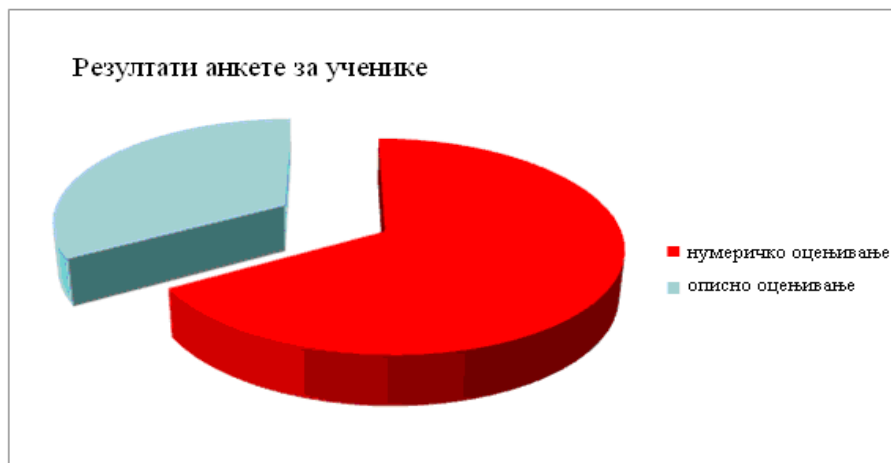
Већина ученика (око 58 %) је истакла следеће проблеме:

- необјективност наставника при оцењивању, утицај статуса родитеља или изглед ученика
- одлични ученици добијају петице и када их не заслуже да не би покварили општи успех
- неки наставници не образложе или уопште не саопште оцену у току часа па ученици не знају које елементе треба побољшати
- неуважавање личности ученика, чак омаловажавање и вређање оних са нижом оценом
- коришћење оцене као средство дисциплиновања (недисциплинованим ученицима се дају негативне оцене иако реално знају за већу оцену, или се оцене користе као принуда или уцена)
- лоши ученици константно добијају лоше оцене чак и када науче, јер наставници гледају оцене из других предмета
- критеријуми варирају од наставника до наставника, чак и код једног истог наставника у току једног часа

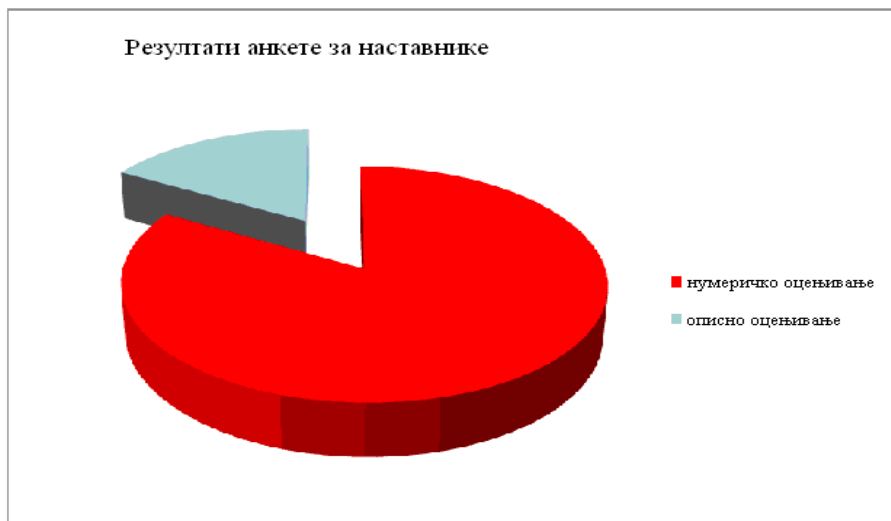
Резултати истраживања

У једном се и наставници и ученици слажу, а то је да је упркос свим недостацима, боље нумеричко оцењивање. Двадесет ученика је рекло да је ипак боље нумеричко оцењивање, као и двадесет пет наставника, што је у процентима 66,66% ученика и 83,33% наставника што се графички може представити на следећи начин:

Графикон 1.

Графикон 2.

Подстицајна улога описног оцењивања је то што ученику тачно каже на ком је нивоу постигнућа и шта је то што је потребно да би достигао виши ниво. Ово се поклапа са поставкама школских психолога на којима се базира реформа из 2003.године. Али овај вид оцењивања има мана што

је јасно показала анкета за наставнике, а то је превасходно репресивна улога коју има на мотивацију и компетитивност ученика која опада а не расте, као што је прво претпостављено. Када су описно оцењени, ученици немају јасну слику где су у односу на другу децу, а у природи сваког појединца је да установи своје место и позицију у групи којој припада. Самим тим, нису мотивисани да буду још бољи. Компетитивности нема, јер не знају са ким треба да се такмиче. Ако нема жеље за такмичењем, нема ни жеље за већим знањем. На већину родитеља овај вид оцењивања такође утиче негативно јер су недовољно упућени у нови систем оцењивања па често не разумеју оцене које су исказане позитивним језиком. Тако се дешава да не схвате да је дете на ниском нивоу, шта заправо не зна, а самим тим ни дете се не труди да достигне већи ниво знања.

По резултатима анкете ученика, доста наставника захтева `декламовање` лекција док је мање оних који траже логичко повезивање, и који воде рачуна о кореспонденцији циља учења са стварним потенцијалом ученика. Знање се не сме свести на репродукцију пређеног градива у датом тренутку. Поставља се и питање колико су ученици успешни у ситуацији испитивања. Такође се може десити да надареност ученика у једном подручју буде занемарена, због негативне оцене из другог предмета. Оваква оцена увек има репресивну функцију и скоро никад не доведе до побољшања рада ученика, шта више, негативно делује на његов целокупан однос према школи.

Циљ школе и наставника је да у сваком ученику форсира онај део менталног склопа који има највише изгледа за даљи процват, а примораване негативном оценом да из свих предмета достигне задовољавајући ниво, може деловати само штетно.

Још једна негативна улога нумеричког оцењивања коју истичу наставници је да се ученици навикавају да раде и уче само за оцену. Већина анкетираних ученика се не слаже са овом тврдњом, и тврди да учи за знање које ће им касније бити потребно и да ако добију нижу оцену то их мотивише да уче и докажу наставнику да није био у праву, што се коси са поставкама у реформи Министарства просвете и спорта.

Анкета је такође показала да неки наставници не уважавају личност ученика, и да на незадовољавајуће резултате одговарају вређањем ученика. Показало се у пракси да се слаби ученици понекад одликују анксиозношћу, конформизмом, а да не помињемо лоше материјалне и социјалне услове. Репресија према овим ученицима је апсолутно непотребна и може дати још неповољније резултате. Основна школа нема за задатак да дистингуира ученике на оне који могу и оне које не могу даље, већ да их што боље припреми, усмери и оспособи за даљи рад и развој.

На крају се поставља питање како дати нумеричку, стимулативну, подстицајну оцену а не огрешити се о објективност којој сви тежимо. Да ли смо, као наставници, довољно оспособљени да решимо проблеме који могу настати када два ученика добију исту оцену за различито знање или различиту оцену за исто знање, иако су оправдано дате јер су ученици

били на различитим стартним позицијама или са неједнаким интелектуалним могућностима?

Закључак

Резултати су показали да наставници не сматрају да описне оцене више подстичу и мотивишу ученике за рад и да дају бољу слику о нивоу постигнућа ученика, што се коси са поставкама реформе. Наставници још карактеришу описне оцене као компликоване, конфузне за родитеље и децу, неусаглашене код различитих наставника, да не подстичу ни родитеље на веће ангажовање у раду са децом, ни децу, јер не схватају где се заправо налазе јер је све исказано позитивним језиком.

Ученици су такође оценили нумеричко оцењивање као бољи модел оцењивања уз објашњење да су то „праве“ оцене и да воле када добијају петице, док их саме похвале и позитивне описне оцене не би мотивисале да још више напредују, што се такође коси са поставкама реформе да описне оцене подстичу учење ради знања и константно напредовање.

Мане описног оцењивања су заправо предности нумеричког оцењивања, и обрнуто, из чега закључујемо да су ова два система комплементарна, и да је најбоље решење у овом тренутку заправо њихова комбинација која би на неки начин индивидуализовала приступ наставника ученицима а самим тим би сваки ученик добио подједнаку пажњу. Такође треба ученицима, складно узрасним могућностима и зрелости, дозволити самоевауацију, евауацију другова из одељења, као и евалуацију наставника јер би онда сви били више фокусирани на сам чин оцењивања и на то како га побољшати. Увођење оваквог модела оцењивања би пре свега захтевало законски оквир, а све у циљу да свеобухватна анализа рада и напредовања ученика буде што прецизнија.

Литература:

(стране публикациије)

- 1) Brown, H. Douglas. *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Prentice Hall Regents, 1994
- 2) Illich Ivan, *Deschooling society*, London, 1971, електронска форма
- 3) Hughes, Arthur. 1898. *Testing for language teachers*. Cambridge: Cambridge University Press

(домаће публикациије)

- 4) Антонијевић, Радован, „Мотивација и сазнавање у настави“, *Настава и васпитање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2006/ III
- 5) Вредновање знања и оцењивање ученика, веб сајт Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2006
- 6) Дабић, Миодраг, „Да ли треба оцењивати ученике на почетку школовања“, *Настава и васпитање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 1997/ IV, 447–458

- 7) Дабић, Сандра, „Утицај нумеричког оцењивања на развој ученика у наставном процесу“ *Наслеђе*, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2005/ III, 129–138
- 8) Крњајић, Стеван прир. „Претпоставке успешне наставе“, *Настава и васпитање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2006/ III
- 9) Марушић, Милица, Антанасијевић, Милица и Ђоровић, Ана, „Мишљење наставника основне школе о описном и нумеричком оцењивању“, *Настава и васпитање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005/ IV–V
- 10) Нил С. Александар, *Слободна деца Самерхила*, БИГЗ, Београд, 1993.
- 11) Пројекат развоја школства, веб сајт Владе Републике Србије, 2003.
- 12) Хавелка Ненад, Хебиб Емина и Бауцал Александар, *Оцењивање за развој ученика-приручник за наставнике*, Београд, Министарство просвете и спорта, 2003.

ON SOME ASPECTS OF DESCRIPTIVE AND NUMERIC GRADING IN ELEMENTARY SCHOOLS

Summary

This work deals with grading as the educational problem solved to the lowest degree, and it also points out the shortcomings of the existing grading models utilized in elementary schools, numeric and illustrative.

Numeric grading model influences students on adopting the wrong approach towards the process of learning seeing it as “learning for grade” instead of learning as achieving the educational objectives marked by different stages of educational process.

Illustrative grading model has got a number of advantages since it offers the proper information regarding the achievement level, giving also the recommendations for further work. Still, according to the latest researches in the field of pedagogy, illustrative grading model does not have better influence on students in comparison to the numeric grading model as it was first assumed. Data presented in this work by the author was collected through the questionnaire and the results show that both teachers and students, despite the numerous flaws found in both grading models, prefer numerical model.

The author wishes to emphasize the need for a new, more efficient and useful model that will, most of all, be encouraging, model that will put an emphasis on students’ achievements and not their failures, model that will support the need to learn and to achieve personal self-respect. In a word, school should be adjusted to students’ needs, not vice versa.

Maja Jovanović

Тиана ГОШИЋ
Крађујевац

ВЕРБАЛНИ ХУМОР У ФИЛМУ: ТИПОЛОГИЈА И ПРЕВОД

Како се често ослања на аутентичне културне и лингвистичке контексте, вербални хумор захтева посебну пажњу приликом превода, те настојимо да у раду класификујемо његове појавне облике (игру речима, културно специфичну алузију, поређење итд.) у енглеском као изворном језику, као и норме¹ које су доминантне и учестале у преводу на српски језик. Корпус је сачињен од извесних англо-америчких филмова и доступних превода на српском језику. Рад ће указати на често дословно превођење, (не)оправдано пренебрегавање спорних делова, као и прилично слободна и креативна решења која успешно преносе намеру сценаристе.

Кључне речи: вербални хумор, превод, титловање, културно специфични контекст

1. Увод

О проблему превода је пуно писано, и том се проблему прилазило са различитих становишта, са освртом на различите аспекте, стратегије и правила превођења. Најпре треба напоменути да је формална дефиниција хумора готово неухватљива док се средства његовог изражавања разликују интеркултурално, те и превод вербалног хумора захтева посебан приступ и захтевнији је јер, у прагматичком смислу, очекује од преводиоца да пренесе „изворне интенције уз очување значењских компоненти“² у циљни језик (ЈЦ), односно исти перлокуциони ефекат, дакле—смех. Превод вербалног хумора подразумева подробно познавање изворне и циљне лингвистичке, али и изванлингвистичке стварности.

Титловање филмова, спрам синхронизације, намеће преводиоцу квантитативна и квалитативна ограничења (Готлиб 1992: 164). Квалитативно или текстуално ограничење условљава преводиоца да превод, односно титл, усклади са аудиовизуелним садржајем, док се квантитативно односи на физичко тј. просторно ограничење које најчешће оставља на располагању два реда са око четрдесет карактера. Потоње ограничење за последицу има често избацавање вокатива, узвика и сличног.

Преводивост хумора зависи првенствено од степена блискости двеју култура, а како је српски језик под дугогодишњим културно-лингвистичким утицајем првенствено америчког филма, усвојили смо многе хумо-

1 Под нормом овде мислимо на квантитативно најзаступљеније методе превода.

2 Хлебец, В. (1989) Општа начела превођења: Научна књига, Београд (176).

ристичке клишее и без пуно напора препознајемо институционализоване шале. Могло би се рећи да је олакшавајућа околност за преводиоца чињеница да је предмет хумора најчешће заједнички, а то су: секс, политика, брак, друштвене институције (школа, полиција, суд...) и сл.

2. Корпус

Корпус сачињавају примери из америчких филмова код нас преведених као *Смешна страна историје* (*The History of the World*), *Робин Худ: мушкарци у хулакохикама* (*Robin Hood: Men in Tights*) и *Играј своју игру* (*Ocean's Eleven*), а као пример англистичког хумора користимо две епизоде ТВ серије *Црна Гужа* (*Black Adder*), и то *Ink and Incapability*, и *Sense and Sensibility*.

3. Подела хумора и преводилачке стратегије

Рафалесон-Вест (1989:130) прави поделу хумора, односно шала на 1) шале универзалног карактера, разумљиве свима, 2) затим оне на лингвистичкој основи, где спадају игре речима, најзахтевније за превод и 3) културно специфичне, које су разумљиве вероватно само изворницима. Игре речи Делабастита (1996: 128) дефинише као „текстуелни феномен појаве двеју лингвистичких структура формалне сличности које контрастирају значењски“, те игре речима могу бити: хомоними, хомографи, хомофони и пароними. Овој подели можемо додати и полисемију, што ћемо видети на примерима. Превод подразумева трагање за најбољим еквивалентом, али је често неизбежано прибегавање другим изражајним средствима, која подразумевају крајње слободан превод, таленат и духовитост преводиоца. Аутор предлаже следеће методе превода лингвистичког хумора које полазе од идеалног еквивалента до брисања језичког садржаја (Делабастита, 1996: 134): 1) игра речи у ИЈ се преводи игром речи у ЦЈ, 2) игра речи је замењена неком фразом која садржи њену суштину или која је релевантна за смисао, али се губи неки од значењских аспеката 3) игра речи се преводи неким другим језичким средством (репетиција, алитерација, рима, парадокс и сл.), што има за циљ преношење ефекта који се добија у изворном језику, 4) игра речи се једноставно изоставља, 5) игра се преводи реч за реч, 6) нулти сарджај у ИЈ се преводи игром речи у ЈЦ као врста компензације, 7) такозвани уреднички методи: фусноте или напомене са објашњењем или коментаром. Брисање, односно изостављање, садржаја може бити оправдано уколико циљни говорници немају у свом језику ни приближни еквивалент, или уколико је вербални хумор специфичан за изворну културу, мада су чешћи случајеви када преводилац нема адекватно решење, или је, пак, физички ограничен бројем карактера у титлу.

3.1. Држећи се наведене типологије лингвистичког хумора, полазећи од најтежих до најлакших за превод, упоредићемо примере енглеског оригинала и њихових доступних превода на српском језику:

- (1) a) – We have exotic foods from across the seas. Coconuts, bananas... and dates.
 Would you care for a date?
 – Yes, thank you.
 – How about next Thursday?
- б) – Имамо екзотичну храну са далеких мора. Кокосе, банане..и урме.
Да ли би желела урму (састџанак)?
 – Да, хвала.
 – Како би било следеће четвртка?
- (2) – Want to make a Venetian blind? Like this! [и имитира ход слепца]³
 – Хоћете да видите венецијанско слепо сокаче? (енг. ролетна)
 Овако!

Овај пример хомонимије (1) преводилац је решио уредничком на-поменом, односно објашњењем у загради, не могавши да у српском нађе адекватан еквивалент јер је последња реплика имала функцију раздвоначавања претходне реченице. Иако је превод понуде урме/састанка вештачка реченица у српском, гледалац је разумео интенцију сценаристе/режисера о траљавом измамљивању позитивног одговора даме. У другом примеру, пак, колокација *Venetian blind* има значење и код нас познатих ролетни, али и деадјективалну именицу са значењем слепца. За разлику од претходног примера, овде преводилац даје одлично решење, користи другу фразу која се уклапа у пратећи визуелни садржај, али збуњује додатним и крајње непотребним коментаром.

- (3) (Актери састављају копију речника Др. Џонсона и покушавају да наведу речи које почињу словима „АБ“, но, то један од њих не разуме.)
 а) – Right! Next – "ab"..."
 – "ab"... Well, it's a buzzing thing, innit?..."
 – Baldrick, I mean something that starts with "ab".
 – Honey? Honey starts with a bee.
- б) – Добро! Следеће- „аб“..
 – “аб“...Па, што је оно што зуји, је л' да?
 – Болдриче, мислим на нешто што почиње са „аб“ (би- пчела)
 – Мед? Мед почиње са пчелом.
- (4) а) – Bring me a small lyre!
 [послуга уноси човек ниског раста који се куне да није крив]
 б) – Донесите ми малу лиру! (енџ. лажова)

Примери (3) и (4) илуструју превод хомофона који су специфични за изворни језик и за који у језику циљу нема примереног решења. У циљу очувања духовитости, дато је појашњење које гледаоцима омогућава да, уз непотпуно разумевање дијалога, испрате целу сцену и неспоразум.

³ Садржај у угластим заградама ће овде бити појашњење контекста.

(5) Римска царица купује роба на пијаци са лежаљке коју носе робови.

а) – For the time being we'll use him as a little bearer...

– Litter bearers, prepare to move!

б) – *За сада ћемо га користићемо као малог носача...*

– *Мали носачи, спремите се за покрет!*

(6) Један од јунака носи име *Ahchoo* које је преведено нашим онома-топејским еквивалентом *Аћиха*.

а) – Who's that?

– Blinkin, meet Ahchoo.

– A Jew? Here?

б) – *Трећући, ово је Аћиха. (аћу)*

– *Јеврејин? (аћу) Овде?*

Претходна два примера илуструју парониме по Делабастиној подели, од којих први није пренесен у циљни језик. Еглески пар *little/ litter* (мали/ћубре) нема апсолутни еквивалент у српском, али и поред тога је вредност паронимије могла да се очува изналажењем истог облика за српске лексеме *мали* или *носач*. Семантичка вредност оригинала тада не би била очувана, али би се са друге стране одржала хумористичка вредност сцене. Пример (6) је инстанца фонетске паронимије, а њу је као такву немогуће очувати осим употребом напомене. Премда би пажљиви гледалац лако уочио разлику у изговору, српском гледаоцу оваква шала не би била од велике вредности будући да је лапсус на изворном језику.

Хомографи су, како се показало истраживањем корпуса, нису готово уопште продуктивни за добијање хумористичких ефеката, па се њима, стога, овде нећемо бавити.

3.2. Категорије вербалног хумора које не налазимо код Делабастите, а који су једнако експлоатисани и фреквентни јесу примери полисемије лексема и фраза и онеобичајена поређења (присутна нарочито у британском хумору).

(7) а) – We Romans are so rich, we have a god for everything. Only we don't have a god for premature ejaculation. But I hear that that's coming quickly

б) – Ми Римљани смо тако богати, ми имало по једног бога за све. Једино немамо Бога за превремену ејакулацију. Али чујем да ће с тим бити брзо свршено.

(8) а) – Walk this way! [ликови полазе за предводником опонашајући његов ход]

б) – *Пођите овуда! (Хођите овако)*

(9) Француска сиротиња одржава последњи састанак пред револуцију:

а) – Let's end this meeting on a high note!

[Присутни пристају и сви углас певају високо „ц“]

б) – *Завршимо састанак високом ношом!*

- (10) Цепалујући хаљину са груди очајна девојка се нуди краљу не би ли спасила очев живот:
 а) – Your Majesty, take me!!
 – Where?
 б) – *Ваше Височанство, узмиће ме!!*
 – *Где?*

Лексеме у примерима (7) и (9) су полисемичне одакле и добијамо хумористички ефекат. У примеру (7) вербални је хумор успешно решен, и то употребом фразе која је релевантна за смисао, али се губи аспект амбивитетa у изворном језику и бива замењен, јако успешно, алузијом у језику циљу.

Примери (8) и (10) су занимљиви због визуелног окружења као и устаљености датих фраза у првенствено фигуративном значењу. Међутим, дословно разумевање ових фраза укида вредност фигуративног значења, долази до логичког преокрета и полисемичност лексема долази до изражаја, те резултира хумором. У примеру (8) ово је решено неизбежним коментаром, док је пример (10) буквално преведен, и уместо да буде схваћен као *Куда да Вас водим?* пред гледаоцем остаје само прво од два значења и не тако јасан одговор, при чему хумор бива изгубљен у преводу.

Када су фразе или идиоматски изрази у питању, транслатолошко правило би било да се изнађе адекватан идиом у циљном језику. Пример (9) се чини непреводивим јер хумористички ефекат настаје услед декомпозиције идиоматског значења. Изворни говорник би очекивао нешто пригодно за крај састанка, или свечано. Међутим, очекивање бива неверено певањем високог „ц“. Као и у примеру (10) и овде имамо пример превода по принципу реч за реч, који збуњује гледаоца. Поново, хумор је изгубљен.

3.3. Метафоре и поређења могу имати хумористички ефекат када употребљени елементи имају мање семантичке сличности него што се то очекује, или уколико нема заједничких сема између два дата ентитета (Вандел 1996: 249).

Хумористичко поређење које нема очигледну везу са референтом је нарочито карактеристично за англистички филм, а превод истог се најчешће обавља имитацијом конструкције, трансфером или брисањем садржаја.

- (11) а) – That George is as clever as a stick in a bucket of pig swill.
 б) – *Тај Џорџ је ђамешан к'о шћипај у канџи свињских ђомија.*
 (12) а) – I may be as thick as a whale omelette, but even I know a book's got to have a plot.
 б) – *Можда сам дебео као киџов омлеџ, али чак и ја знам да књиџа мора да има зајлеџ.*
 (13) а) – Oh, Mr Byron, don't be such a big girl's blouse!
 б) – *Госџодине Бајрон, не будиџе џакви!*

Сваки од наведених примера илуструје начине решавања ове врсте поређења. За пример (11) се може рећи да је успешно решен, јер ће гле-

далаштво највероватније схватити апсурд изреченог. Наредни пример, пак, погрешно је преведен јер је преводиоцу промакло жаргонско значење лексеме *thick* (глуп), те је и поређење требало извршити у складу са значењем. Трећи у овом блоку примера илуструје скраћивање, јер преводилац ову реплику, коју изговара споредни лик, вероватно није сматрао релевантном у брзом дијалогу, те ју је оправдано изоставио.

4. Превод културно обележеног хумора

За овај се тип хумора сматра да је лакши када је превод у питању. Апсолутних еквивалената нема, стога ваља изнаћи такве према којима ће гледаоци у циљном језику градити исту референцу као и изворници, односно који ће пренети намеравано значење. Понекад је пожељно и обрисати језички садржај који је стран циљној култури, чије би објашњавање узело сувише простора за титл, а који притом не утиче значајно на даљи ток радње.

(14) а) – I have a horrid suspicion that Baldrick's plan will be the stupidest thing we've heard since Lord Nelson's famous signal at the Battle of the Nile: "England knows Lady Hamilton is a virgin. Poke my eye out and cut off my arm if I'm wrong."

б) – *Имам ствирашну сумњу да је Болдриков план нешто најглупље што смо чули ош како је адмирал Нелсон послао поруку током бишке на Нилу:*

„Енглеска зна да је Леди Хамилтон девица. Ископајте ми око и одсеците руку ако зрешим.“ (стварно није имао једно око и једну руку)

(15) Расти и Дени се срећу и почињу да се шале на рачун тога ко је како обучен. Један од њих носи смокинг, а други одело са врло упадљивом и нападном кошуљом

а) – I hoped you were the groom.

– Ted Nudgent called. He wants his shirt back.

б) – *Надао сам се да ти си младожења.*

– *Звао је Тед Наџент. Хоће да му вратиш кошуљу.*

Обрађени корпус је дао пуно примера ове врсте, који се најчешће или само транслитеришу, као што је случај са наведеним пародичним примерима, од којих је, пак, први на граници припадања универзалном хумору. Преводилац опрезно, ипак, даје објашњење ове дуге секвенце не желећи да жртвује толико редова неразумевању. Потоњи пример овако преведен нашем гледаоцу просечног образовања не говори ништа. Чак и који повезују ово име са познатим америчким рок певачем морају бити упознати са његовим екстремним стилем облачења не би ли разумели ову шалу. Овде би ваљало заменити име неким америчким које је ближе циљном говорнику, или неким прикладним са домаће естраде.

5. Универзални хумор

Вербални хумор разумљив у разнородним културама, или макар две-ма културама у питању, сматра се универзалним и може бити дословно преведен, или уз мање адаптације.

(16) Радња се дешава у античком Риму, један од ликова ускликне:

а) – Dorus!

б) – Дођаволус!

У примеру (16) се сценариста поиграва латинским наставцима које користи уз уобичајен узвик у енглеском језику. Преводилац имитира ову форму и добија исти ефекат.

Ово је такође место за алузије, махом сексуалне и политичке, чији се превод углавном решава имитацијом, уколико то језик наравно допушта.

6. Закључак

Хумор је на телевизији најчешће спој лингвистичког са аудио-визуелним и неким другим елементима, а његов превод зависи од различитих фактора, као што су културно-лингвистичко окружење, индивидуални осећај за хумор, као и техничка ограничења. У овом раду видели смо различите примере одлично протумачене намере изворника, али и погрешне интерпретације које умањују хумористички ефекат. И поред дефинисања стратегија превода и типологије хумора, чини се да је сваки случај специфичан и захтева посебну пажњу и креативност преводиоца, јер многе шале семантички могу у два језика бити исте, али прагматички и културолошки се између изворног и циљног језика понекад јави непремостиви и непреводиви јаз.

Литература:

- Vandaele, J. (2002) "(Re-) Constructing Humor: Meanings and Means." *The Translator*, Vol. 8, No 2: 149–172
- Gottlieb, H. (1992) "Subtitling. A new University Discipline". Dollerup & Loddegaard (eds.), *Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 161–170
- Delabastita, D. (ed.) (1996) *Wordplay and Translation*, Manchester: St. Jerome Publishing
- Krikmann, A. (2006) "Contemporary Linguistic Theories of Humor". *Electronic Journal of Folklore*, vol.33: 27–59
- Кристал, Д. (1987) *Кембричка енциклопедија језика*. Cambridge: CUP
- Pedersen, J. (2005) „How is Culture Rendered in Subtitles?“
www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_Pedersen_Jan.pdf
- Raphaleson-West, D. (1989). "On the Feasibility and Strategies of Translating Humor". *Meta : journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal*, vol.34: 128–141

Raskin, V. (1985). *Semantic Mechanism of Humor*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers

Хлебец, Б.(1989) *Општиња начела преводјења*. Београд: Научна књига

Chiaro, D. (2006) “Verbally Expressed Humor on Screen: Reflections on Translation and Reception”. *The Journal of Specialized Translation*, vol. 6: 198–208

Корпус:

History of the World: Part (1981), Mel Brooks

Robin Hood: Men in Tights (1993), Mel Brooks

Ocean’s Eleven (2001), Steven Soderbergh

The Black Adder (1983), Martin Shardlow

ON TRANSLATING VERBAL HUMOR IN MOVIES

Summary

This paper aims to classify the means of verbal humor, primarily word plays, exploited in Anglo-American movies and their translations in Serbian. Following Delabastita’s categories of puns (homonyms, homophones, paronyms, but also polysemic words), and operating with a limited corpus, we have outlined the strategies most commonly used in translation: expansion, paraphrase, imitation, deletion etc. The transfer of extra-linguistic and culture-bound reference seems to be the most demanding one due to the formal restriction imposed by a subtitle, thus it is often omitted or is left unchanged instead of being blended into the target language culture.

Tiana Tošić

Julijana VULETIĆ
Kragujevac

O PREVOĐENJU IMENIČKO-GLAGOLSKIH KOLOKACIJA NA SRPSKI JEZIK U ROMANU MIŠLJENJA JEDNOG KLOVNA HAJNRIHA BELA

U ovom prilogu razmatrali smo kolokacije kao prevodne jedinice na tekstu književne proze, koje se često zanemaruju kao izvor problema u prevođenju. Korpusnu građu čine roman Hajnriha Bela „Ansichten eines Clowns“ i njegov prevod na srpski jezik „Mišljenja jednog klovna“. U priloženom radu smo ograničili analizu na istraživanje prevoda nemačkih imeničko-glagolskih kolokacija, tačnije $N_{\text{Subjekt}} + V_{\text{itr}}$ za koje je u nemačkom korpusu pronađeno 24 primera, i $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ sa 482 primera. U paralelnom korpusu registrovano je 23 primera za $N_{\text{Subjekt}} + V_{\text{itr}}$ i 448 za strukturni tip $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$.

Analizom korpusne građe na jezičkom paru nemačko-srpski došli smo do rezultata da za većinu nemačkih kolokacija postoje srpski ekvivalenti (potpuni – 183 primera u oba korpusa – ili parcijalni – 323 primera, i to za strukturni tip $N_{\text{Subjekt}} + V_{\text{itr}}$ 21 primer i 283 za kolokacije tipa $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$) i 19 primera sa izmenjenom formalnom strukturom, dok primeri za nultu ekvivalenciju nisu zabeleženi. Takođe smo utvrdili da za neke kolokacije postoje alterantivne varijante prevođenja srpskom kolokacijom ili jednom reči – glagolom, koji obuhvata značenje oba kolokata i samo jednom reči, odnosno glagolom.

Primeri iz korpusa pokazuju da je za korektan prevod kolokacija potrebno da prevodilac poseduje dobru jezičku kompetenciju, kako u jeziku-izvorniku tako i jeziku-cilju, da ima dobro izgrađenu i razvijenu svest o kolokacijama kao leksičkim celinama kao i sposobnost uočavanja i memorisanja ovih ustaljenih leksičko-semantičkih kombinacija. Istraživanja kolokacija kao deo frazeološkog inventara moguće je sprovoditi sa više aspekata, one su predmet interesovanja raznih lingvističkih disciplina, kako leksikologije, leksikografije, frazeologije, tako i glotodidaktike i translatologije, te rezultati ovih istraživanja mogu biti primenjeni u postupku usvajanja jednog jezika kao stranog, obrazovanju prevodilaca, u izradi posebnog tipa rečnika, a takvi rezultati značajni su i za osvetljavanje prirode samog jezika, njegove leksičke strukture, semantičkih zakonitosti itd.

Ključne reči: kolokacije, prevođenje, ekvivalencija

U priloženom radu predstavljamo analizu prevoda nemačkih imeničko-glagolskih kolokacija na srpski jezik na tekstu književne proze. Korpus istraživanja čine roman Hajnriha Bela „Ansichten eines Clowns“ (K1) i njegov prevod na srpski jezik „Mišljenja jednog klovna“ (K2). U nemačkom korpusu je identifikovano 506 imeničko-glagolskih kolokacija, te su nađeni prevodni ekvivalentni u srpskom korpusu. Na osnovu rezultata analize i obrade kolokacija pokušaćemo da izvedemo zaključke o mogućnostima prevođenja nemačkih imeničko-glagolskih kolokacija, tačnije o kolokacijama kao izvoru problema u prevođenju.

Na samom početku je potrebno da odredimo dva ključna pojma, a to su *prevođenje* i *kolokacija*. U lingvističkoj literaturi postoji više definicija prevođenja (Up. Koller: 2004: 99 i dalje) i bez obzira na mnoge razlike, svim tim definicijama je zajedničko da prevođenje polazi od jezika izvornika i da označava zamjenjivanje određenih segmenata u jeziku izvorniku drugim jednakovrednim segmentima u jeziku-cilju, bez obzira na formalnu jednakovrednost ili različitost (Petronijević 1990: 208). Nameće se, međutim, pitanje šta se podrazumeva pod segmentima, tačnije koji su to lingvistički elementi koji se mogu smatrati prevodnim jedinicama (Up. Koller 2004: 98). Primer (1) *sich die Zähne putzen* (K1: 13, 53, 146; K2: 20, 58, 143) predstavlja jednu leksičku celinu, te ovaj leksički spoj ne možemo prevesti na srpski jezik reč za reč sa * „čistiti zube“, iako sam glagol ima značenje *čistiti*. U ovom slučaju „jednakovredni segment“ bi na srpskom, ovde jeziku-cilju, glasio „*prati zube*“. Ovakve spojeve leksema nazivamo leksičkim kolokacijama, koje predstavljaju relativno ustaljene, predvidljive spojeve reči, koji ne poseduju idomatičnost, i deo su frazeološkog sloja jezika (Felbabov 1986: 187), te se sa translatološkog aspekta moraju obrađivati i analizirati kao prevodne jedinice. U diskusijama i definisanju pojma kolokacija iskristalisala su se dva pristupa sa konceptom kolokacija u širem i užem smislu. Na jednoj strani imamo statistički pristup (Sinclair, Kjellmer), koji pod kolokacijama podrazumeva „jedes beliebige, faktische Miteinandervorkommen zweier oder mehrerer Wörter in syntagmatischen Verbindungen“ (Schindler, 1996: 107)¹, a sa druge strane valja pomenuti Hausmanna i Scherfera, koji se bave semantičkim međudnosima konstituenta kolokacija (Up. Siepmann 2003: 241). Prema Hausmannu (Hausmann 1985: 118) „... kolokacije, kao tipične, specifične i karakteristične binomne kombinacije leksema po De Sosirovoj dihotomiji *langue/parole* spadaju u *langue*. Kolokacije kao što su *schütteres Haar*, *Geld abheben*, *verbissen kämpfen*, *eine Herde Elefanten* itd. su ako ne gotovi proizvodi, onda svakako polugotovi proizvodi jezika, i to ne jezika kao sistema, već u smislu Coseriusa jezika kao norme.“² Kolokacije se sastoje od *baze*, koja je semantički autonomna, i njoj pripadajućeg *kolokatora*. U kolokaciji *schütteres Haar* (retka kosa) baza je imenica *Haar*, a kolokator pridev *schütter*, u kolokaciji *Geld abheben* (podići novac), baza je imenica *Geld*, kolokator glagol *abheben*, u *verbissen kämpfen* (grčevito se boriti), baza je prilog *verbissen*, a glagol *kämpfen* je kolokator, te u kolokaciji *eine Herde Elefanten* (krdo slonova) bazu čini imenica *Elefant*, a kolokator je imenica *Herde* (Hausmann 1985:119).

Ovakve dvočlane kombinacije leksema Hausmann deli, prema vrstama reči, koje ulaze u kolokacione veze, na šest strukturnih tipova:

- 1) Nomen (Objekt) + Verb = imenica (objekat) +glagol: ein Problem angehen, Geld abheben
- 2) Nomen (Subjekt) + Verb= imenica (subjekt) + glagol: ein Problem taucht auf, Zorn verraucht

1 „bilo koje faktičko udruživanje dve ili više reči u sintagmatski spoj“, prim. prev.

2 Prevod autora članka.

- 3) Nomen +(Präposition)+ Nomen = imenica+predlog+imenica: eine Herde Elefanten
- 4) Adjektiv+ Nomen = pridev+imenica: schütteres Haar, eingefleischter Junggeselle
- 5) Adjektiv + Adverb = pridev+prilog: schwer verletzt
- 6) Adverb +Verb = glagol+prilog: verbissen kämpfen

U kolokacijama koje sadrže imenicu (Nomen (Objekt) + Verb; Nomen (Subjekt) + Verb; Nomen +(Präposition)+ Nomen; Adjektiv+ Nomen) *imenica* predstavlja *bazu* kolokacije, a *glagol*, *imenica*, odnosno *pridev* su *kolokatori*. U kolokacijama Adjektiv + Adverb i Adverb +Verb, *pridev* odnosno *glagol* su *baze*, dok je *prilog* u oba slučaja *kolikator* (Bahns 1997: 45).

Prema dopunama strukturni tip Nomen + Verb dalje možemo podeliti (Schafroth 1998: 400) na:

N _{Subjekt} + V _{itr}	ein Problem taucht auf
N _{Subjekt} + V _r	ein Problem stellt sich
N _{Objekt} + V _{tr}	ein Problem angehen
N _{Objekt} + V _{itr}	zu einer Entscheidung kommen

Mi smo se u analizi korpusa ograničili na istraživanje imeničko-glagolskih kolokacija, tačnije N_{Subjekt} + V_{itr}, za koje je u nemačkom korpusu pronađeno 24 primera, i N_{Objekt} + V_{tr} sa 482 primera. U paralelnom korpusu registrovano je 23 primera za N_{Subjekt} + V_{itr} i 448 za strukturni tip N_{Objekt} + V_{tr}.

Iako prevodenje kolokacija nije tako veliki kamen spoticanja kao što je to slučaj sa prevodenjem idioma, kolokacije predstavljaju permanentni izazov za svakog prevodioca, pa se i iskusnim prevodiocima potkrade greška u prevodu ovakvih složenih leksičkih spojeva, npr. (2) *die Nummer wählen* (K1: 31) – *sastavljati broj, umesto *birati/okrenuti (telefonski) broj* (K2: 37). Na ovom mestu valja istaći da se kolokacija *die Nummer wählen* pojavljuje u tekstu originala 9 puta, a da je prevodilac samo jednom ponudio korektan prevod *okrenuti broj*, dok je u ostalim slučajevima pomenutu kolokaciju prevodio nekorektno sa: *sastavljati broj* (K2: 37), *potražiti broj* (K2: 73, 73, 75, 200, 209), *tražiti broj* (K2: 91) i *izabrati broj* (K2: 203)

Da bi se ovakve greške izbegle potrebno je da prevodilac najpre raspolaže dobrom jezičkom kompetencijom, kako jezika izvornika tako i jezika cilja, da prepozna i registruje kolokacije kao leksičke celine i na kraju da ima mogućnost pretrage u odgovarajućim dvojezičnim rečnicima i leksikonima, koji mogu biti od pomoći u slučaju prevodiocove sumnje. Ovde moramo napomenuti da su postojeći dvojezični nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnici u ovom pogledu oskudni i prevodiocu tek jedva od pomoći. Kod prevodenja kolokacija takođe treba imati u vidu da kolokacije poseduju i stilističku vrednost, pa se greške u prevodu kolokacija kreću na nivou stilističke neadekvatnosti, što je kod prevodenja književnih tekstova veliki nedostatak. Ukoliko se kolokacija u mentalnom leksikonu ne nalazi zabeležena kao celovita jedinica, onda postoji opasnost da prevodilac napravi kolokacionu grešku i kombinuje lekseme kao slobodne spojeve. Kolokaciju (3) *Hemd anziehen* (K1:155) prevodimo na srpski jezik kolokacijom *obući košulju* (K2:152), dok (4) *die Schuhe anziehen*

(K1: 130) nećemo prevesti sa *obući cipele (K2: 128), već srpskom kolokacijom *obuti cipele*.

Da navedemo i drugi primer: ako je prevodiočev zadatak da prevede leksički spoj *Augen aufschlagen* na srpski jezik, prevodilac bez sumnje zna za imenicu *Auge* (oko), problem stvaraju lekseme sa kojima se ova imenica kombinuje, kao što su *aufmachen*, *aufschlagen*, *zutun aufstun*, *aufreißen*, dakle glagolske konstituyente kolokacija uz imeničku bazu *Auge* (Bahns Jens 1997: 107–108).

Usled visokog stepena leksičke stabilnosti, zasnovanom na restrigniranom kolokacionom opsegu, zamena jedne komponente kolokacije dovodi do besmislenih izraza (**eine Telefonnummer zusammenstellen*) ili razumljivih, ali nekorektnih, *sich die Zähne waschen**, ili do gramatički kompatibilnih, ali neleksikalizovanih struktura *böse Stiefmutter* (kolokacija, lekikalizovana struktura) *wütende, zörnige, ärgerliche Stiefmutter* (neleksikalizovana nominalna struktura).

Pogrešna odluka u odabiru kolokatora za posledicu ima da se izraz, do duše, razume, ali predstavlja kršenje norme jezika cilja na nivou *langue*. Specifičnost imeničko-glagolskih kolokacija leži, dakle, u tome što se imeničke baze jezika izvornika po pravilu prevode bez problema, dok je izbor kolokatora, tj. glagola, jezički imanentan. Na osnovu ovoga zaključićemo da izvor problema u prevođenju kolokacija leži primarno u vršenju selekcije kolokatora u jeziku-cilju. Imenička konstituenta kao baza predstavlja značenjsko jezgro kolokacije i u jeziku-cilju najčešće postoji potpuni ekvivalent, a koji će se glagolski ekvivalent odabrati u srpskom jeziku zavisi od toga sa kojim glagolom ta imenica kolocira, ili kako Firt kaže “u kome se društvu ta reč kreće” (Felbabov 1986: 189). U analiziranom korpusu smo, međutim, pronašli, suprotno očekivanjima, i primere u kojima je greška u prevodu kolokacija napravljena upravo pri selekciji imeničke baze: (4) *Mitleid erregen* (K1: 122, 251) – **izazivati saučeeće* (K2: 121, 242), (5) *Mitleid empfinden* (K1: 253) – *osećati saučeeće (K2: 244), i (6) *Punkte bekommen* (K1: 112) *dobijati tačke (K2: 112). Na srpskom jeziku bi pravilan prevod datih kolokacija glasio *izazivati sažaljenje*, *nekoga sažaljevati* i *dobijati bodove/poene*. Prvi slučaj se može označiti kao omaška u prevodu, dok kod drugog *Punkte bekommen*, pogrešku možemo objasniti polisemijom nemačke imenice *Punkt* i pogrešnim odabirom lekseme u jeziku-cilju.

Za potrebe ovog rada analizu smo vršili uz razlikovanje tri tipa ekvivalencije, tačnije potpune, parcijalne i nulte³, te smo došli do sledećih rezultata.

1. Potpuna ekvivalencija:

Potpuna ili apsolutna ekvivalencija pristuna je kada u kontrastiranom jezičkom paru postoji i formalni i značenjski odnos 1:1 (Wilss, 1977: 177), tačnije kada su isti i korespondent i ekvivalent:

Imenica jezika izvornika = imenica jezika cilja

Glagol jezika izvornika = glagol jezika cilja

3 Pojam i klasifikacija tipova ekvivalencije od autora do autora su različiti, ovde je uzeta gruba podela na tri tipa, koja je u osnovi svake druge klasifikacije (Up. Higi-Wydler 1989).

Potpuna ekvivalencija (kolokacije sa istom formalnom strukturom i istim značenjem) je u analiziranim korpusima bez daljnog prisutna (183 primera u oba korpusa, gde za tri primera u korpusu jezika-cilja imamo ponuđen prevod i potpunom i parcijalnom ekvivalencijom), te je ilustrujemo nekolicinom primera:

- (7) *das Telefon klingelt* (K1: 86, 119, 262)- $N_{\text{Subjekt}} + V_{\text{itr}}$ – *telefon zvonit* (K2: 88, 119, 252)
 (8) *eine Ausnahme machen* (K1: 62)- $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ -*napraviti izuzetak* (K2: 66)
 (9) *Mitleid (mit jmdm) haben* (K1: 274) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ - *imati sažaljenja* (prema kome) (K2: 263), kao i *Mitleid (mit jmdm) haben* (K1: 116) *sažaljevati nekoga* (K2: 116)

Primeri u kontekstu:

Original: Mit Leo *hatte* ich kein *Mitleid*, er *hatte* ja seinen Glauben.

Prevod: Prema Leu *nisam imao sažaljenja*, on je imao svoju veru.

Original: Manchmal verkrampfte er sich, wenn er ein paar Worte sagte, fing an zu stottern und sagte: „der Ka ka ka ka“, oder „ka, ka,ka“, und ich *hatte Mitleid* mit ihm, bis er das restliche „nzler“ oder „tholon“ herausgespuckt hatte.

Prevod: Ponekad se grčio, kada bi izgovorio nekoliko reči, počeo bi da muca i rekao bi: „ka, ka, ka, ka“ ili „ka, ka, ka“, i ja sam ga *sažaljevao* dok najzad ne bi ispljunuo „ncelar“ ili „tolon“.

- (10) *die Tournee beginnen*, 29, Substantiv (objekat) + $Verb_{\text{tr}}$ – *započeti turneju* 35
 (11) *Reden halten (über etw.)* – (K1: 30) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *držati govore (o nečemu)* (K2:37)
 (12) *ein Gespräch führen* (K1: 80) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *voditi razgovor* (K2:82)
 (13) *das Glas heben* (K2: 93) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *podići času* (K2:94)
 (14) *einen Vortrag halten* (K2: 72, 147, 185, 205, 209, 252, 247) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$, *držati/ održati predavanje* (K2:75, 143, 239)/ (K2:178, 197, 201, 243)
 (15) *die Geduld verlieren* (K1: 78) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$, *izgubiti strpljenje* (K2:80)
 (16) *Kinder bekommen* (K1:133, 230, 230) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$, *dobijati/dobiti decu* (K2: 131, 221, 221)
 (17) *ein (peinliches) Schweigen entsteht* (K1: 92)- $N_{\text{Subjekt}} + V_{\text{itr}}$ – *nastaje (mučno) ćutanje*, (K2: 93)

2. *Parcijalna ekvivalencija:*

Parcijalna ekvivalencija je prisutna kada je u kolokacionoj vezi:

- a) Imenica jezika izvornika = imenica jezika-cilja
 Glagol jezik izvornik) $\neq$ glagol jezika-cilja,
 b) Imenica (jezik- izvornik) $\neq$ imenica jezika-cilja
 Glagol (jezik- izvornik) = glagol jezika-cilja,

tj. kada je korespondent delom različit, i kada se c) u jeziku-cilju zahteva promena sintaksičke strukture⁴.

Ovaj tip ekvivalencije je najbrojniji i zastupljen je sa ukupno 323 primera (za strukturni tip $N_{\text{Subjekt}} + V_{\text{itr}}$ 21 primer i 283 za kolokacije tipa $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$), a za c) beležimo 19 primera, od kojih nabrajamo nekoliko:

a)/b) sa istom formalnom strukturom i kolokatorom, odnosno bazom, koja nije ekvivalentna:

(18) *sich die Zähne putzen* (K1: 13, 53, 146) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *oprati/prati zube* (K2: 20 58, 143)

(19) *sich ein Taxi leisten* (K1: 177, 261) $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *dozvoliti sebi* vožnju taksijem (mišljenja smo da se ova nemačka kolokacija može korektnije prevesti sa *priuštititi sebi* taksi) (K2: 172)

Primer u kontekstu:

Original: Es war das erste Mal, dass ich *mir ein Taxi leistete*, und wenn je ein Mensch ein Taxi verdient hat, dann war ich es an diesem Abend.

Prevod: Prvi put sam *sebi dozvolio vožnju taksijem*, i ako je neki čovek za služio taksi, to sam ja te večeri.

(20) *Schweigen brechen* (K1: 12) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *prekinuti* ćutanje (K2: 19)

(21) *den Mantel holen* (K2: 188) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *doneti* kaput (K2: 181)

(23) *ein Film läuft* (K1: 128) $N_{\text{Subjekt}} + V_{\text{itr}}$ – *film se daje* (K2: 127)

(24) *die Fehler anstreichen* (K1: 234, 234) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *obeležavati* greške (bolje: *podvlačiti/podvući* greške) (K2: 226,226)

(25) *Geld ausgeben* (K1: 154, 190, 263) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *izdati* novac (ova nemačka kolokacija nije korektno prevedena na srpski jezik. Ekvivalent na srpskom glasi: *potrošiti/trošiti* novac (K2:151, 182, 253)

Primer u kontekstu:

Original: „Dabei *habe* ich so viel *Geld* für deine Erziehung *ausgegeben*“, ...

Prevod: „A pri tom *sam izdao* toliko *novca* za tvoje vaspitanje“,....

(26) *die Gelegenheit ergibt sich* (zu etw.) (K1: 268) – $N_{\text{Subjekt}} + V_{\text{itr}}$ – *prilika se pruža* (za nešto) (K2: 258)

(27) *das Telegramm aufgeben* (K1: 14) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *predati* telegram (K2: 21)

(28) *die Beine ausstrecken* (K1: 107) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *ispružiti* noge (K2: 107)

(29) *den Hörer abheben* (K1: 20, 73) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *podići* slušalicu (K2: 27, 76)

(30) *den Hörer auflegen* (K1: 21, 98) – $N_{\text{Objekt}} + V_{\text{tr}}$ – *položiti* slušalicu (kolokacija na srpskom glasi: *spustiti slušalicu*) (K2:27, 98)

Primer u kontekstu:

4 Ovdje je reč o *transpoziciji*, koja „podrazumeva pojavu da se određene vrste reči ili gramatičke kategorije jezika-izvornika zamenjuju u jeziku-cilju drugim vrstama reči ili drugim gramatičkim kategorijama“ (Koller 2004:298). Prevod autora.

Original: Ich legte langsam den Hörer auf.

Prevod: Lagano položih slušalicu.

- (31) *den Hut aufsetzen* (K1: 23,275) – N_{Objekt} + V_{tr} -staviti šešir (na glavu) (K2: 29, 264)
- (32) *den Hut abnehmen* (K1: 275) – N_{Objekt} + V_{tr} – skinuti šešir (K2:264)
- (33) *die Tournee abbrechen* (K1: 29) – N_{Objekt} + V_{tr} – prekinuti turneju (K2: 35)
- (34) *das Verlangen (nach jmdm. etw.) stillen* (K1: 29, 202) – N_{Objekt} + V_{tr} utoliti žudnju (K2: 36, 194)
- (35) *einen Lehrer vertreten* (K1: 40) – N_{Objekt} + V_{tr} – zamenjivati učitelja (K2: 46)
- (36) *die Augen aufschlagen* (K1: 166) – N_{Objekt} + V_{tr} – otvoriti oči (K2: 161)
- (37) *den Tisch decken* (K1: 254) – N_{Objekt} + V_{tr} – postaviti sto (K2:245)
- (38) *den Eindruck erwecken* (K1: 110) – N_{Objekt} + V_{tr} – stvoriti utisak (K2:110)
- (39) *das Glas aufmachen* (K1: 57) – N_{Objekt} + V_{tr} – otvoriti teglu (K2:61)
- (40) *ein Ei schlagen* (K1: 186, 186) – N_{Objekt} + V_{tr} – razbiti⁵ jaje (K2: 179, 179) (ekvivalent na srpskom jeziku je ovde: *umutiti /ulupati jaje*)

Primer u kontekstu:

Original: ... : Ich hatte seinem jüngsten Sohn, dem einjährigen Gregor, ein rohes Ei in die Milch geschlagen, ...

Prevod: ...: njegovom najmlađem sinu, jednogodišnjem Gregoru, razbio sam presno jaje u mleko....

- (41) *sich Sorgen (um etw.) machen* (K1: 101) – N_{Objekt} + V_{tr} – voditi brigu (K2:101)

Primer u kontekstu:

Original: „Mit Maria war alles in Ordnung, solange sie sich Sorgen um meine Seele gemacht hat, aber ihr habt ihr beigebracht, sich Sorgen um ihre eigene Seele zu machen, ...“

Prevod: „S Marijom je bilo sve u redu dok je vodila brigu o mojoj duši, ali vi ste joj utuvili da treba da se zabrine za svoju dušu, ...“

- (42) *die Hoffnung aufgeben* (K1: 163, 201, 201) – N_{Objekt} + V_{tr} – gubiti nadu (K2: 159, 194) izgubiti nadu (K2:194)

c) različita formalna struktura:

- (43) *sich Sorgen (um etw.) machen* (K1: 101, 135, 136) – N_{Objekt} + V_{tr} – zabrinuti se; biti zabrinut; brinuti (K2: 101, 133, 134) – glagol; Verb+Adv.; glagol

5 Nemačka kolokacija *Ei/Eier einschlagen* (,ein|schla-gen: durch Schlagen zerbrechen, zerschlagen: Eier ~; ili: ,auf|schla-gen >durch Schlag öffnen (Ei, Nuss), WAHRIG Wörterbücher© 2003 Wissen Media Verlag GmbH (vormals Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH), odgovara srpskoj kolokaciji *razbiti jaje*.

- (44) *einen Schreckensruf ausstoßen* (K1: 165) – N_{Objekt} + V_{tr} – *uplašeno kriknuti* (K2: 160) – Adv + Verb.

Primer iz konteksta:

Original: ... tastete nach den Zigaretten wie ein Blinder. Mein Vater *stieß einen Schreckensruf aus*.

Prevod: ... pipajući kao slepac, počeo da tražim cigarete na stolu. Otac *kriknu uplašeno*.

- (45) *Hunger haben* (K1: 261, 231) – N_{Objekt} + V_{tr} – *biti gladan* (K2: 251, 222) Verb + Adv
- (46) *jmdm geschieht Leid* (K1:270) – N_{Objekt} + V_{tr} – *nekome se čini nažao* (K2: 259) Verb + Adverb
- (47) *ein Bad nehmen* (K1: 80, 120, 135, 211, 228) N_{Objekt} + V_{tr} – *okupati se* (K2: 82, 120, 220); *kupati se* (K2: 133, 204)
- (48) *einen Vorschlag machen* (K1: 12, 128) – N_{Objekt} + V_{tr} – u istraživanom korpusu jezika-cilja kolokacija je prevedena jednom reči, tj. glagolom *predložiti* (K2: 19, 127), inače je moguć i prevod srpskom kolokacijom *dati predlog*)
- (49) *Angst haben* (vor) (K1: 77, 95, 113, 119, 128, 135, 135,151, 157, 173, 183, 190 197, 223, 294) – N_{Objekt} + V_{tr} – *bojati se* (K2: 79, 112, 127, 133, 215, 241); *plašiti se* (od) (K2 :96, 119, 153, 167, 182); *uplašiti se* (K2: 149, 176); *strahovati* (K2:132); *strepiti* (K2: 189)
- (50) *jmdm Vorwürfe machen* (K1: 229) – N_{Objekt} + V_{tr} – *nekome prebacivati*
- (51) (*jmdm.*) *Feuer geben* (K1:158, 181 263) – N_{Objekt} + V_{tr} – *pripaliti kome cigaretu* (K2: 154, 175)
- (52) *ein Butterbrot machen* (K1: 201) – N_{Objekt} + V_{tr} – *namazati jedno parče hleba buterom* (K2: 194). Mišljenja smo da bi ovde korektniji prevod bio *napraviti sendvič*.
- (53) *Lust* (auf etwas) *haben* (K1: 200, 200) – N_{Objekt} + V_{tr} – *biti raspoložen* (za nešto) (K2: 192, 192) Verb + Adv
- (54) *Streit bekommen* (K1:79) – N_{Objekt} + V_{tr} – *početi se svađati* (K2:81).

Primer u kontekstu:

Original: Ich wurde richtig böse, ... als Marie dann noch davon anfang, dass ich mich schriftlich verpflichten müsse, unsere Kinder katholisch zu erziehen, *bekamen wir Streit*.

Prevod: Istinski sam se naljutio... kad je Marija počela još i o tome da se moram pismeno obavezati da ću našu decu vaspitavati u katoličkom duhu, *počeli smo se svađati*.

3. Nulta ekvivalencija

Nulta ekvivalencija je prisutna ako za leksičku jedinicu jezika-izvornika ne postoji odgovarajuća leksička jedinica u jeziku cilju, dakle kada postoji odnos 1:0 (Wilss, 1977:177), dakle kada su korespondenti različiti:

- a) Imenica jezika-izvornika ≠ imenica jezika-cilja
 b) Glagol jezika izvornika ≠ glagol jezika-cilja

Primeri za nultu ekvivalenciju u istraživanim korpusima nisu pronađeni.

Analizom nemačkih i srpskih kolokacija istraživanog strukturnog tipa na jezičkom paru nemačko-srpski u pogledu njihove ekvivalencije konstatovali smo da za većinu nemačkih kolokacija postoje srpski ekvivalenti, da za neke postoje alterantivne varijante prevođenja srpskom kolokacijom ili jednom reči –glagolom (i potpuni i parcijalni), koji pokriva značenje obe konstituente kolokacije, kao i samo jednom reči – glagolom, dok za nultu ekvivalenciju primeri nisu zabeleženi.

Literatura:

- Bahns, Jens (1997): *Kollokationen und Wortschatzarbeit im Englischunterricht.*-Tübingen: Narr
- Felbabov, Vladislava (1986): Neki srpskohrvatski ekvivalenti najčešćeg tipa engleskih kolokacija (na primerima iz književnog i sociološkog teksta), 187–193
- Gladysz, Marek (2003): Lexikalische Kollokationen In Deutsch-polnischer Konfrontation, Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften Frankfurt am Main
- Hausmann, F. J. (1985): *Kollokationen im deutschen Wörterbuch. Ein Beitrag zur Theorie des lexikographischen Beispiels.* In: Henning Bergenholtz und Joachim Mugdan (Hrsg.), *Lexikographie und Grammatik*, S. 118–129. Akten des Essener Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch 28.-30.6.1984: Tübingen: Niemeyer.
- Higi-Wydler, Melanie: Zur Übersetzung von Idiomen Eine Beschreibung und Klassifizierung deutscher Idiome und ihrer französischer Entsprechungen, Peter Lang Bern. Frankfurt am Main. New York. Paris, 1989
- Holderbaum, Anja; Kornelius, Joachim (2001): Kollokationen als Problemgrößen der Sprachmittlung. In: Lehr, Andrea; Kammerer, Matthias; Konerding, Klaus-Peter u. a.: *Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik.* Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet. Berlin, New York (Walter de Gruyter), S. 533–545
- Irsula, Pena Jesús, (1994): *Substantiv-Verb-Kollokationen.* Kontrastive Untersuchungen Deutsch-Spanisch, Peter Lang GmbH, Europäischer Verlag der Wissenschaften Frankfurt am Main
- Koller, Werner (2004): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft.* Heidelberg, Quelle & Meyer Verlag Wiebelsheim
- Petronijević, Božinka (1990): *Problem ekvivalentosti na primeru nemačkog i srpskohrvatskog jezika, u:* Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Simpozijum kontrastivna jezička istraživanja (4; 1989; Novi Sad) Kontrastivna jezička istraživanja: Simpozijum, Novi Sad, 8. i 9. decembar 1989: Zbornik radova.-Novi Sad: Filozofski fakultet, Novi Sad: Domentijan, str. 207–215
- Siepman, Dirk (2002): Eigenschaften und Formen lexikalischer Kollokationen: Wider zu enges Verständnis, *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 1 Seite 240–263
- Schafroth, Elmar (1998): „*Kollokationen im GWDS.* In: *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen.* Untersuchungen anhand von Langenscheidts

Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. Hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Tübingen (Lexicographica. Series Maior 86), 397–405

Schindler, PD Dr. Wolfgang (1996): Phraseologismen und phraseologische Bindungsebenen. Habilitationsschrift LMU München, unveröffentlicht. 320 S.

Štrbac, Gordana (2008): O principima za izradu rečnika kolokacija u srpskom jeziku, u: Naš jezik, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2008, str. 53–69

Wills, Wolfram, Übersetzungswissenschaft Probleme und Methoden, Ernst Klett Stuttgart, 1977

Prevodna literatura:

Böll, Heinrich (1963): *Ansichten eines Clowns*, Deutscher Taschenbuch Verlag

Bel, Hajnrih (1966): *Mišljenja jednog klovna*, Prosveta, Beograd, prevod: Marija Đorđević

ÜBER DIE ÜBERSETZUNG AUSGEWÄHLTER VERB-SUBSTANTIV-KOLLOKATIONEN AUS HEINRICH BÖLLS ANSICHTEN EINES CLOWNS INS SERBISCHE

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wurde eine kontrastive Analyse von Kollokationen als Übersetzungseinheiten am Parallelkorpus, und zwar am Roman „Ansichten eines Clowns“ von Heinrich Böll und seiner serbischen Übersetzung, vorgenommen. Im vorliegenden Beitrag haben wir uns auf die Untersuchung von Substantiv-Verb-Kollokationen beschränkt, wobei wir feststellen konnten, dass vollständige und partielle Äquivalenz ohne weiteres vorhanden sind sowie dass unser Parallelkorpus keine Belege für die fehlende Äquivalenz enthält.

Die vorgenommene Analyse zeigt auch auf, dass die korrekte Übersetzung von Kollokationen ein gut entwickeltes Kollokationsbewusstsein beim Translator verlangt, diese typischen Wortverbindungen zu erkennen und entsprechend wiederzugeben.

Die Ergebnisse einer kontrastiven Kollokationsforschung können dem Fremdsprachenunterricht, der lexikographischen und translatorischen Praxis und zugleich der Aufhellung von lexikalischen Strukturen und semantischen Gegebenheiten einer Sprache dienen.

Julijana Vuletić

АУТОРИ

Бајић Ружица

ради као истраживач-сарадник у Институту за српски језик САНУ. Завршила је општу лингвистику на Филолошком факултету Универзитета у Београду, где је и магистрала. Објавила је монографију *Богослужбени језик у Српској православној цркви (прошлости, савремено стање, перспективе)* и више од 30 прилога у филолошким часописима и зборницима. Учествовала је на националним и међународним научним скуповима у земљи и иностранству. Основна област интересовања: интерференција лингвистике и православне духовности у најширем смислу речи. Електронска адреса: ruzica.bajic@isj.sanu.ac.rs

Вићеншић Биљана

ради као асистент на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду на Групи за руски језик. Тренутно пише докторску дисертацију *Синтаксичка геривација у руском у поређењу са српским језиком*. Учествоје у пројекту Института за српски језик САНУ *Синтакса српског језика. Сложена реченица*. Научна интересовања: синтакса руског и српског језика, комуникативна синтакса, општа лингвистика. Електронска адреса: biljanav@yubc.net

Вулешић Јулијана

ради као лектор за немачки језик на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Петогодишње студије германистике завршила на Хумболтовом универзитету у Берлину. Научна интересовања: примењена лингвистика, теорија превођења. Електронска адреса: julijanakg@hotmail.com

Вучина-Симовић Ивана

ради као асистент на Катедри за шпански језик и хиспанске књижевности Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Аутор је десетине чланака из области сефардских студија и социолингвистике јеврејско-шпанског језика. Коаутор је монографије *Етнички идентитети и замена језика у сефардској заједници у Београду* (заједно са др Јеленом Филиповић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2009). Електронска адреса: ivucina@yahoo.es

Гочанин Мирјана

ради као истраживач-сарадник у Институту за српски језик САНУ. Завршила српски језик и књижевност и постдипломске студије на Филозофском факултету у Новом Саду, где је неко време радила као асистент на предметима Морфологија са основама лексикологије, Стандардизација српског језика и Српски језик I (фонологија са основама морфологије). Бави се научним радом из области: морфологије, творбе речи, лексикографије, лексикологије, ономастике, синтаксе, семантике, дискурс анализе. Учествовала на скуповима у земљи и иностранству и објавила двадесетак прилога у филолошким часописима и зборницима. Електронска адреса: mirjana.gocanin@isj.sanu.ac.rs

Дрљевић Јелена

рођена је 1979 године у Београду. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду 2002. године на Катедри за италијански језик и књижевност. Од 2002. до 2006. године похађала је курсеве за усавршавање наставника италијанског језика на престижним универзитетима у Италији. Године 2006. похађала је спе-

цијалистичке студије на Факултету за преводиоце и тумаче Универзитета у Трсту. У октобру 2008. године одбранила је мастер рад на тему »Језичке вештине у почетној настави италијанског језика. Писана продукција«. Од академске 2008/2009 године уписана је на докторске студије Филолошког факултета у Београду, област *језик смер методика наставе страног језика*. Запослена у Италијанском институту за културу као професор италијанског језика и на Катедри за италијански језик и књижевност као сарадник у настави на предмету Савремени италијански 1. Поља научног интересовања: развој четири језичке вештине у настави страних језика, аутономија у учењу и усвајању страног језика, осавремењивање наставе страног језика, фигура наставника у процесу учења и усвајања страног језика. Електронска адреса: drljevic@gmail.com

Ђоровић Данијела

ради као виши предавач за италијански језик на Филозофском факултету у Београду. Области посебног научног интересовања: језик струке, методика наставе страних језика, историја италијанског језика. Електронска адреса: ddjorovi@f.bg.ac.rs

Завишин Кајсарина

рођена је 1973. год. у Београду. Дипломирала је 1997. год. на Филолошком факултету у Београду на групи за италијански језик и књижевност, где је 2008. год. одбранила мастер рад „Критеријуми за одабир уџбеника у настави италијанског језика као првог страног језика у билингвалној настави“, на одсеку за методичку наставу страног језика (италијански). Од 2005. предаје италијански језик у Трећој београдској гимназији у оквиру двојезичне наставе где држи и припремне курсеве за полагање међународних испита CILS (Универзитета за странце у Сијени) наставницима који учествују у пројекту двојезичне наставе. Од 2002. предаје италијански језик у Италијанском културном центру у Београду. Похађа редовно курсеве за стручна усавршавања у Италији и Србији. Електронска адреса: nesh@beotel.rs

Ивановић Милена

рођена 1976. у Београду. Похађала Филолошку гимназију у Београду, матурирала 1995. године. Добитник Октобарске награде града Београда за стваралаштво младих (за 1993. годину) за збирку прозе «Сенке демона». Основне студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду завршила школске 1998/1999. године са просечном оценом 9,79. Током целокупних студија стипендиста Републичке фондације за стипендирање уметничког и научног подмлатка. Постдипломске студије, смер наука о језику, уписала школске 1999/2000. године и завршила са просечном оценом 10,00. Магистарски рад – «Категорија прелазности у украјинском и српском језику» одбрањен 2004. године. Године 2006. одобрена тема за израду докторске дисертације под насловом „Изражавање акционалности у украјинском и српском језику“. Од јуна 2000. године запослена на Филолошком факултету Универзитета у Београду као асистент-приправник а од маја 2005. године као асистент за украјински језик. Током 2002. године стипендиста Токио фонда. Бави се и преводилачким радом. Електронска адреса: milenai@ptt.rs

Ивановић Ненад

рођен је у Београду 1979. године. На Институту за српски језик САНУ ради од 2004. године, где је ангажован на пројекту израде великог описног *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Магистрирао је 2008. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, са темом *Апстрактне име-*

нице у српском језику (*творбени и семантички аспекти*). Области научних интересовања: лексикографија са лексикологијом и семантиком, историјска лексикографија, граматика, историјска граматика, творба речи. Електронска адреса: penad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

Јанковић Војислава

ради као Предавач за италијански језик на Факултету за менаџмент Алфа универзитета у Београду. Области посебних научних интересовања: језик струке и методика наставе страних језика. Електронска адреса: vajankovic@eunet.rs

Јовановић Ана

рођена је 1977. године у Београду. Након што је дипломирала шпански језик и хиспанске књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду, завршила је мастер и докторске студије из примењене лингвистике шпанског језика на Пердју универзитету у САД. Основна научна интересовања везана су за област примењене лингвистике, посебно за интердисциплинарне приступе подучавању другог језика и развој курикулума. Електронска адреса: ana.jovanovic@gmail.com

Јовановић Вера

рођена је 1979. године у Смедеревској Паланци. Дипломирала је француски језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду. Од 2005. ради као асистент на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу на Катедри за француски језик и књижевност. На истом факултету 2008. године уписала је докторске студије. Бави се научним истраживањима из области синтаксе, семантике и прагматике. Електронска адреса: lullabyav@gmail.com

Јојић Оља

ради у као виши асистент на Катедри за енглески језик и књижевност на Филозофском факултету на Палама. Магистарску тезу дефинисала је и одбранила у области прагматике (говорни чинови жалбе и захваљивања). Посебно се интересује за прагматику/социolingвистику, граматичку семантику, књижевно превођење. Тренутно се бави проучавањем вербалног хумора. Електронска адреса: olja@paleol.net

Карлић Вирна

рођена 1985. године у Ријеци. Године 2008. завршила студиј јужнословенских језика и књижевности те студиј етнологије и културне антропологије на Филозофском факултету у Загребу. Исте године запослила се на радном мјесту знанственог новака – асистента на Одсеку за јужнословенске језике и књижевности на Филозофском факултету у Загребу на Катедри за српску и црногорску књижевност. Као новак судјелује на пројекту Хрватско-македонски односи под водством проф. Борислава Павловског на Катедри за македонски језик и књижевност. Похађа последиједипломски докторски студиј лингвистике на Филозофском факултету у Загребу, а поље њезиног знанственог интереса првенствено је повијест српског језика. Електронска адреса: virna@net.hr

Койривица Марија

дипломирала је 2002. године на Филолошком факултету у Београду. Као стипендиста италијанске владе боравила је неколико пута у Италији. По дипломирању, обучава се за симултане и консекутивне преводиоце у Београду. У септембру 2005. године завршила је мастер студије МВА (Master in Business Administration) на МІВ School of Management у Трсту. Тренутно је студент докторских студија из

примењене лингвистике на Филолошком факултету у Београду. Ради као професор италијанског језика у Италијанском институту за културу и као професор језика електротехнике у Удружењу стручних и научних преводилаца у Београду. Њена интересовања обухватају примењену лингвистику, језик струке (технике и економије), критичку анализу дискурса, психолингвистику, социолингвистику и комуникологију. Електронска адреса: mkoprivica@strategicpoint.rs

Крнеша-Зечевић Горана

рођена је 1978. године у Сарајеву. Дипломирала је шпански језик и књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Докторске студије из језика похађа на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, где је и запослена у звању асистента за ужу научну област Шпански језик. Предмети на којима је ангажована су Синтакса шпанског језика и Методика наставе шпанског језика, а поља научног интересовања су синтакса и семантика шпанског језика, као и анализа грешака и контрастивна анализа српског и шпанског језика. Више пута била је стипендиста Министарства за спољне послове и сарадњу Краљевине Шпаније (МАЕС) и Шпанске агенције за међународну сарадњу и развој (АЕСИД). Електронска адреса: goxiz@yahoo.com

Кукић Тијана

рођена је у Београду 1980. године. Дипломирала је 2004. године на Филолошком факултету, на Катедри за италијански језик и књижевност. Завршила је мастер студије 2008. године одбравивши рад на тему: *Италијански као међујезик код српских љоворника*. Почевши од 2004. године активно се бави предавањем италијанског језика као и превођењем, стално се усавршавајући у обе области. Тренутно предаје италијански језик у Италијанском институту за културу. Поље њеног научног интересовања представљају методика наставе страног језика, примењена лингвистика, аквизициона лингвистика, као и морфосинтакса италијанског језика. Електронска адреса: tijana.kukic@gmail.com

Куљанин Сања

Рођена је у Сарајеву, где је и дипломирала на Филозофском факултету на Одсеку за јужнословенске језике. Магистрирала је на Филозофском факултету у Источном Сарајеву. Тема магистарског рада била је *Граматика и праграматика партикула у дјелима Милисави Савића и Радослава Брашића*, а у току је израда докторске тезе *Перифрастичке форме компарације у српском књижевном језику*. Ради као виши асистент на Филозофском факултету у Источном Сарајеву за ужу научну област Србистика – Савремени српски језик, на предметима Морфологија српског језика, Творба и лексикологија српског језика, Морфосинтакса српског језика, Синтакса српског језика, Норме српског језика – систем и реализација, Језичка култура, Савремени српски језик 1 и Савремени српски језик 2. Електронска адреса: srpski@filozof.org

Лазовић Весна

дипломирала 2003. године на Одсеку за енглески језик и књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду. Од септембра 2004. ангажована на истом факултету као хонорарни сарадник на предметима: Енглески језик – предмет по избору, Генеративна синтакса, Обједињене језичке вештине 2 и Историја енглеског језика. Октобра 2006. године изабрана у звање лектора за ужу научну област Енглески језик и лингвистика. Држи вежбе из предмета Обједињене језичке вештине 1 и 2. Одбранила магистарску тезу из области превођења на Филозофском факултету у Новом Саду маја 2009. године (тема: *Превођење шекспирова на*

амбалажи прехрамбених производа са српског језика на енглески: дескриптивни и прескриптивни аспекти). Области интересовања: превођење, методика наставе, семантика и прагматика, контрастивна лингвистика, контактна лингвистика, теоријска и примењена лингвистика. Електронска адреса: lazovicvesna@gmail.com

Максимовић Јелена

рођена је 1981. године у Крагујевцу. Дипломирала 2005. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, студије у Крагујевцу. Тренутно студент докторских студија на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Запослена на Педагошком факултету Универзитета у Јагодини од 2008. године као сарадник у настави за предмете Српски језик и Методика развоја говора. Област научног интересовања: стилистика са прагматиком. Електронска адреса: elentsche@yahoo.com

Марјановић Милица

ради као истраживач-приправник у Институту за српски језик САНУ. Завршила је групу за српски језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду. Одбранила је мастер рад са темом *Глаголи рађања и умирања у српском језику*. Тренутно је на докторским студијама на истом факултету. Области интересовања: лексикографија и лексикологија, творба речи. Електронска адреса: milicamarjanovic@isj.sanu.ac.rs

Марковић Наташа

ради као истраживач-приправник у Институту за српски језик САНУ. Завршила је групу за српски језик на Филолошком факултету у Београду. Одбранила је мастер рад са темом „Лексика с квалификатором нар. (народски, народно) у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“. Тренутно је на докторским студијама на истом факултету. Области интересовања: лексикографија, лексикологија, творба. Електронска адреса: natasa.markovic@isj.sanu.ac.rs

Миленковић Бранка

рођена је 1976. год. у Крагујевцу. Основне студије је завршила на Филолошком факултету у Приштини. Од 1999. године ради на Филолошко-уметничком факултету у Београду – Наставно одељење у Крагујевцу у звању лектора енглеског језика. Потом је запослена на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, такође у звању лектора енглеског језика на Одсеку за англистику. Тренутно је на другој години докторских студија, смер Наука о језику, на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. У штампи јој је приручник за припрему квалификационих испита *Mastering Proficiency Skills in English, MAPS*, коауторство. Бази се академским писањем, и примењеном лингвистиком, што је и поље њеног стручног и научног интересовања. Електронска адреса: brankamilenkovic@yahoo.com

Милетић Соња

дипломирала је на Филозофском факултету у Нишу, на групи за Енглески језик и књижевност. Ради као предавач за Енглески језик на Природно-математичком факултету у Нишу. Тренутно је на докторским студијама из области науке о језику на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Њена лингвистичка интересовања обухватају семантику, прагматику и филозофију језика, а унутар ових дисциплина, проблеми који се тичу категорија модалности, темпоралности и аспекта. Електронска адреса: smiletic@gmail.com

Милојевић Милица

рођена је 1978. године у Крагујевцу. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду, наставно одељење у Крагујевцу, студијска група за српски језик и књижевност. Докторске студије уписала 2008. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Научна интересовања везана су за савремени српски језик, посебно област морфологије. Електронска адреса: filigran13@gmail.com

Моцовић Снежана

рођена је 1976. године у Schwäbisch Gmünd-у покрај Штутгарта. Дипломирала је немачки језик и књижевност и енглески језик и књижевност на Универзитету у Стутгарт-у. Магистрирала је 2006. на катедри за немачки језик и књижевност овог факултета са радом под називом *Entwicklungstendenzen der Kosmetiksprache. Werbesprache zwischen Fach-, Fremd- und Allgemeinsprache*. Од 2007. године у октобру ради као лектор за савремени немачки језик на катедри за германистику на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. 2008. уписује докторске студије на истом факултету. Поље интересовања неуроллингвистика. Електронска адреса: metamard@yahoo.uk

Насџановић Драгана

дипломирала је на Филолошком факултету у Београду у јануару 2006. год. на Групи за српски језик и књижевност. На истом факултету завршила је мастер студије и одбранила рад *Англицизми у српском језику из области моде и њихова лексикографска обрада* у октобру 2008. год. Уписала је докторске студије школске 2008/2009. год. на истом факултету. Ради у Институту за српски језик САНУ на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ у звању истраживач-приправник. Области интересовања су лексикографија, морфологија и семантика. Електронска адреса: dragana.nastanovi@gmail.com

Николић Милка

дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, на групи Српски језик и књижевност, а постдипломске студије (смер лингвистика) завршила је на Филозофском факултету у Источном Сарајеву, где је и магистрирала (тема магистарског рада: *Поредбене конструкције у историјским романима Добрила Ненадића*). Током 2007/2008. год. радила је као сарадник у настави на Филозофском факултету на Палама, а за 2009/2010. год. примљена је на Учитељски факултет у Ужицу. Области њеног интересовања су синтакса, стилистика и етнолингвистика. Електронска адреса: vidnik@ptt.rs

Новаков Драгана

запослена у Археографском одељењу Народне библиотеке Србије у звању виши археограф. Бави се истраживањима јужнословенских и српских ћирилских рукописа. Области ужег научног интересовања: дијахронија језика (историја језика, старословенски језик, ономастика). Електронска адреса: dragananovakov@yahoo.com

Пејковић Јелена

рођена је 1975. године у Крагујевцу, где и данас живи и ради. Дипломирала је на групи за српски језик на Филолошком факултету у Београду – одељење у Крагујевцу, а сада је студент друге године Докторских студија (смер Наука о језику) на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Ради као асистент на Филолошко-уметничком факултету. Објавила више стручних и научних радова и

учествовала на већем броју научних конференција. Област научног интересовања: синтакса српског језика. Електронска адреса: jelenapetkovic@eunet.rs

Поломац Владимир

рођен је 1977. године у Крагујевцу. На Филолошком факултету Универзитета у Београду дипломирао је 2002. године, а 2006. одбранио магистарски рад *Језик у повељама кнеза Лазара*. На Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу одобрена му је израда докторске дисертације (тема: Језик у повељама и исправама деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића). Од 2003. запослен је у звању асистента-приправника, а од 2008. у звању асистента на Катедри за српски језик Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Области научног интересовања: историја српског језика, дијалектологија српског језика, ономастика, етимологија. Електронска адреса: vladimir.polomac@gmail.com

Радић-Бојанић Биљана

дипломирала је 1998. године на Филозофском факултету у Новом Саду, Катедра за англистику, где је исте године уписала постдипломске студије. Магистарску тезу из лингвистике под насловом *Дискурс комуникације на интернету на енглеском и српском језику (с ижежишићем на електронском ћаскању)* одбранила је 2005. године, а наредне године пријавила је докторску дисертацију под насловом *Примена појмове метјафоре у усвајању вокабулара енглеског језика као стјраноџ*. Од 2000. године ради на Катедри за англистику Филозофског факултета у Новом Саду као асистент. Области интересовања и истраживања: семантика и прагматика, анализа дискурса, когнитивна лингвистика, примењена лингвистика, и методика наставе. За успех на научном пројекту 2004. године добила је другу награду Министарства за науку и заштиту животне средине за објављивање рада у часопису са ISI листе, а 2007. године стипендију за објављивање монографије под насловом *неко за chat?! Дискурс електронских ћаскаоница на енглеском и српском језику*. Учествовала је у многим домаћим и међународним конференцијама и објављивала је радове у домаћим и страним часописима. Електронска адреса: radicbojanic@neobee.net

Реброња Семиха

рођена је 1983. године. Студент докторских студија Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, модул наука о језику. Области посебног интересовања: социолингвистика, контактано-контрастивна лингвистика, језик и глобализација. Електронска адреса: semiha_1609@yahoo.com

Рунић Марија

ради као асистент на Катедри за италијански језик и књижевност Филолошког факултета Универзитета у Београду, на којој је и дипломирала 2003. године. На истој катедри, 2009. године одбранила магистарску тезу под насловом „Усвајање граматичких структура и нивои *Евројског заједничког оквира*: пример италијанског члана”. У предмет научног интересовања улази усвајање другог језика, и то посебно усвајање члана и глаголских категорија времена и вида. Електронска адреса: marijarunic@yahoo.com

Русимовић Тања

рођена је 1973. године у Врању. Дипломирала је српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Нишу 1998. године. Ради у Гимназији „Бора Станковић“ у Врању и на другој години је докторских студија на Филолошко-уметнич-

ком факултету у Крагујевцу. Поља научног интересовања: синтакса и стилистика. Електронска адреса: tanjarusimovic@yahoo.co.uk

Самарић Биљана

рођена је 1979. године у Зеници (БиХ). Дипломирала на Филозофском факултету у Источном Сарајеву – Одсек за српски језик и књижевност; гдје је и магистрала 2006. године из историје српског језика. Ради на докторској тези *ЈЕ-ЗИК КЊИГА ГОРАЖДАНСКЕ ШТАМПАРИЈЕ*. Од 2004. године запослена је на Филозофском факултету као асистент. Учествовала је на више научних скупова и конференција: Пале (са темама *Дојринос Херџе Куне изучавањима неких дијалектних морфонолошких појава у српској редакцији старословенског језика, Термин босанчица као заблуда у историјском развоју српског језика, Народни језик у сџарији српској писмености БиХ (12-15. в.), у Пољској – са темом Пословични изрази као одраз малих фолклорних форми у Требнику*). Објављивала је радове у *Српском језику* (Београд), *Радовима Филозофског факултета* (Пале), *Зборнику за српски језик, књижевност и умјетност* (Бања Лука), као и у *Речима* (часопис за језик, књижевност и културолошке студије) – Београд. Електронска адреса: bvuletic@paleol.net

Спасојевић Марина

дипломирала је на Филолошком факултету у Београду 2004. год. на Групи за српски језик и књижевност. На истом факултету завршила је постдипломске студије и одбрала магистарски рад *Глаголи на -(ј)ети, -им у савременом српском језику* 2009. год. Ради у Институту за српски језик САНУ на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ у звању истраживач-сарадник. Области научног интересовања: морфологија, лексикографија и семантика. Електронска адреса: spasmar@beotel.net

Стаменковић Душан

рођен је 1984. године у Нишу. Дипломирао 2007. године на Департману за англистику Филозофског факултета у Нишу, а дипломске академске студије – мастер завршио 2008. године на Филозофском факултету у Новом Саду, где исте године уписује докторске академске студије филологије. Од октобра 2008. ради као сарадник у настави на Филозофском факултету у Нишу, на предметима Семантика именована, Когнитивна семантика и Увод у когнитивну лингвистику. Електронска адреса: dukiss@gmail.com

Станић Данијела

рођена је 1978. год. у Ужицу. У Београду је завршила Филолошки факултет, групу за српски језик и књижевност, а потом и мастерирала и уписала докторске студије. Ради на Институту за српски језик у Београду, где се бави лексикографским радом. Завршава студије сликарства на Факултету ликовних уметности у Београду. Електронска адреса: danijela.stanic@isj.sanu.ac.rs

Станковић Бранимир

рођен је 1977. год. у Скопљу. Дипломирао је на Департману за српски језик Филозофског факултета у Нишу 2007. године. Полазник је докторских студија науке о језику Филолошко-уметничког факултета од 2008. године. Радио је као лектор, новинар и преводилац. Учествовао је на пројектима „Истраживање говора Косова и Метохије“ Института за српски језик САНУ и „Локализација софтвера Mozilla“ Министарства за технологију и информатичко друштво. Тренутно ради као лектор за српски језик при Филолошком факултету Универзитета „Св. Св.

Кирил и Методий“ у Великом Трнову и као сарадник у настави на Департману за српски језик Филозофског факултета у Нишу. Електронска адреса: brankovmejl@yahoo.com

Станојчић Славко

Рођен је 1976. год. у Београду, Србија. У периоду 1995–1999. године студирао на Групи за општу лингвистику Филолошког факултета Универзитета у Београду. После магистарских студија (1999–2001) и у времену после доласка из војске, као и у току свога асистентско-приправничког стажа на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, 2005. одбранио магистарски рад „Репрезентација и идентитет у прозном књижевном дискурсу – на делу Сл. Селенића ‘Очеви и оци’ ”, у научној области опште лингвистике. Радна места – садашње запошљење: (а) 2003–2006 – асистент-приправник и (б) од 2006. године и сада – асистент за област *Општа лингвистика* (наставни предмет *Увод у општу лингвистику*) на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Електронска адреса: slavkost@eunet.rs

Стевановић Александра

рођена је 1973. год. у Јагодини, где као ђак генерације завршава Гимназију, а 1997, завршава Филолошки факултет у Београду, као један од најбољих студената на Одсеку за романистику. Од тренутка када почиње њено интересовање за језик, инспирацију за своје радове, углавном, налази у области семантике и прагматике, а нарочито се бави необичним, метафоричким значењем номиналних синтагми. Објавила је рад у области методике наставе француског језика, ослањајући се на десетогодишње искуство које има као професор француског језика у ОШ „Бошко Ђуричић“. Рад је објављен под називом: *Sur l’intelligence multiple parmi les élèves de l’école primaire*. Од јануара, 2008, докторант је на модулу Лингвистика на ФИЛУМУ у Крагујевцу. Електронска адреса: sandra73@nadlanu.com

Томовић Ненад

дипломирао је јануара 1999. на Филолошком факултету Универзитета у Београду, група Енглески језик и књижевност. На Филолошком факултету ради од септембра 1999. у звању лектора за савремени енглески језик. Магистрирао на теми *Терминологија примењене лингвистике* код проф. др Бориса Хлебца, код кога пише и докторску дисертацију о славизмима у енглеском. Учествовао на школама генеративне граматике EGG у Нишу августа 2001. и у Новом Саду августа 2002. године, као и на више стручних скупова; један од руководилаца преводилачке радионице у организацији удружења *Philología*. Области научног интересовања: методика наставе енглеског језика, примењена лингвистика, контактна лингвистика, превођење. Електронска адреса: ntomovic@inbox.com

Тошић Тиана

дипломирала је 2007. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на студијској групи за Енглески језик и књижевност, на којој је тренутно запослена у звању асистент. Студент друге године докторских студија, модул Наука о језику. Електронска адреса: tiana_tosic@yahoo.com

Тривић Анеша

рођена је 1977. у Београду. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду. Студент докторских студија на ФИЛУМ-у, смер Наука о језику. Ради као лектор на предмету Шпански језик на ФИЛУМ-у. Поља научног интересовања: мето-

дика наставе страног језика, социолингвистика, психолингвистика, прагматика.
Електронска адреса: morena77@ptt.rs

Ђевриз-Нишић Вера

рођена је 1978. године у Сарајеву. Дипломирала на Филозофском факултету у Источном Сарајеву, смер Српски језик и књижевност, гдје је уписала и магистарске студије. На истом факултету 2003. бирања за асистента-приправника. Магистрирала јула 2007. године. Од 2008. радим као виши асистент на предметима из области Савременог српског језика - Фонетика и фонологија српског језика, Функционална стилистика и Лингвостилистика српског језика. Електронска адреса: veracevriz@yahoo.com

Цвешковић-Теофиловић Ирена

Рођена је 1973. у Прокупљу. Ради као асистент на предметима: Старословенски језик I, II, Увод у дијалектологију и Преглед српских дијалеката на Департману за српски језик Филозофског факултета у Нишу. У звање асистента изабрана је 2005. године, пошто је на Филолошком факултету у Београду 2004. године одбранила магистарски рад под називом: *Славеносрпска лексика у њекштовима објављеним у Урании (1837-1838) Београд*, пред комисијом у саставу: проф. др. Бранкица Чигоја, ментор, проф. др Александар Младеновић и проф. др Божо Ђорић, чланови. Одобрена јој је тема за израду докторске дисертације под називом: *Језик „Телемака“ (1814) Стефана Живковића*. Ангажована је на пројекту Историја српског језика који се под руководством проф. др Јасмине Грковић –Мејџор реализује уз помоћ Министарства науке Републике Србије. Електронска адреса: irenac@filfak.ni.ac.yu

Чушур Илијана

рођена је 1972. у Јагодини. Дипломирала је на Филолошком факултету у Београду, где је и магистрирала на смеру Наука о језику. Студент је докторских студија на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Ради као асистент на Педагошком факултету у Јагодини. Електронска адреса: ilijanacut@yahoo.com

Шуваковић Александра

од 2006. године ради као наставник италијанског и латинског језика на Медицинској академији – US Medical School у Београду. Од школске 2007–2008. год. наставник је латинског језика на Медицинском факултету Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици. Филолошки факултет Универзитета у Београду, група за италијански језик и књижевност, уписала школске 1996/97.године, а студије завршила школске 2000/01.године. Мастер студије уписала 2008. године, и исте те школске године их завршила, положивши све испите разлике и одбранивши мастер рад код ментора проф. др Јулијане Вучо, са просечном оценом десет(10). Школске 2008/09. уписала докторске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду, смер методика наставе. Поља научног интересовања: методика наставе страног језика и примењена лингвистика. Електронска адреса: aleksandra-s@eunet.rs

